ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"

XXXVII

2000

OMAGIU PROFESORULUI M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
Cota P-124

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

COLEGIUL ŞTIINŢIFIC

SORIN ANTOHI, DENIS DELETANT, DEMIR DRAGNEV, CATHERINE DURANDIN, DUMITRU IVĂNESCU, PAUL MICHELSON GHEORGHE ONIŞORU, acad. GHEORGHE PLATON, DUMITRU ŞANDRU, DUMITRU VITCU, EKKEHERD VÖLKL, AL. ZUB, membru corespondent al Academiei Române (preşedinte)

FOŞTII RESPONSABILI AI ANUARULUI

VAL. POPOVICI, LEONID BOICU, M. PETRESCU-DÎMBOVIŢA, IOAN CAPROŞU, LEON ŞIMANSCHI, ŞTEFAN-SORIN GOROVEI, VASILE DOCEA

COLEGIUL DE REDACŢIE

FLOREA IONCIOAIA (redactor şef)
ANDI EMANUEL MIHALACHE (secretar de redacţie)
ŞTEFAN MIHAI CEAUŞU, FLAVIUS SOLOMON, NELU ZUGRAVU

CULEGERE COMPUTERIZATĂ: MIHAELA DANILUC

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” apare o dată pe an.
Abonamentele se primesc la/ Toute commande sera adressée à:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, P.O. Box 5-42, Bucureşti, România, RO-76117, Tel.: 401-411 9008, Tel./Fax: 401-410 3983, 401- 410 3448.
RODIPET S. A., Piaţa Presei Libere nr. 1, P. O. Box 33-57, Bucureşti, România, Fax: 401-222 6407, Tel.: 401-618 5103.
ORION PRESS IMPEX 2000, P.O. Box 77-19, Bucureşti 3, România, Tel.: 401- 653 7985, Fax: 401- 324 0638

ADRESA REDACŢIEI

Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Str. Lascăr Catargi nr. 15, 6600–Iaşi
Telefon/ Fax: ++40/32/212614, e-mail: xeno@mail.dntis.ro

© **2002, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE**

Redactor Editura Academiei: MIHAI POPA
Tehnoredactor: SOFIA MORAR

Calea 13 Septembrie nr. 13, Bucureşti
Telefon: 410 32 00

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
Nr. inv. 1411

ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"

XXXVII

2000

OMAGIU PROFESORULUI M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA

IAȘI
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"

Tom. XXXVII, 2000

SUMAR

AL. ZUB, *Profesorul M. Petrescu-Dîmboviţa la 85 de ani* 1

STUDII ŞI ARTICOLE

DUMITRU VITCU, *De la Cuza Vodă la Carol I. Meditaţii politice eminesciene* 5

DUMITRU IVĂNESCU, *Alexandru Ioan Cuza în conştiinţa posterităţii. Consideraţii generale* 19

ARCADIE M. BODALE, *Semnificaţiile actelor ctitoriceşti de pe valea Suceviţei* 37

PETRONEL ZAHARIUC, *Date noi despre legăturile Ţărilor Române cu Epirul* 51

CĂTĂLINA ILIESCU, *Petru Şchiopul, iniţiator al procesului desfiinţării ocoalelor domneşti în Moldova* 69

SORIN IFTIMI, *Curtea doamnei (II). Anturajul feminin al doamnelor Moldovei şi ale Ţării Româneşti. (sec. XV–XVIII)* 81

ELENA CHIABURU, *Tipografia din Moldova şi lumea ortodoxă în secolul al XVII-lea* 105

N.A. URSU, *Traducerile ierodiaconului Gherasim Putneanul de la episcopia Romanului* 127

MIHAI-ŞTEFAN CEAUŞU, *Bucovina în sistemul parlamentar al monarhiei de Habsburg, 1848–1918* 145

CĂTĂLIN TURLIUC, *Statutul juridic al naţionalităţilor în România modernă (1866–1878)* 161

DUMITRU ŞANDRU, *Băncile populare din România între cele două războaie mondiale* 179

DAN PRODAN, *Anul 1649 în relaţiile otomano-transilvane* 205

VENIAMIN CIOBANU, *Informaţii documentare privind politica orientală a Angliei (1786–1791)* 223

GHEORGHE CLIVETI, *Preludiile concertului european (I). Tentaţia „păcii generale"* 249

LUCIAN LEUŞTEAN, *De ce nu s-a alăturat România „Micii Înţelegeri" în vara anului 1920?* 271

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LEONIDAS RADOS, *Students from Romania at the University of Athens (1845-1890)* 295
FLOREA IONCIOAIA, *Nicolae Iorga, istoric al educației* 315

DOCUMENTE

VALENTIN ALEXEI CONSTANTINOV, *Un document puțin cunoscut de la Petru II* 335

RECENZII

Bibliografia istorică a României (Gheorghe I. Florescu) 339
România în obiectiv. Limbă și politică. Identitate și ideologie în transformare (Ovidiu Buruiană) 341
VIRGIL CÂNDEA, *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie de creații românești și de izvoare despre români, în colecții din străinătate* (Gheorghe I. Florescu) 345
PAUL E. MICHELSON, *Romanian Politics, 1859-1871: From Prince Cuza to Prince Carol* (Gheorghe I. Florescu) 347
IOAN M. BĂLĂNESCU, *Epureni 500 – File de monografie* (Constantin M. Bularda, Petru Gh. Mihăileanu) 350
IONEL CÂNDEA, *Brăila. Origini și evoluție până la jumătatea secolului al XVI-lea* (Vasile Cotiugă) 351
NELU ZUGRAVU, *Erezii și schisme la Dunărea Mijlocie și de Jos în mileniul I* (Cristian Onel) 353
DORU BĂDĂRĂ, *Tiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea* (Elena Chiaburu) 355
CHRISTO DIMITROV, *Bălgaro-ungarski otnošenija prez srednovekovieto* (Flavius Solomon) 358
GLENN E. TORREY, *Romania and World War I. A Collection of Studies* (Gheorghe I. Florescu) 359
WALTER M. BACON, Jr., *Nicolae Titulescu și politica externă a României. 1933-1934* (Gheorghe I. Florescu) 362
LYA BENJAMIN, *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. II. *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri; Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. III. *1940-1942: Perioada unei mari restriști* (Betinio Diamant) 365
LIVIU ROTMAN, *Școala israelito-română (1851-1914)* (Victor Neumann) 367
LEONTIN JEAN CONSTANTINESCU, *Jurnal (1947–1958)* (Dorin Dobrincu) 369
IOSIF ȚON, *Confruntări* (Dorin Dobrincu) 372
ALEXANDRU ȘAFRAN, *Un tăciune smuls flăcărilor. Comunitatea evreiască din România (1939-1947)*, (Betinio Diamant) 375
PAUL MIHAIL, *Jurnal (1940-1944) și corespondență* (Gheorghe I. Florescu) 377

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NOTE BIBLIOGRAFICE

Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi, vol. II, Acte interne (1661–1690), editate de Ioan Caproşu (Marius Chelcu) 381
OLIMPIA MITRIC, *Catalogul manuscriselor slavo-române din biblioteca Mănăstirii Sucevița* (Cătălina Iliescu) 382
FLORIN MARINESCU, *Roumanika engrafa tou Agiou Orous. Arheio Monis Xiropotamou* (Leonidas Rados) 383
Ghid de monumente şi situri istorice din Republica Moldova (Marius Chelcu) 384
OCTAVIAN IONESCU, *Însemnări istorice despre satul Vorniceni din ținutul Dorohoi* (Marius Chelcu) 385
I. KARA, *Contribuții la istoria obştii evreilor din Iaşi* (Betinio Diamant) 386
I. KARA, *Obştea evreiască din Bacău* (Betinio Diamant) 386
TÉREZA MÓZES, *Evreii din Oradea* (Betinio Diamant) 387
ANTHONY R. DELUCA and PAUL D. QUINLAN, eds., *Romania, Culture and Nationalism: A Tribute to Radu Florescu* (Gheorghe I. Florescu) 388
TEODOR MAVRODIN, *Istoria primăriei Piteşti* (Dumitrescu Ionel-Claudiu) 390
ERIK FÜGEDI, *The Elefánthy. The Hungarian Nobleman and His Kindred* (Constantin Ittu) 391
VENIAMIN CIOBANU, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (sec. al XVIII-lea)*, (Mihai-Ştefan Ceauşu) 391
ŞTEFAN PURICI, *Mişcarea naţională românească în Bucovina între anii 1775–1861* (Mihai-Ştefan Ceauşu) 393
ALECSANDRU PUIU TACU, IOAN SAIZU, *Statistica în opera economistului Dionisie Pop Marţian* (Dumitru Vitcu) 394
CONSTANTIN XENI, *Take Ionescu* (Gheorghe I. Florescu) 395
CHRISTIAN GRAF VON KROCKOW, *Bismarck*, Deutsche Verlagsanstalt (Stela Măriej) 396
VLADIMIR TISMĂNEANU (coord.), *Revoluțiile din 1989. Între trecut şi viitor* (Adrian Cioflâncă) 398
MURRAY EDELMAN, *Politica şi utilizarea simbolurilor* (Adrian Cioflâncă) ... 398

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Viaţa ştiinţifică a Institutului de Istorie „A.D. Xenopol" în anul 2000 (Dumitru Ivănescu) 401
Academia sub vremi şi deasupra vremilor (Alexandru Zub) 405
„Masă rotundă" româno-polonă (Braşov, 3 iulie 1999) (Alexandru Zub) 406
Memorialul Sighet: al VII-lea simpozion (Alexandru Zub) 407
Două simpozioane istorice la Poznan, Polonia (Veniamin Ciobanu) 408
Sobrietate şi perseverenţă. Profesorul Emilian Bold la 75 de ani (Gheorghe I. Florescu) 410
Ioan Caproşu la 65 de ani (Flavius Solomon) 411

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IN MEMORIAM

Constantin C. Angelescu (Dumitru Vitcu) 413
Leonid Boicu (Alexandru Zub) 418

ABREVIERI 421

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTORIE «A. D. XENOPOL»

Tome XXXVII, 2000

Hommage au Professeur M. Petrescu-Dîmboviţa

SOMMAIRE

AL. ZUB, *Le Professeur M. Petrescu-Dîmboviţa à 85 ans* 1

ÉTUDES ET ARTICLES

DUMITRU VITCU, *Du prince Cuza à Carol I. Méditations politiques d'Eminescu* 5

DUMITRU IVĂNESCU, *Alexandru Ioan Cuza dans la conscience de la postérité. Considérations générales* 19

ARCADIE M. BODALE, *Les significations des acts fondateurs dans la vallée de Sucevita* 37

PETRONEL ZAHARIUC, *Données nouvelles sur les liaisons des Pays Roumains avec l'Épire* 51

CĂTĂLINA ILIESCU, *Petru Şchiopul, initiateur du processus de l'abolition des "ocoale" princiers en Moldavie* 69

SORIN IFTIMI, *La cour de Madame (II). L'entourage féminin des Dames de la Moldavie et du Pays Roumain (XVe–XVIIIe siècles)* 81

ELENA CHIABURU, *La typographie de Moldavie et le monde orthodoxe du XVIIe siècle* 105

N. A. URSU, *Les traductions du diacre Gherasim Putneanul de l'évêché de Roman* 127

MIHAI-ŞTEFAN CEAUŞU, *La Bucovine dans le système parlementaire de la monarchie des Habsbourg, 1848–1918* 145

CĂTĂLIN TURLIUC, *Le statut juridique des nationalités dans la Roumanie moderne (1866–1878)* 161

DUMITRU ŞANDRU, *Les banques populaires de Roumanie entre les deux guerres mondiales* 179

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DAN PRODAN, *L'année 1649 dans les relations entre l'Empire Ottoman et la Transylvanie* 205
VENIAMIN CIOBANU, *Informations documentaires sur la politique orientale de l'Angleterre (1786–1791)* 223
GHEORGHE CLIVETI, *Préludes du concert européen (I). La tentation de la "paix générale"* 249
LUCIAN LEUŞTEAN, *Pourquoi la Roumanie n'a-t-elle pas rejoint la "Petite Entente" dans l'été de 1920?* 271
LEONIDAS RADOS, *Students from Romania at the University of Athens (1845–1890)* 295
FLOREA IONCIOAIA, *Nicolae Iorga, historien de l'éducation* 315

DOCUMENTS

VALENTIN ALEXEI CONSTANTINOV, *Un document moins connu de Pierre II* 335
COMPTES RENDUS 339
NOTES BIBLIOGRAPHIQUES 381
VIE SCIENTIFIQUE 401
IN MEMORIAM 413
ABRÉVIATIONS 421

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU VITCU

DE LA CUZA VODĂ LA CAROL I. MEDITAȚII POLITICE EMINESCIENE

S-a spus și s-a scris cu îndreptățire că opera lui Eminescu e în bună parte o invitație la igienă morală, la purificarea corpului social, la edificarea unui spirit colectiv întemeiat pe adevăr[1]. Puțini în epocă au mers atât de departe în stăruința vehementă pentru adevăr, prin intermediul căruia poetul, în ipostaza publicistului, vedea șansa mântuirii, deranjantă doar pentru "răi și netrebnici", cum însuși se exprima în paginile "Curierului de Iași" din 21 octombrie 1879. Și dacă artistul Eminescu a năzuit spre adevărul absolut, în planul imaginarului, firește, gazetarul a căutat cu îndârjire absolutul adevărului[2], deși era perfect conștient că asemenea ideal purta cu sine pecetea împrejurărilor și în pofida faptului că unii contemporani i-au pus sub semnul îndoielii ori chiar i-au contestat respectul veridicității istorice[3]. Intransigența-i deplină, asociată căutării neostoite a adevărului, pe temeiul unei experiențe intelectuale și civice greu comparabile, se degajă din publicistica politică eminesciană – spre a ne delimita astfel câmpul observațiilor – și invită pe oricine la o conduită analoagă, deopotrivă în sfera cunoașterii, ca și în planul acțiunii sociale.

Așadar, nevoia disocierii celor două planuri, estetic și social, se impune cu vigoare în cuprinsul oricărei abordări analitice pe teme eminesciene, fără a uita, desigur, patosul "unic prin intensitatea lui" ce le unește totuși în adâncime sau la obârșie.

Manifestând vocație pentru jurnalism încă din vremea studenției sale la Viena, când îi și apăreau primele încercări în coloanele ziarelor antidualiste

---

[1] Al. Zub, *Eminescu. Patosul veracității*, în vol. *Eminescu. Sens, timp și devenire istorică* (STDI), editat de Gh. Buzatu, Șt. Lemny și I. Saizu, Universitatea "Al. I. Cuza" Iași, 1988, p. 641.

[2] Cf. Alex. Melian, *Eminescu – univers deschis*, București, 1987, p. 201; vezi și Matei Călinescu, *Titanul și geniul în poezia lui Mihai Eminescu*, București, 1964, p. 112-135.

[3] "Ce-i păsa lui <Eminescu> de adevărurile istorice!" – exclama peste ani cel cunoscut îndeobște ca memorialistul, dar și ca dezertorul Junimii, George Panu. "Niciodată el nu s-a interesat de aceasta; totdeauna el a avut credința că omenirea și românii au trăit așa, după cum el și i-a închipuit, iar nu după cum ei au trăit în realitate. Mintea lui Eminescu a fost incapabilă de a înțelege vreodată un adevăr care nu ar fi intrat în sistemul credințelor sale, care nu i-ar fi gâdilat o manie a lui, fie filosofică, fie istorică" (Cf. George Panu, *Amintiri de la Junimea din Iași*, vol. I, ediție de Zigu Ornea, București, 1971, p. 99).

Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", tom. XXXVII, 2000, p. 5–18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

românești "Albina" și "Federațiunea" din Pesta[4], Eminescu s-a apropiat cu predilecție de temele politice odată cu intrarea sa în redacția "Curierului de Iași" (iunie 1876 – septembrie 1877), apoi în cea a cotidianului conservator bucureștean "Timpul" (noiembrie 1877 – iunie 1883), pentru a cunoaște "desfășurarea cea mai largă între februarie 1880 și decembrie 1881", când practic a și transformat ziarul în "organ de presă al orientării sale politice"[5]. În publicistica sa, ca de altfel în întreaga-i operă literară, istoria evocată de analist sau poet – departe de a fi considerată "o combinație de tabele cronologice" sau "o simplă succesiune a faptelor", ci suma lor capabilă să explice sensul duratei și al devenirii[6] – întâmpina deziderate mai largi decât acele proprii doar demersului științific profesionist. Ea devenea sintagmă artistică, pretext moralizator și, poate în egală măsură, motiv *pro domo* în construcțiile politice, îndeobște polemice, ale autorului. Fără să-și fi propus a oferi contribuții originale în materie de cercetare istorică, deși atât Nicolae Iorga, cât și George Călinescu (spre a cita doar două autorități) i-au remarcat implicațiile și valoarea demersurilor, Eminescu a exploatat intensiv producția istoriografică a vremii, valorizând-o cu neasemuit talent în creația artistică, cu rigoare și decență în publicistica politică. De pe această platformă, el a acuzat declamațiile vulgarizatoare ale "patriotarzilor", pentru care trecutul semnifica șansa "speculației patriotismului și a naționalității la umbra mormintelor", ca și exagerările mistificatoare întemeiate pe același trecut, dar dictate de "bunul plac al zilelor de azi"[7].

Rigoarea și decența nu l-au scutit însă nici pe el de săvârșirea unor erori sau exagerări în aprecierea realităților istorice mai vechi ori mai recente sieși, precum idealizarea imaginii evului mediu românesc contrapusă, de regulă, celuilalt ev, contemporan, pe care l-a negat cu vehemența și sarcasmul rezervate de obicei doar epocii fanariote. O atare "culpă", dacă poate fi numită astfel, a fost pusă de istorici în relație directă cu atitudinea vădit antiliberală a poetului și, în general, cu întreaga-i gândire politică lesne sesizabilă atât în creația literară, cât și în publicistică[8]. Cât despre măsura în care, în cuprinsul scrierilor sale, s-ar simți jocul politic al vremii și, implicit, dependența ideologică de polul conservator, subscriem observației deja formulată că integritatea caracterului său, alăturată setei de cunoaștere și de forța geniului, erau incompatibile cu orice servitute și că stilul

[4] D. Vatamaniuc, *Publicistica lui Eminescu. 1870-1877*, Iași, 1985, p. 17 și urm. M.I. Dragomirescu citează doar "Federațiunea" ca ziar de debut pentru "gazetarul" Eminescu (Cf. *Publicistica lui Eminescu*, în "Limbă și literatură", IX (1965), p. 108 și urm.).

[5] D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. VII.

[6] Al. Zub, *Viziune și desfășurare istorică la Mihai Eminescu*, în RdI, nr. 6/1980, p. 1099-1117; Damian Hurezeanu, *Mihai Eminescu – un pasionat al istoriei*, în RdI, tom XXXV, 1982, p. 115-136; 313-338.

[7] Ștefan Lemny, *"Mic curs de istorie națională" în viziune eminesciană*, în vol. *Eminescu* STDI, p. 719.

[8] Klaus Heitmann, *Eminescu – gânditor politic*, în vol. *Eminescu în critica germană*, ediție Sorin Chițanu, Iași, 1985, p. 192-228.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

polemic personal al redactorului şef de la "Timpul" a iritat nu o dată conducerea conservatoare. Evident, activând pe terenul aceloraşi principii, Eminescu a rămas credincios sieşi mai întâi, în acelaşi timp a vorbit cu deferenţă faţă de conservatori, fie ei junimişti sau "puri", chiar dacă teoriei şi practicii politice conservatoare le-a rezervat – fapt îndeajuns de sugestiv – un spaţiu destul de redus în cadrul publicisticii sale[9].

Apreciind că "istoria este voinţă şi nu teorie" şi că toată filosofia istoriei e concentrată în fraza latină *Stat pro ratione voluntas*[10], rafinatul gazetar şi comentator mai afirma că "în epoca de tranziţiune" către modernitate, personalităţile istorice care se deschid "relaţiei vii" cu baza existenţială a istoriei, devin purtătoarele conştiinţei acesteia şi, prin "viclenia" împrejurărilor, indivizi exemplari, de importanţă istorică naţională. Se ştie prea bine că în rândul acelor "indivizi exemplari", care au acaparat în proporţii variabile (pendinte de împrejurări, dar şi de caractere), simpatia cronicarului şi analistului politic Eminescu, numele lui Alexandru Ioan Cuza s-a detaşat cu evidenţă. Iar marile înfăptuiri politice, economico-sociale, culturale şi instituţionale datorate întâiului domnitor al Principatelor Unite, semnificând apariţia şi fundamentarea noului în istoria noastră naţională, îşi aflau un fericit corespondent în cele de întemeiere culturală împlinite de poet, la nivelul universalităţii. Acele înfăptuiri ale lui Cuza se constituiau în cerinţele sau necesităţile naţiunii, aplicând conceptele poetului de filosofie a istoriei, de rezonanţă hegeliană, el ca "agent credincios al istoriei", ele ca parte însemnată din "suma vieţii noastre istorice".

Spre deosebire de momentul revoluţiei paşoptiste, revoluţie care – cu excepţia segmentului ei transilvan şi a câtorva reprezentanţi de marcă ai generaţiei, precum: N. Bălcescu, C. Negri, I. Heliade Rădulescu, A.T. Laurian, Aron Pumnul ş.a. – a prilejuit dese ironii în publicistica-i politică, epoca Unirii a beneficiat de consistente şi interesante reflecţii ale aceluiaşi fin analist, cel mai adesea în contextul obişnuitei de acum polemici cu liberalii. Eminescu a respins din start şi, apoi, ori de câte ori a avut prilejul, teza acestora potrivit căreia "toate relele economice şi sociale" din ţară se datorau conservatorilor, afirmând că, dimpotrivă, "deodată cu Unirea, vine la ordinea zilei era liberală. Şi, continua el, nu se poate tăgădui că Vodă Cuza era liberal; autoritar dar, însă democrat-autoritar, liberal-autoritar"[11].

Dacă este foarte puţin probabil ca Eminescu să-l fi întâlnit pe domnitorul Cuza în ţară până în 1866, din raţiuni imaginabile, în schimb este sigur că pe ex-domnitor l-a văzut patru ani mai târziu, la 1 ianuarie 1870, când, împreună cu alţi colegi – studenţi de la Universitatea din Viena (între aceştia se aflau unul Nastasi "din Siretele

[9] Damian Hurezeanu, *Analist al civilizaţiei române moderne*, în vol. *Eminescu* STDI, p. 676.

[10] M. Eminescu, *Fragmentarium*, ediţie Magdalena D. Vatamaniuc, Bucureşti, 1981, p. 557; vezi şi D. Vatamaniuc, *Istoria naţională în însemnările din manuscrise şi în proza politică*, în vol. *Eminescu* STDI, p. 643.

[11] *Eminescu* STDI, p. 422.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bucovinei", precum şi altul Tancu din Năsăud, Vasile Bumbac din Suceava şi mai cunoscutul Vasile Burlă) – i-a făcut o vizită la reşedinţa-i temporară de la Ober-Döbling, spre a-i prezenta omagiul tinerimii române[12]. Vizita, despre care unul dintre tinerii musafiri mărturisea că "au fost foarte bine primiţi de Cuza", îi va fi sporit emoţia şi alimentat sentimentele preexistente faţă de cel considerat îndeobşte un autentic reper al moralităţii politice şi al demnităţii umane în spaţiul românesc. Interesant este şi faptul că, înaintea acelei memorabile vizite, Eminescu îi fusese oaspete negustorului român B.Gh. Popovici, care-şi avea reşedinţa "pe Fleischmark, lângă biserica grecească" din capitala imperială, pentru a-i cere lămuriri privitoare la alt personaj care-i trecuse pragul, prinţul Carol de Hohenzollern Sigmaringen. Potrivit aceleiaşi informaţii de mai târziu, cel care fusese "sortit" a-l înlocui pe Cuza la tronul României, aflat în drum spre Bucureşti pentru a-şi prelua funcţia la început de mai 1866, poposise în casa aceluiaşi negustor; iar nedumerirea mărturisită atunci de emitent ("nu ştim ce l-a călăuzit <pe Carol> la acest comerciant român") poate fi lesne risipită dacă se ia în calcul caracterul conspirativ al călătoriei, când adevărata identitate a personajului trebuia a fi ascunsă în paşaportul elveţian eliberat pe numele lui Karl Hettingen[13]. Se pare, deci, că junele poet, atras de mediul intelectual şi artistic vienez, era suficient de bine ancorat sufleteşte în realităţile politice de acasă, al căror învolburat peisaj la cumpăna dintre deceniile VII-VIII[14] îi va fi motivat, pe de o parte, prezenţa iscoditoare la fostul găzdaş al principelui Carol, şi, pe de alta, popasul sărbătoresc de la Ober-Döbling.

"Domnia lui Cuza e istoriceşte cea mai însemnată de la fanarioţi încoace" – avea să scrie Eminescu în "Curierul de Iaşi" la 18 martie 1877[15], admiţând cu dreptate că, în cuprinsul ei, s-au regăsit "ca o învăluire a noului" şi elemente ale subiectivismului şi ale dureroasei contradicţii dintre *formă* şi *fond*, dintre *ireal* şi *real*. Relaţia vie cu poporul, cu "ţăranul – adevărata naţiune românească", cum îl consideră poetul-gazetar, a fost modul sub care universalul a luat forma individualului, făcând din Cuza acea personalitate istorică exemplară. Pe această premisă şi de la această altitudine sunt judecate actele sale şi, prin comparare, actele politicienilor de după el, adică cele contemporane analistului, epoca lui Cuza fiind calificată "o piatră de hotară". În ea s-a făcut auzit şi înţeles "geniul poporului" de către domn, atât ca determinantă a unităţii românilor, cât şi a libertăţii de sine a acestora în plan social. În această epocă, deschisă de "Adunarea mumă"[16], cum

[12] Vasile Gherasim, *Eminescu la Viena*, în vol. *Mihai Eminescu. Studii şi articole*, Iaşi, 1977, p. 144.

[13] *Memoriile regelui Carol I al României. De un martor ocular*, vol. I, (1866-1869), Bucureşti, 1992, p. 48; Sorin Liviu Damean, *Carol I al României*, vol. I, ediţie de Stelian Neagoe, Bucureşti, 2000, p. 56-57.

[14] Pentru detalii, vezi Mihai Timofte, *România la 1870-1871. Monarhie sau Republică?*, Iaşi, 1996, p. 3-89.

[15] M. Eminescu, *Opere*, vol. IX, ediţie Ion Creţu, Bucureşti, 1985, p. 343.

[16] Venerând momentul istoric al Adunării ad-hoc de la Iaşi şi rezonanţa acestuia în timp şi spaţiu, Eminescu scria la 21 mai 1880 în "Timpul": "Cu greu se va găsi în istoria specială a românilor, cu greu în istoria altor popoare chiar, o Adunare mai plină de sentimente generoase şi de un entuziast patriotism,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numea poetul Adunarea ad-hoc a Moldovei din 1857, "faptele mari" ale lui Cuza au coincis cu "drepturile naţiunii întregi", motiv pentru care "toată lumea" a fost de partea sa – cu sugestiva trimitere la gestul alegătorilor mehedinţeni şi severineni din agitatul an 1870[17].

Dar admiraţia poetului pentru personalitatea întâiului domnitor al Principatelor Unite n-a căpătat expresie hagiografică. Cuza e prezentat ca iniţiator al unui nou sistem de guvernare, pavat cu cele mai bune intenţii, însă a căruia aplicare a deschis drum ori a înlesnit afirmarea elementelor parazitare în viaţa socială: "Vodă Cuza – observa jurnalistul "Timpului" în cuprinsul unui editorial – introduce autonomia comunală şi judeţeană; fiece comună câte un primar, ajutor, notar, vătăjei – toţi plătiţi; în locul a o mie de boieri de-ai Regulamentului, se nasc în ţară ca iarba din pământ 40 pân la 50 de mii de boieri noi, săraci dar fudui şi pretenţioşi, aşteptând să fie slujiţi de alţii, văzând în poziţia lor improvizată un mijloc de a trăi din munca altora"[18]. Departe de a fi semnificat o condamnare a noilor instituţii şi, indirect, o pledoarie pentru reintroducerea celor vechi, cum s-au grăbit să-i tălmăcească gestul unele voci, observaţia critică a analistului viza doar eliminarea caranţelor şi perfecţionarea sistemului, convins fiind că desfăşurarea evenimentelor istorice pe scara timpului era ireversibilă.

Dintre evenimentele circumscrise glorioasei domnii a lui Cuza Vodă, patru au reţinut cu predilecţie atenţia poetului: secularizarea averilor mănăstireşti, lovitura de stat de la 2 mai, legiuirea agrară din 14 august 1864 şi, îndeosebi, complotul detronării din 11 februarie 1866.

Pentru cea dintâi găsea similitudini în occidentul european, acolo unde biserica catolică era mult mai puternică şi mai unitară decât "cea grecească din Constantinopol", a cărei capacitate polarizatoare asupra bisericilor autocefale consta doar în identitatea canoanelor şi credinţelor religioase. Or, "dacă secularizarea s-a îndeplinit în ţări catolice, cu atât mai mult era şi naturală şi justă faţă cu autorităţi ecleziastice străine şi poporului şi statului nostru, autorităţi care reprezentau o naţionalitate şi în decadenţă şi antipatică popoarelor Peninsulei"[19]. În privinţa daunelor materiale ofertate iniţial de statul român sfintelor aşezăminte deposedate prin legiuirea din 17 decembrie 1863, Eminescu le punea exclusiv în seama "umanităţii lui Vodă Cuza, care voia să le dea ceva, nu ca despăgubire, căci

---

de o înflăcărată iubire de naţionalitate, ca Adunarea ad-hoc a Moldovei de la 1857, numită cu drept cuvânt şi cu recunoştinţă din partea tuturor, *Adunarea-mumă*". În acea Adunare nu intrase încă uliţa Bucureştilor, aluzie evidentă la instituţia fiinţândă a Parlamentului din zilele sale, şi, remarcându-i reprezentativitatea, el mai nota că forumului moldovean i se datora practic "toată programa dezvoltării ulterioare a statului român", spre a încheia cu lauda altruismului şi a spiritului de jertfă moldav, în profitul cauzei naţionale, însuşiri regăsite şi legitimate de analist doar în partidul conservator, "singurul partid unitar din România de la Dorohoi până la Mehedinţi" (Cf. *Eminescu* STDI, p. 234-236).

[17] Dumitru Velea, *Eminescu şi Cuza Vodă*, în "Cronica", 14 (1210), 7 aprilie 1989, Iaşi, p. 1-2.

[18] M. Eminescu, *Opere*, vol. XIII, *Publicistica*, p. 191.

[19] *Ibidem*, p. 232.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o asemenea nici n-aveau dreptul de-a o pretinde, ci ca un dar făcut unei biserici străine, cu care nu avem nici o legătură şi nici nu putem avea". Refuzul primirii acelei recompense, litigiul creat şi amplificat artificial prin tot mai numeroasele şi mai insistentele ingerinţe externe[20] l-au determinat pe gazetar să adopte o poziţie intransigentă întru apărarea actului politic, dar şi moral, săvârşit de domnitorul Unirii: "Chiar dacă Cuza Vodă a oferit, din graţie domnească, un dar din partea ţării spre a îndulci inimele clerului grecesc pentru pierderile meritate, acel dar, o dată refuzat nu constituie nici un drept pentru Locurile Sfinte. Dreaptă sau nedreaptă, bună sau rea, secularizarea s-a aplicat în toate ţările Apusului european"[21].

Mai vehement în discurs şi mai sarcastic s-a dovedit acelaşi jurnalist cu autorul filipicei împotriva lui Cuza, lansată de Vasile Boerescu, la 14 februarie 1882, în sala Ateneului şi publicată ulterior în "Românul". Din tema mai largă a cuvântării, consacrată în prima ei parte pretinsei "crimei de la 2 mai", Eminescu, problematizând, îşi afirma propria convingere asupra actului secularizării: "Abstracţie făcând de la împroprietărirea ţăranilor, ţara chiar a fost împroprietărită c-o a cincea parte din teritoriul ei (în realitate cu 25,2% - n.ns.), de pe care Cuza Vodă a alungat acele adunături de bizantini sodomiţi, punerea în luptă cu biserica naţională, oploşiţi aici nu pentru răspândirea creştinătăţii, ci pentru a populariza uzura, adulterul, concubinajul şi păcatele Gomorei. Acea lepră imorală de greci n-o putea scoate decât Cuza din ţară. Îngăduitorii de mai târziu – trimitere directă la regimul politic patronat de Carol I – n-ar fi pătruns niciodată în mizeria morală a acelor sectari ai viţelului de aur"[22].

Dacă secularizarea – dincolo de aspectul implicit (şi explicit în polemica cu Vasile Boerescu) de asanare morală a societăţii româneşti – l-a preocupat ca o chestiune de ordin politic, privită în reflexele ei interne şi internaţionale prelungite vreme de aproape două decenii după săvârşire, următoarele două momente istorice majore, definitorii pentru epoca şi personalitatea lui Al.I. Cuza, aflate în relaţie de cauzalitate, lovitura de stat şi reforma agrară, prilejuiesc analistului subtile observaţii asupra aceluiaşi spaţiu, dar din perspectiva relaţiilor sociale aduse la zi. "Lovitura de stat de la 1864 – nota poetul într-un articol publicat în "Timpul" din 27 ianuarie 1882 – a avut o generoasă intenţie, dar a fost viciată prin pripă. La 1 mai ţăranul s-a culcat încă clăcaş, neavând de plătit statului într-un an de zile decât faimosul galben găurit şi şase zile de şosele, fără nici o îndatorire către comună, fără nici una către judeţ. La 2 mai, el s-a trezit liber, dar cu sarcini înzecit de grele, stăpân absolut pe o bucată de pământ, dar acea bucată grevată cu însemnate anuităţi către stat; cu îndatorirea de a susţine self-governmentul comunei şi al judeţului, cu sarcina miilor de noi postulanţi, ieşiţi din pământ, din iarbă verde, pentru a aplica

[20] Pentru detalii, vezi Constantin C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, Bucureşti, 1966, p. 193-217.

[21] M. Eminescu, *Opere*, vol. XI, *Publicistică*, p. 153-154.

[22] *Ibidem*, vol. XIII, p. 64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reformele"[23]. Polemizând mereu şi la vedere cu preopinenţii săi de la "Românul" şi, pe fond, cu realităţile sociale din vremea sa, cărora le contrapunea clarviziunea şi oportunitatea iniţiativelor reformatoare circumscrise actului Unirii, Eminescu mai adăuga: "Legea rurală, regulând o mare chestie socială, a pus un capăt şi neobositelor intrigi ale agitatorilor, care izbutiseră a aduce în ţară o anarhie devenită intolerabilă. Onoarea rezolvării acestei mari chestii revine domniei lui Cuza, sub auspiciile d-lui Kogălniceanu. Aplicarea s-a făcut, lucru extraordinar, fără zguduire".

Evidenţiind în repetate rânduri sensul progresist al reformei agrare, realizată "numai la consentimentul – fie mutual, fie mărturisit – al populaţiilor muncitoare", Eminescu îi afla corespondent în alte puncte cardinale (Franţa, Austria, Rusia) şi o explica prin necesitatea soluţionării gravelor contradicţii sociale preexistente în lumea satelor îndeosebi. "Vodă Cuza – nota el, incluzându-l pe român într-o serie reformatoare deschisă de regii Franţei şi continuată de Iosif al II-lea ori de Petru cel Mare – era în aceleaşi condiţii: el a lovit într-o clasă, dar a întins mâna pentru a ridica pe ţărani, clasa productivă a ţării"[24]. Firește, reforma agrară, judecată nu din perspectivă juridică, cât mai ales din cea a consecinţelor economice şi sociale generate prin aplicarea ei vreme de aproape două decenii, îngăduia analistului şi observaţii critice asupra a ceea ce semnificase, în aceeaşi expresie, "actul de oncare" al domniei lui Cuza. Una dintre acestea, bunăoară, viza inabilitatea iniţiatorilor de a nu fi consfinţit prin lege conservarea islazurilor comunale şi de a fi permis astfel "spargerea" şi diminuarea lor treptată, repercutată în dramatica reducere a şeptelului la nivel naţional. De asemenea, convins că împroprietărirea fusese un act de dreptate, semnala primejdia desprinsă din împărţirile succesive ale pământurilor ţărăneşti. Tarele reformei, evidenţiate precumpănitor în segmentul ei aplicativ, culpabilizând îndeosebi administraţia postcuzistă, ocazionau jurnalistului observaţia cu caracter concluziv: "O chestie mare socială s-a rezolvat, impulsiune nouă s-a dat agriculturii, cu toate acestea arendaşii sunt tot ruinaţi, ţăranii nu stau mai bine, proprietatea funciară este dispreţuită"[25].

Refuzând eticheta de apologet al loviturii de stat, cu care îl gratulase preopinentul său V. Boerescu în amintitul discurs ţinut la "mitingul roşu" din sala Ateneului şi formulând rezerve sau chiar note critice pentru unele acte săvârşite de domnitorul Unirii şi colaboratorii săi, Eminescu se arăta oarecum nedrept şi, evident, hipercritic cu ai săi contemporani, afirmând că "incapabil, absolut incapabil ar fi fost un venetic ca C.A. Rosetti, un bizantin ca <I.C.> Brătianu şi toată seria de stârpituri etnice şi intelectuale ce formează partidul lor să rezolve măcar una din chestiunile pe care le-a rezolvat Vodă Cuza. Le-a rezolvat, e drept, ca Alexandru <Macedon> nodul gordian, dar a curăţit atmosfera de toate sofismele de temporizare şi n-a cumpărat nici o reformă dinlăuntru cu concesiuni în afară"[26].

[23] *Ibidem*, p. 42.
[24] *Eminescu* STDI, p. 197.
[25] M. Eminescu, *Opere*, vol. XIII, p. 42-43.
[26] *Ibidem*, p. 64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Demnitatea *omului* Cuza, slujind admirabil afirmarea demnităţii naţionale în relaţiile externe ale României, fie cu Poarta Otomană în calitatea-i de încă suzeran, fie cu puterile europene garante, este o altă trăsătură de caracter a *domnitorului*, asupra căreia a stăruit poetul în repetate rânduri. Este binecunoscut faptul că, odată cu înfăptuirea Unirii, apărarea intereselor naţionale a revenit statului român însuşi, exponentul politicii sale externe fiind, în primul rând domnitorul; faza manifestărilor publice, spontane, a acţiunilor de propagandă externă, specifice, iniţiate de patrioţii români paşoptişti aflaţi în exil, a memoriilor neoficiale şi a intervenţiilor de aceeaşi natură pe lângă cabinetele politice, diplomatice, ori cercuri influente din jurul lor, era de acum depăşită, o etapă nouă, superioară, luându-i locul. Este etapa diplomaţiei româneşti unitare, oficiale şi neîntrerupte, inaugurată de alesul naţiunii din 5 şi 24 ianuarie 1859.

Spre deosebire de predecesori, ca şi de urmaşi, interesaţi în conservarea şi prelungirea şederii la pupitrul de comandă, Al.I. Cuza a dovedit, deopotrivă, contemporanilor şi posterităţii, o sinceră şi unică detaşare de mirajul puterii cu orice preţ, fiind preocupat să înfăptuiască marile obiective ale naţiunii ajunsă într-un moment crucial al existenţei ei istorice[27]. Dar, în afara acelor ţeluri majore afirmate şi slujite constant prin mijloace exclusiv diplomatice, domnitorul a soluţionat politic o suită de probleme interne curente, subsumate însă obiectivului central al afirmării statului naţional român ca entitate europeană. Asupra acestora din urmă, a locului şi ponderii lor în afirmarea demnităţii naţionale, atât în interior, cât şi în afară, s-a oprit şi gazetarul de la "Timpul".

"Purtat de o mişcare de-a dreptul entuziastă" – nota poetul imediat după preluarea redacţiei ziarului – Cuza Vodă a devenit el însuşi principalul purtător al politicii exterioare [...]. Toate atributele unei neatârnări reale s-au câştigat de către Vodă Cuza, exceptând firma acestei realităţi. În faptă, jurisdicţiunea consulară şi-a pierdut terenul sub domnia lui, secularizarea averilor închinate s-au operat, deşi călugării greci se gerau în supuşi ai puterii suzerane ai Porţii, s-au înfiinţat o armată relativ numeroasă şi completă, s-au proclamat neatârnarea bisericii naţionale pe baza vechilor drepturi ale Mitropoliei Moldovei şi Sucevei; vechii consuli generali deveniră de fapt – deşi nu prin titulatură – miniştri diplomatici, relaţiunile internaţionale ale statului român erau încredinţate unui ministru al afacerilor exterioare în regulă, încât întregului aparat al unei depline suveranităţi interne şi externe nu-i lipsea decât numele propriu, ce părea a lipsi din dicţionarul Apusului european". Conchizând, în aceeaşi notă ironică direcţionată nu doar spre exterior, către acei ce pretindeau a ne fi dăruit independenţa, ci şi spre interior, către acei dispuşi să creadă acest lucru ori să-şi aroge merite fără acoperire, poetul aprecia că, "departe de a fi un *copil găsit*, neatârnarea României era atât de reală <în vremea lui Cuza>, încât, cu prea puţină politică bună şi fără cheltuirea unui ban roşu (aluzie la guvernarea liberală contemporană lui), ea se restabilise pe deplin înaintea

[27] Dan Berindei, *Diplomaţia românească modernă*, Bucureşti, 1995, p. 131.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tratatului de la Berlin", menit, în opinia sa, doar a-i conferi o firmă prea scump plătită[28].

Prin recurs la "răsăritul de soare" al epocii lui Al.I. Cuza, Eminescu judecă apoi epoca sa şi o acuză sub toate determinantele ei, îndeosebi din perspectiva moralităţii politice. Veritabile filipice sunt îndreptate împotriva făptuitorilor şi beneficiarilor complotului din 11 februarie 1866, când, în expresia sa, "o samă de natură criminală a ridicat cu laşitate mâna lor nelegiuită contra domnului ţării [...], a unuia dintre domnii cei mai patriotici dintre câţi au fost vreodată în ţările Dunării române"[29]. Acel nefericit episod al istoriei naţionale, asupra căruia a revenit aproape obsesiv în coloanele "Timpului", semnifica pentru el o piatră de hotar despărţitor între "guvernele econoame, modeste şi harnice ale domnilor români de la 1821-1856", continuate cu "guvernul de emancipare politică şi socială al lui Cuza Vodă", pe de o parte, şi ceea ce numea poetul "a doua ediţie a fanarioţilor", adică politicienii zilelor sale, în rândul cărora se regăseau cei mai mulţi dintre conspiratori, pe de alta.

Ca adversar declarat al liberalilor, Eminescu distingea în organizaţia lor politică un "partid al străinilor" şi îi considera urmaşii direcţi ai fanarioţilor. Simplificând oarecum datele problemei, el prefigura un fel de model sociologic de alterare a elementelor autohton şi străin în evoluţia istorică a poporului român. Potrivit unui astfel de model, la 1700 ar fi învins elementul străin, prin domniile fanariote; la 1821 – elementul autohton, prin revenirea la domniile pământene; iar la 1866, momentul care ne interesează aici, din nou elementul străin, prin acea "felonie nocturnă" de la 11 februarie[30]. Încât, acuzându-i de înscrierea ţării pe un alt traiect decât cel firesc, îi considera şi trata pe statornicii săi adversari ca pe nişte "rămăşiţe fanariotice" sau "noi fanarioţi", deopotrivă sub raport etnic, cât şi (mai ales) moral. "Dacă vom cerceta istoria răsturnării lui Cuza – nota el într-o filă de manuscris, reprodusă în *Fragmentarium* – vom afla că aproape toţi conspiratorii, afară de câţiva amărâţi, erau *străini*. Străinii au adus un străin"[31]. Sau, într-un alt loc din aceeaşi lucrare restitutivă: "poporul românesc – pe care îl aprecia ca viteaz în războaie, muncitor şi liniştit în timp de pace, grăitor de adevăr, glumeţ şi senin, drept şi bun la inimă ca un copil – nu e capabil nici de trădare, nici de infamie (11 februarie n-au fost românii; Candiano-grec, Pilat-grec, Lecca-bulgar)"[32].

---

[28] *Eminescu* STDI, p. 213.

[29] *Ibidem*, p. 205.

[30] Ilie Bădescu, *Sincronism european şi cultură critică românească*, Bucureşti, 1984, p. 22.

[31] M. Eminescu, *Fragmentarium*, p. 417.

[32] Interesant este faptul că, prin obârşie sau prin caracter, membrii primului cabinet provizoriu instalat de Locotenenţa domnească imediat după înlăturarea lui Cuza, întâreau, poate în proporţii diferenţiate, aserţiunea poetului: Ion Ghica (preşedinte şi externe), Dim. Ghica (interne), Petre Mavrogheni (finanţe), Ion C. Cantacuzino (justiţie), C.A. Rosetti (culte şi instrucţiune publică), Dim. Lecca (război) şi D.A. Sturdza (lucrări publice).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Coroborând neputința asimilării caracterului cu teoria vârstelor în cazul unei rase bătrâne, el scria altundeva: "Constatăm cu adevărată mândrie că între trădătorii militari de la 11 februarie n-a fost mai nici un român, că toți aciia erau greci, începând cu fiul făclierului grec de la Botoșani". În spatele lor însă s-au situat civilii, a căror culoare politică desluşită nu era doar liberală, cum ar fi fost de aşteptat în cazul pretinselor sale obsesii, ci şi conservatoare, uniți în trădare prin expresia eufemistică de "contract sinalagmatic"[33]. Pe seama acelei monstruoase înțelegeri erau puse nu doar efectele interne evidente, principal între acestea fiind înlocuirea domniei pământene, "reintrodusă de Tudor Vladimirescu prin revoluția din 1821", cu o dinastie străină, ci şi consecințele nefaste asupra destinului românilor încorporați artificial în granițele imperiilor limitrofe. Eminescu era încredințat că, dacă Al.I. Cuza – statornic sprijinitor al cauzei românilor transilvăneni[34] – nu ar fi fost înlăturat de pe tronul țării, autoritățile politice de la Budapesta nu ar fi îndrăznit să proclame unirea Transilvaniei la Coroana maghiară după încheierea pactului dualist din 1867. "De câte ori partidele politice s-au unit – nota el cu amărăciune – nu s-au unit decât spre a face un mare rău nației. S-au unit la '66, ca să răstoarne pe Cuza Vodă. Dacă nu l-ar fi răsturnat, niciodată unirea Ardealului cu Ungaria nu se făcea"[35]. Şi în acest caz se poate spune că opinia sa semnifică un punct de vedere politic îndelung gândit, nicidecum unul dependent doar de statutul ziaristului; convingerea sa este expresia unei gândiri inspirată de ataşamentul său pentru viitorul națiunii şi al statului român[36].

În distribuția responsabilităților pentru săvârşirea a ceea ce numea cu evidentă ironie "revoluția de la 1866", Eminescu plasa, desigur, în primul rând, pe acei gratulați altădată cu epitetele de "venetic" şi, respectiv, "bizantin", alcătuind împreună "compania Rosetti-Brătianu". Primul era ridiculizat pentru

---

[33] Aflat în pragul prăbuşirii sale intelectuale, în iunie 1883, Eminescu îşi reconsidera, nuanțând, opinia privitoare la partea de contribuție ori la motivația complicității conservatoare în conspirația din 11 februarie 1866: "Vrednicul de amintire Al. I. Cuza n-a fost răsturnat de conservatori! Conservatorii s-au mărginit a nu-l susține, când adversarii lui politici au voit să-l răstoarne. Şi motivul care i-a îndemnat pe conservatori a consimți la răsturnarea unui monarh era cu desăvârşire monarhic: le părea că o dinastie străină va fi mai trainică decât una pământeană. Ei nu au consimțit decât după ce răsturnătorii, oameni cu idei republicane (aluzie la atitudinea schimbătoare a lui C.A. Rosetti – n.ns.) au luat angajamentul de a sprijini dinastia străină. Acei răsturnători au primit, dar n-au sprijinit dinastia decât *condițional*, câtă vreme aveau ei interese particulare de a o sprijini şi şi-au dat totodată silința de a slăbi poziția ei [...]. În două rânduri s-au încercat <ulterior> s-o răstoarne; în două rânduri s-au expus conservatorii pentru ea. "(M. Eminescu, *Opere*, vol. XIII, p. 311).

[34] Vezi V. Curticăpeanu, *Alexandru Ioan Cuza şi Transilvania*, în vol. *Cuza Vodă. In Memoriam*, coordonatori: L. Boicu, Gh. Platon, Al. Zub, Iaşi, 1973, p. 409-444.

[35] Seria compromisurilor păgubitoare, în aceeaşi opinie, continua apoi cu aducerea domnului străin, cu votarea concesiunii Strousberg, cu acceptul raptului teritorial sud-basarabean, cu proclamarea Regatului şi, nu în ultimul rând, cu modificarea Constituției în profitul elementului alogen (M. Eminescu, *Opere*, vol. XII, București, 1985, p. 460).

[36] Pompiliu Teodor, *Scena politică austro-ungară şi românii. Opinii eminesciene*, în vol. *Eminescu* STDI, p. 714.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cameleonismul său politic ilustrat prin celebrele de acum fandări între republicanism (chiar socialism) şi monarhism[37]. Reproducându-i declaraţiile contradictorii făcute la scurt interval de timp, între care una era demnă de o antologie umoristică a veacului ("Cât pentru republică, aceasta este treaba copiilor mei şi a copiilor lor. Eu mă mulţumesc cu titlul de rege şi cu faptul de republică"), jurnalistul aprecia excesiv de acid cu "nevrednicul" său contemporan, că "numai în zilele lui Carol Îngăduitorul, adânc îngăduitorul, un panglicar străin, negustor de gazetă, rătăcit într-un popor din vechimea sa monarhic, poate să proclame că, dacă există monarhie, e numai pentru că o îngăduie acest zgârâie-hârtie"[38].

Lui Brătianu, căruia îi erau atribuite practic toate păcatele îndelungatei guvernări liberale (1876-1888) sub care poetul şi-a trăit ultima parte a vieţii şi s-a afirmat ca temut gazetar, Eminescu îi reproşa absolutismul şi mai cu seamă lichelismul sau clientarismul politic, epidemice în societatea românească a vremii, profitabile celor care conspiraseră ori îl trădaseră pe Cuza, dar nocive pentru spiritul public. "Înjosirea de caracter şi linguşirea slugoilor pe cari d. Brătianu i-a ridicat – scria poetul la 25 martie 1883 – va fi singurul titlu de recomandare" pentru ceea ce el numea "a doua ediţie a domniei fanarioţilor", din zilele aceluiaşi Carol Îngăduitorul. "Orice virtute care dă vieţii publice energie şi claritate – mai adăuga el – va fi proscrisă din mijlocul acestor oameni de rând, atât de rând precum numai infecţiunea proverbială a Orientului i-a putut produce"[39].

Dacă domnitorului, devenit regele, Carol I nu i se putea pune în seamă vina conspiraţiei din 11 februarie, fiind doar produsul ei, în schimb suveranul era considerat complice şi beneficiar al crizei morale pe care o întreţinea în juru-i, sub masca îngăduinţei şi în numele principiului machiavelic *divide et impera*. Orice gest, orice atitudine îi era judecată şi apreciată dincolo de aparenţe, unde descoperea, dacă nu izvorul relelor, cel puţin un afluent al său. Atribuindu-i cognomenul de *îngăduitorul*, Eminescu se explica: "Îngăduitor, da, de câte ori voim să ne sfâşiem noi între noi; îngăduitor de câte ori devenim oameni fără caracter şi fără conştiinţă; îngăduitor cu mişelia şi felonia. Neîngăduitor însă cu orice caracter de om adevărat; neîngăduitor cu orice talent adevărat, cu orice superioritate. Neîngăduitor când ar fi vorba de măsuri contra evreilor sau altor străini"[40]. Şi coarda poetului gazetar devenea extrem de sensibilă atunci când îşi

[37] Reamintim că fostul revoluţionar paşoptist şi-a însuşit şi a sprijinit postulatele Adunării ad-hoc a Ţării Româneşti în 1857, în rândul cărora figura şi *prinţul străin*. Patru ani mai târziu, se situa clar pe poziţia susţinerii domniei pământene, declarând că "nu avem noi a ne ocupa de făgăduinţele ce a dat Camerilor, la 1859, colonelul Cuza sau chiar Alexandru Ioan I, căci acele făgăduinţe au fost contractate cu oameni care nu aveau mandatul de la naţie de a alege domn străin". După alţi cinci ani, în 1866, în aflăm pe C.A. Rosetti în fruntea conspiratorilor, care au voit şi au impus dinastia străină (vezi Dumitru Vitcu, *11 februarie 1866. Hermeneutica unei pretinse revoluţii*, în AIIX, tom XXIX, 1992, p. 162).

[38] M. Eminescu, *Opere*, tom XIII, p. 56-57.

[39] *Ibidem*, p. 279.

[40] *Ibidem*, tom. XII, p. 462.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

focaliza atenţia pe "acei pretinşi reprezentanţi ai României, acei Giani, Cariagdi, Carada, împreună cu *şleahta ruinată a Moldovei* (subl. ns. = D.V.), unii în paza greco-bulgarilor, alţii în paza jidanilor"[41]. Demn de reţinut este faptul că, alături de alogeni şi de conaţionalii cu rădăcini etnice – mai îndepărtate ori mai apropiate – în "greco-bulgărime", erau culpabilizaţi şi acei dintre moldovenii care, din convingere ori din oportunism, slujeau noul regim, încercând a-l face uitat, sau chiar blamându-l pe cel vechi.

Îndreptând mereu ascuţişul criticii, împinsă până la aversiune, împotriva celor făcuţi responsabili pentru brutala înlăturare a lui Cuza de pe scena politică şi pentru degradarea morală progresivă a societăţii româneşti (sugerată ca una dintre consecinţe), Eminescu făcea totuşi distincţie clară între adversarii politici naturali şi trădătorii fostului domn, respectiv militarii implicaţi în complot. Oamenii politici care au conspirat împotriva lui Cuza, scria Eminescu la 21 mai 1862, "îi erau adversari, inamici, oameni loviţi şi umiliţi, poate, de fostul Domn; prietenii uniformaţi, juraţi şi plătiţi pentru a-l păzi erau trădători. Între inamiciţie leală şi trădare e o substanţială deosebire". Urmărindu-le ascensiunea în cariera publică de la cel mai neînsemnat slujitor care l-a scos din ţară pe ex-domnitor, până la cel mai hulit dintre conspiratori, colonelul promovat general Dimitrie Lecca, gazetarul condamna cu extremă duritate pe toţi eroii nocturni de la 11 februarie şi, mai ales, pe acei cărora Cuza le încredinţase sub jurământ statutul de gardă personală. "Militarii în chestiune, dacă au crezut în adevăr că participarea lor la conspiraţie e necesară, trebuiau să înţeleagă – potrivit aceleiaşi opinii – că n-o puteau face decât cu sacrificiul numelui, carierei, vieţii lor morale. Dacă cineva crede că trebuie să moară pentru o idee, să se hotărască a primi moartea, care, în cazul acesta, nu era fizică, ci civilă"[42]. Or, dintre cei vizaţi, doar unul singur, "având sentiment de soldat" şi cuprins de remuşcări, făcuse pasul înapoi, ca ultim gest reparator şi hotărâse, în aceeaşi expresie, a se sinucide cetăţeneşte. Este vorba, desigur, de colonelul N. Haralambie, nenominalizat dar subînţeles, cel care, potrivit amintirilor de mai târziu ale lui Alex. V. Beldiman, i-ar fi mărturisit acestuia, imediat după deschiderea biroului şi aflarea corespondenţei secrete a lui Cuza, regretul de a se fi înşelat şi de a fi participat la un act de trădare[43]. "Pe toţi ceilalţi – nota cu amărăciune şi dispreţ Eminescu – i-am văzut grămădindu-se înainte, ba şezând în cupeaua suveranului, alături de el". Cine erau aceştia, se ştie şi, pentru a elimina dubiile, răspundea în termeni de acum obişnuiţi amintitelor deja acuze lansate de Vasile Boerescu pe adresa actului de la 2 mai 1864 şi a făptuitorilor acestuia.

Din perspectiva necesităţii, devenită imperioasă, a asanării morale şi a recâştigării credibilităţii instituţionale în societatea românească, Eminescu şi-a declarat răspicat poziţia contestatară, nu doar faţă de "infamia şi laşitatea" actului politic de la 11 februarie şi, într-un sens mai larg, faţă de întreaga perioadă scursă

[41] *Ibidem*, p. 460.
[42] *Ibidem*, tom. XIII, p. 120-121.
[43] Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 167.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în răstimp, ci şi faţă de urmările recunoaşterii oficiale, chiar răsplătirii faptelor incriminate, asupra spiritului public. Or, în loc de a pedepsi, prin ştreang, acele "creaturi ignorante şi nule" sau "plebe semistrăină" trădătoare, cum ar fi sugerat moralistul, Carol I le-a recompensat prin acordarea de grade, ranguri şi chiar cele mai înalte decoraţii, spre dispreţul mărturisit al gazetarului. Acelaşi dispreţ avea însă şi alte forme de expresie. Titu Maiorescu nota în *Jurnalul* său că poetul a părăsit şedinţa Junimii bucureştene, la 17/29 noiembrie 1882, atunci când şi-a făcut apariţia în sală, ca invitat al criticului, Al. Candiano-Popescu, cel căruia Îngăduitorul îi acordase cu trei luni mai înainte medalia *Bene-Merenti* clasa I, în aparenţă pentru merite scriitoriceşti, în realitate pentru conduita-i politică[44]. Nu trecuse neobservat de poet nici gestul de minimă moralitate săvârşit de alte două personaje politice importante ale vremii, Lascăr Catargiu şi Ion Em. Florescu, de a fi absentat, în martie 1881, de la festivităţile prilejuite de proclamarea Regatului, absenţe justificate prin dorinţa amândurora de a nu-l întâlni pe cel considerat iniţiator al ceremoniei, generalul Lecca.

Onoarea ce i se făcuse fostului colonel, promovat pentru merite condamnabile din unghi de vedere moral, în contextul proclamării României ca Regat, diminuase mult din solemnitatea necesară momentului, ridicând încă o dată, în viziunea cronicarului, păcatul la rang de virtute. Pentru că, reamintea el nu lipsit de temei, Vodă Cuza, în mărinimia sa, îşi iertase, în scris sau prin viu grai, pe toţi adversarii "cu excepţia colonelului Lecca şi a altor câtorva" de aceeaşi teapă. Şi nu din motive personale, ci "pentru pata pentru care acesta a pus-o pentru vecii vecilor pe steagul ţării". Încălcarea jurământului de credinţă făcut nu doar domnitorului, ci steagului şi ţării, semnifica, în opinia sa, o crimă pe care nici scurgerea timpului şi nici succesiunea generaţiilor n-o puteau face uitată. "Vor trece veacuri – scria el la 27 februarie 1882 în "Timpul" – şi nu va exista român căruia să nu-i crape obrazul de ruşine ori de câte ori va răsfoi istoria neamului său la pagina lui 11 februarie şi stigmatizarea acelei negre felonii va răsări pururea în memoria generaţiilor, precum în orice an răsare iarba lângă mormântul vândutului domn"[45].

Culpabilizarea generală nu se mai oprea aici doar la momentul istoric al trădării, 11 februarie 1866, şi nu opera selectiv doar în rândul făptuitorilor, ci viza pe absolut toţi conaţionalii reprezentând, deopotrivă, societate civilă, armată şi clasă politică.

Din această perspectivă, relativ scurtă pentru necesara, poate chiar indispensabila, stingere a pasiunilor, dar şi convenabilă prin şansa corelării tuturor elementelor circumscrise caracterelor ce reprezentau atunci – în ochii şi pana lui Eminescu – atât trecutul, cât şi prezentul politic, aprecierile sale critice par, la o lectură grăbită, excesive: laudative, faţă de Cuza şi epoca sa; virulente, chiar denigratoare faţă de noul regim reprezentat de Carol I. Argumente suplimentare, pe lângă cele invocate de analist, pot fi aduse oricărei din ele două ipostaze, doar în

[44] M. Eminescu, *Opere*, tom. XIII, p. 483.
[45] *Ibidem*, p. 64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

planul evoluției sau involuției moralității publice. Aici ne mai îngăduim însă o observație cu caracter concluziv. Câtă vreme o epocă, cea a lui Cuza, se încheiase, îngăduind bilanțul, cealaltă, a lui Carol I, se afla în plină derulare, avându-l pe cronicar mult prea apropiat de detaliile aluvionare ale vieții politice cotidiene și lipsit de șansa obiectivării, numită perspectivă, a aceluiași efort bilanțier.

Prin urmare, împărtășind în integralitate opiniile marelui poet și temutului gazetar privitoare la personalitatea exemplară a lui Cuza Vodă, apreciem că cel puțin unele dintre afirmațiile, expresiile sau etichetele cu care și-a gratulat contemporanii politici în ultima parte a vieții vor fi fost parțial amendate, nuanțate sau rectificate, dacă și timpul ar fi fost mai răbdător cu ființa sa, dincolo de forța geniului.

FROM AL. I. CUZA TO PRINCE CHARLES I: MIHAI EMINESCU'S POLITICAL MEDITATIONS

(Summary)

Mihai Eminescu was not only the greatest poet of Romanians, but a brilliant journalist and political analyst, having a very good understanding both of Romanian and World history. His journalistic career begun during the studying years in Vienna, when and where he took the opportunity to meet the former Prince of Romania Alexandru Ioan Cuza, who had been recently forced to resign from the highest dignity, being replaced in office by the "Foreign Prince" Charles I Hohenzollern. Since than and long time afterwards, Eminescu devoted numerous articles, notes and political comments – either in "Curierul de Iasi" or in "Timpul" from Bucharest – to Cuza's epoch and personality comparing them, repeatedly, with his very contemporary times of Romania under Charles I's rule. Very often he was indignant at the behaviours of the Bucharest society, at the perfidy of politicians, at the faithlessness of diplomats, at the literary iconoclasts, who took the name of the former heroes in vain. Sometimes, he compared the men of 1878 to the worst of the Phanariots and made public avowal of his pessimism, giving the new state and the new society few chances of survival. In spite of his (so called) conservative political options, Eminescu remained an unbiased observer and critic of the political life in Romania using history and the meritous ancestors as a therapeutic mean for his contemporary country fellows.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU IVĂNESCU

ALEXANDRU IOAN CUZA ÎN CONŞTIINŢA POSTERITĂŢII. CONSIDERAŢII GENERALE

O nouă lucrare dedicată lui Alexandru Ioan Cuza pare superfluă dacă avem în vedere studiile publicate până acum. Numai simpla lor înşiruire ar putea constitui conţinutul unui tom deosebit de consistent. Sunt 130 de ani de când se scrie despre Cuza, dacă ne raportăm la monografia lui Dimitrie Bolintineanu (1868) şi dacă avem în vedere că Unirea Principatelor şi domnia lui Al. I. Cuza au constituit teme predilecte ale istoriografiei româneşti.

S-ar părea, la o primă impresie, că nimic nou nu s-ar mai putea spune. Ar fi însă o pripită şi regretabilă concluzie. Şi asta nu numai pentru faptul că asupra aceleiaşi perioade istorice pot apărea abordări diferite, cu puncte de vedere personale, dar mai trebuie avut în vedere şi altceva, care se referă la baza documentară. Aceasta din urmă s-a îmbogăţit mereu; arhivele au introdus în circuitul ştiinţific noi fonduri şi colecţii de documente, din străinătate au fost aduse, pe microfilm, noi surse informative, iar instituţiile de cercetare au publicat noi colecţii de documente.

Abordarea, din perspectiva posterităţii, a domniei lui Al. I. Cuza trebuie să însemne un plus de informare inedită, dar şi o înţelegere a felului în care contemporanii, români sau străini, au receptat-o. Vom sesiza în această privinţă unele diferenţe. Mulţi dintre români au văzut în alegerea lui Al. I. Cuza ca domn al celor două Principate doar rezultatul unei întâmplări fericite şi când spunem aceasta nu ne referim doar la contemporanii domnitorului, ci şi la unii dintre acei care s-au aplecat asupra domniei din dorinţa de a-i înţelege sensurile şi a-i explica semnificaţia. Necunoaşterea activităţii desfăşurate de Cuza până în anul 1859 i-a făcut să tragă această concluzie. Pentru că nu putem înţelege de ce, chiar în studiile cele mai apreciate, perioada de formare a viitorului domn este expediată, în cel mai bun caz, în câteva pagini. Să fi contribuit la aceasta doar faptul că o importantă parte din materialul documentar care reflecta tinereţea lui Cuza a fost distrus în împrejurări dintre cele mai nefericite? Aşa s-a întâmplat cu arhiva Prefecturii Galaţi, în fondul căreia se păstrau documentele din vremea când Cuza era pârcălab, ea fiind aruncată în Dunăre după instalarea autorităţii comuniste în oraş. De asemenea, materialul documentar ilustrând activitatea lui Cuza ca director la Ministerul

Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", tom. XXXVII, 2000, p. 19–35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Interne a fost distrus de bombardament în timpul celui de-al doilea război mondial. Din condiții necorespunzătoare a fost recuperat fondul Judecătoriei Galați, instituție unde Cuza a activat ca prezident. O soartă la fel de nefericită a avut și o parte din corespondența sa, ajunsă în mâini străine și dușmane după detronare. Iar mai târziu, Elena Cuza, de teamă că și restul corespondenței ce-i mai rămăsese de la fostul domnitor va împărtăși aceeași soartă, a distrus-o ea. Cu toate acestea, nu motivele documentare au constituit un obstacol în abordarea acestei perioade din viața lui Cuza, pentru că, așa după cum vom vedea, au rămas altele, destule, care evidențiază nu numai studiile făcute, funcțiile îndeplinite, rolul jucat în timpul revoluției de la 1848 sau în perioada luptei pentru Unire, ci, mai ales, faptul că viitorul domn era un bun cunoscător al problematicei administrative, judecătorești și militare și că, prin formație, era un om pregătit să guverneze.

Domnia lui Cuza s-a bucurat, este știut, de un deosebit interes din partea specialiștilor. Motivarea acestui interes arătat de istoriografia mai veche sau mai nouă, românească sau străină, față de transformările politice prin care au trecut cele două Principate Române, nu are nevoie de explicații prea ample. Înfăptuirea României moderne și implicațiile internaționale ale acestui eveniment au constituit un proces istoric complex și, în egală măsură, un punct de atracție cu rezultate notabile pentru cercetătorii din domeniul istoriei. Nu-i mai puțin adevărat că o întreagă pleiadă de personalități politice și culturale, ce compun generația Unirii, au constituit un puternic stimulent pentru specialiști din diverse domenii (istorie, literatură, diplomație, politologie, economie etc.). E de ajuns, credem, să amintim în acest sens, în afara numelui lui Al. I. Cuza, indisolubil legat de înfăptuirea statului român modern, pe cele ale unora dintre colaboratorii și contemporanii săi: M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, C. Negri, N. Kretzulescu ș.a.

Fără a preciza aici lucrările cele mai cunoscute asupra perioadei menționate, trebuie spus că vastitatea materialului documentar și posibilitățile limitate de investigare permit, oricând, – în cuprinsul unor contribuții noi – îmbogățirea informației, a precizărilor faptice, un spor al nuanțelor de conduită politică, o corectare a unor puncte de vedere prea puțin fondate și, nu de puține ori, o interpretare nouă a unor evenimente sau decizii politice.

Nu e puțin, dar nici nu credem că e deajuns într-o astfel de abordare. Materialul studiat ne demonstrează că domnia lui Cuza a fost privită diferit de români și de străini. Dacă primii au văzut în Cuza și, implicit în Unire, soluția potrivită să le schimbe existența efemeră, ultimii au urmărit cu deosebit interes cum pentru prima dată principiul naționalităților obținea o victorie concludentă în Principatele Române. Din acest motiv, trebuie să acceptăm că abordarea domniei lui Cuza din această ultimă perspectivă nu e doar ispititoare, ci și folositoare. Mai mult, accesul la informația externă, venită din lumea diplomației, tratată din perspectiva posterității, pune, așa după cum vom vedea la momentul potrivit, față în față, cele două viziuni de care aminteam. Concluziile sunt mai mult decât interesante.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cu prilejul unor investigaţii personale în arhivele franceze – Arhivele Naţionale, Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Arhivele militare, navale, terestre şi aeriene – am depistat un material documentar inedit, foarte bogat, referitor la înfăptuirea României moderne şi la implicaţiile internaţionale ale acestui act. Respectivul material este format din rapoartele şi memoriile diplomatice ale consulilor Franţei în Principatele Române şi ale ambasadorilor francezi din imperiile vecine Ţărilor Române. O atenţie specială am acordat – dat fiind accesul nostru limitat în arhivele ex-sovietice – rapoartelor ambasadorului Franţei la Petersburg. Era o şansă de a afla punctul de vedere rusesc – mai puţin cunoscut în istoriografia românească, din cauza surselor nesemnificative – faţă de transformările politice prin care au trecut Principatele Române pe durata unui deceniu (1856-1866). La acest material depistat de mine s-au adăugat şi informaţiile, aflate pe microfilm, în mare parte necunoscute, aduse din arhivele austriece, engleze, americane şi sârbe, existente la Direcţia Generală a Arhivelor Naţionale Bucureşti. Tot acest material extern ne-a permis să tratăm domnia lui Cuza din această perspectivă, care s-a dovedit mult mai profitabilă.

Studierea destinului postum al lui Al. I. Cuza este, în egală măsură, un demers interesant, instructiv şi copleşitor. Interesant, pentru că relevă puternicul ecou provocat în posteritate de viaţa şi fapta domnitorului; instructiv, pentru că, împotriva adversităţilor de tot felul ce au urmat înlăturării de pe tron, meritul, valoarea şi adevărul s-au impus cu autoritate; copleşitor, pentru că domeniile în care se reflectă personalitatea domnitorului sunt foarte multe, iar cantitatea materialului e impresionantă. Din aceste domenii, care conservă memoria domnitorului, vom alege pe cele mai semnificative – istoriografia, arta, literatura şi folclorul – conştienţi fiind de subiectivismul opţiunii noastre. Trebuie spus, de la bun început, că în ceea ce priveşte posteritatea, noi am avut în vedere secolul ce s-a scurs de la abdicarea şi apoi de la moartea domnitorului, şi nu ultimul deceniu pe care l-am trăit cu toţii, când se încearcă o evaluare a măsurii în care domnitorul Alexandru Ioan Cuza şi epoca sa au avut de suferit, în scrisul istoric, de pe urma mistificărilor sau denaturărilor la care acesta a fost supus în perioada totalitară. Demersul nostru nu are în vedere, exclusiv, prezentul; se referă la întreaga epocă ce a urmat celeia în care şi-a exercitat mandatul "domnitorul Unirii".

Desigur, felul în care personalitatea lui Alexandru I. Cuza, faptele sale, momentele importante ale domniei s-au reflectat în conştiinţa posterităţii nu-i un lucru lesne de realizat, cu atât mai mult cu cât în jurul acestui personaj al istoriei noastre s-a creat o adevărată legendă. Marele istoric N. Iorga remarca, cu prilejul centenarului naşterii lui Cuza, că domnitorul român a fost "un om vrednic de legenda sa" şi că "în jurul său s-a creat o legendă vrednică de dânsul"[1]. La intrarea în legendă a lui Cuza au contribuit, în mod substanţial, atât omul, cu calităţile şi defectele sale, dar mai ales domnitorul, în timpul căruia s-au pus bazele statului

[1] N. Iorga, *100 de ani de la naşterea lui Cuza Vodă*, Bucureşti, 1920, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

român modern. Un portret complet şi corect al domnitorului Unirii nu-i uşor de făcut şi datorită problemelor ridicate de sursele de informare. Cele mai multe din aceste surse provin de la colaboratorii, prietenii sau admiratorii lui Cuza, aşa cum sunt scrierile lui Bolintineanu şi Papadopol Calimach, de exemplu, sau de la adversarii săi politici, ca cele purtând semnătura lui C.D. Aricescu şi Ion C. Brătianu, ca să nu mai vorbim de acei care au trecut dintr-o tabără în alta, ca Anastasie Panu şi C.A. Rosetti. Anastasie Panu a susţinut la început politica lui Cuza, ca şi C.A. Rosetti, apoi s-a desolidarizat de domn. Plecarea lui Panu în străinătate a avut drept scop organizarea unei campanii de discreditare a lui Cuza şi de pregătire a complotului care avea să răstoarne pe primul domn al Principatelor Unite. Dar exemplul clasic, în sensul celor afirmate de noi, rămâne C.A. Rosetti, gazetarul şi omul politic, membru al delegaţiei muntene trimisă la Iaşi pentru a-l înştiinţa pe Cuza că a fost ales domn şi în Ţara Românească. Cu prilejul mai sus amintit, Rosetti a trimis la Bucureşti o depeşă telegrafică în care afirma că "domnitorul este sublim", depeşă despre care mai târziu, spune M. Kogălniceanu cu ironie, "s-au criticat şi s-a zis că domnul Rosetti a scris ca poet, iar nu ca om pozitiv şi cunoscător"[2].

Ceea ce trebuie remarcat însă este faptul că, dincolo de aparenţe şi adversităţile politice, atunci când lucrurile n-au fost judecate cu patimă şi părtinire, spiritele cele mai înaintate ale epocii, ca V. Alecsandri, M. Kogălniceanu, C. Negri, Titu Maiorescu, B.P. Haşdeu, George Bariţ şi Mihai Eminescu, au demonstrat rolul imens pozitiv al domniei lui Cuza pentru progresul României. Mai târziu, când documentele din arhiva Cuza, luate în mod abuziv în noaptea abdicării de către unul din adversari, D.A. Sturdza, – despre care un bun cunoscător al său spunea că acesta "ca om politic însă şi mai ales ca şef de partid, e un om cu vederi strâmte, cu inima rea şi veninoasă"[3] – au devenit publice, pentru specialişti a avut loc o adevărată revelaţie. Iată ce afirma despre Cuza un istoric care a văzut şi cercetat această arhivă: "Dacă principelui nu-i plăceau detaliile de ordin administrativ, aceste hârtii arată cu câtă sârguinţă urmărea soluţia marilor chestiuni ce se impuneau atenţiunii sale. Vedem în ele, zi cu zi, ce lupte dădea domnitorul pentru a face să fie primite cele mai neînsemnate reforme, împotriva opoziţiei, a turcilor şi chiar a Europei; se înţelege mai lămurit ce diplomaţie prudentă şi înţeleaptă au trebuit să desfăşoare reprezentanţii remarcabili ce i-a avut în străinătate, Ioan Alecsandri la Paris şi mai ales Costache Negri la Constantinopol, spre a face să fie admise cele mai neînsemnate inovaţiuni, cele mai timide încercări de reorganizare, ce războaie şi ce energie a trebuit să dovedească voievodul însuşi atât faţă de curţile europene, care nu pierdeau nici un prilej de-al certa, cât şi faţă de o opoziţie îndărătnică... E de dorit ca aceste acte să fie publicate într-o zi în întregime; ele vor lămuri, mai bine decât alt document, viaţa politică a acestor ani de frământare şi de renaştere, şi vicisitudinile unui principe curajos şi dezinteresat, hotărât să înfrunte

[2] M. Kogălniceanu, *Opere*, vol. IV, Bucureşti, 1978, p. 17.
[3] G.T. Kirileanu, *Corespondenţă*, Bucureşti, Editura "Minerva", 1977, p. 135-136.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toate piedicile, dar ştiind bine că faţă de otomani, mai mult decât faţă de diplomaţia europeană, reuşita nu putea rezulta decât din întrebuinţarea simultană a şireteniei, a răbdării şi a unor viguroase îndrăzneli, îndeplinite pe neaşteptate, dar pregătite din vreme şi în taină"[4]. Accesul la documentele cabinetului princiar, cât şi la unele mărturii scrise ale membrilor familiei Cuza, a colaboratorilor fostului domnitor, au contribuit în mod hotărâtor la cunoaşterea exactă a celor şapte ani de domnie, a omului Cuza şi a destinului său politic, şi, în acelaşi timp, aşa după cum remarca Gheorghe I. Brătianu, "ura înflăcărată sau pătimaşa apologie" s-au stins lăsând loc judecăţilor "liniştite şi obiective"[5].

S-a afirmat de către contemporani, cât şi de unii dintre istoriografii lui Cuza, că în momentul alegerii sale ca domn mulţi dintre oamenii politici ai vremii au crezut că au de-a face cu un om de paie, care va fi uşor de manipulat, în raport de interese[6]. Cei care au sperat acest lucru dovedeau ori o mare ignoranţă în a aprecia meritele unui om, ori, şi lucrul nu e exclus, se lăsau prea lesne înşelaţi de firea doar aparent uşuratică a lui Cuza. În realitate, aşa după cum vom încerca să arătăm, se poate afirma, cu certitudine, pe baza informaţiei pe care o avem la îndemână acum că domnitorul de la 1859 n-a fost numai alesul unei fericite întâmplări; el era un om cu o gândire politică clară, un demn exponent al imperativelor reclamate de timpul său. Într-o discuţie cu D. Bolintineanu, Cuza a afirmat cu modestie că "noi toţi suntem, expresia timpului nostru"[7]. Rămâne să vedem dacă domnitorul n-a fost mai mult decât atât, dacă el n-a devenit reprezentantul fidel al dorinţelor de înnoire şi progres pe care le cereau românii la mijlocul secolului trecut. Pentru a demonstra

---

[4] P. Henry, *L'abdication du prince Cuza et l'avénement du la dynastie des Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, p. 3-4. În ceea ce priveşte Arhiva Cuza sunt necesare câteva lămuriri. În şedinţa Adunării elective, din 12 martie 1866, s-a ridicat problema arhivei fostului domnitor, sigilată de guvern după abdicarea lui Cuza. Considerând că ea aparţine naţiunii, la propunerea unui deputat, Aninoşeanu, s-a numit o comisie, alcătuită din trei senatori şi trei deputaţi, din care făcea parte Cristian Tell şi Nicu Catargiu, prieten din tinereţe a lui Cuza. Comisia, împreună cu delegatul guvernului, D.A. Sturdza, a ales actele particulare ale lui Cuza, dându-le împuternicitului acestuia, colonelului Pisoschi, actele publice rămânând în palat sub sigiliul lui D.A. Sturdza şi urmând, după declaraţia lui Tell, să fie ordonate în dosare. Cu acelaşi prilej s-au scos din arhivă şi actele ce aparţineau lui Baligot de Bayne. O intervenţie a lui Petru Grădişteanu în Adunarea electivă capătă semnificaţia unui vot de neîncredere faţă de procedeul comisiei. Grădişteanu a arătat că documentele, fiind acte politice, ce aparţin istoriei naţionale, ar trebui să stea la Arhivele Statului, cu atât mai mult cu cât comisia nu a cercetat conţinutul lor pentru a-l comunica Adunării şi că de fapt ele se află în mâna unui singur om. Intervenţia sa a antrenat în discuţie chiar şi pe preşedintele guvernului, Ion Ghica, care a susţinut onestitatea lui D.A. Sturdza, singurul, de altfel, care a mai avut acces la aceste acte până în 1912, când le-a predat Bibliotecii Academiei, iar aici au devenit publice începând cu anul 1928 ("Monitorul Oficial", 1866, p. 370. Şedinţa din 12 martie 1866 a Adunării Elective; C.C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, Bucureşti, 1966, p. 6).

[5] Gh. I. Brătianu, *Politica externă a lui Cuza Vodă şi dezvoltarea ideii de unitate naţională*, în RIR, 1932, vol. II, fasc. II-III, p. 113.

[6] T. Codrescu, *Uricarul*, XVI, Iaşi, 1891, p. 404-405; A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, Iaşi, 1903, p. 35-36.

[7] D. Bolintineanu, *Proză*, vol. I, Iaşi, Editura "Fraţii Şaraga", f.a., p. 150.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că alegerea lui Cuza n-a fost doar o coincidenţă fericită şi că atunci când s-a ridicat, prin voinţa naţiunii, la înalta demnitate de domn al Principatelor Unite, era un om familiarizat cu problemele administrative, legislative, judecătoreşti şi militare ale timpului său, deci un om pregătit să conducă, trebuie să aruncăm o succintă privire retrospectivă atât asupra persoanei lui Cuza înainte de a fi ales domn, cât şi asupra poziţiei sale politice. Vom înţelege mai bine cuvintele lui Negri adresate, la 10/22 august 1862, lui Baligot de Bayne: "Mi-a făcut o mare plăcere pentru tot ce îmi scrii, mai ales despre munca asiduă pe care o îndeplineşte, cu mult curaj, prinţul. Văzând totul prin el însuşi, hotărând totul, eu nădăjduiesc că totul va merge bine, căci ai observat, desigur, că nici inteligenţa şi nici cunoştinţele nu-i lipsesc. El a fost un bun judecător şi un bun administrator, şi cunoaşte asta perfect, încât ar putea îndruma cu competenţă mai mult chiar decât un ministru"[8].

Într-una din conferinţele sale referitoare la Alexandru Ioan Cuza, marele istoric N. Iorga observa că pentru a întocmi o operă amplă şi completă asupra epocii şi personalităţii acelui care a înfăptuit Unirea Principatelor Române este necesară o nouă categorie de izvoare, necercetată decât foarte sporadic până atunci: memoriile şi scrisorile particulare. Până la tipărirea lor, arăta istoricul român, despre viaţa şi opera lui Cuza se va putea vorbi dintr-un punct de vedere care nu este cel istoric propriu-zis. Afirmaţia este cu atât mai îndreptăţită dacă avem în vedere perioada anterioară alegerii lui Cuza ca domn al Principatelor Unite.

Studiul atent al unor documente inedite din arhivele româneşti şi străine şi valorificarea unor informaţii, pe cât de surprinzătoare pe atât de valorose, găsite în corespondenţa sa, ilustrează activitatea depusă de viitorul domn în calitate de preşedinte al Judecătoriei Covurlui, pârcălab al ţinutului Covurlui, director la Ministerul de Interne, comandant al armatei moldovene şi membru în guvernul Moldovei la 1858. Dar în mod deosebit sunt interesante acţiunile sale de încurajator al învăţământului, de bun cunoscător al diverselor domenii de activitate publică, de luptător pentru înlăturarea vechii stări de lucru din Moldova, de participant activ la revoluţia de la 1848 şi, în special, de important susţinător al înfăptuirii Unirii. Din aceste date indiscutabile, pe care le oferă documentele inedite cercetate de noi în Arhivele Statului Iaşi, Bucureşti şi Galaţi, Biblioteca Academiei Române din Bucureşti, Biblioteca Universitară din Iaşi şi Cluj se conturează cu precizie personalitatea celui care va fi Alexandru Ioan I, dar cu o altă imagine decât aceea cu care am fost obişnuiţi, a cărui alegere ca domnitor nu a fost întâmplătoare, ci rezultatul meritelor şi al calităţilor sale.

Mai puţin cunoscută şi de o manieră controversă, prima parte a vieţii lui Al. I. Cuza este la fel de interesantă şi plină de acţiune ca şi perioada domniei. Dintr-o veche familie celebră prin intervenţiile sale în momentele importante ale vieţii politice din Moldova, Al. I. Cuza s-a născut la 20 martie 1820 în oraşul Bârlad. Un

[8] B.A.R. "Arhiva Cuza", mapa I, f. 321-322 v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

document inedit[9], pus în circulaţie de noi – o cerere de paşaport, scrisă personal de Al. I. Cuza, având şi unele precizări biografice – ne întăreşte convingerea că viitorul domn s-a născut la 1820. Şi-a făcut primele studii în ţară, în cadrul unui pensionat din Galaţi, apoi a plecat la Paris, în 1834, pentru a le continua. În capitala Franţei i-a cunoscut pe tinerii veniţi din Ţara Românească, întâlnire ce a constituit pentru cei aflaţi în străinătate o adevărată "revelaţie". La sfârşitul anului 1835, Al. I. Cuza îşi trece examenul de bacalaureat în litere la Sorbona, obţinând calificative lăudabile, după care se înscrie la Facultatea de Drept. Se întoarce la scurt timp în ţară (1836) şi continuă studiile împreună cu fratele său Dimitrie, dar revine în Franţa la 1837, nu înainte de a fi fost primit cadet în Miliţia Moldovei. În drum spre Paris se opreşte la Viena, unde întâlneşte tineri români, studenţi, îndeosebi pe Eudoxiu Hurmuzaki, pe care îl cunoscuse deja în 1836 şi căruia i se confesează: "pleacă la Paris ca student la ştiinţele războiului"[10]. Informaţia e deosebit de importantă nu numai în ce priveşte studiile lui Cuza, dar şi pentru legăturile sale cu cercul vienez, dată fiind atmosfera de patriotism şi fraternitate naţională care domnea printre compatrioţii veniţi în metropola austriacă din toate colţurile pământului românesc.

În perioada 1834-1839 se aflau la studii, în capitala Franţei, cea mai mare parte dintre românii care aveau să constituie cercul revoluţionar de la Paris, tineri pe care îi vom întâlni ulterior ca participanţi la cele mai importante evenimente istorice din viaţa naţiunii, printre ei aflându-se şi Alexandru Cuza. În anii 1839-1840 aceşti tineri au început să revină în patrie. Întoarcerea lor din Franţa şi Germania s-a făcut simţită în societatea moldovenească pentru că au adus cu ei, spunea V. Alecsandri, "o comoară preţioasă de idei noi şi de simţiri patriotice"[11].

Nu există nici un dubiu că după venirea de la Paris, Al. Cuza s-a reintegrat în rândurile armatei, unde a rămas până la 8 februarie 1840. După demisia din armată, prezenţa lui Al. I. Cuza într-o funcţie publică este atestată la începutul anului 1842, februarie 19, când în calitate de preşedinte al Judecătoriei Covurlui scria primele rezoluţii asupra unor procese în cercetare. Faptul că din prima zi a numirii sale ocupa postul de prezident şi nu de membru, ceea ce pentru cei 22 de ani ai săi era un lucru deosebit, ne face să credem că la Paris, în 1837, Cuza şi-a continuat studiile juridice, întrerupte de venirea în ţară. Un examen atent al deciziilor juridice date de Cuza releva respectul său pentru lege, fără a ţine seama de poziţia socială a părţii în litigiu, manifestând însă, în acelaşi timp, o particulară simpatie pentru ţărani şi pentru oamenii nevoiaşi. La 30 aprilie 1840, Al. Cuza se căsătoreşte cu Elena Rosetti. Merită de amintit gestul său de a refuza ţiganii robi trecuţi în lista dotală a soţiei, Cuza aflându-se printre primele personalităţi publice din Moldova

[9] D. Ivănescu, Virginia Isac, *Alexandru Ioan Cuza. Acte şi scrisori*, Iaşi, Editura "Junimea", 1973, p. 286-288.

[10] ASB, colecţia "Hurmuzaki", dosar 316, f. 26.

[11] V. Alecsandri, *Nicolae Bălcescu*, în "Revista română", vol. II, Bucureşti, 1862, p. 307.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care acceptă hotărârea Adunării obşteşti, din 31 ianuarie 1844, de dezrobire a ţiganilor de pe moşiile domneşti şi mănăstireşti.

De la sfârşitul lunii septembrie 1845 şi până la începutul lunii octombrie 1849 Cuza nu a avut nici o funcţie publică. În tot acest timp, el a luat parte la evenimentele din martie 1848 de la Iaşi, la adunarea populară din 3/15 mai de pe câmpia de la Blaj, unde a ascultat pe tribunii revoluţiei, iar la 15/27 mai a fost martor ocular la demonstraţia populară de la Viena împotriva hotărârii guvernului de a desfiinţa Comitetul studenţesc şi garda naţională. În anii 1848 şi 1849 îl găsim pe Cuza la Pesta, Viena, Paris, Cernăuţi, principalele centre ale revoluţiei europene. În timpul exilului a jucat un rol important în toate acţiunile întreprinse de Comitetul revoluţionar de la Cernăuţi, din conducerea căruia făcea parte alături de M. Kogălniceanu, C. Negri, Zaharia Moldovanu şi V. Alecsandri[12].

Al. I. Cuza revine în ţară la 8 iunie 1849, cu puţin timp înainte de sosirea prinţului domnitor, Gr. Al. Ghica, partizan al principiilor liberale şi susţinător al Unirii. Sub domnia acestuia, Cuza ocupă, pe rând, funcţiile de preşedinte al judecătoriei Covurlui, director în Ministerul de Interne şi pârcălab de Galaţi. Relaţiile cordiale dintre domnitor şi Al. I. Cuza au continuat şi după plecarea lui Gr. Al. Ghica, la Paris, în iulie 1856. Ca preşedinte al tribunalului, Cuza a fost intrasigent cu cei care nu respectau legea, cu atât mai mult cu cât cei sărmani erau victimele. În calitate de director în Ministerul de Interne a condamnat abuzurile ispravnicilor ţinuturilor, care nu se ocupau de bunăstarea şi sănătatea poporului, încălcau legile, iar prin neglijenţa lor concurau la înşelarea şi exploatarea ţărănimii. Cuza avea un deosebit simţ al demnităţii naţionale. După numirea sa ca pârcălab de Covurlui a luat măsuri împotriva soldaţilor austrieci care nu respectau populaţia şi contra reprezentantului turc ce se ocupa de problemele de negoţ ale supuşilor turci şi care îşi depăşea atribuţiile eliberând paşapoarte şi înlesnind trecerea ilegală a graniţei.

Domnia lui Gr. Al. Ghica a luat sfârşit la 8 iulie 1856 şi, conform stipulaţiilor Tratatului de la Paris, a fost numit un caimacam în persoana lui Teodor Balş, adversar al Unirii. În această situaţie, Al. I. Cuza, cu opinii total diferite de ale caimacamului, nu a mai putut fi pârcălab şi şi-a dat demisia în septembrie 1856. Cu toate acestea, noul caimacam, N. Vogoride, şi el potrivnic Unirii, ca şi predecesorul său T. Balş, îl numeşte din nou pe Cuza pârcălab al ţinutului Covurlui. Mai mult, la cererea lui Cuza de a fi reintegrat în armată, Vogoride, pentru a şi-l apropia, îl promovează într-un timp record – 10 zile – de la gradul de sublocotenent la cel de maior.

Manifestându-se în favoarea Unirii şi când avea postul de pârcălab de Galaţi, Vogoride a decis ca în timpul alegerilor pentru Divanul ad-hoc, Cuza să fie trimis într-o misiune secundară, în afara Galaţilor, pentru a nu se afla în capitala judeţului. La puţin timp după aceasta urmează demisia sa celebră din 24 iulie 1857, îndreptată împotriva administraţiei Vogoride şi în mod special împotriva falsificării

[12] Dumitru Ivănescu, *Alexandru Ioan Cuza în timpul revoluţiei de la 1848*, în "Arhivele Olteniei", nr. 7/1992.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

listelor electorale pentru alegerile în Divanul ad-hoc. Cu ocazia noilor alegeri, partizanii Unirii obțin majoritatea voturilor, printre aleși aflându-se V. Alecsandri, C. Negri, M. Kogălniceanu, A. Panu, Al. I. Cuza ș.a.

Cuza a luat parte la dezbaterile din Divanul ad-hoc, unde s-a aflat printre principalii susținători ai desființării privilegiilor de clasă și unul dintre cei care a subscris la rezolvarea problemei țărănești ridicate de Negri și Kogălniceanu. În fața triumfului unionist, Vogoride nu mai poate face nimic, dimpotrivă, revizuindu-și atitudinea față de Cuza, la 20 august 1858, îl ridică la gradul de colonel și, ceva mai târziu, îl numește ajutor al Comandantului armatei Moldovei, post important în ierarhia militară. După îndepărtarea lui Vogoride, Caimacamia de trei – Șt. Catargi, V. Sturdza și A. Panu – îi încredințează la 23 octombrie 1858 și obligațiile de hatman, ceea ce înseamnă că la alegerea sa ca domn îndeplinea funcția de comandant al armatei, ipostază care determină și prezența sa în guvernul Moldovei.

Informațiile inedite din arhivele interne referitoare la tinerețea lui Cuza evidențiază un om plin de talent, cu o putere de muncă neobișnuită, de o cinste exemplară, respectând cu scrupulozitate legea, un om inteligent, cu o fire sinceră și un farmec personal deosebit, cu o mare simpatie față de oameni și în special față de cei nevoiași, față de țărani, dar în același timp un adversar neîmpăcat al birocratismului funcționăresc, mentalităților retrograde și al practicilor necinstite.

În perioada anilor 1856-1861, Principatele Române au focalizat interesul Puterilor Europei pentru motive cu totul justificate. Plasate, din punct de vedere geografic, la întretăierea a numeroase interese economice, politice și militare, cu multiple implicații și interdependențe, Principatele Române au contribuit, prin felul în care au evoluat în acești ani, la menținerea în actualitate a "problemei românești", cu numeroasele ei aspecte, în atenția cabinetelor politice și diplomatice ale continentului. Congresul de pace din 1856, pe lângă faptul că a luat în discuție situația Principatelor Române ca o componentă a crizei orientale, a relevat și o nouă dispunere în cadrul sistemului de alianțe constituit în perioada războiului Crimeii. Cele două tabere – Franța, Rusia, Prusia și Sardinia, pe de o parte, Turcia, Austria și Anglia, pe de altă parte – unionistă și antiunionistă, s-au format nu pe baza opțiunilor afective pentru ideea Unirii, devenită, datorită românilor, o problemă internațională, cât mai ales pe jocul de interese care guverna aceste puteri în anii ce au urmat încheierii conflictului militar. Deosebirile de păreri și interese, care s-au manifestat în timpul congresului, față de "principiul Unirii", vor continua după încheierea lucrărilor atât fățiș, în cadrul dezbaterilor Comisiei europene de la București, cât și în culise, cu prilejul alegerilor pentru Adunările ad-hoc. Imperiile vecine erau îngrijorate că în preajma frontierelor proprii ia naștere un stat național, care nu concepea Unirea fără un prinț străin și fără o independență absolută față de Poartă[13].

Falsului electoral din Moldova anului 1857 i-a fost opusă întâlnirea franco-engleză de la Osborne, din 6-10 august, același an, dintre regina Victoria și

[13] Idem, *Constituirea statului român modern în context european*, în AII, tom. XXXIV, 1997, p. 61-62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

împăratul Napoleon al III-lea. O întâlnire la care problema românească s-a aflat în prim-planul discuțiilor, iar cei doi suverani, "animați de un spirit de conciliere ce trebuia introdus în relațiile internaționale", au convenit, după o "serie de concesii reciproce", să anuleze alegerile din Moldova. Osborne însemna, în același timp, și un semnal de alarmă pentru Rusia, un pericol potențial al demersurilor ei diplomatice ce vizau o apropiere de Franța. Acesta este și motivul pentru care cancelarul Gorceakov a făcut tot ce i-a stat în putință ca Alexandru al II-lea și Napoleon al III-lea să se poată întâlni, la 25 septembrie 1857, la Stuttgart, iar după această întâlnire să poată declara mulțumit că "la Stuttgart ne-am pus de acord asupra problemelor care ne preocupă"[14].

Noile alegeri care au avut loc în Principate (29 august-10 septembrie 1857) s-au încheiat, după cum era de așteptat, cu victoria zdrobitoare a unioniștilor. Lucrările celor două Adunări ad-hoc s-au deschis la 4 și, respectiv, 19 octombrie 1857, ambele adoptând aceleași doleanțe: autonomie, Unire, principe străin, guvern reprezentativ și neutralitatea Principatelor. Adoptarea moțiunilor unioniste de către cele două Adunări naționale l-au determinat pe reprezentantul rus în Comisia europeană, Basily, să remarce rolul revoluționarilor de la 1848 în aceste alegeri și să sublinieze faptul că "Divanul valah este în totalitatea membrilor săi compus dintre exilații pașoptiști". Mai mult, diplomatul rus aprecia că evenimentele desfășurate în Principatele Române "oferă o analogie cu cele întâmplate la 1789 în Franța"[15].

În lunile mai-august 1858, la Paris, s-au desfășurat lucrările Conferinței care, conform Tratatului de pace din 1856, trebuia să analizeze atât doleanțele Principatelor Române exprimate în Adunările ad-hoc cât și propunerile Comisiei europene, iar în final să decidă asupra "problemei românești". Convenția din 19 august, fructul Conferinței de la Paris, a stabilit că cele două Principate vor avea câte un domnitor și câte o adunare pentru fiecare, o Comisie centrală la Focșani pentru legiferări de interes comun, armatele sub comanda unui singur șef, menținerea suzeranității otomane, garanția colectivă a Marilor Puteri și denumirea de Principate Unite ale Moldovei și Valahiei. Elaborarea Convenției a creat momente de tensiune între marile Puteri, privitor la modul de organizare al Principatelor Române, și a evidențiat comportamentul duplicitar al Rusiei. În instrucțiunile pe care cabinetul de la Petersburg le trimitea, la mijlocul lui august 1858, lui Giers, referindu-se la statutul pe care Principatele Unite îl vor căpăta, se spunea: "Este inutil de a semnala importanța acestui moment solemn; a da administrație națională Principatelor înseamnă și independența lor"[16].

Alegerea lui Alexandru Ioan Cuza, ca domn al celor două Principate Române, a provocat o puternică reacție în exterior, cabinetele politice și diplomatice ale

[14] Ministère des Affaires Etrangères, Archives Diplomatiques, Corespondance Politique, Russie, vol. 215, f. 287 (în continuare C.P. Russie).

[15] *Ibidem*, f. 185.

[16] *Ibidem*, vol. 217, f. 136; vezi și D. Ivănescu, *Informații din arhivele franceze despre Unirea Principatelor Române*, în AIIAI, tom. XXVI, 1989, p. 87-94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

continentului manifestând un maxim interes faţă de opţiunea românească. Prima intenţie a puterilor antiunioniste a fost de a nu recunoaşte voinţa românilor, considerând atitudinea acestora ca o încălcare a prevederilor Convenţiei de la Paris. Austria, al cărui ministru de externe pronosticase că alesul unuia din Principate avea să fie şi alesul celuilalt, dorea o intervenţie armată, punct de vedere la care şi Turcia se simţea atrasă. În tabăra unionistă, efectul provocat de surpriza românească n-a fost mai mic, dar se poate spune că locul îngrijorării iniţiale a fost ocupat de un calm constructiv (Franţa, Rusia), îmbinat cu accentuate note de optimism (Sardinia). Convorbirile diplomatice dintre reprezentanţii celor şapte Puteri au evidenţiat faptul că nemulţumite de acest rezultat erau, îndeosebi, Austria şi Turcia, eforturile lor de a împiedica Unirea soldându-se cu un eşec lamentabil. Pentru că, aşa după cum sublinia ministrul de externe austriac, Rudolf Apponyi, *Abandonarea principiului Unirii* Principatelor sub un acelaşi şef era ceea ce dorea Austria şi Turcia, fie că el se numea rege sau domn, fie că era prinţ străin sau un boier autohton; "*obiectul* este ceea ce ne interesează şi nu *persoana*"[17]. Acelaşi diplomat austriac, într-o discuţie cu soţia lui Napoleon al III-lea, care susţinea cu fermitate în faţa ambasadorului că Principatele vor Unirea – "Aceasta este voinţa naţională. Se vrea Unirea" –, a replicat: "Doamnă, vor independenţa şi pentru a ajunge acolo au votat pentru Unire"[18]. Pe de altă parte, de la Petersburg, ambasadorul Franţei, Chateaurneard, îi scria lui Walewski că Rusia era mulţumită de rezultatul alegerilor, dubla opţiune pentru Alexandru Ioan Cuza în Moldova şi Valahia fiind apreciată ca o "strălucită mărturie a opiniei susţinută în conferinţele de la Paris de către Franţa şi Rusia"[19].

Convenţia de la Paris, din august 1858, impusese Principatelor Române un sistem de administraţie greoi, cu două guverne, două camere şi o Comisie centrală la Focşani. Proiectele de legi elaborate de această Comisie trebuiau cercetate de ambele guverne, votate de ambele camere, sancţionate şi promulgate separat de Al. I. Cuza. În plus, legea electorală, care era anexată la Convenţie, redactată pe principiul sistemului cenzitar, censul fiind foarte ridicat, acorda drepturi electorale unei părţi reduse din populaţia ţării, în mod deosebit boierimii, mai puţin interesată în introducerea unor măsuri reformatoare. Atitudinea forţelor naţionale faţă de noul statut internaţional şi principiile de organizare internă a Principatelor Române, cuprinse în Convenţia din 7/19 august 1858, mai ales după recunoaşterea dublei alegeri a lui Cuza, era total diferită de cea a Puterilor care semnaseră documentul amintit. În timp ce ultimele erau hotărâte să nu mai accepte nici o încălcare a Convenţiei, primele considerau dubla alegere doar ca un pas pe calea desăvârşirii Unirii administrative şi parlamentare a Principatelor Române.

---

[17] ASB, colecţia Microfilme, Austria, rola 272, c. 366-368 (Has-Hof-und Staatsarchiv, Viena, P.A. IX, England, Kart. 47, Berichte, f. 252-263).

[18] *Ibidem* (P.A., Franchiech, Kart. 62), f. 214; vezi şi D. Ivănescu, *Diplomaţi străini despre Alexandru Ioan Cuza şi Unirea Principatelor*, în *Românii în istoria universală*, vol. III$_1$, Iaşi, 1988, p. 220.

[19] C.P. Russie, vol. 218, f. 113-114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

N-a trebuit să treacă prea mult timp ca oamenii politici, diplomaţii, în genere cei care urmăreau evoluţia evenimentelor din Principatele Române, să-şi dea seama că Al. I. Cuza nu va putea conduce respectând regimul impus de Convenţie. Cu toate eforturile depuse de domnitor pentru a unifica şi moderniza structurile administrative ale statului, problemele fundamentale ale României, cea agrară şi cea electorală, continuau să rămână nesoluţionate. Împotriva dorinţei unor personalităţi politice româneşti care cereau desăvârşirea cât mai grabnică a Unirii prin încălcarea prevederilor Convenţiei şi ignorarea hotărârilor Puterilor garante, Al. I. Cuza a ales calea negocierilor. Pentru aceasta a alcătuit un memoriu destinat porţii şi reprezentanţilor la Constantinopol ai Puterilor garante în care, după afirmaţia reprezentantului francez la Iaşi, Hory, "prinţul Cuza expune Puterilor garante, cu o luciditate remarcabilă şi o exactitate scrupuloasă, toate incovenientele şi toate dificultăţile pe care le întâlneşte în aplicarea Convenţiei din 7/19 august 1858 şi alteţa sa, condus de necesitatea şi urgenţa de a remedia această stare de lucru periculoasă pentru ţară, vrea să-i acorde Unirea administrativă, adică un singur minister şi o singură adunare pentru amândouă Principatele, cu o lege electorală pe baze mai largi, pentru a asigura ţării o reprezentare cu adevărat naţională"[20]. Năzuinţa pentru Unirea completă a Principatelor Române, remarca şi consulul englez Green, "predomina evident în sânul tuturor claselor şi acest sentiment, aşa de pronunţat, nu şi-a pierdut din putere în ultimii doi ani, şuvoiul unionist nu a prezentat nici cel mai slab indiciu de reflux, încă de la începuturile sale, atrăgând în curentul său tot mai multe izvoare, fără să poată fi oprit de vreun obstacol, câştigând tot mai multă putere şi amploare în desfăşurarea lui. Judecând viitorul în această problemă prin prisma trecutului se poate prevedea că, odată hotărâtă de Adunare, unirea Principatelor se va înfăptui, indiferent de dorinţele altora sau de consecinţele ce le-ar putea avea pentru ei"[21].

Nu toate Puterile au arătat faţă de memoriul lui Cuza înţelegerea aşteptată. Rusia, de exemplu, prin cancelarul ei, Gorceakov, a cerut cu încăpăţânare, formulă la care va renunţa foarte greu, convocarea unei conferinţe europene care să se pronunţe asupra doleanţelor româneşti, iar la 10 mai 1861 îi va declara lui Montebello, ambasadorul Franţei, că "Poarta se înşeală dacă crede că Principatele se vor opri la un guvern şi la o adunare unică, ele doresc Unirea desăvârşită" şi până la urmă "vor cere şi un principe străin"[22]. Este cunoscut faptul că după dezbateri lungi şi sterile Puterile garante, renunţând la o serie de clauze ce ar fi rănit orgoliul naţional al românilor, dar acceptând, la insistenţele Austriei, recunoaşterea Unirii depline numai pe durata domniei lui Cuza, au fost de acord cu modificarea Convenţiei din 7/19 august 1858 şi, implicit, cu unirea administrativă

[20] ASB, colecţia Microfilme, Franţa, rola 8 (Ministère des Affaires Etrangères, Archives Diplomatiques, C.P.C. Turquie-Bucharest, vol. 20, f. 316-321).

[21] *Ibidem*, colecţia Microfilme, Anglia, rola 66 (Public Record Office, London, Foreign Office, General Corespondence, Turkey, vol. 1442, f. 29).

[22] C.P. Russie, vol. 224, f. 73.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi legislativă. În acest fel, Unirea Principatelor Române căpăta o recunoaştere internaţională, cu toate că, spune Victor Place, Al. I. Cuza "la fiecare ocazie vorbeşte de Unire ca de un fapt îndeplinit de ţară singură"[23]. Cu toate măsurile restrictiv impuse, concertul european dovedise, încă o dată, neputinţa de a pune stavilă aspiraţiilor româneşti. Unirea era un fapt îndeplinit, ea era rezultatul efortului întregii naţiuni, al cărui exponent şi interpret fidel a fost Al. I. Cuza. Statul naţional român era realizat, iar dorinţele de înnoire şi progres, de care erau animaţi domnitorul şi principalii săi colaboratori, îi vor conferi, prin reformele ce au urmat, bazele moderne de care avea nevoie.

După realizarea Unirii depline, domnitorul şi principalii săi sfetnici s-au străduit, şi de cele mai multe ori au reuşit, să stabilească României, în relaţiile diplomatice, un statut care făcea abstracţie, în egală măsură, de suzeranitatea faţă de Turcia, cât şi de garanţia Marilor Puteri. Semnificative în acest sens sunt demersurile finalizate cu înfiinţarea de agenţii diplomatice la Paris şi Belgrad, fără avizul Porţii, încheierea de convenţii comerciale de pe poziţia unui stat suveran, modul deliberat de a face abstracţie de jurisdicţia consulară, sprijinirea mişcărilor de emancipare naţională, încurajarea speranţelor româneşti pentru dezvoltarea unităţii integrale prin interesul manifestat faţă de soarta românilor din Transilvania şi Bucovina şi, nu în ultimul rând, stabilirea unui nou tip de relaţii cu Imperiul Otoman. Evenimentele unificatoare care au avut loc la sfârşitul anului 1861 şi începutul anului 1862 au determinat apariţia condiţiilor propice trecerii la aplicarea unui program de reforme fundamentale care urmăreau crearea statului român modern.

De la deschiderea sesiunii celor două Camere reunite la Bucureşti (24 ianuarie 1862) şi până la lovitura de stat (2/14 mai 1864) asistăm la o perioadă în care Al. I. Cuza încearcă, prin intermediul mijloacelor constituţionale, a Convenţiei de la Paris şi a modificărilor aduse acesteia în urma desăvârşirii Unirii, să rezolve marile probleme reclamate de societatea românească şi anume: reforma legii electorale, legea rurală şi secularizarea averilor mânăstireşti.

Spre sfârşitul anului 1862, mai exact în lunile noiembrie-decembrie, România a acceptat şi protejat trecerea pe teritoriul ei a unui convoi, format din 500 de căruţe, cu arme şi muniţii pentru Serbia, cumpărate din Rusia. Complicitatea românească la această afacere a provocat un conflict diplomatic, încheiat cu o conferinţă a ambasadorilor celor şapte Puteri la Constantinopol, nu înainte ca Austria, Anglia şi Turcia, iar de la 1 decembrie şi Franţa, să ceară sechestrarea armelor. Armele vor ajunge la destinaţie în pofida presiunilor Puterilor, românii obţinând o importantă victorie diplomatică, victorie care a probat, a câta oară, slăbiciunile sistemului european de garanţie şi, în acelaşi timp, a contribuit la apropierea celor două ţări, Serbia şi România. Iar după cum observă reprezentantul Franţei la Bucureşti, Tillos, pretenţiile domnitorului Cuza şi a miniştrilor săi, faţă de chestiunea la ordinea zilei,

[23] ASB, colecţia Microfilme-Franţa, rola 9 (C.P.C. Turquie-Bucharest, vol. 22, f. 50-55).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

erau "de a se sustrage oricăror ingerinţe din partea Puterilor şi de a se considera în orice ocazie eliberaţi de orice control"[24], iar în cazul unui protest al Puterilor erau decişi "să proclame independenţa ţării"[25]. Episodul armelor sârbe de la 1862-1863 a arătat, de fapt, cât de eficientă ar putea fi o intervenţie militară a Puterilor garante asupra Principatelor Unite. Clauza coercitivă din Protocolul de la 1859, pe care Poarta pusese mult temei, se dovedise a fi o ficţiune. Conjunctura internaţională n-a fost favorabilă cuceririi independenţei la finalele anului 1862, motiv pentru care Al. I. Cuza şi oamenii politici din anturajul domnitorului au trecut la înlăturarea treptată a atributelor suzeranităţii otomane printr-un număr important de acţiuni, politice şi diplomatice, ce aveau drept scop desăvârşirea autonomiei ţării şi obţinerea componentelor esenţiale ale suveranităţii naţionale.

Secularizarea averilor mănăstireşti, lovitura de stat din 2/14 mai 1864, Actul adiţional la Convenţia din august 1858 sunt alte etape ale drumului parcurs de statul român către unitatea deplină şi independenţă. După ce recunoaşterea internaţională a loviturii de stat a devenit o certitudine a urmat o serie de reforme importante ca: aplicarea legii rurale, contractarea împrumutului Stern şi a afacerii de comision în vederea lichidării diferendului cu locurile sfinte, reorganizarea Curţii de Casaţie, reintroducerea taxei de export, introducerea sistemului de măsuri şi greutăţi, înfiinţarea camerelor de comerţ, organizarea Şcolii de poduri şi şosele, legea asupra instrucţiunii, codul civil ş.a. Dacă la 2/14 mai 1864, România obţinea o autonomie completă, dispunând de toate prerogativele organizării şi modernizării interne, Cuza şi colaboratorii săi au înţeles perfect că prin abilitate politică, prin înlăturarea ultimelor bariere impuse de regimul garanţiei colective, ţara poate obţine independenţa. "Ansamblul tuturor acestor tentative şi tuturor acestor măsuri nu are nimic care să mă mire – spunea consulul francez Tillos – ele converg toate spre acelaşi scop, *independenţa* – Prinţul Cuza a realizat Unirea, secularizarea mănăstirilor închinate, el vrea să realizeze şi independenţa"[26]. E evident, din toate cele arătate mai înainte, că o concluzie se impune fără echivoc: Alexandru Ioan Cuza a fost la înălţimea epocii pe care a trăit-o şi pe care contemporanii săi au numit-o de renaştere naţională.

Către finalul domniei lui Al. I. Cuza, intenţia marilor Puteri de a-şi concentra interesul asupra "problemei orientale" a provocat un mod diferit de a interpreta evenimentele care aveau loc în România. Dacă Franţa, Anglia şi Italia erau de acord cu menţinerea stărilor de lucru existente, nu acelaşi lucru în doreau reprezentanţii Austriei şi Rusiei, cabinetele de la Viena şi Petersburg nutrind o reîntoarcere la situaţia anterioară anului 1859. Intuind foarte exact că menţinerea sa pe tron prin intermediul sistemului de garanţie colectivă punea în pericol chiar soarta Unirii, Al. I. Cuza, probând încă o dată calităţile remarcabile de politician şi

[24] *Ibidem*, f. 335-339.
[25] *Ibidem*, f. 75-75 v.
[26] *Ibidem*, rola 126 (vol. 10, f. 380).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

patriot, nu se va da în lături, cu ocazia mesajului din 5/17 octombrie 1865, la deschiderea sesiunii parlamentare, să facă public cunoscut că persoana sa "nu va fi o împiedicare la orice eveniment care ar permite de a consolida edificiul politic la a cărui aşezare a fost fericit a contribui".

Aşa după cum este ştiut, firmanul din 1861 prevăzuse Unirea doar pe durata vieţii lui Cuza, iar unele Puteri îşi rezervaseră formal dreptul de a examina din nou întreaga chestiune în cazul unei vacanţe la tron. Iniţial s-a încercat o soluţionare a problemei prin ambasadorii la Constantinopol ai Puterilor garante, cu atât mai mult cu cât, la 23 februarie 1866, Locotenenţa domnească propusese un candidat în persoana lui Filip de Flandra. Discuţiile purtate de ambasadori nu au făcut decât să reediteze o situaţie frecvent întâlnită: ca şi în alte ocazii şi de această dată nu s-a putut ajunge la un punct de vedere comun.

Întruniţi la Paris, la 10 martie 1866, reprezentanţii celor şapte Puteri, după dezbaterile sterile, opunându-se, la început, să ia în discuţie problema prinţului străin, dar discutând-o în subsidiar la sugestia reprezentantului Franţei care, ca şi în 1859, sprijinea această idee, conferinţa s-a încheiat fără o soluţie viabilă, Puterile lăsând întreaga iniţiativă Principatelor Române. Şi de această dată Puterile garante, "influenţe care se pizmuiesc şi se contrazic"[27], după expresia lui d'Avril, erau puse în faţa unui fapt împlinit; Cuza fusese înlăturat iar prinţul străin – garanţia unei independenţe ce trebuia obţinută – adus în fruntea ţării.

Politica faptului împlinit a avut un rol determinant în rezolvarea succesiunii lui Al. I. Cuza. Stimulaţi de atitudinea binevoitoare a diplomaţiei franceze, guvernul provizoriu care se afla în fruntea statului român, fără să ţină seama de opoziţia celor mai multe dintre Puterile garante, a trecut la organizarea, în zilele de 2/14 şi 8/20 aprilie 1866, a unui plebiscit ce avea drept scop să demonstreze opiniei publice internaţionale că societatea românească aprobă o nouă conducere a statului. Consolidarea şi recunoaşterea noii situaţii era absolut necesară, cu atât mai mult cu cât unele imperii vecine nu dădeau nici un fel de semne că s-ar fi împăcat cu noile realităţi româneşti. Rusia, de exemplu, s-a opus din capul locului venirii lui Carol de Hohenzollern pe tronul României, diplomaţii ei, preocupaţi de înlăturarea clauzelor Tratatului de la Paris din 1856, au văzut în noul domnitor o victorie a politicii franceze în Balcani şi un impediment al planurilor expansioniste panslaviste. Atitudinea ostilă a cercurilor guvernante ruseşti se poate deduce şi din declaraţia lui Gorceakov făcută în faţa lui Talleiyrand, prin care primul aprecia drept "o insultă la adresa Puterilor garante"[28] proclamaţia prinţului Carol I de Hohenzollern. O atitudine identică cu a Rusiei au manifestat Austria şi Turcia, dar din cu totul alte motive. Ambele Puteri ar fi dorit înlăturarea lui Carol I şi o intervenţie militară în România, Austria pentru că se afla în pragul unui război cu Prusia, Turcia pentru că îşi vedea afectată poziţia ei de Putere suzerană.

---

[27] D. Ivănescu, *Diplomatul francez Adolph d'Avril despre Unirea Principatelor şi Al. I. Cuza*, în *Românii în istoria universală*, vol. III$_3$, Iaşi, 1988, p. 198.

[28] C.P. Russie, dosar 236, f. 402.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dacă oamenii politici români au reuşit în 1866 să rezolve problema succesiunii lui Al. I. Cuza, domnitorului Unirii destinul îi pregătea un amar exil, având o durată egală cu cea a domniei, încheiat în noaptea de 15 mai 1873. Pierea, departe de ţară, una din marile personalităţi ale poporului român, de numele căruia erau legate cele mai importante realizări ale epocii: Unirea, desfiinţarea clăcii şi împroprietărirea ţăranilor, secularizarea averilor mănăstireşti, legea electorală, crearea unei oştiri naţionale, autonomia ţării şi a Bisericii, instrucţia gratuită şi obligatorie, acte care acum aparţineau istoriei. Din acest moment, omul Al. I. Cuza intra în posteritate, pentru domnitor ea începuse cu şapte ani înainte. Detronarea, exilul, aducerea principelui străin, campania denigratoare, n-au reuşit să-l discrediteze pe domnitor şi nici să afecteze simpatia de care se bucura în rândul poporului. Vom constata, în cele ce urmează, că, dimpotrivă, adversitatea arătată de oficialităţi, reprezentate de foştii complotişti, a făcut ca amintirea lui Cuza să fie mereu vie în sufletul celor care l-au iubit şi să capete o aură de legendă de-a lungul timpului.

AL. I. CUZA ET SA POSTÉRITÉ. CONSIDERATIONS GENERALES
(Résumé)

L'étude du destin posthume de Al. I. Cuza est, en égale mesure, une démarche instructive et accablante. Il est intéressante parce qu'elle révèle le profond écho provoqué dans la postérité, la vie et l'oeuvre du prince; il est instructive parce que contre toutes les adversités après son éloignement du trône, le mérite, la valeur et la vérité ont imposé leur autorité; il est accablante parce que les domaines qui refléchissent la personnalité du prince sont nombreux et la quantité des matériaux à étudier est impressionnante. De ces domaines, qui conservent la mémoire du prince régnant, j'ai élu les plus significatifs, l'historiographie, l'art, la littérature et le folklore, avec la conscience du subjectivisme de notre option. Il faut dire, depuis le commencement, que, en ce qui concerne la postérité, nous avons eu en vue le siècle passé de son abdication et puis de sa mort, pas la dernière décennie quand on essaye une appréciation de la mesure dans laquelle le prince régnant Al. I. Cuza et son époque ont eu à souffrir, dans l'écriture historique, à cause des dénaturations auxquelles ont été assujetti dans la période totalitaire. Notre démarche n'a pa en vue, exclusivement, le présent; elle se rapporte à l'entière époque qui a suivi celle que "le prince régnant de l'Union" a exercité son mandat.

Certainement, la façon dans laquelle la personalité de Al. I. Cuza, ses actes, les moments importants de son règne, sont reflétés dans la conscience de la postérité ce n'est pas facile à réaliser surtout que autour de cette personnalité s'est crée une vrai légende. Pour cette raison, dans la première partie de notre étude nous avons essayé une réevaluation pour deux étapes distinctes de sa vie: la jeunesse et le règne. L'étude attentive de quelques documents inédits des archives roumaines et étrangères et la mise en valeur des informations inattendues et en même temps précieuses, découvertes dans sa correspondance, mettent en lumière l'activité du futur prince régnant comme président du Tribunal de Covurlui, pârcălab du district Covurlui, directeur dans le Ministère de l'Intérieur, chef de l'armée moldave et membre dans le gouvernement de la Moldavie en 1858.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mais, par-dessus tout, sont intéressantes ses actions d'encourager l'enseignement, de bon chef en divers domaines d'activité publique, de militant pour l'éloignement d'un vieilli état des affaires en Moldavie, de participant actif à la révolution de 1848 et particulièrement important partisan de l'Union. Ces informations, indiscutables, que nous offrent les documents inédits des Archives Nationales de Iaşi, Bucureşti et Galaţi, Bibliothèque de l'Académie Roumaine de Bucureşti, Bibliothèque Universitaire de Iaşi et Cluj, mettent en évidence la personalité de celui qui sera Alexandru Ioan I, mais d'une autre image que celle que nous avons été habitués. Il a été élu comme prince régnant non par hasard, mais grâce à ses mérites et à ses qualités.

A l'occasion de quelques recherches dans les archives françaises – Les Archives Nationales, les archiv du Ministère des Affaires Etrangères, les Archives militaires, navales, terrestres et aériennes – j'ai décelé un matérial documentaire inédit considérable ou sujet de la réalisation de la Roumanie moderne et aux implications internationales, de cet acte. Ces documents concernent les correspondances et les mémoires diplomatiques des consuls de la France dans les Principautés Roumaines et des ambassadeurs des empires voisins avec les principautés. Une spéciale attention j'ai accordé – étant donné notre accès limité dans les archives ex-soviètiques – à la correspondance de l'ambassadeur de la France à Petersburg. C'etait une chance de connaître le point de vue de Russie, – moins connu dans l'historiographie roumaine à cause des sources insignifiantes – à l'égard des transformations politiques dans les Principautés Roumaines pendant une durée de dix ans (1856-1866). Au dehors des documents dépistés par moi, d'autres informations s'y sont ajoutées, existantes sur des microfilms, pour la pluspart inconnues, de sources autrichiennes, anglaises, américaines et serbes, qui se trouvent à la Direction Générale des Archives Nationales de Bucureşti. Tout ce matériel externe nous a permis de traiter le règne Al. I. Cuza de cette perspective qui s'est révelée plus profitable.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ARCADIE M. BODALE

SEMNIFICAŢIILE ACTELOR CTITORICEŞTI DE PE VALEA SUCEVIŢEI

Mănăstirea Sucevița s-a bucurat de o atenție particulară din partea cercetătorilor[1]. Această situație a fost determinată de stilul arhitectonic al mănăstirii, de picturile sale murale, de valoroasele obiecte de artă şi de cult pe care le adăpostește şi, nu în ultimul rând, de prestigiul întemeietorilor ei. Motivațiile ctitoririi şi înzestrării acestui lăcaş monahal au fost cercetate doar parțial, în lucrări generale.

Astfel, Aron Pumnul credea că Gheorghe Moghilă, episcopul de Rădăuți, a întemeiat Sucevița pentru a întări „religia, cucernicia, [...] şi moralitatea credincioşilor de prin locurile din apropierea mănăstirii"[2]. La acestea, el mai adăuga efortul fiului lui Ioan Moghilă şi al Mariei Rareş de a scăpa țara de domni tirani şi de jafurile cazacilor, precum şi dorința sa de a-l înscăuna pe tronul Moldovei pe fratele său, Ieremia[3]. În schimb, Dimitrie Dan considera că episcopul Gheorghe de Rădăuți ar fi ctitorit Mănăstirea Sucevița deoarece aici a îmbrăcat haina monahală[4]. De aceeaşi părere a fost şi Simeon Reli[5], care considera, totodată, că prin zidirea bisericii Mănăstirii Sucevița se urmărea conservarea ritului răsăritean în fața prozelitismului catolic, întărirea moralității cinului monahal din Moldova şi revigorarea vieții culturale mănăstireşti[6].

În ceea ce priveşte semnificațiile daniilor făcute acestei fundații pioase, s-au acceptat, în general, motivațiile de ordin religios, comune tuturor actelor de

---

[1] Pentru detalii, v. Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 812-819.

[2] Aron Pumnul, *Privire răpede preste doue sute şese-dzeci şi şepte den proprietățile aşa numite moşiile mânăstireşti, den carile s-a format mareţul fund religionariu al Bisericii dreptcredincioase răsăritene din Bucovina*, Cernăuți, 1865, p. 110.

[3] *Ibidem*, p. 110-111.

[4] Dimitrie Dan, *Cronica Episcopiei de Rădăuți. Cu apendice de documente slavone originale şi traduse şi mai multe ilustrațiuni*, Viena, 1912, p. 51. În continuare: D. Dan, *Rădăuți*.

[5] Simeon Reli, *Doi episcopi ai Rădăuților apoi mitropoliți ai Moldovei din secolul al XVI-lea, foşti pribegi prin țările apusene*, în „Candela", Cernăuți, 1929, an. XL, nr. 10-12, p. 432.

[6] *Ibidem*, p. 437-438.

Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", tom. XXXVII, 2000, p. 37–50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înzestrare a Bisericii Ortodoxe[7] de către binecinstitorii creştini, fără a se încerca nuanţarea acestei probleme.

Lipsa unui studiu special închinat semnificaţiilor actelor ctitoriceşti de la Mănăstirea Suceviţa a determinat crearea unei imagini pe care o socotim incompletă despre viaţa politică, socială şi religioasă a Moldovei de la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui următor. Aceasta justifică subiectul prezentului studiu: motivaţiile ctitoririi şi înzestrării Mănăstirii Suceviţa.

1. Semnificaţiile ctitoririi mănăstirii Suceviţa

În decursul existenţei sale, Mănăstirea Suceviţa a fost un ansamblu monahal format din trei edificii de cult. Primul lăcaş de rugăciune a fost un schit de lemn, cu hramul **Schimbarea la Faţă**[8], care mai era folosit în anul 1760[9]. A doua biserică de la Suceviţa cu hramul **Botezul (Arătarea) Domnului** a fost construită din piatră, de către episcopul Gheorghe Moghilă[10], între anii 1578 şi 1581. În sfârşit, actuala biserică a Mănăstirii Suceviţa, cu hramul **Sfinta Înviere a Domnului şi Mântuitorului nostru, Iisus Hristos,** a fost ridicată de către episcopul Gheorghe şi fratele său, Ieremia Moghilă, între 1582 şi 1584[11].

În legătură cu explicaţiile date de Aron Pumnul, Dimitrie Dan şi Simion Reli pentru ridicarea Mănăstirii Suceviţa, se impun câteva scurte observaţii. Astfel,

---

[7] D.G. Boroianu, *Dreptul bisericesc*, vol. II, Iaşi, 1899, passim; Nicodim Milaş, *Dreptul bisericesc oriental*, Bucureşti, 1915, passim; Iorgu D. Ivan, *Bunurile bisericeşti în primele VI secole. Situaţia lor juridică şi canonică*, Bucureşti,1937, passim.

[8] Acest schitişor era situat pe Dealul Furcoi, din apropierea actualei mănăstiri. Prima sa menţiune documentară este din anul 1539, când Ioan Moghilă îi dăruia un clopot (Dimitrie Dan, *Mănăstirea Suceviţa. Cu anexe de documente ale Sucevitei şi Schitului celui Mare. Cu ilustraţiuni*, Bucureşti, 1923, p. 5 şi 17, nota 1. În continuare: D. Dan, *Suceviţa*.). Aserţiunea că episcopul Pahomie de Rădăuţi (1504-1520) ar fi avut metania la Suceviţa (idem, *Rădăuţi*, p. 40-41) nu se verifică. Astfel, inscripţionarea numelui amintitului episcop pe o icoană care se păstrează în Mănăstirea Suceviţa nu constituie un argument irefutabil. Se pare că acest episcop îşi avea metania la Mănăstirea Moldoviţa, deoarece este consemnat în pomelnicul acestei mănăstiri (*Ibidem*, p. 41). Mai mult, la 18 februarie 1515, episcopul Pahomie dăruia Moldovitei o parte din Berchişeşti (A. Pumnul, *op. cit.*, p. 50, observaciunea I). Ulterior, la 1 septembrie 1551, hatmanul Ioan Sturdza şi soţia sa, Ana, ferecau pentru Mănăstirea Suceviţa o evanghelie în argint. (Idem, *Suceviţa*, p. 5). La 24 iunie 1560, Alexandru Lăpuşneanu cerea bistriţenilor să restituie patru cai furaţi de la călugărul Sava de Suceviţa (E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, tom. XV, partea I, p. 561-562; N. Iorga, *Documente româneşti din Arhivele Bistriţei. Scrisori domneşti şi scrisori private*, tom II, Bucureşti, 1900, p. LIX).

[9] *Pomelnic*, nr. 740/II ex. 1863, foaia 58, în: D. Dan, *Suceviţa*, p. 193; v. şi D. Dan, *Suceviţa*, p. 33, nota 1.

[10] Calitatea de ctitor al acestui aşezământ monahal atribuită monahului Teodosie Barbovschi (cf. D. Dan, *Suceviţa*, p. 17; A. M. Musicescu şi M. Berza, *Mănăstirea Suceviţa*, Bucureşti, Editura Academiei, 1958, passim; Sorin Ulea, *Portretul unui ctitor uitat al Mănăstirii Suceviţa: Teodosie Barbovski, mitropolit al Moldovei*, în SCIA, 1959, an VI, fasc. 2, p. 246-249) nu este atestată documentar (pentru detalii v. Victor Brătulescu, *Portretul logofătului Ioan Movilă (monahul Ioanichie) în tabloul votiv de la Suceviţa*, în MMS, Iaşi, an XLII, 1966, nr. 1-2, p. 44-53).

[11] D. Dan, *Suceviţa*, p. 18; G. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacul al XVI-lea (1527-1582)*, în BCMI, Bucureşti, 1928, an. XXI, fasc. 55-56, p. 157.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

credem ca ortodoxismul din zonă ar fi rămas la fel de puternic şi fără această ctitorie; este o situaţie firească, dacă avem în vedere că în apropiere existau puternice lăcaşuri monahale de piatră (Episcopia Rădăuţilor, Mănăstirile Putna, Moldoviţa şi Humor) sau lemn (Horodnic, Laura şi chiar cel de la Suceviţa), dar şi numeroase biserici de mir[12]. Apoi, domnii la care se referă Aron Pumnul (Ion vodă cel Cumplit şi Iancul Sasul[13]) nu erau pe tron în momentul punerii temeliei noii mănăstiri. Totuşi, profesorul cernăuţean a surprins conotaţiile *politice* ale acestei fundaţii.

În ceea ce priveşte opinia lui Dimitrie Dan, ea este infirmată de actul de închinare a Mănăstirii Pobrata la Sfântul Mormânt[14]. Redactat de către mitropolitul Dositei în anul 7185 <1676-1677> el precizează că „s-au ţinut Sfânta Mănăstire [Pobrata - n. ns.] cu cinste mare, atâta cât, deosebi de episcopi şi doi mitropoliţi au stătut la Pobrata: Gheorghe, fratele Ieremiei Vodă, şi Teodosie Barbovschi, care faceră Suceviţa"[15]. Dimitrie Dan îşi argumentează ipoteza prin faptul că episcopul Gheorghe Moghilă „n-a dăruit nimic Pobratei, ci numai Sucevitei" şi prin aceea că a refăcut din temelii acest lăcaş[16]. Dar aceste danii demonstrează calitatea sa de ctitor al noii mănăstiri şi nu indică locul sau de metanie.

Nici explicaţiile oferite de Simion Reli[17] nu sunt pe deplin convingătoare. De altfel, problema întăririi ortodoxiei a fost deja analizată în rândurile anterioare. De asemenea, Suceviţa nu s-a remarcat printr-o viaţă monahală diferită de cea existentă în celelalte mănăstiri din Moldova. Totodată, în ctitoria Moghileştilor nu s-a desfăşurat o activitate culturală intensă, aşa încât nu se poate vorbi de o revigorare a culturii monahale.

După părerea noastră, opţiunea fraţilor Moghilă pentru locul ctitorirei mănăstirii lor a fost determinată de mai mulţi factori: religioşi, politici (amintiţi deja), socio-economici şi geografici.

Astfel, ridicând un lăcaş de cult, ctitorul urmărea să-şi atragă graţia divină pentru lumea terestră şi se pregătea sufleteşte pentru Viaţa-de-Apoi. De asemenea, astfel de acte erau o modalitate de a mulţumi lui Dumnezeu pentru darurile Sale.

Alături de aceste cauze mistico-religioase, de ordin general, întemeierea mănăstirii de pe Valea Sucevitei are şi rădăcini spirituale de natură particulară. În acest sens, nu este întâmplător faptul ca Gheorghe Moghilă a început construcţia bisericii cu hramul **Arătarea (Botezul) Domnului** imediat după alegerea sa ca episcop de Rădăuţi[18]. Prin acest act, ierarhul moldovean dădea un răspuns ferm privind opţiunea ţării în faţa presiunilor exercitate de protestanţi şi de iezuiţi. Chiar

---

[12] Cf. C. Cihodaru, I. Caproşu şi N. Ciocan, DRH, A, Moldova, vol. III (1487-1504), Bucureşti, Editura Academiei, 1980, p. 137-139, nr. 73, şi p. 141-143, nr. 74.

[13] A. Pumnul, *op. cit.*, p. 111.

[14] Ştefan Dinulescu, *Viaţa şi scrierile lui Dositeiu, mitropolitul Moldovei*, în "Candela", Cernăuţi, 1885, an. IV, p. 147.

[15] *Ibidem*, p. 147.

[16] D. Dan, *Rădăuţi*, p. 51, nota 9.

[17] S. Reli, *op. cit.*, p. 437-438.

[18] La 22 februarie 1578, episcopul Gheorghe Moghilă este amintit în sfatul lui Petru Şchiopu (DIR, A, Moldova, veac XVI, vol. III, Bucureşti, 1956 , p. 92-93, nr. 117).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alegerea hramului noului lăcaş arăta dreapta-credinţă şi botezul cel adevărat. Apoi, nu este exclus ca în calitatea sa de părinte spiritual al întregii comunităţi de credincioşi ai eparhiei sale, fie ei clerici sau mireni, să fi fost rugat de soborul călugăresc sucevitean să sprijine schitul de pe Dealul Furcoi, cu atât mai mult cu cât aici era ctitor şi părintele său [19]. Legenda consemnată de Dimitrie Dan[20], conform căreia pe locul actual al mănăstirii se arăta în fiecare duminică noapte semn dumnezeiesc, nu are nici o valoare istorică, deoarece ea este comună tuturor fundaţiilor pioase din Răsăritul Ortodox. De asemenea, chiar hramul lăcaşului ridicat între 1582 şi 1584 de către fraţii Gheorghe şi Ieremia Moghilă are puternice conotaţii spirituale, **Învierea Domnului** simbolizând mântuirea drept-măritorilor creştini din Moldova după trei ani de rătăcire sub domnia protestantului Iancu Sasu. Nu este întâmplător faptul că noul aşezământ monahal a fost început imediat după detronarea domnului străin de credinţa ţării şi a fost târnosit chiar în ziua de Paşti a anului 1584[21].

Dar, prin ridicarea unor impozante biserici de piatră pe Valea Sucevitei, actul ctitoririi dobândea conotaţii politice: Moghileştii arătau nu numai bogăţia şi puterea familiei lor, dar subliniau şi descendenţa lor din vechii domni ai Moldovei, ceea ce le oferea o autoritate morală particulară.

Este posibil ca teritoriul satelor Sucevita şi Novoselita (Movileani), amândouă într-un hotar, pe care a fost întemeiată mănăstirea, să fi constituit zestrea Mariei Rareş, întrucât a făcut parte din ocolul domnesc al Bădeuţilor. Această înzestrare, pentru care nu s-au păstrat documente, poate fi dedusă, în primul rând, din actele emise de cancelaria lui Petru Şchiopu în favoarea Mănăstirii Sucevita, când se consemnează întărirea acordată călugărilor pentru satele mai sus amintite[22]. Este vorba, deci, de un drept de proprietate anterior acestei domnii. Semnificativă este menţionarea filiaţiei marelui ctitor al acestui lăcaş monahal, "Gheorghe episcopul de Rădăuţi, fiul lui Moghilă mare logofăt"[23]. Dacă avem în vedere actele de danie / confirmare şi ale altor proprietăţi de baştină ale Moghileştilor în favoarea ctitoriei lor, precum Verbia[24] şi Mândreştii[25], în care se consemnează aceeaşi descendenţă, pentru a nu se pune vreodată la îndoială calitatea lor de moştenitori ai acestor ocini, putem considera că şi satul Sucevita le era dreaptă moşie. Nu întâmplător numele satului din hotarul Sucevitei, Novoselita, este numit şi

[19] V.D. Dan, *Sucevita*, p. 5 şi 95.

[20] *Ibidem*, p. 8-9.

[21] *Ibidem*, p. 18.

[22] Prima menţiune documentară care atestă dreptul de proprietate al Mănăstirii Sucevita asupra satului omonim este din 5 noiembrie 1582 (D. Dan, *Sucevita*, p. 124, nr. 8). Informaţia din acest scurt rezumat este confirmată de un nou act, emis la 6 august 1583, când domnul arata că „am dat, şi am miluit şi am întărit nou ziditei mănăstiri [...] un sat din satele noastre care au fost drepte domneşti [...], anume Sucevita [...] cu munţii" (Teodor Balan, *Documente Bucovinene*, vol. I, Cernăuţi, 1933, p. 88-89, nr. 32. În continuare: T. Balan, *Doc. bucovinene*).

[23] *Ibidem*.

[24] DIR, A, veac XVI, vol. III, p. 193, nr. 247 şi p. 228, nr. 276.

[25] *Ibidem*, p. 198-199, nr. 255 şi p. 222-223, nr. 275; T. Balan, *Doc. bucovinene*, vol. II, p. 37-38, nr. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Movileani (menționat documentar pentru prima dată la 26 februarie 1586)[26], ceea ce arată că era înființat de curând de către Ioan Moghilă, soțul Mariei Rareș. Tocmai această proprietate funciară explică, desigur, calitatea de protector a logofătului Ioan Moghilă față de Schitul de la Sucevița[27]. Chiar pârâul care străbate acest sat este numit Voievodeasa[28], ceea ce pare să amintească de prima stăpână a acestei ocini, arătându-i, totodată, descendența din domnii Moldovei. Apoi, oricât de strânse ar fi fost legăturile dintre Petru Șchiopu și Moghilești, aceștia nu-și puteau ridica necropola familială pe pământul domniei, deoarece acest lucru nu numai că ar fi periclitat siguranța ei materială, dar ar fi pus-o într-o situație juridică inferioară celorlalte mănăstiri din țară. Conform dreptului de ctitorie bizantin, o astfel de situație ar fi putut duce la pierderea de către Gheorghe și Ieremia Moghilă a statutului lor de mari ctitori. De fapt, toate fundațiile pioase în Evul Mediu românesc se ridicau pe pământul ctitorului și nu pe alte proprietăți. Apoi, această situație acorda Mariei Moghilă statutul de ctitor al Suceviței, ceea ce explică, parțial, de ce chipul ei a fost imortalizat în tabloul votiv al mănăstirii imediat după fiul ei, Ieremia Vodă, și înaintea doamnei Elisabeta, nora sa[29]. De asemenea, statutul de ctitor al Suceviței al Mariei Rareș este consemnat în pomelnicul acestei mănăstiri: "în această lună, noiembrie 27, amintirea ctitorilor acestui sfânt și nou lăcaș, care zac aicea în biserică, după porunca marei cneaghine Maria, maica singur stăpânitorului domn Io Ieremia Moghilă voievod"[30]. De altfel, numai calitatea de ctitor îi dădea dreptul de a-și alege ziua de pomenire.

În calitate de moștenitori ai vechilor domni moldoveni, Moghileștii își ridicau propria necropolă familială pe pământul strămoșilor lor, în apropierea Volovățului (locul tradițional al primei ctitorii voievodale din Moldova) și a necropolelor domnești de la Rădăuți și Putna. Nu întâmplător, biserica Mănăstirii Sucevița respecta planul vechilor ctitorii mușatine de la Bistrița, Pobrata[31] și Putna. De asemenea, pictând pereții exteriori ai bisericii mănăstirii, Ieremia Moghilă evidenția implicațiile politice și sentimentale[32] ale propriei ctitorii de la Sucevița, legătura cu ctitoria bunicului său matern de la Pobrata fiind evidentă. Prin toate aceste elemente, Sucevița legitima pretențiile Moghileștilor la tronul Țării Moldovei[33].

În sfârșit, fundarea Mănăstirii Sucevița pe un teritoriu ce ținuse de ocolul Bădeuților are și conotații socio-economice. Astfel, intrând în posesia satului

---

[26] *Ibidem*.

[27] V.D. Dan, *Sucevița*, p. 5 și 95.

[28] Prima atestare documentară a acestui hidronim datează din 6 august 1583 (*Ibidem*, vol. I, p. 88-89, nr. 32).

[29] V. Brătulescu, studiind tabloul votiv de la Mănăstirea Sucevița, a demonstrat că aici este reprezentat și chipul logofătului Ioan Moghilă, ca pandant al soției sale, Maria Rareș, ceea ce constituie încă un argument în sprijinul ipotezei noastre [Victor Brătulescu, *op. cit.*, p. 23-53].

[30] *Pomelnic*, nr. 740/II, ex. 1863, foaia a III-a, verso, p. 173.

[31] G. Balș, *op. cit.*, p. 157.

[32] Gheorghe Moghilă a îmbrăcat haina monahală la Pobrata (v. mai sus).

[33] Dumitru Năstase, *Maria, mama lui Ieremia Movilă, fiică a "despotului" Petru Rareș*, în ArhGen. Iași, 1996, an. III (VIII), nr. 3-4, p. 303-305.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sucevița și a teritoriului din jur, Ioan Moghilă și soția sa, Maria, deveneau protectorii Schitului de pe Dealul Furcoi[34] și dobândeau, bineînțeles, calitatea de ctitori. Acest lucru este atestat prin dăruirea de către vistiernicul Moghilă, la 1539, a unui clopot amintitului lăcaș[35]. Statutul de ctitor se transmitea, conform dreptului de ctitorie bizantin[36], urmașilor, deopotrivă bărbaților și femeilor. Astfel, această calitate a fost moștenită de Gheorghe și Ieremia Moghilă, ceea ce a contribuit într-o mare măsură la actul de fundație săvârșit pe Valea Suceviței. Apoi, teritoriul dependent de curțile domnești de la Bădeuți precum și existența unor sate boierești în apropiere ofereau Moghileștilor și susținătorilor lor posibilitatea înzestrării acestei ctitorii cu un domeniu funciar consistent. Cu toate acestea, Ieremia Moghilă și urmașii săi n-au desființat această structură administrativă pentru a-și consolida ctitoria. Doar trei sate din acest ocol, Sucevița[37], Novoselița (Movileanii)[38] și Volovatul[39], au intrat în stăpânirea Suceviței, primele două fiindu-i confirmate de Petru Șchiopu[40]. Acest lucru se datorează, credem, tocmai alegerii Sucevei de către Ieremia Vodă drept reședința domnească principală. Astfel, puterea centrală avea nevoie de slujbele prestate de aceste sate. Abia Ștefan Tomșa II, după revenirea sa la Iași, a desființat acest ocol prin daniile făcute Mănăstirii Solca[41]. Totuși, dorința Moghileștilor este trădată atât de eforturile episcopului Gheorghe de Rădăuți de a făuri mănăstirii un hinterland funciar, cât și de falsul întocmit în Polonia, de către doamna Marghita, soția lui Simeon Moghilă[42]. Aceasta, pentru a anula daniile făcute de către Ștefan Tomșa solcanilor, a întocmit un act prin care, chipurile, Simion Moghilă voievod ar fi dat Suceviței satele Bădeuții, Drăgănești, Crăinicenii, Ivancăuții și Pârlișanii, toate aparținând amintitului ocol. Sucevițenii au pierdut procesul, satele fiind reîntărite solcanilor (20 februarie 1625)[43]. Apoi, boierii care stăpâneau satele din apropierea acestei mănăstiri, este vorba de urmașii lui Luca Arbore de la Solca[44] și cei ai lui Vasco de la Horodnic[45], se înrudeau, probabil, cu Moghileștii[46], ceea ce, în baza dreptului de protimisis, ar fi avantajat Sucevița.

---

[34] În Moldova, obiceiul pământului prevedea ca proprietarul să se îngrijească de bisericile de pe moșiile sale. Această tradiție a fost legiferată de Constantin Mavrocordat la 1742 (v. Gheorghe Ghibănescu, *Ponturile religioase ale lui Constantin Nicolae Vodă Mavrocordat (1742)*, Extras din "Viața Românească", Iași, 1931, p. 9).

[35] D. Dan, *Sucevița*, p. 5 și 95.

[36] Gheorghe Cronț, *Dreptul la ctitorie în Țara Românească. Constituirea și natura juridică a fundațiilor din Evul Mediu*, în SMIM, an. IV, 1960, p. 106-107.

[37] D. Dan, *Sucevița*, p. 124, nr. 8 și p. 116, nr. 32.

[38] Teodor Balan, *Doc. bucovinene*, vol. II, p. 37-39, nr. 9 .

[39] *Ibidem*, vol I, p. 110-111, nr. 44.

[40] *Ibidem*, vol. II, p. 37 - 39, nr. 9.

[41] DIR,A, veac XVII, vol. IV, p. 265-267, nr. 321.

[42] Arhivele Naționale Suceava, Fond personal Teodor Balan, *Documentele mănăstirilor din Bucovina*, Ms., pach. II/6, vol. V, p. 324-326, nr. 87 (În continuare: T. Balan, *Doc. mănăstirilor*).

[43] *Ibidem*.

[44] Idem, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 124-126, nr. 50.

[45] DRH, A, vol. II, p. 297-298, nr. 198; T. Balan, *Doc. bucovinene*, vol. II, p. 51-52, nr. 14.

[46] V. mai jos.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La alegerea locului de zidire a noii mănăstiri a contribuit şi poziţia sa geografică. Astfel, apropierea ei de centrul episcopal din Rădăuţi îl avantaja pe episcopul Gheorghe în îndeplinirea obligaţiilor sale ctitoriceşti. Apoi, distanţa mare faţă de Iaşi ferea noua mănăstire de privirile lacome ale turcilor, tătarilor şi cazacilor[47]. De asemenea, aşezarea sa în jumătatea de nord a Moldovei corespundea politicii filopolone a acestei familii[48]. Aceeaşi orientare politică l-a determinat pe Ieremia Moghilă să rezideze la Suceava.

După fundarea noului lăcaş monahal, ctitorii (între care se remarcă episcopul Gheorghe de Rădăuţi) au fost preocupaţi de înzestrarea lui. Este vorba despre constituirea unui domeniu funciar întins, dar şi de donarea bunurilor necesare oficierii serviciului divin. Astfel, pe de o parte, se continua opera ctitoricească de la Sucevița, iar, pe de altă parte, se consolida prestigiul social şi politic al familiei ctitorilor.

2. Semnificaţile daniilor făcute mănăstirii Sucevița

Pe lângă ridicarea din temelii sau înnoirea unui lăcaş de cult, calitatea de ctitor mai putea fi dobândită şi de miluitorii săi. Astfel, atât ctitorii iniţiali (mari), cât şi cei ulteriori contribuiau la atingerea scopurilor pentru care a fost înălţat, fie ele de natură spirituală (săvârşirea serviciului divin în conformitate cu ritualul prescris; răspândirea învăţăturii creştine şi, nu în ultimul rând, mântuirea creştinilor) sau socială (ajutorarea bătrânilor, bolnavilor, orfanilor şi văduvelor precum şi adăpostirea călătorilor). Totodată, se asigurau mijloacele necesare întreţinerii clerului şi a edificiului de cult. În funcţie de utilizarea bunurilor intrate în patrimoniul sau, proprietatea Bisericii a fost împărţită în *res sacra* (edificiul de cult şi bunurile folosite la săvârşirea ritualului) şi în *res ecclesiastica* (proprietăţi funciare, bani şi animale)[49].

Construită ca necropolă familială, Mănăstirea Sucevița s-a bucurat de o atenţie specială din partea Moghileştilor, la care s-au adăugat milele a numeroşi domni, boieri şi clerici. Toţi aceşti binefăcători au înzestrat ctitoria de pe râul Sucevița cu bunuri necesare cultului (moaşte[50], odăjdii[51], aere[52], cărţi liturgice[53],

---

[47] Cu toate că era aşezată într-un loc retras din Obcina Mare, Sucevița a fost adeseori prădată. Astfel, în 1610 şi 1615, a fost jefuită de poloni şi cazaci. Apoi, în 1629, a fost ţinta unor tâlhari bistriţeni, pentru ca, la sfârşitul secolului al XVII-lea, să fie jefuită şi distrusă de polonezi. În sfârşit, în 1711, ruşii au deposedat-o de importante odoare. Toate aceste prădăciuni au avut loc în perioade tulburi din istoria Moldovei, când puterea centrală nu reuşea să o apere. Mai mult, aceste jafuri au fost comise, de cele mai multe ori, de către aceia care se bucurau de încrederea Moghileştilor: polonezii.

[48] În 1581, Moghileştii reuşesc să se refugieze în Polonia folosindu-se de pretextul sfinţirii noii lor ctitorii.

[49] D.G. Boroianu, *op. cit.*, p.346; Nicodim Milaş, *op. cit.*, p. 421.

[50] V. D. Dan, *Sucevița*, p.69-70.

[51] *Ibidem*, p. 71-77.

[52] *Ibidem*, p. 49-51.

[53] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade. Documente slavo-române*, vol. XIX, Iaşi, 1929, p. 86-87, nr. 64; *Pomelnic* nr. 740/I, ex. 1863, foaia III-a, pergament, p. 172-173; v. şi D. Dan, *Sucevița*, p. 60-66 şi 79-87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cruci[54], icoane[55], argintărie[56], clopote[57], sfeşnice[58], policandre[59], vin[60], tămâie[61], untdelemn[62] etc.), cu bani[63], animale[64] şi, mai ales, cu moşii[65].

Aceste acte ctitoriceşti au avut mai ales o motivaţie spirituală, la care se adaugă multiple implicaţii de natură socială, economică şi politică.

Astfel, prin înzestrarea Mănăstirii Suceviţa cu bunurile necesare desfăşurării unei vieţi monahale normale, donatorii căutau, în primul rând, să obţină "veşnicile bunătăţi" pentru ei şi membrii familiilor lor[66]. Trebuie remarcat că într-un pomelnic al Mănăstirii Suceviţa, după înscrierea diferiţilor părinţi care au vieţuit în acest lăcaş şi înaintea menţionării ctitorilor săi iniţiali sau ulteriori, era înscris îndemnul: "dacă vrei să moşteneşti viaţa de veci, şi să câştigi împărăţia ceriului, şi să fii scris în cărţile vieţii, şi să te mântuieşti de munca de veci, să adaogi şi să ajutori acest hram din dreptul tău câştig şi din toată inima ta, cu dorinţa către Dumnedzău, ca să fie amintiţi în vecii vecilor ctitorii, şi părinţii, şi fraţii noştri şi tot neamul creştinesc, care au binevoit să se înscrie aici"[67]. Binefăcătorii căutau, totodată, să obţină ajutorul dumnezeiesc de-a lungul vieţii[68], dar, uneori, şi să mulţumească Domnului pentru ajutorul acordat în momentele dificile ale vieţii[69]. În schimbul acestor danii, călugării erau obligaţi să scrie numele binefăcătorului şi al rudelor sale de gradul întâi în Sfântul Pomelnic şi să-i facă pomenire la anumite date

---

[54] *Pomelnic* nr. 740/I, ex. 1863, foaia a XI-a, p. 178, v. şi D. Dan, *Suceviţa*, p. 56-58.

[55] *Ibidem*, p. 58-60.

[56] *Pomelnic* nr. 740/I, ex. 1863, foaia a XII-a, p. 172-173 şi 178; v. şi D. Dan, *Suceviţa*, p. 66-70.

[57] *Ibidem*, p. 94-95.

[58] *Pomelnic* nr. 740/I, ex. 1863, foaia a VI-a, pergament, p. 175.

[59] D. Dan, *Suceviţa*, p. 67.

[60] *Pomelnic*, nr. 740/I, ex. 1863, foaia a IX-a, verso, p. 177; T. Balan, *Doc. mănăstirilor*, pach. II/8, vol. VII, p. 146, nr. 70; pach. II/9, vol. VIII, p. 88, nr. 33 şi p. 103-104, nr. 42; *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente (1393-1848)*, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, 1983, p. 263, nr. 795 (În continuare: *Tezaur*).

[61] *Condica lui Constantin Mavrocordat*, Ediţie Corneliu Istrati, vol. III, Iaşi, 1987, p. 233-234, nr. 1454. (În continuare: *Condica*).

[62] *Pomelnic* nr. 740/II, ex.1863, foaia a LXIV-a, verso, p. 193; *Tezaur*, 276, nr. 740.

[63] *Ibidem*, foile a II-a, verso; a III-a, pergament; a IV-a, pergament; a IV-a, verso; a V-a, pergament; a XI-a pergament şi a XII-a, pergament, p. 172-174 şi 178; v. şi A. Pumnu, *op. cit.*, p. 112.

[64] *Ibidem*, foile a II-a, verso; a IV-a, pergament, a IV-a, verso şi a XII-a, pergament, p.172-173 şi 178.

[65] V. mai jos.

[66] În majoritatea actelor de donaţie, indiferent de natura bunurilor dăruite, se arăta că mila binefăcătorului a fost făcuta "pentru sufletul moşilor şi părinţilor noştri, pentru sănătatea şi mântuirea noastră, a doamnei noastre [...], a preaiubiţilor şi de Dumnezeu dăruiţilor noştri copii [...] şi a fraţilor noştri".

[67] *Pomelnic*, nr. 740/II, ex. 1863, foaia a III-a, verso, p. 182.

[68] Înzestrând soborul de pe râul Suceviţa cu satul Mândreşti (26 februarie 1586), Petru Şchiopul spera ca după moartea sa, Bunul Dumnezeu să aleagă viitorii domni "*din copiii noştri sau din neamul nostru*" (T. Balan, *Doc. bucovinene*, vol. II, p. 37-38, nr. 9). Şi astăzi, în satele din Nordul Moldovei se păstrează obiceiul ca în perioada premergătoare realizării unui proiect dificil, oamenii să plătească acatiste la biserică.

[69] Deseori, după îndeplinirea dorinţei ce părea, iniţial, imposibil de realizat, românii din Bucovina aduc ofrande de mulţumire divinităţii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

calendaristice, "cât timp va sta sfânta mănăstire"[70]. În unele cazuri, binefăcătorii înzestrau mănăstirea pentru a nu li "se şterge pomenirea", deoarece nu aveau urmaşi direcţi (Ionaşco şi Antimia Cobâlean din Iaşi[71] sau Pavel şi Anita Rugină[72]). Totodată, făcând donaţii "Sfintelor Lui Dumnedzeu biserici", binefăcătorii lor contribuiau, indirect, la îndeplinirea scopurilor spirituale şi sociale ale Ortodoxiei. Într-un moment în care dreapta credinţă era ameninţată de prozelitismul catolic şi protestant, dar şi de ofensiva Islamului în Balcani şi Orient, lipsa mijloacelor materiale putea contribui la pierderea poziţiei sale sociale şi spirituale. Nu este întâmplător că şi la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui următor domnii Ţărilor Române şi membrii familiilor lor sprijină întregul Răsărit Ortodox[73]. Acest lucru explică de ce unii voievozi ai Moldovei (Petru Şchiopu[74], Simion Moghilă[75], Ştefan Tomşa[76] şi Miron Barnovschi[77]) în cărţile de înzestrare a Mănăstirii Suceviţa îşi motivează daniile prin urmarea "vechilor şi binecinstitorilor domni care au fost mai înainte de noi, care au miluit şi au întărit sfintele mănăstiri". De fapt, Petru Şchiopu, confirmând Sucevitei proprietăţile (6 august 1583), arăta că acestea sunt "în folosul sfintei mănăstiri, pentru întărirea credinţei creştineştii"[78].

Alături de aceste obiective de natură spirituală, comune întregii lumi ortodoxe, unele danii către Suceviţa au o motivaţie religioasă particulară. Astfel, unii domni şi-au înzestrat propriile ctitorii "încălcând" dreptul de proprietate al sucevitenilor. Este, de exemplu, cazul lui Ştefan Tomşa II, care confisca de la mănăstirea Moghileştilor satul Solca (de Jos), dăruindu-l propriei ctitorii de la Solca[79]. Pentru a nu intra sub incidenţa blestemului şi pentru a evita pedeapsa divină, domnul despăgubea soborul de pe Valea Sucevitei, dăruindu-i două fălci de vie la Cotnari, o cupă de argint, 700 de zloţi ungureşti şi satele Stănileşti[80] şi Verbia[81].

În al doilea rând, daniile făcute Sucevitei au avut un important caracter social, căci lăcaşul monahal era obligat, conform dreptului canonic, să-şi îndeplinească

---

[70] Data la care călugării trebuiau *"să facă, an de an, sărindare pentru noi şi părinţii noştri, cu colive şi ceremonii de înmormântare"* (T. Balan, *Doc. bucovinene*, vol. III, p. 156-157, nr. 123), era fie ziua onomastică a binefăcătorului (v. *Pomelnic* nr. 740/I, ex. 1863, passim), fie data sa de naştere (*Ibidem*). Alteori, donatorii cereau să se facă slujbe de pomenire în ziua morţii unei rude apropiate (T. Balan, *Doc. bucovinene*, vol. IV, p. 165-167, nr. 113).

[71] *Condica*, vol. III, p. 329-330, nr. 1552.

[72] T. Balan, *Doc. mănăstirilor*, pach. II/8, vol. VII, p. 91-92, nr. 39.

[73] V. P.P. Panaitescu, *Fundaţiuni religioase româneşti din Galiţia*, în BCMI, Vălenii de Munte, 1929, an. XXII, fasc. 59, p. 1-23; N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu ţerile noastre*, Extras din "AAR. Memoriile Secţiunii Istorice", Bucureşti, 1914, an. 14, Seria a II-a, t. XXXVI, passim.

[74] T. Balan, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 88, nr. 32.

[75] DIR, A, veac XVI, vol II, p. 69, nr. 76

[76] V.A. Urechia, *Miron Costin. Opere complete*, vol. I, Bucureşti, 1886, p. 214-215, nr. 7.

[77] DRH, A, vol. XIX, p. 149-153, nr. 112.

[78] T. Balan, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 88, nr. 32.

[79] *Ibidem*, p.160-161, nr.74.

[80] *Ibidem*.

[81] V.A. Urechia, *op. cit.*, p. 214-215, nr. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atribuţiile legate de ajutorarea bătrânilor, bolnavilor, orfanilor şi văduvelor, dar şi de asigurarea unui adăpost pentru toţi călătorii care ajungeau la mănăstire[82].

Apoi, înzestrându-şi mănăstirea, Moghileştii urmăreau să sporească prestigiul propriei ctitorii, în condiţiile în care pe teritoriul Moldovei se găseau numeroase lăcaşuri monahale. Era un scop firesc, dat fiind faptul că se trăgeau, pe linie maternă, din Muşatini şi ocupau un loc de frunte în viaţa politică şi socială a ţării. Totodată, fiii lui Ioan Moghilă şi ai Mariei Rareş moşteneau calitatea de ctitori şi protectori ai Mănăstirii Suceviţa; prin urmare, continuându-şi opera ctitoricească pe Valea Suceviţei, ei îşi îndeplineau obligaţiile care rezultau din dreptul de ctitorie bizantin, dar contribuiau şi la consolidarea poziţiei lor [83].

De asemenea, la înzestrarea acestei fundaţii o contribuţie însemnată au avut-o relaţiile particulare dintre Moghileşti şi Petru Şchiopu[84]. Astfel, pe lângă faptul că bisericile acestei mănăstiri au fost înălţate în timpul acestui domn, voievodul a înzestrat soborul de aici cu satul Mândreşti[85], care aparţinuse familiei Moghilă, dar trecuse în stăpânirea altor boieri. În acelaşi timp, el întărea sucevitenilor satele Suceviţa şi Movileani, amândouă într-un hotar[86], precum şi satul Mămăeşti[87]. De asemenea, domnul a dăruit episcopului Gheorghe de Rădăuţi satul Hrinceşti[88] şi o prisacă la Bohotin[89], proprietăţi care au intrat în stăpânirea Sucevitei.

Tot conotaţii sociale au şi daniile funciare ale boierilor sau cele ale unor ierarhi ai Bisericii, care evidenţiau, de cele mai multe ori, înrudirea cu ctitorii mănăstirii. Astfel, Suceviţa a primit, la 26 februarie 1586[90], satul Davida, la Gura Bâcului, de la Dumitru Moghilă[91] şi de la soţia sa, Lupa, iar la 20 martie 1620 satul Văscăuţi[92], de la Maria Chiriţoaia[93]. O contribuţie importantă la dezvoltarea domeniului sucevitean, fie prin danii directe, fie prin înlesnirea actelor ctitoriceşti ale episcopului Gheorghe Moghilă, au avut membrii familiei Rugină. Este vorba de

---

[82] D.G. Boroianu, *op. cit.*, vol. II, p. 341-346; Nicodem Milaş, *op. cit.*, p. 435-438; Iorgu D. Ivan, *op. cit.*, p. 3-6.

[83] Gheorghe Cronţ, *op. cit.*, p. 87 şi 107.

[84] Astfel, în timpul acestei domnii, Gheorghe Moghilă a urcat pe scaunele arhiereşti de la Rădăuţi (1578) şi Suceava (1587). Ca semn al acestei prietenii, episcopul şi-a împrumutat domnul cu bani (T. Balan, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 103, nr. 41) şi l-a însoţit în exilul său din Tirolul austriac, până în ziua morţii fostului voievod, întâmplată la 1 iulie 1594. (v. S. Reli, *op. cit.*, passim).

[85] DIR, A, veac XVI, vol. III, p. 198-199, nr. 25; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XIX, p. 177-178, nr. 127; T. Balan, *Doc. bucovinene*, vol. II, p. 37-38, nr. 9.

[86] *Ibidem*, vol. I, p. 88-89, nr. 32, şi vol. II, p. 37-38, nr. 9. V. mai sus demonstraţia noastră.

[87] I. Onciul, *Fondul religionariu gr. or. al Bucovinei. Substratul, formarea, desvoltarea, administrarea şi starea lui de faţă*, în "Candela", Cernăuţi, 1890, an IX, p. 14; D. Dan, *Suceviţa*, p. 113.

[88] T. Balan, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 103, nr. 41.

[89] Radu Rosetti, *Cronica Bohotinului*, în "AAR. Memoriile Secţiunii Istorice", Bucureşti, 1905, t. XXVIII, nr. 2, nr. 12.

[90] DIR, A, veac XVI, vol. III, p. 303, nr. 371.

[91] *Ibidem*, p. 37; Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV-XVII*, Bucureşti, Editura Enciclopedică Română, p. 318.

[92] DIR, A, veac XVII, vol. IV, p. 427-428, nr. 553.

[93] Maria, soţia postelnicului Chiriţă Paleologu, era sora doamnei Elisabeta Moghilă (Sever de Zotta, *Ştiri nuoi despre Movileşti*, în ArhGen, an II, Iaşi, 1913, p. 230).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dania lui Condrea Rugină[94], de cea a lui Pavel Rugină și a soției sale, Anița[95], precum și de cea a arhimandritului Mănăstirii Putna, Dositei[96]. Tot spre înrudiri cu Moghileștii duc și daniile făcute Suceviței de Ileana Draxineasa[97], de Marica și Parasca, nepoatele lui Luca Arbore[98] sau de Iordachi Cantacuzino[99]. De asemenea, dintre clericii care au înzestrat Sucevița, se remarca mitropolitul Teodosie

[94] La 26 februarie 1586, acest boier și soția sa, Sofronia, îi dăruiau jumătate din satul Turda [Ozunești] (DIR, A, veac XVI, vol. III, p. 306, nr. 372).

[95] Sucevița primea, la 22 iunie 1717, satele Broscăuți și Trăbujeni (T. Balan, *Doc. mănăstirilor*, pach. II/8, vol. VII, p. 91-92, nr. 39).

[96] Arhimandritul Dosoftei (Dositei) era un membru al acestei familii. Acest lucru rezulta din faptul că starețul Mănăstirii Putna a cumpărat trei părți din jumătate din satul Turda, de la Ion Milici, Drutea, Nicoară Hlușco și de la Nicoară Burnariu. Aceste părți fuseseră ale pitarelului Ioan Rugină (DIR, A, veac XVI, vol. IV, p. 312, nr. 216). O altă optime din sat este cumpărată de Dositei de la vistiernicelul Ionașco, nepotul lui Ignat Rugină (*Ibidem*). Această jumătate de sat a fost dăruita Suceviței, la 20 aprilie 1598 (*Ibidem*, p. 213, nr. 266). Cealaltă jumătate a satului era în proprietatea mănăstirii, de la 26 februarie 1586, în urma daniei făcute de Condrea Rugină și soția sa, Sofronia (*Ibidem*, p. 306, nr. 372). Aceste vânzări și danii dovedesc o legătură de sânge între Moghilești și Rugineșți. Nu este întâmplător faptul că Gheorghe Moghilă cumpăra, de la Ion Milici și Nicoară Hlușco, câte o jumătate din Overcăuți și Lincova (idem, *Doc. bucovinene*, vol. II, p. 29-30, nr. 8). Celelalte jumătăți din aceste sate erau moștenite de ierarhul de la Rădăuți de la părinții săi (D. Dan, *Sucevița*, p. 126, nr. 14 și nota). În cele din urmă, episcopul Gheorghe dăruia, la 24 decembrie 1584, satele întregi ctitoriei sale de la Sucevița (*Ibidem*).

[97] Ileana, soția lui Draxin postelnicul a dăruit călugărilor satele Băleșți (Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XX, p. 85-86, nr. 66) și un sfert din Șerbănești (*Pomelnic* nr. 740/I, ex.1863, foaia a II-a, verso, p. 172). Credem că Ileana Draxineasa și Ioan Moghilă descindeau din Ion Jumătate. Acest lucru reiese din studierea proprietăților lor funciare. Astfel, satul Șerbănești (Șerbăuți) pe Siret a fost întărit, la 7 iulie 1430, lui Steful, fiul lui Ion Jumătate (DRH, A, vol. I, p. 146, nr. 99). La sfârșitul sec. al XVI-lea, Gheorghe Moghilă stăpânea trei părți din acest sat (D. Dan, *Sucevița*, p. 114), iar Ileana Draxineasa doar a patra parte (*Ibidem*; *Pomelnic*, nr. 740/I, ex. 1863, foaia a II-a, verso, p. 172). Apoi, satul Mândrești a fost întărit Maricăi, fiica lui Mândrea Jumătate, la 17 martie 1492 (DRH, A, vol. III, p. 215-219, nr. 108-109). De aici a trecut în proprietatea Moghileștilor (DIR, A, veac XVI, vol. III, p. 222-223, nr. 275). În sfârșit, satele Dumbrăvenii și Balinții, din ținutul Sucevei, au fost întărite lui Mândrea, fiul lui Ion Jumătate, la 7 iulie 1430 (DRH, A, vol. I, p. 146-147, nr. 99) și, mai apoi, urmașilor săi (*Ibidem*, p. 215-219, nr. 108-109). Ileana postelniceasa a dăruit Băleștii Suceviței (Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XX, p. 85-86, nr. 66), iar Dumbrăvenii au fost donați Mitropoliei Sucevei, la 6 martie 1587 (DIR, A, veac XVI, vol. III, p. 340, nr. 415).

[98] Ele au dat, la 1 mai 1584, călugărilor de la Sucevița Muntele Gemelău (T. Balan, *Doc. bucovinene*, vol. II, p. 9-30, nr. 8; idem, *Nuoi documente câmpulungene*, Cernăuți, 1929, p. 15, nr. 7. În continuare: T. Balan, *Doc. câmpulungene*). Înrudirea dintre Arburești și Moghilești este confirmată prin schimbul din 20 martie 1598 (idem, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 123-124, nr. 50). În urma acestei învoieli, frații Ieremia și Gheorghe Moghilă obțineau satul Solca, unde erau curțile și biserica lui Luca Arbore. În schimb, ei dădeau Paraschivei, nepoata fostului portar al Sucevei, ocina lor strămoșească, anume satul Stănilești și 500 de zloți ungurești (*Ibidem*). Astfel, ambele familii renunțau la proprietăți de care erau legați sufletește, pentru a întări hinterlandul Suceviței. Apoi, episcopul Gheorghe a cumpărat de la Marica, nepoata lui Luca Arbore, probabil, pe baza dreptului de protimisis, partea de sus a satului Voronoviți, cu prisaca, pentru a-și înzestra ctitoria (idem, *Doc. mănăstirilor*, pach. II/5, vol. IV, p. 34-35, nr. 6). Poate nu este întâmplător faptul că ambele familii aveau proprietăți în ținutul Hotin, la Nistru.

[99] Acest boier a dăruit Suceviței satul Ionășeni (D. Dan, *Sucevița*, p. 115), jumătate din Pleșinți (T. Balan, *Doc. bucovinene*, vol. IV, p.165-167, nr. 113), a șaptea parte din Costești (*Ibidem*) și o parte din Berbești (*Ibidem*). Familia Cantacuzino se înrudea cu Moghileștii prin Nicoară Prăjescu (v. I.C. Miclescu-Prăjescu, *Obârșia unei familii din Moldova*, în RIR, 1940, vol. X, p. 26).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Barbovschi[100], episcopul Ioan de Rădăuţi (1605-1608)[101] şi arhimandritul Putnei, Dositei[102]. Acesta din urmă dăruia Sucevitei jumătate din satul Turda (Uzuneştii)[103]. După canoanele bisericii[104], el ar fi trebuit să-şi dăruiască ocina comunităţii monahale din care făcea parte. Legăturile de rudenie s-au dovedit, deci, mai puternice decât regulile monahale. Totuşi, unii călugări de la Sucevita se conformau normelor amintite, înzestrându-şi locul de metanie cu propriile ocine. Este vorba despre monahii Elisei, Dionisie şi Macarie, primii doi dăruindu-i un loc de prisacă la Bohotin (înainte de 1591)[105], iar ultimul înzestrând-o cu două pogoane de vie (1 noiembrie 1739)[106].

De asemenea, unele danii făcute sucevitenilor au avut drept scop principal salvarea mănăstirii de la pustiire. Este cazul logofătului Nechifor Beldiman, care accepta un schimb în avantajul călugărilor, dăruindu-le, totodată, 100 de taleri[107].

Un alt aspect al daniilor făcute Mănăstirii Sucevita este cel economic. Astfel, daniile lui Gheorghe Moghilă[108] şi, mai târziu, ale nepotului acestuia, Moise Moghilă[109], au fost făcute pentru întărirea sfintei mănăstiri. În acelaşi scop, episcopul Gheorghe Moghilă a căutat să-i concentreze proprietăţile în imediata ei vecinătate. Mănăstirea a beneficiat de puţine scutiri acordate satelor sale. De fapt, numai oamenii care s-au aşezat pe teritoriul satului Iubăneşti au beneficiat de un astfel de privilegiu[110].

Aceleaşi raţiuni de natură economică au avut o contribuţie decisivă la emiterea actului de închinare a Mănăstirii Sucevita Schitului Mare din Galiţia, în 1648[111].

De asemenea, unele danii făcute Sucevitei au avut importante semnificaţii politice. Astfel, prin înzestrarea mănăstirii cu satul Holovăţ (Volovăţ)[112], mitropo-

---

[100] El a înzestrat soborul de la Sucevita cu 170 de taleri şi numeroase obiecte liturgice (*Pomelnic*, nr. 470/I, foaia a III-a, pergament, p. 172-173). Acest lucru precum şi ascensiunea sa ierarhică în cadrul Bisericii din Moldova în timpul domniei lui Ieremia Moghilă ne fac să credem că era un apropiat al Moghileştilor. Dacă izvoarele nu ne permit, cel puţin pentru un moment, stabilirea unei legături de rudenie între familiile Moghilă şi Barbovschi, în schimb, ele atestă o strânsă prietenie între Gheorghe Moghilă şi Teodosie Barbovschi, care a început, probabil, în anii de ucenicie monahală de la Mănăstirea Pobrata şi care a continuat în timpul şi după pribegia lor, alături de Petru Şchiopu, la Tirol.

[101] Acest ierarh a dăruit sucevitenilor satele Mânjeşti, Ageşti, Vindoveni şi Gura Mare, din ţinutul Neamţului (*Pomelnic*, nr. 740/I, ex 1863, foaia a IV-a, pergament, p. 173). Crearea Episcopiei de Huşi şi numirea sa în acest scaun de către Ieremia Moghilă pare să indice o posibilă legătură de sânge între cei doi.

[102] V. mai sus nota nr. 92.

[103] DIR, A, veac XVI, vol. IV, p. 213-214, nr. 266.

[104] V.N. Milaş, *op. cit.*, p. 547-553.

[105] DIR, A, veac XVII, vol. II, p. 69, nr. 76.

[106] *Pomelnic*, nr.740/II, ex 1863, foaia a XVII-a, pergament, p. 189.

[107] DIR, A, veac XVII, vol. III, p. 187-188, nr. 285; p. 189-190, nr. 288 şi p.214, nr. 313; vol. IV, p. 6, nr. 9 ; DRH, A, vol. XXI, p. 369-370, nr. 290.

[108] DIR, A, veac XVI, vol. III, p. 194, nr. 247.

[109] *Moldova în epoca feudalismului (Documente slavo-moldoveneşti)*, vol. III, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1982, p. 271, nr. 133.

[110] T. Balan, *Doc. mănăstirilor*, pach. II/7, vol. VI, p. 305, nr. 113.

[111] *Ibidem*, p. 186-189, nr. 57.

[112] T. Balan, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 110-111, nr. 44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

litul Gheorghe aducea în patrimoniul propriei ctitorii o proprietate care, pe lângă faptul ca era situată în vecinătatea mănăstirii, arăta legăturile dintre Moghileşti şi vechii domni ai Moldovei, căci aici a fost ridicată, după tradiţie, fundaţia pioasă a primului domn al Ţării Moldovei şi se afla ctitoria străbunului lor matern, Ştefan cel Mare. Apoi, râvna doamnei Elisabeta şi cea a doamnei Marghita de a înzestra Sucevita cu obiecte de cult[113], materializată în fapt într-o acerbă concurenţă, se explică atât prin dorinţa lor de a contribui la pomenirea şi mântuirea domnilor Ieremia şi Simeon Moghilă, cât şi prin aceea de a arăta că moştenesc calitatea de ctitori principali ai acestui lăcaş. Astfel, se încerca consacrarea propriilor odrasle ca legitimi moştenitori ai tronului. Totodată, făcând danii Sucevitei, Petru Schiopu îşi motiva mila ca fiind "pentru sufletul şi mântuirea răposaţilor domni bătrâni [...] şi pentru mântuirea şi sufletul viitorilor domni, care vor fi din copiii noştri sau din neamul nostru, pe care va binevoi Dumnezeu ca să fie domn după moartea noastră"[114]. Era exprimată, astfel, dorinţa de a obţine sprijinul divin pentru moştenirea tronului Moldovei în cadrul familiei sale şi încercarea de a se arata drept continuator al vechilor domni.

În sfârşit, există şi danii consacrate prin tradiţie. Daniile către fundaţiile religioase au fost văzute întotdeauna ca fiind bune, plăcute lui Dumnezeu şi cu greutate în realizarea mântuirii. Din acest motiv, atunci când egumenii mănăstirilor veneau "cu urice şi de la alţi domni", puterea centrală le reconfirma uricile bătrâne. Pe parcursul istoriei sale, Mănăstirea Sucevita a beneficiat de întăriri ale vechilor privilegii atunci când drepturile mănăstirii erau încălcate. De asemenea, acest lăcaş a mai beneficiat de numeroase acte de confirmare a daniilor boiereşti sau clericale[115].

La aceasta au contribuit îndemnul ctitorilor ca viitorii domni să nu le strice dania, ci să le-o întărească şi s-o înnoiască şi, mai ales, teama de blestemul înserat în urice. Astfel, la 6 mai 1627, Miron Barnovschi revine asupra unei hotărâri, prin care punea ţiganii mănăstireşti sub jurisdicţia dregătorilor ţinutali (fapt care a dus la împrăştierea lor), pe motiv că ei nu aduc venit domniei, "ci e numai scădere mănăstirilor şi din privilegiul lor şi nouă ne vine blestem"[116]. Mai mult, prin două acte emise în anul 1627[117], domnul împuternicea Sucevita să-şi caute ţiganii. De asemenea, de teama blestemului din actul de danie, Lascarache Ruset lăsa sucevitenilor viile de la Drăguşani, dăruite de tatăl său mănăstirii[118].

Ridicându-şi propria mănăstire pe teritoriul unui sat moştenit de la părinţi şi înzestrându-l cu importante averi, Moghileştii urmăreau să asigure mântuirea lor şi a familiei lor, să obţină ajutorul divin în viaţa terestră, să se achite de obligaţiile rezultate din dreptul de ctitorie şi, în acelaşi timp, îşi exprimau dreptul moral

[113] V.D. Dan, *Sucevita*, p. 49-87.

[114] T. Balan, *Doc. bucovinene*, vol. II, p. 37-38, nr. 9.

[115] În Evul Mediu românesc, toate schimbările de proprietari ale moşiilor trebuiau confirmate de domnie, altfel actele de stăpânire nu aveau valoare juridică.

[116] DRH, A, vol. XIX, p. 272, nr. 200.

[117] *Ibidem*, p. 258, nr.194 şi p. 276-277, nr. 202.

[118] T. Balan, *Doc. mănăstirilor*, pach. II/9, vol. VIII, p. 142, nr. 62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asupra tronului Moldovei. Totodată, fiii lui Ioan Moghilă şi ai Mariei Rareş arătau, astfel, puterea economică şi poziţia socială a familiei lor şi contribuiau la consolidarea propriei ctitorii. De asemenea, făcând danii Mănăstirii Sucevița, numeroşi domni, boieri şi clerici aveau, pe lângă motivaţiile de natură religioasă, posibilitatea de a arăta legăturile speciale dintre ei şi familia Moghilă. Aceste motivaţii – religioase, politice, economice şi sociale – se întrepătrund, ele nefiind clar delimitate în izvoare. În funcţie de ponderea fiecăreia dintre ele, s-au fixat relaţii speciale între binefăcătorii Mănăstirii Sucevița şi soborul monahal care vieţuia aici.

LES SIGNIFICATIONS DES ACTES DE FONDATION SUR LA VALEE DE LA SUCEVITZA
(Résumé)

Edifié par la famille Moghila, le monastère Sucevitza a été un ensemble monacal formé de trois édifices de culte: l'église de bois avec la fête patronale du Transfiguration, l'église en pierre avec la fête patronale du Baptême du Seigneur et l'église peintée, avec la fête patronale de la Sainte Résurrection de Jésus Christ.

L'édification de ce monastère cache autant des motifs religieux communs à tout le monde orthodoxe, que des motifs religieux, politiques, sociales et économiques spéciaux.

Ainsi, dressant leur propre monastère sur un village hérité de ses parents et la dotant d'importantes richesses, les membres de la famille Moghila (l'evêque Georges de Radautzi et les princes Jérémie et Siméon avec leurs familles) désiraient obtenir la grâce de Dieu pour leur vie terrestre et la rédemption après la mort et s'acquitter des obligations résultées du Droit d'edification byzantin et, surtout, montraient leur désir juste d'occuper le trôn princier de la Moldavie.

Dans le même temps, les fils du grand logothête Jean Moghila et de la princesse Marie Rares montraient l'option des Moldaves pour l'orhodoxie devant le prosélytisme du catholocisme, du protestantisme et de l'Islam et démontraient la force économique et la position sociale de leur famille. De même, ils assuraient la prospérité de leur fondation.

De plus, donnant du monastère Sucevitza les villages, les fôrets, les moulins, l'argent, les animaux et les objets liturgiques, les nombreux princes, boïars et le clergé avaient, à côté des motivations religieuses, la possibilité de montrer les liens de parenté ou d'amitié avec la famille Moghila.

Toutes ces motivations (religieuses, politiques, économiques et sociales) s'entrelacent. Elles ne sont pas bien délimitées dans les documents. En fonction de leur importance, on a établi des relations spéciales entre les bienfaisants du monastère Sucevitza et la communauté monacale d'ici.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PETRONEL ZAHARIUC

DATE NOI DESPRE LEGĂTURILE ŢĂRILOR ROMÂNE CU EPIRUL

Într-un studiu publicat în 1914, la puţină vreme după sfârşitul războaielor balcanice, N. Iorga, refăcând topografia ecleziastică a Greciei din vremurile turcocraţiei, scria: "timp de mai multe veacuri o ţară de săraci muncitori ai pământului a sprijinit, pe lângă sarcina păstrării neamului său şi aceea a înfruntării primejdiilor ce veneau asupra Apusului harnic şi înfloritor, pe lângă misiunea de a mijloci cultural şi politic între Răsărit şi Apus, pe lângă adăpostirea învăţăturii ortodoxe şi întreaga viaţă mănăstirească a grecilor, din care apoi a răsărit idealul lor de regenerare în vremurile contemporane"[1]. Marele istoric s-a străduit să refacă din cioburi risipite potirul slujirii ortodoxe a neamului românesc, găsind aceste "cioburi" aruncate prin majoritatea mănăstirilor greceşti, de la Ianina şi Pogoniani până în Rhodos şi Chios, din Creta şi Pelopones, până la Constantinopol şi Halki. Folositoare trudă şi bun temei pentru urmaşii întru scotocirea tainelor trecutului. Unele dintre aceste "cioburi", mărturii ale faptelor bune făcute de înaintaşi, au rămas tăinuite până astăzi; după cum se spune în hrisovul lui Petru cel Tânăr din 1568, "multe lăcaşuri sunt după măsura faptelor bune, iar faptele bune de multe feluri, adică: dragostea şi milostenia, postul şi înfrânarea, credinţa, nădejdea"[2]. Cu credinţa că aceste neînsemnate fărâme pot fi folositoare şi cu nădejdea că au să mai răsară şi altele, voi înfăţişa mai jos câte ceva din istoria jertfei româneşti pentru Ortodoxie – câteva ştiri despre mănăstirile epirote Giromeri şi Sfântul Nicolae din Ianina.

La scrierea bogatei cronici a relaţiilor româno-epirote au lucrat mulţi dintre marii noştri istorici[3], contribuţiile lor fiind adunate în monografia fundamentală – *Epirul şi Ţările Române* – datorată Ariadnei Camariano-Cioran[4]. Bogăţia ştirilor cuprinse în această carte confirmă afirmaţia aceleiaşi cercetătoare: "Epirul este, din

---

[1] N. Iorga, *Fundaţiunile domnilor români în Epir*, în AARMSI, s. II, t. XXXVI, 1914, p. 906.

[2] Ion-Radu Mircea, *Relations culturelles roumano-serbes au XVIe siècle*, în RESEE, 1963, p. 417-419; DIR, B, Ţara Românească, XVI/3, p. 262-263.

[3] Victor Papacostea, *Esquisse sur les rapports entre la Roumanie et l'Épire*, în "Balcania", I, Bucureşti, 1938, p. 230-244; N. Iorga, *op. cit.*, p. 881-906; idem, *Fondations des princes roumains en Épire, en Morée, à Constantinopol dans les îles et sur la côte d'Asie Mineure*, în BSH, 1914, p. 241-270.

[4] Ariadna Camariano-Cioran, *L'Épire et les Pays Roumains*, Ianina, 1984, 292 p. (vezi şi recenzia lui Paul Mihail, în AIIAI, t. XXIII, 1986/II, p. 12-14).

Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", tom. XXXVII, 2000, p. 51–68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

câte se pare, provincia grecească care a beneficiat de ajutoarele cele mai importante, atât din partea grecilor de pretutindeni, cât şi din partea Ţărilor Române"[5].

Începutul acestor danii făcute de domnii şi boierii români se află undeva la mijlocul veacului al XVI-lea, deoarece, după cum a remarcat N. Iorga, "această provincie balcanică, în care, pe lângă foarte mulţi albanezi, trăiau şi atâţia români, chiar în oraşe, fiind orientată, nu spre Nordul dunărean, ci spre Italia, şi în special spre Veneţia, stăpână odinioară şi pe celălalt mal adriatic"[6]. Şi, tot el, adaugă: "Ar trebui cercetări la faţa locului pentru a se putea şti data când aceste biserici şi mănăstiri s-au împărtăşit întâiaşi dată de dărnicia domnilor români; multe din mănăstirile închinate lor, dispărând, n-au lăsat nici măcar acte care să ne poată sta la îndemână"[7]. Iar dreptatea spuselor sale reiese cu prisosinţă din rodnicul pelerinaj făcut pe la aceste mănăstiri de Marcu Beza[8], în vremea dintre cele două războaie mondiale. Cercetări asupra istoriei unora dintre aceste mănăstiri a întreprins cunoscutul istoric grec, L. Vranoussis. Tot el a trimis, în urmă cu peste patru decenii (în 1958) la Biblioteca Academiei Române, câteva fotocopii ale unor hrisoave prin care domnii români făceau danii mănăstirii Giromeri, din apropiere de Ianina[9] (originalele se păstrează la Arhivele din Atena, unde au ajuns în urma ruinării mănăstirii). Este vorba de două documente muntene, unul de la Radu vodă Leon, cu data de 14 august 1667, şi altul de la Antonie vodă din Popeşti, emis în iulie 1669, şi de un document moldovenesc dat de Gheorghe vodă Ştefan, în limba slavonă, cu data de 18 ianuarie 1657, rămase până acum inedite (existenţa lor a fost semnalată de Ion Radu Mircea[10]).

Mănăstirea Giromeri (Geromeri, Hieromerion; Eromeri, în actele româneşti) a fost ridicată de călugărul Nil din Ieriho, venerat mai târziu ca sfânt, cândva în intervalul 1285-1310, pe domeniul familiei Apsaras (din această familie se trage, prin femei, ginerele epirot al lui Petru vodă Şchiopu, Zotu Tzigaras[11]), cu ajutorul despotului de Epir, Ioan II Orsini, a soţiei acestuia, Ana Paleolog, şi a doi locali, Nicolae Apsaras şi Aristarh Kapandritis. În perioada imediat următoare, mănăstirea a primit ajutorul despoţilor sârbi sub a căror autoritate a intrat Epirul. Lăcaşul monahal a decăzut treptat din pricina înstăpânirii otomane în zonă; a renăscut în a doua jumătate a veacului XVI, atunci când mănăstirea a fost refăcută (în 1568), cu ajutorul unui epirot stabilit în Ţara

---

[5] Ariadna Camariano-Cioran, *Aides pécuniaires fournies par les Pays Roumains aux écoles greques (I)*, în RESEE, t. XVII, nr. 1, 1979, p. 145.

[6] N. Iorga, *Fundaţiunile domnilor români în Epir*, p. 884.

[7] *Ibidem*, p. 885.

[8] Marcu Beza, *Urme româneşti în Răsăritul ortodox*, ed. a II-a, Bucureşti, 1937; idem, *Biblioteci mănăstireşti în Epir, Rodos şi Paros*, în AARMSL, s. III, t. VII, 1934, p. 237-241.

[9] L. Vranoussis, Θρησκευτικη και ηοικη Εγκλοπαιδεια, t. IV, Atena, 1964, p. 500-501 (mulţumesc, şi pe această cale, domnului profesor Petre Ş. Năsturel, pentru amabilitatea cu care mi-a făcut cunoscut acest text); Ion Radu Mircea, *op. cit.*, p. 412, nota 153.

[10] Ion Radu Mircea, *op. cit.*, p. 411, nota 142; Virgil Cândea, *Mărturii româneşti peste hotare*, I. (Albania-Grecia), Bucureşti, 1991, p. 556 (hrisovul lui Antonie vodă este aşezat sub data greşită, 1679); Dimitris Kamaroulias, *Τα Μοναστηρια της Ηπειρυ*, Atena, 1996, p. 12.

[11] N. Iorga, *op. cit.*, p. 884; pe linie paternă membrii familiei Tzigaras coboară dintr-o altă familie epirotă de frunte Vradeto (Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 147).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Românească, Oxiotis aga, şi declarată, în acelaşi an, stavropighie patriarhală, fiind pusă sub directa ascultare a Patriarhiei de Constantinopol[12].

De acest moment al reconstrucţiei se leagă şi prima miluire venită din partea unui domn român. Hrisovul are anul de la Hristos 1568 şi aparţine lui Petru vodă cel Tânăr fiul lui Mircea Ciobanul, şi al Chiajnei, fiica lui Petru Rareş. Obrocul dat sfintei mănăstiri a reieşit atât din dreapta credinţă a domnului, credinţă mărturisită de un psalm intercalat în textul hrisovului: "în acelaşi chip cum doreşte cerbul spre izvoarele de apă, aşa doreşte sufletul meu către tine, Dumnezeule, cât şi din drept măritoarea faptă făcută de înaintaşii săi: "stăpânitori, împăraţi şi cneji" (în textul slav: владателие, царие и кнези). Aici este vorba de ascendenţii săi în linie maternă, despoţii sârbi din familia Brancovici. Tot acest frumos hrisov pomeneşte de ajutorul dat la zidirea mănăstirii de "sfântul rege Ştefan". După părerea lui Ion Radu Mircea este vorba de Ştefan Duşan, în vremea căruia Epirul a fost sub stăpânirea sârbilor[13]; în timp ce, Petre Ş. Năsturel nu crede că "sfântul rege" este Ştefan Duşan, pentru că acesta "este mai cunoscut ca împărat, decât ca rege"[14].

Darul făcut de domnul muntean a fost reînnoit peste aproape un veac, de această dată de un domn moldovean, Gheorghe Ştefan, care triplează suma de bani hărăzită mănăstirii – dă obştii călugăreşti 3.500 de aspri, iar călugărilor care vor veni în fiecare an să-i ia, câte 1.000 de aspri. "Noul ctitor" al mănăstirii "Eromeri, din Rumelia", a urmat, poate, exemplul predecesorului său în scaunul domnesc, Vasile Lupu, ale cărui binefaceri au cuprins întreg spaţiul sud-dunărean. Cartea de danie, singura pe care o cunoaştem până acum, pornită din cancelaria unui domn moldovean către o mănăstire epirotă, a fost scrisă cu două zile înainte de o alta îndreptată spre mănăstirea Iviron de la Muntele Athos[15], ceea ce poate arăta prezenţa în Iaşi a unui grup de călugări şi ierarhi sud-dunăreni, aflaţi pe drumul de întoarcere de la Moscova.

Dacă despre daniile domnilor moldoveni pentru mănăstirile din Epir au ajuns până la noi foarte puţine ştiri, despre daniile făcute de domnii munteni se ştiu mult mai multe lucruri, ceea ce arată că legăturile Ţării Româneşti cu Epirul au fost mult mai intense[16], multe mănăstiri din diocezele epirote Ianina şi Pogoniani având bogate

---

[12] Despre această mănăstire: Petre Ş. Năsturel, *Le monastère épirote de Giroméri et la Valachie. Premiers contacts (1567-1568)*, comunicare la Al VIII-lea Congres international de studii sud-est europene, Bucureşti, august, 1999 (mulţumesc domnului profesor pentru bunăvoinţa cu care mi-a pus la dispoziţie manuscrisul); idem, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Roma, 1986, p. 228, n.7, p. 253; Dumitru Năstase, «*Βοεβοδας και Ουγγροβλαχιας και αυτοκρατορ Ρωμαιων*». *Remarques sur une inscription insolite*. Extras din "Byzantinische-neugriechische Jarbücher", XXII, Atena, 1976, p. 9-10, nota 3; Ion Radu Mircea, *op. cit.*, p. 409-414; Donald M. Nicol, *The Despotate of Epiros 1267-1479*, Cambridge, 1984, p. 243-245 (paginile din această lucrare, referitoare la mănăstirea Giromeri, mi-au fost semnalate de colega Maria Magdalena Székely, căreia îi mulţumesc şi aici).

[13] Ion-Radu Mircea, *op. cit.*, p. 411-412.

[14] Petre Ş. Năsturel, *Le monastère épirote de Giroméri et la Valachie. Premiers contacts (1567-1568)*.

[15] Arh. St. Bucureşti, Peceţi, 211; Petronel Zahariuc, *Legăturile Ţărilor Române cu mănăstirea Iviron de la Muntele Athos: noi documente* (sub tipar).

[16] Despre o danie a lui Mihnea Turcitul către o mănăstire din Epir, cu hramul Sfântul Ilie Proorocul (din păcate greu de identificat), a scris recent Ştefan S. Gorovei, *Un document fără pecete*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

metoace la nordul Dunării. Astfel, de mănăstirea Sfinților Părinți din Ianina atârna ctitoria lui Matei Basarab, mănăstirea Sărindar; mănăstirii Sfântul Ilie din Zitza (lângă Ianina) îi era închinată mănăstirea Sfântul Ioan din București. Mănăstirile din dioceza Pogoniani aveau două importante mănăstiri în București: mănăstirea ridicată de epirotul Ghiorma banul, numită Grecii, și mănăstirea Stavropoleos[17].

Pe lângă aceste mănăstiri închinate, călugării greci au obținut de la domnii munteni și ajutoare în bani, mai ales în a doua jumătate a veacului al XVII-lea; banii românești contribuind din plin la renașterea grecească. Față de alte mănăstiri epirote, mănăstirea Giromeri se pare că nu a beneficiat din partea domnilor munteni de prea multe ajutoare. În hrisovul dat în 1667, de Radu vodă Leon, se spune: "această sfântă mănăstire a fost miluită și de alți domni mai denainte vreme, precum am văzut domnia mea și hrisovul răposatului Io Petru voievod de milă". Se poate ca părintele ieromonah Hrisant să-i fi arătat domnului actul de la Petru vodă cel Tânăr, pentru că între timp mănăstirea nu mai obținuse alte danii. În următorul act, dat de Antonie vodă din Popești, este amintit același hrisov de la Petru cel Tânăr, cât și acela de la Radu Leon. Ajungând "domn și biruitor al Țării Românești", Radu Leon a întărit mănăstirii *Panaghia Odighitria* de la "Eromeri", 3.000 de aspri pe an, iar călugărilor care vor veni să-i ia câte 300 de aspri. Fiul lui Leon Tomșa cere în schimb să fie înscris în pomelnicul mănăstirii împreună cu doamna sa, Luchina, și cu fiul său, Ștefan. Ca și hrisovul din 1568 și acest act are o frumoasă introducere religioasă, o justificare liturgică a jertfei făcute. Se vede cum printr-o reușită parabolă este chintesențiată misiunea domnilor români, care, se spune în același hrisov, "cu neharnică vrednicie" au apărat duhul ortodox într-o lume acoperită de Islam, urmând și pe această cale împăraților bizantini. Antonie vodă din Popești, "stăpânitor și domn a toată Țara Ungrovlahiei", reîntărește dania predecesorului său în scaun; de această dată, egumen al mănăstirii era episcopul Parthenie (acesta păstorise probabil vreunul dintre scaunele episcopale din zonă, pentru că abia la începutul veacului XIX mănăstirea devine scaun episcopal[18]).

Cealaltă mănăstire epirotă din dioceza Ianina, cu hramul Sfântul Nicolae[19], s-a bucurat de ajutoarele venite, de această dată din Moldova, de la un boier moldovean de obârșie epirotă – Leondari vameșul. Printre numeroșii negustori greci veniți în Moldova în prima jumătate a veacului al XVII-lea, se găsește și acest Leondari, ajuns mare vameș pe la începutul domniei lui Vasile Lupu. A fost unul dintre apropiații lui Vasile vodă, a murit în Moldova, iar averea sa a rămas pe seama domniei. Despre acest fapt aflăm dintr-o poruncă dată de sultanul Ibrahim I beilerbeiului de Damasc, la 1 decembrie 1642: "a ajuns la auzul meu împărătesc faptul că cei patruzeci de mii de reali, care fac optzeci de pungi, precum și unele lucruri pe care voievodul Lupul, care este voievod al Moldovei, le trimisese la Ierusalimul cel ilustru – potrivit tradiției lor mincinoase – prin boierul său numit..., locuitor din cazaua Ianina, din

și o pecete fără document, în vol. *In honorem Paul Cernovodeanu*, ed. Violeta Barbu, București, 1998, p. 96-102.

[17] N. Iorga, *Fundațiunile domnilor români în Epir*, p. 884-889.

[18] L. Vranoussis, *op. cit.*, p. 502.

[19] Nu am reușit, până acum, să identific mănăstirea epirotă cu acest hram.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vilaetul Rumelia. Sus-numitul creştin, mergând cu negoţul în Moldova, a murit acolo, fără a lăsa moştenitori. De aceea, banii respectivi reveneau miriei. Cu toate acestea, pentru a scăpa guruşii respectivi, sus-numitul voievod i-a convertit în aur şi i-a trimis în acea parte"[20]. Actul nu este întru totul lămuritor. Numele boierului de obârşie epirotă, trimis la Ierusalim, nu este pomenit (ar putea fi vistiernicul Penişoară, care, tocmai în această vreme, "dispare" din documente). De asemenea, nu putem şti dacă banii rămăseseră după moartea negustorului sau dacă nu cumva erau o donaţie, sau un depozit, a lui Vasile Lupu[21]. Oricum ar fi, se pare că "locuitorul din cazana Ianina", mort în Moldova, este marele vameş Leondari, despre care aflăm următoarele de la însuşi Vasile vodă, atunci când întăreşte satul Clicicăuţi mănăstirii Golia: "acel sat a fost mai înainte drept domnesc ascultător de oraşul Hotin, şi au fost dat acel sat de Radul voievod boieriului său Tudori grecul, biv vel vameş. Şi după aceea, Tudori vameş au vândut acel sat altui grec boieriu, anume Leondari, tij vameş, în zilele domniei mele. Şi după aceea, Leondari vameşul au murit şi au fost străin, şi copii n-au făcut şi au rămas acel sat iarăşi domnesc, spre oraşul Hotin, precum şi mai înnainte au fost"[22]. După 1640, documentele păstrate nu conţin prea des numele lui; la începutul anului 1641, Leondari apare printre martorii unei danii făcute mănăstirii Golia de Ioan fiul lui Condrea (Conde) vameş[23]. După această dată, îl regăsim abia în vara anului 1642, când îşi redactează testamentul. Marele vameş s-a stins din viaţă în vara anului 1642, pentru că în noiembrie Vasile Lupu întăreşte mănăstirii Aron-Vodă satul Pârliţi (din ţinutul Soroca), care-i fusese dăruit de Leondari pentru "pomenirea" sufletului său[24]. Acest "grec boieriu", anume Leondari, nu este altul decât negustorul "Leondaris Ghioumas" (Ghiorma), care în testamentul său, scris la în Iaşi, la 17 iulie 1642, spune că a trimis la Veneţia "à son neveu Epiphanios igoumenos 4.000 ocques de cire, valant 20.000 de ducats, le chargeant de déposer cette somme à la Zecca, afin que de sur ses revenus on fonde une école, non pas à Ioannina, mais à Constantinople. Il nommait éphores à Constantiople Gheorghios Kantakouzinos et Mihail Kounoupis, cependant qu'à Venise il chargeait Epiphaios Egoumenos et Kyriakos Sklivas, originaires de Ioannina, d'encaisser les intérets et les envoyer à Constantinople, où 100 ducats serviraient à payer le professeur et le surplus serait capitalisé en vue de la construction d'un local propre pour l'école"[25]. Mecenatul unchiului a fost continuat

[20] Tahsin Gemil, *Relaţiile Ţărilor Române cu Poarta otomană în documente turceşti (1601-1712)*, Bucureşti, 1984, p. 250-251; data actului a fost în parte reconstituită de editor: "<164>2 decembrie 1 (<105>2 Şevval 9)".

[21] Ştefan Andreescu, *Gândul şi faptele lui Vasile Lupu*, în *Restitutio Daciae*, II, *Relaţiile politice dintre Ţara Românească, Moldova şi Transilvania în răstimpul 1601-1650*, Bucureşti, 1989, p. 136-137.

[22] N. Iorga, *Lucruri nouă găsite în Basarabia*, în RI, an. VI, nr. 3-6, 1920, p. 81; act din 7 iulie 1649.

[23] *Ibidem*, p. 81.

[24] CDM, II, p. 332, nr. 1164 (un document de întărire pentru satele mănăstirii Aron-Vodă, printre care se găseşte şi satul Pârliţi este rezumat, sub data greşită, 6 noiembrie 1633, de N. Grigoraş, *Biserica Aroneanu*, în MMS, XLIII, nr. 7-8, 1967, p. 534). Leondari cumpărase satul de la Eustratie logofătul în iulie 1639; Gh. Ghibănescu, *Documente*, în "Arhiva", IX, nr. 7-8, 1988, p. 477-479.

[25] Ariadna Camariano-Cioran, *Aides pécuniaires*, p. 149. Numele Ghiorma este frecvent printre epiroţii ajunşi în Ţările Române; epirotul Ghiorma, ajuns mare postelnic la curtea lui Petru cel Tânăr,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de nepot; egumenul Epifanie a înfiinţat, la rândul lui, două şcoli: una la Atena şi cealaltă la Ianina[26]. Prin afacerile lui Leodari la Veneţia[27] şi la Ierusalim, prin sprijinul acordat mănăstirilor şi şcolilor greceşti, se poate observa mai bine *lumea* în care se mişca negustorimea adunată la curtea lui Vasile Lupu. La fel, capătă contur relatările călătorilor şi observatorilor străini despre averea pe care o avea Vasile Lupu la sfârşitul domniei: "toţi banii şi averile lui Lupu erau investite în afaceri comerciale în Constantinopol, Veneţia, Amsterdam şi Gdansk"[28].

Înainte de a muri, Leondari şi-a împărţit şi moşiile pe care le adunase în Moldova, gândindu-se atât la mântuirea sufletului său cât şi la "mântuirea" rudelor sale. Ca şi în alte cazuri[29], au venit în Moldova un şir de nepoţi, mai puţin "celebri" decât Epifanie, dornici să se îngrijească de moşiile unchiului lor. Astfel, vor deveni "moldoveni" Iane[30], Brâzdei şi Hristodor. Ultimii doi au primit, din moştenirea unchiului lor, satul Orgoeşti (ţinutul Tecuci). Odată cu dreptul de stăpânire au primit şi toate privilegiile pe care le avea această moşie; acestea însă au fost "pierdute", în vara anului 1653, când răsturnarea lui Vasile Lupu i-a găsit pe nepoţii lui Leondari adăpostiţi între zidurile mănăstirii Golia[31]. Printre mănăstirile

---

a fost unul dintre inspiratorii daniei din 1568. Un alt mare dregător, cu acelaşi nume, a fost unul dintre marii dregători din Sfatul lui Matei Basarab (Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova, sec. XIV-XVII*, Bucureşti, 1971, p. 60 şi 105).

[26] Ariadna Camariano-Cioran, *L'Épire et les Pays Roumains*, p. 98.

[27] Pentru legăturile cu Veneţia ale negustorilor greci din Ţara Românească, vezi, Gheorghe Lazăr, *Pepano: o familie de negustori greci în Ţara Românească. Consideraţii istorice şi genealogice*, în vol. *In honorem Paul Cernovodeanu*, ed. Violeta Barbu, Bucureşti, 1998, p. 431-448.

[28] Ilie Corfus, *Noi informaţii despre români în vechi ediţii polone de documente*, în RdI, t. 31, nr. 3/1978, p. 495. Şi Paul de Alep avea ştire despre comorile pe care le avea Vasile Lupu "în Polonia, în Austria, la Veneţia şi aiurea"; *Călători străini despre Ţările Române*, VI, p. 101. Prin intermediul acestor negustori greci şi-a răspândit Vasile Lupu averea în marile oraşe europene şi la Ierusalim. Despre aceste afaceri ale lui Vasile Lupu nu au ieşit până acum la lumină prea multe mărturii lămuritoare. La Veneţia, Vasile vodă îl trimitea pentru cumpărături, în primăvara anului 1649, pe omul său (*aulicus meus*) Ştefan Bablai (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, X, Bucureşti, 1938, p. 215, nr. 133); în mai, trimisul domnului cumpărase deja mătăsuri (Hurmuzaki, *Documente*, IV/2, p. 576, nr. DCXXVII). Vezi şi Ştefan Andreescu, *op. cit.*, p. 136-137.

[29] După moartea altui epirot (sau poate nu s-a mai întors de la Ierusalim), Penişoară vistiernic, o parte din averea lui a rămas surorii sale Alexandra, care a venit în Moldova, "de la Ianina, din Rumelia"; Gh. Ghibănescu, *Istoria unei moşii din secolul al XV-lea până astăzi*, în "Arhiva", I, 1889, p. 403 (document din 28 februarie 1644). O altă soră, tot Alexandra, a lui Iorga mare postelnic, mărturiseşte la 16 mai 1669: "după moartea lui, neavând cuconi din trupul său, câte ocine au avut au rămas toate noao surorilor dumisale, şi, cându au fost în zilele lui Ştefăniţă vodă, strânsu-ne-am noi toate surorile şi nepoţii Iorgăi postelnicul aicea în ţară la împărţeala ocinilor"; Iulian Marinescu, *Documente relative la familia Neculce*, în "Buletinul Comisiei Istorice a României" (în continuare: BCIR), t. IV, p. 34, nr. 8.

[30] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, ed. Ioan Caproşu şi Petronel Zahariuc, vol. I, Iaşi, 1999, p. 404-405, nr. 328, 329; două acte din martie 1646, în care îl găsim pe Iane printre martori; doi-trei ani mai târziu, Iane îi dă lui Isar fost mare medelnicer părţi din satul Creveşti, primind în schimb jumătate din satul Şărbiceni, ţinutul Hotin; *Catalogul documentelor moldoveneşti*, supliment I, Bucureşti, 1975, p. 225-226, nr. 684 (unii dintre membrii Sfatului au numele citite greşit de copist, ceea ce îl îndreptăţeşte pe N. Iorga să scrie la sfârşitul rezumatului pe care l-a publicat: "Copie cu traducere târzie. Poate fals"; "Documente tecucene şi bârlădene", în BCIR, t. IV, p. 166-167, nr. 10).

[31] Gheorghe Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, V, p. 123-124, nr. CXXXV; act din 16 iulie 1671 (Leondari cumpărase satul de la Paza, sora lui Iurco logofăt). Prin Hristodor, familia epirotului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care trebuiau să se îngrijească de pomenirea lui Leondari, se găseşte şi o mănăstire din "patria" lui de obârşie – Epirul; este vorba de mănăstirea Sfântul Nicolae din Ianina. Acestei mănăstiri marele vameş îi dăruieşte părţi din satele Surdeşti şi Tăbuceşti, pe Bârlad. Satul Surdeşti, din ţinutul Bârlad, a fost cumpărat de Leondari, la 5 decembrie 1638, de la marele postelnic Apostol Catargiul. La rândul lui, Apostol Catargiul îl cumpărase de la marele comis Lupu Prăjescul şi de la soţia acestuia, Safta, fiica marelui logofăt Ionaşco Ghianghea[32]. Nu toate părţile de sat cumpărate au fost dăruite acestei mănăstiri; o parte a fost dată înapoi vechilor stăpâni, de la care fusese cumpărată de Lupu Prăjescu. O dată cu pământul primit, vechii stăpâni ies din "vecinătate", redobândindu-şi statutul pierdut. Aceste părţi de sate sunt singurele posesiuni, despre care avem ştiinţă până acum, ale unei mănăstiri din Epir în Moldova. Actul de danie s-a pierdut sau nu a ieşit până acum la lumină din tainiţa vreunei mănăstiri epirote, aşa că avem ştire despre dania vameşului Leondari, din două acte mai târzii, din iulie şi octombrie 1669. La 15 iulie 1669, Enache grămăticul, tatăl vitreg al lui Ion Neculce[33], duce la Surdeşti o poruncă domnească pentru hotărnicirea acestui sat. Călugării epiroţi au găsit ascultare la Gheorghe Duca, şi el un epirot, care îl cunoscuse probabil la curtea lui Vasile Lupu pe binefăcătorul mănăstirii. Mărturia hotarnică, întocmită de fostul pitar Bejan Gheuca şi de "oameni buni şi bătrâni, megiiaşi de prenpregiur" (unii dintre ei iertaţi de *vecinie* de vameşul Leondari), şi cartea de judecată a domnului ne întregesc imaginea asupra a ceea ce însemna un sat închinat unei mănăstiri greceşti la vremea respectivă. Unii dintre călugări veneau în ţară şi vindeau fără ştirea egumenului şi a soborului mănăstiresc diferite posesiuni, pe care apoi mănăstirea le recâştiga după intervenţia domniei şi, adeseori, după intervenţia patriarhilor Orientului. În cazul de faţă, un "călugăr amăgeu" a vândut părţile de sate şi vadul de moară de două ori, o dată fostului şetrar Gheorghiţă Bogdan şi a doua oară unui grec, Iani "scutariul". Domnul a "rupt" actele de vânzare şi a reîntărit mănăstirii ocina; pentru a avea o oarecare garanţie, călugării epiroţi "au pus şi herăia 12 zloţi" în vistieria domnească, reintrând în posesia părţilor de sate şi a vadului de moară. Sunt convins că stăpânirea ocinei a mai "produs" şi alte acte, care, atunci când vor fi descoperite, vor lămuri mai bine legăturile dintre Moldova şi îndepărtata mănăstire epirotă. De asemenea, cercetări viitoare vor scoate probabil la lumină actele de danie propriu zise, prin care un fiu al Epirului a contribuit la supravieţuirea vieţii mănăstireşti într-un spaţiu aflat sub controlul direct al turcilor.

Am prezentat aceste acte având în gând *motto*-ul ales de Petre Ş. Năsturel pentru a deschide cartea sa despre legăturile românilor cu "Măgura Athosului": "Adunaţi firimiturile ce au rămas, ca să nu se piardă ceva".

Leondari va cunoaşte în Moldova şi o a treia generaţie. Astfel, la 13 iulie 1681, Tănase negustor, fiul lui Hristodor şi nepotul lui Leondari vameş, primeşte întărire pentru acelaşi sat, Orgoeşti; Arh. St. Iaşi, Documente, DCLXI/13.

[32] Actul este inedit, nefiind cuprins în volumul din colecţia naţională DRH, A, Moldova, pentru anii 1637-1638, editat de C. Cihodaru şi I. Caproşu, drept pentru care îl publicăm aici.

[33] Dumitru Velciu, *Un diac din secolul al XVII-lea: Enache grămăticul, cămăraş de ocnă, tatăl vitreg al cronicarului Ion Neculce*. Extras din "Limbă şi literatură", vol. XX, Bucureşti, 1969, 9 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXE

1657 (7165) ianuarie 18, Iaşi

† Въ имѣ Ѡт(ь)ца и С(ы)на и С(вѧ)т(а)го Д(ȣ)ха, Трроице С(вѧ)таа единосѫщна и нераздѣлима, амин. Съ аз, раб Вл(а)д(ь)кы моемȣ Г(оспод)ȣ Б(ог)ȣ и Сп(а)сȣ н(а)шемȣ Иис(ȣ)с(ȣ) Х(рис)тȣ и Тро(и)ч(и)скы поклоник, Иѡ Гиѡргїе Стефан воевода, Б(о)жїю м(и)л(о)стию, г(о)сп(о)д(а)ръ Земли Мѡлдавскои. Ѡж(е) г(ос)п(о)дств(а) ми бл(а)гопроизволих н(а)шим бл(а)гим произволенїем, чистим и свѣтлим с(ъ)рд(ь)цем ѡт бъсеѧ н(а)шеѧ д(ȣ)шеѧ и ѡт Б(ог)а помощїѧ кȣпножи и Съвѧтом и съ бл(а)гословенїем чет(и)рим наших с(вѧ)тль молдавских кир Гедиѡн архїиеп(и)скоп и митрополит Сȣчавскои, и кѵр Анастасїе еп(и)скоп Романскїи, и кѵр Сава еп(и)скоп Радовскїи и кѵр Теѡфан еп(и)скоп Хȣшскїи, възреновах г(о)сп(о)дств(а) ми иним с(вѧ)топочившим г(о)сп(о)д(а)рим иж(е) пом(и)л(о)ваше и ȣкрѣпише с(вѧ)тих монастирах. Тѣм ради и г(о)сп(о)дств(а) ми ȣмилостивихом сѧ и дадохом и пом(и)л(о)вахом с(вѧ)тѣи монастири, нарицаемїѧ Єромери, ѡт Рȣмелли, идеже ест храм ȣспенїѧ Прѣс(вѧ)тѣи Б(огороди)це Марїѧ и сътворихом г(о)сп(о)дств(а) ми ѡбичныи ѡброк, ѡт Б(ог)а дааннаго нам стежанїе, ѡт год до год, по ѧгф тисѧч аспри и братїа"м приходѣще по ҂а[34] тисѣч аспри на спенѕȣ, ꙗ"ко називати сѣ и г(о)сп(о)дств(а) ми новїи ктитор.

Тѣм ради с(вѧ)щнѧцих их ...[35] ѡт с(вѧ)таа монастир да имаете присно Г(оспод)а Б(ог)а ȣм(и)л(о)стивихомъ о здравїе г(ос)п(о)дств(а) ми и г(ос)п(о)жди г(ос)п(о)дств(а) ми и Б(о)гȣ дарованим чади г(ос)п(о)дств(а) ми и наипачи ѡтпȣщтениа грѣхом дѣдѧм и прѣдѧдѧм и родителѧм г(ос)п(о)дств(а) ми и да напишет нас въ с(вѧ)тии великии помѧник и въ б(о)ж(е)ств(ь)нии жиртъвник и да имает нам сътворити нам с(вѧ)тих бдѣнїи и чиснїи параклисе и великое памет, ѡт год до год, до нележи стоит с(вѧ)таа монастир. Такождере, летȣргїах и по летȣргїах на трапезȣ оугрѣждение братї"ꙗм по ѡбично с(вѧ)тои монастир; тое въсе више писаное ѡброк да ест с(вѧ)тое монастир, непоколѣбимо николиж(е), на вѧки вѧчнии.

А на то есть вѣра н(а)шего г(ос)п(о)дств(а) ми више писанаго, мы, Иѡ Гиѡргїе Стефан воевода, и вѣра болѣри наши: вѧра пана Щефан Боȣл великаго дворника Долнѧи Земли, и вѣра пана Дабижѧ великаго дворника Вишнѧи Земли, и вѣра пана Бȣчок паркалаб Хотинскои, и вѣра пана ...[35] паркалабове Немескои, и вѣра пана ...[36] пъркълабове Романскыи, и вѣра пана Василїе хетман и пъркълаб Сȣчавскои, и вѣра пана Илие Шептилич постелника, и вѧра пана Глигорїе Рȣсȣл спътарѣ, и вѣра пана Некȣлаи Моѫлдѣ чашника, и вѣра пана Соломон вистѧрника, и вѧра пана Стаматїе столника, и вѧра пана Дарїе комиса и вѧра въсих болѧри наших великих и малих.

---

[34] Suma hărăzită călugărilor a fost ştearsă (ca şi suma dăruită mănăstirii), astfel că se poate citi cu greutate, ca şi cuvântul imediat următor.

[35] Ilizibil în fotocopie.

[36] Lipsă în original.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

А по нашїи живота и господствование кто Б(о)гъ изберет ѡт дѣти н(а)ших или ѡт н(а)шаго родꙋ или пак бꙋд кого Б(ог)ъ изберет господарь быти ꙋ н(а)шеи земли Молдавскои да непорꙋшил нашаго даание и милование, нѫ але би емꙋ дали и ꙋкрѣпили и поновил съи с(вѧ)тѧи монастири више писанѣи нарицаемиѧ Єромери ѡт Рꙋмелли, понеже и мы дадохом и помиловахом.

А наи болш(е) крѣпостꙋ и потвръждение томо въсим више писаним велѧли есмы н(а)шемꙋ вѧрномꙋ и почитеномꙋ болѣри и пан Иѡнашко Рꙋсꙋл великомꙋ лѡгофетꙋ писати и наши печати привѧсити кѫ семо истиномꙋ листꙋ нашемꙋ.

Писал Кѡрлат Вас(и)лие, въ настолнїи град Ꙗш(и), в(ъ) л(ѣ)то ѡт Създанїе Мира ҂зрѯє, м(ѣ)сѧца ген(арие), ӥ҃ д(ь)ны.

Иѡ҃ Гиѡрги Щефан воевѡда <m. p.>.

Traducere :

† În numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfîntului Duh, Treime Sfântă de o fiinţă şi nedespărţită, amin. Adică eu, robul Stăpânului meu Domnului Dumnezeului şi Mântuitorului nostru Iisus Hristos şi închinător al Treimii, Io Ghiorghie Ştefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei. Iată domnia mea am binevoit cu a noastră bunăvoie cu curată şi luminată inimă din tot sufletul nostru şi cu ajutorul lui Dumnezeu, împreună cu Sfatul şi cu binecuvântarea celor patru ierarhi ai noştri moldoveni: chir Ghedeon arhiepiscop şi mitropolit al Sucevei, şi chir Anastasie episcop de Roman, şi chir Sava episcop de Rădăuţi şi chir Theofan episcop de Huşi, râvnind domnia mea ca şi alţi sfântrăposaţi domni, care au miluit şi au întărit sfintele mănăstiri. Întru aceea şi domnia mea m-am milostivit şi am dat şi am miluit sfânta mănăstire, numită Eromeri, din Rumelia, unde este hramul Adormirea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu Maria şi a făcut domnia mea obişnuit obroc, din averea noastră de Dumnezeu dăruită, din an în an, cîte 3 500 aspri şi fraţilor care vor veni <o> mie de aspri de cheltuială, pentru ca să se numească şi domnia mea nou ctitor.

Drept aceea sfinţiile lor... din sfânta mănăstire să se roage totdeauna la Domnul Dumnezeu pentru sănătatea domniei mele şi a doamnei domniei mele şi a fiilor noştri dăruiţi de Dumnezeu şi mai ales pentru iertarea păcatelor moşilor şi strămoşilor şi părinţilor domniei mele şi să ne scrie în sfântul mare pomelnic şi în dumnezeescul jertfelnic şi să aibă a ne face nouă bdenii şi cinstite paraclise şi pomenire mare, din an în an, cât va sta sfânta mănăstire. De asemenea, liturghie şi după liturghie la trapeză băutură fraţilor, după obiceiul sfintei mănăstiri; acel mai sus scris obroc să fie sfintei mănăstiri, neclintit niciodată, în vecii vecilor.

Iar la aceasta este credinţa domniei noastre mai sus scrise, noi, Io Ghiorghie Ştefan voievod, şi credinţa boierilor noştri: credinţa panului Ştefan Boul mare vornic al Ţării de Jos, credinţa panului Dabija mare vornic al Ţării de Sus, credinţa panului Bucioc pârcălab de Hotin, credinţa panului... pârcălab de Neamţ, credinţa panului Vasilie hatman şi pârcălab de Suceava, credinţa panului Ilie Şeptilici postelnic, credinţa panului Gligorie Rusul spătar, credinţa panului Neculai Mogâldea ceaşnic,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

credinţa panului Solomon vistiernic, credinţa panului Stamatie stolnic, credinţa panului Darie comis şi credinţa tuturor boierilor noştri mari şi mici.

Iar după viaţa noastră şi domnie pe cine va alege Dumnezeu, dintre copiii noştri sau din neamul nostru sau pe cine va alege Dumnezeu să fie domn în ţara noastră Moldova, să nu clintească dania noastră şi miluirea, ci să-i dea şi să-i întărească şi să-i înnoiască acestei mai sus scrise mănăstiri, numită Eromeri, din Rumelia, pentru că şi noi am dat şi am miluit.

Iar pentru mai mare putere şi întărire a tuturor celor mai sus scrise am poruncit credinciosului şi cinstitului nostru boier pan Ionaşco Rusul mare logofăt să scrie şi pecetea noastră să o atârne la această adevărată carte a noastră.

A scris Corlat Vasilie în oraşul nostru de scaun Iaşi, în anul de la Zidirea Lumii 7165 <1657>, luna ianuarie, 18 zile.

Io Gheorghe Ştefan voievod <m. p>.

Biblioteca Academiei Române, *Fotocopii*, LXXII/30. Pergament, sigiliu atârnat (aşa cum este realizată fotocopia nu este clar dacă sigiliul se păstrează sau nu).

1667 (7175) august 14, Bucureşti

† Ми, Иѡ Радꙋ воевода, Б(о)жиею м(и)л(о)ст(ию), господаръ Земли Влахиское, сынъ великаго и прѣдобраго Иѡ Леѡн Шефан воевода[37]. Adeca vréme ce patriiarhul Iacov sta naintea dobitoacelor păscându oile céle fără de graiuri şi vrând să de sama la oameni nopţile petrecéle fără de somnu, pripecul, frigul şi toată amestecarea văzduh(u)lui topiia ca să nu piiară din dobitoacele acelea, dară noao pravoslavnicilor domni creştineşti ai aceştii ţări pravoslavnice, carii nu stăm naintea dobitoacelor fără de graiuri, ci naintea cuvîntătoriloru oameni, carii sînt pre chip şi pre podoaba lui Dumnezeu şi sînt cinstiţ(i) puţinnu tocma cu îngerii şi sînt cununaţi cu slav(ă) şi cu cinste. Pentru unii ca aceştia cu cât mai mult ni se cade, o, preaiubiţilor noştri fraţi, a priveghea pre carii H(risto)s, nu cu avuţie trecătoare şi putredă ce cu al său cinstit şi curat singe, au răscumpărat. La care oi cuvântătoare, alegându-ne şi pre noi mult milostivul Dumnezeu Mântuitoriul stăpânul şi capul nostru tuturora, iar nu pentru a noastră neharnică vrednicie, că toată dreptatea noastră iaste dup(ă) cum zice pror(o)cul că se soc(o)tĕşte ca o stramiţe sau ca neşte gunoi lăpădat naintea lui Dumnezeu. Dup(ă) ce ne învrednici la acest cinstit şi de Dumnezeu dăruit scaun al moşulor şi al răposatului părintelui domnii méle, socotiiu domniia mea în tot chipul, mai vârtos puindu-mi nădéjdea pre neadormitul...[38] şi purtătoriul de grij(ă) Dumnezeu, spre sfânta şi dumnezeiasca mănăstire ce s(e) chiiamă Panaghiia

[37] † Noi, Io[an] Radu voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Româneşti, fiul marelui şi preabunului Io Leon Ştefan voievod.

[38] Neclar în fotocopie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Odighitria, de la Eromeri, unde să prăznuieşte hram(ul) cinstita Adormire a stăpânii noastre şi de pururea Fecioar(ă) Mariia, şi părintelui egumenului ieromonah Hrisantu şi tuturor dumnezeeştior călugări, câţi se vor afla într-acest sfântu lăcaş, ca să fie sf(i)ntii m(ă)n(ă)stiri milă de la domnia mea pre an ob(roc) по аспри ҂г[39] şi ostenitorilor călugări, carii vor veni, de cheltuială по аспри т҃[40]. Încă această sf(â)ntă măn(ă)stire fost-au miluită şi de alţi domni mai denainte vréme, precum am văzut domnia mea şi hrisovul răposatului Io Petru voievod, de milă.

Aşijderea şi domnia mea am miluit pre cât ne-au fost putinţa şi am scris domnia mea ...[41] la sfântul poménic şi pre doamna domniei méle <Lu>china[42] şi pre iubit fiiul mieu, Ştefan voievod, şi pre răposaţ(ii) moş(i) şi părinţi ai domnii méle ca s(ă) se pomenească numele nostru la sf(â)ntul jărtăvnic, şi mila de la domnia méa să fie sf(i)ntii dumnezeeştii mănăstiri de ajutor şi de întărire şi dumne(z)eeştilor călugări de hrană, iar domnii méle şi răposaţilor părinţilor domnii méle de pomeană, în vecie.

Şi am întărit domnia mea şi cu blestem în urma domnii mele pre carele va alege Domnul Dumnezeu a fi domnu şi biruitori Ţării Rumâneşti, rogul cu numele Domnului şi Mântuitorului nostru lui I(isu)s H(risto)s ...[43] în Troiţ(ă) slăvit să aib(ă) a cinsti şi a (în)noi acest hrisov al domnii méle, pre tocmeal(ă) cum scrie mai sus, ca pre acela Domnul Dumnezeu să-l cinstească şi să-l miluiască întru domniia lui şi la cela veac să se afle judecata lui cu direpţii înaintea lui Dumnezeu; iar care nu va înnoi, nici va întări, ci va călca şi va strica această milă şi iertăciune a domnii noastre, acela să fie supt blestem, anathema şi afurisit de т҃иі С(вѧ)ти ѡт(ь)ци их сꙋт въ Никеи[44], cinste să aib(ă) cu Iuda şi cu afurisitul Ariia la un loc, amin.

Се же оубо св(ѣ)д(ь)т(е)лїи полагах г(оспо)дств(о) ми: пан Геѡрґїе вел бан, и пан Мареш вел вор(ник), и пан Радоу вел лог(офет), и пан Ꙗ"наки вел вист(ѧрник), и пан Дръгичи Кат(а)коз(и)но вел спат(ар), и пан Некоула вел ключ(ѧр), и пан Шербан Кат(а)козено вел пост(елник), и пан Манолаке вел пех(арник), и пан Гѧцѧ вел стол(ник), и пан Геѡрґїе вел ком(ис), и пан Матею вел слꙋж(ѧр) и Стоѧ вел пит(ар).

И исправник Радоу Нъст(ꙋ)рел вт(ора)гѡ логофета.

И исписах аз, Горан Станчович лог(ѡфет) Ѡл(ънескꙋл), ꙋ Боук(ꙋ)рещи, мѣсѧца авгꙋт д҃і, в(ъ) лѧт(о) ѧзр҃ое.

---

[39] Câte 3000 de aspri.

[40] Câte 300 de aspri.

[41] Ilizibil în fotocopie.

[42] Întregirea numelui o datorez domnului profesor Ştefan S. Gorovei, căruia îi mulţumesc şi pe açeastă cale.

[43] Ilizibil în fotocopie.

[44] 318 Sfinţi Părinţi care au fost la Nicheia.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

† Ис҃ Радꙋ воевода, Божиею милостю, господаръ.

† Ис҃ Радоꙋл воевода <m. p>[45].

Biblioteca Academiei Române, *Fotocopii*, LXXII/31; în partea de sus a actului acvila Ţării Româneşti, şezând pe o terasă, cu zborul deschis, având crucea în cioc.

1670 (7178) iulie, Bucureşti

† Въ Хр(и)ста Б(о)га вл(а)говѣрныи и вл(а)гоч(и)стивїи и Хр(и)столюбивїи и самодръжавнїи Ис҃ Антоніе воевода, Божіею м(и)л(о)стїею, ѡвладател и г(о)сп(о)д(а)рї въсеи Земли Оугровлахиское. Бл(а)гопроизволи г(о)с(по)дст(ва) ми своим произволеніем честным и свѣтлїемъ ср(ъ)д(ь)цем г(оспо)дств(а) ми ко прославити прославльшаго мѧ Б(о)га и съ славою възнесшаго мѧ на прѣстолѧ г(оспо)дств(а) ми. Сеже оубо дарова сеи в(ъ)сѣх честнїи и вл(а)госвразнїи предпочтании сию хрисовоꙋл г(оспо)дств(а) ми[46] sf(i)ntii şi d(u)mnezeeştii mănăstiri ce s(e) chiiamă Panaghiia Odighitriia de la Eromeri, unde să prăznuiaşte hramul cinstita Adormire a Stăpânii noastre şi de pururea Fecioară Mariia şi părintelui episcopului Parthenie şi tuturora călu(gă)rilor, câţ(i) vor fi lăcuitor(i) într-acel sf(â)nt lăcaş, ca se fie sf(i)ntii mănăstir(i) milă de la domniia mea pre an ob(roc) по аспри ,г҃[47] şi ostenitorilor călugări carii vor veni de chieltuială по аспри ,т҃[48], pentru că această sf(â)ntă mănăstire fost-au miluită şi de alţi domni bătrâni mai denainte vréme, precum am văzut domniia mea şi hrisovul răposatului Io Pătraşco voievod şi a Radului vod(ă) Leon de milă.

Aşijderea şi domniia mea am miluit pre cât ne-au fost putinţa şi am scris pre domniia mea şi pre răposaţii părinţi ai domnii méle la sf(â)ntul poménic ca să se pomenească numele nostru la sf(â)ntul jărtăvnic. Şi mila de la domniia mea să fie sf(i)ntii mănăstiri de ajutor şi de întărire şi dumnezeeştilor călu(gă)ri de hrană şi de îmbrăc(ă)minte, iar domnii méle şi răposaţilor părinţilor domnii méle de pomeană în vecie.

---

[45] Dar iată şi mărtori am pus domia mea: pan Gheorghie mare ban, şi pan Mareş mare vornic, şi pan Radu mare logofăt, şi pan Ianachi mare vistier, şi pan Drăghici Cantacuzino mare spătar, şi pan Necula mare clucer, şi pan Şerban Cantacuzino mare postelnic, şi pan Manolache mare paharnic, şi pan Gheţea mare stolnic, şi pan Gheorghie mare comis, şi pan Mateiu mare sulger şi Stoia mare pitar. Şi ispravnic Radu Năsturel al doilea logofăt.

Şi am scris, eu, Goran Stanciovici logofăt, Olănescul, în Bucureşti, luna august 14, în anul 7175 <1667>.

† Io[an] Radu voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

† Io[an] Radu voievod <m. p.>

[46] † În Hristos Dumnezeu binecredinciosul şi binecinstitorul şi singuţ stăpânitorul, Io Antonie voievod, din mila lui Dumnezeu, săpânitor şi domn a toată Ţara Ungrovlahiei, am binevoit domnia mea cu a mea bunăvoinţă, cu cinstită şi luminată inimă a domniei mele ca să proslăvesc pe Dumnezeu cel ce m-a proslăvit şi cu slavă m-a înălţat în scaunul domniei mele. Iată am dăruit tuturor acest înainte spus, preacinstit şi bineînchipuit hrisov al domniei mele.

[47] Câte 3000 de aspri

[48] Câte 300 de aspri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Şi întărim domniia mea şi cu blestem în urma domnii noastre pre carele va alége Domnul Dumnezeu a fi domnu şi biruitoriu ţării aceştiia rogul cu numele lui Dumnezeu să aib(ă) a cinsti şi a înnoi acest hrisov al domnii mele ca şi pre acela Domnul Dumnezeu să-l cinstească şi să-l miluiască întru domniia lui şi la cela veac să se afle judecata lui cu direpţii naintea lui Dumnezeu; iar carele nu va înnoi, nice va întări, ci va călca şi va strica acea milă şi iertăciune a domnii noastre acela să fie supt blestem, anathema şi afurisit de тиї[49] sf(i)nţi părinţi, carii au fost la sf(â)ntul săbor de la Nicheia, cinste să aibă cu Iuda şi cu afurisitul Ariia la un loc, amin.

Се ж(е) оубо и св(ѣ)д(ь)телїе поставих г(оспо)дств(о) ми: жȣпан Мареш вел ван, и жȣпан Геѡргїе вел дворник, и жȣпан Радȣл Крецȣлескȣл вел лѡг(о)фет, и жȣпан Шерван Кантакозено вел спътар, и жȣпан Папа вел вист(ѧрник), и жȣпан Панъ вел ключ(ѧр), и жȣпан Михаи Кантакоз(и)но вел пост(ѧлник), и жȣпан Вълкȣл вел пах(арник), и жȣпан Ивашко Бълѣнȣл вел столник, и жȣпан Стоѧн вел ком(ис), и жȣпан ...[50] вел слȣж(ѧр) и Короѧ вел пит(ар).

И ис(правник) Радоул Нъст(ȣ)рел втѡрагѡ словоположника.

И аз, Горан Станчовичи лог(офет) Ѡл(ъ)ненескул написах, оу град Боукоурещискомȣ, м(ѣ)сѧца юлїе ... д(ь)ни, и ѡт Адама течение лѣтом, въ лѣт ҂зрои.

† Иѡ Антоние воевода, Божїею милостїю, господаръ.

† Иѡ Антонїе воевода <m. p.>[51].

Biblioteca Academiei Române, *Fotocopii*, LXXII/32; în partea de sus a actului, acvila Ţării Româneşti, şezând pe o terasă, cu capul conturnat şi crucea în cioc.

1638 (7147) decembrie 5, Iaşi

† Иѡ Василие воевода, Бо(ж)иею милостию, господаръ Земли Молдавскои. Ѡже приидошѣ прѣд нами и прѣд ȣсими нашеми болѣри великими и малими наше вѣрнїи болѣрин, пан Апостол Катарѵїѵл вел постелник, по его доброю волю, неким

---

[49] 318.

[50] Loc liber în original.

[51] Dar iată şi martori am pus domnia mea: jupan Mareş mare ban, şi jupan Gheorghie mare vornic, şi jupan Radul Creţuleascul mare logofăt, şi jupan Şerban Cantacuzino mare spătar, şi jupan Papa mare vistier, şi jupan Pană mare clucer, şi jupan Mihai Cantacuzino mare postelnic, şi jupan Vâlcul mare paharnic, şi jupan Ivaşco Băleanul mare stolnic, şi jupan Stoian mare comis, şi jupan ... mare sulger şi Coroia mare pitar. Şi ispravnic Radu Năsturel al doilea logofăt.

Şi, eu, Goran Stanciovici logofăt Olănescul, am scris în oraşul Bucureşti, luna iulie ... zile, şi de la Adam trecerea anilor, în anul <1670> 7178 (notă: ziua emiterii hrisovului nu se observă în fotocopie).

† Io Antonie voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

† Io Antonie voievod <m. p.>.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

непонȣжден а не приселован, и продал своего правою ѡтн(и)нѵ и кȣпежно, ѡт исписок за викȣпленїе что имал ѡт самаго г(о)с(по)дств(а) ми, една село, на имѣ Сȣрдецїи, на Хобална, съ мѣстѵ за млини на рѣ<цѣ>[52] Бръладѣ, что ȣ болост Бръладскомѵ. Тоа продал болѣринѵ нашемѵ Леѡндарови великомѵ митник за три стаа ȣги п(и)н(ѣ)ѕи добрих.

И въстал сѣ наше болѣрин Леѡндар вел митник и заплатил исплъна тих виш(е) писаних пинѣѕи, т҃ ȣги п(и)н(ѣ)ѕи добрих, въ рѵк болѣринȣ нашемѵ вѣрниномѵ п(а)нѵ Апостолов(и) Катарѵїѵл великомѵ постелник ѡт прѣд нами и ѡт прѣд наши болѣри.

А болѣпинѵ машемѵ Апостолов(и) Катарѵїѵл постелник било емȣ [кȣпеж] кȣпежно ѡт болѣрин наше Лȣпȣл Пръжескѵл вел комис и ѡт кнѣгинѣ его Сафта, дочка покоинаго Ионашко Гїа"нги великомѵ логофет.

Инож(е) ми, видѣвше их доброволною токмеж(е) и плънож(е) платȣ, а ми ещеж(е) дадохом и потвръдихом болѣринѵ нашемѵ Леѡндарюви митник, тое прѣд реченномѵ село, на имѣ Сѵрдецїи, въ ѵст Хобални, на рѣцѣ Бръладѣ, съ мѣстѵ за млини ȣ Бръладѣ и съ въсем доходом, како да ест емȣ и ѡт нас правою ѡтн(и)нѵ и кȣпежно и ȣрик и потвръжденїе, непорȣенномѵ николиж(е), на вѣки в(ѣ)чнїи. И ин никто да с(ѧ) неȣмишает прѣд сим листом нашем.

Пис(а) ȣ Ꙗ"с, в(ъ) л(ѣ)то ѧз҃рм҃з, дек(емврие) е҃ д(ь)ни.

† Сам господинъ казал.

Гаврил Мътиаш вел логофет <m. p.>.

Traducere:

† Io Vasilie voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei. Iată au venit înaintea noastră şi înaintea tuturor boierilor noştri mari şi mici boierul nostru credincios, pan Apostol Catargiul mare postelnic, de bunăvoia lui, de nimeni silit şi nici asuprit, şi a vândut ocina şi cumpărătura sa dreaptă, din ispisoc de cumpărătură ce îl are de la însuşi domnia mea, un sat, anume Surdeştii, pe Hobalna, cu loc de mori în râul Bârlad, ce este în ţinutul Bârlad. Aceea a vândut boierului nostru Leondar mare vameş, pentru 300 de ughi, bani buni.

Şi s-a sculat boierul nostru Leondar mare vameş şi a plătit deplin acei mai sus scrişi 300 de ughi, bani buni, în mâna boierului nostru credincios, pan Apostol Catargiul mare postelnic, înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri.

Iar boierului nostru Apostol Catargiul postelnic i-a fost cumpărătură de la boierul nostru Lupul Prăjescul mare comis şi de la cneaghina lui Safta, fiica răposatului Ionaşco Ghianghea mare logofăt.

Deci noi, văzând de bunăvoia lor tocmeală şi deplină plată, iarăşi de la noi am dat şi am întărit boierului nostru Leondar vameş acel mai sus spus sat, anume Surdeştii, în gura Hobalnei, pe rîul Bârlad, şi cu tot venitul, ca să-i fie de la noi

[52] Omis.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dreaptă ocină şi cumpărătură şi uric şi întăritură, neclintit niciodată, în vecii vecilor. Şi nimeni altul să nu se amestece înaintea acestei cărţi a noastre.

Scris la Iaşi, în anul 1638 (7147), decembrie 5 zile.

† Însuşi domnul a spus.

Gavrilaş Mătiaş mare logofăt <m. p.>.

Arh. St. Bucureşti, *Documente istorice*, MDIII/8. Orig., hârtie difolio (43/27,7 cm), cerneală cafenie, sigiliu mijlociu aplicat în ceară roşie căzut, filigran, rupt la îndoituri şi lipit, lipsă a noua parte din fila a doua.

1669 (7177) iulie 15, Iaşi

† M(i)l(o)st(i)ve şi luminate doamne, să fie măriia dumitale sănătos. Ştire facem măriiei dumital(e) c-au vinit Enachie gramaticul cu cinstită cartea măriiei dumital(e), scriindu la noi să mérgem la saat, la Surdeşti, şi să strângem oameni buni şi bătrâni megiiaş(i) de prenpregiur şi să alégem o bucată de loc din hotarul Surdeştilor şi cu un vad de moară, ce iaste într-apa Bârladului, ce-au fostu direaptă cumpărătură răpousatului Leondar, ce-au fost vameş mare, de la Lupul Prăjescul, ce-au fost comis mar(e); şi acea bucată de loc şi cu acel vad de moară iaste tot din hotarul Surdeştilor. Şi acea bucată de loc au fost dată daanie şi cu acel vad de moară de Leondar vameşul s(f)intii mănăstiri unde iaste hramul S(vea)tii Nicolaiu, în Ţ(a)ra Grecească, la Ianina.

Deci noi am strânsu oameni buni şi bătrâni megiiaş(i) de prenpregiur şi am socotit dipreună cu acii oameni buni foarte pre dreptate şi s-au aflat acel vad de moară, ce iaste într-apa Bârladului, şi cu şesul ce iaste loc de fânaţu din hotarul Surdeştilor direaptă cumpărătură lui Leondariu vamăşul. Şi acesta loc iaste tot în sémne despre soare apune cât ţine hotarul satului Surdeştilor preste Bârlad cât loc s-au ales despre alte hotară din sus şi din gios. Şi acela loc de fânaţ iaste pân(ă) într-o gârlă ce vine din sus şi merge în gios şi deacă lovéşte hotarul într-acea gârlă mérge hotarul în sus pre gârlă pân(ă) la o fântână, ce iaste acea fântână în marginea gârlii despre apus, şi fântâna acéea iaste dintr-altu hotar şi acolea s-au pus stâlpu de piiatră, iar de la acea fântână mérge hotarul în gios tot pre un haat despre răsărit pân(ă) la neşte peri, iară de acolea de la acii peri dă într-apa Bârladului şi s-au pus stâlpu de piiatră în ţărmurile Bârladului despre apus, pân(ă) acolo iaste hotarul morilor şi a fânaţului, nu mai trece preste Bârlaad nemică. Iar de unde iaste vadul morilor, iar au daat o bucăţea de loc despre răsărit, alaturea cu Bârladul, tot din hutarul Surdeştilor, pân(ă) într-o gârliţ(ă), să fie de ruptu brazde de treaba morilor şi această gârliţ(ă) iaste aproape de ţărmurile Bârladului şi nu mai trece nemică preste gârliţ(ă) despre răsărit, nici în capul gârliţii din sus, nici capul gârliţii din gios. Şi această gârliţă, ea, dă cu amândoă capete într-apa Bârladului, şi din sus şi din gios. Şi unde iaste vadul morilor s-a[a]u pus doi stâlpi de piiatră, unul despe răsărit, altul despre apus, de acolea să începe alte hotară altor sate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iar pentru acel vad de moară şi pentru acel loc, precum mai sus să grăiaşte, au cumpărat Leondar vamăşul giumătate de saat de Ciortolom şi l-au dat saatului Surdeştilor, pentru acel vad de moară şi pentru acea bucată de loc, care s-au daat aceei s(f)inte mănăstiri, caré mai sus iaste scrisă.

Aşijderea, iar facem ştire pentru o bucată de loc din saat din Tăbuceşti, care bucată de loc au fost cumpărat, iarăş(i), Leondar vameşul şi hotaru acestui saat să începe din ţărmurile Bârladului despre răsărit şi acolea s-au pus stâlpu de piiatră şi dintr-acel stâlpu de piiatră mérge hotarul satului Tăbuceştilor, alaturea cu hotarul satului Măneştilor preste şăs spre răsărit pân(ă) dă în drumul cel mare, şi acolea iaste o moviliţ(ă) şi o vâlcea din vale de drum despre apus şi acolea iar s-au pus stâlpu de piiatră, iar de-acolea iaste în gios hotarul altor sate, iar sus iaste hotarul satului Tăbuceştilor.

Într-acesta chip, noi cu toţii am socotit şi am aflaat cu aceşti oameni buni, carii noi i-am strânsu la hotărâtul acestor sate, carili mai sus sîntu scrise, precum au fostu hotărât şi Dumitraşco, şi popa Eftimie din Surdeşti, şi Sava Cucoş şi alţi oameni buni mulţi, carii s-au prilejit atunce la acel hotaru.

Şi pentru mai mare credinţă am pus dégitele în loc de peceţi şi am şi iscălit, pentru să s(e) ştie.

ȣ ꙗ"с, в(ъ) л(ѣ)тѡ ҂зроз, м(ѣ)с(ѧ)ца юл(ие) єї д(ь)ни[53].

Bejan Gheuca biv pit(a)r <m. p.>.

Pop(a) Eftimie<m. p.>.

† Sava Cucoş <m. p.>.

Arh. St. Bucureşti, *Documente istorice*, MCDXCVI/11. Orig., hârtie, cerneală neagră, două sigilii inelare în fum, într-unul se observă un cocoş (o mobilă heraldică "vorbitoare", pentru că este sigiliul lui Sava Cucoş).

1669 (7178) octombrie 20, Iaşi

† Иѡ Дȣка воевода, Б(о)жїю м(и)л(о)стю г(о)сп(о)д(а)ръ Земли Молдавскои[54]. Adecă au vinit înnaintea noastră şi înnaintea alor noştri moldoveneşti boiari a mari şi a mici rugătorii noştri egumenul şi tot soborul de la sf(â)nta mănăstire unde iaste hramul S(vea)tii Nicolai la Ianina, în Ţara Grecească, şi s-au pârât de faţă cu boiariul nostru, Ghiorghiţă Bogdan ce-au fost şătrariu, şi cu un grec, anume Iani, pentru o bucată de loc din hotarul Surdeştilor şi cu un vad de moară într-apa Bârladului, dzicând rugătorii noştri călugării cum acea bucată de loc şi cu acel vad de moară iaste lor danie de la Leondariu vameşul. Iară boiariul nostru Bogdan şătrariul au dat samă cum un călugăr de la acea sv(â)ntă mănăstire ce scriem mai sus i-au vândut lui acel vad de moară cu acea bucată de loc. Iară Iani grecul, iarăş(i), au dat samă cum au cumpărat şi el, iarăş(i), de la acelaş(i) călugăr.

[53] La Iaşi, în anul 7177 (1669), luna iulie 15 zile.

[54] † Io[an] Duca voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deci domniia mea am scris cartea domnii mele la boiariul nostru Bejan Gheuca ce-au fost pitar mare de au mărsu acolo şi au strânsu mulţi oameni buni din sat din Surdeşti şi de prinpregiur megiiaş(i) şi i-au întrebat cum ştiu ei de rândul acestuia loc cu acel vad de moară. Ei aşea au dat samă înnaintea lor cu toţii, cum au fost direaptă cumpărătură lui Leondariu vameşul de la Lupul Prăjescul ce-au fost comis mare şi de la alţi oameni din Surdeşti; au fost cumpărat tot satul întreg şi încă s-au fost dat şi oamenii toţi vecini lui Leondariu vameşul. Iară apoi, Leondariu, la moartea lui, i-au iertat pre toţi din vecinătate şi încă le-au dat şi ocina înnapoi, numai ce-au oprit pre sama sa, acea bucată de loc şi cu acel vad de moar(ă); şi încă au avut şi altă tocmală cu dânşii precum mai gios să înţălége, şi au dat danie sv(i)ntei mănăstiri, ce scriem mai sus. Aflatu-s-au unii şi acmu de faţă din oamenii ce-au iertat Leondariu din vecinătate, anume: popa Iftimie, şi Sava Cucoş, şi Dumitraşco şi alţii de acolea din sat. Şi cu acei megiiaşi cu toţi au socotit foarte pre direptate şi s-au aflat acel vad de moară, ce iaste într-apa Bârladului şi cu şesul ce iaste loc de fânaţ din hotarul Surdeştilor, direaptă cumpărătură lui Leondariu vameşul. Şi iaste în sémne despre soare apune cât ţine hotarul satului Surdeştilor, preste Bârlad, cât loc s-au ales despre alte hotară din sus şi din gios. Şi acela loc de fânaţ iaste pân(ă) într-o gârlă ce vine din sus şi mérge în gios şi déaca lovéşte hotarul într-acea gârlă mérge hotarul în sus pre gârlă până la o fântână, ce iaste în marginea gârlei despre apus, şi acea fântână iaste dintr-alt hotar şi acolea s-au pus stâlpul de piiatră, iară de la acea fântână mérge hotarul în gios tot pre un hat despre răsărit pînă la neşte peri, iară de acolea de la acei peri dă într-apa Bârladului şi s-au pus stâlpu de piiatră în ţărmurele Bârladului despre apus, până acolea este hotarul morilor şi a fânaţului, nu mai tréce preste Bârlad nimică. Iar de unde iaste vadul morilor, iar au dat o bucăţea de loc despre răsărit, alaturea cu Bârladul, tot din hotarul Surdeştilor, până într-o gârliţă să hie de ruptu brazde de treaba morilor, şi aceasta gârliţă iaste aproape de ţărmurele Bârladului şi nu mai tréce nimică preste gârliţ(ă) despre răsărit nici în capul gârliţăi din sus, nici în capul gârliţăi din gios, şi această gârliţă cade cu amândoă capetele într-apa Bârladului şi din sus şi din gios, şi unde iaste vadul morilor s-au pus doi stâlpi de piiatră, unul depre răsărit altul despre apus, de acolea se încep(e) alte hotară altor sate.

Iar pentru acel vad de moară şi pentru acel loc, precum mai sus scriem, au cumpărat Leondariu vameşul giumătate de sat de Ciortolom şi l-au dat satului Surdeştilor, pentru acel vad de moară şi pentru acea bucată de loc, care s-au dat aceii sv(i)nte mănăstiri.

Aşijderea iarăş(i), pentru o bucată de loc din sat din Tăbuceşti, care bucată de loc au fost cumpărat, iarăş(i), Leondariu vameşul. Şi hotarul acestui sat să începe din ţărmurele Bârladului despre răsărit şi acolea s-au pus stâlpu de piiatră, şi dintr-acel stâlpu de piiatră mérge hotarul satului Tăbuceştilor, alaturea cu hotarul satului Măneştilor, preste şes spre răsărit pân(ă) dă în drumul cel mare şi acolea este o movilit(ă) şi o vâlcea din vale de drum despre apus şi acolea iar s-au pus stâlpu de piiatră, iară de acolea în gios iaste hotarul altor sate, iară în sus iaste hotarul satului Tăbuceştilor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Într-acesta chip, ei cu toţii au socotit şi au aflat cu acei oameni buni precum au fost hotărât şi Dumitraşco vameşul de Bârlad, şi popa Iftimie din Surdeşti, şi Sava Cucoş de acolo, şi Dumitraşco de acolo şi alţi mulţi oameni buni, carii s-au prilejit atuncea la acel hotar.

Deci domniia mea şi înpreună cu tot Sv(a)tul nostru am socotit cum boiariul nostru Bogdan şătrariul şi Iani grecul scutariul au cumpărat rău de la acel călugăr amăgeu, carele [le-a] le-au vândut lor fără ştirea săborului de la mănăstire şi au rămas Bogdan şi Iani scutariul denaintea noastră şi din toată légea ţărăi să nu mai aibă ei tréabă cu acesta loc şi cu acel vad de moară, ce să-ş(i) cate pre călugăr să-ş(i) ia ce-au dat ei lui pre aceasta ocină. Iară rugătorii noştri călugării de la Ianina, de la S(vea)tii Nicolaiu, să-ş(i) ţie acel vad de moară cu toată ocina, cum mai sus scriem, în sémne, cu tot venitul. Şi au pus şi herăia, 12 zloţi, în Vistiariul domnii mele, ca să le hie ocină şi uric şi întăritură, neruşeit niciodată, în veci.

Оу "Ꙗсох, в(ъ) л(ѣ)т(о) ѧзрои, ѡкт(омврие) к҃ д(ь)ни.

† Саам г(о)сп(о)д(и)ъ велѧл.

† Бърлъдѣн у л вел л(о)гоф(е)т искал <m. p.>.

† Стрът у лат Ручинъ <писал>[55].

<Pe fila 2 verso, o însemnare contemporană>: "Uricul Enina, în Ţara Grecească".

Arh. St. Bucureşti, *Documente istorice*, MDIII/9. Orig., cerneală neagră, sigiliu domnesc timbrat, foarte bine păstrat, având în câmp capul de bour în scut, flancat la senestra de o stea cu şase raze şi la dextra de semilună, scutul este timbrat de o cască cu lambrechini peste care se află o coroană închisă; legenda: † Иѡ Дꙋка воиевода, Божиею ми(л)о(стию), го(спо)д(а)ръ Земли М(о)л(давско)и, ҂зрод († Io Duca voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei, 7174 <1665 septembrie 1 - 1667 august 31>).

NEW DATA ON THE RELATIONS BETWEEN THE ROMANIAN LANDS AND EPIR
(Abstract)

The history of the relations between the Romanian Lands and Epir was treated by the Romanian historians, as well as the Greek ones. Their contributions have been gathered in a fundamental monograph, *L'Épire et les Pays Roumains*, edited by Ariadna Camariano-Cioran. In my present study, I present and make comments about several documents of donation issued from some Romanian princes and a Moldavian boyar (nobleman) of Epirian origin. The acts of donation are dedicatd to Giromeni Monastery and Saint Nicholas Monastery from Ioannina diocese.

[55] † În Iaşi, în anul 7178 <1669>, octombrie 20 zile.
† Însuşi domnul a poruncit.
† Bârlădeanul mare logofăt a iscălit <m. p.>.
† Strătulat Rugină <a scris>.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CĂTĂLINA ILIESCU

PETRU ŞCHIOPUL, INIŢIATOR AL PROCESULUI DESFIINŢĂRII OCOALELOR DOMNEŞTI ÎN MOLDOVA

Domnia lui Petru Şchiopul s-a înscris într-o epocă în care puterea otomană se afla la sfârşitul celei mai glorioase perioade din istoria sa şi, totodată, la începutul declinului acesteia. Criza de sistem ce a cuprins Imperiul sultanilor s-a răsfrânt, inevitabil, asupra provinciilor şi teritoriilor controlate de otomani, în primul rând în ceea ce priveşte îndatoririle la care au fost supuse, considerabil mărite. Astfel, în ultimul sfert de veac XVI, Moldova a fost antrenată într-un complex de obligaţii financiare, politice şi militare faţă de Înalta Poartă, de achitarea cărora depindea menţinerea statutului de autonomie a ţării. Această situaţie a impus din partea voievodului recurgerea la măsuri extreme, cum a fost aceea a vinderii satelor domneşti din ocoale pentru obţinerea sumelor necesare cheltuielilor de tot felul.

Între componentele sistemului administrativ al Moldova în evul mediu, pe lângă ţinuturi, târguri şi sate, se aflau şi ocoalele domneşti, apărute odată cu înfiinţarea curţilor domneşti, cu scopul aprovizionării şi întreţinerii acestora[1]. Ele cuprindeau un număr de sate ce a variat de la unu-două – cazul ocoalelor Şipinţi, Tarasăuţi, Bozovinţi, Fălciu, Julinţi, Cernăuţi sau Tohatin –, până la 27 de sate, o poiană şi trei selişti ce intrau în componenţa ocolului Piatra, acesta fiind, de altfel, cel mai întins dintre toate[2]. Cele mai multe au fost constituite pe lângă curţile domneşti din târguri, de jur împrejurul hotarelor acestora; altele au cuprins sate ce ascultau de o cetate, de aşezări domneşti din sate, cum a fost ocolul curţii de la Badeuţi sau cele ce ţineau de morile domneşti din unele târguri, cum este cazul celor din târgul Şcheia, pe Siret, şi Iaşi, precum şi al ocoalelor braniştilor domneşti, în speţă, al celei de la Jijia-Prut. Pe lângă acestea au existat şi aşa-numitele ocoale de frontieră, Vrancea şi Câmpulung, cu un regim aparte[3].Ocoalele de sate pe lângă

[1] Const. C. Giurescu, *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1967, p. 139-150.

[2] Pentru componenţa ocoalelor domneşti, v. lista acestora propusă de D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XVI-XVIII)*, în AIIAI, t. II (1965), p. 223-234.

[3] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 198, 203-208.

Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", tom. XXXVII, 2000, p. 69–79.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

curţile domneşti au fost constituite doar pe teritoriul din dreapta Prutului, întrucât spaţiul destul de primejdios din stânga lui a împiedicat înfiinţarea acestora. Ocoalele de sate erau dependente de domnie, autoritatea căreia era reprezentată în teritoriu de către ureadnic sau vornic, cu atribuţii administrative, judecătoreşti şi fiscale[4].

În istoriografia noastră, problema ocoalelor domneşti este relativ cunoscută, însemnate contribuţii aducându-se lămuririi rostului şi semnificaţiei acestora în cadrul teritorial al Moldovei medievale, precum şi evoluţiei lor istorice, în ansamblu[5]. Rezultate notabile avem, totodată, în privinţa unora dintre ele, cum ar fi cel al cetăţii şi târgului Suceava[6], al Bacăului[7], al Bârladului[8], precum şi cel constituit în jurul hotarului târgului Ştefăneşti[9]. Dacă în ceea ce priveşte menirea ocoalelor s-a ajuns la o opinie unanimă, expusă deja mai sus, diverse discuţii s-au ivit în legătură cu apariţia lor în realitatea istorică a Moldovei, caracterul regimului locuitorilor din satele ce intrau în componenţa ocoalelor, precum şi evoluţia lor istorică după desprinderea acestora din domeniul domnesc şi intrarea în stăpânirea boierilor şi a mănăstirilor. Aceste discuţii dovedesc complexitatea problemei; tocmai de aceea vom insista, în studiul de faţă, doar asupra unuia dintre ele, şi anume acela al iniţierii procesului desfiinţării domeniului domnesc în Moldova, ce cunoaşte o amploare deosebită în vremea domniilor lui Petru Şchiopul.

Refacerea domeniului domnesc a constituit una din preocupările lui Ştefan cel Mare[10]; moştenirea în acest domeniu lăsată de marele domn este menţinută până la jumătatea secolului al XVI-lea, când începe, de fapt, procesul disoluţiei ocoalelor

---

[4] N. Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1971, p. 24-29.

[5] Aurel V. Sava, *Târguri şi ocoale domneşti şi vornici în Moldova*, în "Buletinul ştiinţific al Academiei R.P.R.", tom IV (1952), nr. 1-2, p. 71-97; V. Lungu, *Ţinuturile Moldovei până la 1711 şi administrarea lor*, extras din CI, vol. XVII (1943), p. 249-250; C. Cihodaru, *Refacerea ocoalelor cetăţilor şi curţilor domneşti în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1965, p. 268-273; Const. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 139-150; N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 14-41; D. Ciurea, *op. cit.*, p. 143-235; Henri H. Stahl, *Organizaţiile confederale de ocol*, în *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1958, p. 75-223; idem, *Controverse de istorie socială românească*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1969, p. 135-150; idem, *Formaţiunile prestatale ale "ocoalelor domneşti"*, în *Studii de sociologie istorică*, Bucureşti, 1972 p. 190-234; Gheorghe Sibechi, *Contribuţii privitoare la unele aspecte economice din ocoalele domneşti ale Moldovei în secolele XV-XVII*, în "Studii şi comunicări", vol. II, Bucureşti, 1979, p. 45-59.

[6] Emil I. Emandi, *Observaţii de geografie istorică privind ocolul oraşului Suceava*, în "Suceava. Anuarul muzeului judeţean", IV, 1977, p. 119-130.

[7] Gheorghe Burlacu, *Ocolul domnesc al Bacăului (sec XV-XVIII)*, I, în "Carpica", XIII, 1981, p. 29-63, şi II, în "Carpica", XIV, 1982, p. 159-195.

[8] Oltea Râşcanu, *Evoluţia ocolului domnesc al târgului Bârlad*, în vol. *Bârladul odinioară şi astăzi*, Bârlad, 1984, p. 67-77.

[9] Cf. Gh. Pungă, *Contribuţii documentare privind evoluţia târgului Ştefăneşti (sec. XV-XVII)*, în AIIAI, t. XV, 1978, p. 290-292.

[10] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 267-273.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domnești moldovene. Totuși, se pare că încercări în acest sens datează încă din vremea lui Ștefăniță vodă[11].

Perioada cuprinsă între 1551 și 1574 constituie, am putea spune, o primă etapă în procesul destrămării domeniului domnesc, în timpul domniilor lui Ștefan Rareș, Alexandru Lăpușneanu și Bogdan voievod, fiul acestuia. Au fost desprinse sate domnești ascultătoare de curțile de la Hărmănești[12], Piatra[13], Iași[14], Ștefănești[15], Șchei[16], Cetatea Neamțului[17], Bacău[18], Bozovinți[19] și Julinți[20]; cele mai multe dintre ele au intrat în stăpânirea mânăstirilor Tazlău, Agapia, Slatina, Putna și Berzunț, restul fiind dăruite pentru dreaptă și credincioasă slujbă, cu tot venitul, unor boieri, fără vreo plată pentru aceste sate, care reprezintă o caracteristică principală a intrării în posesie de sate domnești în a doua jumătate a veacului. Există însă un singur caz în care mai mulți răzeși au dat lui Alexandru Lăpușneanu voievod doi cai pentru un loc fost domnesc din ocolul Bacăului; avem de-a face aici cu așa-numita dare a calului, de asemenea frecvent întâlnită în a doua parte a veacului[21]. O ultimă încercare de reconstituire a unei părți din domeniul aflat la dispoziția domnului este aceea întreprinsă de Ion vodă cu scopul întăririi curții de la Hârlău cu satele de-a lungul Miletinului[22].

Cu domnia lui Petru Șchiopul destrămarea domeniului domnesc intră în etapa decisivă, întrucât sunt desprinse din ocol un număr impresionant de sate[23]. Soluția la care a recurs voievodul este, fără îndoială, una extremă, subminând astfel însăși baza materială a domniei, văduvind-o de semnificative venituri ce îi reveneau din

---

[11] Un document din 1 mai 1546 o arată pe o anume Tudora, soția unui anume Birtoc stăpână pe o parte din jumătatea de jos a satului Iucaș, component al ocolului Piatra. La această dată ea o vinde unor răzeși, însă ceea ce interesează este precizarea că privilegiile de întăritură pe această bucată de sat le avea de la Ștefan voievod cel Tânăr (DIR, A, Moldova, veacul XVI, vol. I, p. 485-486, nr. 439, orig. sl.).

[12] DIR, A, XVI, vol. II, p. 7, nr. 4, tr. rom.

[13] *Ibidem*, p. 26-27, nr. 25, orig. sl.

[14] *Ibidem*, p. 50-52, nr. 50, orig. sl.

[15] *Ibidem*, p. 175, nr. 179, rez. rom.

[16] *Ibidem*, p. 183-184, nr. 192, orig. sl.

[17] *Ibidem*, p. 204-205, nr. 214, tr. rom.

[18] *Ibidem*, p. 205, nr. 215, orig. sl.

[19] *Ibidem*, p. 211, nr. 224, orig. sl.

[20] *Ibidem* p. 222-223, nr. 235, orig. sl.

[21] Despre semnificația dării calului, v. Henri H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, p. 135-150. Autorul consideră darea calului drept o simplă plată, având un sens pur comercial, atunci când era făcută în mod curent; caracterul ei se schimbă însă atunci când beneficiarul ei devenea domnul. În continuare, autorul mai precizează că "în realitate, dările de cai apar abia în epoca dizolvării ocoalelor domnești, adică în epoca în care domnia își lichidează patrimoniul propriu, în favoarea unei proprietăți depline boierești" (p. 149).

[22] În documentul din 20 aprilie 1576 se vorbește despre întărirea curții de la Hârlău, sub ascultarea căreia au fost puse satele situate de-a lungul Miletinului: "... Când s-a luat tot Miletinul și s-a dat să fie ascultător de Hârlău..."; (DIR, A, XVI, vol. III, p. 67, nr. 88, orig. slav.).

[23] Const. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene*, p. 152.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

satele dependente de curţile domneşti din ocoale[24]. Ea a fost impusă, de bună seamă, de împrejurările politice interne şi externe în care se găsea Moldova la sfârşitul veacului XVI, aflată într-un complex de obligaţii financiare, politice şi militare faţă de puterea suzerană, Înalta Poartă, mai ales după reafirmarea drepturilor asupra Moldovei de către Selim al II-lea[25]. Mai cu seamă după Ion vodă, suzeranitatea otomană devine opresivă, autorităţile de la Constantinopol vizând în special structurile economice ale statului, pe un fond de instabilitate politică urmărită şi întreţinută de factorul extern[26]. Toate acestea impuneau domniei cheltuieli imense, nevoia de bani devenind, în această perioadă, una permanentă. La acestea se adăugau agravarea relaţiilor acesteia cu regatul polon, cauzat de nerespectarea înţelegerilor anterioare, precum şi de susţinerea permanentă, dar mereu dezminţită, a cazacilor de către poloni în Moldova, însoţitori ai numeroşilor pretendenţi la scaunul domnesc de la Suceava, şi care îşi legitimau întreprinderea printr-o fictivă descendenţă din voievodul învins la 1574[27]. Unul dintre ei, Nicoară Potcoavă, reuşea, spre sfârşitul lui noiembrie 1579, să se instaleze domn, determinându-l pe Petru Şchiopul să se retragă în ţara fratelui său, Alexandru al II-lea al Ţării Româneşti, de unde va reveni în ianuarie anul următor. De altfel, dezacordul diplomatic dintre cele două state se va îndrepta, către 1590, spre un iminent conflict armat, aplanat în ultimul moment doar de abilitatea diplomatică a cancelarului Jan Zamoyski şi de legăturile externe ale lui Bartolomeo Brutti, colaborarea lor fiind încununată de succesul repurtat odată cu semnarea tratatului turco-polon din 1591[28].

Aşadar, Petru Şchiopul se confruntă, în timpul celor două domnii (1574-1579 şi 1582-1591) cu două probleme majore: în primul rând, satisfacerea cerinţelor venite de la Poartă, în al doilea, cu frecventele incursiuni căzăceşti antrenate mai mult sau mai puţin făţiş de magnaţii poloni şi de către noul rege, din 1579, Sigismund Bathory, în ciuda ameninţărilor sultanului adresate lor. În plus, situaţia financiară a ţării devenise precară şi după epuizarea tezaurului domnesc de către Petru Rareş[29], ce mai rămăsese din el fiind dus în Polonia după moartea lui Ion vodă de către logofătul Ioan Golăi[30]. Venalitatea otomană în atribuirea domniilor şi corupţia din capitala imperiului implica obţinerea tronului în schimbul unor sume exorbitante, destinate sultanului şi, mai cu seamă, celor de pe lângă el, cei care conduceau efectiv Imperiul[31], precum şi pătrunderea în Moldova a unor personaje

[24] I. Caproşu, *O istorie a Moldovei prin relaţiile de credit*, Edit. Univ. "Al. I. Cuza", Iaşi, 1989, p. 53.
[25] D. Ciurea, *Relaţiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea*, în AIIAI, t. X, 1973, p. 32.
[26] I. Caproşu, *op. cit.*, p. 53.
[27] *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, Editura. Academiei, <1962>, p. 923.
[28] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 38-39.
[29] I. Caproşu, *op. cit.*, p. 102.
[30] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 32.
[31] I. Caproşu, *op. cit.*, p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu mare trecere la Poartă, cum este cazul intrigantului Bartolomeo Brutti, rudă cu însuşi marele vizir Sinan paşa. De atitudinea faţă de acesta era condiţionată stabilitatea în domnie a lui Petru Şchiopul, după revenirea sa la tron în 1582[32] tot el susţinându-l pe Iancu Sasul trei ani mai devreme să devină domn, Petru vodă fiind nevoit să plece la Alep.

Reobţinerea domniei are loc în schimbul achitării a 200.000 de ducaţi la Poartă, cu obligaţia de a da anual la haznaua împărătească a altor 100.000 şi 50.000 daţi marelui vizir[33]. Sumele ne apar colosale, ele constituie însă urmarea firească a scăderii valorii asprului otoman, punctul maxim al crizei înregistrându-se între 1584 şi 1586, ca urmare a slăbirii extracţiei miniere, a dereglării pieţei aurului şi a ineficienţei controlului monetăriilor locale. Efectele directe ale acestor fenomene au fost surprinse în scăderea greutăţii monedei otomane de la 0,682 g la 0,384 g; deci aproape la jumătate[34]. În această realitate istorică îşi găseşte explicaţia creşterea valorii tributului, la circa 66.000 de galbeni între 1582-1583, de la 53.000, cât însuma la 1574 şi 1575[35], şi înmulţirea darurilor oficiale (peşcheşurile) şi cele neoficiale, dublate de darea suplimentară pentru reconfirmarea în domnie; la toate acestea se adăuga inovaţia lui Petru Şchiopul[36], anume darea împărătească (царска дани) sau "birul cel mare", "un impozit pe avere, în primul rând pe pământ şi pe vitele mari, datorat sultanului, plătit de toate categoriile sociale "şi numai în mod excepţional, în perioade de dificultăţi urgente, aruncat pe boieri şi pe mănăstiri"[37].

Toate acestea reclamau, fără îndoială, găsirea unor surse financiare semnificative pentru satisfacerea obligaţiilor către Poartă; căile adoptate de domn au fost, în primul rând, contractarea de împrumuturi băneşti, necesare atât dobândirii tronului, cât şi achitării periodice a sarcinilor impuse de demnitarii otomani, practicarea unui intens comerţ cu oi, aşa reiese din *Catastiful de gorştină a oilor*, din 12 mai 1591[38], care, împreună cu *Catastiful de cisle* din 20 februarie 1591[39] constituie primele statistici moldoveneşti, ambele având un caracter fiscal, destinate urmării îndeaproape strângerii banilor din ţară pentru achitarea împrumuturilor contractate la Poartă[40]; cea de a treia soluţie găsită de domn a constat în

---

[32] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 37.

[33] *Ibidem*, p. 36.

[34] *Tezaure din muzeele oraşului Chişinău. Secolele XVI-XVIII*, coordonator Viorel M. Butnariu, Chişinău, Editura Universalis, 1994, p. 64.

[35] Mihai Maxim, *Regimul economic al dominaţiei otomane în Moldova şi Ţara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în RI, t. 32, 1979, nr. 9, p. 1739.

[36] N. Grigoraş, *Dările personale ale populaţiei din ţara românească a Moldovei şi dările în bani pentru turci de la întemeierea statului şi până la reforma lui Constantin Mavrocordat (1359-1741)*, în CI, (serie nouă), XI, 1980, p. 303.

[37] Mihai Maxim, *op. cit.*, p. 1737.

[38] DIR, A, XVI, vol. IV, p. 19-26, nr. 24, orig. gr.

[39] *Ibidem*, p. 4-6, nr. 5, orig. rom.

[40] I. Caproşu, *Structuri fiscale şi administrative într-un catastif moldovenesc de vistierie din 1606*, în AIIX, t. XXX, 1993, p. 257.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vinderea satelor de ocol, sub chip de danie domnească, subiect asupra căruia vom insista în studiul nostru.

Cei mai mulţi dintre creditorii lui Petru Şchiopul au fost grecii, însă importante sume de bani au venit şi din partea armenilor, turcilor etc. Unii dintre ei, cei mai influenţi, vor juca un rol important în viaţa politică şi economică a Moldovei, devenind colaboratori în marea lor majoritate fideli celui care i-a propulsat pe scena politică a Moldovei. Este cazul, de pildă, al grecului Nicolae Hrisoverghi, ajuns mare dregător în timpul domniilor lui Petru Şchiopul, încredinţându-i-se funcţia de mare stolnic în Sfatul ţării, fiind, în acelaşi timp, omul de taină al voievodului[41]. Tot el ar fi dat domnului 60.000 de aspri "când ne-a trebuit, pentru treaba ţării şi când am plătit datoria lui Iancul voievod şi alte multe nevoi"[42]; acelaşi scop îl au şi cei 4.000 de aspri plătiţi de călugării mănăstirii Probota după ce s-au văzut stăpâni pe un sat de ocol[43]. De altfel, numeroşi negustori, vameşi şi alţi creditori se vor perinda în Moldova de acum înainte; mai amintim, printre alţii, pe cel mai important agent de credit pe care l-a avut Petru Şchiopul în a doua sa domnie, şi anume controversatul grec Iane Cantacuzino, şi acesta ajuns printre boierii de sfat. De unii dintre străinii prezenţi în Moldova în această perioadă se leagă şi una dintre problemele interne ale ţării, ce constituie, de altfel, subiectul studiului de faţă: problema disoluţiei ocoalelor domneşti, fenomen ce cunoaşte o amploare deosebită în timpul lui Petru Şchiopul.

Insistăm încă o dată asupra faptului că destrămarea acestor unităţi administrative aducătoare de venituri însăşi domniei care le-a creat trebuie integrată în situaţia grea în care se afla Ţara Moldovei în acest timp, dar şi faptului că, de vreme ce doar unele dintre satele domneşti componente ale ocoalelor sunt înstrăinate pe sume modice, ce nu acopereau, de bună seamă, imensele datorii ale domniei, reprezentau, la acea vreme o sarcină în plus pentru domn, confruntat cu grele probleme interne şi externe. Mai mult încă, aceste ocoale îşi pierduseră, oarecum, semnificaţia ce o aveau în secolul anterior, deplasările domnului şi ale cancelariei prin ţară fiind foarte rare[44]. În plus, Iaşii constituiau deja reşedinţa secundară a ţării, cele mai multe documente redactându-se în viitoarea capitală a Moldovei. La toate acestea se adaugă decăderea armatei de ţară, în rândurile căreia intrau în special sătenii din ocoale, argument relevant pentru detaşarea satelor ascultătoare de cetăţi, cum este cazul Cetăţii Neamţului, care, la 1607, apare deja

[41] Alexandru I. Gonţa, *Documente privitoare la istoria României*, A, Moldova, Veacurile XIV-XVII (1384-1625). Indicele numelor de persoane, ediţie îngrijită şi cuvânt înainte de I. Caproşu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1995, p. 515; el participă şi la cununia secretă a domnului cu Irina Botezata (*Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi. Acte interne (1408-1660)*, vol. I, editate de I. Caproşu şi Petronel Zahariuc, Iaşi, Editura "Dosoftei", 1999, p. 56, nr. 33, orig.). Îi dă, cu împrumut, lui Petru Şchiopul, 60.000 de aspri (DIR, A, XVI, vol. III, p. 430-432, nr. 519, c. sl.).

[42] DIR, A, XVI, vol. III, p. 353, nr. 432, tr. rom.

[43] *Ibidem*, p. 323-325, nr. 391, orig. sl.

[44] A. Sava opina că ocoalele domneşti s-au constituit în legătură cu peregrinarea domnilor (Apud D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova, sec. XIV-XVIII*, p. 197).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

desființat[45]. O caracteristică europeană, de altfel, o constituie folosirea mercenarilor în Moldova, ca urmare a perfecționării armamentului și a noii organizări militare a țării, oamenii care până atunci avuseseră un rol important în oastea țării fiind din ce în ce mai puțin solicitați[46]. La 1574, Petru Șchiopul ar fi fost însoțit, cum povestește cronicarul, de oștenii fratelui său ce domnea în Țara Românească, Alexandru al II-lea Mircea, și de "mulți oameni și de la țara Ungurească și muntenii și turcii"[47].

Daniile de sate de ocol către străinii ce deveniseră apropiați ai domnului și deținători de importante funcții în stat sunt prezente mai cu seamă în a doua domnie a lui Petru Șchiopul, motivul invocat fiind, de regulă, slujba dreaptă și credincioasă către domnie, însă în cele mai multe dintre cazuri predominând aspectul financiar. Așa s-a întâmplat cu satul Childeștii, ascultător de ocolul târgului Roman, intrat prin danie domnească în stăpânirea lui Bartolomeo Brutti, care însă, în 1585, în donează, la rândul său, mănăstirii Agapia, "de bună voia sa"[48]. Motivul daniei este bine precizat: "pentru a sa dreaptă și credincioasă slujire cu care ne-au slujit nouă și pământului nostru"[49], fără a da domniei vreun ban, fapt pe deplin justificat dacă avem în vedere poziția acestui personaj în treburile interne și externe ale Moldovei. Unui alt străin, rudă cu Brutti marele postelnic, și anume Benedict fost ceașnic, îi revine, de vislujenie, seliștea Ecușanii, ce ținea de ocolul aceluiași târg, în schimbul sumei de 20.000 de aspri, bani gata, dați "în nevoia țării"[50]. Stăpânirea asupra acestui sat va da naștere în secolul următor unor dispute între mai mulți posibili stăpâni și călugării mănăstirii Secu, între care și Bernardo Borisi, nepotul lui Brutti[51]. La 1588, un grec căsătorit cu fata unui român, Lie din Vaslui, intra în stăpânirea unui loc de moară în Racova, ca să-și facă moară, în schimbul celor 400 de zloți tătărești "în trebile noastre a pământului" (adică țării)[52]. Seliștea Grozinții, atașată curții de la Hârlău intra, pe la 1588, în stăpânirea unui pisar leșesc, Ivancu[53], în vreme ce un alt sat domnesc, Șivița, dependent de curtea de la Galați, era luat pe seama domniei, întrucât Ceacârlo Grecul murise fără urmași, de către Radu Mihnea[54].

---

[45] Const. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 310.

[46] Manole Neagoe, *Problema centralizării statelor feudale românești Moldova și Țara Românească*, Craiova, Editura "Scrisul Românesc", 1977, p. 246; N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, p. 146.

[47] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, 1958, p. 199.

[48] DIR, A, XVI, vol. III, p. 286, nr. 347, rez. rom., și p. 360-361, nr. 440, orig. sl.

[49] *Ibidem*, p. 442-444, nr. 532, c. rom. sec. XIX.

[50] *Ibidem*, p. 441-442, nr. 531, orig. sl.

[51] DIR, A, XVII, vol. I, p. 247-248, nr. 319, orig. sl.; XVII, vol. IV, p. 275-276, nr. 330, orig. sl.; *Ibidem*, p. 279-280, nr. 335, orig. sl.; XVII, vol. V, p. 40, nr. 41, orig. sl.

[52] DIR, A, XVI, vol. III, p. 387, nr. 482, tr. rom.

[53] *Ibidem*, p. 391, nr. 488, tr. rom.

[54] DIR, A, XVII, vol. IV, p. 255-256, nr. 313, orig. sl.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Satele desprinse din ocoalele domneşti intrau în stăpânirea mănăstirilor şi a boierilor; Petru vodă avu grijă de propria-i ctitorie, mănăstirea Galata, căreia îi erau ataşate un număr de 16 sate, o nouă avere pe lângă un foarte bogat inventar de care dispunea mănăstirea[55]. Cu excepţia acesteia şi a Putnei, celelalte lăcaşuri de cult ce adăugau stăpânirilor lor şi sate foste domneşti – mănăstirile Văratec, Moldoviţa, Sucevita, Humor, Agapia şi Pângăraţi – sunt scutite de orice dare către domnie, mai puţin darea împărătească, birul împărătesc despre care am pomenit mai sus[56]. Călugărilor de la Sf. Sava de la Ierusalim, de pildă, le este dăruit satul Stroeştii, pe Sitna, fost drept domnesc, ascultător de ocolul Şipote cu scutire pentru alte dări, "numai birul împărătesc să aibă a-l da"[57]. Alte mănăstiri dau în schimbul moşiilor primite bani şi cai, o contribuţie la strângerea surselor de venit ce luau, de regulă, calea Constantinopolului; domnul argumenta scoaterea satului din ocol ca nefiindu-i de nici un folos, justificare, totuşi, de circumstanţă[58]. Aceste danii constituie, de fapt, vânzări deghizate[59], cărora, în cazul celor intrate în stăpânirea boierilor şi a slujitorilor domneşti, se doreşte a li se da o justificare, un motiv prin invocarea formulei *vislujeniei*, ce ia forma, mai degrabă a unui stereotip. Nu în acest mod s-au petrecut lucrurile cu boierul Andrei, cunoscut în documente ca logofăt şi pârcălab de Neamţ, foarte apropiat domnului, căruia îi sunt dăruite, în adevăratul înţeles al cuvântului, mai multe sate şi selişti aflate sub ascultarea cetăţilor Soroca şi Neamţ şi al curţilor domneşti de la Piatra şi Iaşi, fără a plăti ceva în schimb[60]. Alteori este invocată dania lui Ştefan cel Mare la întărirea vreunui sat desprins din ocol şi devenit mănăs-tiresc, dublată de intrarea în vistieria domnească a unei sume de bani în momentul întăririi[61]. Destinaţia banilor şi cailor percepuţi de către domn este limpede de dedus din formule precum "în treaba ţării" sau "în slujba ţării". Alteori, scopul cu care s-au însuşit bani pentru satele foste domneşti apare în mod cât se poate de explicit: "în treaba ţării, pentru turci"[62].

---

[55] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi. Acte interne (1408-1660)*, vol. I, p. 47-54.

[56] Birul împărătesc era un impozit pe avere, în primul rând pe pământ şi pe vitele mari, datorat sultanului, plătit de toate categoriile sociale "şi numai în mod excepţional, în perioade de dificultăţi urgente, aruncat pe boieri şi pe mănăstiri"; (Mihai Maxim, *op. cit.*, p. 1737).

[57] DIR, A, XVI, vol. III, p. 66-67, nr. 86, c. sl sec. XX.

[58] M-rea Pângăraţi intra, la 1577, în posesia satului Seliştea, pe Almaşul Mic, desprinsă din ocolul Piatra "ca să-şi întemeieze sat să-şi facă metoh pentru marfă, pentru că ocolului nu-i era de nici un folos". Însă "rugătorii noştri de la sfânta mănăstire, după puterea lor, încă au dat domniei mele doi cai buni <preţuiţi la 2000 de aspri> să fie de trebuinţa ţării" (DIR, A, XVI, vol. III, p. 89, nr. 111, orig. sl.; p. 277, nr. 335, orig. sl.).

[59] I. Caproşu, *O istorie a Moldovei prin relaţiile de credit*, p. 102.

[60] DIR, A, XVI, vol. III, p. 308-309, nr. 374, orig. sl.

[61] În urma judecării călugărilor mănăstirii Probota cu Pavel slujnicer, cf. documentului din 18 aprilie 1586, Petru Şchiopul întărea satul Săveştii ce făcuse parte din ocolul târgului Neamţ celor dintâi, "pentru că a fost dat şi mai înainte de Ştefan voievod sfintei mănăstiri" şi "pentru că au dat domniei mele 40.000 de aspri, în treaba ţării, când ne-a fost nouă şi ţării noastre nevoie" (DIR, A, XVI, vol. III, p. 318-319, nr. 384, orig. sl.).

[62] *Ibidem*, p. 346-347, nr. 424, c. sl. sec. XIX.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dacă, pe de o parte, sate domneşti erau înstrăinate, pe de alta, domnia intra în posesia unora dintre ele prin desherenţă, hiclenie sau în urma schimbului cu alte sate[63]. Totodată, Petru Şchiopul introduce dreptul preemţiunii la cumpărarea unui sat fost domnesc[64]. Este cazul seliştei Drăgăneşti, din ocolul Tintul, dăruită de domn lui Sima vameşul, devenită între timp sat, pe care îl vinde cneaghinei Apostoloaia; Petru vodă întorcea acesteia banii cu care cumpărase, "întrucât n-a fost de moştenire lui Sima vameş ci a fost drept domnesc"[65], ataşându-l domeniului mănăstiresc al Galatei[66].

De la începutul şi până la sfârşitul domniilor sale, Petru Şchiopul a vândut sau a dăruit sate domneşti din aproape toate ocoalele, mai puţin cel al curţii şi cetăţii de la Suceava; în momentul în care Iaşii încep a fi preferaţi de domni, la începutul secolului al XVII-lea încep a fi înstrăinate şi satele din ocolul Suceava, astfel că, la mijlocul veacului, fosta reşedinţă principală începu a-şi pierde importanţa în urma demolării cetăţii şi abandonării curţii[67].

Un alt aspect ce a stârnit controverse în istoriografia românească privitoare la problema desfiinţării domeniului domnesc al Moldovei în constituie cel legat de statutul ţăranilor din satele de ocol; cei mai mulţi dintre istorici au considerat că aceştia aveau o situaţie identică celor din satele ce "mergeau cu ţinutul", aflate în stăpânirea boierilor şi mănăstirilor, sau chiar mai aspră decât ei[68]. La începutul excursului nostru am lămurit rostul constituirii ocoalelor în Moldova rolul lor în politica internă a statului. Cu riscul de a ne repeta, precizăm că satele şi, implicit, locuitorii acestora se aflau în dependenţa domniei, reprezentată în teritoriu prin dregătorii curţilor domneşti, de întreţinerea cărora se îngrijeau ureadnicii sau vornicii numiţi de către domn. Această realitate denotă faptul că singura

---

[63] Satul Climăuţi, ce ţinea de curtea de la Soroca, a fost de moştenire unor răzeşi, Simion şi fratelui său, Gligorie, dar acesta era încorporat domeniului domnesc, deoarece "au pribegit în ţara Leşască, la cazaci, şi de acolo ei au ridicat pe un oarecare lotru, ca domnişor, anume Petru şi au venit cu sabia asupra domniei mele". Cei doi au fost prinşi de oastea domnului, la cetatea Soroca, fiind, în cele din urmă, ucişi, "ca duşmani ai domniei mele şi ai întregii ţări ai domniei mele" (DIR, A, XVI, vol. III, p. 308-310, nr. 374, orig. sl.).

[64] D. Ciurea, *op.cit.*, p. 200.

[65] DIR, A, XVI, vol. III, p. 375, nr. 464, orig. sl.

[66] *Ibidem*, p. 383, nr. 476, c. rom.

[67] Emil I. Emandi, *op. cit.*, p. 125.

[68] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 202; el îşi argumentează opinia plecând de la un hrisov al lui Radu Mihnea vodă din 12 noiembrie 1618, în care porunceşte ureadnicilor de Piatra să lase în pace satele Avereşti, Giurov şi Nicoreşti, foste ascultătoare de ocolul Piatra, în urma plângerii călugărilor de la mănăstirea din ţarina Iaşilor: "întru nimic să nu îndrăznească să turbure sau să tragă acele sate, cu alte sate de ocol, ci să umble cu ţinutul, ca şi până acum şi să fie pentru treabă şi pentru ascultarea sfintei mănăstiri". Şi, de asemenea, slugile clucerilor să nu îndrăznească să turbure aceste sate pentru desetina de varză sau pentru sămânţă de cânepă sau pentru mazăre sau pentru alte mărunţişuri, **care sunt la celelalte sate de ocol,** de toate să fie în pace şi în zilele noastre" (DIR, A, XVII, vol. IV, p. 295-296, nr. 362). Credem că este vorba de satele foste domneşti intrate în proprietate boierească, reieşind, în acelaşi timp, şi regimul juridic al celor devenite mănăstireşti (N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 29; H.H. Stahl, *Formaţiunile prestatale ale "ocoalelor domneşti"*, p. 233).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

autoritate de care sătenii de ocol trebuiau să ţină seama era domnia, prin intermediarii săi, şi faţă de care, în chip firesc, prestau obligaţii ce nu aveau nimic comun cu cele îndeplinite de ţăranii aflaţi pe moşiile boiereşti sau mănăstireşti, supuşi la plata unei îndoite dări: stăpânului direct şi domniei. În actele de danie sau vânzare a satelor domneşti către mănăstiri, nu însă şi boierilor, se precizează că ele sunt scutite de orice obligaţie faţă de domnie, mai puţin darea împărătească, atunci când este cazul[69], ceea ce nu face decât să întărească ideea conform căreia mănăstirile aveau privilegii "mai ferme şi mai cuprinzătoare decât cele acordate boierilor"[70]. Prin urmare, domnia acorda scutire la plata acestor dări mănăstirii ce intrase în posesia unui sat fost domnesc, ascultător de ocol, obligaţii percepute de la ţăranii din ţinut. Deci fragmentul citat nu trebuie înţeles ca încetarea plătirii lor de către foştii săteni din ocol, ca fiind specifice satelor domneşti, ci pur şi simplu ca acordarea încă a unei scutiri domneşti, între multe altele, unei mănăstiri.

Mai mult încă, în schimbul prestării obligaţiilor militare către domnie, aceasta acorda sătenilor din ocoale o reducere a îndatoririlor. Putem afirma, aşadar, fără teama de a greşi, că sătenii din ocoalele aflate la dispoziţia domniei, aşa-numiţii vecini ai domniei, aveau o soartă mai uşoară decât cei din ţinut.

Înstrăinarea satelor de ocol a continuat masiv şi după plecarea lui Petru Şchiopul de pe tronul Moldovei. Domni precum Moise Movilă, Constantin Movilă, Ştefan Tomşa, Radu Mihnea, Gaşpar Graţiani şi Alexandru Iliaş vor lipsi domeniul domnesc – şi aşa mult restrâns – de marea majoritate a satelor ce intrau în componenţa lui[71]. Reducerea drastică a acestuia a antrenat "o întreagă schimbare economică şi socială"; ea este percepută prin scăderea puterii economice a domniei şi agravarea dependenţei puterii centrale faţă de boierimea îmbogăţită, posesoare de bani, prin agravarea situaţiei ţărănimii, decăderea centrelor urbane şi, nu în ultimul rând, prin diminuarea potenţialului militar şi a capacităţii de apărare a ţării. Fără îndoială, desfiinţarea elementului fundamental al domeniului domnesc, aducător de venituri, constituie un aspect negativ al domniilor lui Petru Şchiopul; însă nu credem că cele făptuite trebuie considerate ca impulsionate de necesitatea atragerii simpatiei boierimii şi a clerului "care avuseseră mult de suferit în timpul domniei lui Ion vodă cel Cumplit"[72]. Politica domnului trebuie integrată, în chip firesc, şi judecată ca atare ţinând seama de contextul extern total nefavorabil, precum şi de realitatea istorică a momentului, alta decât în veacul al XV-lea, când constituirea ocoalelor domneşti reprezentau, într-adevăr, o necesitate politică.

[69] "Să nu intre în sat nici un dăbilar, nici deşugubinar, nici sulgeari pentru vaci şi pentru oi; nici stolnici pentru găini, nici olăcari, nici globnici" (DIR, A, XVI, vol. III, p. 423-424, nr. 513. orig. sl.).

[70] N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 112.

[71] I. Caproşu, *op. cit.*, p. 103.

[72] N. Stoicescu, *Instituţii feudale din Moldova*, p. 29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LE DÉBUT DE LA SUPPRESSION DES CIRCONSCRIPTIONS PRINCIÈRE EN MOLDAVIE
(Résumé)

La présente étude montre, au début, le régime des propriétés princières, concrétisé par l'apparition des circonscriptions au près des cours auliques, élément qui a été le foundement économique et social du pouvoir en Moldavie, dès les premières attestations documentaires de cette politique jusqu'à la deuxième moitié du XVI siècle. Cette étude insiste sur le règne de Pierre le Boiteux, parce que c'est pendant son règne que ce procès de suppression a commencé.

Évidemment, notre contribution ne pouvait pas se passer d'une digression sur les règnes moldaves jusqu'à celui de Pierre le Boiteux, concernant le statut des circonscriptions princières, en tenant compte toujours des implications de celles-ci dans la structure sociale moldave, commençant par celle du règne d'Étienne le Grand.

En même temps, on a pris en considération le fait que la diminution de l'importance de l'armée classique moldave dans les luttes modernes et la nécessité de la remplacer par des mercenaires ont conduit à l'éloignement des villages des plus vieilles circonscriptions princières, prenant comme exemple concret, la circonscription de la chateau de Neamţ.

Notre conclusion c'est que le règne de Pierre le Boiteux pourrait être vu comme une période de transition entre nouveau et vieux, pendant laquelle, en plus de changements de la structure sociale du pays, résoudre ses problèmes internes et ceux par rapport au pouvoir suzerain: remplacer la guerre par la diplomatie et l'efficience des moyens pécuniaires.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SORIN IFTIMI

CURTEA DOAMNEI (II). ANTURAJUL FEMININ AL DOAMNELOR MOLDOVEI ŞI ALE ŢĂRII ROMÂNEŞTI (SEC. XV–XVIII)

Tentativa de a surprinde diverse aspecte ale universului feminin de acum câteva veacuri se dovedeşte a fi cât se poate de anevoioasă, epoca respectivă fiind una în care, prin excelenţă, bărbaţii erau cei care făceau şi scriau istoria[1]. Celebra expresie – "Evul Mediu masculin" – lansată de Georges Duby[2], exprimă o realitate incontestabilă.

Dificultăţile nu sunt mai mici nici chiar atunci când obiectul investigaţiei este reprezentat de vârful piramidei sociale, şi anume *curtea doamnelor* de la Iaşi şi cea de la Bucureşti. Chiar după contribuţiile valoroase ale lui Octav G. Lecca, N. Iorga şi C. Gane[3], constatăm că ştim foarte puţine lucruri despre anturajul doamnelor de altădată, accentul căzând, preponderent, pe zugrăvirea unor chipuri şi pe rememorarea unor fapte deosebite ale soţiilor domnilor români.

Deoarece problematica dregătorilor şi slujitorilor aflaţi în serviciul doamnei am tratat-o într-un studiu special[4], rezervăm paginile ce urmează, în exclusivitate, anturajului feminin al doamnelor: jupânese, fete din casă, cămărăşiţe.

I. Jupânesele marilor boieri şi doamna ţării

După notele mai sumare ale lui Octav G. Lecca, care schiţa, cu sensibilitate, o temă neabordată până atunci, C. Gane este cel care ne-a lăsat o carte despre soţiile boierilor de altădată: *Amărâte şi vesele vieţi de jupânese şi cucoane*[5]. Abordând

---

[1] Octav G. Lecca, *Domniţe şi jupânese române de altădată*, Bucureşti, Edit. Alcalay, f.a., p. 78-79. "Bărbaţii scriu istoria, pe aceea a bărbaţilor şi pentru bărbaţi".

[2] Georges Duby, *Evul Mediu masculin*, Bucureşti, 1992, 286 p. În ciuda titlului, cartea reprezintă o explorare a problematicii feminine din epoca medievală.

[3] Octav G. Lecca, *loc. cit.*; N. Iorga, *Viaţa femeilor în trecutul românesc*, Vălenii-de-Munte, 1910; idem, *Femeile în viaţa neamului nostru (chipuri, datine, fapte, mărturii)*, 1912; C. Gane, *Trecute vieţi de doamne şi domniţe*, vol. I (1933), vol. II (1935), vol. III (1939).

[4] Sorin Iftimi, *Curtea doamnei (I). Dregători ai doamnelor Moldovei*, în AIIX, XXXII (1995), p. 423-440.

[5] C. Gane, *Amărâte şi vesele vieţi de jupânese şi cucoane*, Bucureşti, 1942, 514 p.

Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", tom XXXVII, 2000, p. 81–103.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

subiectul în manieră tradiţională, prosopografică, aceste scrieri oferă, însă, puţine elemente utile studiului de faţă. Un nou mod de abordare a fost propus, recent, de Ştefan S. Gorovei, în *Fragmente pentru o antropologie socială (Moldova secolului XVII)*, prin schiţa *Femeia. Statut juridic şi acţiune socială* [6].

Din perspectivă instituţională credem că este necesară conturarea *statutului de jupâneasă*, definit şi în raport cu doamna ţării. Se poate constata că *jupânesele*, în frunte cu doamna, alcătuiau o structură ierarhică, ce pastişa ierarhia masculină de la Curte, patronată de către domn. După mărturiile călătorilor străini[7], pe jupânese boierii "le cinstesc cu titlul şi rangul lor". Doamna Ecaterina Salvaressi (sec. XVI) afirma, în acelaşi spirit, că, "bărbatul dă preţ femeii"; împrumutând acesteia rangul său (indiferent cine fusese ea înainte)[8]. Astfel apar, în vechile documente, numeroase *vornicese, logofetese, păhărnicese, postelnicese* ş.a., ale căror titluri se raportează la rangul soţilor lor, fiind pur onorifice, fără a reflecta vreo atribuţie a lor legată de Curtea doamnei.

Deşi rangul le era recunoscut, în mod surprinzător, jupânesele nu îl pomenesc decât rar în iscăliturile lor, sau pe sigiliul lor inelar, preferând să apară doar cu numele lor de botez: ANNA, SAFTA, MARIA ş.a.[9]. După moartea soţilor, ele îşi păstrau, în mod formal, titlul şi rangul avut de la aceştia, ca şi văduvele demnitarilor din vechiul Bizanţ. Mai mult chiar, abia în actele care apar alături de numele răposaţilor lor soţi ele îşi adaugă, cu mai mare consecvenţă, titlul moştenit de la cel dispărut.

*

Nu s-a stabilit, până acum, de când se poate vorbi de o *Curte a doamnei*, la care să participe şi soţiile boierilor, după obiceiul occidental. Acest fapt a căpătat consistenţă, probabil, pe măsură ce statutul de *boier* începe să fie condiţionat, tot mai mult, de exercitarea unei *dregătorii* în stat, şi nu doar de numărul moşiilor.

S-a exagerat mult în privinţa izolării care ar fi fost impusă doamnei şi jupâneselor, sub influenţa modei otomane, ignorându-se că şi societatea creştină occidentală a avut, în perioada Evului Mediu, mari rezerve privind accesul femeii la

---

[6] Ştefan S. Gorovei, în "Acta Moldavie Meridionalis", Anuarul Muzeului Judeţean Vaslui, XII-XIV (1990-1992), p. 169-171.

[7] *Călători străini în Ţările Române*, vol. I, p. 419.

[8] N. Iorga, *Scrisori de femei*, Vălenii-de-Munte, 1932, 88 p.; idem, *Contribuţii la istoria Munteniei*, în AAR, seria II, tom. XVII, 1894-1895, p. 36.

[9] Sigilii şi iscălituri de jupânese, care conţin *doar numele de botez*: *ALEXANDRA*, a spătarului Iordache (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, IV-1, p. 68); *CÂRSTINA, fostă cluceroaie*, (*ibidem*, p. 33-34); *ANNA, fata lui Dima, portarul de Suceava* (*ibidem*, III-2, p. 64); *ALEXANDRA, fata vornicului Grigore Ureche*, având pecete cu vulturul bicefal, bizantin, dar cu inscripţia simplă "*ALEXANDRA*" (*Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhivele Centrale ale Statului* (CDM), III, nr. 557); *SAFTA, jupâneasa lui Gh. Fărţiţă comis* (Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, VIII, p. 64); *MĂRICUŢA, medelnicereasa cea mare, fiica răposatului Gheorghe hatmanul*, având sigiliu cu coroană, dar cu inscripţia "*MĂRICUŢA*".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

viaţa publică, fără ca acest fapt să fie considerat o influenţă otomană sau maură[10]. Nici în vechiul Bizanţ, pe care îl moştenim, într-o anumită măsură, situaţia nu era chiar atât de restrictivă pe cât se spune de obicei. Bizantinistul Charles Diehl arăta, la vremea sa, că "între curtea masculină a împăratului şi locuinţa suveranei nu se ridică bariere de netrecut, cum se crede prea adesea. După cum femeile augustei primeau din mâinile basileului, în prezenţa tuturor bărbaţilor de la Curte, investitura demnităţii lor, tot aşa basilisa admitea, în apartamentele sale particulare, pe mulţi demnitari înalţi, care nu făceau parte din categoria sigură a *ofiţerilor fără barbă* (eunucii, n.ns.) şi chiar eticheta bizantină, care ne e arătată atât de riguroasă, deschidea, în unele zile solemne, larg, aproape indiscret, uşa gineceului"[11].

Cu toate acestea, curtea feminină din jurul suveranelor pare a fi o apariţie relativ târzie chiar şi în Occident. În opinia lui Jean Delumeau, emanciparea femeilor nobile, ca urmare a dezvoltării vieţii de curte, ar data abia din epoca Renaşterii (sec. XVI). În Franţa, rolul Anei de Bretagna a fost decisiv în această privinţă, ea fiind cea dintâi care "a început să scoată *curtea mare de doamne* pe care am văzut-o de la ea încoace; căci avea o *prea mare suită de doamne şi de fete*". Francisc I îi urmează exemplul, socotind că "toată găteala unei curţi erau damele, a poftit să aducă mai multe decât se obişnuia înainte". El susţinea că "o curte fără dame este o grădină fără pic de flori frumoase şi seamănă mai bine cu o curte de satrap ori de turc, iar nu o curte de mare rege creştin"[12].

În Ţările Române, boierimea nefiind transformată într-o "nobilime de curte", jupânesele nu locuiau la Curtea Domnească, în preajma doamnei, ci veneau aici doar în vizită, având cinstea, dar şi obligaţia de a fi în jurul suveranei lor la diverse ceremonii şi mai ales la marile sărbători creştine de peste an.

Participarea jupâneselor la viaţa de curte poate fi considerată o formă de viaţă publică, chiar dacă uneori ele erau prezente doar la acea parte a ceremoniilor care se desfăşura în apartamentele doamnei.

La încoronarea domnului, care avea loc în biserica Sf. Neculai Domnesc, de lângă Curte, jupânesele boierilor nu participau. Ele "aduceau aceleaşi onoruri soţiei domnului, dacă era însurat, *în sala de primire a doamnei*, din palatul acesteia, în afară de *încoronare*, care, fiind o solemnitate bisericească, nu se potrivea cu o femeie". În această încăpere avea şi doamna un *tron*, ceva mai scund decât al

[10] "De altfel, creştinismul medieval admite, puţin câte puţin nu fără greutate, ca femeile să poată participa, într-adevăr, la viaţa religioasă şi această evoluţie constituie, după părerea mea, *marea diferenţă între creştinism şi islamism sau iudaism*, care lasă femeile într-o poziţie mult mai marginală" (G. Duby, *op. cit.*, p. 133). Vezi şi cap. *Gineceul* la Philippe Aries şi Georges Duby, *Istoria vieţii private*, vol. IV, *De la Europa feudală la Renaştere*, Bucureşti, 1995, p. 47-53.

[11] Charles Diehl, *Figuri bizantine*, Bucureşti, 1969, vol. I, p. 182-184.

[12] Jean Delumeau, *Civilizaţia Renaşterii*, vol. II, Bucureşti, 1995, p. 168.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

soţului ei, după cum şi "toate jupânesele îşi aveau scaunele lor (*suae sedes*), după rangul bărbaţilor lor"[13].

Doamna şedea, deci, într-un *jilţ* special, purtând pe cap un *calpac*[14] de catifea roşie, împodobit cu blană de samur. Deasupra tronului se afla, întotdeauna, o icoană, cu un ştergar şi o "lumânare" (o *candelă*) care ardea mereu în faţa icoanei[15].

La celelalte ceremonii religioase jupânesele, împreună cu doamna lor, luau parte, după obicei, avându-şi locurile lor bine stabilite, în "biserica mare" a Curţii Domneşti, alături de întreaga curte masculină. La *Crăciun*, după ce ieşeau de la slujba religioasă, jupânesele nu puteau să participe, potrivit uzanţelor, la ospăţul bărbaţilor, fiind obiceiul ca doamna să facă o *masă mare* jupâneselor, la reşedinţa sa, aflată într-o parte mai retrasă a Curţii Domneşti. La masă urmau închinările: "doamna rădică pahar pentru domnu, apoi *logofeteasa cea mare* ridică pahar pentru doamna, apoi iarăşi doamna pentru toate giupânesele, mergând giupânesele, pe rânduială, de beau câte un pahar de vin, făcând mulţămită şi sărutând mâna doamnii". Uneori, în toiul petrecerii, domnul mai încălca eticheta, prea rigidă, aducând pe "doamna, cu toate giupânesele şi să făcia gioc de obşte, domnul cu doamna şi boierii cu giupânesele"[16].

De *Sf. Vasile*, la 1 ianuarie, potrivit unei vechi tradiţii, se împărţeau dregătoriile. Soţiile boierilor nu participau la slujba de investire a bărbaţilor lor, ce avea loc în biserica mare a Curţii. După slujbă însă, *jupânesele boierilor de rangul I* erau aşteptate la "casele despre doamna", unde soţia domnului le dăruia câte *o cupă de argint*, mai mică (faţă de cele ale soţilor lor, care primeau, cu aceeaşi ocazie, câte două cupe de argint din partea domnului). Golirea cupei cu vin în faţa doamnei, urmată de *sărutul mâinii*, avea semnificaţia depunerii unui jurământ de credinţă. Dimitrie Cantemir nota că a doua zi (2 ianuarie), boierii reveneau la Curte pentru a face domnului un dar oarecare, un cal de rasă, sau ce lucru mai de preţ. "Aceeaşi cinste şi în aceeaşi zi o arată soţiei domnului jupânesele boierilor, în

[13] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Gh. Guţu, Bucureşti, 1973, p. 157. În privinţa *scaunelor* pe fiecare jupâneasă le-ar fi avut în sala de primire a doamnei, alte variante traduc, mai prudent, prin *locuri*, ocupate după rangul soţilor lor, ceea ce pare mai probabil, mai ales dacă textul se referă nu doar la soţiile marilor dregători, ci şi la cele de rangul II şi poate chiar III. Ştim că nici în sala tronului domnului ţării nu existau, se pare, scaune, la ceremonii stându-se, de obicei, în picioare; sunt amintite, uneori, doar nişte *laviţe*, acoperite cu postav roşu.

[14] D. Cantemir (*loc. cit.*) scria că doamna avea pe cap "o *coroană*, la fel ca aceea a soţului ei", însă aceasta nu este o mărturie directă, ci o deducţie, de vreme ce adăuga: "lucru care se poate foarte bine vedea *din portretele lor de demult*". Aceasta înseamnă că, în vremea sa, după 1700, doamnele nu mai purtau coroane.

[15] Vezi Paul de Alep, în *Călători străini*, vol. VI, p. 45. Autorul nota cu surprindere că doamna şi soţiile boierilor *umblau cu faţa descoperită*, fără văl, obicei neobişnuit în spaţiul de unde venea el.

[16] Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi (1762)*, Bucureşti, 1939, p. 281-283.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

odaia femeilor ("gynecaei"; palatul doamnei)[17], aducând daruri de preţ. Ulterior această ceremonie avea loc tot în prima zi, de Sf. Vasile. Cu ocazia aducerii plocoanelor, se rostea, din partea jupâneselor, o *oraţie* către doamna. S-a păstrat textul unei asemenea oraţii, purtând titlul "Oraţia care au zis dumnealui Ştefan Văcărăscu, vtori logofăt, la Sveti Vasile, ducând daruri giupânesele mari măriei sale doamna" (1 ianuarie 1741)[18]. O asemenea oraţie era o compoziţie cărturărească retorică, în proză, cu trimiteri erudite la sfintele evanghelii, la psalmii biblici şi la mineiul pe luna respectivă, având un stil cam înflorat şi greoi pentru gustul zilelor noastre.

Alaiul jupâneselor este amintit şi la ceremonia *Bobotezei*, la slujba Iordanului (6 ianuarie), fiind integrat ierarhiei Curţii Domneşti. Slujba se săvârşea sub cerul liber, pe malul apei, cu participarea unui impresionant număr de curteni. Marco Bandini relatează o ceremonie, din 1647, desfăşurată la curtea lui Vasile Lupu, domnul Moldovei: "Doamna (Ecaterina Cercheza), cu faţa rumenă mergând spre auriu, era asemani unei împărătese însufleţită de îndurare şi bunătate (...) şi o milostivire la care nu a apelat nimeni vreodată în zadar". Ea purta brăţări, inele şi colane strălucind de mărgăritare mari şi rubine, valorând mai bine de 400.000 de aurei (...) şi stătea dreaptă, în picioare, în faţa jilţului său". În jurul doamnei se aflau *soţiile marilor boieri*, îmbrăcate în mătase şi strălucind de colane şi brăţări. În spatele lor erau rânduiţi 30 de sulităşi (*fuştaşii*, n.ns.), pe care îi înconjurau dintr-o parte 200 de puşcaşi pedeştri"[19].

Prezenţa jupâneselor la ceremonia Bobotezei este consemnată şi pentru Ţara Românească, în domnia lui Constantin Şerban, de către Paul de Alep: "Doamna (Bălaşa, n.n.) şi *toate soţiile boierilor stăteau în nişte cerdace înalte*", de unde aveau o perspectivă mai bună asupra întregii ceremonii. Patriarhul Macarie al Antiohiei, participant la slujbă, "s-a urcat, după dorinţa domnului, la doamnă, *în cerdac*, şi a aghezmuit-o, împreună cu celelalte fiice (domniţe, n.ns.) şi cu *soţiile boierilor*"[20]. Gheorgachi logofăt II, în vestita sa *Condică de ceremonii* (1762), referindu-se la acelaşi ritual al Bobotezei, săvârşit la Iaşi, pe malul Bahluiului, consemnează că, la stânga jilţului doamnei stăteau "*toate giupânesile în şărag, pe rânduiala lor*". În ce priveşte *sărutarea crucii*, din mâna mitropolitului,

---

[17] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 287. Antonio-Maria del Chiaro (1717), relatând despre ospeţele de la masa domnului şi a doamnei, aminteşte şi de o specialitate constantinopolitană: *plăcinta cu răvaşe*, în care erau "băgaţi cu meşteşug, în locuri diferite, 50 de ughi (sau ţechini; bani de aur, n.ns.) şi încă diferite bilete, asemănătoare cu cele de loto, având scrise pe ele câteva cuvinte, arătând un semn bun sau rău pentru acea zi de început de an". Vezi şi BAR, Manuscrise Româneşti, vol. III, nr. 4371, fila 17: *Sorţii la plăcinta Sf. Vasile*.

[18] Dan Simonescu, *Oraţiile domneşti*, în "Cercetări literare", IV, 1941, Bucureşti, pp. 48-51. Logofătul II Ştefan Văcărescu era tatăl cunoscutului poet muntean Enăchiţă Văcărescu.

[19] Vezi *Călători străini*, vol. V, p. 338. "Rochii, mantale, fuste *alajczyków* (de alai, de paradă)", pentru jupânese, sunt amintite pe lista depozitului Ilenei *logofeteasa*, depus la Podhaice (Polonia). Vezi Sever Zotta, *Ştiri noui despre Movileşti*, ArhGen, an II, 1913, fasc. 4 (oct.-dec.), p. 211.

[20] *Călători străini*, vol. VI, p. 162.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Gheorgachi arăta că "obiceiul vechi au fostu, că după ce mergea boierii, de la vel logofăt pân la vel uşer (...) *să da rându de mergea şi giupânesile*. Iar Grigore voievod Ghica au făcutu alt obicei de rânduială, că după ce mergea boierii cei cu boierii (dregătorii, n.ns.) şi mazâli (boierii scoşi din dregătorii, n.ns.), de la vel logofăt pân la vel comis, *apoi au dat rându giupâneasilor, de la logofeteasa cea mare păn la comisoae;* apoi mergea ceilalţi boieri *şi după dânşii giupânesile lor*". În finalul ceremoniei, soţiile boierilor urmăreau, împreună cu întreaga curte, *defilarea cailor* din grajdurile domneşti (împărţiţi în telegari, povodnici şi tablabaşa), care erau scoşi pentru a fi stropiţi cu agiazmă[21]. Dionisie Fotino, scriind despre ceremonia Bobotezei din Ţara Românească, în timpul domniei lui Al. Ipsilanti, aminteşte că la această defilare, "după caii cei de rând, din grajdul domnesc", luau parte şi "telegarii butcelor şi caretelor doamnei, domniţelor, beizadelelor şi domnului, acoperiţi cu harşele tarcate; şi apoi caii cei frumoşi"[22].

Apoi domnul, cu toată partea bisericească şi boierească, mergea la Biserica cea mare, unde însuşi mitropolitul ţării săvârşea sfânta liturghie, în timp ce doamna, "mergea de asculta sfânta liturghie la biserica sa (paraclisul de la Harem, s.ns.) împreună cu toate giupânesile"[23]. După aceea, în sala de primire de la palatul doamnei, jupânesele erau tratate, ca şi soţii lor, cu *vutcă* (un fel de lichior, s.ns.), *confeturi* şi *cahfea*.

Participarea părţii feminine a curşii la ceremonia Bobotezei era atât de însemnată încât "câte odată s-au obicinuitu a să face Iordanul şi în meidanul *curţii din lăuntru*, ori pentru împotrivirea vremii, ori pentru gingăşia gerului, *şi mai multu ca să privească doamna cu giupâneasile pe ferestri*, neputând să iasă la divan din vreo pricină"[24].

Şi la sărbătorile *Paştilor* jupânesele se adunau la Curtea Domnească. În *Joia Mare*, de dinainte de Înviere, "după café iese domnul la *umivanie*, care se face în meidanul curţii din lăuntru, de iaste vreme bună, unde *şi doamna cu toate giupânesile privăscu acea sfântă taină*, care să săvârşăşte de însuşi mitropolitul ţării, făcându-se spălarea după toată rânduiala bisericii" (1762)[25].

Acesta este singurul moment din Săptămâna Mare la care doamna şi soţiile boierilor participau împreună cu partea masculină a Curţii. În celelalte zile ele

---

[21] Vezi Dan Simonescu, *Literatura de ceremonial*, p. 289.

[22] Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, (trad. G. Sion), vol. III, 1859, Bucureşti, p. 295. Tot pentru Muntenia, Antonio-Maria del Chiaro, relatând despre ceremonia înmormântării doamnei Profira, a lui N. Mavrocordat, din 1716, arăta cum în cortegiul funerar "la urmă de tot, veneau *caretele doamnei*, trase de şase cai albi (*Călători străini*, vol. VIII, p. 384). N. Iorga a publicat un *Izvod de telegari* de la Curtea Domnească din Iaşi, de pe la 1678, în care sunt amintiţi şi *"5 telegari murgi la carăta doamnei"*, îngrijiţi de cei doi vizitii, Profort şi Ştefan (*Studii şi documente*, vol. VI, p. 24-25, nr. 46).

[23] Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 289.

[24] *Ibidem*.

[25] *Ibidem*, p. 292. La săvârşirea tainei *umivaniei*, mitropolitul spăla picioarele unor bătrâni călugări, după care le ştergea cu o năframă, repetând întocmai gestul de umilinţă a lui Iisus, care a spălat picioarele celor 12 apostoli.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

puteau fi prezente la slujbele săvârşite de către preoţii de la paraclisul doamnei, din Curte. Uneori, pentru slujbele din primele trei zile ale Săptămânii Mari, chiar domnul prefera intimitatea bisericuţei "despre Doamna", însă, începând cu ziua de joi, el era obligat de etichetă să participe la slujbele din Biserica cea mare[26] .

Dimitrie Cantemir descria foarte detaliat locul curţii feminine în cadrul slujbei *Învierii* (sărbătoarea creştină cea mai importantă), care avea loc la biserica Sf. Neculai Domnesc, de lângă Curtea din Iaşi ("Biserica cea mare"): "În spatele stranei domneşti, până la ultimul stâlp care este pe partea dreaptă, dinlăuntru bisericii, *sunt rânduite, în dreptul soţilor lor, până la ultima, jupânesele boierilor care sunt în dregătorii*. La baza acestuia se află strana soţiei domnului, tron înălţat cu trei trepte; dacă aceasta are fete (*domniţe*, n.ns.), ele sunt aşezate *între mama lor şi jupânesele boierilor*. În dreapta doamnei stau *cămărăşiţele* şi *fetele de neam* ce o slujesc; în stânga, *cei doi vornici ai ei* (doamnei, n.ns.), care opresc mulţimea să se apropie mai mult decât trebuie de locul femeilor. În sfârşit, în partea mai dinafară a bisericii[27] îşi au locurile *jupânesele boierilor fără dregătorii*, în dreptul bărbaţilor lor"[28].

După slujbă urmau ospeţele şi darurile. Logofătul II Gheorgachi (1762) consemna: "Fost-au obiceiu vechiu mai nainte, de ziua Paştilor, la toţi boierii, de la vel logofăt pân la vel comis, avea dar de la domnu, câte un postav de mahunt şi câte un atlaz florentin, de li să trimetea pre la gazdile lor; *şi giupâneaselor câte o tafta cu fir, de ceale grele, care să socotiia dar din partea doamnii*"[29].

II. "Fetele din casă"

Acestea erau *domnişoarele de onoare* aflate în serviciul doamnei. Dimitrie Cantemir amintea (1714) "*fetele de neam ce o slujesc*" pe soţia domnului, definindu-le, succint, ca fiind "*fete alese dintre fiicele nobililor şi boierilor*"[30]. Mai generos în detalii este domnul-cărturar în privinţa ucenicii la Curtea Domnească a fiilor de boieri, pe care îi întâlnim în corpul "copiilor din casă", sau slujind ca aprozi, cămăraşi, postelnicei ori în alte slujbe mărunte, fiind deci necesară "o lungă practică şi experienţă a lucrurilor"[31].

---

[26] *Ibidem*, p. 291.

[27] "Partea mai din afară" nu însemna *exteriorul bisericii*, ci se referea la extinderea construcţiei lui Ştefan cel Mare, realizată de Antonie vodă Ruset, în secolul XVII, prevăzută mai târziu şi cu două noi altare, închinate *Sf. Ştefan* şi *Sf. Varvara*, în care se slujea în limbile greacă şi rusă.

[28] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 229.

[29] Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 297. Antonio-Maria del Chiaro (1717) scria că, în Muntenia, "jupânesele, la care merg să le facă urări de Paşti, cei ce sunt primiţi la ele acasă, obişnuiesc să dea *câte o basma şi două ouă încondeiate* (lucru la care sunt neîntrecute) şi acest lucru se obişnuieşte reciproc şi între rude şi prieteni (*Călători*, vol. VIII, p. 381-382).

[30] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 229, 231.

[31] *Ibidem*, p. 285. "În vechime era la moldoveni un obicei, care dobândise, prin tradiţie, aproape putere de lege, după care tinerii, chiar şi cei născuţi dintr-un neam foarte nobil, nu putea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ucenicia *jupâniţelor* pe lângă doamna ţării era, în mod similar, o ieşire în lume, o şcoală pentru integrarea, pe o treaptă cât mai înaltă, în ierarhizata societate a acelor vremi. Ele îşi slujeau "stăpâna" dobândind, în acelaşi timp, o educaţie aleasă, de curte, cizelându-şi manierele. În plus, aici puteau fi remarcate de diverşi pretendenţi, putând astfel încheia mariaje pe măsura aspiraţiilor lor, sau a familiilor din care proveneau. Alianţele matrimoniale fiind atât de însemnate, într-o societate construită pe înrudiri, rolul de "arbitru" îi revenea domnului, care putea cenzura unirile care i se păreau nepotrivite intereselor sale, sau care ar fi putut, într-o bună zi, să tulbure echilibrul politic al ţării ("Domnul face neamurile şi tot el le desface")[32]. Tot Cantemir consemna că, atunci "când se căsătoresc copii de boier, nu se poate face nici logodnă, nici cununie religioasă fără învoirea domnului şi fără dovada episcopului. Căci prin aceasta din urmă se urmăreşte să nu se unească, prin căsătorie, cei care sunt opriţi prin legile divine şi bisericeşti, iar prin cea dintâi, să nu se unească prin legături strânse mai multe neamuri boiereşti împotriva voinţei domnului"[33].

Fetele din casă locuiau împreună cu doamna, acompaniind-o în toate activităţile cotidiene, participând, alături de aceasta, la slujbele religioase care se oficiau zilnic (sau chiar de mai multe ori pe zi: *utrenie*, *vecernie* ş.a., n.ns.), în capela palatului doamnei. Ele sunt amintite şi la marile ceremonii de peste an, cum ar fi slujba de *Paşti*, oficiată în biserica Sf. Neculai Domnesc, când stăteau *în dreapta doamnei*, alături de *cămărăşiţe*, în partea stângă fiind locul domniţelor[34]. În scrierea vtori logofătului Gheorgachi (1762) întâlnim şi descrierea ceremoniei

---

ajunge la dregătorii publice decât dacă *dădeau dovezi de credinţă în slujbe mai mici şi dacă se supuneau la o lungă practică şi experienţă a lucrurilor*". Din această cauză boierii de rang mai mic îşi dădeau feciorii, de îndată ce "se făceau mai mari, ca slujitori unui boier de o treaptă mai înaltă, dar ei totuşi *nu puteau fi puşi la vreo altă slujbă decât să slujească la masă şi să păzească odaia stăpânului*. Pe aceştia, după ce *timp de trei ani învaţă obiceiurile Curţii şi deprindeau purtări mai alese*, acelaşi boier îl înfăţişa după aceea domnului şi prin mijlocirea lui obţinea să fie primiţi printre *cămăraşii marelui divan*, unde, după un an, erau trecuţi la *micul divan* şi apoi la *spătărie*. Acolo, dacă vreo unul dădea semne învederate *de fire frumoasă şi caracter ales*, aşa încât să se poată pune vreo nădejde într-însul, era primit printre slujitorii *cămării celei mari*. Apoi, după câţiva ani, prin mijlocirea vreunui alt boier, căci părinţii socoteau că este necuviincios să-şi recomande domnului pe fiul lor, era făcut *postelnicel*, adică postelnic mai mic, unul dintre cei care poartă obişnuit în faţa domnului, douăsprăzece vergi, albe şi subţiri, cât ei de înalte. Dacă în această slujbă el îi dovedea domnului credinţa şi îndemânarea, era primit şi la alte slujbe de taină ale Curţii. După ce îşi petrecea astfel tinereţea, era ridicat mai întâi pe treapta a treia de boierie şi până la urmă chiar pe prima treaptă". Pentru treptele de *copii de casă*, *paici* şi *aprozi* vezi N. Stoicescu, *Unele categorii de slujbaşi ai statelor feudale Ţara Românească şi Moldova*, SAI, XII, 1969, p. 199-121.

[32] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 323. N. Stoicescu, autorul notelor istorice la această ediţie a *Descrierii Moldovei*, oferă şi exemple în care domnul şi-a exercitat *de fapto* acest drept: la 1710, N. Mavrocordat a mazilit din hătmănie pe Antonie Jora, pentru motivul că "peste voia lui Nicolae Vodă" îşi dăduse fiica de soţie lui Iordache Ruset, fiul lui Lascarache, fără să ţină seama de faptul că între casa Cupăreştilor (Rusereştii) şi familia Mavrocordat exista "un vechi neprieteşug" (p. 328, nota 5).

[33] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 231.

[34] *Ibidem*, p. 229.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bobotezei (Iordanul), care era săvârşită sub cerul liber, pe malul Bahluiului, unde *fetele din casă* şedeau "alături de toate giupânesile, lângă tronul doamnei"[35].

Ritualul matinal al deşteptării domnului, în iatacul său, era încheiat, în vremea lui Alexandru Moruzi, potrivit relatării lui Antonio-Maria del Chiaro, de "*patru fete frumoase din suita doamnei*", fiecare ducând în mână un fel de căţuie plină cu jar, peste care se presară praf de chihlimbar"[36], pentru a parfuma plăcut încăperea.

*

Cea mai veche referire la existenţa *fetelor din casă* pare a fi aceea a lui Gheorghe Etolianul, învăţat grec, care a scris o poemă în versuri cu privire la mazilirea lui Ştefan voievod (1592), fiul doamnei Chiajna. El o înfăţişează pe vestita doamnă a lui Mircea Ciobanul, plângând şi rupându-şi părul de durere. Fetele din casă îi aduceau apă, îi dădeau "doftorii" şi o ajutau la îmbrăcat"[37].

Aşa cum fiii de boier, intraţi în slujba domnească, serveau la masa stăpânului lor, şi aceste tinere jupânese serveau la masa doamnei. La Iaşi, în joia de după nunta domniţei Ruxandra cu Timuş Hmelniţchi (1652), Vasile Lupu şi soţia sa au luat masa în *casele despre doamna*, împreună cu boierii şi jupânesele lor. Un călător german nota, pe atunci, că "aici de-abia putea să pătrundă cineva, pentru că serveau *fetele din casă*, chiar şi însuşi domnul, cu doamna"[38]. În sprijinul informaţiei că "domnişoarele de onoare" aşezau bucatele pe masă, la ospeţele date de doamna, vine şi relatarea lui Dimitrie Cantemir, în care se spune că, la masa doamnei serveau cămăraşii, medelnicerii şi cuparul acesteia, precum şi *fete alese dintre fiicele nobililor şi boerilor* ("*virgines ex nobilum baronumque filiabus selectas*")[39].

S-a scris că doamnele grece din veacul XVIII au adus cu ele de la Ţarigrad cunoscutul dispreţ oriental pentru orice însemna activitate fizică, lăsând muncile casnice exclusiv pe seama roabelor[40]. În epocile anterioare însă, *fetele din casă* deprindeau în preajma doamnei migăloasa artă a cusutului şi brodatului, de tradiţie bizantină, artă care a atins – pentru estul continentului – cel mai înalt nivel în Ţările Române. Contele d' Hauterive, poposind la Iaşi, consemna admirativ, despre o tânără moldoveancă, de 18 ani: "Ea nu toarce, dar are în poală un gherghef şi

[35] Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 288.

[36] *Călători străini*, vol. VII, p. 260-261.

[37] Apud C. Gane, *Trecute vieţi de doamne şi domniţe*, vol. I p. 76. N. Bănescu a publicat, în 1912, poemul lui Gheorghe Etolianul. Vezi şi N.Iorga, *Un poem grec privitor la istoria noastră*, în "Neamul românesc literar", V (1912), p. 577-579.

[38] Vezi în IN, Iaşi, fasc. 6, 1926-1927, p. 310. în varianta reprodusă în *Călători străini*, vol. V, p. 476-77, nu sunt menţionate *fetele din casă*.

[39] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 230-231.

[40] Octav G. Lecca, *op. cit.*, p. 74-75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ducesele noastre nu brodează cu o mână mai delicată şi mai frumoasă, cu îndemânare mai nobilă (...)" [41].

Din *sămile* de visterie ale secolului XVIII aflăm că fetele din casă erau sub ascultarea *vornicului de Harem* şi a *vornicesei de la doamna* (1776). Ele erau în număr de *zece*[42] şi primeau o leafă de 10 lei pe lună (ca şi psalţii de la Harem, sn.ns.), deci 120 lei pe an[43]. Cu prilejul unor sărbători religioase, precum Crăciunul sau Paştele, ele mai primeau, ca din partea doamnei, daruri în ţesături sau chiar haine gata ("straie")[44].

Cornelo Magni aminteşte, în scrierea sa, "caretele cu coviltir pentru *domnişoarele de onoare* ale doamnei[45], atelaje pe care le-ar fi zărit lângă palatul soţiei voievodului. Relatarea sa, amendată ca fantezistă, îşi păstrează nota de veridicitate prin confruntarea cu alte surse documentare. *Sama Visteriei Moldovei din 1763-1764* consemnează cheltuiala făcută (12,24 lei) la Grajdul Gospod, pentru "meremetul (reparatul, n.ns.) la *carăta fetilor*, precum şi cheltuiala cu o *căruţă ce-au dus nişte fete la Ţarigrad*, la 24 decembrie 1763" de Crăciun[46].

*

În afară de aceste date generale privitoare la *fetele din casă* izvoarele ne permit trecerea în revistă şi analizarea câtorva cazuri particulare, de un deosebit interes, prin faptul că pot nuanţa sau întregi imaginea asupra acestei instituţii.

---

[41] D'Hauterive, *Memoriu asupra vechei şi actualei stări a Moldovei*, Bucureşti, 1902, p. 223, 227; apud Ştefan Lemny, *Sensibilitate şi istorie*, p. 54. Soţiile boierilor imitau, adesea, modelul oferit de curtea doamnei. Se ştie că, în Ţara Românească, la 1717, fiecare jupâneasă ţinea "*roabe ţigănci şi alte fete*; toate acestea trebuie să lucreze necontenit, în aceeaşi odaie cu stăpâna, la năframe, din care unele sunt din mătase şi altele cu fir de aur" (vezi *Călători străini*, vol. VIII, p. 379-380).

[42] Deşi în sămile de visterie, cel puţin în cele moldoveneşti, numărul fetelor din casă era, în veacul XVIII, în mod constant, de zece, o mărturie privitoare la Muntenia aceleiaşi perioade consemnează "*20 de doamne de onoare*", vezi G. Potra, *Bucureştii văzuţi de călători străini*, 1993, p. 76-77.

[43] P. Râşcanu, *Lefurile şi veniturile boierilor Moldovei în anul 1776*, Iaşi, 1887, p. 80; vezi şi N. Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, vol. II, p. 133, pentru anul 1763-1764, în domnia lui Grigore Callimachi, voievodul Moldovei; vezi şi Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, vol. III, 1859, unde pe la anul 1814, pentru vornicul doamnei, vorniceasa doamnei şi 10 fete din casă, se alocau 1000 lei pe lună.

[44] N. Iorga, *op. cit.*, p. 124. La 1763-64 se cheltuiau de la Cămara Gospod 58 lei pentru "straiele fetelor", cu ocazia unei nunţi; singure "straiele pentru mireasă" au costat 54 lei.

[45] Relatarea lui Cornelo Magni a fost publicată de către editorii volumului VII din *Călători străini* (p. 554) la capitolul "*Călătorii imaginare*", ceea ce ar pune serios sub semnul întrebării valoarea de izvor a notiţelor sale. El menţiona că văzuse, alături de Harem, "vreo 12 harabale sau care, cu coviltir de rogojină, pentru *domnişoarele de onoare* mai de seamă din suita doamnei". Deşi numărul este exagerat, pentru cele doar 10 fete din casă, există şi alte mărturii care pledează pentru existenţa unor asemenea mijloace de transport speciale, pentru fetele din suita doamnei, ceea ce înseamnă că fetele o însoţeau pe stăpâna lor şi în diverse deplasări.

[46] N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 126, 183. Pare ciudată această lungă călătorie, la vreme de iarnă, în ajunul sărbătorilor, tocmai până la Constantinopol.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

N. Iorga scria despre Despina (Calea), mama Elinei, doamna lui Matei Basarab, că fusese "*fată în casa domnească a lui Mihai vodă*" (Viteazul, n.ns.)[47]. Sensul acestei interpretări nu pare a fi cel corect, deoarece Mihai Vodă urca pe tron în 1593, iar în 1598 se năştea Elina, cel de-al patrulea copil al Despinei Năsturel. Patru naşteri în doar cinci ani, exclud posibilitatea ca Despina să fi făcut parte dintre domnişoarele de onoare ale doamnei Stanca, fie şi pentru o scurtă perioadă. C. Gane a urmat varianta mai plauzibilă, afirmând că a face parte din "casa domnească a lui Mihai Vodă" însemna, pentru Despina, că "era rudă, vară sau nepoată a marelui voievod"[48]. Chiar numele de *Despina* (desemnând, la origine, pe soţiile despoţilor sârbi) pare să indice un personaj de rang mai înalt, cu posibile înrudiri domneşti.

Gaşpar Graţiani voievod, la 17 iunie 1619, restituia fiilor lui Ionaşco Bolea satul Bănuleşti (în litigiu cu Ionaşco Bantin, fost vornic), cu următoarea precizare: "şi acest sat, când au venit boierii pribegi din Ţara Leşască, cu domnul lor, Constantin Movilă voievod, asupra lui Ştefan Tomşevici voievod, atunci toţi aceşti boieri au căzut la mâna lui Ştefan voievod şi le-a tăiat capetele atunci şi toate satele lor le-a luat şi au fost domneşti. Iar în zilele lui *Radu voievod* (Mihnea, n.ns.) s-a dat zestre din acestea lui Ionaşco Bantin, pentru *o fiică care i-a dat-o lui din casa milostivirii sale*"[49]. Credem că este vorba nu de o fiică ci de o *fată din casă* a domnului.

Cronicarul ardelean Gheorghe Kraus scria că Matei Basarab, domnul Munteniei, "crescuse o fetiţă care era în vârstă de şase sau şapte ani şi pe care o ţinea ca pe prietena lui mititică, *în odaia femeilor sale*" şi care "se găsea zilnic pe lângă vodă"[50]. Miron Barnovschi vodă, întocmindu-şi testamentul, în 1633, la Constantinopol, se îngrijea de *Maria*, "cucoana" (fiica nevârstnică, n.ns.) a lui Ionaşco Stroici, rămasă orfană de părinţii săi, numind ca tutori pe Gavrilaş vornicul şi pe Costin postelnicul (rudele şi executorii lui testamentari), şi poruncind acestora "să o căsătorească după fecior de boier din ţară, să-şi ţie moşiile", iar mai jos adăuga: "Şi pentru că *s-au crescut în casa noastră*, să-i facă ceva parte din haine şi din argint, să-mi fie pomană"[51]. O situaţie asemănătoare avusese şi Maria Sturza, înainte de a deveni doamna lui Grigore Ghica vodă, în Ţara Românească. Tatăl ei fusese vel vistiernicul Mateiaş Sturza, fiul lui Dumitru

---

[47] N. Iorga, *Femeile în viaţa neamului nostru*, p. 33 şi 37. Ar mai putea fi luată în calcul şi varianta ca Despina să fi fost *fată din casă* la jupâneasa lui Mihai Viteazul, înainte ca acesta să ajungă domn.

[48] C. Gane, *op. cit.*, vol. I, p. 189. Vezi şi P.V. Năsturel, *Genealogia Năstureilor*, în RIAF, 1919, partea I, p. 37.

[49] DIR, A, Moldova, XVII/ IV, p. 369-371.

[50] G. Kraus, *Cronica Transilvaniei (1608-1665)*, Bucureşti, 1965, p. 162.

[51] DRH, A, Moldova, XXI (volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi), p. 426, nr. 333; cf. şi documentul din 22 aprilie 1641, de la Arhivele Naţionale Bucureşti, ms. 629, f. 312, apud, N. Stoisescu, *Dicţionarul marilor dregători*, p. 327; vezi şi Maria Magdalena Székely, *Noi contribuţii la genealogia familiei Stroici*, în ArhGen, 1995, 1-2, p. 71, unde se arată înrudirea voievodului Miron Barnovschi cu Stroiceştii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vistier, iar mama ei era sora lui Gheorghe Ştefan, domnul Moldovei, o Ceaurească, sau poate sora doamnei Safta, o Boulească, după părerea lui C. Gane. Gheorghe Ştefan şi Safta neavând copii, îşi luară nepoata la ei, pe Maria Sturza, şi o crescură în casa lor, o ţinură pe urmă la Curtea Domnească, iar prin anii 1656 sau 1657 o măritară cu Grigore Ghica, fiul bătrânului capuchehaie de la Poartă[52].

Deci, când o *fată din casă* se mărita, domnul şi doamna aveau grijă să o *înzestreze* după cuviinţă. Astfel, la 17 iunie 1619, Gaspar Graţiani, domnul Moldovei, restituia fiilor lui Ionaşco Bolea satul Bouleşti, arătând că "acest sat, când au venit boierii pribegi din ţara leşască, cu domnul lor, Constantin Moghilă voievod, asupra lui Ştefan Tomşevici, atunci toţi aceşti boieri au căzut la mâna lui Ştefan voievod şi le-a tăiat capetele atunci şi toate satele lor le-a luat şi au fost domneşti. Iar în zilele lui Radul voievod (Mihnea), *s-a dat zestre* din acestea lui Ionaşco Botin, pentru *o fiică i-a dat-o lui din casa milostivirii sale*"[53]. În 1622, Mihail, voievod al Ţării Româneşti, "a căsătorit pe *jupâniţa Oprina* şi i-a şi i-a dat-o lui Marco logofătul din Topoloveni", dăruindu-i ca zestre satele Bonţeşti şi Tătarul, şi "a gospodărit ca pe o *fată din casă*" (adăugând apoi: "să-i fie zestre şi miluire şi... dedină")[54]. La rândul său, Vasile Lupu, lua moşia de la Mânzeşti, ţinutul Iaşi, ce se întindea până în drumul Măjilor, de la paharnicul Frăţiman şi o dăruia "*Sohicăi, fata din casă a doamnei, căci i-au slujit*"[55].

O altă fată din casă, al cărui nume nu-l cunoaştem, aflată în slujba doamnei Maria a lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714), s-a măritat cu un anume Lăpedat, vătaf la Curtea Domnească, care mai trăia încă la 21 octombrie 1780, fiind în vârstă de 85 de ani[56].

---

[52] C. Gane, *op. cit.*, vol. I, p. 263.

[53] DIR, A, Moldova, XVII-IV, p. 369-371.

[54] DIR, B, Ţara Românească, XVII-IV, p. 64, nr. 67. Marco logofătul mai fusese căsătorit o dată, un alt document arătând că Oprina – mult mai tânără decât soţul ei – era *maştihă* (mamă vitregă) pentru fiii acestuia, cu care se judeca pentru nişte proprietăţi (vezi I. Bianu, *Documente româneşti*, 1907, tom I, fasc. 1-2, p. 33).

[55] *Sofica* nu s-a folosit prea mult de această moşie, vânzând curând locul lui Grumezea căpitanul, vezi N. Iorga, *Studii şi documente*, XXV, p. 67-68; Th. Codrescu, *Uricariul*, XII, p. 278-9, 283 şi urm. Iorga presupunea că Sofica ar fi putut fi fată în casă şi în domnia lui Gheorghe Ştefan, ceea ce mi se pare puţin probabil, având în vedere relaţiile conflictuale dintre cei doi domni. Este curios adaosul "*şi dedină*" din finalul documentului, ceea ce presupune că această moşie a mai fost stăpânită şi de *bunicii* Soficăi (slv. *dead*, bunic), deci nu era o simplă danie ci, probabil, o restituire a unei proprietăţi pierdută de părinţii sau bunicii ei, în împrejurări necunoscute. Gh. Băileanu, în articolul său *Iaşul în secolul al XVII-lea* (MMS, 1968, 1-2, p. 76), plecând de la această informaţie, probabil, zugrăveşte scena înmormântării doamnei Tudosca (1639), prima soţie a lui Vasile Lupu, "în bocetele *Sohiei*, slujnica sa de încredere", dar nu există o informaţie directă, explicită, în acest sens. Participarea Sofiei la scena respectivă este o simplă ficţiune a autorului, mai potrivită unei lucrări literare decât unei scrieri istorice. Acelaşi sat Mânzeşti era dăruit de Vasile Lupu *jupânesei Gaftona*, "care a slujit în casa domniei mele", *Uricariul*, XXIII, p. 235.

[56] Vezi Virgil Drăghiceanu, *Palatul lui Constantin vodă Brâncoveanu din Bucureşti*, în BCMI, XIX, fasc. 47, ian.-mart., 1926, p. 7-8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ecaterina, doamna lui Constantin Mavrocordat, scria, în Iaşi, la 25 august 1749, următoarele: "Dat-am scrisoarea noastră lui Constantin Gândul, ftori visterie, precum fiindu-ne fin de botez şi de cununie, şi slujind la casa noastră din copilărie până astăzi, şi fiind şi soţia sa *din casa măriei sale Doamnei*, prea iubitei fiicei noastre...", le făgăduise, la căsătoria lor, jumătate de sat din Durneşti, ce era în ţinutul Dorohoiului, deoarece Maria slujise "*de copilă mică, până la căsătoria ei, măriei sale doamnei*, iubitei noastre fiice (s.ns)"[57]. S-a păstrat şi diata (testamentul) stolnicului Constantin Gândul (26 oct. 1770), în care sunt amintite diverse lucruri primite ca zestre la căsătoria sa dintâi, cu "*Maria, fata lui Pascal din Horăiata, ci era fată în casă la doamna Catrina a lui Costandin vodă*". Lista cuprindea: " o rochie de belacoasă fără petele, care i-am cumpărat eu petelile, şi o pereche de paftale de argint, care i-am cumpărat eu colanul, şi o pereche brăţele de aur în belciugi de 38 dramuri[58], şi o pereche de cercei ci smaranduri, lucru uşor, de purtat prin casă, şi un beniş şi o rochie de hatae, cu flori, de matasă, de purtat, *din casă de la doamna*, şi 500 lei, bani pentru ca să cumpăr rădvan cu patru cai, cercei mărgăritari, vase de aramă şi cositor, şi aşternut, căci nu ne-au dat măcar un mindir sau oghial; şi mi-au dat şi socru-meu Pascal, patru boi, patru vaci, 30 stupi şi o parte de moşie la Scânteieşti"[59]. În ce priveşte rânduiala obişnuită la căsătoria unei "domnişoare de onoare" din casa doamnei (act prin care ea părăsea acest statut), Dan Simonescu semnala existenţa, într-un manuscris din secolul XVIII, a unei *oraţii* scrise, purtând titlul "Când se dă vreo fată din casă"[60].

La 20 mai 1744, deoarece se căsătorise cu o *fată din casa doamnei* Maria, soţia lui Ioan vodă Mavrocordat, Artenie Racliş era scutit total de dajdie şi plătea doar parţial "pentru rusumaturi", iar la desetină avea scuture pentru 300 stupi de albine şi 300 de mascuri (porci)[61].

O imagine mai completă despre ne putem face pentru anul 1776, când pe tron se afla Grigore III Ghica. Doamna sa, Ecaterina Rizo, greacă prin naştere, era înconjurată de vreo 20 de *fete din casă*: 10 mari şi 10 mici. Pentru ele se comandase la Ici-Ciohodărie, drept încălţăminte, *conduri* şi *terlici*, atât de Sf. Dumitru (26 octombrie), cât şi de Crăciun (24 decembrie)[62]. În scriptele Visteriei s-au păstrat prenumele acestor *domnişoare de onoare*, cu ocazia consem-

[57] *Uricariul*, XVIII, p. 37-39. Pascal căpitan din Costeşti, de pe râul Horăiata (ţin. Tutova) era socrul lui Lupu Stroici (cf. Arhivele Naţionale Iaşi, fond Documente, P. 618/ 4, P. 380/ 52).

[58] "Dramurile" se raportau la oca, şi nu la kilogram (1 dram fiind cam de 2,5 ori mai mare decât un gram).

[59] *Uricariul*, XVIII, p. 65. Cu Maria, Constantin Gându a avut o fiică, numită Catrina, după numele doamnei lui C. Mavrocordat, botezată, poate, chiar de către aceasta. Catrina ridica, la data redactării testamentului de faţă, pretenţii asupra zestrei aduse de mama sa în prima căsătorie a lui C. Gându. Aceasta explică tonul pe care este redactată diata.

[60] Dan Simonescu, *Oraţiile domneşti*, *loc. cit.*, p. 27, nota 4.

[61] I. Antonovici, *Documente bârlădene*, III, p. 300. Vezi şi Mihai Lazăr, *Realităţi fiscale din Ţara Moldovei*, Iaşi, 2000, p. 128.

[62] I. Caproşu, *Sama Visteriei Moldovei din 1777 (II)*, în ArhGen, 1998, nr. 1-2, p. 203, 204. Acum erau doar 9 fete mari şi 9 fete mici.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nării darului în bani pe care îl primeau în prima zi a anului, de Sf. Vasile: *Safta, Duța, Nastasia* și *Catrina* primeau câte 10 lei; *Ivana* primea 20 lei, *Nastasia* a lui Dobra și *Maria* "ce au venit de la Țarigrad" câte 5 lei, iar *Anița* "a lui sinior Pini" doar 3 lei[63]. Ele erau trecute în listă imediat după doici.

Primele trei *fete din casă* din această listă s-au măritat în toamna aceluiași an, fiind înzestrate de către Domnie, pe seama Visteriei țării. Astfel, potrivit "izvoadelor cu pecete gospod" consemnate de condica Visteriei, *Anastasia fata* a primit zestre 1020 lei și 21 de bani, *Duța fata* a primit 1389 lei și 14 bani, iar *Safta* a fost înzestrată cu 1544 lei și 51 de bani[64]. Sumele sunt considerabile, pentru acea vreme.

Radu Rosetti, scriind istoria familiei sale, arăta că: "Domnul Constantin Moruzi, care la începutul domniei sale (1777-1782) se pusese rău cu boierii Moldovei, din pricina tăierii vornicului Manolachi Bogdan și a spătarului Ioan Cuza, căută pe urmă fel de fel de mijloace pentru a-i îmbuna. În acest scop, doamna lui luă pe lângă ea mai multe *fete de neam bun dar sărace, spre a le crește și mărita* (s.ns.), între care și Zoița Roset"[65], viitoarea doamnă a lui Alexandru Moruzi voievod. "Chipul prin care au agiuns" Zoița să fie doamnă este arătat de Manolachi Drăghici: Constantin Moruzi, fiind domn în Moldova, la 1777, "s-au înștiințat de *copila aceasta că este de neam bun, frumoasă și fără părinți și au luat-o în Curte pe lângă doamna*, precum să obicinuia mai înainte de către domni a să lua fii și fete de boieri și a-i agiuta. După ce veni în vârstă, prin feluri de chipuri pentru dânsa însă ș-au închipuit a *o face noră*, precum au și îndeplinit misiunea lui, *după ce au crescut și au învățat-o în Țarigrad, ca pe copila sa*"[66] (s.ns.). Iată, deci, o *fată din casă*, o "domnișoară de onoare", devenită doamnă a țării!

O altă *Zoița*, fiica lui Ioniță Cerchez, venit din Muntenia în Moldova odată cu Moruzi vodă, a fost *domnișoară de onoare* la domnița Moruzi. Ea s-a măritat cu Petrachi Cârjă[67].

Din puținele exemple oferite mai sus pare a se desprinde observația că *fetele din casă* aveau, adesea, o stare mai modestă decât lasă să se înțeleagă Dimitrie Cantemir. După cum, cercetând treptele dregătorești parcurse de anumiți mari boieri s-a constatat că mulți dintre ei, cei mai însemnați, apar în documente deodată în dregătorii importante, fără a parcurge toate treptele inferioare, rezervate formării tinerilor boieri proveniți din familii de rang mai mic, putem constata că și în cazul jupânițelor, nu întâlnim, în mod obișnuit, între *fetele din casă* aflate în serviciul doamnei, fiice de mari boieri. Acestea provin, de obicei, din vechi familii boierești

[63] *Ibidem*, p. 186-187.
[64] *Ibidem*, p. 209.
[65] Radu Rosetti, *Familia Rosetti*, București, 1938, p. 138.
[66] Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani*, vol. II, Iași, 1859, p. 58.
[67] Gh. Ghibănescu, *Spița familiei Cârjă*, în "Arhiva", Iași, VIII (1897), p. 189-196. La fel, Hina, mama vestitului paharnic Gh. Sion (autorul *Arhondologiei Moldovei*) a fost domnișoară de onoare (*loc. cit.*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scăpătate sau dintre rudele, cu oarecare stare ale domnului şi ale doamnei. Nu putem socoti instituţia *fetelor din casă* ca pe o "pepinieră" în care erau formate viitoarele mari jupânese ale ţării. Cele mai norocoase puteau face acest salt, însă, de regulă, ele puteau rămâne în slujba doamnei, ca *jupânese de curte* sau *cămărăşiţe*, atunci când nu părăseau Curtea domnească, plecând după soţii lor.

Interesante sunt cazurile de jupăniţe, sau chiar domniţe, care ajungeau, în timpul pribegiilor, *domnişoare de onoare* la curtea împărătesei Maria Theresia, unde primeau şi pensii speciale pentru această poziţie[68]. *Maria*, fiica domnului D. Cantemir, a fost *freieră* ("damă de onoare") la curtea ţarinei, murind, în cele din urmă, nemăritată, în Rusia, la anul 1757, iar altă *Maria*, fiica lui Şerban Cantacuzino, a fost, deasemenea, *freieră* la Ana, împărăteasa Rusiei, murind şi ea nemăritată, la 1754, în vârstă de 54 ani [69].

III. Femeile de la Curte

În slujba doamnei – şi a Casei domnului, în general – documentele amintesc diverse personaje feminine, al căror statut nu este prea clar definit. Ele nu sunt soţii de mari dregători, după cum nu sunt nici "domnişoare de onoare", fiind, de obicei, căsătorite cu dregători mai mărunţi sau slujitori de la Curte.

Astfel, la 14 april. 1566, Bogdan Lăpuşneanu voievod întărea uric "jupânesei *Agafia*, din Curtea domnească", satul Vlădiceşti, pe Siret, cumpărat de aceasta cu 3000 zloţi, de la Ana, fiica lui Eremia vistiernic, soţia lui Toma logofătul"[70].

Mai multe asemenea informaţii provin din domnia lui Vasile Lupu. Într-un document este consemnat faptul că "au făcut Vasălii-vodă silă cu o *femeie din casă* (...) şi cu acea femeie au făcut un fecior fără cununie"[71]. Acelaşi Vasile vodă, la 12 ianuarie 1653, miluia pe sluga sa, Ion Ţurlic şi pe jupâneasa lui *Gaftona*, cu o parte de ocină din Mânzeşti, din ţinutul Iaşilor, cumpărată de la nişte oameni, pentru că "*au slujit împreună amândoi la casa domniei mele*"[72]. La 1666 sunt amintite "*fetele Parascăi, ce-au fost cosătoare în casă la doamna lui Vasile vodă*"[73]. Mama lor era căsătorită cu Baciu, prisăcarul mănăstirii Socola, din Braniştea domnească de la Bohotin. Una din fete s-a căsătorit cu Gheorghe, vornicul de târgul Iaşi. Există şi un alt act de împărţeală a locului din Braniştе, între

[68] G. Potra, *Din Bucureştii de ieri*, vol. I, Bucureşti, 1990, p. 34.

[69] N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 255, 420.

[70] CDM, Supliment I, nr. 116, p. 68-68 (orig. sl.). Într-o copie slavonă a acestui pergament, publicată în DIR, A, XVII-II, p. 190-191 (ASB, Condică Asachi), Agafia este numită "cneaghina din casa (slv. *strat*) domniei mele". În această variantă, mai ales termenul *cneaginâ* folosit aici (dacă este corect consemnat) ar desemna mai curând o jupâneasă de rang înalt, o rudă, decât o femeie ce slujea în casa doamnei.

[71] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI, p. 34.

[72] T. Codrescu, *Uricariul*, vol. XXIII, p. 235.

[73] CDM, III, nr. 1416, p. 307.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cele două surori. În Muntenia documentele amintesc o jupânească ce "*i-au fost în casă*" lui Mihai Viteazul[74].

La 1725, o "*femeie din casa voievodului*" făcea o călătorie la Braşov, căutând o "femeie pricepută" (moaşă) care ar putea vindeca boala fiicei domnului muntean[75].

a. Cămărăşiţele. În afară de *cămăraşii doamnei*, care se ocupau, probabil, în special de adunarea veniturilor acesteia, pentru Cămara doamnei, Dimitrie Cantemir aminteşte de *cămărăşiţele doamnei*, care aveau grijă, credem, mai ales de treburile gospodăreşti. Ele erau prezente şi la diverse ceremonii ale Curţii, cum ar fi slujba de Paşti, ce se oficia în "Biserica cea mare" (Sf. Neculai Domnesc din Iaşi). Locul lor era *la dreapta* jilţului doamnei, alături de "fetele de neam ce o slujesc" (domnişoarele de onoare)[76]. O *cămărăşiţă bătrână*, cu faţa acoperită de o năframă neagră, este amintită de Del Chiaro, la înmormântarea doamnei Pulcheria Mavrocordat, urmând sicriul, imediat după domn (Nicolae) şi fiul acestuia, Scarlat, înaintea marilor jupânese[77]. Această informaţie, folosită şi de C. Gane, se referă, cred, la *vorniceasa despre doamna*, despre care va fi vorba mai jos, şi nu despre o cămărăşiţă oarecare, cum crede autorul citat.

O menţiune târzie întâlnim în *Arhondologia* paharnicului Sion: un anume Alecu Nacu ("bun scriitor dar şi bun crăişor"), s-a însurat, pe la 1824, cu o *Catinca*, fata unei văduve, ce era *cămărăşiţă a doamnei Catrina* a lui Ioan vodă Sturza, destul de ră de muscă şi ea... Datorită acestei căsătorii, vodă l-ar fi făcut, pe Alecu Nacu, stolnic şi sameş de Tutova [78].

b. Dădaca ("dada"). Un loc aparte între femeile din anturajul doamnei era ocupat de *doicile*[79] micilor beizadele şi domniţe. Radu III Mihmea era fiul natural al lui Petru Cercel, născut în timpul domniei acestuia. La 1585, după fuga tatălui său în Transilvania, copilul domnesc, în vârstă de 6-7 ani, a fost dus la Constantinopol, de către *doica sa grecoaică*[80].

Pentru domnia lui Grigore III Ghica, domnul decapitat de turci, s-au păstrat asemenea informaţii referitoare la luna ianuarie 1776[81]. Sunt amintite trei doici: *Zmaranda*, *Xantia* şi *Despa*, fiecare primind leafă de la Visteria Moldovei, al

---

[74] Apud A. Sacerdoţeanu, *Marula nu e fiica lui Mihai Viteazul*, în "Hrisovul", I, 1941, p. 218-240. Referirea poate fi la aceeaşi Despina Năsturel, mama doamnei Elina a lui Matei Basarab; vezi *supra*, p. 13 şi nota 48.

[75] *Arhiva Magistratului oraşului Braşov. Inventarul actelor neînregistrate*, vol. I, nr. 348, p. 80.

[76] Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 229.

[77] Vezi C. Gane, *op. cit*, vol. II, p. 15.

[78] C. Sion, *Arhondologia Moldovei*, ed. Şt. S. Gorovei, Bucureşti, 1973, p. 191.

[79] Ele sunt amintite în documentele Visteriei, prin termenul de *dada*, prezent şi în limbile bulgară, sârbă, maghiară turcă şi persană, cu acelaşi înţeles, de "doică". Faptul că *dada* însemna şi "soră mai mare", arată şi o anumită familiaritate de care se bucurau, atât din partea beizadelelor, cât şi din partea doamnei (cf. Augustin Scriban, *Dicţionarul limbii româneşti*, Iaşi, 1939, p. 386).

[80] Cf. N. Iorga, *Istoria românilor*, ed. II, vol. V, p. 237; nota 22, aparţinând lui C. Rezachevici, editorul volumului.

[81] I. Caproşu, *Sama Visteriei Ţării Moldovei pe anul 1777*, în ArhGen, 1998, nr. 1-2, p. 186.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sf. Vasile, câte 51 de lei. Ştim însă că domnul şi soţia sa, Ecaterina Rizo (care au avut împreună şase fii şi fiice), erau prea în vârstă, la această dată, pentru a avea copii mici[82] (ei fiind căsătoriţi din 1754). Doicile amintite puteau să aibă grijă de nepoţii domnului. Însă fiica sa, domniţa Ruxandra, căsătorită cu N. Balş (viitorul mare logofăt), născtea cel dintâi nepot al lui Grigore vodă, abia la 29 septembrie 1777. Ştim însă că Grigore III Ghica avea o mare slăbiciune pentru nepoţii lui de soră, Costachi şi Iordachi Sulgearoglu, cei care vor lui mai târziu numele de Ghica şi ai căror urmaşi vor ajunge şi pe tron sub acest nume. Probabil că aceştia se aflau, la acel moment, în grija doicilor.

După cum vom vedea, cu altă ocazie, de cele mai multe ori însă, mai ales în epoca fanariotă, doicile erau alese dintre *roabe*.

c. Manca şi "baba". Distinct de *doicile* amintite mai sus, scriptele Visteriei amintesc încă două personaje a căror rol la curtea doamnei nu este bine stabilit: *baba* şi *manca*. În *Condica Visteriei Moldovei din 1763-64*, din domnia lui Grigore vodă Callimachi, este menţionat un oarecare Ştefan, "bărbatul *mancii a Mării Sali beizade*"[83], care se bucura de scutire din "ciferturi" (bir), fiind trecut la foaia cu "agiutorinţa gospod". Sama visteriei din 1777 menţionează, alături de cele 9 fete mari din casa doamnei, *baba* şi *manca*, pentru care se comandau, deasemenea, conduri şi terlici, cu ocazia zilei Naşterii Domnului Isus[84]. O altă menţiune o datorăm paharnicului Costandin Sion, pomenit mai sus, care, scriind despre pitarul Mihalachi Malaxa, arăta că "*baba grecului aceluia fusese mancă a lui Vodă*" Mihai Suţu[85]. O condică de convertiţi la ortodoxie de la 1820, aminteşte că o anume Condurata, fostă catolică, a fost botezată, naşă fiind *Casandra, bătrână din Curtea Gospod*, din partea Mării Sale Doamna[86]. Naşi de cununie i-au fost "Constantin şi Vasile curtezani, tot din partea Doamnei".

d. Cahvengidina doamnei. Acest personaj era o prezenţă oarecum insolită[87] printre femeile din anturajul doamnelor din veacul XVIII. Inflaţia dregătoriilor, fenomen specific epocii fanariote, a făcut ca la Curtea domnului să apară câte un dregător pentru fiecare "viciu" monden importat de la Istanbul. Existau tutungii, ciubuccii şi cafengii aflaţi în orice clipă la dispoziţia domnului.

---

[82] Nu ştim până la ce vârstă beizadelile se aflau în grija doicilor, dar, probabil, mult peste vârsta propriu-zisă a prunciei. Poate că şi dincolo de vârsta de 10 ani.

[83] Apud N. Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, vol. II, p. 133.

[84] I. Caproşu, *op. cit.*, p. 204.

[85] C. Sion, *op. cit.*, p. 179.

[86] *Condică pentru botezaţi carii din alte relighii au vinit la pravoslavnica credinţă*, în volumul *Documente statistice privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. I, ed. I. Caproşu şi Mihai-Răzvan Ungureanu, Iaşi, 1997, pp. 328-329.

[87] Ea aminteşte de un episod din istoria Franţei: apariţia ciocolatei. Existase, iniţial, *un monopol al reginei asupra ciocolatei*. Doar la curtea ei se prepara ciocolată fierbinte, ce se bea din căni. Apoi dreptul de a vinde această băutură a fost concesionat, regina încasând, în schimb, o taxă specială de la localurile respective.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La curtea doamnei nu întâlnim o echivalenţă decât pentru cafengiu. În *Sama Visteriei Moldovei pe 1776* apare *cahvengidina gospojdei*, plătită cu 20 lei pe lună, ca şi vorniceasa doamnei sau protopsaltul de Harem[88]. Leafa atât de consistentă arată că această cahvengidină nu exercita un serviciu oarecare, ci oficia un adevărat ceremonial al cafelei, care cerea multă artă şi rafinament, răsplătite pe măsură. Este binecunoscut rolul simbolic al servitului cafelei în ceremonialul curţii otomane, atât pentru cinstirea oaspeţilor cât şi ca gest de recunoaştere a suzeranităţii.

Cahvengidina doamnei îşi avea o corespondentă şi în Haremul sultanului: roabele însărcinate cu prepararea şi servirea cafelei erau numite *kahveci-usta*[89]. Deoarece primea leafă, ştim că aceasta nu era roabă, asemeni celei din Haremul sultanului, ci era de condiţie liberă, o femeie pricepută în tainele cafelei, probabil o greacă adusă de la Constantinopol.

e. Moaşe şi doctori. În serviciul vechilor domni români se pare că nu a existat multă vreme un "doctor al Curţii", cu statut permanent. Astfel, în aprilie 1657, "*doftorul Moisii*", un evreu venit din Apus, se afla în serviciul Curţii domneşti de la Iaşi, ca *medic al doamnei* Safta, a voievodului Gheorghe Ştefan. Pentru a aduce leacurile necesare tămăduirii doamnei, medicul făcea o călătorie la Viena[90]. Acesta a rămas în Moldova şi sub domnii următori.

Un altul a fost d*octorul Brecht*, era cunoscut în epocă drept un reputat ginecolog (în pitoreasca germană a timpului, un "*kindermacher*")[91]. În această calitate a fost chemat în Moldova, la curtea voievodului Constantin Duca, la 1694. El avea să o lecuiască pe doamna ţării de o aparentă sterilitate. Cum soţia lui C. Duca era fiica lui Constantin Brâncoveanu, e de presupus că recomandarea a venit din partea acestuia din urmă. Şi într-adevăr, în urma tratamentului aplicat, doamna Maria a născut un copil [92].

Doar atunci când vreun membru al familiei domneşti dobândea o boală mai gravă era adus un astfel de medic, de prin ţările vecine, cu multă cheltuială, şi doar

---

[88] Petre Râşcanu, *Lefile boierilor Ţării Moldovei pe anul 1776*, Iaşi, 1887, p. 80. Spre comparaţie, aceeaşi leafă aveau, pe lună, şi vel căpitanii de Dorohoi, Tecuci şi Covurlui. Totuşi, în *Sama Visteriei Moldovei pe anul 1777*, pentru aceeaşi domnie, este amintit un bărbat: *Sănfuli, cafengiu doamnii*, cu leafa de 10 lei, pentru lunile mai, iunie, iulie şi august (cf. I. Caproşu, *op. cit.*, p. 222).

[89] Mehmed Ali Ekrem, *Civilizaţia turcă*, Bucureşti, 1981, p. 236. Haremul sultanului era condus de mama acestuia, valide-sultan. Roabele din Harem erau împărţite în şase categorii, după cum urmează: 1. cele care se ocupau de lenjeria sultanului; 2. cele care se îngrijeau de baia acestuia; 3. cele care serveau cafeaua; 4. roabele care preparau mâncarea; 5. altele care se îngrijeau de desert; 6. cele care turnau apa pentru spălat sultanului.

[90] În *Socotelile oraşului Cluj* s-a păstrat următoarea însemnare: "Pentru soţia lui Gh. Ştefan, merge medicul ei la Viena", vezi Şt. Meteş, *Domni şi boieri din Ţările Române în oraşul Cluj şi românii din Cluj* (Cluj, 1935, p. 75).

[91] Josep Clemens Brecht von Brechtenbeg era originar din Strassburg. El venise în Transilvania în anii 1688-1689, ca medic militar. Constantin A. Stoide, *Date în legătură cu medicina şi medicii din Moldova în a doua jumătate a secolului al XVII-lea* (AIIX, XI, 1974, p. 258-259). Vezi şi N. Iorga, în RI, I, 9-10, 1915, p. 187.

[92] C.A. Stoide, *loc. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru perioada tratamentului. În rest se recurgea la priceperea unor femei vindecătoare, care îmbinau cunoştinţele lor empirice despre leacurile naturale cu descântecele şi bunăvoinţa lui Dumnezeu. Moaşele aduse din Ardeal se pare că aveau, încă din secolul XVI, o anumită instrucţie de specialitate şi chiar câte un atestat scris care să le garanteze exercitarea liberă a acestei ocupaţii[93]. Moaşele nu se ocupau numai de naşteri[94], ci şi de lecuirea diverselor beteşuguri (boli). Astfel, Radu Brâncoveanu scria fratelui său mai mare, nenea Ştefănică, pe la 1712, "pentru o *moaşă*, cum că numai de două ori te-au unsu pă dumneata şi ţi-au trecut; adevărat de ispravă moaşă s-au arătat, care trebuieşte foarte păzită bine, că ne va trebui şi de alte trebi"[95].

Cu atât mai mult doamnele, în caz de boală, preferau să recurgă, în primul rând, la serviciile unei femei pricepute şi doar în ultimă instanţă la asistenţa unui medic-bărbat. Prin anul 1725, o persoană din Magistratul oraşului Braşov răspundea domnului Ţării Româneşti, Nicolae Mavrocordat, la scrisorile primite, prin care voievodul îi comunicase boala fiicei sale, şi transmitea că a găsit *femeia pricepută în vindecarea bolilor* pentru care a venit *femeia din casă a voievodului*, şi vor pleca împreună. Corespondentul vorbise, în această privinţă şi cu doctorul Lucas Seuler şi, în caz că îngrijirile femeii nu ar fi dat rezultatele dorite, voievodul putea trimite, dacă dorea, pe domniţă ("principesă"), la Braşov, unde doctorul Seuler îşi oferea toată priceperea şi devotamentul său. Cel care scria aceste rânduri se oferea să pună la dispoziţia domniţei, la nevoie, casa sa, pe tot timpul cât aceasta ar fi stat la Braşov[96].

Alteori moaşa trebuitoare pentru îngrijirea doamnei, poate chiar pentru naşteri, era adusă chiar de la Constantinopol. În timpul domniei lui Grigore Callimachi, în *Sama Visteriei Moldovei din anul 1763 (iulie-decembrie)*, sunt trecute cheltuielile făcute cu o asemenea ocazie. La 30 noiembrie 1761, se plăteau 37 lei şi 90 bani "la odobaşe şi la levinţi ci au fost la Ţarigrad şi s-au întors cu *moaşa*" pentru doamna. În august 1762 se achitau 5 lei chirie pentru trăsura care a dus-o pe "*moaşa gospojdii*, păr la Galaţi"[97].

O domniţă din aceeaşi familie, Callimachi, era "cuprinsă de slăbiciune", la 2 decembrie 1816 Iată tratamentul aplicat, probabil la prescripţia unei asemenea moaşe: se cerea "lapte de la zece vaci cu viţei, ca să facă feredeu (baie, n.ns.) de lapte domniţei"[98].

---

[93] *Instituţii feudale în Ţările române. Dicţionar*, Bucureşti, 1988, p. 300-301.

[94] *Ibidem*. Autorii se referă la moaşe doar în legătură cu asistenţa naşterilor.

[95] N. Iorga, *Scrisori de familie ale vechilor Brâncoveni*, în AARMSI, seria III, tom XVI, 1935, p. 13.

[96] *Arhiva Magistratului Oraşului Braşov*, vol. I, Bucureşti, 1959, p. 80, nr. 348.

[97] N. Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, vol. II, p. 129, 123; vezi şi Gh. Ghibănescu, *Sama Visteriei Moldovei din 1763*, în IN, nr. 5, 1925, p. 98 (text selectiv). Mai nou publicată integral de I. Caproşu.

[98] N. Iorga, *op. cit.*, vol. I, pp. 530-531, 244.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

f. Vorniceasa doamnei ("de Harem"). Dacă dregătoria de vornic al doamnei este menţionată încă din veacul XVI, echivalentul feminin al acesteia apare în documente abia în secolul XVIII [99].

S-a scris că, de regulă, aceasta era soţia vornicului de Harem. Am întâlnit, însă, până acum, doar trei menţiuni documentare în care, alături de vornicii despre doamna, sunt amintite şi soţiile lor, dar în nici unul dintre cazuri nu se precizează că acestea ar fi fost *vornicese despre doamna*. Astfel, la 30 iunie 1570, este amintit "Pitic, vornic al doamnei, *şi femeia sa Ileana*"[100], la 24 august 1698 este menţionat "Vasile Purice, vornicul doamnei *şi jupâneasa sa Maria*"[101], iar la 5 august 1763 apare *Catrina*, soţia răposatului Enache, ce-au fost vornic despre Măria sa doamna"[102].

Există, totuşi, şi un caz afirmativ, care vine în sprijinul regulii enunţate mai sus: un act din 11 iunie 1753, copiat în *Condica Mitropoliei*, arată cum, în timpul arhiepiscopului Iacov, "au venit înaintea noastră dumneaei, *Catrina vorniceasa*, a răposatului Enachi, ci au fost vornic despre doamna", arătând că "dintru întâmplare ce s-au întâmplat de au ars Curţăle domneşti la acea vreme, la let 7260, *fiind dumneaei vorniceasă înăuntru, în Curte*, şi fiind cuprinsă de foc, i-au ars diiata dimpreună şi cu alte lucruri; deci au venit înaintea noastră şi au rădicat cu sufletul său pentru ace diiată, precum că au avut-o şi au ars"[103]. Ceea ce mai rezultă, indirect, este că această vorniceasă a doamnei locuia efectiv la Curtea domnească, unde îşi ţinea lucrurile şi actele casei.

O confuzie privind această dregătorie a apărut la publicarea scrierii lui Paul de Alep, despre călătoria patriarhului Macarie în Ţările Române. În fragmentul referitor la vizita de la palatul doamnei (Iaşi), există o frază tradusă astfel în ediţiile mai vechi: "Mai întâi ne ieşi înainte şi ne anunţase *dama de onoare a doamnei* (her kachia) şi apoi intrarăm"[104]. De fapt, personajul care i-a întâmpinat pe oaspeţi era un bărbat[105], denumit, cu un termen turcesc, *kehaia*. Acesta putea fi altcineva decât *vornicul doamnei* şi nu un personaj feminin, cum s-a crezut.

---

[99] *Instituţii feudale. Dicţionar*, 1988, p. 514, s.v. vornicul doamnei: "intendenta doamnei, care avea numele de *vorniceasa Haremului*". Ea este amintită şi de I.B. Bobulescu, în articolul *Curtea domnească, garda domnească şi ridicarea la rangurile boiereşti înainte de Regulamentul Organic*, în "Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie" (RIAF), X, 1909, p. 53.

[100] DIR. A, XVI-II, pp. 232-233, nr. 244.

[101] CDM, IV, nr. 2021.

[102] N. Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, vol. II, pp. 162-163, nr. 5.

[103] *Condica inedită a Sf. Mitropolii a Moldovii*, pp. 417, 443, la N. Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, vol. II, p. 161-162, apud C. Bobulescu, *O viaţă trăită, viaţa de paraclise*, Chişinău, 1932, p. 27, nota 1.

[104] N.A. Bogdan, *Oraşul Iaşi*, ed. II, 1913, p. 399. Sunt amintite ediţiile: M. Kogălniceanu, în AR, 1860; B.P. Hasdeu, în "Arhiva istorică", 1865; M. Gaster, în "Revista pentru Istorie"; Gr. Tocilescu, 1883; Emilia Cioran, teză de licenţă în istorie, Bucureşti, 1900. Pentru o bibliografie completă vezi *Călători străini în Ţările române*, vol. VIII, Bucureşti, pp. 369-370.

[105] Vezi *Călători străini*, vol. VI, p. 38, "*chehaiaua* ei a intrat întâi <la ea> şi i-a luat încuviinţarea, apoi am intrat şi noi"; nu se precizează că ar fi vorba de vreo damă de onoare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Altă informaţie, rămasă până acum obscură, care poate fi pusă în legătură cu această dregătorie, este oferită de relatarea lui Antonio Maria del Chiaro, privind înmormântarea doamnei Porfira, a lui N. Mavrocordat (Bucureşti, 1716)[106]. El consemna că după sicriul doamnei, purtat pe umeri de marii boieri, păşea domnul, cu fiul său, după care venea *marea boieroaică* ("la maggior-donna"), cu faţa acoperită de o glugă lungă de zăbranic negru, apoi toate jupânesele ţării, urmate de vreo 14 sau 15 roabe. Deşi cei mai noi editori ai acestui text presupun că personajul evocat ar fi soţia marelui ban, dregătorul cel mai însemnat, după domn (în Muntenia), cred că identificarea corectă este aceea cu *vorniceasa doamnei*, care, prin atribuţiile ei, era cea mai apropiată de soţia domnului ("maggior-donna" pare a fi forma feminină a cuvântului "majordom"). Ea mai apare, în diverse texte, ca "*grande-maîtresse*" sau "*donna di palazzo*".

Prima menţiune explicită a "vornicesei gospojdei" poate fi considerată cea din *Lefurile şi veniturile boierilor Moldovei în anul 1776*[107]. Această dată ar putea fi coborâtă până la 1749, dacă luăm în considerare cele două acte emise de Ecaterina, soţia lui Constantin Mavrocordat, pe care, alături de iscălitura şi sigiliul doamnei, întâlnim şi două contra-semnături: "*Zoiţa vor<niceasa>*", la 20 august, şi "*Aniţa vor<niceasa>*", la 30 noiembrie[108]. Având în vedere datele apropiate la care au fost emise cele două documente, de către aceeaşi doamnă, s-ar putea ca una din cele două lecturi să fie greşită. Probabil că Aniţa şi Zoiţa sunt un singur personaj.

O *Smaranda* vorniceasa din Curte, este amintită la 21 aprilie 1823, ca naşă a unei evreice care acceptase botezul ortodox, botezul făcându-se pe cheltuiala doamnei Ecaterina a lui Ioniţă Sandu Sturza, domnul Moldovei. Ea repeta acest gest, la 6 ianuarie 1826, chiar de Bobotează[109].

Informaţii mai complete despre această slujbă de la curtea doamnei sunt cuprinse într-un raport consular al lui Kreuchely, redactat pe la 1822[110]. El scrie că

---

[106] *Ibidem*, vol. VIII, p. 385.

[107] P. Râşcanu, *op. cit.*, p. 80.

[108] *Uricariul*, vol. XVIII, pp. 37-39 (copie). Ecaterina doamna dă scrisoare lui Constantin Gându vistiernic al doilea, finul său de botez şi de cununie, care a slujit în casa sa încă din copilărie, căsătorit cu Maria, ce a slujit din copilărie doamnei, o jumătate de sat din Durneşti, la ţinutul Dorohoiului. Al doilea act, dat de aceeaşi doamnă, păstrat tot în copie, se referă la o danie de robi ţigani către mănăstirea Dobrovăţ, vezi Puiu Visarion, Constantin Tomescu, Şt. Berechet, Şt. Ciobanu, *Documente din Basarabia*, Chişinău, 1928.

[109] I. Caproşu, Mihai-Răzvan Ungureanu, *Documente statistice privind oraşul Iaşi*, vol. I, Iaşi, 1997, p. 334, *Condica pentru botezaţi care din alte religii au vinit la pravoslavnica credinţă*. "Pre Revca, care au fost de legea jidovească, o am catihisit învăţând-o dogmele dreptslăvitoarei noastre credinţe, o am botezat, numind-o Maria, o am miruit cu Sfântul Mir şi o am împărtăşit cu Sfintele Taine, *fiindu-i naşă dumneaei Smaranda, vorniceasa din curte, din partea Măriei Sale Doamnei*". "Dumneaei cucoana Smaranda, vorniceasa din Curtea gospod", botează o altă evreică, tot cu numele Maria, la 6 ian. 1826, *ibidem*, p. 339.

[110] Iorga-Hurmuzaki, *Documente*, vol. X, pp. 68-69, raportul lui Kreuchely, *Explications des boyars valaques*. Raportul mai preciza că, la acea dată, lefurile personalului din casa doamnei se ridicau la 1000-1500 de piaştri pe lună.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

soţia vornicului de Harem, care este, de obicei[111], *vorniceasa doamnei* (“*vornitchesse de la princesse régnante*”), se mai numeşte şi marea stăpână a casei sale (“*grande-maîtresse de sa maison*”). Ea trebuia să participe la toate vizitele la care participa doamna. *Domnişoarele de onoare* ale doamnei, *cameristele* şi *garderobierele*, tot ce ţine de sexul Haremului, se subordonau vornicesei şi vornicului doamnei, cu excepţia *guvernantelor* şi *domniţelor*.

*

Deşi acum câteva decenii studiul instituţiilor medievale din Ţările Române a constituit o prioritate istoriografică, *Curtea doamnei*, nu a făcut obiectul unui interes special. Chiar dacă se bazează, aproape în exclusivitate, pe documente edite, studiul de faţă a încercat să ofere, pentru prima dată, o imagine închegată asupra personalului feminin aflat în preajma doamnelor române şi în slujba acestora. Dificultatea unei asemenea intreprinderi este deosebită, datorită surselor documentare precare, marcate de discontinuitate. Această realitate a impus îmbrăţişarea unui interval mare de timp, de patru secole. Doar aşa se putea spera la surprinderea principalelor linii de evoluţie ale instituţiilor legate de Curtea doamnei.

Prin adunarea unor informaţii documentare aflate până acum dispersate, în diverse publicaţii sau fonduri arhivistice, au rezultat, uneori, concluzii surprinzătoare. Un prim câştig este demontarea clişeului istoriografic potrivit căruia, după jumătatea veacului XVI şi mai ales în secolul următor, sub influenţa, continuu sporită, a modelului otoman, Curtea doamnei ar fi devenit un fel de “colivie de aur”, menită să o izoleze pe aceasta şi întreg anturajul său feminin, de ceea ce s-ar putea numi, în epocă, “viaţa publică”. Am pus în evidenţă faptul că, mult înainte de intrarea Ţărilor Române sub zodia otomană, Creştinătatea occidentală, în ansamblul ei, îşi manifestase din plin propriile rezerve în privinţa participării femeilor la viaţa publică, chiar dacă acestea făceau parte din familiile princiare. În ciuda denumirii de “Harem”, adoptată în veacul XVIII, pentru Curtea doamnei, aceasta a rămas, în esenţa sa, o curte europeană, foarte diferită de modelul otoman, care nu putea corespunde decât unei societăţi musulmane.

Plecând de la afirmaţia lui Dimitrie Cantemir, privitoare la *fetele din casă* aflate în serviciul doamnei, studiul de faţă a urmărit, pe bază de izvoare narative, acte de proprietate şi sămi de visterie, situaţia acestora, nuanţând ştirile lăsate de principile-cărturar şi acumulând multe alte detalii privitoare la această instituţie.

O pistă insuficient urmărită este aceea a posibilităţilor unui personaj feminin de a trece de la un statut la altul, pe diverse nivele ierarhice ale Curţii doamnei, ceea ar evidenţia elasticitatea şi dinamismul acestei scheme. O fată din casă putea rămâne în preajma doamnei şi în ipostaza de soţie a unui dregător, intrând în rândul marilor jupânese. Ea putea, cu destul noroc, să devină chiar soţie a domnului. Deasemenea, o domniţă putea să ocupe în anturajul mamei sale, după căsătorie,

[111] Informaţia că de obicei soţia vornicului de Harem ocupa funcţia de *vorniceasă a doamnei* este întâlnită şi la Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, vol. III, 1859, Bucureşti, pp. 311-312.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

poziţia de mare jupânească. La vreme de pribegie, domniţele puteau ajunge chiar *dame de onoare* la diverse curţi regale sau imperiale.

Aparatul feminin aflat în serviciul doamnei nu se reducea la fetele din casă, ci era mult mai complex. El cuprindea şi jupânese al căror statut nu este bine precizat, dar şi *cămărăşiţe*, *doici*, *cahvengidine* şi *moaşe*, abordate acum pentru prima dată, în mod sistematic. O contribuţie deosebită se referea la *vorniceasa doamnei*, cea care coordona întreg personalul feminin al "*caselor despre doamna*". Paragrafele destinate ei înlătură câteva confuzii întâlnite în unele lucrări mai vechi, care au atins, întâmplător, acest subiect, şi creionează, în premieră, portretul acestei însemnate dregătorese.

LA COUR DE LA PRINCESSE (II). L'ENTOURAGE FÉMININE DES PRINCESSES DE LA MOLDAVIE ET DE LA VALACHIE (le XVe-XVIIe siècles)

(Résumé)

Encadrée dans la série des préoccupations concernant les structures institutionelles médievales des pays roumains, l'étude explore un thème qui n'a pas été systématiquement, jusqu'à présent.

Cette analyse est une radiografie des catégories du personnel féminin de la Cour de la Princesse ("*Harem*", le XVIIIeme siècle), les femmes des grand boyards ("*jupânesele*"), les démoiselles d'honneur ("*fetele din casă*"), et autres femmes de la Cour ("*cămărăşiţele*", *cahvengidine, les nourrices, les sages-femmes*, etc.). Attestée documentaire dans le XVIIIe siècle, un lieu spécial a été réservé à la grende maîtresse ("*vorniceassa doamnei*") sous l'obeissance de laquelle tout le personnel féminin de la Cour se trouvait.

La pauvreté des informations sur ce sujet a fait que le segment temporel choisi soit tres long, en contenant les XVIe-XVIIIe siècles. De même raison, j'ai préféré que l'espace étudié ne soit pas restreint à la Moldavie, dont l'évolution historique est plus accesible, mais de contenir, aussi, la Valachie.

Les références occasionnelles à ces catégories de personnel ont été fait en passé, a l'aide de la base des sources narratives. Cet étude confronte ce type d'informations avec ceux offerts par les actes de propriété et les régistres du trésor public ce qui a permis la rédaction des divers complétéments, corrections et même des nouveaux points de vue. La résultat final est que l'image d'une institution peu connue, *La Cour de la Princesse*, s'est cristallisée.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ELENA CHIABURU

TIPOGRAFIA DIN MOLDOVA ŞI LUMEA ORTODOXĂ ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Credinţa ortodoxă a reprezentat pentru români atât o formă de solidaritate cu popoarele supuse Imperiului Otoman, cât şi un mijloc de apărare faţă de tendinţele de expansiune ale statelor vecine, catolice sau protestante, creându-se, astfel, o comunitate de cultură pan-ortodoxă şi inter-românească. Apartenenţa românilor la această comunitate culturală a fost o constantă firească a vieţii lor politice şi spirituale în întreaga perioadă analizată, iar tiparul, având încă de la început un caracter oficial, a fost legat de programele politice şi religioase ale statului.

Activitatea tipografică desfăşurată în Moldova în secolul al XVII-lea a fost generată de programele politico-religioase stabilite în conciliabulele Bisericii Ortodoxe, pe care editorii le consultau în prealabil. Astfel, în secolul al XVII-lea, conducerea Bisericii Ortodoxe Răsăritene s-a întrunit în câteva sinoade pentru a trasa graniţele dogmatice faţă de religiile reformate. Cele mai importante sinoade convocate în acest sens au avut loc la Iaşi (1642), hotărârile acestuia fiind apoi extinse asupra întregii ortodoxii prin Sinodul de la Constantinopol din anul 1643 şi de la Ierusalim, din 1672. Lucrările izvorâte din dezbaterile acestor sinoade au fost puse in circulaţie prin intermediul tipografiilor din Moldova.

Sprijinul prin intermediul tipăriturilor oferit de Moldova comunităţilor ortodoxe sud-est europene şi orientale nu a fost incidental, ci a fost solicitat din afară şi a fost organizat de meşteri tipografi români, prima dată la Iaşi, în secolul al XVII-lea, apoi reactivat la Bucureşti. Ajutorul cultural constituie doar un segment dintr-un proces de sprijin economic şi politic mult mai vast oferit de Ţările Române popoarelor ortodoxe din aceasta zona geografica De fapt, Moldova a fost o adevărată bază de cultură teologică, prin şcolile şi tipografiile sale, care au permis întreţinerea ortodoxiei în Orientul aflat sub stăpânire otomană. Mentalitatea în virtutea căreia s-a acordat ajutorul este specifică aşa-numitei epoci a "Bizanţului după Bizanţ", în care domnii români se considerau succesori ai împăraţilor bizantini, asumându-şi misiunea de protectori ai creştinătăţii ortodoxe. Prin urmare, Ţările Române devin continuatoarele tradiţiilor culturale bizantine şi protectoare ale creştinismului din această zonă, protecţia având şi importante substraturi politice:

Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", tom. XXXVII, 2000, p. 105–125.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rezistența antiotomană, antireformată și anticatolică. Situația a fost posibilă deoarece Țările Române au avut autonomie politică și un regim economic favorabil în comparație cu cele aflate sub dominație otomană.

În cele ce urmează, ne propunem să adâncim cercetarea asupra rolului deținut de tipografia din Moldova în opera de cultivare și susținere a ortodoxiei în secolul al XVII-lea, ținând seama de factorii social-politici care au concurat la editarea cărților. Vom aborda doar acel segment editorial al cărui conținut depășește domeniul strict teologic sugerat de titlurile cărților tipărite, pentru a se încadra în ceea ce am putea numi ortodoxism militant. Încercarea este posibilă, deoarece tipăriturile cele mai reprezentative apărute la Iași în secolul al XVII-lea constituiau de fapt replici date de Ortodoxie valurilor de cărți pe care Reforma le răspândea în Transilvania, iar prozelitismul catolic în Peninsula Balcanică și în Orient.

Cercetarea se va baza pe analiza tipăriturilor realizate în Moldova, studiind contextul care a generat apariția lor sau problema pe care imprimarea lor a rezolvat-o. Ne vom ocupa în primul rând de lucrările polemice, de cele al căror scop militant era evident, precum și de cele a căror imprimare constituia o replică tacită la publicații similare editate de alte confesiuni. În ceea ce privește cartea de cult românească, însemnătatea ei pentru cultivarea ortodoxiei interne fiind subînțeleasă, vom analiza doar apariția primelor tipărituri de acest gen in Moldova, care au contribuit la consolidarea limbii române în biserică.

Studiul se va desfășura în două direcții. Mai întâi vom analiza procesul de susținere a ortodoxiei românești, cu precădere a celei din Transilvania, în fața religiilor reformate și catolice, implicit a conștiinței de neam românești. Este vorba deci, de o direcție internă în care vom analiza activitatea editorială a mitropoliților Varlaam și Dosoftei, în timpul cărora s-au stabilit ariile de acțiune a tipografiei din Moldova și s-a consolidat ortodoxia românească prin introducerea limbii române în cult. Cea de a doua direcție de studiu va urmări sprijinul acordat ortodoxiei sud-est europene și orientale prin aprovizionarea cu cărți religioase. Este important de subliniat faptul că, pentru asigurarea acestui sprijin, în Moldova a existat o tipografie care a lucrat exclusiv în beneficiul comunităților ortodoxe din Imperiul Otoman amenințate de ereziile scizioniste. Este vorba de tipografia în limba greacă de la mănăstirea ieșeana Cetățuia. Vom analiza, astfel, rolul jucat de tiparul din Moldova, în diversele sale forme lingvistice (în limba română, slavonă, greacă), în acțiunea de susținere a ortodoxiei, apreciind indirect contribuția sa la cristalizarea conștiinței naționale a popoarelor amintite. Deși marile confruntări religioase în care a fost antrenată și Moldova au avut loc în întreg secolul al XVII-lea.

Sursele de informare pentru o asemenea analiză sunt numeroase și variate, în general fiind recunoscut rolul important jucat de Țările Române în susținerea ortodoxiei sud-est europene și orientale din secolul al XV-lea până la mijlocul secolului al XIX-lea. Izvorul principal de informare îl reprezintă cartea în sine, al cărei titlu, prefață, postfață și, evident, cuprins, permit aflarea conținutului de idei, rațiunile pentru care s-a tipărit, indicând eventual obiectul disputei și adversarii. Cartea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tipărită oferă în numeroase cazuri şi o sursă particulară de informaţie, uneori mai importantă chiar decât conţinutul ei, şi anume însemnările de pe carte. Studiul acestor însemnări permite obţinerea imaginii complete a impactului cărţii tipărite asupra societăţii, desprinsă din analiza circulaţiei a valorii şi a categoriilor de posesori de carte. Facem totuşi menţiunea că structura şi economia lucrării de faţă nu ne permit argumentări bazate pe însemnări. De asemenea, precizăm că pentru întocmirea acestui studiu ne-am limitat la informaţiile cuprinse în lucrarea de referinţă asupra vechiului tipar românesc: Ioan Bianu, Nerva Hodoş şi Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, vol. I-IV, după care se va face şi identificarea publicaţiilor. O altă sursă de informare pentru reconstituirea legăturilor dintre tiparul moldovenesc şi ortodoxia perioadei analizate sunt izvoarele contemporane, din care am reţinut două categorii. În prima categorie intră izvoarele narative contemporane (*Cronica Ghiculeştilor* şi cea a lui Axinte Uricarul, *De a doua domnie a lui Neculai Alecsandru vodă*). Cea de a doua categorie include corespondenţa feţelor bisericeşti înalte referitoare la cartea şi tiparul din Moldova. Utile din acest punct de vede sunt colecţiile de izvoare, din care amintim doar pe cea editată de Nicolae Iorga, *Studii şi documente privitoare la istoria românilor*. În afara surselor informaţionale primare, studierea tiparului din Moldova ca mijloc de apărare a ortodoxiei pretinde o abordare multidisciplinară. Surprinderea corectă a fenomenului impune cercetări în domeniul istoriei bisericii, a literaturii şi a relaţiilor social-politice dintre Ţările Române şi celelalte popoare ortodoxe. Deşi bibliografia cărţii şi a tiparului în general, este foarte bogată, o monografie a subiectului enunţat anterior, deocamdată nu s-a realizat. Valorificând cadrul istoriografic existent, vom încerca o mai atentă plasare a activităţii editoriale consacrate susţinerii ortodoxiei în cadrul polemicilor religioase care au afectat viaţa intelectuală şi politică a sud-estului Europei şi a Orientului. Demersul nostru îşi propune să umple lacunele existente, dar şi să amendeze unele enunţuri, pentru a se ajunge la o corectă apreciere a locului ocupat de tiparul moldovenesc în cadrul eforturilor de sprijinire a ortodoxiei medievale.

Încă de la apariţia ca ideologie, Reforma religioasă a încercat să-şi impună inovaţiile apelând la autoritatea unei biserici creştine vechi. Prin urmare, a căutat să acrediteze teoria conformităţii doctrinelor sale cu cea a Bisericii Ortodoxe[1], secolul al XVII-lea cunoscând numeroase dispute interconfesionale din acest motiv.

Polemica dintre reformaţi şi ortodocşi proiecta discuţiile în domeniul politic[2], fiind vizată, de fapt, menţinerea conştiinţei de neam (atât în cazul românilor transilvăneni, cât şi a popoarelor sud-est europene şi orientale). *Ţările Române au*

---

[1] Episcopul Melchisedec, *Biserica ortodoxă română în luptă cu protestantismul <...>, în veacul al XVII-lea şi cele două sinoade din Moldova contra calvinilor*, extras din AARMSI, seria II, tom. XII (1889-1890), p. 1-2 (în continuare: Melchisedec, *Biserica ortodoxă română în luptă cu protestantismul*).

[2] Emile Turdeanu, *Le livre grec en Russie: l'apport des presses de Moldovie et de Valachie (1682-1725)*, în "Revue des Etudes slaves", tom. XXVI, 1950, f. 1-4, p. 69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

luat parte la marile dispute dogmatice medievale în două momente esențiale, și anume: *Sinodul de la Iași*, din anul 1642, dominat de Vasile Lupu și Petru Movilă, și *campania culturală* de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea[3].

În prima jumătate a secolului al XVII-lea, rolul cel mai important în dirijarea vieții religioase ortodoxe a aparținut lui Vasile Lupu, domnul Moldovei și lui Petru Movilă mitropolitul Kievului. Implicarea lui Vasile Lupu în viața ortodoxiei s-a concretizat în politica de protecție a Patriarhiilor orientale și, mai ales, în inițiativele sale în disputele dogmatice. Sub aceste aspecte, capitala Moldovei a devenit, pentru aproximativ două decenii, un fel de mic Constantinopol de unde voința de fier a Domnului impunea ordine într-o lume dezorganizată și dezbinată. Pe de altă parte, Petru Movilă a înțeles că acțiunea de apărare a ortodoxiei în fața asalturilor ideologice reformate se putea desfășura cu succes în primul rând prin cultură. Folosind armele Bisericii Catolice în polemicile religioase, el a determinat prin activitatea sa o renaștere culturală a Bisericii Ortodoxe. Tipografia de a Trei Ierarhi din Iași, provenind de la Kiev și Liov, își are originea în curentul de polemică religioasă început prin colaborarea dintre Petru Movilă și Vasile Lupu. Direcțiile de acțiune ale tipografiei din Moldova au fost stabilite încă din timpul domniei lui Vasile Lupu și al mitropolitului Varlaam: Domnul s-a implicat în sprijinirea ortodoxiei externe, în timp ce Mitropolitul s-a preocupat mai ales de ortodoxia românească, ambele amenințate de Reformă.

Opera de apărare a ortodoxiei prin intermediul tiparului s-a declanșat în secolul al XVII-lea în Țara Moldovei întâi față de calvinism. La începutul secolului apăruse la Geneva o *Mărturisire de credință* cu conținut calvin atribuită lui Chiril Lucaris patriarhul Constantinopolului. Cartea a avut influență în unele zone, cum era și Transilvania, asupra cărora se exercita o presiune oficială pentru a le determina să treacă la calvinism. Moldova ia atitudine deschisă împotriva tendințelor de calvinizare prin organizarea la Iași, din îndemnul lui Petru Movilă, a unui Sinod al întregii Biserici Ortodoxe răsăritene pentru a se clarifica dogmele ortodoxe puse în discuție de calvinism. La Sinodul de la Iași au participat, pentru prima dată în istorie în mod conștient, cele trei ramuri ortodoxe: greacă, slavă și română. Din colaborarea lor a rezultat oficializarea operei mitropolitului Kievului Petru Movilă: *Mărturisirea de credință ortodoxă*, care s-a impus apoi prin consens succesiv în întreaga Biserică Ortodoxă, la recomandarea Patriarhiei ecumenice din 1643. Stabilind în literatura religioasă ortodoxă o operă normativă care să oprească avansarea ideologiei calvine, Sinodul de la Iași a contribuit fundamental la afirmarea ortodoxiei. De activitatea Sinodului de la Iași este legată înființarea tipografiei de la Iași. La sfârșitul lucrărilor, în decembrie 1642, a fost imprimată în tipografia de la Trei Ierarhi o *Scrisoare de mulțumire* a participanților la Sinod

[3] Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (secolele XVII-XIX)*, București, 1985, p. 256.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

adresată lui Vasile Lupu, care oferă indicii asupra motivelor ce au determinat convocarea acelui sinod: "văzând Bisericile lui Christos perturbate din cauza *Capitulelor* de curând ivite, cu cuprins calvinic, pretinzând a fi ale noastre, sub titlul *Mărturisirea orientală a credinţei creştine*, nu te-ai lenevit deloc, ci făcând <în> toate chipurile, nu te-ai lăsat de osteneală până a nu chema locoţiitoriu a preasfântului şi apostolicului tron ecumenic şi a întreg Sfânt Sinod de pe lângă el, cum şi din Rusia reprezentanţi ai Bisericei de acolo, şi aşa, cu aceştia ai sfâşiat toate dogmele lor cele false, admiţând şi întărind prin cărţi publice dogmele curate ale Bisericii orientale. Şi aşa descoperind veninul cel ascuns în acele *Capitule* tuturor fiilor ortodocşi ai creştinilor, ai ordonat a se face cunoscută în public socotinţa ce are despre aceste dogme Biserica noastră"[4]. Odată cu scrisoarea de mulţumire s-a tipărit *Condamnarea Mărturisirii* răsăritene presupuse a lui Chiril Lucaris, cuprinsă într-un *Decret al patriarhului Partenie*, o foaie volantă de format mare (0,91x0,31" cm) , imprimată pe două coloane, cu frontispiciu şi care are stema Ţării Moldovei, deci este o publicaţie oficială[5]. *Mărturisirea ortodoxă* a devenit un îndreptar al creştinilor ortodocşi de pretutindeni şi "a potolit neînţelegerile ivite atunci în contra credinţei apostolice din Mica Roşie şi a risipit intrigile Calvinilor prin aşa-zisele Capitole ale lui Chiril"[6]. Cuprinzând esenţa *Mărturisirii ortodoxe* a lui Petru Movilă, putem considera că aceasta s-a tipărit mai întâi la Iaşi, precedând astfel imprimarea din Olanda în anul 1667 şi din Ţara Românească în anul 1692 în limba română de către Mitrofan şi în 1699 de către Antim Ivireanul în limba greacă. Hotărârile Sinodului de la Iaşi fiind popularizate prin intermediul tiparului, rezultă deci că tipografia din Moldova a contribuit la consolidarea conştiinţei ortodoxe în epoca. Oferind posibilitatea înţelegerii necesare pentru a înfrunta şi respinge Reforma în prima jumătate a secolului al XVII lea, încă de la începuturile sale, tiparul s-a integrat în opera mai vastă de "călăuză a credinţei ortodoxe"[7] întreprinsă de Moldova. Imprimarea *Decretului Patriarhului Partenie* stabileşte una din direcţiile de acţiune a tipografiei moldoveneşti, şi anume sprijinirea ortodoxiei din afara graniţelor Ţării Moldovei prin tipărituri, cu implicarea efectivă a Domniei. În anul 1642 a mai fost imprimată o carte de combatere a Reformei, şi anume un *Catahisis* slav. Existenţa acestuia este semnalată în două manuscrise ruseşti prezentate de V.J. Sreznevskij şi Th. I. Procrovskij în *Descrierea secţiei de manuscrise a Bibliotecii Academiei imperiale*

---

[4] Melchisedec, *Biserica ortodoxă în luptă cu protestantismul*, p. 50-51; Idem, *Notiţe istorice şi arheologice adunate de pe la 48 mănăstiri şi biserici antice din Moldova*, Bucureşti, 1885, p. 228.

[5] Petru Movilă, *Mărturisirea ortodoxă*, Iaşi, 1996, p. XXVII ; D. Fortunescu, *Istoria tiparului în Ţările Româneşti - secolul al XVIII-lea*, în "Anuarul Graficei Române", 1925, p. 117.

[6] Petru Movilă, *op. cit.*, p. III; N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, Bucureşti, 1904, p. 149-150; (în continuare: Iorga, *Istoria literaturii religioase până la 1688*); Cornelia Papacostea-Danielopolu, *op. cit.*, p. 162.

[7] N. Iorga, *Istoria literaturii religioase până la 1688, p. 136;* Ilie Minea, *Câteva precizări şi interpretări noi în legătură cu Sinodul de la Iaşi (1642)*, în "Mitropolia Moldovei", 1942, nr. 2, p. 527.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de ştiinţe, vol. II, Petrograd, 1915, p. 131, ms. 824 şi p. 461-464, ms. 997. Manuscrisul nr. 824, copie din 1754, are următorul titlu: *Despre Martin Luther şi Calvin*, conţinutul său fiind o critică la adresa reformaţilor care nu au preoţi şi se încheie astfel: "s-a tipărit în Iaşii Moldovei în mănăstirea Trei Ierarhi, în anul de la Cristos al 1642-lea, decembrie în 20 zile". Manuscrisul nr. 997, din secolul al XVIII-lea, la f. 140 reproduce *Catihisisul credinţei ortodoxe şi al bisericii catolice răsăritene* "alcătuit de mărturisirea ortodoxă, tipărit în Moldova, într-un comun acord, de Grecii şi Ruşii adunaţi împotriva luterano-calviniştilor şi cu întrebări şi răspunsuri pe scurt, aşezate aşa că oricine dintre creştini doritor a învăţa, să poată a răspunde de la sine, fără nici o altă cârmuire, împotriva mai sus pomeniţilor luterano-calvinişti întemeiat <catehisisul> împotriva mărturisirei tipărită de luteranul Conrald Teodoric"[8]. Acest *Catehisis* nu poate fi altul decât cel de la Iaşi, din 1642, copiat în ms. 824 amintit mai sus.

Dacă politica religioasă a lui Vasile Lupu a fost îndreptată cu precădere spre exterior, activitatea mitropolitului Varlaam reflectă realitatea ofensivei reformate în Ţările Române, cu precădere în Transilvania, preocuparea sa principală fiind editarea cărţilor religioase în limba romană destinate clarificărilor ideologice. Mitropolitul urmărea, în final, creşterea nivelului de cultură al tuturor românilor pentru a putea ajunge la înţelegea dogmelor ortodoxe contestate de reformaţi şi de catolici. Pe fondul confruntărilor de idei ale vremii, cărţile imprimate de mitropolitul Varlaam sunt consacrate problemelor controversate ale doctrinei creştine, deci, preocupări apologetice prin tipărituri[9].

Există opinii conform cărora, de fapt, apariţia tipografiei în Moldova a fost determinată tocmai de progresul reformei în Transilvania[10]. Mitropolitul Varlaam s-a ocupat de apărarea ortodoxiei din Transilvania deoarece era "încă nelămurită într-o mulţime de probleme religioase pe care le scosese la iveală filosofia ultimelor timpuri aplicată la credinţă, era năpădită de curentele noi de idei, şi, ferindu-se de catolicism, cădea în calvinism"[11]. Folosind tiparul din Ţara Moldovei "pentru scopurile fireşti ale neamului său"[12], Varlaam a urmărit şi "să apropie prin tipar viaţa sufletească a românilor din deosebitele ţări" Campania reformată desfăşurându-se în Transilvania sub patronajul oficial al principilor calvini, mitropolitul a intuit nevoia unei republici de asemenea oficiale. Polemica are astfel implicaţii politice, urmărind, de fapt, păstrarea identităţii de credinţă şi a

[8] Ioan Bianu, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, vol. IV: *Adăugiri şi îndreptări*, Bucureşti, 1944, p. 23; (în continuare: BRV).

[9] Florian Dudas, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983, p. 26-27; Scarlat Porcescu, *Tiparniţa de la Trei Ierarhi-Iaşi. Cea dintâi carte imprimată în Moldova (1643)*, în MMS, XLVII, 1971, nr. 3-4, p. 205; idem, *Activitatea carturărească a mitropolitului Dosoftei*, MMS, L, 1974, nr. 9-12, p. 803.

[10] N. Iorga, *Istoria literaturii religioase până la 1688*, p. 149-150.

[11] Florian Dudaş, *op. cit.*, p. 26-27.

[12] N. Iorga, *Istoria Bisericii*, vol. I, p. 300 si 321-322.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unităţii etnice a românilor[13]. Colaborând cu învăţaţii contemporani, mai ales cu Udrişte Năsturel şi mitropolitul Teofil din Ţara Românească, Varlaam a opus calvinizării Transilvaniei însăşi realitatea unităţii de neam a românilor şi a acţionat ca mandatarul întregii Biserici Ortodoxe române[14]. Faptul că mitropolitul Varlaam avea autoritatea să coordoneze Biserica Ortodoxă din Transilvania rezultă din titulatura sa, aşa cum apare în lista participanţilor la Sinodul de la Iaşi din 1642: "Mitropolitul Varlaam al Sucevei şi a toată Moldovlahia şi exarh al Plaginelor". Titlul de "exarh al plaginelor" era dat de Patriarhie mitropoliţilor Ţării Moldovei şi Munteniei pentru a li se conferi plenipotenţa supravegherii ordinii bisericeşti din "laturile" (plaginele, gr. πλαγιοσ = lăturaş) sau provinciile limitrofe[15].

Analiza tipăriturilor lui Varlaam din punctul de vedere care ne interesează aici, indică parcurgerea a două etape în activitatea acestuia. Astfel, mai întâi Mitropolitul a imprimat lucrări religioase care să permită înţelegerea doctrinei ortodoxe *(Cartea românească de învăţătură, Catehismul slavon* şi *Paraclisul Născătoarei de Dumnezeu)*. În ce-a de a doua etapă, cărţile lui Varlaam sunt polemice, adresate direct împotriva prozelitismului reformat din Transilvania (*Şapte taine a bisericii, Răspunsul în contra Catehismului calvinesc*). Cărţile lui Varlaam sunt destinate mai mult credincioşilor şi mai puţin preoţilor[16], nota polemică derivând din aceea că lucrările apărute la Iaşi nu sunt scrieri moldovene, destinate doar moldovenilor. La fel ca şi cărţile de propagandă din Transilvania, ele se adresează tuturor românilor[17]. Activitatea editorială a lui Varlaam se încadrează într-un program conştient de ridicare a ortodoxiei prin cultură[18], Mitropolitul

[13] Patriarhul Chiril Lucaris îi scria, în vremea când mitropolitul Transilvaniei era Ghenadie, un opozant ferm al propagandei reformate (1627-1640), lui Gabriel Bethlen că "domnii vecini ai ziselor ţări <Moldova şi Ţara Românească> niciodată nu vor îngădui aceasta <aderarea românilor la Reformă> şi foarte sigur vor pune piedici, dacă nu cu armele, cel puţin cu îndemnuri tainice" (Ioan Lupaş, *Documente istorice transilvane*, I, Cluj, 1940, p. 78).

[14] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VI, *Monarhii*, Bucureşti, 1938, p. 132-133.

[15] Melchisedec, *Biserica ortodoxă în luptă cu protestantismul*, p. 35.

[16] "Cunoscând scopul calvinilor din Transilvania de a predica prin cuvântul lui Dumnezeu pe româneşte o schimbare de lege, Varlaam făcu deci o deosebire între cartea preotului şi a mireanului. Celui dintâi îi dădu în slavoneşte, prin cumpărătură toată slujba şi tâlcul; acestuialt îi întinse, spre a-i lumina întunerecul minţii şi de a pricepe întrebările cele mai mari, *Cartea românească de învăţătură* care era cartea de cetire religioasă a mireanului" (N. Iorga, *Istoria literaturii religioase până la 1688*, p. 160-161).

[17] În prefaţa *Cărţii româneşti de învăţătură* tipărite în 1642 destinatarul este: "toată seminţiia românească pretutindene ce se află pravoslavnică într-această limbă" (BRV, I, p. 139).

[18] Tot acolo, mitropolitul Varlaam spune: "mai vârtos limba noastră românească, ce n-are carte pre limba sa, cu nevoie iaste a înţelege carté alţii limbi şi pentru lipsa dascălilor ş-a învăţăturii, cât au fost învăţând mai multă vreme, acmu nici atâta nime nu învaţă. Pentru acé de nevoie mi-au fost, ca un datornic ce sunt lui Dumnezeu <...> să-mi poci plăti datoria măcar de cât <...>. Adunat-am din toţi tâlcovnicii sventei evanghelii dascăli besericii noastre si dec-am scris, aratat-amu Mariei Sale pravoslavnicului Domn Io Vasilie voivodul" (*ibidem*, p. 140).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sesizând faptul că se impunea scoaterea cărţii tipărite din interiorul mănăstirilor şi al bisericilor, pentru a putea fi cunoscută de toţi românii[19].

Cea mai însemnată lucrare tipărită de mitropolitul Varlaam este *Carte românească de învăţătură dumenecele preste an şi la praznice împărăteşti şi la svânţi mari (Cazania)*, Iaşi, 1641-1643, o publicaţie oficială "cu dzisa şi cu toată cheltuiala lui Vasilie <...>, Domnul Ţării Moldovei"[20].

Editarea *Cărţii româneşti de învăţătură* în anul 1643 a fost determinată de agitaţia calvină întreprinsă împotriva mitropolitului Transilvaniei Ilie Iorest. Lucrarea combate învăţăturile catolice şi reformate, iar explicarea Evangheliei reprezenta cel mai bun mijloc de a înfrunta "erezia"[21]. Astfel, în cazania din ziua de 8 septembrie se face aluzie la învăţătura catolică despre purgatoriu: "aicea se ruşinează cei ce zic că muncile au sfârşit şi iasă nişcine din iad şi <poate> să meargă în împărăţia cerului". Tot în textul de la 8 septembrie sunt criticate ideile protestante despre imaculata concepţie: "Precista şi ea ca toţi oamenii au zămislit şi născut dintr-o amestecătură bărbătească, fiindcă numai singurul Hristos s-a născut fără sămânţă bărbătească". În cazania din Duminica lăsatului de brânză se apără postul împotriva interpretărilor protestante: "aşa se nevoiesc şi fac toţi credincioşii lui Dumnezeu din toată lumea, numai singuri calvinii şi luteranii, ereticii din vremea de acu, legătura lucrurilor celor bune nu o vor". În alt loc îndeamnă: "să ne închinăm Crucei, pe eretici să-i proclețim, că ne râd pre noi că ne închinăm lemnului şi aurului şi argintului. Căci noi acelor lucruri nu ne închinăm, ci chipul Crucii cinstim gândind la Hristos cel răstignit"[22]. Prin urmare, în *Cartea românească de învăţătură*, mitropolitul Varlaam a reafirmat tot ceea ce fusese contestat în *Tâlcul evangheliilor* de la 1564-1566 şi ceea ce nu era suficient de accentuat în *Cazania* de la 1581, ambele tipărite de Coresi. Impactul *Cărţii româneşti de învăţătură* asupra românilor este relevat de circulaţia înregistrată de-a lungul timpului în întreaga arie românească şi de faptul că a fost copiată de numeroase ori, iar atunci când şi aceasta se dovedea insuficientă, cartea se reedita (sub titluri uşor variate, lucrarea s-a retipărit de 17 ori, în cele trei Ţări Române)[23]. Explicaţia fenomenului este garanţia oferită că tot ce vine din partea lui Varlaam respectă normele ortodoxe. Prin circulaţia ei, cartea a îndeplinit, după cum se

---

[19] Prin activitatea tipografică a lui Varlaam "biserica ieşea din vechiul ei cerc de acţiune <...>. Acum, între limba românească şi cultura bisericească şi Biserica însăşi se făcuse o legătură pe care nimic nu o mai putea sfărâma <...>. Această limbă românească era apoi a românilor de pretutindeni. Aceste cărţi le înţelegea oricine dintre acei mai puţin cărturari care ţineau <...> la creştinătatea lor, pe care nu erau în stare să o cerceteze prea de aproape în ceea ce priveşte pravoslavnicia sau eresurile <...>. Lege creştină şi grai românesc <...> şi Biserica înţelese aceasta" (N. Iorga, *Istoria Bisericii româneşti*, I, p. 344-345).

[20] BRV, I, p. 139.

[21] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VI, p. 131.

[22] Nestor Vornicescu, *Cazaniile noastre*, MMS, XXXVII, 1961, nr. 3-4, p. 190.

[23] *Ibidem*, p. 193.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

constată din diferite mărturii şi însemnări, misiunea de apărare şi întărire a ortodoxiei, iar valoarea ei a crescut şi prin contribuţia adusă la unitatea românilor[24].

În anul 1642, s-a tipărit în satul Prisaca din Transilvania un *Catehism calvinesc* în limba română, care a circulat şi peste munţi, provocând în Ortodoxia românească o reacţie similară cu cea *Mărturisirii* lui Chiril Lucaris în Biserica Răsăritului, care a dus la întrunirea Sinodului de la Iaşi şi la apariţia *Mărturisirii ortodoxe* a lui Petru Movila. În 1644, mitropolitul Varlaam, călătorind la Târgovişte în fruntea unei solii de pace, descoperă *Catehismul calvinesc* din Transilvania, care îl determină să declanşeze deschis polemica. Prima replică a fost apariţia în 1644, a lucrării *Şapte taine a bisericii*, care da explicaţii asupra esenţei credinţei ortodoxe, polemizând indirect cu calvinismul care nu admite tainele. Cartea a fost destinată mai ales categoriilor sociale mai instruite şi capabile să răspândească doctrina ortodoxă în societate şi să opună rezistenta ideologiei calvine[25].

Mergând în continuarea polemicii, mitropolitul Varlaam a convocat la Iaşi, în anul 1645, un alt sinod, alcătuit numai din ierarhi ai Bisericii muntene şi moldovene, la care s-a hotărât acordarea unui răspuns *Catehismului* calvin din Transilvania, apologetic-polemic şi tipărit[26]. *Răspunsul împotriva catehismului calvinesc*, alcătuit de Varlaam şi tipărit în 1645 la mănăstirea Dealu în Ţara Românească, este o compilaţie de luptă religioasă şi o critică documentată cu argumente biblice a *catehismului* calvin de la Prisaca[27]. Varlaam alege din *Catehismul* din 1642 părţile în care, în explicarea noţiunilor fundamentale (Tatăl nostru, Cele zece porunci, Simbolul credinţei) s-au strecurat idei calvine, pentru ca, întemeindu-se apoi pe pasaje din opere ortodoxe, să le combată punct cu punct. Totodată se expune concepţia ortodoxă în chestiuni fundamentale precum: păcatul originar şi curăţirea lui prin botez, dreptul omului de a se mântui prin fapte bune, cultul sfinţilor şi al icoanelor, care nu pot fi socotite ca idolatrie deoarece sunt simboluri, semnul crucii, cultul Mariei, doctrina predestinării[28]. Cartea în sine reprezintă expresia unui moment important al rezistenţei împotriva Reformei, care, prin forme şi finalitate este naţională[29]. Polemica în jurul *catehismului calvinesc* nu s-a încheiat însă la 1645. În anul 1648, la Alba Iulia, a apărut un al doilea *Catehism* în limba română, iar în 1656 calvinii au publicat *Scutul catehismului* "împotriva răspunsului a doao ţări", un contrarăspuns în care tratau moaştele Sfintei

[24] Octavian Şchiau, *Cărturari şi cărţi în spaţiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, 1978, p. 110.

[25] În prefaţă se spune că, aşa cum atunci când "răsare soarele <...> lumina lui loveşte în munţii cei mari, turnurile şi copacii cei înalţi luminează, de-aci şesurile şi văile, aşa într-acela chip <...> aceste *Şapte taine* <...> întâi ajunge întru ceata cea înaltă sufletească, întru arhierei şi în preoţi, de luminează şi în diregătoria cea lumească, în domni şi în boieri, de-acii şi întru cei mai mici..." (BRV, I, p. 148).

[26] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VI, p. 132-133; Idem, *Istoria Bisericii*, I, p. 234; Idem, *Istoria literaturii religioase până la 1688*, p. 152-153; Gheorghe Dincă, *op. cit*, p. 19-20.

[27] Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea a 2-a, Bucureşti, 1944, p. 859.

[28] N. Cartojan, *op. cit.*, p. 197-198.

[29] Florian Dudaş, *Memoria vechilor cărţi româneşti. Însemnări de demult*, Oradea, 1990, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Paraschiva din Iaşi drept "chip de lemn" adus în Moldova ca să-i îmbogăţească pe preoţi[30].

Funcţionarea tipografiei de la mănăstirea Trei Ierarhi încetează odată cu domnia lui Vasile Lupu. Activitatea tipografică a fost reluată în 1679, în timpul lui Gheorghe Duca, dornic să continue tradiţia lui Vasile Lupu[31]. În vremea acestuia şi a mitropolitului Dosoftei, activitatea tipografică înregistrează o dezvoltare fără precedent, devenind o acţiune comună a domnului, a mitropolitului şi a marilor prelaţi şi cărturari refugiaţi la Iaşi, şi se desfăşoară în limbile română şi greacă. Scopul era răspândirea culturii în Peninsula Balcanică şi în Orient pentru sprijinirea confesiunii ortodoxe, anticipându-se astfel ceea ce avea să se întâmple ulterior în Ţara Românească, în timpul lui Şerban Cantacuzino şi a lui Constantin Brâncoveanu[32]. In acest fel, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, imprimeria domnească este dublată de imprimeria ecleziastică, de asemenea oficială, manifestând-se consensul în privinţa programului editorial, practic acelaşi, axat pe apărarea ortodoxiei. Din punctul de vedere care interesează aici, fenomenul caracteristic întregii perioade de la sfârşitul secolului al XVII-lea este împletirea tiparului grec cu cel românesc, care nu poate fi analizat decât în strânsa lor interdependenţă. În ordine strict cronologică, însă, datorită mitropolitului Dosoftei, a început să funcţioneze mai întâi tipografia în limba română.

Dosoftei a provocat prin tipar "o adevărată revoluţie bisericească"[33], fiind singurul dintre prelaţii români din a doua jumătate a secolului al XVII-lea care lucrează după un plan şi are un scop bine definit[34]. Astfel, pe de o parte, a imprimat cărţi româneşti de cult, necesare clerului[35], deoarece până la dânsul în Ţara Moldovei nu apăruseră cărţi de cult, Varlaam tipărind numai cărţi de lectură religioasă. Mitropolitul Dosoftei a căutat, deci, să completeze acel segment de publicaţii neacoperit de Varlaam, tipărind cărţi de cult (Uniev, 1673, *Preacinstitul acatist*; Iaşi, 1679, *Dumnezeiasca liturghie;* 1680, *Molitvenicul* şi *Psaltirea de-nţeles*, în 1683, *Tocmala sfintei şi dumnezeieştii liturghii*, *Parimiile* şi un *Octoih* rămas neterminat). În plus, Dosoftei a observat nevoia cărţilor care să poată fi înţelese de întregul popor român, astfel încât multe tipărituri ale sale au în titlu sintagma "de nţăles" (*Psaltirea* slavo-română, *Molitvenicul, Liturghia*). Încă din 1673, când a tipărit *Psaltirea în versuri* de la Uniev, Mitropolitul mărturisea că a urmărit "să poată trage hirea omului către cetitul ei", astfel încât "să poată fi mai

[30] BRV, IV, p. 201; Petre P. Panaitescu, *Petru Movilă*, p. 47.

[31] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VI, p. 279-280.

[32] Cornelia Papacostea-Danielopolu, *op. cit.*, p. 167.

[33] N. Iorga, *Istoria Bisericii*, I, p. 402.

[34] Idem, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, p. 335. Mitropolitul însusi mărturiseşte că "de iznoavă şi cu tot dinadinsul socoteală şi cercetare am făcut ce carte ar fi deocamdată mai de folos între neamul românesc a să tipări" (BRV, I, p. 220).

[35] Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 395; idem, *Istoria literaturii române până la 1688*, p. 183; Ioan Bianu, *Contribuţiuni privitoare la originea şi moartea mitropolitului Moldovei Dosoftei*, Bucureşti, 1920, p. 67; Scarlat Porcescu, *op. cit.*, p. 812; Idem, *Episcopia Romanului*, 1984, p. 197.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mare-ndemnare către rugă şi către nevoinţa sfintei biserici că acesta obicei iaste din bătrâni"[36]. Prin urmare, cărţile trebuiau tipărite în limba română pentru a oferi clericilor posibilitatea înţelegerii subtilităţilor teologice şi a apărării atunci când se încerca abaterea lor de la credinţa ortodoxă[37]. Pe de altă parte, Dosoftei a mai tipărit si cărţi de lectură şi îndrumare religioasă în limba română (*Psaltirea în versuri*, Uniev, 1673, *Viaţa şi petrecerea svinţilor*, Iaşi, 1682-1686). Faptul a fost determinat într-o măsură mult mai însemnată de raţiuni de ordin confesional şi a implicat aspecte polemice evidente. Prin asemenea tipărituri, Dosoftei a urmărit, de fapt, să combată propaganda reformată. Scopul a fost atins, în primul rând, prin *Psaltirile* sale. Prin conţinut, Psaltirea era o carte care urmărea evitarea capcanelor ideologice ale Reformei, care consacrase citirea Psalmilor în limba înţeleasă de popor. Tipăriturile de acest gen erau destinate mai ales românilor transilvăneni, unde protestantismul avea tot mai mulţi adepţi iar catolicismul, încercând să se extindă în Răsărit prin metoda uniaţiei, reprezenta o altă primejdie pentru unitatea ortodoxiei. Românii din Transilvania, aflaţi în contact direct cu protestanţii, puteau fi influenţaţi de moda rugăciunilor versificate, care, deşi inspirate din psalmi, puneau în umbră textele biblice cu autoritate canonică şi rânduielile liturgice tradiţionale. Psaltirea, deci întreaga Biblie, puteau părea izvoare de credinţă a căror autoritate era discutabilă. Spre a-i feri pe românii ortodocşi din Transilvania, şi, fără îndoială, pe cei din Moldova, de versurile religioase care circulau tot mai mult, Dosoftei a versificat psalmii urmând textul biblic. Mai întâi a tipărit la Uniev, în anul 1673, *Psaltirea în versuri*, în care a inclus şi Paraclisul Maicii Domnului, Canonul din Sâmbata Paştelor cu întreaga slujbă de seara în româneşte, Canonul la toţi sfinţii din paraclis, rugăciuni pentru mersul la cuminecatura, Crezul versificat în limba slavonă şi un *Acaftist* românesc. În contextul religios din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, tipărirea în limba română a *Preacinstitului Acatist* a fost determinată atât de nevoia de înţelegere a slujbei, cât şi pentru a se consolida cultul Născătoarei de Dumnezeu în conştiinţa credincioşilor ortodocşi. Cartea a fost atât de mult căutată, încât în 1683 a fost nevoie de o a doua ediţie, a cărei autoritate a fost sporită şi de acordul patriarhului Dositei al Ierusalimului[38].

Importanţa *Psaltirii în versuri* a mitropolitului Dosoftei a fost multă vreme redusă la valoarea literară. Dar, destinaţia ei de a fi citită de întreaga "seminţie românească", într-o vreme când românii trăiau în state separate, ajungând aproape să nu mai grăiască "în toate ţările într-un chip, încă nici într-o ţară toţi într-un chip", cum mărturiseşte mitropolitul Simion Ştefan în Predoslovia către cititori din *Noul Testament* de la Alba-Iulia, din 1648, are şi o mare valoare politică. Ideea de a

[36] BRV, I, p. 212.

[37] Petre P. Panaitescu, *Patriarhul Dositei al Ierusalimului şi Mitropolitul Dosoftei al Moldovei*, în BOR, LXIV, (1946), nr. 1-3, p. 93; Scarlat Porcescu, *Activitatea cărturărească a mitropolitului Dosoftei*, p. 811; Idem, *Episcopia Romanului*, p. 196.

[38] Scarlat Porcescu, *Episcopia Romanului*, p. 202-203; idem, *Activitatea cărturărească a mitropolitului Dosoftei*, p. 820; N. Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 395-396.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sprijini afirmarea limbii române în întreaga arie locuită de români şi de a sluji unitatea neamului prin unitatea limbii se vădeşte, de altfel, în toate cărţile tipărite de Dosoftei. Dar mai mult decât oricare altă scriere religioasă, *Psaltirea* era cea mai indicată să slujească acestui scop, fiind cea mai căutată şi mai citită carte a Sfintei Scripturi. Continuându-şi programul, în 1680 mitropolitul Dosoftei tipăreşte o *Psaltire slavo-română*. Pentru a dovedi că psalmii traduşi în limba română sunt aceiaşi cu psalmii în limba slavonă, Dosoftei i-a tipărit pe două coloane. Versiunea slavonă, alături de cea română, era dovada evidentă că psalmii nu sunt denaturaţi prin traducerea lor în limba înţeleasă de popor. Tipărind *Psaltirea de-nţăles* în slavonă şi română, Dosoftei a răspuns şi unor necesităţi didactice: susţinătorii slavonismului puteau folosi cartea pentru a învăţarea limbii, alăturând textul slavon celui românesc. Scrisoarea către Duca vodă inclusă de Dosoftei în carte este o puternică argumentaţie în favoarea limbii naţionale, deoarece Scriptura sfântă într-o limbă neînţeleasă este ca "o grădină încuiată", ca o "fântână pecetluită", ale căror binefaceri rămâneau inutile[39]. Dosoftei parafrazează textul clasic din Corinteni, XIV, în legătură cu limba de cult, frecvent utilizat şi în tipăriturile protestante: "în biserică mai voia mi-i cinci cuvinte cu mintea să grăiesc, ca şi alţii să învăţ, decât zece mii de cuvinte într-o altă limbă. Pentru aceea şi noi am silit şi am scos pre înţeles rumânesc această sfântă carte"[40]. Un act atât de radical cum trebuie să fi părut în epocă renunţarea la limba slavonă trebuia bine motivat pentru a anula orice eventuală opoziţie sau bănuială de erezie. Prin urmare, încă din 1679, când a apărut *Dumnedzăiasca liturghie*, Dosoftei menţiona că a fost tipărita în limba română pentru ca "să-nţăleagă toţi spăseniia lui Dumnedzeu cu întreg înţăles" şi pentru a folosi preoţilor "carii nu-nţăleg sărbiaşte sau eliniaşte"[41]. Cartea a fost atât de bine primită, încât a trebuie să se redităteze în anul 1683. Cât de mare a fost îndrăzneala lui Dosoftei de a elimina slavonismul cultural prin tipărirea cărţilor de ritual în româneşte sugerează mitropolitul Teodosie al Ţării Româneşti. Acesta, tipărind în 1680, la un an deci după Dosoftei, *Liturghia* în limba slavonă, având doar îndrumări de tipic în limba română, precizează în prefaţă că întreaga *Liturghie* "a o propune pre limba noastră şi a o muta, nice am vrut, nice am cutezat"[42]. În acelaşi sens, în 1698, patriarhul Dositei al Ierusalimului îl îndemna pe mitropolitul Transilvaniei Atanasie Anghel să se străduiască "cu diadinsul" ca slujba "să se citească toată pre limba slovinească sau elinească", iar nu româneşte sau într-un alt

[39] Scarlat Porcescu, *Episcopia Romanului*, p. 197-198 si 226.

[40] *Ibidem*, p. 224; Idem, *Activitatea cărturărească a mitropolitului Dosoftei*, p. 811; N. Iorga, *Istoria Bisericii*, I, p. 399; Nicolae Grigoraş, *Duca vodă cel Bătrân. Înfăptuirile sale culturale*, MMS, XLVIII, (1972), nr. 7-8, p. 543.

[41] BRV, I, p. 224.

[42] BRV, I, p. 234; Gheorghe Dincă, *Un mare cărturar din veacul al XVII-lea: Mitropolitul Dosoftei (1642-1694)*, Bucureşti, 1939, p. 14-15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

chip"[43]. Dosoftei, în schimb, a făcut tot posibilul pentru ca serviciul religios să fie săvârşit în limba română peste tot acolo unde se află români ortodocşi. Pentru traducerea cărţilor religioase şi introducerea limbii române în cult, mitropolitul Dosoftei a venit cu argumente care dădeau autoritate lucrărilor sale. Aşa cum s-a amintit mai sus, folosirea limbii române a fost justificată cu vorbele Apostolului Pavel, pe care le întrebuinţau şi calvinii, precum şi cu cele ale lui Marcu din Alexandria[44]. În plus, pentru a înfrunta şi risipi anumite critici, Dosoftei şi-a asigurat girul unor renumiţi patriarhi ortodocşi. De altfel, acesta era şi spiritul în care funcţiona şcoala Patriarhiei de la Constantinopol, menţinerea contactului cu populaţiile ortodoxe din Imperiul Otoman, în condiţiile polemicilor religioase, impunând folosirea limbii populare în biserică[45]. Astfel, pe fila 25 a celei de a doua ediţii a *Liturghiei*, 1683, se face menţiunea: "cu blagoslovenia svinţii sale Partenie <...> luând de la Svinţia Sa voie, tâmplându-se la Iaşi <...>, am tipărit această svântă carte să-nţeleagă creştinii sfintele taine"[46]. Episcopul Melchisedec Ştefănescu a găsit într-un exemplar al *Paremiilor* un fragment de text care s-ar părea că fusese inclus de Dosoftei în ediţia a doua a *Liturghierului*, în 1683. Însemnarea, reprodusă şi în vol. I din *Bibliografia românească veche*, p. 263, se intitulează "Mărturie că nu este oprit a să cânta liturghie rumâneşte" şi este scrisă în limba greacă cu litere chirilice. Prin argumente de autoritate, Dosoftei a demonstrat astfel că Biserica Ortodoxă nu a fost împotriva utilizării limbilor naţionale în cult[47]. O altă tipăritură a mitropolitului Dosoftei cu substraturi polemice a fost *Viaţa şi petrecerea sfinţilor*, Iaşi, 1682-1686[48].

Determinată într-o măsură însemnată de confruntările interconfesionale ale vremii, activitatea tipografică a mitropolitului Dosoftei din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, a avut, în final, rezultatele scontate, deoarece ideile promovate s-au reflectat în conştiinţa celor cărora li se adresau[49].

---

[43] Iustin, Mitropolitul Moldovei şi Sucevei, *Ctitoria Mitropolitului Dosoftei*, în MMS, L, (1974), nr. 9-12, p. 737.

[44] BRV, I, p. 262-263.

[45] C.Th. Dimaras, *Istoria literaturii neogreceşti*, Bucureşti, 1968, p. 77.

[46] BRV, I, p. 262; Ioan Ivan, *Patriarhi ortodocşi în Moldova*, în MMS, LI, (1975), nr. 9-12, p. 680.

[47] Scarlat Porcescu, *Activitatea cărturărească a mitropolitului Dosoftei*, p. 813. Legat de acest subiect, vezi şi C.Th. Dimaras, *op. cit.*, cap. IV.

[48] BRV, I, p. 240; N. Iorga spune că "Dosoftei gonea astfel pe calvini, la care se gândeşte <atunci> când apară cultul sfinţilor făcători de minuni în prefaţa *Proloagelor* sale, din cea mai puternică a lor cetăţuie, şi dădea cartea sfântă ca hrană sufletească, de citit şi de ascultat în biserică unui popor întreg. Şi acest cărţi erau sigure şi curate, controlate cu originalele eliești, traduse de-a dreptul după acestea" (N. Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 402-403).

[49] "Dacă prefacerea de dogmă din Ardeal rupsese legăturile ierarhice cu atâtea silinţi dobândite, cartea bisericească, menită să străbată orice graniţă politică, ducând identitatea de credinţă şi de datină pe lângă identitatea de grai şi grafie, dădea neamului nostru de pretutindeni, în altă formă religioasă, unitatea firească şi legitimă de care el avea nevoie" (Iorga, *Istoria bisericii*, II, p. 115).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În întregul ev mediu, înalţii demnitari ai Bisericii Orientale făceau frecvente vizite în Ţările Române pentru a cere ajutor. Vizitele aveau mai multe ţeluri, între care şi acela de înfiinţare a unor tipografii cu care să se poată întreţine Ortodoxia ameninţată de prozelitismul catolic sau protestant în Orientul aflat sub stăpânire otomană. Moldova a fost vizitată în a doua jumătate a secolului al XVII-lea de Nectarie patriarhul Ierusalimului şi Partenie al Alexandriei, iar în anul 1693, patriarhii Gherasim al Alexandriei şi Iacob al Bizanţului au oficiat slujba de înmormântare a domnului Constantin Cantemir. Dar cel care s-a legat de activitatea tipografică din Moldova a fost patriarhul Dositei Notaras[50]. Din timpul acestuia, tiparul grecesc îşi deplasează centrul de activitate polemică anticatolică şi anticalvină în Ţările Române, la Iaşi şi la Bucureşti, unde beneficiază de concursul decisiv al domnilor şi cărturarilor români. Ţările Române au fost, de altfel, singurele ţări ortodoxe în care a putut lucra tiparul grecesc pentru a întări unitatea lumii ortodoxe.

Tiparul grecesc de la Iaşi şi Bucureşti a avut o funcţie de întărire a ortodoxiei într-o vreme când aceasta exprima însăşi conştiinţa de neam, căpătând şi o semnificaţie politică şi culturală. Pe de o parte, el servea drept substituire a unui tipar autohton grecesc care nu putea să funcţioneze în regimul de intoleranţă din Imperiul Otoman, iar pe de altă parte a avut rolul de tipar misionar şi de instrument al unei ortodoxii militante în serviciul patriarhiilor greceşti, al celei ecumenice de la Constantinopol, şi cu deosebire al celei de la Ierusalim.

În dezvoltarea tiparului grecesc în Ţările Române se deosebesc câteva etape, prima fiind aceea a *mecenatului domnesc*. Există opinii conform cărora această etapă s-a desfăşurat în Ţara Românească, în timpul domnilor Şerban Cantacuzino şi Constantin Brâncoveanu, "conştienţi de rolul care le revine în perioadele tulburi ale luptelor dogmatice dintre Reformă şi Contrareformă, de apărare a ortodoxiei, adică a lumii sud-est europene împotriva infiltrărilor tot mai insidioase ale propagandei catolice"[51]. Vom argumenta în cele ce urmează că în mod corect studiul trebuie să înceapă, chiar şi pentru tiparul grecesc, cu Iaşii lui Vasile Lupu, în timpul căruia s-a publicat în limba greacă, în anul 1642, *Decretul Patriarhului Partenie*, operă normativă prin care s-au comunicat în întreaga arie ortodoxă grecofonă dogmele ortodoxe stabilite prin Sinodul de la Iaşi. De asemenea, vom vedea că a doua etapă, mult mai importantă din punct de vedere al producţiei tipografice, s-a desfăşurat tot în Moldova, la mănăstirea Cetăţuia de lângă Iaşi. În acea etapă s-au tipărit, cu susţinerea financiară a domnului Gheorghe Duca şi prin efortul tipografului Mitrofan, primele lucrări de polemică religioasă în limba greacă, născute din dezbaterile Sinodului de la Ierusalim prin care s-au oprit aproape în totalitate imixtiunile ideologice ale Reformei în Ortodoxie. În ţara Românească s-a desfă-

[50] Dan Simonescu, *Le monastère Cetatzuie, foyer de culture de l'Orient Orthodoxe*, in "Balcania", VI, MCMXLIII (1943), p. 359-360 (în continuare: Dan Simonescu, *Le monastère Cetatzuia)*.

[51] Cornelia Papacostea-Danielopolu, *op. cit.*, p. 256.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şurat abia cea de-a treia etapă din evoluţia tiparului grecesc în Ţările Române, iar această etapă a fost iniţiată de acelaşi Mitrofan, tipograful moldovean care a continuat în Ţara Românească ceea ce s-a început la Iaşi. Analiza acestui subiect relevă astfel, rolul lui Gheorghe Duca, al mitropolitului Dosoftei şi al lui Mitrofan, care au contribuit la declanşarea în spaţiul românesc a unei adevărate campanii culturale în a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi la începutul celui de al XVIII-lea.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Congregaţia de Propaganda Fide răspândea în Balcani şi în Orient cărţi de popularizare a doctrinei catolice care prezentau deosebirile dogmatice: primatul şi autoritatea Papei, Filioque, Purgatoriul, împărtăşania, adică principiile adoptate la conciliul de Unire de la Florenţa[52]. Pentru a opri amestecul reformaţilor în Biserica Ortodoxă, în 1672 a avut loc la Ierusalim un Sinod, întrunit din iniţiativa lui Dositei Notaras în care s-au stabilit graniţele dogmatice între ortodoxie şi protestantism[53]. Lucrările întemeiate pe dezbaterile Sinodului au fost imprimate în tipografia patriarhală de la mănăstirea Cetăţuia din Iaşi. Acţiunea tipografică de anvergură menită să întărească Ortodoxia prin opere polemice a fost iniţiată de Dositei Notaras patriarhul Ierusalimului, un abil polemist şi un înverşunat agitator împotriva papalităţii[54], care a înţeles importanţa pentru Ortodoxie de a se apăra pe propriul său teritoriu[55]. Dositei cunoştea bine Ţările Române, pe care le-a vizitat în total de opt ori. La Iaşi a stat la mănăstirea Cetăţuia, care, după expresia lui Dan Simonescu, a jucat rolul de a doua reşedinţă a Patriarhiei de la Ierusalim, până la moartea lui Gheorghe Duca. Mişcarea pornita de Dositei Notaras la Iaşi urmărea să clarifice deosebirile de credinţa între ortodoxie, pe de o parte, şi calvinism şi mai ales, catolicism, pe de altă parte, pentru a anihila orice posibilitate de erezie[56]. În anul 1682, la cererea patriarhului Dositei, Gheorghe Duca înfiinţează la mănăstirea Cetăţuia o tipografie în limba greacă. Ulterior, atelierul a fost mutat la Sf. Sava, mănăstire închinată tot Sf. Mormânt ca şi Cetăţuia, şi a continuat opera culturală începută acolo.

Crearea tipografiei greceşti la mănăstirea Cetăţuia inaugurează o epocă în care activitatea tipografică s-a desfăşurat liber în Ţările Române, cu protecţia şi sprijinul

---

[52] Cornelia Papacostea-Danielopolu, *op. cit.*, p. 160-161.

[53] Melchisedec, *Biserica română în luptă cu protestantismul*, p. 113.

[54] Dimaras, *op. cit.*, p. 144; Virgil Molin, *Cărţi şcolare tipărite în Ţările Româneşti pentru popoarele învecinate: sârbi, bulgari şi greci*, în *Contribuţii la istoria învăţământului românesc*, Bucureşti, 1970, p. 34; Virgil Cândea, *Prezenţe culturale româneşti peste hotare: Istanbul*, Bucureşti, p. 10; Dan Simonescu, *Le monastère Cetatzuia*.

[55] Înfiinţarea tipografiei de la Cetăţuia a fost considerată drept o replică la "îngâmfarea apuseană" şi un triumf al ortodoxiei asupra catolicismului. Într-o epigramă publicată în prefaţa primei lucrări tipărite la mănăstirea Cetăţuia, *Respingerea primatului papal*, Nicolae Kerameus spune: "Occidentul, în orgoliul său, se lăuda că a fost în trecut superior Orientului Ortodox în ceea ce priveşte ştiinţa limbii greceşti şi tipărirea de cărţi. După puţin, aceste două lucruri au fost realizate aici <la Iaşi> pentru credincioşii noştri" (BRV, I, p. 252).

[56] N. Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 410-411; idem, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, p. 56; idem, *Studii şi documente*, vol. VII, p. CLXIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

material al domnilor români. Imprimeria de la mănăstirea Cetăţuia a fost prima în limba greacă din întreg Orientul Ortodox cu activitatea militantă. Anterior mai existase o tipografie în limba greacă la Constantinopol în timpul lui Chiril Lucaris, dar nu lucrase decât foarte puţin şi fusese desfiinţată de turci. Cărţi greceşti se tipăreau în unele ateliere din ţările catolice sau protestante apusene, motiv pentru care, de multe ori erau suspectate de concesii ideologice făcute mediilor religioase locale (vezi *Catehismul* apărut la Geneva în anul 1629 şi atribuit lui Chiril Lucaris). In plus, în ţările apusene nu se puteau tipări decât cărţi de cult, operele polemice nefiind acceptate. Patriarhul Dositei dorea o tipografie proprie, în care să publice cărţile de polemică teologică necesare atunci[57]. El şi-a urmărit cu atâta insistenţă îndeplinirea programului, încât s-a deplasat şi în Ţara Românească, iar activitatea i-a fost continuată de nepotul său, patriarhul Hrisant Notaras. Deşi N. Iorga afirmă că Dositei a întemeiat tipografia de la Cetăţuia cu banii săi[58], credem însă că banii au fost oferiţi de domnul Moldovei, care a finanţat şi funcţionarea ulterioară a acesteia. Ipoteza este sprijinită de o scrisoare a lui Dositei către Duca vodă, din anul 1683, prin care îl îndeamnă să suporte cheltuielile tipăririi cărţii *În contra ereziilor*[59]. Tipografia a fost încredinţată unor români cunoscători de limba greacă, conduşi de Mitrofan, cunoscutul tipograf, care lucra şi la atelierul Mitropoliei. Conform unor afirmaţii mai vechi, tipografia greacă patriarhală ar fi lucrat în concurenţă cu tipografia românească de la Mitropolie[60], dar astăzi ştim că tipografia de la Cetăţuia a colaborat cu cea de la Mitropolie; este suficient să amintim doar faptul că Mitrofan, tipograful Mitropoliei, a trecut la Cetăţuia.

Prima carte apărută la mănăstirea Cetăţuia a fost *În contra primatului papal)*, tipărită în 1682, de ieromonahul Mitrofan pentru combaterea catolicismului sub forma uniaţiei. Dositei Notares a declanşat polemica imprimând un text fundamental pentru apărarea ortodoxiei, cartea răspunzând uneia din tezele principale ale doctrinei catolice, şi anume primatul autorităţii papale. Cât de greu fusese obţinut acest succes rezultă din mărturisirea lui Dositei din prefaţă. Evocându-l pe ieromonahul Mitrofan, care a înfiinţat tipografia de la mănăstirea Cetăţuia, Dositei spune: "îi dăm cheltuială şi hârtie, trimitem şi cartea lui Nectarie <...> şi, *în contra aşteptării noastre, se tipăreşte*". Dositei mulţumeşte lui Duca vodă într-o scrisoare publicată în prefaţă pentru că a ajutat la înfiinţarea tipografiei greceşti, flatând ambiţia Domnului, spunând că Duca se poate considera superior lui Vasile Lupu, pe care l-a depăşit prin crearea tipografiei greceşti, prin sprijinul acordat astfel ortodocşilor cărora le permite cunoaşterea doctrinei ortodoxe.

[57] Emile Turdeanu, *Les livres grecs*, p. 69-70; Dumitru Stăniloaie, *Viaţa şi activitatea patriarhului Dosoftei al Ierusalimului şi legăturile lui cu Ţările Româneşti*, Cernăuţi, 1929, p. 24; Mitrofan Bălţuţă, *Tipografia greacă de la mănăstirea Cetăţuia*, în MMS, XLVIII, nr. 7-8, 1972, p. 581.

[58] N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, p. 29.

[59] Dumitru Stăniloaie, *op. cit.*, p. 24-25; Ioan Ivan, *Patriarhi ortodocşi în Moldova*, p. 694; Virgil Molin, *op. cit.*, p. 36.

[60] Dan Bădărău, Ioan Caproşu, *Iaşii vechilor zidiri*, Iaşi, 1974, p. 108 şi 236.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tipăriturile erau, spune Dositei, "o armă invincibilă împotriva tuturor schismelor şi a tuturor ereziilor"[61]. Duca vodă fiind numit de către turci guvernatorul Ucrainei, patriarhul Dositei subliniază în prefaţă importanţa tipografiei şi pentru viaţa religioasă a Rusiei ortodoxe[62].

Activitatea tipografiei greceşti de la Cetăţuia iniţiază un program care ar putea fi numit ortodoxism militant. Cărţile de la Iaşi constituie replica dată de ortodoxie tendinţei de infiltrare politico-religioasă a Vaticanului în Orient printr-o vastă activitate tipografică destinată popoarelor ortodoxe din Europa de sud-est şi din Orient[63]. Aşa cum indică documentele, la acel program politico-religios au participat marii învăţaţi ai vremii. Corectori în tipografia de la Iaşi au fost, alături de Mitrofan, Ieremia Cacavela şi Ioan Molibdos. La 6 martie 1698, într-o scrisoare trimisă din Bucureşti, Dositei scrie patriarhului Adrian al Moscovei: "acum tipărim cărţi în Iaşi, foarte raţionale împotriva Latinilor, din care vom trimite sfinţiei voastre 30 de cărţi deosebit. Şi aici, în Ţara Românească, voievodul <Constantin Brâncoveanu> tipăreşte mii de cărţi. Şi alte cărţi se vor tipări după rugămintea mea, cu cheltuiala voievodului"[64]. De altfel, Patriarhul Moscovei Adrian şi predecesorul său Ioachim, au fost antrenaţi de patriarhul Dositei într-o activitate de traducere în limba rusă a cărţilor greceşti tipărite în Ţările Române. Dintre cărţile imprimate la mănăstirea Cetăţuia au fost trimise la Moscova pentru a fi traduse următoarele: *Contra primatului papal,* 1682, *Cartea dragostei*, 1692-1694, şi *Împotriva unirii de la Conciliul de la Florenţa*. La traducerea cărţilor greceşti în limba rusă au contribuit şi Nicolae Milescu spătarul şi mitropolitul Moldovei Dosoftei, în timpul exilului său în Polonia. De asemenea, Anghel Sumakios din Zante a primit câte un exemplar din cărţile tipărite de Dositei la Iaşi[65].

Din cauza conţinutului lor polemic, lucrările imprimate la Cetăţuia au fost cunoscute şi în apusul Europei. Astfel, cartea *Contra primatului papal,* a patriarhului Nectarie, a fost menţionată la Londra în 1702, a fost combătută la Paris în 1718, de către Stephan Altimura Ponticensis, fiind, totodată, inclusă în *Bibliographie hellenistique* şi achiziţionată de Biblioteca Naţională din Paris[66]. Cartea lui Simeon din Tessalonic, *În contra ereziilor*, imprimată în 1683, la mănăstirea Cetăţuia, cu cheltuiala lui Gheorghe Duca, sub îngrijirea lui Ioan Molivdos, a fost analizată de filologul francez Nicolae Barat, într-un volum tipărit la Amsterdam, în anul 1714. Johannes Alberti Fabricius a găsit cartea în biblioteca lui N. Mavrocordat şi a scris despre ea în *Corpus bibliothecae hgraecae*, vol. 14, Hamburg, 1728. Ediţia a fost inclusă, în 1866, în *Patrologia graeca*, de J.P. Migne[67].

---

[61] BRV, I, p. 254.
[62] Dan Simonescu, *Le monastère Cetatzuia*, p. 62-363.
[63] Cornelia Papacostea-Danielopolu, *op. cit.*, p. 256-257.
[64] Petre P. Panaitescu, *Patriarhul Dositei al Ierusalimului*, p. 101.
[65] N. Iorga, *Studii şi documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVI. p. 409, CCCXXXVII.
[66] G. Cocora, *Tipar şi cărturari*, Bucureşti, 1977, p. 169.
[67] Antonie Plămădeala, *De la Cazania lui Varlaam la Ion Creanga*, Sibiu, 1997, p. 163.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La sfârşitul anului 1683, în urma unei invazii a tătarilor activitatea tipografică a încetat, pentru a fi reluată în anul 1685, când Dositei a imprimat *Rânduiala Sfinţilor martiri Serghie şi Bachus* pentru Şerban Cantacuzino domnul Ţării Româneşti, a cărui ctitorie, mănăstirea Cotroceni, avea şi hramul celor doi martiri. Lucrul în tipografie încetează din nou, un an mai târziu, în 1686, când polonii au năvălit în Moldova după încheierea asediului Vienei, iar patriarhul Dositei şi-a mutat activitatea în Ţara Românească. Aici, însă, a intrat în conflict cu domnul Constantin Brâncoveanu din cauza teologului grec Ioan Cariofil cu care era rival, astfel încât, în anul 1692 se reîntoarce la Iaşi[68]. La mănăstirea Cetăţuia a editat mai întâi o culegere de scrieri aparţinând mai multor scriitori adversari ai unirii religioase proclamate la Sinodul de la Florenţa din anul 1439 şi intitulat *Cartea schimbării* sau *Volumul împăcării*. Cartea conţine o serie de lucrări polemice în care s-a expus argumentele cu care au fost combătute ideile unioniste catolice de către gânditorii ortodocşi de-a lungul timpului. Imprimarea a durat din 1692 (data din josul titlului), până în februarie 1694. În martie 1693 murise Constantin Cantemir, apoi urmase domnia de o lună a fiului său Dimitrie şi, în sfârşit, turcii numiseră domn pe Constantin Duca, fiul lui Gheorghe Duca. Abia sub acesta tipografia îşi putut relua avântul pe care îl avuse sub domnia tatălui său. Constantin Duca vodă (Duculeţ) a fost unul dintre cei mai distinşi învăţaţi din secolul al XVII-lea, un elenist cu pregătire filosofică, pe care numai Nicolae Mavrocordat îl va întrece. Contemporanii îi laudă în mod unanim cultura şi îl admiră ca elenist[69].

Controversa ideologică cu Reforma continuă cu o carte polemică datorată chiar lui Dositei patriarhul Ierusalimului, *Manual contra lui Ioan Karyophylles*, tipărită de Dimitrie Pădure în 1694, tot în limba greacă. Ioan Cariofil a fost un distins teolog şi filosof, celebru prin predicile ţinute în Biserica Patriarhiei din Constantinopol, dar rivalităţi personale au provocat prigonirea sa. A intrat în conflict cu Dositei al Ierusalimului şi cu Alexandru Mavrocordat Exaporitul, care au obţinut acuzarea lui pentru împărtăşirea doctrinei calvine. Într-un sinod convocat ad-hoc la Constantinopol în anul 1691, Cariofil a fost osândit ca eretic şi îndepărtat de la Patriarhie, fiind nevoit să se refugieze în Ţara Românească, unde Constantin Cantacuzino stolnicul şi Constantin Brâncoveanu l-au primit cu mare cinste, găzduindu-l în mănăstirea Radu Vodă. Ioan Cariofil a fost solicitat de Constantin Cantacuzino stolnicul să răspundă câtorva dogme controversate. Controversele au fost rezolvate într-o carte care însă nu a apărut cât a trăit Cariofil, dar care a circulat în manuscris. Dositei, cunoscând manuscrisul, a publicat în tipografia din Iaşi, la 1694, după moartea lui Ioan Cariofil, *Manualul împotriva lui Cariofil*, în care combate una câte una părerile acestuia, adăugând la sfârşitul cărţii şi *tomosul sinodal* făcut împotriva caietelor manuscrise şi a ereziei lui Cariofil, din anul 1691, semnat de Calinic patriarhul Constantinopolului şi de Dositei al Ierusalimului. Pentru

[68] Emile Turdeanu, *op. cit.*, p. 72.

[69] Demostene Russo, *Studii istorice greco-române. Opere postume*, tom II, Bucureşti, 1939, p. 423, nota 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reabilitarea memoriei lui Cariofil şi ca un răspuns la publicaţia lui Dositei, Constantin Brâncoveanu şi stolnicul Cantacuzino i-au cerut lui Antim Ivireanul să imprime cartea lui Ioan Cariofil, *Manual despre câteva nedumeriri şi soluţiuni*, în anul 1697 la tipografia din Snagov[70]. Tot în 1694, Dositei a mai tipărit la Iaşi *Tomul împăcării*, a doua carte din trilogia sa polemică anticatolică încheiată cu *Tomul bucuriei*, tipărit la Râmnic, în 1705. Cartea s-a imprimat tot ca o replică, de data aceasta la o scriere a lui Leon Allatius, *Manual despre Duhul Sfânt*, lucrare critică la adresa Bisericii Ortodoxe, care circula în Ţara Moldovei prin anul 1692[71]. Altă lucrare apărută în tipografia de la mănăstirea Cetăţuia a fost Cuvântarea lui Ioan Eugenikos împotriva Sinodului de Unire cu Roma ţinut la Florenţa: *Discurs contra hotărârei Sinodului de la Florenţa*, în 1694. După imprimarea acestor cărţi, Dositei se mută din nou la Bucureşti, dar se va mai întoarce încă o dată la Iaşi în anul 1698, pentru a publica *Tomul dragostei* asupra latinilor, a cărei prefaţă o scrisese în 1697 în Ţara Românească[72]. Cartea, numită de N. Iorga "o compilaţie războinică"[73], cuprinde 25 scrieri antictolice, mai ales despre chestiunile primatului papal, a purcederii Sfântului Duh, a eucharistiei şi a botezului. Cu această operă, activitatea tipografică în limba greacă iniţiată de Dositei al Ierusalimului la Iaşi se încheie, după 1698 el retrăgându-se definitiv în Ţara Românească.

*

Apariţia tipografiei în Moldova a fost determinată de nevoia resimţită de Biserica Ortodoxă în secolul al XVII-lea de a respinge asalturile ideologice ale Reformei. Prima tipăritură realizată în atelierul tipografic de la Trei Ierarhi a fost o foaie volantă, *Decretul Patriarhului Partenie* al Constantinopolului, care conţinea, de fapt, rezumatul *Mărturisirii ortodoxe* a mitropolitului Kievului Petru Movilă, opera care a stabilit normele ortodoxe în secolul al XVII-lea. În timp, tiparul a devenit o parte componentă a politicii Moldovei de susţinere economică şi culturală atât a românilor din Transilvania, cât şi a comunităţilor ortodoxe sud-est europene şi orientale din Imperiul Otoman, transformându-se într-un mijloc de impunere a unei ortodoxii militante.

Activitatea de tipărire şi răspândire a cărţii a reprezentat un demers cu dublă valoare: susţinerea unităţii creştin-ortodoxe şi propaganda Domnului ca personalitate politică şi ctitor. Sub aspect istoric şi al mentalităţii, ilustrează locul şi rolul domnilor români în lumea ortodoxă, aspiraţia lor la hegemonie spirituală, exercitată şi prin imprimare de carte, precum şi conştiinţa unei vechi tradiţii bizantine. În acelaşi timp, tiparul din Ţara Moldovei a reprezentat un instrument important de realizare a convergenţei culturale sud-est europene.

---

[70] *Ibidem*, p. 185-188.

[71] Mitrofan Băltuţă, *op. cit.*, p. 585.

[72] BRV, I, p. 369; Constantin Erbiceanu, *Bibliografia greacă*, în BOR, XXV, (19), nr. 9, p. 999.

[73] N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, p. 56-57; idem, *Studii şi documente*, vol. II, p. CCXIII-CCXIV; idem, *Istoria Bisericii*, I, p. 421.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În tipografiile de la Iaşi au fost imprimate principalele lucrări polemice născute din dezbaterile unor Sinoade ale Bisericii Ortodoxe întrunite pentru a respinge atacurile protestantismului şi ale catolicismului. Datorită faptului că polemicile religioase din secolul al XVII-lea aveau şi implicaţii politice, tiparul din Moldova a căpătat şi asemenea atribute, deoarece cartea tipărită a contribuit la consolidarea conştiinţei de neam şi a unităţii etnice şi lingvistice a popoarelor ortodoxe în interiorul cărora a circulat.

Atelierele tipografice de la Iaşi au funcţionat în două direcţii. În timpul mitropoliţilor Varlaam şi Dosoftei s-a urmărit o direcţie internă, pentru consolidarea bisericii ortodoxe române, prin introducerea limbii române în cult şi prin sprijinirea românilor din Transilvania să reziste în faţa religiilor reformate şi catolică. Concomitent, s-a urmărit şi o direcţie externă, pentru aprovizionarea Răsăritului ortodox cu cărţi religioase. Pentru susţinerea celei de-a doua direcţii, la Iaşi a funcţionat atelierul tipografic în limba greacă de la mănăstirea Cetăţuia. Acesta a fost înfiinţat din iniţiativa şi cu sprijinul financiar al domnilor Moldovei şi cu participarea meşterilor tipografi români, iar cărţile imprimate au fost distribuite gratuit comunităţilor ortodoxe sud-est europene şi orientale. De asemenea, la activitatea tipografică au colaborat numeroşi învăţaţi ai vremii, atât din Ţara Moldovei şi din Ţara Românească, cât şi din Rusia şi din Orient.

L'IMPRIMERIE DE LA MOLDAVIE ET LE MONDE ORTHODOXE DANS LE XVIIe SIÈCLE (Résumé)

Dans le XVIIe siècle, l'imprimerie a constitué une part composante de la politique de la Moldavie pour le soutènement économique et culturel des roumains de la Transilvanie, et pour des communautés orthodoxes sud-est européenes et orientales de l'Empire Ottoman. D'autre part, elle se transforment dans un moyen d'imposition d'une orthodoxie militante. D'autant, même la parution de l'imprimerie dans la Moldavie a été dètérminée par la nécessité ressentie par l'Eglise Orthodoxe dans la XVIIe siècle de rejeter les assaults idéologique de la Réforme.

Ce n'est pas par hasard que, le premier ouvrage imprimé réalisé dans l'atelier typographique de l'eglise *Trei Ierarhi* a été une feuille volante, *Le Décret du patriarche Partenie* du Constantinople, pui contenait en effet, le resumé de l'ouvrage qui a établi les normes orthodoxes dans le XVIIIe siècle, c'est-à-dire *La confession orthodoxe* du Petru Movilă métropolite du Kiev.

Les ateliers typographiques de Iaşi ont functioné en deux directions. À l'époque des métropolites Varlaam et Dosoftei, on a suivi une direction interne, pour la consolidation de l'eglise orthodoxe roumaine, par l'imprimerie des livres religieux en roumain. Ainsi, l'imprimerie a contribué à l'introduction de la langue roumaine dans la religion et à la protection des roumains, et surtant pour ceux de la Transilvanie, pour qu'ils résistent face aux religious réformés et catholiques. En même temps, on a suivi aussi une direction externe, pour l'approvisionnement de l'Orient orthodoxe par les livres réligieux. Pour

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

soutenir la deuxiéme direction, à Iaşi ont fonctioné des ateliers typographiques en grecque dans le monastère Cetăţuia. Ces imprimeries ont été crées par l'initiative et par l'aide financier des princes de la Moldavie et par la participation des ouvriers typographes roumains, et les livres imprimé, dans la plus grande majorité des ouvrages polemiques, ont été distribués gratuitement à des communautès orthodoxes sud-est européenes et orientales. Aussi, pour l'activité typographique ont collaboré des nombreux savants de l'époque, tant de la Moldavie et de la Vallachie, que de la Russie et de l'Orient.

L'activité de l'imprimerie et de diffussion du livre a répresenté une démarche à double valeur: le soutènement de l'unité chrétienne-orthodoxe et la propagande du Prince comme personalité politique et fondatrice. Du point de vue historique et de la mentalité, illustre le lieu et le rôle des princes roumains dans le monde orthodoxe, leur aspiration à l'hégémonie spirituelle, exercée aussi d'une vieille tradition byzantine. En même temps, l'imprimerie du Moldavie a répresenté un important instrument de la réalisation de la convergence culturelle sud-est européene.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

N. A. URSU

TRADUCERILE IERODIACONULUI GHERASIM PUTNEANUL DE LA EPISCOPIA ROMANULUI

1. Într-un studiu publicat în anul 1986, am identificat în persoana acestui ierodiacon Gherasim pe autorul îndelung căutat al controversatului *Cuvânt de îngropare vechiului Ştefan vodă al 5-le, domnul Ţării Moldovii,* şi al altor patru scrieri literare anonime de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, la fel de interesante: *Cuvânt a unui ţăran către boieri, Corespondenţie între doi streini asupra obiceiurilor Moldovii şi Ţării Munteneşti, Cuvânt pentru răbdare* şi *Epistolie către Evagoras pentru cinste*[1]. Am făcut această identificare prin comparaţia limbii şi a stilului scrierilor menţionate cu limba şi stilul unor adnotări mai ample de pe o carte de la Biblioteca Centrală Universitară din Iaşi, cu comentarii la *Vechiul Testament*, şi al ciornelor unor texte cu conţinut variat aflate pe foile 1-54 ale ms. *47* de la Biblioteca Academiei Române, care s-au dovedit a fi *autografele* ierodiaconului Gherasim, fost dichiu (=vicar administrativ) al episcopiei Romanului, apoi egumen al mănăstirii Precista Mare din Roman, între anii 1785-1797. Grafia chirilică a adnotărilor din cartea de la BCU Iaşi şi a textelor din ms. *47* de la BAR are particularităţi comune cu grafia semnăturii *Gherásim* de pe icoana cu "Cina cea de taină" şi de pe alte icoane praznicale de la biserica Precista Mare din Roman, sfinţite la 7 septembrie 1793 şi la 23 iunie 1794.

Nu este necesar să amintim aici şi alte informaţii sau ipoteze privitoare la viaţa şi activitatea ierodiaconului Gherasim Putneanul, pe care le-am prezentat în studiul citat, deoarece considerăm prezentul studiu o continuare firească a celui publicat în 1986. Emitem doar ipoteza că, înainte de a fi dichiu al episcopiei Romanului, în prima parte a păstoriei lui Leon Gheuca, ierodiaconul Gherasim a îndeplinit aceeaşi funcţie la mitropolia din Iaşi, în timp ce Leon Gheuca era protosinghel al mitropoliei. Ne întemeiem această ipoteză pe următoarea informaţie. Într-o dare de seamă financiară a episcopiei Rădăuţului, din 22 iunie

[1] Vezi *Un scriitor român necunoscut din secolul al XVIII-lea*, în AIIAI, XXIII, 1986, partea 1, p. 239-284. Acest studiu, revăzut şi îmbogăţit, este reprodus în volumul nostru, *Contribuţii la istoria literaturii române. Studii şi note filologice*, Iaşi, 1997, p. 285-319, cu titlul *Ierodiaconul Gherasim Putneanul de la episcopia Romanului, un scriitor căutat timp de un secol şi jumătate*.

Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", tom. XXXVII, 2000, p. 127–143.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1766, păstrată la Arhivele Statului din Suceava (Doc. IV/49), este relatat faptul că, la termenul din 23 aprilie al acelui an, a fost încasată suma de 566 de lei, de la 283 de preoţi şi diaconi din eparhie, câte doi lei de nume, din care 456 de lei au fost predaţi *ierodiaconului Gherasim* (firește, de la mitropolie, unde se adunau banii impozitului datorat de cler, destinat finanţării învăţământului public), iar din restul sumei încasate au fost plătiţi învăţătorii de la şcolile din Botoşani (40 de lei), de la Putna (30 de lei) şi de la Rădăuţi (40 de lei)[2]. Este posibil deci ca bunele relaţii dintre Leon Gheuca şi ierodiaconul Gherasim să se fi stabilit la mitropolia din Iaşi, iar în 1769 să fi plecat împreună la episcopia Romanului.

2. În acelaşi studiu publicat în anul 1986 am atribuit lui Gherasim Putneanul şi traducerea, anonimă şi nedatată, a primelor nouă cărţi (din cele 24) ale romanului lui Fénelon, *Les Aventures de Télémaque*, aflată în ms. *1576* de la BAR, cu titlul *Întâmplările lui Telemahos, fiiului lui Ulises*, cercetată în anul 1976 de Ileana Vârtosu, care a datat-o 1782 şi a atribuit-o episcopului Leon Gheuca de la Roman[3]. Această traducere, probabil *prima făcută din limba franceză în cultura românească*, pe la începutul anilor 1770, are particularităţi lingvistice şi stilistice comune cu celelalte texte atribuite de noi lui Gherasim Putneanul. Nu am făcut însă până acum demonstraţia filologică de rigoare a acestei atribuiri de paternitate literară Între timp, adâncind cercetarea limbii mai multor traduceri româneşti din secolul al XVIII-lea efectuate în Moldova, am determinat încă trei traduceri anonime care au particularităţi lingvistice şi stilistice comune cu textele originale sau traduse atribuite lui Gherasim Putneanul: una din greceşte, *Gheográfie noao*, şi două din limba franceză: *Haractirurile lui Epictit* şi *Cugetările lui Oxenstiern*, despre care credeam, înainte de a identifica scrierile necunoscute ale lui Gherasim Putneanul, că ar putea fi atribuite dascălului Petru Stamadiadi de la academia domnească din Iaşi[4]. Prezentăm pe scurt principalele date bibliografice şi textologice ale acestor trei traduceri.

a. Gheográfie noao este traducerea cărţii greceşti intitulate *Grammatikí gheografikí*, trei volume, Veneţia, 1760, care, la rândul ei, reprezintă traducerea de către Gheorghios Fatzéas, prin intermediul versiunii italiene, a manualului de geografie universală al englezului Patrick Gordon (la BCU Iaşi se află atât versiunea greacă, sub cota CR II-1313, cât şi ediţia din 1760 a versiunii italiene, sub cota CR I-1547). Titlul *Gheográfie noao* este traducerea celui grecesc *Neoterikí gheografía* (în versiunea italiană, *Geografia moderna*), aflat în interior, la începutul fiecărui volum şi în colontitlul întregii cărţi. Traducerea românească s-a păstrat în

[2] Vezi *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente, 1393-1849*, întocmit de Vasile Gh. Miron, Mihai-Ştefan Ceauşu, Gavril Irimescu şi Sevastiţa Irimescu, Bucureşti, 1983, p. 368, fişa nr. 1114.

[3] Vezi *Un manuscris românesc al* **Întâmplărilor lui Telemac** *de Fénelon*: filieră, localizare, datare, paternitate, în LR, XXV, 1976, nr. 1, p. 33-36.

[4] Vezi *Prima traducere românească din Epictet*, în "Cronica", XV, 1980, nr. 29, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trei copii. Cea mai veche, nedatată şi fără semnătura copistului, se află în biblioteca episcopiei din Roman, ms. *6* [5]. A doua copie, aleasă de noi drept text de referinţă, se află în ms. *121* de la Arhivele Statului din Iaşi, care a fost adus aici, împreună cu alte şapte manuscrise, de la biserica Precista Mare din Roman. La sfârşit are următoarea însemnare: "Şi s-au scris de mine, Vasâli, [ucenic] sf. părintelui Gherásim, dicheu Rom., la anul 1780, ap. 27" (presupunem că, printr-un lapsus calami, după numele *Vasâli* a fost omis cuvântul *ucenic*). Acelaşi Vasile, apoi ierodiaconul Vartolomei, a copiat, între anii 1777-1782, şi alte manuscrise, dintre care trei sunt acum tot la Arhivele Statului din Iaşi (ms. *122, 125, 126*), iar două la BAR (ms. *4838* şi *4839*). El este viitorul arhimandrit Vartolomei Putneanul, egumenul mănăstirii Precista Mare din Roman în anii 1797-1804. Copia din ms. *121* de la AS Iaşi o reproduce întocmai pe cea din ms. *6* de la episcopia Romanului. Probabil datorită dislocării unor porţiuni mai mari din manuscrisul (ciornele) traducătorului, fapt neobservat de scribul care a efectuat copia de la episcopia din Roman, în această copie, ca şi în cea de la Iaşi, întreg conţinutul volumului al treilea al geografiei traduse este interpolat în cuprinsul volumului al doilea, într-un loc din descrierea Spaniei care începe cu paragraful intitulat *Lucruri rari* (f. 143^{r}, rândul 9 de jos, până la f. 200^{r}, rândul 10; în orig., vol. 2, p. 31, rândul 5). Dar nici partea interpolată nu este în ordine, căci aceasta începe de la jumătatea descrierii insulelor Capul Verde, cu paragraful intitulat *Lucruri rari* (în orig., vol. 3, p. 82, rândul 13), urmată de descrierea altor insule ale Africii, apoi a Americii, până la f. 178^{r}, cu care *se încheie* volumul al treilea şi întreaga geografie (în orig., vol. 3, p. 186), iar pe f. 179^{r}-200^{r} se află *începutul* volumului al treilea, cu capitolul *Pentru Africa sau Livie* (în orig., p.10-82, rândul 12). Pe f. 200^{r}, rândul 11, este reluată descrierea Spaniei, urmată de cea a Portugaliei şi a altor ţări din Europa, iar pe f. 283^{v} începe descrierea Asiei, ambele copii terminându-se cu descrierea insulelor Asiei şi cu menţiunea că s-a sfârşit *tomul al doilea* al geografiei. A treia copie, efectuată de un dascăl Alexandru Atanasiu pentru paharnicul Iordachi Darie, la moşia acestuia, în satul Dărmăneşti, ţinutul Neamţ, se află în ms. *2349* de la BAR. Este datată 15 iulie 1786. Nu am cercetat această copie. După cum rezultă din foaia de titlu a manuscrisului, ea a fost făcută după cea din actualul ms. *121* de la AS Iaşi. Se pare însă că Al. Atanasiu a observat dislocarea părţii finale a textului şi a remediat, eventual după original, această greşeală de copist, împărţind geografia tradusă în patru tomuri.

Traducerea acestei geografii a fost făcută cu spirit critic. În mai multe locuri traducătorul a comprimat textul original, renunţând la unele informaţii de amănunt sau la comentarii prea lungi, încărcate cu aprecieri considerate de el mai puţin interesante sau inconvenabile din punct de vedere religios, educativ ori politic. Dintre cele patru capitole ale părţii întâi a primului volum, consacrată geografiei generale, nu au fost traduse cap. 2, cu probleme de măsurare a pământului, şi cap.

[5] Vezi Mircea Păcurariu, *Manuscrisele româneşti din biblioteca episcopiei Romanului şi Huşilor*, în MMS, XXXVII, 1961, nr. 7-8, p. 527-532.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3, cu teoreme geografice, care ar fi prezentat, firește, dificultăți de înțelegere pentru cititorul român de atunci, prea puțin instruit.

b. Traducerea intitulată **Haractirurile lui Epictit** s-a păstrat în trei copii. Prima, aleasă de noi drept text de referință, se află în ms. *124* de la AS Iași, adus aici de la biserica Precista Mare din Roman, în anul 1953. La sfârșit are următoarea însemnare: "S-au scris de Isaie ierodiacon ot Rada[uți], la anul 1779, fev. 24" (f. 81[1]). Acest Isaia, probabil refugiat după 1775 de la episcopia din Rădăuți, era atunci pisar la episcopia Romanului, unde a copiat, în anii 1779-1780, cinci texte, dintre care trei se află tot la AS Iași (ms. *120, 123, 205*). Însemnarea lui de pe f. 105[v] a ms. *743* de la BAR, care cuprinde partea a doua a traducerii din greceşte a *Întâmplărilor lui Telemah*: "S-au scris în sfânta episcopie a Radauțului, la anul 1780, mart. 23 dni. Isaie ierodiacon ot Radauți", conține un lapsus calami: *Radauțului*, în loc de *Romanului*. Prima parte a acestei copii, nesemnată și nedatată, a fost identificată de noi, pe baza identității grafiei, în biblioteca episcopiei din Roman, ms. *13*. Copia din ms. *124* de la AS Iași conține următoarele texte: *Tabla sau icoana a lui Kivit Tiveanul* (subintitulată în unele ediții *Dialog între călător și bătrân*), *Predoslovie lui Epictit, Viața lui Epictit scrisă de Boalo, Haractirurile lui Epictit*, care cuprind *Manualul* său, în 79 de capitole, însoțite de câte o tâlcuire, și *Vorba între împăratul Andrian și între filósoful Epictit*. A doua copie, cu același conținut, nedatată și nesemnată, făcută probabil tot la Roman, se află în ms. *VI-49* de la BCU Iași. Grafia acestui manuscris este identică cu cea a textului intitulat *Facerea lui Sighismund fon Țitten de la Câmpii Elisei, 1791, avg. 2*, tot nesemnat de copist, aflat la sfârșitul ms. miscelaneu *1408* de la BAR, f. 57-59. Până la f. 56, ms. *1408* este copiat de altă persoană, care face la sfârșitul unui text terminat de copiat pe f. 33 următoarea însemnare: "Scrisu-s-au această cărticică în sfânta mănăstire Precista din Roman, la velet 1800, fevr. 24". Copistul nu și-a dezvăluit numele. Pe f. 52-56 ale manuscrisului el a copiat textul intitulat *Palatul crailor leșești*, probabil după ciorna lui Gherasim Putneanul din actualul ms. *47* de la BAR, care atunci se găsea la mănăstirea Precista Mare din Roman, în posesia egumenului Vartolomei. A treia copie, efectuată în anul 1785 de către un diacon Ștefan, probabil tot de la Roman, se află în ms. *27* de la BAR. Conține numai trei dintre textele existente în celelalte două copii, și anume: *Tabla sau icoana lui Kivit Tiveanul, Carte lui Epictit*, adică *Manualul*, în 79 de capitole, împreună cu tâlcuirile respective, și *Vorba adică întrebările și răspunsurile între împăratul Andrian și între filosoful Epictit*. Textul *Manualului* lui Epictet din acest manuscris, împreună cu tâlcuirile respective, a fost editat integral de mitropolitul Antonie Plămădeală[6]. Comparând copia din ms. *27* cu celelalte două copii ale acestei traduceri, A. Plămădeală a conchis, pe drept cuvânt, că textul din ms. *27* a fost copiat după autograful traducătorului, sau după o altă copie[7].

[6] Vezi studiul *Prima traducere a* **Manualului** *lui Epictet în românește*, cu ediția ei în anexă, în MA, XXIX, 1984, nr. 9-10, p. 595-662.

[7] *Ibidem*, p. 606.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cele cinci texte aflate în copiile menţionate sunt traduse din cartea intitulată *Les Caractères d'Épictète, avec l'explication du Tableau de Cébès, par M. l'abbé de Bellegarde*, Trévoux, 1700 (alte ediţii în 1701 şi 1772), o antologie care mai cuprinde textele *Remarques sur le Tableau de Cébès, philosophe platonicien, Discours sur la destinée des ames, qui se trouve dans la dixiéme Livre de la Republique de Platon* şi *Discours sur la tranquilité de l'Ame, tiré d'Hipparque, philosophe pythagoricien*. Textul intitulat în traducerea românească *Predoslovie lui Epictit* este prefaţa lui Bellagarde la antologia sa (în original are titlul *Préface*, nesemnată şi nepaginată), iar *Viaţa lui Epictit* este opera lui Gilles Boileau (1631-1669), fratele lui Nicolas Boileau, autorul *Satirelor* şi al *Artei poetice*. Gilles Boileau a publicat *Viaţa lui Epictet* în 1655, împreună cu *Manualul* lui Epictet şi *Tabla lui Cebes*, traduse de el în limba franceză (alte ediţii în 1657, 1667, 1772). Probabil că tâlcuirile la *Manualul* lui Epictet îi aparţin lui Bellegarde. Multe ediţii şi traduceri în diverse limbi ale acestui text au tâlcuiri similare, mai mult sau mai puţin originale, semnate de diferiţi comentatori.

Ca şi în cazul *Gheográfiei noao*, constatăm şi aici că în multe locuri traducătorul a comprimat textul sau a renunţat la unele pasaje. Din *Tabla lui Cebes* lipseşte la sfârşit textul de pe trei pagini ale versiunii franceze (corespunzător capitolelor 38-41 din original), iar din *Viaţa lui Epictet* lipseşte, tot la sfârşit, aproximativ o cincime din text. În traducerea *Manualului* lui Epictet au fost comprimate fraze şi pasaje numai din tâlcuiri.

c. Traducerea românească a celebrelor **Cugetări** ale contelui de Oxenstiern a fost studiată de către Adriana Mitu, cercetător ştiinţific la Institutul de Istorie şi Teorie Literară "G. Călinescu", într-o remarcabilă teză de doctorat, susţinută în octombrie 1995 la Facultatea de Litere a Universităţii din Bucureşti[8]. Dintre problemele elucidate de A. Mitu, menţionăm: identificarea autorului suedez de limbă franceză al acestor *Cugetări*, larg difuzate în cultura europeană a secolului al XVIII-lea, prin numeroase ediţii în limba franceză şi prin traduceri în alte limbi, anume *Johan* Thuresson, conte de Oxenstiern (1666-1733), confundat în istoriografia noastră literară, după surse de informaţie franceze, cu unii membri ai familiei sale (Gabriel, Axel); identificarea ediţiei folosite de traducătorul român, anume prima ediţie postumă în limba franceză, intitulată *Pensées sur divers sujets de morale*, două volume, Francfort, 1736; compararea celor 24 de copii manuscrise cunoscute ale versiunii româneşti şi stabilirea filiaţiei lor. Căutând persoana traducătorului necunoscut, A. Mitu a ajuns la concluzia că traducerea a fost făcută în jurul anului 1770, la episcopia din Roman, şi că autorul ei ar putea fi un colaborator al episcopului Leon Gheuca, sau episcopul însuşi, pe care "dovezi ale existenţei altor traduceri, sigur ale sale (*Pentru ştiinţa stihiilor*, BAR, ms. 194), [...] îl pun în postura, dacă nu de traducător, oricum în cea de autor moral al

[8] Am luat cunoştinţă de conţinutul acestei lucrări prin rezumatul ei, multiplicat şi difuzat cu prilejul susţinerii tezei, şi prin studiul autoarei intitulat, ca şi teza, *"Cugetările lui Oxenstiern" şi ecourile lor în cultura română*, apărut în "Limbă şi literatură", 1986, nr. 4, p. 436-45, şi 1987, nr. 1, p. 29-40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

traducerii, poate chiar de colaborator la definitivarea ei"[9]. Este posibil, cum crede A. Mitu, ca exemplarul ediției Francfort, 1736, a textului original, aflat la BCU Iași (cota CR I-1208), care conține numeroase glosări marginale ori interliniare în românește, grecește sau latinește, să fie "*chiar exemplarul de care s-a folosit traducătorul* pentru a traduce textul în românește"[10], dar glosările respective, uneori greșite, par mai curând ale unui cititor. În cercetarea noastră, am ales mai demult drept texte de referință copia din ms. *2773* de la BAR, datată 1779, pentru partea întâi a traducerii, și copia din ms. *96* de la BAR, datată 1780, pentru partea a doua.

Ca și în celelalte două traduceri prezentate mai sus, *Gheográfie noao* și *Haractirurile lui Epictit*, traducătorul a comprimat și aici numeroase fraze, nu a tradus, din diferite motive, unele versuri sau texte în proză citate de autor în comentariile sale, a renunțat la câteva texte, probabil din motive religioase, educative sau politice. Astfel, din vol. I nu au fost traduse cugetările intitulate *De la prévention*, cu evident caracter politic, *De la familiarité* și *Du nombre des Lucrèces*, iar din vol. II, cugetările *De l'église grecque*, cu critici la adresa acestei biserici, *Du ridicole aveuglement d'une mère sur les défauts de son fils, Des choses qui ne soufrent point de milieu* și *Épitafes diverses*. Din același volum, nu a fost tradus comentariul destul de dezvoltat (p. 195-280) intitulat *Réflexions morales du comte d'Oxenstiern*.

3. Prezentăm în continuare o serie de particularități lingvistice mai semnificative (cuvinte cu sensuri sau nuanțe semantice identice, în contexte similare, și forme, locuțiuni sau sintagme mai puțin obișnuite) comune textelor autografe ale lui Gherasim Putneanul, scrierilor literare pe care i le-am atribuit în studiul citat din 1986 și traducerilor pe care i le atribuim acum, pentru a dovedi astfel că și aceste traduceri îi aparțin. Folosim următoarele sigle ale textelor pe care le comparăm: **CI** = *Cuvânt de îngropare vechiului Ștefan vodă*, ms. *1667* de la BAR, f. 1-9; **CR** = *Cuvânt pentru răbdare*, ms. *1667*, f. 12-14; **CS** = *Corespondență între doi streini*, ms. *1667*, f. 20-23; **CT** = *Cuvânt a unui țăran către boieri*, ms. *1667*, f. 9-11; **E** = *Epistolie a lui Evagoras pentru cinste*, ms. *1667*, f. 15-19; **FT** = Fénelon, *Întâmplările lui Telemahos*, ms. *1576* de la BAR; **GA** = Adnotările lui Gherasim din cartea de la BCU Iași, cota CR *VI-227* (prin cifre arabe indicăm numerotarea originală a coloanelor cărții, iar cu cifre romane paginile manuscrise de la început, I-IV, și de la sfârșit, V-VII); **CN** = *Gheográfie noao*, ms. *121* de la Arhivele Statului din Iași (paginația cu creion roșu); **HE** = *Haractirurile lui Epictit*, ms. *124* de la AS Iași (paginația cu creion negru); **MTG** = ms. *47* de la BAR, cu texte autografe ale lui Gherasim Putneanul; **OC (I și II)** = *Cugetările* lui Oxenstiern, vol. I, ms. *2773* de la BAR, vol. II, ms. *96* de la BAR.

3.1. În **MTG** apare de două ori locuțiunea conjuncțională neobișnuită **atuncea când** "în timp ce": "nu te milostivești a arunca un strai prost, o vechitură

[9] Vezi rezumatul tezei de doctorat, p. 13.
[10] *Ibidem*, p. 11; sublinierea autoarei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fratelui tău [...], *atunce când* cheltuieşti sume de bani de îmbraci..." (f. 24^{r}), "cât să nu fi nimică zis de aceste, *atunce când* alte mai nici să văd pomenite" (f. 46^{r}). Această locuţiune se găseşte şi în **CI**: "dar *atuncea când* toate le aşăzase [...], iată dimonul gâlcevilor..." (f. 2^{v}), "biruitori l-aţi văzut, dar niciodată mândru, *atunci* însăşi *când* călca cerbicea vrăjmaşului" (f. 3^{v}), "nu ştiu cum, *atuncea când* cu gura înălţăm dreptatea până la ceriuri, cu inema la strâmbătăţi ne plecăm" (f. 5^{r}), "pre un domn drept plângem, *atuncea când* pre cei strâmbi sau îi uităm, sau..." (f. 6^{v}; cf. şi 4^{r}, 6^{r}); **CT**: "cheltuiţi vremea în bencheturi, *atuncea când* noi murim de foame" (f. 11^{v}); **E**: "să fie socotit că au avut bărbăţie vitejască, *atuncea când* cei cu minte zăresc pricina cea adevărată" (f. 16^{r}). Foarte des apare această locuţiune şi în **FT**, unde sunt traduse prin ea conjuncţiile *pendent que: "atuncea când"* Mentor făcea această voroavă, noi sosim la..." (f. 42^{r}), "*atuncea când* mă aflam în mulţimea privitorilor..." (f. 54^{r}), "*atuncea când* noi eram într-ace straşnică stare..." (f. 57^{r}; cf. şi 3^{r}, 13^{v}, 15^{r}, 16^{r}, 18^{r}, 19^{v}, 25^{v}, 32^{v}, 38^{v}, 42^{v}, 45^{r}, 49^{v}, 68^{v}, 85^{r}, 88^{v}, 89^{v}, 91^{r}, 92^{r}), *tandis que*: "tu dormi, *atuncea când* erota privighează împotriva ta" (f. 64^{v}; cf. şi 56^{v}, 88^{r}), *lorsque*[11]: "*atuncea când* fură în stare de vorbit..." (f. 71^{v}; cf. şi 12^{v}) şi unele construcţii echivalente. O singură dată am întâlnit locuţiunea *atuncea când* în **OC I**, unde traduce conjuncţia *lorsque:* "*atuncea când* deodată vede că întră moartea" (f. 89^{v}).

Folosirea locuţiunii conjuncţionale *atuncea când* caracterizează limba lui Gherasim Putneanul din prima parte a activităţii sale literare. Mai târziu el va folosi îndeosebi locuţiunea sinonimă *în vreme când*. De exemplu, prin *în vreme când* sunt traduse conjuncţiile *pendent que* (în **OC I**, f. 86^{r}, 101^{r}; **OC II**, f. 13^{r}, 26^{r}, 44^{v}; **HE**, f. 27^{v}), *tandis que* (în **OC I**, f. 57^{r}; **OC II**, f. 24^{v}), *lorsque* (**OC I**, f. 27^{r}, 34^{v}, 72^{v}), precum şi locuţiunile conjuncţionale *dans le temps que* (**FT**, f. 75^{r}; **OC I**, f. 38^{r}; **OC II**, f. 14^{v}, 27^{v}), *vers le temps que* (**HE**, f. 12^{r}), εἰς τὸν καιρὸν ὁποῦ (**GN**, f. 71^{r}, 74^{r}, 111^{r}, 274^{r}, 299^{r}).

3.2. Adj. şi adv. **curat** "clar; sincer; pur", în contexte similare. **MTG**: "Moisei să vede că au avut ce mai *curată* idea a dumnezăirii" (f. 45^{v}; cf. şi 44^{v}), "pohtesc pre cetitor să le socotească cu minte *curată* şi fără patimă" (f. 45^{v}); **GA**: "să ne fi dat o idea mai *curată* a ceriului şi a luminii" (col. 22; cf. şi col. 39), "să vede *curat* că istorie lui Moisei este istorie lui Vakhos" (p. VI); **FT**: "mă lăsă ca să văd pre *curata* lumină" (f. 35^{v}; în orig.: *pure*); **OC I**: "o conoştinţă mai *curată* şi mai cunoscătoare pentru dumnezăire" (f. 40^{v}; în orig.: *pure*), "el cunoaşte *curat* ale sale drepte slăbiciuni" (f. 55^{v}; în orig.: *sincérement*), "un semn a unui *curat* prieteşug" (f. 70^{r}; în orig.: *sincére*), "avea o sinidisis [= conştiinţă] *curată* şi nevinovată" (f. 85^{r}; în orig.: *pure*); **OC II**: "o zugrăvitură [...] aşa de *curată*" (f. 48^{v}; în orig.: *conforme*); **HE**: "semn *curat* de poftă nebunească" (f. 31^{r}; în orig. *évidente*), "lucruri care razimă *curat* în noi" (f. 42^{v}; în orig.: *purement*; cf. şi 38^{v}), "Socrat, care avea o socoteală mai *curată* a adevărului" (f. 54; în orig.: *éclairée*);

[11] Transcriem cuvintele franceze din textele comparate în ortografia lor actuală.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GN: "arătăm o *curată* scrisoare împrejur a tuturor locurilor" (f. 32^{v}; în orig.: καθαράν: cf. şi 36^{r}, 120^{v})"şi multe alte eparhii [...], a cărie *mai curat* le arată cei mai noi" (f. 55^{v}; în orig.: καθαρώτερον; cf. şi 249^{v}), "legile Daniii să văd foarte *curate* şi de folos supuşilor lor" (f. 50^{r}; în orig.: σαφεῖς).

3.3. S.n. **dar** este folosit în **MTG** cu sensul de "proprietate": "care sânt *darurile* apei (proprietates)" (f. 11^{r}), "apa mai are osăbite *daruri*, că, putrezând, dejghioacă pe trupuri, stânge focul, să privede pentr-însa" (f. 11^{v}). În traducerile pe care i le atribuim lui Gherasim apare frecvent s.n. *dar* cu sensul de "calitate; proprietate", traducând, în *FT, OC* şi *HE* s.f. *qualité*, iar în *GN* s.n. προτέρημα. De exemplu, în **FT**: "ai dobândit acel *dar"* (f. 18^{v}), "are toate *darurile* trebuincioasă" (f. 49^{r}; cf. şi 75^{v}); **OC I**: "râsul este un *dar* numai a omului" (f. 44^{v}; cf. şi 17^{r}, 36^{r}, 39^{v}, 41^{v}, 61^{v}, 62^{r}, 63^{r}, 91^{v}); **OC II**: "să cinstim *darurile* cele bune a bărbaţilor..." (f. 14^{r}; cf. şi 10^{v}, 13^{r}, 25^{v}, 59^{r}); **HE**: "alte socotele de frumoase *daruri* care slujesc..." (f. 29^{v}), "neavând nici un *dar* de acest fel" (f. 50^{v}), "norocul are trii *daruri*" (f. 80^{r}; cf. şi 16^{r}); **GN**: "aceste neamuri au oarecare *daruri* care nu le au alţi lăcuitori a pământului" (f. 13^{r}).

S.n. *dar*, cu aceleaşi sensuri, apare în contexte similare şi în scrierile literare atribuite lui Gherasim. De exemplu, în **CI**: "pre aceştia nu i-au lăsat depărtaţi, ce au făcut dreptate *darurilor* lor" (f. 6^{v}), "toate faptele lui Ştefan [...] sânt minunate, toate *darurile* covârşitoare" (f. 7^{r}); **CS**: "un om cu *daruri* şi năravuri bune este de toţi cinstit şi iubit" (f. 21^{v}), "sânt mai neînvăţaţi la *daruri* şi năravuri bune" (f. 21^{v}; cf. şi 20^{r}, 21^{r}).

În **FT**, prin *dar, dar bun* şi *darul cel bun* este tradus în mod frecvent şi s.f. *vertu*: *"darul* lui Ulisis" (f. 37^{r}; cf. şi 32^{r}, 32^{v}, 34^{v}), "*dar bun* şi mărime" (f. 42^{r}; cf. şi 10^{r}, 35^{v}, 42^{r}, 61^{v}, 92^{r}), "avea gustul *darului celui bun"* (f. 12^{r}), "*darul cel bun* (sau înţălepciune)" (f. 83^{r}; cf. şi 8^{v}, 18^{v}, 19^{v}, 26^{r}, 31^{v}, 41^{r}, 41^{v}, 49^{v}, 61^{v}, 70^{r}, 76^{r}, 81^{v}, 87^{r}, 92^{r}); în acest text apare şi locuţiunea adjectivală *cu dar bun*, prin care este tradus adj. *vertueux*: "cii *cu dar bun*..." (f. 15^{r}).

3.4. În toate cele patru traduceri pe care le atribuim ierodiaconului Gherasim apar frecvent sintagmele **faptă bună** sau **fapta cea bună** şi s.f. **bunătate**, prin care este tradus, în *FT, OC* şi *HE*, s.f. *vertu*, iar în *GN* s.f. ἀρετή. De exemplu, în **FT**: "el socotie că nu să află nici o *bunătate* dreaptă pre pământ" (f. 21^{r}); **OC I**: "răsplătirea *faptelor bune"* (f. 9^{v}, 10^{r}; cf. şi 37^{v}, 50^{r}, 62^{r}, 97^{r}). *Fapta cea bună* (f. 56^{r}, 60^{r}, 96^{r}), "să să întoarcă la *bunătate*" (f. 80^{v}; cf. şi 77^{v}, 79^{v}, 93^{r}); **OC II**: *faptele cele bune* (f. 54^{v}), "coroana *bunătăţilor*" (f. 61^{r}; cf. şi 29^{v}, 34^{r}, 40^{v}, 51^{v}, 59^{r}); **HE**: "paza *faptelor bune*" (f. 19^{r}), "deprindere *faptelor bune*" (f. 34^{v}), "să-i aducă la *fapte bune*" (f. 35^{r}), "chipuri a tuturor *faptelor bune*" (f. 72^{v}; cf. şi 56^{r}), *fapta cea bună* (f. 13^{r}, 34^{v}, 36^{v}, 45^{v}, 47^{r}), *bunătate* (f. 6^{r}, 7^{r}, 8^{r}, 45^{v}, 46^{v}, 47^{r}, 55^{v}, 67^{v}, 69^{v}); în acest text apare de câteva ori şi locuţiunea adjectivală *cu fapte bune*, prin care este tradus adj. *vertueux*: "un prietin credincios şi *cu fapte bune*" (f. 46^{v}), "puţini oameni ar fi *cu fapte bune*" (f. 69^{v}; cf. şi 73^{v}); **GN**: "împodobiţi cu *fapte bune*" (f. 234^{v}; cf. şi 205^{v}), "chipul *faptelor bune*" (f. 302^{r}), "eghiptenii n-au nici o *bunătate* a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

strămoşilor lor" (f. 182[r]), "*bunătăţile* iroilor" (f. 277[r]; cf. şi 205[v], 253[r]); şi în acest text apare locuţiunea adjectivală *cu fapte bune*, prin care este tradus adj. ἐνάρετος: "[la Athos], unde părinţii trăiesc viaţă *cu fapte bune*" (f. 234[v]).

S.f. *bunătate* şi sintagma *faptă bună*, ambele cu sensul de "virtute", apar de asemenea în **MTG**: "de-ţi este voia să te împodobeşti cu *bunătăţi*" (f. 14[r]), "acolo tot felul de *bunătăţi* şi de daruri, şi aice tot feliul de răutăţi şi de netrebnicii" (f. 30[v]),. "unde smerenie?, unde vro *faptă bună*?" (f. 33[r]), precum şi în scrierile literare atribuite lui Gherasim Putneanul; de exemplu, în **CI**: "Nu să vede ca lumina zilii *bunătatea* acelui ce s-au învrednicit ajutoriului de Sus? [...] şi mila Aceluia Ce au ajutat mare, şi *bunătatea* lui [...] de rădicat la ceri" (f. 4[r]), "marturi sânt iar aceste neamuri, nu mai puţin biruinţelor, cât şi *bunătăţilor* lui" (f. 5[r]), "stăpânitorii strâmbi întru pomenirea urâciunii rămân, şi pe toate *bunătăţile* lor lacrămile şi suspinurile celor asupriţi le şterg" (f. 6[r]); **CS**: "următori *faptei bune* unii după alţii făcându-să" (f. 22[r]); **E**: "umbla vânând gândirile oamenilor, iară nu *fapta bună*" (f. 15[v]), "cinste nu ne poate aduce fără numai *bunătatea*, pre care grecii o numesc *areti*, iară romanii *virtus*" (f. 17[v]), "între împăraţi şi între tirani altă despărţire nu este fără numai a *bunătăţii*" (f. 18[r]; cf. şi 16[r]).

3.5. În *FT* şi *HE* s.f. *réflexion* este tradus prin s.f. **gândire**: "*gândirile* sau socotinţele care eu le făceam" (**FT**, f. 10[v]), "după toate aceste *gândiri*..." (**HE**, f. 60[v]). Cuvântul *gândire*, cu acelaşi sens, apare în **MTG**: "pre care sângură *gândire* slăbiciunii firii ce poartă îl poate aduce spre milostivire" (f. 18[r]); **CI**: "au numai un nume deşărt? Au numai o *gândire* de lucruri mari, dar care au fost şi s-au trecut?" (f. 7[r]); **E**: "umbla vânând *gândirile* oamenilor, iară nu fapta bună" (f. 15[v]).

3.6. În **FT** este folosit s.f. **hălăciugă** în fraza: "scaii, spinii şi toate *hălăciugile* care sânt fără de folos pre pământ" (f. 40[r]; în orig.: *les plantes*). Într-un context similar apare cuvântul şi în **MTG**: "o ţarină plină de spini şi de *hălăciugă*" (f. 30[v]).

3.7. În **MTG** apare s.f. **izbândire** "răzbunare, răsplătire": "şi după cum grozăvie păcatului nu este ascunsă, aşe dreaptă *izbândire* a Celui împotriva Căruia am greşit o privim ca de faţă" (f. 16[v]). Vb. **izbândi** "a (se) răzbuna" şi s.f. **izbândire**, mai rar folosite de moldoveni, se întâlnesc în mod curent în *FT*, *OC* şi *HE*, unde sânt traduse prin ele vb. *venger* şi s.f. *vengeance*. De exemplu, în **FT**: "vru ca să-şi *izbândească* asupra urieşilor" (f. 12[v]; cf. 3[r], 15[v], 56[r], 59[v], 61[r], 64[v], 66[r], 86[v], 87[v]), "plin de pofta *izbândirii*" (f. 19[v]), "ştia *izbândirea* lui Neptunus" (f. 90[r]); **OC I**: "un chip de a-şi *izbândi*" (f. 91[r]), "*izbândirea* sau răsplătirea" (f. 9[r]; cf. şi 59[v]), "au făcut *izbândire* cu *moartea*..." (f. 52[v]; în orig.: *vengérent*); **OC II**: "în putere a-şi *izbândi*" (f. 33[r]; cf. şi 47[r]), "să scape de *izbândire* lor" (f. 47[r]; cf. şi 33[r]), "a face *izbândire*" (f. 12[r]; în orig.: *se venger*); **HE**: "să-şi *izbândească*" (f. 17[v]), "să facă *izbândire* pentru o faptă de nimică" (f. 67[r]).

Adj. **izbânditor** "răzbunător" apare în **FT**: "un crai *izbânditori*" (f. 48[r], 50[r]; în orig.: *conquérrant*); **OC II**: "carii au fost *izbânditori*" (f. 37[r]; în orig.: *vindicative*), "o fire blândă şi *neizbânditoare*" (f. 51[v]; în orig.: *nulement vindicatif*); **GN**,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unde traduce s.m. ἐκδικητής "răzbunător; justiţiar": "vrasilioţii sânt oameni *izbânditori*" (f. 273^{v}; cf. şi 154^{v}, 155^{v}, 301^{v}).

3.8. În trei dintre traducerile pe care le atribuim ierodiaconului Gherasim este folosit vb. **încâlci**, s.f. **încâlceală** şi s.f. **încâlcitură**. De exemplu, în **FT**: "să fac în loc întoarcerea, ca să nu mă *încâlcesc* în împleticirea lui" (f. 46^{r}; în orig.: "pour n'être pas *engagé*"), "când este aceea vreme de *încâlceală*" (f. 48^{v}; în orig.: *confusion*); **OC II**: "turburările şi *încâlciturile* lumii" (f. 41^{v}; în orig.: *embarras*); **GN**: "oricât de mare ar fi şi *încâlcită* [judecata]" (f. 50^{r}; în orig.: περιπεπλεγμένη "complicată"). Vb. *încâlci* apare şi în **MTG**: "este un copaci zugrăvit. La rădăcină un om tânăr, a cărui giumătate de păr este *încâlcit* în crângi" (f. 7^{r}); **CI**: "[pe Ştefan] somnul nu-l ţinea, odihna nu-l *încâlcea*" (f. 3^{r}).

3.9. În scrierile atribuite lui Gherasim apare de câteva ori s.f. **lepădătură**. De exemplu, în **MTG**: "ş-au aşternut un sac, o *lopădătură*" (f. 22^{r}); **CS**: "acestor *lepădături* de oameni" (f. 22^{v}); **CT**: "[cine primeşte mită] este o *lepădătură* a oamenilor" (f. 11^{r}). Acelaşi cuvânt este folosit şi în două dintre traducerile pe care i le atribuim; **OC I**: "[brutalitatea] este o *lepădătură* a cei adevărate vitejâi" (f. 79^{v}; în orig.: *excrément*); **OC II**: "această *lepădătură* a firii" (f. 44^{r}; în orig.: *avorton*); **HE**: "rămăşiţile sale şi *lepădăturile*" (f. 64^{r}; în orig.: *rebuts*).

3.10. În *FT* şi *OC*, adj. *téméraire* şi s.f. *témérité* sunt traduse prin adj. **obraznic**, respectiv s.f. **obrăznicie**. De exemplu, în **FT**: "să pusă împotriva acestui *obraznic* gând" (f. 3^{r}), "[Penelopa] supărată de un mare număr de *obraznici*" (f. 19^{r}; cf. şi 28^{r}, 31^{v}, 56^{v}, 86^{v}), *obrăznicie* (f. 67^{v}); **OC II**: "[moartea] este atâta de *obraznică*, că întră prin toate, nebătând la uşă" (f. 61^{v}), "ispita arată *obrăznicie* cea mare ce o fac în nişte făgăduinţe ca aceste" (f. 41^{v}). Aceste cuvinte, cu aceleaşi sensuri, apar şi în scrierile atribuite lui Gherasim. De exemplu, în **MTG**: "ca să rădici pe cei împilaţi şi să înfrânezi pre cei *obraznici*" (f. 8^{r}), "den *obrăznicie*, cădere" (f. 7^{r}); **CI**: "ca când lui Dumnezeu n-ar fi mai urâţi cei leneşi decât cei *obraznici*" (f. 3^{v}).

3.11. Locuţiunea adverbială **pe-ncet** (uneori repetată) apare atât în scrierile ierodiaconului Gherasim cât şi în traducerile pe care i le atribuim. De exemplu, în **MTG**: "şi *pe-ncet, pe-ncet* depărtându-să de la mare" (f. 12^{r}); **CS**: "şi *pi-ncet* deprinzându-să" (f. 20^{r}); **FT**: "să trag înapoi *pe-ncet*" (f. 24^{r}; în orig.: *insensiblement*), "să fie arsă *pi-ncet*" (f. 76^{v}; în orig.: *à petit feu*); **OC II**: "vine *pi-ncet*" (f. 59^{v}; în orig.: *lentement*); **HE**: "să topeşte *pe încet*" (f. 1^{v}; în orig.: *lentement*), "şi *pi-ncet* le dă tărie" (f. 5^{r}; nu are corespondent în original); **GN**: "au stăpânit craiul Franţii *pi-ncet, pi-ncet* multe locuri" (f. 90^{r}; în orig.: ἀπὸ ὀλίγον ὀλίγον), "numărul cetăţilor ce s-au unit *pi-ncet, pi-ncet*" (f. 123^{v}; în orig.: ἀπὸ ὀλίγον εἰς ὀλίγον), "nu deodată, ce *pi-ncet*" (f. 259^{r}; în orig.: ἀλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον), cf. şi 148^{r}, 149^{v}, 157^{r}.

3.12. În **FT** este folosit vb. **pregeta** în fraza: "Hipomac, rudenie cu Idomeneus, care *pregeta* să fii în loc" (f. 46^{r}; în orig.: *aspirait*). Cu acelaşi sens cuvântul apare şi în **CT**: "boierii vechi una *pregeta*, una făcea, cătră aceea întorcea şi gândurile, şi sfaturile lor" (f. 10^{v}).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3.13. În **MTG** apare de două ori vb. *prociti* "a repeta" cu forma neobişnuită **prohiti**: "*prohiteşti* rugăciune ta, iar gândul tău tot la cele vechi" (f. 25[r]), "au rugă numeşti o *prohitire* a unii rugăciuni ce nu o înţelegi? Limba ta *prohiteşti*, şi mintea ta cearcă chipuri cum să surpi pe fratele tău" (f. 32[r]). Aceeaşi formă o are vb. *prociti* şi în traducerile pe care i le atribuim ierodiaconului Gherasim; **OC II**: "cea adevărată rugăciune să cade să fie scurtă, fierbinte şi adesăori *prohitită*" (f. 23[r]; în orig.: *réitérée*); **HE**: "*prohitesc* aşa de adesă cum că sânt dintr-o casă mare" (f. 30[r]; în orig.: *répétent*), "*prohiteşti* adesăori cuvintele acestea" (f. 74[r]; în orig.: *répétez*)[12]; în **FT** cuvântul are forma *profiti*, desigur "literarizată" de copist: "eu îţi aduc aceste cuvinte, căci că au purtat grijă de a mi le *profiti* de multe ori" (f. 19[r]; în orig.: *répéter*). Forma aceasta curioasă *prohiti*, care nu este înregistrată în nici un dicţionar al limbii române, este probabil o "hiperliterarizare" a formei *prociti*, traducătorul asimilându-l pe *ci* etimologic din acest cuvânt cu *ci* provenit din *hi*, forma palatalizată a lui *f*, în graiurile moldoveneşti de nord (*fier – hier – cier, fire – hire – cire, Filip – Hilip – Cilip* etc.).

Tot în **MTG**, un caz similar prezintă forma *vilău*, care este, probabil, o "hiperliterarizare" a formei *gilău* "gealău": "atâta parte au avut el [Dumnezeu, la facerea lumii, în concepţia unor filosofi] cât are *vilău* la făcutul unui săcriu" (f. 40[r]).

3.14. În *FT* şi *OC*, adj. *unique* este tradus prin adjectivul pronominal **unul, una**. De exemplu, în **FT**: "*una* (deosăbită) nădejdea mea eşti tu" (f. 35[r]), "catargul, care era *una* nădejdea noastră..." (f. 57[r]), "aceasta îţi este *una* nădejde" (f. 67[r]); **OC I**: "Roma este *una* şi are lucruri vrednice de însemnat" (f. 106[r]), "moştenire *unii* fiice a sale" (f. 107[v]), "*unul* şi de obşte este al nostru neam [omenesc]" (f. 10[r]; nu are corespondent în original). Adjectivul pronominal *unul* apare şi în scrierile atribuite lui Gherasim Putneanul. În **MTG**: "căci Dumnezău fiind *unul*, şi neamul omenesc *unul*, un sfârşit [= scop] trebuie să aibă toate minunile" (f. 40[v]); **CI**: "mai ales când pre dânsul *unul* pricină biruinţii îl socotesc" (f. 4[r]).

3.15. Gherasim Putneanul folosea adj. **văzut** "evident, aparent", nu *văzdit* sau *vederat*, ca alţi intelectuali români de atunci. De exemplu, în **MTG**: "putere lui Dumnezău atâta este de *văzută*, cât nu este nărod care să n-o fi cunoscut" (f. 42[r]); **CI**: "oare aicea, auzitorilor, n-am făcut noi o greşală *văzută*...?" (f. 7[v]). Acelaşi adjectiv apare în **OC I**: "te bagi într-o primejdie *văzută*" (f. 90[r]); **GN**: "orizon *văzut*" (f. 7[v]).

3.16. Vb. **vindeca** "a se pierde, a se uita" este folosit în **FT**: "atuncea când aceste gânduri îmbla împletecindu-să în duhul mieu, eu mă *vindicai* într-o întunecată păduri" (f. 11[v]; în orig.: *m'enfonçai*), "îl căutară pren mulţime oamenilor, unde el era *vindecat* cu cei mai proşti a nărodului" (f. 55[r]; în orig.: *confondu*). Cu acelaşi sens este folosit acest cuvânt şi în **CI**: "puţină este lauda, care, curând trecând în

[12] În copia acestui text din ms. *VI-49* de la BCU Iaşi, f. 22[r] şi 62[r] (cap. 11, tâlc, şi cap. 77), ca şi în copia din ms. *27* de la BAR, editată de Antonie Plămădeală, apare forma corectă *prociti*, restabilită probabil de copişti.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întunerecul uitării, să *vindecă*" (f. 7^{r}). Acest sens al vb. *vindeca* nu este înregistrat în dicţionarele limbii române.

3.17. În **FT** este folosită întrebarea retorică **Dar ce zic eu**?, care traduce literal construcţia fr. *Mais que dis-je*?: "*Dar ce zic eu*? Nu eşti vrednic de..." (f. 61^{v}), "*Dar ce zic eu*? Şi ce mă voi face când..." (f. 64^{r}). Aceeaşi întrebare retorică apare şi în scrierile ierodiaconului Gherasim; în **MTG**: "ascultă pe un Isaie. *Dar ce zic eu*? Pe sângur Dumnezău, care prin gura Isaiii grăieşti" (f. 21^{r}), "s-au obicinuit a veni la biserică fără evlavie şi fără treabă. *Dar ce zic eu* fără treabă? Aice să fac vorbile cele de multe feliuri..." (f. 31^{v}); **E**: "*Dar ce zic eu*? Întru cât istornicii nu să vor prăpădi, numele lui nemuritori este" (f. 19^{r}).

4. Alte particularităţi lingvistice (termeni vechi sau regionali, folosiţi mai ales în graiurile din nordul Moldovei, neologisme, calcuri, anumite nuanţe semantice ale unor cuvinte etc.) apar în două, trei sau chiar în toate cele patru traduceri de care ne ocupăm, constituind astfel încă o dovadă că ele sunt traduse de una şi aceeaşi persoană. Citărm de asemenea doar câteva exemple.

4.1. În **FT**, prin s.n. **cifert** "sfert" este tradus în mod obişnuit s.m. *moment*: "el n-au avut toată viaţa sa un *cifert* de odihnă" (f. 20^{v}), "ea schimba la tot *cifertul* faţa" (f. 63^{v}), "în tot *cifertul* când îi caută niştine găsăşti..." (f. 90^{v}; cf. şi 68^{r}, 69^{v}, 70^{r}, 88^{r}, 89^{v}). Tot prin *cifert* este tradus s.f. *saison*, în **OC I**: "patru *ciferturi* a anului" (f. 42^{v}, 106^{v}), "cel di pe urmă *cifert* a vieţii" (f. 109^{v}), , iar în **GN** s.m. καιρός "timp": "patru *ciferturi* a anului" (f. 13^{v}, 271^{v}), "în toate *ciferturile* anului" (f. 273^{r}; cf. şi 13^{r}, 171^{r}). Cu acelaşi sens este folosit cuvântul şi în **CI**: "dar vine şi *civertul* adaogerii slavei voastre" (f. 3^{v}).

4.2. Prin adj. **cinsteş** este tradus în **FT** adj. *noble*: "*cinsteşa* sa străştie" (f. 62^{r}), în **OC I** adj. *vénérable*: "acest *cinsteş* filósof" (f. 29^{r}), în **HE** adj. *honnête*: "o posomorâre *cinsteşă*" (f. 65^{v}: cf. şi 22^{v}).

4.3. S.m. *parasite* este tradus prin s.m. **dalcauc**, în **OC II**: "pentru măgulitori sau *dalcauc*" (f. 58^{r}), şi în **HE**: "aceasta care nu să cuvine decât la *dalcauci*" (f. 40^{r}; cf. şi 81^{r}).

4.4. S.m.pr. *Amour* tradus prin s.f. **Dragoste**, în **FT**: "*Dragoste* şidea în braţile lui Calipso" (f. 60^{r}; cf. şi 62^{r}), şi în **HE**: "Pentru ce zugrăvesc pe Afrodita şi pe *Dragoste* cu totul goali?" (f. 80^{v}).

4.5. S.f. *entreprise* este tradus prin s.f. **epihírisis** (<ngr. ἐπιχείρησις), în **OC I** (f. 34^{v}, 39^{v}), în **OC II**: "noroci̦ţi în *epihirisis* a lor" (f. 37^{v}) şi în **HE** (f. 13^{r}; cf. şi 50^{r}).

4.6. Prin s.m. **glumaci** este tradus în **OC I** s.m. *railleur*: "haractirul *glumaciului* este urât" (f. 12^{r}; cf. şi 12^{v}), "un *glumaci* şi un mare ghiduş" (f. 73^{r}), iar în **HE** s.m. *bouffon*: "să pricep a să purta ca un *glumaci*" (f. 61^{v}). Cuvântul nu este înregistrat în dicţionarele limbii române.

4.7. S.m. *amour* este tradus în **FT** prin s.f. **iboste** (şi **iuboste**): "ţin pre *ibostea* (sau pre erota) ca pre o nebunii" (f. 56^{v}), "pizmătariţa *iboste*" (f. 66^{v}; cf. şi 27^{r}, 67^{v}, 73^{r}, 74^{r}; *iuboste*, f. 68^{r}, 68^{v}, 70^{v}), "au biruit pre *iboste* (adecă pre erota)" (f. 85^{r}). Tot prin s.f.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iuboste este tradus în **OC I** s.f. *faveur*: "când dintr-o norocită întâmplare *iubostile* cad piste un om", "nici *iubostile* ei nu ţân multă vreme" (f. 8[r]). În **OC II** adj. *amoureaux* este tradus prin locuţiunea adjectivală *cu iuboste*: "adunare ce *cu iuboste*" (f. 59[r]).

4.8. În *OC*, prin s.f. **iscusenie** sunt traduse s.f. *capacité*: "aretí [= virtute] a lor şi *iscusenie* au murit" (**OC I**, f. 78[v]; cf. şi **OC II**, f. 4[v], 6[v], 28[r]), s.f. *adresse* "dexteritate" (**OC I**, f. 66[r]) şi s.f. *justesse* "acribie": "*iscusenie* ş minţii" (**OC II**, f. 52[v]); adv. *finement* este tradus prin locuţiunea adverbială *cu iscusenie* (**OC II**, f. 35[v]). În **HE**, prin *iscusenie* este tradus s.m. *génie*: "vrednici cu adevărat cu *iscusănia* lui" (f. 13[v]), "oricâtă *iscusănie* de ar ave neştini" (f. 50[v]; cf. şi 64[r]). În **GN**, prin *iscusenie* sunt traduse s.f. ἐπιτηδειότης "aptitudine": "*iscusenie* la meşteşugurile proaste" (f. 42[r]; cf. şi 115[r]), "multă *iscusenie* au la lucrurile de războiu" (f. 285[r]), şi s.f. ἐπιδεξιότης "dexteritate, abilitate": "*iscusenie* lăcuitorilor au făcut..." (f. 267[r]).

4.9. Locuţiunea verbală *aimer mieux* "a prefera" este tradusă prin locuţiunea verbală **a iubi mai bine**, în **FT**: "care *iubesc mai bine* să piardă viaţa decât să..." (f. 27[v]; cf. şi 50[r]), "care *iubisă* să fie *mai bine* un tiran decât să..." (f. 74[v]), în **OC I**: "*au iubit mai bine* cu îndărătnicia sa să piarză [...], decât..." (f. 58[v]), în **OC II**: "*mai bine au iubit* să sufere..." (f. 3[r]; cf. şi 10[r]) şi, puţin modificată, în **HE**: "de nu vei *iubi mai mult* a te bucura..." (f. 51[v]).

4.10. S.m. *rôle* este tradus prin s.n. *joc*, în **OC I**: "lumea este privelişte [= spectacol] [...], norocul împărţeşte *jocurile*" (f. 86[r]), şi în **HE**: "de este *jocul* tău scurt, îl vei juca scurt, iară de este *jocul* tău lung, îl vei juca lung" (f. 41[r]).

4.11. Adj. *renommé* este tradus, în **OC I**, prin adj. **numit**: "au stătut odinioară cea mai *numită* în lume" (f. 93[r]), "să văd acel *numit* loc" (f. 102[v]). Tot prin *numit* este tradus, în **GN**, adj. ὀνομαστός "renumit": "cherberul cel *numit* a Americii" (f. 264[v]), "Samos este cel mai *numit* ostrov din Arţipelag" (f. 280[v]; cf. şi 190[r], 242[r], 259[r], 281[r]).

4.12. Prin s.f. **poslovíţă** (<slavon. ПОСЛОВИЦА "proverb") este tradus în **OC I** s.f. *observation*: "este o veche *poslóvíţă* că..." (f. 71[v]), iar în **HE** s.f. *régle*: "nu să dă nimică pentru nimică, este *póslovíţă*" (f. 48[r]). Cuvântul nu este înregistrat în dicţionarele limbii române. L-am întâlnit şi în textul intitulat *Apoftegmata*, tradus din limba rusă de Vartolomei Mazereanu, în anul 1755 (vezi ms. *V-1* de la BCU Iaşi, f. 8[v] şi 73[v]).

4.13. Vb. *dépendre* este tradus prin vb. **a rezema**, în **OC II**: "fericit este acela care nu *razimă* în altul" (f. 4[v]), "nu *razimă* în noi să fim de-apururе în norocire" (f. 57[v]), şi în **HE**: "lucrurile ce nu *razimă* nicicacum întru tine" (f. 37[v]), "a nu te *răzăma* în oameni care nu ştiu a ierta" (f. 39[r]; cf. şi 42[v], 53[r], 54[v]). Tot prin *rezema* este tradus în *OC* şi vb. *consister*: "aceste trei daruri *razimă* în..." (**OC I**, f. 91[v]), "în ce *razimă* areti [= virtutea]" (**OC II**, f. 47[v]). În **GN**, prin *rezema* sunt traduse, în contexte similare, vb. κρεμῶ şi κρέμομαι "a depinde; a consista": "fieştecare pricină nu *razimă* de mai multe socotele" (f. 109[v]), "neguţătorie lor *razimă* în piei, în zahar..." (f. 171[r]), "toţi *razimă* în sfatul împăratului" (f. 247[r]; cf. şi 41[v], 181[v], 193[r], 295[v]). Cu acelaşi sens, vb. *rezema* este folosit şi în **CI**: "de acestea *razimă* toată mântuirea noastră" (f. 8[v]).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4.14. Prin adj. **subţire** sunt traduse, în **FT**, locuţiunea adjectivală *avec subtilité*: "cearcă lucru *supţire*" (f. 61[r]) şi adj. *fin*: "acele zâmbite de râs *supţirî*" (f. 91[r]). Tot prin *subţire* sunt traduse, în **OC**, adj. *subtil*: "cele mai *supţiri* părţi a trupului" (**OC I**, f. 65[v]) şi adj. *fin*: "oamenii cei mai *subţirî*" (**OC I**, f. 84[v]), "şiretlicuri *supţirî*" (**OC II**, f. 51[v]). Prin s.f. **subţirime** este tradus în **OC II** s.f. *finesse*: "lipsa cunoştinţii *supţirimilor* limbii evreieşti" (f. 49[r]), în **HE** s.f.pl. *raffinements*: "toată isteciune oamenilor să nevoieşte a afla *supţirime* să pui slava lor la bini a mânca şi a be" (f. 66[r]), şi în **GN** s.f. λεπτότης "finețe, subtilitate": "au atâta *supţirime*" (f. 47[r]). Adj. *subţire*, cu acelaşi sens, apare şi în **E**: "mai cu minte şi mai *supţire* la socoteală" (f. 18[v]).

4.15. Adj. *agréable* este tradus în *OC* atât prin adj. **vesel**: "cele mai *vesele* oraşă" (**OC I**, f. 34[r]), "o zî *veselă*" (*ibid.*, f. 49[v]), "adunare sa este cu plăcere şi *vesălă*" (**OC II**, f. 19[v]), cât şi prin adj. **veselitor**: câte le are *veselitoare*" (**OC I**, f. 106[r]), "o zăbavă de cinste şi *veselitoare*" (**OC II**, f. 50[v]). În **GN**, prin acelaşi adj. *vesel* sunt traduse adj. τερπνός "agreabil": "cetate mare, frumoasă şi cu totul *veselă*" (f. 102[r]), "livezile foarte *vesele* şi verzi în tot anul" (f. 170[r]), "care loc este foarte frumos, *vesăl* şi lucrat" (f. 300[r]), adj. χαρίεις "grațios": "limba [...] este cea mai curată şi mai *vesălă*" (f. 120[v]) şi adj. εὐφρόσυνος "plăcut": "cea veche limbă arăpască era cea mai *vesălă* şi mai dulce" (f. 307[v]), iar prin adj. *veselitor* este tradus adj. χαρίεις: "ghegráfia este o ştiinţă de mare folos şi *veselitoare*" (f. 4[v]).

4.16. Adj. *maigre* este tradus prin adj. **vitioan** "slab", în **OC I**: "uscăţivi, *viteoani* şi neîngrijiţi" (f. 45[v]), "*vition* şi zbârcit" (f. 89[r]), şi în **HE**: "urât la chip şi *viteoan*", "urâtă şi *vitioană*" (f. 3[v]). Cuvântul apare şi în **GN**: "mari la trup şi *vitioani*" (f. 322[r]).

5. În sfârşit, semnalăm şi câteva particularităţi fonetice şi morfologice comune textelor autografe ale lui Gherasim Putneanul şi unor traduceri pe care i le atribuim (sau numai acestora), care pot constitui noi dovezi în argumentarea noastră că aceste traduceri au fost făcute de ierodiaconul Gherasim.

5.1. În **GA** apar frecvent forme cu sincopa lui *i*: *cuvinţat* "încuviinţat" (col. 17-18), *find* (col. 1-2, 17-18, 19-20, 55, 79, p. I, II, III, IV), *finţă* (col. 5-6, 17-18). Aceste forme sunt frecvente şi în **MTG**: *cuvinţat* (f. 42[r]), *find* (f. 3[r], 11[r], 12[r], 18[r], 28[r], 28[v], 29[r], 37[v], 39[v], 40[v], 41[v], 43[v]), *ştind* (f. 1[v]), *ştinţă* (f. 3[v], 14[r], 18[v], 37[v]). În **FT** am întâlnit doar o singură dată pe *find* (f. 6[r]), iar în **OC I** pe *ştinţe* (f. 71[r], în titlu). Probabil că în manuscrise asemenea forme au fost înlocuite de copişti cu cele obişnuite.

5.2. În **GA** apar formele *eghipţieni* (col. 1-2) şi *eghipţeni* (col. 15-16, 55, şi p. I, II, IV, V, VI, VII), cu *t* urmat de *i*, *e* devenit *ţ*. Acelaşi fonetism se găseşte şi în **FT**: *eghipţieni* (f. 7[r], 10[r], 15[v], 16[r], 17[v], 80[v]; în orig.: *Égyptiens*), "corăbii *eghipţieneşti*" (f. 7[r]). În **MTG** apar formele *eghipteni* (f. 45[r], 45[v], 46[r]), *eghiptinesc* (f. 44[r]). Probabil că **GA** şi **FT** datează din aceeaşi perioadă, a începuturilor activităţii literare a ierodiaconului Gherasim.

5.3. În *FT*, *OC* şi *GN* apar des forme cu palatalizarea labialelor *b* şi *p*. De exemplu, în **FT**: "*gheţii* oameni" (f. 85[v]), "ne *înghieră* la luptă" (f. 44[v]), "priimii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înghiere care îmi făcea" (f. 45[r]), "le *închedică*" (f. 20[r]); **OC I**: "haine cu şireturi şi *bunghi*" (f. 45[v]), *cheptănaţi* (f. 45[v]), "cu părul prins într-un *cheptine*" (f. 103[v]); **OC II**: "haine cu şireturi şi cu *bunghi*" (f. 43[v]), "adeseori Omir *chicurează*" (f. 37[v]); **GN**: *ghile* "bile (de lemn)" (f. 41[r]), "*bunghii* acei de aur" (f. 115[v]), "*Chiscul* Floridii" (f. 151[r]), "*Chiscul* Bunii Nădejdi" (f. 197[v]; cf. şi 175[r], 200[r], 278[r]), *dulachi* (f. 180[v], 186[v]). Dat fiind faptul că în cele două texte autografe ale lui Gherasim (**GA** şi **MTG**) nu apar asemenea forme palatalizate, este greu de ştiut dacă cele menţionate mai sus aparţin limbii traducătorului, ori au fost introduse în manuscrisele respective de copişti.

5.4. În **GA** sunt unele adnotări scrise în latineşte, iar în **MTG** (f. 47-54) se află ciorna unui text mai mare redactat în limba latină, fapte care arată că ierodiaconul Gherasim ştia bine latineşte. Astfel se explică şi faptul că în **FT** multe neologisme (termeni comuni sau nume proprii) au aspectul fonetic sau accentul latinesc, cum a remarcat şi Ileana Vârtosu, discutând formele *curiozită* (f. 15[r]), *curiozităţii* (f. 30[v]) şi altele aflate în această traducere: "Le recours au latin n'est pas un simple accident chez le traducteur roumain de Fénelon"[13]. De exemplu, *figură* (f. 9[r], 38[v]; în orig.: *figure*), *Hercules* (f. 72[r], 90[r]; în orig.: *Hercule*), *Idomeneus* (f. 42[v], 43[v], 44[r], 50[v], 54[v], 90[r], 91[r], 93[r]; în orig.: *Idoménée*), *Neptunus* (f. 42[v], 43[v], 56[v], 59[v], 66[r], 85[r], 86[v], 87[v], 88[r], 89[v], 90[r]; în orig.: *Neptune*), *oraculum* (f. 11[v], 50[v]; în orig.: *oracle*), *Orfeus* (f. 79[r]; în orig.: *Orphée*), *Saturnus* (f. 55[v]; în orig.: *Saturne*), *Săneca* (f. 61[r]; în orig.: *Sénéque*), *Ţărberus* (f. 79[r]; în orig.: *Cerbère*) şi altele. Cazuri similare întâlnim şi în celelalte trei traduceri. De exemplu, în **OC I**: *Oraţius* (f. 70[r]; în orig.: *Horace*), *Plautus* (f. 87[r]; în orig.: *Plaut*); **OC II**: *ateista* (f. 3[r], 50[r]); în orig.: *atée*); **HE**: *Sofista* (f. 21[v]; în orig.: *Sophiste*); **GN**: *académie* (f. 84[r], 272[v], 273[v], 305[r]), *colónie* (f. 176[r], 178[r]), *figură* (f. 174[v]), *gheográfie* (f. 4[v]), *imperátor* (f. 121[r], 121[v]), *tipográfie* (f. 288[v]).

5.5. Formelor de genitiv singular *făpţii* (**FT**, 14[v]), *tăinii* (**FT**, f. 59[r]), şi pluralului *făpţi* (**FT**, f. 52[v]) le corespunde forma *tăfţi* (pluralul s.f. *taftă*) din **GN**: "*tăftile* acele de hîr" (f. 287[v]; cf. şi 39[v], 63[r], 76[r], 77[v], 105[r], 215[r], 258[r], 284[v], 292[v], 293[r], 300[r]).

5.6. Adverbul *altminteri* apare în **GA** (col. 19-20) şi în **MTG** (f. 7[v]) cu varianta *amintrile*. Aceeaşi formă o are acest adverb şi în **FT** (f. 24[r], 30[r], 41[v], 48[r], 53[v], 59[r], 67[r], 83[r]). În celelalte trei traduceri şi în unele scrieri literare ale lui Gherasim apare variante *amintere(a)*, introdusă probabil de copiştii textelor respective.

5.7. În scrierile lui Gherasim şi în traducerile pe care i le atribuim apar unele forme neobişnuite, cu prefixul *în-*, ale unor cuvinte care nu au derivate cu acest prefix. De exemplu, în **MTG**: "ochii *însălbătăciţi*" (f. 8[r]); **FT**: "ochii săi [...] să *înholba* în toate părţile" (f. 20[v]; cf. şi 4[v]); **OC I**: "*înc rnicia* sa cea iubitoare de oameni" (f. 34[v]; în orig.: *libéralité*), "aceea este *împărtinită* cu oarecare mândrie" (f. 99[r]; în orig.: *acompagné*); **HE**: "să-şi *înumple* minte sa de învăţăturile cele

[13] Vezi *Une curiosité étymologique: roum.* **curiozitate**, în "Revue roumaine de linguistique", XX, 1975, nr. 6, p. 707-710.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

frumoasă" (cap. 4, tâlc, în copia din ms. *27* de la BAR; în celelalte două copii: *umple*); în orig.: *se remplir*); **GN**: "vom încunjura ca în chip de *împrimblare* toată faţa numitei sferi" (f. 4[r]), "să ducea să să *împrimble* la câmpi" (f. 169[v]).

6. Este în afară de orice discuţie faptul că *Leon Gheuca a fost promotorul* bogatei activităţi culturale şi politice desfăşurate la episcopia Romanului, în anii păstoriei sale acolo (1769-1786). Cărturarul sârb Dositei Obradovici, care l-a vizitat în anii 1781-1782, relatează că el era zelos pentru învăţătură şi bun patriot, că, episcop fiind, a învăţat limba franceză, că adunase cu mare cheltuială o "foarte aleasă bibliotecă" şi că "*a dat a se traduce* pe limba sa" (sublinierea noastră; deci nu a tradus personal!) diferite cărţi, între care *Teatrul politic* şi *Întâmplările lui Telemah*, pe care intenţiona să le şi editeze[14]. Leon Gheuca nu a avut însă veleităţi literare şi nu a tradus personal nici o carte. În 1764, pe când era protosinghel la mitropolia din Iaşi, l-a angajat pe Vartolomei Mazereanu să-i traducă din slavoneşte *Itica ieropolitica*. Tot Mazereanu îi tradusese, în anul 1754, şi o scriere a lui Efrem Sirul[15]. Mai târziu, când era episcop la Roman, l-a angajat pe logofătul Toma Dimitriu de la mitropolia din Iaşi să traducă din greceşte, "spre cea după putinţă a limbii moldoveneşti deşchidere şi adăogire", romanul *Etiopice* al lui Heliodor. La acelaşi logofăt Toma Dimitriu *a apelat episcopul* Leon ca să-i traducă, după versiunile lor greceşti, cele două cărţi de educaţie politică pe care voia să le şi editeze: *Teatrul politic* al lui Ambrosius Marlianus şi *Întâmplările lui Telemah*, opera lui Fénelon[16]. În sfârşit, lucrarea considerată, de multă vreme, *în mod sigur* o traducere sau chiar o antologie alcătuită de el (*Pentru ştiinţa stihiilor*, din ms. *194* de la BAR) s-a dovedit a fi tradusă din limba franceză de un colaborator al său mai tânăr, pe care l-a trimis şi la studii în Germania, viitorul arhidiacon, apoi arhimandritul Gherasim de la mitropolia din Iaşi, cel care a tradus, tot din franţuzeşte, *Taina francmasonilor* a abatelui Perau, în 1787, *Istoria craiului Sfeziei Carol 12* a lui Voltaire, în 1792, şi *Istoria Americăi*, extrasă dintr-o istorie universală compilată de Contant Dorville, în 1795. Tot el s-a dovedit a fi traducătorul anonim al unei părţi a romanului picaresc al lui Lesage, *Bacalaureatul de Salamanca sau Viaţa domnului Heruvim de la Ronda*, în 1793, şi al *Criticonului* lui Baltasar Gracián, sub titlul *Critil şi Andronius*, în 1794. Printr-o regretabilă confuzie de nume, bogata activitate literară a acestui Gherasim a fost până nu demult atribuită episcopului Gherasim Clipa de la Huşi şi Roman[17].

---

[14] Vezi Ioan Russu, *Fabulele lui Demetriu Cichindeal în traducere nouă din originalul sârbesc al lui Dositei Obradovici*, Arad, 1885, p. XX-XXI.

[15] Vezi N.A. Ursu, *Primele traduceri ale arhimandritului Vartolomei Mazereanu*, în "Cronica", XXXIII, 1998, nr. 11, p. 10.

[16] Vezi N.A. Ursu, *Traducerile logofătului Toma Dimitriu de la mitropolia din Iaşi*, în AIIX, XXXVI, 1999, p. 7-24.

[17] Vezi N.A. Ursu, *Cine este Gherasim, traducătorul lui Voltaire (la 1792)?*, în "Cronica", XXI, 1986, nr. 1, p. 6, articol reluat în studiul *Traducerile arhidiaconului (apoi arhimandritului) Gherasim de la mitropolia din Iaşi*, în AIIX, XXXV, 1998, p. 135-158.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Probabil că traducerile atribuite de noi ierodiaconului Gherasim Putneanul nu au fost făcute la sugestia sau la cererea episcopului Leon Gheuca. Presupunem că în relaţiile dintre aceşti clerici învăţaţi, cam de aceeaşi vârstă şi, eventual, amândoi de origine boierească, mai curând episcopul Leon a putut beneficia de sugestiile înţelepte ale ierodiaconului Gherasim, care avea, după cum dovedesc scrierile sale, talent literar, un ascuţit spirit critic şi cultură mai bogată decât a superiorului său ierarhic. Este posibil deci ca la cristalizarea şi desfăşurarea programului cultural şi politic promovat de episcopul Leon Gheuca să fi contribuit în mod substanţial şi colaboratorul său apropiat Gherasim Putneanul.

LES TRADUCTIONS DE GHERASIM PUTNEANUL, MOINE ORDONNÉ DIACRE À L'ÉVÊCHÉ DE ROMAN
(Résumé)

Dans une étude publiée en 1986, nous avons identifié dans la personne du diacre Gherasim l'auteur longuement recherché du texte controversé *Cuvânt de îngropare vechiului Ştefan voievod* (Oraison funèbre en l'honneur de l'ancien voïvode Stéphane) et l'auteur de quatre autres écrits littéraires anonymes de la fin du XVIIIe siècle : *Cuvânt a unui ţăran către boieri* (Discours d'un paysan adressé aux boyards), *Corespondenţie între doi streini asupra obiceiurilor Moldovii şi Ţării Munteneşti* (Correspondance entre deux étrangers concernant les moeurs de Moldavie et de Valachie), *Cuvânt pentru răbdare* (Discours sur la patience) et *Epistolie către Evagoras pentru cinste* (Épître à Evagoras sur l'honnêteté). Nous avons aussi identifié Gherasim comme le traducteur anonyme des premiers neuf des vingt-quatre livres du roman de Fénelon, *Les Aventures de Télémaque*, traduction qui existe dans le ms. *1576* de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine. Nous avons fait cette identification en comparant le langage et le style des écrits mentionnés avec le langage et le style de quelques annotations plus amples sur un volume de la Bibliothèque Centrale Universitaire de Iaşi et avec les brouillons de textes à contenu varié qui se trouvent dans le ms. *47* de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine. Ceux-ci se sont avérés être les *autographes* du diacre Gherasim, ex-vicaire administratif de l'évêché de Roman, ensuite prieur du monastère Precista (L'Immaculée) de Roman dans les années 1785-1797. Dans l'intervalle, en approfondissant l'étude du langage de diverses traductions roumaines du XVIIIe siècle effectuées en Moldavie, nous en avons identifié encore trois anonymes dont les particularités linguistiques et stylistiques sont communes aux textes originaux ou traduits antérieurement attribués à Gherasim Putneanul : une traduction du grec, *Gheográfie noao* (Géographie moderne), traduite à son tour d'après la version italienne du manuel de géographie universelle de l'Anglais Patrick Gordon, et deux autres du français : *Haractirurile lui Epictit* (Les Caractères d'Épictète), une traduction commentée du célèbre *Manuel* de ce philosophe, et les fameux *Cugetări* (Pensées sur divers sujets de morale) du comte d'Oxenstiern.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAI-ŞTEFAN CEAUŞU

BUCOVINA ÎN SISTEMUL PARLAMENTAR AL MONARHIEI DE HABSBURG (1848–1918)

Până la revoluţia din martie 1848, Imperiul Austriac a fost un stat cu o formă de guvernământ absolutistă. În cadrul "sistemului politic", profund conservator şi represiv, inaugurat şi promovat de cancelarul Metternich[1], ce respingea din capul locului liberalismul, s-a încercat conducerea imperiului prin măsuri autoritare, restrângându-se drastic drepturile şi libertăţile politice. Ca urmare, scena politică din Monarhia de Habsburg a fost dominată, la diferite nivele, de nobilimea şi clerul posesor de mari proprietăţi funciare, în timp ce noua forţă activă a societăţii, burghezia, a fost mereu ţinută în afara sferei puterii. În timp, toată această evoluţie internă, combinată cu o serie de nerealizări în planul politicii externe, au dus la o stare de criză a regimului absolutist, pe fondul acumulării unor puternice tensiuni sociale, naţionale şi politice, precum şi la apariţia unui puternic curent liberal în marile centre urbane, în frunte cu capitala, Viena, care îşi propunea, între altele, instituirea unei monarhii constituţionale, după modelul existent deja în Vestul Europei[2].

În perioada premergătoare revoluţiei din martie, aşa numita *Vormärz*, statutul politic al Bucovinei a fost acela de simplu district administrativ, inclus în provincia imperială Galiţia, ca urmare a deciziei luate în anul 1786 de către împăratul Iosif II[3]. Pe durata lungă a timpului, această situaţie a generat acumularea unor

---

[1] Pentru evoluţia Imperiul austriac sub raport constituţional şi al sistemului politic până la 1848 v.: Friedrich Walter, *Österreichische Verfassung- und Verwaltungsgeschichte: vom 1500 bis 1955*, Wien, Köln. Graz 1972; Heinz Fischer (Hg.), *Das politische Systems Österreichs*, Wien 1974; Oskar Lehner, *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte mit Grundzügen der Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, Linz 1992; Wilhelm Brauneder, *Österreichische Verfassungsgeschichte*, Wien 1998.

[2] Vezi în acest sens: Friedrich Engel-Janosi, *Zur Genesis der Revolution von 1848. Die Verfassungsfrage im deutschen Österreich. 1815-1848*, in „Zeitschrift für öffentliches Recht", 3/1922, p. 571 şi urm.; Madeleine Rietra, *Jung Österreich. Dokumente und Materialien zur liberalen österreichischen Opposition. 1835-1848*, Amsterdam 1980, Hubert Lengauer, *Ästhetik und liberale Opposition*, Wien-Köln 1989.

[3] Mihai-Ştefan Ceauşu, *Bucovina habsburgică de la anexare la Congresul de la Viena. Iosefinism şi postiosefinism. 1775-1815*, Iaşi, 1998, p. 90-91.

Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", tom. XXXVII, 2000, p. 145–160.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nemulţumiri profunde la nivelul elitei politice româneşti, provenită în principal din rândul stării nobiliare. Aceasta, în mod constant, nu a acceptat ideea pierderii oricărei forme de autonomie, precum şi cea a includerii acestui teritoriu în marea provincie galiţiană, de care se simţea despărţită nu numai de religie, limbă, obiceiuri, ci şi de o întreagă evoluţie istorică anterioară, total diferită.

Revoluţia din martie 1848 de la Viena a însemnat nu numai sfârşitul regimului absolutist în Austria, în frunte cu figura sa simbolică, Metternich, şi a vechiului sistem politic conservator şi autoritar, dominat preponderent de nobilimea deţinătoare de mari proprietăţii moşiereşti, ci şi începutul transformării monarhiei, dintr-un stat al stărilor, într-o monarhie constituţional-burgheză, după modelul deja probat într-o serie de ţări vest-europene. Ca urmare, sub impulsul ideilor liberale şi democratice ale vremii, multe din instituţiile politico-administrative centrale ale statului au fost renovate. Astfel, locul Consiliului de Stat şi al Conferinţei de Stat, din perioada Metternich, a fost luat de Consiliul de Miniştri, în timp ce vechile Cancelarii Aulice (Hofkanzlei), Oficiile Aulice şi Cămara Aulică (Hofkammer) au fost transformate în ministere[4].

Totodată, acum, prin constituţionalism, s-a încercat şi s-a realizat transformarea Imperiului Austriac dintr-un stat absolutist, într-o monarhie constituţională modernă. *Constituţionalismul* a fost acea formă de guvernământ în care puterea monarhului absolut era limitată printr-o constituţie. Aceasta însemna, pe de-o parte, faptul că monarhul, ca personificare a voinţei statului, rămânea în continuare neclintit, conform principiului monarhic, pe de altă parte, însă, voinţa de stat nu mai era totuna cu voinţa personală a monarhului, ci acesta împărţea, de acum înainte, puterea legiuitoare cu un corp reprezentativ (parlament), ales de popor. În acelaşi timp, dreptul său de guvernare era supus controlului aceluiaşi corp reprezentativ ales. Constituţia apărea astfel, ca mijlocul prin care se puteau atinge scopurile societăţii, de transformare a statului poliţienesc absolutist, într-un stat de drept, liberal[5].

În urma promisiunii făcute, prin manifestul împăratului, din 15 martie 1848, de a se acorda o Constituţie imperiului, Franz Freiherr von Pillersdorf, în calitate de deţinător al portofoliului Ministerului de Interne, a elaborat un proiect de Constituţie, care a fost sancţionat de împărat la 25 aprilie 1848[6]. Inspirată după modelul constituţiei belgiene, noua lege fundamentală proclama instituirea *principiului constituţionalismului* şi, în strânsă legătură cu acesta, pe cel al *parla-*

[4] Hugo Hantsch, *Die Geschichte Österreichs*, vol. II, Graz-Wien-Köln/Rhein, 1955, p. 344-345; Erich Zöllner, *Istoria Austriei. De la începuturi până în prezent*, vol. I, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997, p. 436-437.

[5] Stefan Malfèr, *Der Konstitutionalismus in der Habsburghermonarchie – siebzig Jahre Verfassungsdiskussion in „Cisleithanien"*, in Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch (ed.), *Die Habsburgermonarchie. 1848-1918*, vol. VII/1: *Verfassung und Parlamentarismus*, Wien 2000, p. 11.

[6] Friedrich Walter, *Die Österreichische Zentralverwaltung. Von Märzrevolution 1848 bis zur Dezember verfassung 1867*, III/1, Wien 1964, p. 6 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mentarismului[7], în Monarhia de Habsburg, stabilind că reprezentarea poporului urma să fie făcută prin intermediul a două camere legislative, respectiv o cameră inferioară, cu deputaţi aleşi pe bază de cens şi una superioară (senat), formată din persoane numite direct de împărat din rândul prinţilor, a reprezentanţilor marii proprietăţi funciare şi a înalţilor demnitari. Deşi prerogativele imperiale erau oarecum reduse, împăratul primea dreptul de veto absolut faţă de hotărârile celor două camere, ce nu erau conforme cu voinţa sa[8].

Datorită nemulţumirilor create de unele din prevederile sale, care acordau drepturi prea mari monarhului şi, mai ales, de instituirea unui sistem bicameral care, datorită unor îngrădiri a dreptului electoral, nu putea fi socotit drept o reprezentanţă populară, în cele din urmă, sub presiunea maselor revoluţionare din Viena, constituţia a fost retrasă. Ca urmare, la jumătatea lunii mai 1848, împăratul a promulgat o lege electorală fără cens, pentru alegerea deputaţilor în viitoarea Dietă unicamerală imperială (Reichstag), ce se voia a fi, prin desfiinţarea senatului, o reprezentanţă curat populară. Aceasta urma să se constituie, atât ca adunare constituantă, menită să dea o nouă constituţie imperiului, cât şi ca Parlament, cu funcţie legislativă[9].

Prevederea expresă, în lege, a unui prag electoral de 20.000 de locuitori pentru alegerea unui deputat în mediul urban şi de 50.000 pentru alegerea unui deputat în mediul rural, a făcut ca în Bucovina, doar oraşul Cernăuţi să se constituie într-o circumscripţie electorală urbană, putând alege un reprezentant propriu, în timp ce celelalte oraşe bucovinene, cu o populaţie mult mai mică, au fost incluse în cadrul celor şapte circumscripţii electorale rurale[10]. Această stipulaţie legislativă, ca şi ridicarea obligativităţii censului, au condus la situaţia ca, în urma alegerilor din iunie 1848 pentru Parlamentul din Viena, din cele opt locuri de deputaţi cât reveneau Bucovinei, şapte să fie ocupate de ţărani şi doar unul singur de un reprezentat din altă categorie socială, respectiv de directorul gimnazial Anton Kral, ales de oraşul Cernăuţi[11]. Rezultatul scrutinului electoral a fost expresia situaţiei sociale şi a antagonismelor existente în provincie, precum şi a puternicelor divergenţe de opinie din societatea bucovineană, privitoare la primordialitatea revendicărilor. Aceste divergenţe consensuale au fost consecinţa diferenţei dintre interesul elitei politice provinciale, provenită în principal din rândul marilor proprietari funciari, de origine nobilă, care era preocupată, mai ales, de aspectul politic (obţinerea statutului de provincie autonomă, cu toate cele ce decurgeau din

[7] Pentru problematica şi evoluţia istorică a acestui concept v.: K. Kluxen, *Geschichte und Problematik des Parlamentarismus*, Frankfurt am Main, 1983.

[8] Hugo Hantsch, *op. cit.*, p. 349.

[9] Wilhelm Brauneder, *Die Verfassungsentwicklung in Österreich. 1848 bis 1918*, in Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch (ed.), *Die Habsburgermonarchie. 1848-1918*, vol. VII/1: *Verfassung und Parlamentarismus*, Wien 2000, p. 93.

[10] Mihai-Ştefan Ceauşu, Gavril şi Sevastiţa Irimescu, Vasile Miron, *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente. 1393-1849*, Bucureşti, 1983, nr. 2008, p. 630-631.

[11] *Ibidem*, nr. 2002-2004, 2006, 2009, 2012, 2017.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acesta) şi interesul masei ţărăneşti, ce avea în vedere doar aspectul social (desfiinţarea obligaţiilor clăcăşeşti).

Convocată la începutul lunii iulie 1848 în Viena, nou aleasa Dietă imperială (Reischstag), cu caracter unicameral, reunea reprezentanţii diferitelor naţionalităţi, proveniţi din ţările de coroană austriece ale imperiului, fără Ungaria. Sub aspect politic, deputaţii săi îmbrăţişau tot spectrul politic, de la radicalii de stânga, la conservatorii de dreapta, însă, pe parcurs, moderaţii vor avea superioritatea. În faţa Parlamentului constituant, ce aborda steagul liberalismului, al democraţiei şi al egalei îndreptăţiri a popoarelor, stăteau două probleme fundamentale: cea socială, legată de desfiinţarea raporturilor de dependenţă ale ţăranilor faţă de proprietarii de pământ, precum şi cea legată de viitoarea organizare constituţional-politică a imperiului, menită să stabilească competenţa puterilor în stat, să armonizeze interesele tuturor claselor sociale şi, mai ales, a tuturor popoarelor, indiferent de mărimea lor[12].

Dacă rezolvarea primei probleme a putut reuni mai uşor consensul deputaţilor, cea privitoare la Constituţie s-a dovedit mult mai dificilă, prin implicaţii şi consecinţe, suscitând îndelungate dispute între cei ce doreau o monarhie organizată pe principiul centralismului şi cei care doreau federalizarea sa, pe principii naţionale[13]. În cele din urmă, în primele luni ale anului 1849, în Dieta imperială, mutată între timp de la Viena la Kremsier, s-a impus de către moderaţii germani o soluţie de mijloc, ca proiect de Constituţie, valabil doar pentru provinciile de coroană austriece, nu şi pentru Ungaria, aflată în stare de insurgenţă, prin care se defineau principiile de bază ale monarhiei constituţionale austriece, stabilindu-se că aceasta era alcătuită din provinciile imperiale ce erau reprezentate în Reichstag, că puterea legislativă urma să fie exercitată de împărat în comun cu Dieta imperială sau cu dietele provinciale etc.[14]

Aceeaşi dualitate a opţiunilor o întâlnim şi în cazul deputaţilor bucovineni din Dieta imperială care, pe de o parte, au susţinut în comun proiectele de legi privitoare la eliberarea ţăranilor din raporturile de dependenţă faţă de stăpânii de moşii, iar pe de altă parte, în chestiunea constituţional-politică privitoare la statutul Bucovinei, s-au divizat, în funcţie de convingerile proprii. Ca atare, problema despărţirii Bucovinei de Galiţia şi a obţinerii statutului de provincie autonomă, cu un guvernământ şi o dietă proprie, în conformitate cu cerinţele formulate de elita politică bucovineană în *Petiţia ţării* din iunie 1848, a fost susţinută în forul legislativ central, în principal de deputatul Anton Kral, căruia i se vor adăuga şi deputaţii ţărani Mihai Bodnar, Mihai Ciupercovici şi Gheorghe Timiş, în timp ce

[12] Erich Zöllner, *op. cit.*, p. 439.

[13] Erika Weinzierl, *Föderalismus und Zentralismus in den Verfassungskämpfen des 19. Jahrhunderts*, in *Der Österreichische Föderalismus und seine historischen Grundlagen*, Wien, 1972, p. 107-109.

[14] Oskar Lehner, *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte mit Grundzügen der Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, Linz, 1992, p. 176 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ceilalţi patru deputaţi ţărani, în majoritate de origine etnică ucraineană, s-au pronunţat împotrivă[15].

În condiţiile în care problemele politice principale, ce frământau elita politică românească, nu găseau susţinerea necesară din partea deputaţilor bucovineni din Parlament, aceasta a căutat să profite de momentul înscăunării noului împărat, Franz Iosef, prezentând la 20 ianuarie 1849, printr-o deputăţie sosită la Olmütz, pe lângă omagiul Bucovinei şi doleanţele sale esenţiale[16]. Totodată, la 9 februarie 1849, deputăţia condusă de episcopul ortodox Eugenie Hacman şi de Eudoxiu von Hurmuzaki a înaintat Dietei reunite la Kremsier un amplu *Promemoriu la "Petiţia Ţării"*, din iunie 1848, prin care solicita, în mod temeinic argumentat, despărţirea de Galiţia şi acordarea autonomiei provinciale pentru Bucovina[17]. În urma insistenţelor reprezentanţilor elitei politice bucovinene, la 28 februarie 1848, Dieta imperială a luat în dezbatere problema statutului acestui teritoriu în cadrul monarhiei. După dezbateri aprinse pro şi contra, la propunerea deputatului polon Francisc Smolka, s-a hotărât înscrierea Bucovinei, în proiectul de Constituţie, ca una din cele 14 provincii constitutive ale imperiului[18].

La începutul lunii martie 1849, proiectul de Constituţie elaborat de Parlamentul imperial din Kremsier a fost respins de împăratul Franz Iosif şi de guvern, iar Dieta, această primă manifestare importantă a noii conştiinţe burgheze, generalizate la scara întregii monarhii, dizolvată. Pe baza contraproiectului guvernamental, în care se regăseau şi unele din propunerile cuprinse în proiectul Dietei, împăratul a sancţionat şi promulgat, la 4 martie 1849, o Constituţie valabilă pentru întreaga Monarhie de Habsburg, inclusiv pentru provinciile aflate în dependenţă de Coroana regală maghiară a Sfântului Ştefan[19].

Constituţia din martie 1849, deşi, sub aspect democratic, reprezenta un pas înapoi faţă de proiectul de Constituţie elaborat la Kremsier, consfinţind triumful principiului suveranităţii monarhice asupra suveranităţii poporului, prin proclamarea Imperiului Austriei drept monarhie constituţională, suverană şi indivizibilă, urmărea să dea o temelie unitară acestui imperiu multinaţional, frământat în anii revoluţiei de puternice convulsii naţionale. Noua lege fundamentală avea puternice trăsături centraliste, desfiinţând dualismul dintre provinciile austriaco-boemiano-polone şi cele ale Coroanei Sf. Ştefan, prin aducerea Ungariei la rangul de provincie egală cu celelalte şi prin scoaterea Croaţiei, Slavoniei, Transilvaniei şi a

---

[15] Ştefan Purici, *Mişcarea naţională românească în Bucovina între anii 1775-1861*, Suceava, 1998, p. 188 şi urm.

[16] "Bucovina". Gazetă românească pentru politică, religie şi literatură, Cernăuţi, nr. 10/ 1849; I. G. Sbiera, *O pagină din istoria Bucovinei din 1848-1850 dimpreună cu nişte notiţe despre familia Hurmuzachi*, Cernăuţi, 1899, p. 17-18.

[17] Arhivele Naţionale - Filiala Suceava, colecţia Documente, XII/ 64; Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei. De la administraţia militară la autonomia provincială (1774-1862)*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1993, p. 402-403.

[18] I.G. Sbiera, *op. cit.*, p. 22-23.

[19] Oskar Lehner, *op. cit.*, p. 180.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Voivodatului Serbiei, de sub stăpânirea maghiară şi ridicarea lor la rangul de provincii imperiale. Totodată, prin aceasta se acorda un anumit grad de autonomie provinciilor, ţinând cont de egala îndreptăţire a tuturor popoarelor şi de dreptul dezvoltării lor naţionale în cadrul ţărilor istorice ce alcătuiau Monarhia de Habsburg[20]. Pe baza acestui principiu şi a garanţiilor constituţionale acordate graniţelor provinciilor constitutive ale imperiului, a fost respinsă, în martie 1849, cererea românilor din Ardeal, Banat, Ungaria şi Bucovina de a fi reuniţi într-o singură provincie autonomă. Curtea imperială însă a reţinut dorinţa reprezentanţei naţionale bucovinene şi, ca urmare, Bucovina a fost înscrisă în Constituţia din 4 martie 1849, ca o ţară sau provincie de coroană a Imperiului Austriei, cu titlul de ducat şi cu un guvernământ propriu în Cernăuţi[21].

Totodată, acum s-a încercat introducerea pe cale constituţională a unui *sistem politic parlamentar*. Astfel, Constituţia imperială din martie 1849, acordând drepturi politice popoarelor monarhiei, instituia pentru reprezentarea acestora o *Dietă imperială (Reichstag)* în Viena, precum şi *Diete locale(Landtag)* în toate cele 16 provincii ce alcătuiau statul austriac. Dieta imperială urma să fie alcătuită dintr-o cameră superioară şi una inferioară. Dreptul de a alege şi de a fi ales ca deputat în cele două camere avea ca bază elementul de proprietate şi acesta era condiţionat de plata unui anumit impozit direct, cel puţin 500 guldeni pentru camera superioară şi între 5 până la 20 guldeni pentru cea inferioară[22]. Condiţiile legate de cens, stabilite pentru Dieta imperială, erau valabile şi pentru dietele provinciale, cu unele variaţii, privitoare la cuantumul impozitului, stabilite în mod particular de fiecare constituţie provincială în parte. Aceste prevederi ce excludeau practic de la exercitarea drepturilor politice pe cei fără proprietate, evidenţiază faptul că statul şi întregul sistem politic urma să se sprijine pe burghezie şi pe marea şi mica proprietate funciară.

Legea electorală nu pomenea nimic nici de egalitatea dreptului de vot, nici de alegeri secrete. În plus, parlamentarismul era mult limitat prin largile prerogative acordate împăratului. Prevederea că puterea legislativă la nivelul problemelor imperiului sau al provinciei era exercitată de împărat în uniune cu Dieta imperială sau cu dieta provincială, făcea din acesta factorul hotărâtor în adoptarea legilor, cu atât mai mult cu cât suveranului îi era acordat un drept de veto absolut în toate afacerile. Mai mult, prevederile constituţionale stipulau că în mâinile monarhului se afla întreaga putere executivă, miniştrii răspunzând pentru actele lor doar în faţa sa, nu şi a parlamentului, iar guvernatorii provinciilor, precum şi subalternii acestora, erau socotiţi drept funcţionari ai împăratului.

Cabinetul Schwarzenberg a decis să consulte şi provinciile în privinţa alcătuirii viitoarelor constituţii şi legi electorale provinciale. În consecinţă, Ministerul de Interne din Viena comunica la 19 aprilie 1849 preşedintelui guvernământului

[20] Wilhelm Brauneder, *op. cit.*, p. 120 şi urm.
[21] Reichs- Gesetz -Blatt, Wien, nr. 50/ 1849.
[22] Erika Weinzierl, *op. cit.*, p. 110; Oskar Lehner, *op. cit.*, p. 182.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

provizoriu al Bucovinei, Eduard Bach, hotărârea privitoare la constituirea unui comitet local, sub preşedinţia sa, menit să alcătuiască proiectele celor două legi[23]. După o primă redactare, acestea au fost finalizate de reprezentanţii elitei politice provinciale la sfârşitul lunii iulie, în urma unor dezbateri aprinse, fiind înaintate de către Bach Ministerului de Interne din Viena la începutul lunii următoare, spre a fi supuse sancţiunii împăratului[24].

Proiectul Constituţiei provinciale, după ce statua faptul că ducatul Bucovinei era o provincie a coroanei imperiului Austriei, având drept capitală oraşul Cernăuţi, stipula faptul că Dieta reprezenta provincia în acele interese care, prin Constituţia imperială sau prin legile imperiale erau decretate drept probleme provinciale, precum dispoziţiile privitoare la cultura ţării, la edificiile publice ce se ridicau din mijloacele provinciei, la administrarea bugetului rezultat din veniturile provinciale, la treburile comunale, ecleziastice şi şcolare, la cărăuşiile publice, la întreţinerea sau încartiruirea oştilor, ş.a.[25].

Dieta Bucovinei se compunea, după prevederile proiectului de lege, dintr-un număr de 48 de mandate de deputat, împărţite în mod egal pentru trei mari categorii, care încercau să reprezinte întreg ansamblul populaţiei provinciei, pe criterii economico-sociale şi anume: comunele rurale, ca reprezentante ale micii proprietăţi, marea proprietate funciară, precum şi categoria ocupaţiilor burgheze, alcătuit din şase reprezentanţi ai "inteligheţiei" şi zece ai industriei şi comerţului. Alegerea deputaţilor urma să se facă direct, însă pe baze cenzitare[26]. Potrivit paragrafului 7, din proiectul Constituţiei provinciale, dreptul de alege în sate, târguri şi oraşe era acordat tuturor persoanelor de sex masculin ce aveau drept de vot activ în comunele lor şi care plăteau o contribuţie directă în comunele rurale de 2 florini, în oraşul Cernăuţi de 4 fl., în oraşele Rădăuţi, Siret şi Suceava de 3 fl., iar în restul târgurilor existente în provincie de 2 fl. 30 kr.[27].

Constituţia şi legea electorală provincială pentru ducatul Bucovinei au fost aprobate, în urma insistentelor elitei politice bucovinene[28], prin patenta imperială din 29 septembrie 1850, într-o formă modificată, care păstra însă foarte multe din propunerile iniţiale. În privinţa dietei, prevederile legii restrângeau la 24 numărul deputaţilor ce o alcătuiau, faţă de 48 propuşi iniţial. Din aceştia, şapte deputaţi reveneau marii proprietăţi funciare, cinci oraşelor şi târgurilor şi 12 comunelor rurale[29]. Faţă de prevederile proiectelor iniţiale, legile promulgate defavorizau populaţia urbană, "inteligheţia" şi burghezia în general, atât prin restrângerea

[23] Arhivele Istorice Centrale Bucureşti, fond Guvernământul Bucovinei, Ministerul de Interne, mapa 2, dosar nr. 3 /1849.

[24] *Ibidem.*

[25] *Ibidem.*

[26] Mihai-Ştefan Ceauşu, *Modernizarea instituţional-politică a Bucovinei: instituirea Dietei provinciale. 1848-1861*, în "Xenopoliana", VI/1998, nr. 1-2, Iaşi, p. 158.

[27] *Ibidem.*

[28] I.G. Sbiera. *op. cit.*, p. 25.

[29] Reichs- Gesetz -Blatt, Wien, nr. 21/ 1850.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

drastică a numărului de mandate, cât şi prin condiţionarea exercitării dreptului de vot de plata unui impozit anual direct mărit de la 4 la 10 guldeni pentru oraşul Cernăuţi şi de la 3 la 5 guldeni pentru celelalte oraşe[30]. În schimb, ca o reflectare a realităţilor economico-sociale existente în acel moment în provincie, noile legi fundamentale favorizau, într-o anumită măsură, mica proprietate rurală, prin menţinerea unui număr destul de mare de deputaţi ai comunelor rurale în reprezentanţa provincială.

În realitate, prevederile constituţiei din martie nu au fost transpuse în practica politică, deoarece nici Dieta imperială din Viena şi nici cele din provincii, inclusiv din Bucovina, nu au fost vreodată convocate. În locul acestora s-a introdus un Consiliu imperial (Reichsrat) restrâns, compus din membrii numiţi de împărat, consiliu ce avea doar o funcţie consultativă limitată şi care nu putea suplini rolul unui parlament. Apoi, prin patenta imperială din 31 decembrie 1851 constituţia a fost suspendată, reintroducându-se absolutismul în Monarhia de Habsburg[31]. În cadrul sistemului politic al neoabsolutismului, introdus de preşedintele Consiliului de Miniştri, Alexander Bach, baza era centralizarea excesivă a administraţiei, în mâinile guvernului central şi a ministerelor. Ca cea mai înaltă autoritate în conducerea statului, ministerul răspundea de acţiunile sale numai în faţa împăratului, iar această răspundere ministerială era limitată doar la supravegherea aplicării legilor şi a ordonanţelor imperiale existente. În statul neoabsolutist atât birocraţia, cât, mai ales, poliţia de stat modernizată şi nou înfiinţatul corp al jandarmeriei, au jucat un rol deosebit de important.

În urma înfrângerii Monarhiei de Habsburg în războiul din 1859, sistemul politic neoabsolutist s-a prăbuşit, ca incapabil să facă faţă situaţiilor externe şi interne cu care se confrunta imperiul şi s-au întreprins paşii de politică internă necesari introducerii constituţionalismului. Ca urmare, după ce, mai întâi, s-a produs schimbarea guvernului Bach cu cel condus de federalistul Agenor Graf von Goluchowski, prin diploma imperială din 20 octombrie 1860 s-a adoptat o nouă constituţie, declarată prin manifestul imperial ca irevocabilă[32]. Noua lege constituţională a reprezentat, într-o anumită măsură, un compromis politic între tendinţele federaliste şi cele centraliste, precum şi între tendinţele autoritare şi cele liberal-democratice[33]. Prevederile diplomei imperiale din octombrie instituiau un Consiliu imperial (Reichsrat) lărgit care cuprindea şi reprezentanţi din ţările coroanei Sf. Ştefan. Acestuia îi reveneau responsabilităţi legislative ce priveau interesele comune tuturor ţărilor, precum cele financiare, militare şi de politică externă. Pentru celelalte sectoare ale vieţii publice, dietele provinciale urmau să fie competente şi responsabile. Totodată, stipulaţiile constituţionale preconizau o largă descentralizare a administraţiei.

[30] *Ibidem.*
[31] Oskar Lehner, *op. cit.*, p. 194; Hugo Hantsch, *op. cit.*, 368-369.
[32] Erich Zöllner, *op. cit.*, vol. II, p. 501-502.
[33] Wilhelm Brauneder, *op. cit.*, p. 148-150.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hotărârea ministrului Goluchowski, din 26 aprilie 1860[34], de desființare a autonomiei Bucovinei și de reincludere a acesteia în provincia Galiția, ca un simplu district administrativ, a determinat o reacție deosebit de vehementă din partea elitei politice bucovinene, în frunte cu Eudoxiu von Hurmuzaki și Iordachi von Vasilco care, prin memorii și petiții adresate Curții din Viena, a insistat pentru restaurarea autonomiei, a guvernământului și a unei reprezentanțe provinciale proprii[35].

În urma schimbării cursului politic la Viena, ca urmare a înlocuirii, în decembrie 1860, a cabinetului federalist Rechberg – Goluchowski cu cel liberal-centralist condus de Anton von Schmerling[36], autoritățile centrale au îmbrățișat ideea revenirii Bucovinei la statutul anterior, de provincie autonomă, cerut atât de insistent de elita politică bucovineană. Ca urmare, în conformitate cu prevederile diplomei din 20 octombrie 1860, referitoare la instituirea unui for legislativ central, în capitala Monarhiei de Habsburg, precum și la constituirea unor camere legislative provinciale, Ministerul de Interne din Viena a cerut, în ianuarie 1861, propuneri din Bucovina, privitoare la numărul și alcătuirea viitoarei reprezentanțe provinciale[37]. Propunerile făcute de elita politică bucovineană prevedeau alcătuirea unei diete compuse din 33 de deputați, provenind din aproape toate clasele și categoriile sociale și anume: din episcopul ortodox, dintr-un prelat romano-catolic și un reprezentant al Consistoriului episcopal ortodox, din cinci reprezentanți ai orașelor, unul al Camerei de comerț și industrie, 13 ai marii proprietăți funciare și 11 ai micii proprietăți sau ai comunelor rurale[38]. Numărul deputaților, raportat la numărul locuitorilor provinciei, făcea ca un mandat în dietă să revină la aproximativ 14 000 locuitori. Însă, Viena a ținut cont doar parțial de propunerile făcute de bucovineni.

Prin patenta imperială din februarie 1861, Monarhia de Habsburg a primit o nouă constituție, pe baza căreia s-a reclădit edificiul politic al statului, introducându-se un sistem politic care a rămas valabil, în esență, până la sfârșitul monarhiei, în ciuda tuturor schimbărilor produse pe parcurs.

Constituția din februarie, având la bază ideea constituționalismului, reafirma faptul că împăratul împărțea puterea legislativă, în chestiunile privitoare la întregul imperiu, în comun cu reprezentanța imperială, iar în cele referitoare la provincii, împreună cu reprezentanța fiecărei provincii în parte[39]. Conform prevederilor noii legi fundamentale, reprezentanța imperială (Reichsvertretung), purta titlul de Consiliu imperial (Reichsrat), dar spre deosebire de trecut, ca o concesie făcută

[34] Reichs Gesetz Blatt, Wien, nr. 107/1860.

[35] Arhivele Istorice Centrale București, fond Guvernământul Bucovinei, Ministerul de Interne, mapa 2, dosar nr.6 / 1860; Reimund Fr. Kaindl, *Geschichte der Bucovina*, vol. III, Czernowitz 1898, p. 28 și urm.; Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 431 și urm; Ștefan Purici, *op. cit.*, p. 229-230.

[36] Erich Zöllner, *op. cit.*, vol. II, p. 501-502.

[37] Mihai-Ștefan Ceauşu, *op. cit.*, p. 161-162.

[38] Arhivele Istorice Centrale București, fond Guvernământul Bucovinei, Ministerul de Interne, mapa 2, dosar nr. 7/ 1861.

[39] Wilhelm Brauneder, *op. cit.*, p. 151 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

parlamentarismului, aceasta nu mai era doar o instituţie politică consultativă, ci, de acum înainte, dobândea dreptul de iniţiativă în materie legislativă (Gesetzgebung), pentru problemele ce priveau imperiul în ansamblul său.

După modelul britanic, Consiliul imperial consta din două camere. Prima, Camera domnilor (Herrenhaus), ai cărei membrii erau numiţi de împărat din rândul prinţilor casei imperiale, a marilor proprietari funciari (Grossgrundbesitzern), ce erau în marea majoritate de origină nobilă, a clerului înalt sau a celor ce dobândiseră merite deosebite pentru stat, biserică, ştiinţă sau artă, juca rolul corpului ponderator (Senatul). Cea de-a doua componentă a Parlamentului imperial, Camera deputaţilor (Abgeordnetenhaus), era alcătuită dintr-un număr de 343 de reprezentanţi, aleşi indirect din rândul membrilor dietelor provinciale. Numărul deputaţilor care urmau a fi aleşi în Camera deputaţilor varia în funcţie de mărimea provinciei şi de numărul locuitorilor. Astfel, dacă regatului Ungariei îi reveneau 85 de mandate, regatului Boemiei 54, celui al Galiţiei 38, iar marelui principat al Transilvaniei 26, pentru micul ducat Salzburg erau rezervate doar trei mandate. Ducatul Bucovinei, făcând parte din categoria provinciilor mici ale monarhiei, avea repartizate cinci mandate de deputat[40].

Datorită modului său de alcătuire, ce făcea ca în Camera domnilor să intre doar un număr foarte restrâns de oameni, pe baza unor criterii elitiste (naştere, serviciu sau merit), aceasta va avea pe toată durata existenţei sale un pronunţat caracter conservator. În acest fel, se reliefează faptul că legiuitorul a conceput această Cameră, după modelul timpului, ca o contrapondere faţă de eventualele tendinţe prea democratice ale Camerei deputaţilor.

Ca provincie de coroană, Bucovina a fost reprezentată în Camera domnilor de episcopul ortodox al provinciei, devenit apoi mitropolit, care era numit de împărat în această cameră, pe durata funcţiei sale bisericeşti. Primul a fost episcopul Eugenie Hacman, căruia i-au urmat apoi şi alţi înalţi prelaţi ortodocşi. Pe lângă un cleric, Bucovina a trimis mereu şi un laic în Camera domnilor, numit de împărat în această poziţie pentru meritele câştigate pentru stat, biserică, ştiinţe sau artă. Primul a fost baronul Iordache von Vasilco, ce făcea parte din rândul aristocraţiei funciare româneşti, numit la 18 aprilie 1861, pentru meritele sale, ca membru al camerei pe durata vieţii sale[41].

Odată cu reintroducerea, prin prevederile constituţionale, a autonomiei provinciilor, se hotăra că puterea legislativă, la nivel provincial, era exercitată de împărat împreună cu dieta sau camera legislativă a fiecărei provincii în parte. În privinţa dietelor, care erau concepute drept adevărate parlamente provinciale, Constituţia din februarie şi legile electorale provinciale (Landtagswahlordnungen)

[40] Berthold Sutter, *Parlament und Parlamentarismus in „Cisleithanien"*, in Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch (ed.), *Die Habsburgermonarchie. 1848-1918*, vol. VII/1: *Verfassung und Parlamentarismus*, Wien 2000, p. 622 şi urm.

[41] *Der Reichsrath. Biographische Skizze der Mittglieder des Herren- und Abgeordnetenhauses des österreichischen Reichstathes*, Wien, 1861.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

derivate din ea, puneau la baza alcătuirii acestora principiul reprezentării intereselor provinciale[42]. Acest fapt a făcut ca dietele provinciale să fie alcătuite, în general, din câțiva virilişti (episcopul țării, rectorul universității), numiți direct de împărat şi un număr de deputați aleşi în cadrul curiei marii proprietăți funciare (Grossgrundbesitz), a oraşelor, a Camerei de comerț şi industrie şi a comunelor rurale (Landgemeinden).

După hotărârile constituțiilor provinciale (Landesordnungen) elaborate de Schmerling, numărul deputaților din dietă varia în funcție de mărimea şi de numărul de locuitori ai provinciei. Astfel, din cele 16 țări ale Cisleithaniei, dieta din Boemia număra cel mai mare număr de membri (241), iar cea din Voralberg, cel mai mic (20)[43]. În competența legislativă a reprezentanței provinciale erau trecute toate acele problemele care priveau provincia şi nu interesele statului, în ansamblu. În această categorie intrau chestiunile privitoare la bugetul provincial, la agricultură şi economie, la cultură, şcoală şi biserică, la afacerile comunale, la construcțiile publice ridicate cu mijloacele financiare ale provinciei, la întreținerea şi încartiruirea trupelor, administrarea veniturilor şi a creditului provincial ş.a[44].

Noua Constituție şi legea electorală pentru ducatul Bucovinei declarau Dieta drept cel mai înalt organ al puterii în reprezentarea şi administrarea intereselor provinciei[45]. Dieta sau camera legislativă provincială era compusă din 30 de membri aleşi pentru şase ani consecutivi. Mandatele erau împărțite între episcopul greco-neunit al Bucovinei, care avea loc şi drept de vot în adunare, ca virilist, şi 29 de deputați aleşi de ansamblul populației provinciei, în trei mari curii electorale, împărțite conform principiului reprezentării proporționale a intereselor. Primei curii, cea a marii proprietăți funciare, îi reveneau zece deputați. Curiei oraşelor şi a Camerei de comerț şi industrie îi erau destinate şapte mandate, iar celei de-a treia curii, a comunelor rurale sau a micii proprietăți, îi reveneau doisprezece deputați[46]. Comparativ cu prevederile legii electorale din anul 1850, prin noua legislație, ponderea marii proprietăți şi a clasei burgheze, în ansamblul său, în reprezentanța provincială a fost întărită, prin creşterea numărului deputaților de la 7 la 10, în cazul primei categorii şi de la 5 la 7, în cazul celei de-a doua.

---

[42] Wilhelm Brauneder, *Die Entstehung des Parlamentarismus 1861/1867 und seine Weiterentwicklung*, in Herbert Schambeck (ed.), *Österreichs Parlamentarismus. Werde und System*, Berlin, 1986, p. 89.

[43] Vasilij Melik, *Zusammensetzung und Wahlrecht der Cisleithanischen Landtage*, in Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch (ed.), *Die Habsburgermonarchie. 1848-1918*, vol. VII/2: *Verfassung und Parlamentarismus. Die Regionalen Repräsentativkörperschaften*, Wien, 2000, p. 1313 şi urm.

[44] Georg Schmitz, *Organe und Arbeitsweise, Strukturen und Leistungen der Landesvertretungen*, in *ibidem*, p. 1393 şi urm.

[45] *Reichs Gesetz Blatt*, Wien, nr. 20/1861, anexa II, p (Bukowina), p. 297 şi urm.

[46] Mihai-Ştefan Ceauşu, *Der Landtag der Bukowina*, in Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch (ed.), *Die Habsburgermonarchie. 1848-1918*, vol. VII/2: *Verfassung und Parlamentarismus. Die Regionalen Repräsentativkörperschaften*, Wien, 2000, p. 2175 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În general, cadrul democratic al noii legi fundamentale în Bucovina, la fel ca în întreaga Monarhie de Habsburg[47], a fost oarecum limitat, dat fiind faptul că menţinea un drept electoral destul de restrâns, care favoriza marea proprietate. Această chestiune va determina un anumit specific în alcătuirea Dietei Bucovinei, în care românilor le-a revenit majoritatea, datorită preponderenţei lor în curia marii proprietăţi şi în cea a comunelor rurale, situaţie ce se va menţine până la noua reformă electorală din anul 1910.

În conformitate cu prevederile Constituţiei provinciale din 1861, Dieta sau camera legislativă a Bucovinei era chemată să aleagă din rândurile sale pe cei cinci deputaţi, ce reveneau acestei provincii, spre a o reprezenta în Consiliul imperial (Reichsrat) din Viena. Pentru această alegere, deputaţii din reprezentanţa provincială alcătuiau trei mari curii electorale. Viriliştii, stabiliţi prin legea electorală şi cei 10 deputaţi ai marii proprietăţi formau curia întâi şi alegeau doi membri în Camera deputaţilor din capitala imperiului. Curia a doua era alcătuită din reprezentanţii oraşelor şi ai Camerei de comerţ şi industrie, având dreptul la un mandat. În fine, din rândurile celor 12 deputaţi ai comunelor rurale, care formau curia a treia, erau aleşi doi deputaţi[48]. Primii parlamentari bucovineni aleşi în Parlamentul vienez, în anul 1861, au fost arhimandritul Teofil Bendela şi baronul Alexandru von Petrino, pentru marea proprietate, juristul Leon Isăcescu, pentru oraşe, precum şi ţăranii Grigore Iliuţ şi Gheorghe Turetchi, pentru comunele rurale[49].

Această modalitatea de alegere a deputaţilor se va schimba prin reforma electorală elaborată pentru întreaga Monarhie de Habsburg, în anul 1873. Prin noua lege electorală se stabilea că alegerea deputaţilor pentru Camera deputaţilor din Viena, urma a fi făcută de acum înainte, în fiecare provincie imperială, prin intermediul scrutinului electoral direct şi proporţional, dar care păstra ca bază, curiile electorale provinciale existente[50]. Cu acest prilej, numărul locurilor de deputat în forul legislativ central, ce reveneau ducatului Bucovinei, ca provincie, a crescut de la 5 la 9 mandate.

Legile fundamentale de organizare provincială stipulau faptul că, împăratul numea din rândurile membrilor adunării bucovinene pe căpitanul ţării (Landeshauptmann) şi pe locţiitorul acestuia, pentru conducerea lucrărilor dietei, pe toată durata perioadei legislative. Numirea acestora s-a făcut, încă din primele perioade legislative, în funcţie de rezultatele obţinute la alegeri de fiecare facţiune politică, căpitanul ţării aparţinând, de regulă, majorităţii parlamentare din dietă. Românii, datorită faptului că au deţinut aproape tot timpul majoritatea, au ocupat aproape permanent funcţia de căpitan al ţării. Stipulaţiile legislative instituiau obligaţia căpitanului ţării de a deschide, a conduce şi de a închide lucrările reprezentanţei provinciale. În faţa lui depuneau jurământul de credinţă faţă de

[47] Gustav Kolmer, *Parlament und Verfassung in Oesterreich*, vol. I, Wien-Leipzig, p. 51-52.
[48] *Reichs Gesetz Blatt*, Wien, nr. 107/ 1861, § 16.
[49] *Der Reichsrath. Biographische Skizze der Mittglieder*, II. Heft, Wien, 1862, p. 13.
[50] Wilhelm Brauneder, *op. cit.*, p. 92.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

monarhie şi suveran deputaţii ce se aflau la începutul mandatului parlamentar. Totodată, acesta cumula şi funcţia de preşedinte al Comitetului ţării[51].

Comitetul constituia organul permanent, administrativ şi executiv, al reprezentanţei provinciale, ales pentru întreaga durată a unei perioade legislative dietale, până la alegerea unei noi diete. Pe lângă preşedinte, în compunerea acestuia intrau încă patru membri, aleşi din rândul adunării provinciale şi anume, câte unul din clasa electorală a marii proprietăţi, din cea a oraşelor şi a Camerei de comerţ şi industrie, din cea a comunelor rurale şi unul ca reprezentant al Dietei, în ansamblul său. Membrii Comitetului ţării aveau obligaţia de a-şi avea reşedinţa în oraşul Cernăuţi, în toată perioada mandatului lor. Pentru aceasta, ei urmau să primească o despăgubire anuală, într-un cuantum stabilit de Dieta Bucovinei[52].

Datorită permanenţei sale, comitetul era instituţia puterii politice locale, menită să reprezinte interesele Bucovinei în toate afacerile imperiale, având datoria de a apăra integritatea provinciei şi de a administra şi proteja toate fondurile şi instituţiile aflate sub oblăduirea sa. Totodată, acestuia îi incumba obligaţia de a face Dietei propuneri de abrogare, modificare sau promovare a legilor provinciale[53]. După prevederile instrucţiunii pentru Comitetul Ţării, acesta avea îndatorirea de a prezenta la începutul fiecărei sesiuni a Dietei Bucovinei, un raport anual cuprinzător asupra finanţelor provinciei, problema stabilirii bugetului provincial fiind una de bază[54].

Specific parlamentarismului în Monarhia de Habsburg a fost faptul că, în conformitate cu principiile constituţionalismului, proiectele de legi elaborate de Consiliul imperial şi de diete, pentru a fi legiferate aveau nevoie nu numai de votul majorităţii, ci şi de sancţiunea cu rol decisiv a coroanei. Mai mult, prevederile constituţionale stipulau faptul că împăratul, în calitate de deţinător suprem al puterii de stat în imperiu, numea nu numai pe miniştri, ci şi pe preşedintele şi pe vicepreşedintele consiliului imperial, precum şi pe şeful ţării (Landeschefs) şi pe înlocuitorul acestuia pentru conducerea lucrărilor dietei. Totodată, coroanei îi era rezervat dreptul constituţional de a convoca, închide sau dizolva Parlamentul imperial şi dietele provinciale[55]. Toate aceste stipulaţii privitoare la raporturile dintre monarh şi reprezentanţele parlamentare vor rămâne neschimbate până la destrămarea monarhiei.

Cu toată restructurarea radicală a monarhiei în urma acordul austro-ungar din anul 1867, nici acum, prin noile prevederi constituţionale, nu s-a realizat introducerea unui sistem parlamentar deplin, ci lucrurile au rămas cantonate în cadrul aceluiaşi

[51] Mihai-Ştefan Ceauşu, *op. cit.*, p. 2192 şi urm.
[52] Alegemeine Verwaltungs Archiv Wien, Ministerium des Innern, Präsidiale 33, K. 991.
[53] *Ibidem*, K. 939, nr. 5629.
[54] *Ibidem*.
[55] Wilhelm Brauneder, *Parlamentarismus und Parteiensystem in der österreichisch-cisleithanischen Reichshälfte. 1867-1918*, in Gabor Erdödy (ed.), *Das Parteienwesen Österreich-Ungarns*, Budapest, 1987, p. 16-17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

constituţionalism de mai înainte. Dualismul consfinţea existenţa a două parlamente, unul în Viena pentru provinciile Coroanei imperiale austriece, în rândul cărora se număra şi Bucovina, diminuat numeric acum de la 343 la 203 membri şi unul în Budapesta pentru ţările Coroanei regale maghiare, ce includeau şi Transilvania, precum şi existenţa a trei ministere comune imperiale şi regale, anume ministerul de externe, de război şi de finanţe, menite să reglementeze problemele de interes general comun. Forumul în faţa căruia miniştrii celor trei ministere răspundeau pentru activitatea desfăşurată nu a fost un parlament comun, ci aşa numitele "delegaţii" (Delegationen)[56], care au constat practic în comisii formate din câte 60 de membrii aleşi din rândurile celor două parlamente, ce se întâlneau alternativ în Viena şi în Budapesta, în şedinţe separate, reunindu-se în comun doar la votarea hotărârilor asupra problemelor aflate în discuţie. Hotărârile delegaţiilor luate în acord comun căpătau putere de lege abia după confirmarea şi sancţionarea lor de monarh, în calitatea sa de împărat al Austriei şi rege al Ungariei. Ca urmare a schimbărilor produse, din 1867 şi până la dısoluţia imperiului Austro-Ungar, în Consiliul imperial din Viena au fost reprezentaţi numai românii din Bucovina, nu şi cei din Transilvania. Dualismul nu a avut nici o influenţă asupra manierei de organizare şi funcţionare a Dietelor sau a Camerelor legislative provinciale din Cisleithania, din rândul cărora făcea parte şi Dieta Bucovinei.

Sub impactul presiunilor politice exercitate de liberali şi mai ales de social-democraţi, la sfârşitul secolului XIX şi începutul celui următor, în Austro-Ungaria, în special în Cisleithania, se produc o serie de modificări în sistemul reprezentării parlamentare. Astfel, mai întâi, pentru lărgirea nivelului de cuprindere a populaţiei în viaţa politică a monarhiei, în anul 1882 s-a realizat o scădere a censului în colegiile electorale ale comunelor rurale şi în cele ale oraşelor. În 1896, guvernul Badeni a reuşit să treacă prin Parlament o nouă lege electorală, care introducea un colegiu electoral general (allgemeinen Wählerklasse), fapt ce a permis unor noi categorii sociale, precum muncitorii, dar şi reprezentanţilor partidelor de stânga, precum social-democraţii, să pătrundă în număr important în Camera deputaţilor din Reichsrat[57]. Aceste modificări electorale au determinat şi o creştere a numărului de mandate pentru Camera deputaţilor ce reveneau ducatului Bucovinei, de la 9 la 11 deputaţi.

În cele din urmă, sub presiunea forţelor politice care doreau o schimbare a dreptului de vot, cu implicaţii profunde asupra sistemului parlamentar din Monarhia de Habsburg, în anul 1907 s-a legiferat introducerea dreptului de vot universal, secret, egal, direct şi obligatoriu al bărbaţilor pentru alegerile în Camera deputaţilor[58]. Concomitent s-a produs şi o creştere a numărului de deputaţi pe

[56] Éva Somogyi, *Die Delegation als Verbindungsinstitution zwischen Cis- und Transleithanien*, in Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch (ed.), *Die Habsburgermonarchie. 1848-1918*, vol. VII/1: *Verfassung und Parlamentarismus*, Wien 2000, p. 1107 şi urm.

[57] Helmut Rumpler, *Parlament und Regierung Cisleithaniens 1867 bis 1914*, in *ibidem*, p. 834-835.

[58] *Ibidem*, p. 872 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fiecare provincie în parte, Bucovinei revenindu-i un număr de 14 deputaţi. Prin aceasta, dispărea reprezentarea intereselor prin curii, în favoarea principiului reprezentării poporului.

În Bucovina, ca urmare a introducerii dreptului de vot universal şi a înţelegerii survenite între români şi celelalte naţionalităţi, în anul 1910 s-a votat în Dietă o nouă lege electorală provincială, care punea la bază criteriul reprezentării proporţionale a naţionalităţilor existente în provincie în camera legislativă provincială, prin intermediul a şase colegii electorale naţionale. Totodată, prin noua lege electorală, numărul deputaţilor aleşi în Dieta Bucovinei a crescut de la 31 la 63 de mandate[59].

Totuşi, cu toate că, după 1907, dreptul de vot universal a fost instituit la scara întregului imperiu, urme ale reprezentării intereselor (Interessenvertretung) au rămas la nivelul dietelor provinciale din Cisleithania, inclusiv în Bucovina, şi acestea se vor manifesta până la sfârşitul Monarhiei de Habsburg, împletindu-se cu cele ale intereselor naţionale.

În concluzie, putem afirma că formele de reprezentare, precum şi instituţiile politice specifice, ce au permis desfăşurarea unei vieţi parlamentare în Bucovina, începând de la 1848 şi până la sfârşitul Monarhiei de Habsburg, în 1918, au fost în permanenţă sub influenţa factorilor ce au determinat evoluţia sistemului parlamentar şi cursul vieţii politice în imperiu, dar şi a împrejurărilor locale, care le-au conferit un anumit particularism în devenirea lor.

BUKOWINA IM PARLAMENTARISCHEN SYSTEM DER HABSBURGER MONARCHIE (1848-1918)
(Zusammenfassung)

Das Studium analysiert, im komparatistischen Sinn, der Platz welche Bukowina, als Land, besetzt hat, im Rahmen des parlamentarischen System der, nach 1848, in der Habsburger Monarchie, mit konstitutionellen Monarchie, eingeführt wird, aus der Perspektive der Einrichtung der politischen Institutionen (Landtag, Reichsrat), deren Ziell war die Versicherung dem Äußerungsrahmen für einer parlamentarischen Tätigkeit an provinziellen Ebene, sowie an jene des ganzen Reiches.

Der Einrichtugsprozeß der Bukowinaer Landtag war in enge Verbindung mit den Bestimmungen ein Reichsrat (zuerst im 1849, und dann im 1861) zu einführen, im welches alle Länder des Reiches, einschlißlich Bukowina, durch Abgeordneten vertreten wurden. Diese Bestimmungen immer unter Einfluß der Entwicklung des politischen Lebens in der Habsburger Monarchie waren, Situation die in den angenommenen Verfaßungen widerspiegelt ist. Das Spezifikum dem politischen Leben im Reich machtete daß, das parlamentarischen System, so wie auch die österreichischen Parlamentarismus, in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, unter dem Eindruck der Konstitutionalismus zu stehen.

[59] Mihai-Ştefan Ceauşu, *op. cit.*, p. 2179.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Gleichzeitich, die Einführung einem eigenen Landtag für Bukowina war, anfangend 1848 bis zu seine Vollendung im 1861, auch das Desiderat der rumänische politischen Elite, und sich in Verbindung mit Erreichung der Status einem selbständigen Kronland der Habsburger Monarchie befunden wird. Obwohl, in einem manches Maß, ein Dialog zwischen Wien und die bukowinischen Elite war, doch die Erste nur wenige von den Vorschlägen den rumänische politischen Männer empfangen hat.

Das Prinzip welches als Grund der Zusammensetzung den Cisleithanien Landtagen, einschließlich Bukowinaer Landtag, sowie des Abgeordnetenhauses vom Reichsrat, war jenes der Interessenvetretung. Anfangend mit siebziger Jahren des 19. Jahrhunderts, eine graduellen Demokratisierung dem parlamentarischen Leben in der Monarchie geschehen wird, welche seinen Höhepunkt erreichtete mit die Einführung im 1906 des allgemeines Wahlrechts. Als Folge, durch das neuen Wahlgesetz vom 1910, im Bukowina ein neu Prinzip für der Lantagszusammensetzung, jenes der einer gleichen Vertretung aller Nationaliteten des Landes, eingeführt wird.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CĂTĂLIN TURLIUC

STATUTUL JURIDIC AL NAȚIONALITĂȚILOR ÎN ROMÂNIA MODERNĂ (1866 – 1878)

Una dintre dimensiunile fundamentale care reglementează poziția într-o societate dată a unei minorități etnice și/sau naționale este, fără putință de tăgadă, statutul pe care aceasta îl are din punct de vedere juridic. Centralitatea acestei poziții de tip juridic rezidă în faptul că ea vine să consacre în manieră instituționalizată și alte *status*-uri ocupate în plan politic, economic, social sau cultural de către o minoritate, naționalitate în cazul nostru. Modul în care legile unui stat, într-o anumită secvență cronotopică, formalizează prezența, rolul și poziția unei naționalități constituie pentru cercetătorii câmpului social indicii sigure în aprecierea de ordin general a relațiilor stabilite de majoritari cu minoritarii. În ultimele două sute de ani, când prezența la nivel continental a statului națiune a devenit treptat cvasimajoritară, poziția naționalităților – minorităților etnice și/sau naționale – a cunoscut și din punct de vedere juridic o dinamică evolutivă pe măsura democratizării în sensul actual a societăților europene. Un proces similar l-a parcurs și societatea noastră prin lărgirea treptată a cadrului juridic în care naționalitățile au evoluat, prin acordarea de drepturi specifice în acord cu tradiția legislativă anterioară, cu spiritul vremii și cu necesitățile proprii ale societății românești.

Răspunsurile oferite în plan legislativ juridic de către fiecare societate modernă solicitărilor venite din partea unor grupuri alogene, sau percepute ca atare de majoritari în urma unor evenimente și desfășurări istorice, constituie semne clare ale modului în care s-a realizat dialogul la nivel social și instituțional între comunitățile implicate. Mai mult, dincolo de nevoile și ritmurile impuse de procesul modernizării, acest gen de dialog a reprezentat un barometru extrem de sensibil al unor realități și situații specifice atât la nivel local, regional, cât și la un nivel mai amplu, continental sau chiar mondial. De aceea, o discuție cantonată strict în planul practicii legislative și juridice, fără a ține seama de aspectele intrinseci ale evoluției societății în ansamblu, ale specificităților acesteia rezultate din cursul istoriei, nu ar fi decât o searbădă și eminamente teoretică percepere a unei realități complexe, caleidoscopice în desfășurarea sa. Democrația născută în

Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", tom XXXVII, 2000, p. 161–177.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cadre occidentale odată cu procesul modernizării în ultimele – să zicem – două secole acoperă o realitate numită generic capitalism. Dar capitalism pur nu există decât în teorie şi în cărţi, acesta având cel puţin trei variante uşor identificabile: una anglo-saxonă, favorabilă democraţiei liberale şi creşterii economice, dar lipsită de solidaritate; alta europeană, partizană a solidarităţii şi democraţiei, dar fără creştere economică spectaculară; în fine, ultima, asiatică, capabilă să sacrifice ceea ce noi înţelegem prin democraţie în favoarea creşterii economice explozive. Dacă ar fi să judecăm pur teoretic, fără a ţine seama de cele prezentate mai sus, ar rezulta că multe din alcătuirile interne ale unor state numite de noi generic democratice nu sunt de fapt expresia democraţiei, aşa cum o înţelegem noi astăzi, a modernităţii asociate capitalismului. Demonizarea naţionalismului fără a ţine cont de timpul şi locul în care acesta s-a manifestat, inclusiv la nivel juridic şi legislativ, nu face decât să extindă în mod abuziv blamul asupra oricărei forme de identitate colectivă construită de modernitate, în special asupra naţiunii. Asistăm astăzi, urmare a evoluţiilor istorice, la două dinamici principale care se nuanţează din ce în ce mai clar. Prima este una a fisiunii care glorifică trăsăturile distinctive clasice ale comunităţilor etnice (limbă, tradiţie, religie, teritoriu etc.) şi se bazează pe energia incombustibilă a naţionalismului, iar cea de-a doua, de abia de curând comparabilă cu prima, a fuziunii care cultivă apropierea, asocierea, integrarea cât mai deplină. Exemplul contemporan este acela care trebuie să ne dea măsura dificultăţii în a exprima puncte de vedere valabile şi acceptabile atunci când vorbim de statutul naţionalităţilor în perioada ce a premers primul război mondial şi uriaşele transformări generate de acesta. Am considerat necesare astfel de preliminarii deoarece, în bogata literatură de specialitate consacrată acestei problematici, întâlnim multe puncte de vedere întemeiate etic şi moral, dar fără a ţine seama de realitatea istorică concretă a perioadei analizate.

Demersul nostru în direcţia analizării cadrului juridic în care au evoluat naţionalităţile în România modernă, în perioada 1866-1878, se concentrează asupra situaţiei evreilor, folosită drept studiu de caz. De altfel, evreii au fost şi naţionalitatea cea mai reprezentativă în această privinţă, existând o bogată legislaţie internă a perioadei care i-a privit în mod direct.

*

Înainte de a aborda situaţia naţionalităţilor din România modernă din punct de vedere al statutului lor juridic să menţionăm că vechea tradiţie românească, începând de la Legea Ţării şi până în pragul modernităţii, a consacrat un regim juridic bine stabilit străinilor. Acest regim a fost unul tolerant, mai ales dacă străinii erau creştini. Străinilor le era permis să se aşeze în târguri şi oraşe, să facă comerţ, să se organizeze în comunităţi proprii şi să construiască propriile lăcaşuri de cult. De un asemenea regim s-au bucurat, bunăoară, grecii şi armenii alături de alţi creştini. În general se admitea naturalizarea, împământenirea, posibilă pe două căi:

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prin numirea de către domn într-o dregătorie sau prin căsătorie cu o pământeancă. O situație deosebită aveau musulmanii, turcii, care nu se puteau stabili în țară, nu-și puteau construi geamii, nu puteau dobândi moșii și nici nu se puteau împământeni. Ca o trăsătură comună tuturor acestor străini era faptul că nu puteau dobândi proprietate funciară[1]. În acest context evreii, firesc, nu puteau fi avantajați așa cum rezultă și din pravilele și monumentele de drept scris păstrate din această perioadă (*Pravila de la Govora*, *Cartea românească de învățătură...*, *Îndreptarea legii* etc.). O relativă îmbunătățire a regimului de care s-au bucurat evreii este sesizabilă din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, când aceștia s-au putut organiza în bresle asemeni altor comunități (armenii, de exemplu) și în schimbul unei taxe s-au bucurat de o anumită protecție. Accentuarea dominației otomane și instaurarea regimului fanariot a creat premisele unei noi evoluții în ceea ce privea statutul juridic al evreilor care beneficiau acum de o nouă instituție comunitară: hahambășia. Hahambașului – lider religios și comunitar – i se alătura starostele (*roș medina*) care se afla în fruntea breslei ca instituție laică. Hahambășia a dispărut la 1834 în timpul regimului regulamentar[2]. La finele epocii fanariote avem mai multe categorii de evrei dintre care cele mai importante sunt cele ale evreilor hrisoveliți (stabiliți în Principate în urma unor hrisoave domnești) și sudiți (persoane care erau supuse unei protecții străine și ale căror interese erau apărate de consulii acreditați ca urmare a tratatului de la Kuciuk Kainargi în Principate) alături de un număr de evrei așezați aici de mai multă vreme, numiți pământeni. Distincția dintre aceste categorii este formală deoarece trecerea dintr-o categorie în alta se putea face ușor, mulți hrisoveliți au devenit sudiți ca să oferim numai un exemplu. S-au menținut și acum în ceea ce privea statutul juridic al evreilor o serie întreagă de prevederi restrictive în materie civilă și penală consacrate și în primele codificări cu caracter modern din dreptul românesc (*Pravilniceasca Condică*, *Codul Calimachi*, *Legiuirea Caragea* ș.a.m.d.). *Regulamentele organice* au prevăzut în mod expres statutul evreilor ca străini împreună cu consacrarea principiului apartenenței la credința creștină ca o condiție pentru dobândirea drepturilor în integralitatea lor. O astfel de reglementare era în acord cu realitatea românească de atunci, mai mult, cu realitatea zonală și europeană (cu notabila excepție a Franței). Instituțiile diriguitoare evreiești, hahambașia și stărostia, dispar odată cu Breasla jidovilor (împreună cu ea și autonomia comunității în materie juridică și fiscală), evreii fac parte acum din Nația evreiască ale cărei organe conducătoare și atribuțiile lor se diluează în cadrul administrativ general modern. Marele rabin nu mai este numit de domn, ci este ales de comunitate pierzându-și odată cu funcția de hahambașă și privilegiile legate de poziția sa oficială. Starostele este

[1] Vezi mai multe amănunte în Emil Cernea, Emil Molcuț, "Istoria statului și dreptului românesc", București, 1992, p. 114.

[2] Un interesant studiu este cel semnat de Mihai Răzvan Ungureanu, *Sfârșitul unei instituții – Hahambășia*, în SAHIR, vol II, p. 68-108, și vol. III, pp. 94-112.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înlocuit de o comisie numită epitropie şi formată din zece aleşi ai comunităţii. Noua organizare consacră comunităţilor evreieşti un statut legal, întărind firesc controlul statului asupra acestora. Perioada în care *Regulamentele organice* au fost funcţionale cunoaşte şi adoptarea unei alte serii de măsuri legale menite să reglementeze şi să întărească statutul de străin rezervat evreilor[3].

Momentul revoluţiei române de la 1848, moment integrat pe deplin "primăverii popoarelor" la nivel european, a marcat o nouă fază în lupta naţională românească. Ceea ce interesează demersul nostru este faptul că acum generaţia paşoptistă a marcat trecerea la faza activă, dinamică a afirmării identităţii naţionale şi aceasta fără să manifeste tendinţe prejudiciatoare la adresa alogenilor trăitori în Principate[4]. Textul *Proclamaţiei de la Islaz* cuprinde la articolul 21: "Emancipaţia israeliţilor şi drepturi politice pentru orice compatrioţi de altă credinţă"[5]. O cerere similară întâlnim şi în cuprinsul *Dorinţelor Partidei Naţionale în Moldova* la articolul 27 care cere: "Emancipaţia graduală a israeliţilor moldoveni. Marele număr de israeliţi străini, veniţi în Moldova, ignoranţa adâncă în care această stare se află, cere ca guvernul să se ocupe neadormit cu această chestie importantă pentru ţară; trebuie ca prin măsuri umane şi progresive să se opereze cât mai în grabă fuzia israeliţilor şi prefacerea lor într-o stare de cetăţeni folositori ai statului"[6]. De atenţie se bucură şi ţiganii a căror dezrobire este cerută în documentele programatice de la 1848. Empatia care se manifestă faţă de alogenii din Principate transpare în cadrul mai general al obiectivelor politice cu scopul de a da o nouă alcătuire realităţilor politico-instituţionale. Astfel citim în textul amintitei *Proclamaţii de la Islaz*: "Boieri, voi aţi fost generoşi cu străinii, i-aţi primit, i-aţi hrănit, i-aţi înavuţit, i-aţi chemat de a se împărtăşi de drepturile voastre... Cu toţi întindeţi mâna a închega toate clasele societăţii într-un singur corp, pe care să-l putem numi, fără ruşine Naţie... Cetăţeni în general... greci, sârbi, bulgari, germani, armeni, israeliţi... Patria este a noastră şi a voastră . Vouă vă place a şede într-însa şi că vă primeşte... De azi înainte o masă avem cu toţii, un ospăţ de frăţie ni se întinde, aceleaşi drepturi vom avea cu toţii"[7]. Aceste exemple, alături de multe altele care pot fi deopotrivă invocate, ne dau măsura în care revoluţionarii români, animaţi de un puternic crez naţional, au înţeles să afirme potrivit spiritului epocii necesitatea "deşteptării naţiei" şi a aşezării ei pe o nouă temelie. Acest tip de solidaritate însă nu trebuie înţeles decât în măsura în care românii înşişi îşi pot impune voinţa naţională căci, aşa cum se sublinia în Proclamaţia Partidului

[3] Vezi Moses Schwartzfeld, "Ochire asupra Evreilor în România de la început până la mijlocul acestui veac", Bucureşti, 1887; Carol Iancu, "Evreii din România (1866-1918). De la excludere la emancipare", Bucureşti, 1996, pp. 46-51 ş.a.

[4] Cătălin Turliuc, *Etnicitate şi naţionalitate la 1848*, în "Revista Română" (RR), Anul IV, Nr. 2, 1998, p. 9.

[5] Apud, Paul Cornea, Mihai Zamfir, "Gândirea românească în epoca paşoptistă", Bucureşti, 1969, p. 55.

[6] *Ibidem*, p. 79 .

[7] *Ibidem*, p. 58.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Naţional din Moldova către români: "Noi suntem români şi ca români avem drepturile noastre, pe care le vom apăra şi vom sprijini! Avem dreptul să facem îmbunătăţiri în ţara noastră, căci suntem stăpâni pe pământul nostru"[8]. Participarea evreilor la revoluţia de la 1848 a fost individuală şi nu a marcat o rupere cu tradiţia ancestrală[9]. În acelaşi timp, evenimentele conexe anului 1848 au marcat un început al emancipării evreilor şi perioada care a urmat, domnia lui Grigore Alexandru Ghica în special, a însemnat adoptarea mai multor măsuri favorabile evreilor.

Congresul de pace de la Paris care a pus capăt războiului Crimeii a marcat o nouă etapă în evoluţia statutului juridic al naţionalităţilor de la noi, a evreilor în acest context. Proclamând deplina liberate a cultelor şi a legislaţiei, articolul 23 al tratatului de la Paris a reprezentat un progres faţă de restricţiile cuprinse în *Regulamentele organice*. Tratatul însă nu cuprindea nici un articol privitor la egalitatea drepturilor civile şi politice a tuturor locuitorilor Principatelor, fără deosebire de confesiune, spre deosebire de Protocolul conferinţei de la Constantinopol din 11 februarie 1856[10]. Adunările ad-hoc convocate în Principate au avut libertatea de a reglementa pe plan intern situaţia referitoare la acest articol. Ca urmare a discuţiilor din cele două adunări, în special din cea a Moldovei, s-a ajuns la concluzia că emanciparea deplină nu poate fi acordată evreilor. În ciuda intervenţiei contelui Walewski şi a documentului depus de acesta la 5 iunie 1858, la Conferinţa de la Paris, care urma să sancţioneze hotărârile celor două Adunări, în varianta finală a Convenţiei de la Paris (noul aşezământ cu vocaţie constituţională pentru ţara noastră), articolul 46 avea următoarea formulare: "Moldovenii şi Valahii vor fi cu toţii egali în faţa legii, în faţa impozitului şi admisibili în chip egal la funcţiile publice, într-unul şi în celălalt Principat... Moldovenii şi Valahii de toate riturile creştine vor beneficia în chip egal de drepturile politice. Beneficiul acestor drepturi va putea fi extins la celelalte culte prin dispoziţii legislative..."[11]. În concluzie era admisă o emancipare graduală dar, deocamdată, evreilor le erau interzise drepturile politice.

Domnia lui Alexandru Ioan Cuza a însemnat în linii generale o îmbunătăţire vizibilă a statutului juridic de care se bucurau evreii. În faţa unei delegaţii evreieşti

---

[8] *Ibidem*, p.64.

[9] Carol Iancu, "Evreii din România...", p. 54-55 .

[10] Acest protocol menţiona următoarele: "XIII. Toate cultele şi cei care le profesează se vor bucura de o egală libertate şi de o protecţie egală în cele două Principate. XV. Străinii vor putea poseda bunuri în Moldova şi Valahia, achitând aceleaşi impozite ca şi indigenii şi supunându-se legilor. XVI. Toţi moldovenii şi toţi valahii, fără excepţie, vor fi admişi în funcţii publice. XVIII. Toate clasele populaţiei, fără nici o deosebire de naştere şi de cult, se vor bucura de egalitatea drepturilor civile, în special de dreptul de proprietate, sub toate formele, dar exercitarea drepturilor politice va fi suspendată pentru indigenii aşezaţi sub o protecţie străină". Vezi mai multe detalii în Max D. Kohler, *Jewish Rights at International Congresses*, în Samson D. Oppenheim (ed), "American Jewish Year Book" (AJYB), Philadelphia, 1917, p. 133-134.

[11] Vezi o amplă discuţie pe această temă în Eliyahu Feldman, *The Question of Jewish Emancipation in the Ottoman Empire and the Danubian Principalities after the Crimean War*, în "Jewish Social Studies" (JSS), vol XLI, Nr. 1, Winter 1979, p. 41-75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

venite să-şi prezinte urările pentru noul an, la 1 ianuarie 1864, Alexandru Ioan Cuza declara: "În 1864 evreii se vor bucura de numeroase drepturi. Încă înainte de a primi o cerere în acest scop, noi hotărâsem de-acum emanciparea graduală, căutând să acordăm treptat drepturile civile şi politice egale cu cele ale altor clase. Aş fi vrut să vă dau totul, n-am putut-o face. Veţi primi emanciparea graduală. Cu toate acestea, ori pe unde am fost, v-am iubit şi n-am făcut niciodată vreo deosebire religioasă"[12]. Articolul 26 al legii comunale din mai 1864, aprobată cu 43 de voturi pentru şi 4 împotrivă, clasează evreii în două categorii distincte: pământeni şi străini. Într-un discurs în Camera deputaţilor, Mihail Kogălniceanu, primul ministru de atunci, se pronunţa astfel: "... pe israeliţii născuţi aici eu îi consider ca români, deşi nu sunt creştini"[13]. S-au exprimat favorabil pentru cauza evreilor, printre alţii şi: Manolache Costache Epureanu, George Costaforu, Constantin Brăiloiu, Vasile Boerescu, Lascăr Catargi etc. Pentru prima dată evreii pământeni puteau participa la alegerile municipale sub rezerva îndeplinirii unor condiţii: "Israeliţii pământeni, până vor arăta că au simţămintele şi moravurile româneşti şi până la o modificare a legii de faţă, nu vor putea exercita drepturile comunale decât în condiţiunile următoare: a. Dacă servind în armată au dobândit rangul de subofiţer; b. Dacă au săvârşit cursul de Colegiu sau de Facultate în România; c. Dacă după studii regulate au dobândit de la Facultatea străină diplomă de Doctor sau Licenţiat în orice specialitate, trebuind însă ca aceste diplome să fie recunoscute de Guvernul ţării; d. Dacă au întemeiat în România o fabrică sau o manufactură folositoare ţării şi care ocupă cel puţin 50 de meseriaşi"[14]. Dacă, prin aceste condiţii, erau menţinute o serie de distincţii între indigenii evrei şi creştini, nu este mai puţin adevărat că legea comunală votată în 1864 conţine *in nuce* emanciparea politică a evreilor. Conţinutul articolului 26 din legea comunală a fost preluat şi păstrat şi în legea din 1874 unde forma articolul 24 al legii. Un pas înainte în direcţia emancipării evreilor l-au constituit şi articolele 8, 9 şi 16 ale noului Cod Civil promulgat în decembrie 1865. Aceste articole facilitau naturalizarea evreilor în anumite condiţii. Articolul 8 prevedea că: "Orice individ născut şi crescut în România până la majorat şi care nu s-a bucurat de nici o protecţie străină poate să ceară dobândirea calităţii de român în anul următor majoratului" iar articolul următor preciza: "Cei care nu sunt creştini nu pot obţine calitatea şi dreptul de cetăţean decât în condiţiile prescrise de articolul 16 al prezentului Cod"[15]. Condiţia impusă de articolul 16 era aceea a unei cereri adresate principelui din care să rezulte profesia şi capitalul deţinute de postulant precum şi, firesc, dorinţa acestuia de a se stabili în România. Acelaşi articol prevedea că stagiul de 10 ani putea fi redus în cazul unor servicii importante aduse statului sau

[12] Cf. Beniamin Segel, "Rumanien und seine Juden", Berlin, 1918, p. 38.

[13] MOf, Nr. 62, 5 martie 1864, p. 1147.

[14] Apud. "Dreptate-Chestia evreilor din România de un grup de evrei pământeni", Bucureşti, 1910, p.10.

[15] Apud, N. Petrescu Comnen, *op. cit.*, 1905, p. 77-78.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a înființări de mari stabilimente comerciale sau industriale. Din păcate, nici un evreu nu a profitat de acest lucru în scurtul timp ce a trecut până la abdicarea forțată a Domnului Unirii în februarie 1866. În Mesajul Tronului din decembrie 1864 se sublinia: "Ținând seama de împrejurările locale, guvernul meu a luat și va lua măsurile cuvenite pentru a grăbi pe cât cu putință emanciparea românilor de rit israelit"[16]. Legea instrucțiunii publice, adoptată în vremea aceluiași domn, admitea ca și copii evrei să beneficieze de învățământ în școlile statului. Mai mult, reprezentanți ai evreilor au ocupat funcții de ofițer în armată (Naiman Hecht) sau poziții de înalți funcționari în administrația publică (Adolf Buchner)[17]. Evenimentul care a afectat cel mai mult viața comunității evreiești a fost, fără îndoială, decizia guvernului – luată la sugestia unor reprezentanți ai evreilor aflați în pline lupte intestine pentru putere în cadrul comunității – din 3 iulie 1862, de a nu mai interveni în organizarea internă a comunităților israelite. Era aceasta o măsură modernă care garanta mai multă autonomie comunităților dar, în același timp, ea a fost urmată de o dezagregare a vieții comunitare care s-a menținut foarte multă vreme. Cu toate acestea, așa cum aprecia G. Panu: "Pentru evrei domnia lui Cuza Vodă este cea mai fericită domnie ca tendință"[18].

Recapitulând ceea ce s-a întâmplat în perioada modernă, de până la 1866, vom conchide că procesul modernizării în planul statutului juridic al naționalităților – în ciuda unor opreliști generate și de dominația străină dar și de tradiția legislativă autohtonă – va cunoaște un drum ascendent ilustrat nu numai de condiția juridică a minoritarilor evrei, dar și de emanciparea prin dezrobire a țiganilor petrecută în deceniul șase al secolului trecut. Mai mult, procesul ca atare a cuprins și cele trei județe din sudul Basarabiei retrocedate de Rusia în urma tratatului de pace de la Paris din 1856. Doctrina statului creștin invocată de unii autori ca element retrograd în evoluția spre modernitate[19] trebuie înțeleasă în mod neapărat ca o rezultantă a unui proces istoric îndelungat, a unei tradiții seculare care a contribuit la păstrarea ființei statale și de neam (etnice) și a fost valorizată ca atare în epocă.

*

Regimul instaurat odată cu venirea la tron a principelui Carol de Hohenzollern Sigmaringen a deschis o nouă epocă în ceea ce privește statutul juridic al naționalităților în România, epocă întemeiată pe prevederile Constituției din 1866. Acest act fundamental a fost cel care a generat cadrul general al evoluției societății noastre peste jumătate de secol. Adoptarea constituției s-a produs într-o situație internă și externă care poate fi caracterizată drept complicată; aceasta deoarece, pe de o parte, bugetul țării era secătuit, iar pe de alta, situația politică

[16] Apud. J. B. Brociner, "Chestiunea israeliților români", partea I, București, 1910, p. 81.
[17] I. C. Butnaru, *op. cit.*, p. 57.
[18] G. Panu, "Campania contra țărei", București, 1902, p. 34.
[19] Carol Iancu este exemplul cel mai elocvent în acest sens.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

internaţională ameninţa inclusiv interesele româneşti. Noua lege fundamentală era destinată definitivării organizării statului naţional român în limitele dreptului de autonomie, consacrării ideilor moderne de sorginte liberală şi statuării principiului monarhiei constituţionale ereditare adoptat încă de Adunările ad-hoc şi susţinut acum de majoritatea clasei politice româneşti[20].

Procesul elaborării şi adoptării noii constituţii nu a fost lipsit de fricţiuni între politicienii de orientări diferite – în principal liberali şi conservatori – reprezentaţi în Adunarea constituantă. Una din problemele care a stârnit cele mai vii discuţii a fost şi aceea a eventualităţii acordării de drepturi politice străinilor, îndeosebi evreilor. Sperând să obţină emanciparea politică deplină prin intermediul unuia din articolele noii constituţii evreii au apelat la sprijin extern, în speţă la Alianţa israelită universală[21], care l-a avut drept mesager în România pe Adolphe Cremieux, preşedintele Alianţei, aflat în acea perioadă în misiune la Constantinopol. Acesta, ales de curând în fruntea ritului vechi scoţian acceptat al masoneriei universale, a sosit în Bucureşti la începutul lunii iunie 1866. Adresându-se guvernului şi parlamentarilor români Cremieux a solicitat acordarea de drepturi politice evreilor. În plus, în discuţiile cu oficialii români şi cu principele Carol, preşedintele Alianţei a promis acordarea unui sprijin financiar României în valoare de circa 25 de milioane de franci[22]. Auditoriul său era în general favorabil unei astfel de măsuri şi în ciuda unor atacuri venite din partea unor ziare şi a unor politicieni Cremieux a părăsit România încredinţat că lupta sa fusese încununată de succes. Guvernul a prezentat Constituantei un articol (urma să fie articolul 6 al Constituţiei) favorabil emancipării evreilor care suna astfel: "Calitatea de român se capătă, se păstrează şi se pierde potrivit regulilor stabilite prin legile civile. Religia nu poate fi o piedică la dobândirea calităţii de cetăţean". Comitetul însărcinat cu redactarea constituţiei a introdus însă un aliniat nou la articolul propus de guvern, în şedinţa sa din 16/28 iunie 1866, în care se specifica că: "În ce priveşte pe evreii stabiliţi mai înainte în România, o lege specială va reglementa admiterea lor treptată la naturalizare". Era aceasta probabil o reacţie la o petiţie iscălită de un grup de oameni politici din Moldova, printre care Anastase Fătu, Petre Suciu, Gavrilă Ursu, Dimitrie Anghel, Nicolae Culianu etc. şi adresată Adunării Constituante în care se exprima opoziţia fermă faţă de emanciparea totală şi în grup

[20] Vezi "Istoria Parlamentului şi a vieţii parlamentare din România până la 1918", Bucureşti, 1983, cap. VII, p. 151-172.

[21] Alianţa fusese întemeiată în mai 1860 şi avea drept scop "a munci pretutindeni pentru emanciparea şi pentru progresele morale ale israeliţilor; de a acorda un sprijin eficace celor care suferă din pricina calităţii lor de israeliţi; de a încuraja orice publicaţie potrivită să ducă la obţinerea acestui rezultat". Contactele cu evreii din România fuseseră stabilite încă din anul creării acestei organizaţii şi în 1866 aceasta număra 31 de comitete în localităţi din ţara noastră cuprinzând peste 1000 de aderenţi. Vezi Carol Iancu, "Evreii din România...", p. 68.

[22] Vezi Paul E Michelson, *op. cit.*, p. 170; Carol Iancu, "Evreii din România...", p. 70; Bernard Stambler, *op. cit*, p.90 ş.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a evreilor[23]. Adunarea Constituantă chemată să se pronunțe ca ultimă instanță asupra acestui articol în ședința sa din 18/30 iunie 1866 a decis, mai târziu, altfel. O răzmeriță provocată de cei care nu doreau adoptarea unui articol care să prevadă emanciparea politică a evreilor, în București, a stârnit vii discuții și în cele din urmă decizia finală s-a luat la 21 iunie/3 iulie 1866. În preziua votului final asupra articolului care ne interesează, Ion Brătianu s-a adresat Adunării cerând respingerea emancipării cu următoarele cuvinte: "Evreii au devenit o plagă socială pentru România, o plagă socială de care trebuie să ne scăpăm și asta nu pentru că ei sunt mai înapoiați decât noi, căci aveam o clasă încă mai înapoiată decât dânșii, o pătură socială mai joasă decât evreii; aceștia sunt țiganii și noi le-am dat drepturi, fără ca cineva să se împotrivească. Contra evreilor nu voi ridica nici considerația că ei sunt mai puțin civilizați, ci pur și simplu aceea a marelui lor număr care amenință, după cum spune toată lumea, naționalitatea noastră, iar atunci când națiunea este amenințată, ea se apără și devine, nu intolerantă, ci prevăzătoare. Numai măsuri administrative ne pot scăpa de această pacoste și îi pot împiedica pe proletarii străini să invadeze țara... Domnilor, dacă a fost ridicată astăzi problema evreiască, pricina nu este religia lor; pricina este năvala evreilor proletari, care a devenit o plagă pentru țara noastră"[24]. Articolul împricinat, devenit articolul 7, a avut următoarea redactare finală: "Calitatea de român se dobândește, se păstrează și se pierde în conformitate cu regulile enunțate prin legile civile. Numai străinii de rit creștin pot dobândi calitatea de român"[25]. Subscrisă de principele Carol, care a depus jurământul pe ea în fața Adunării, noua constituție, cuprinzând opt titluri și 138 de articole printre care și cel referitor la naturalizare, a fost promulgată la 1 iulie 1866[26].

Adoptarea constituției în această formă, în ceea ce privește subiectul urmărit de noi, a pus într-o nouă lumină evoluția generală a ceea ce va deveni "chestiunea evreiască" în România. În timp ce abia acum mari puteri ale Europei vor conceda evreilor drepturi politice, în România, articolul 7 al constituției le prohibea și oficializa situația discriminatorie în care se afla o bună parte a minorității evreiești de la noi. Desigur, modul în care legiuitorul român a înțeles să rezolve cererea de emancipare deplină a evreilor este și poate fi subiect de dezbatere istoriografică. Atitudinea ezitantă în prima fază a Constituantei ne face să credem că poziția finală adoptată s-a făcut nu numai pe temeiul motivat afectiv sau moral, ci că au fost luate în calcul datele concrete ale problemei pe termen lung. Nu vom încerca aici să apărăm decizia finală, ci să intuim posibilele motivații ale acestei hotărâri. Factorii

[23] Vezi A. D. Xenopol, "Istoria partidelor politice în România", București, 1910, p. 509, și Gheorghe Ungureanu, Nicolae Șendrea, *op. cit.*, p. XXVI.

[24] MOf. Nr. 102, 20 iunie 1866, p. 548.

[25] Adevărata odisee a adoptării acestui articol este pe larg prezentată în Alexandru Pencovici, "Dezbaterile Adunării Constituante din anul 1866 asupra constituțiunii și legii electorale", București, 1883, p. 94-117.

[26] MOf. Nr. 110, 1 iulie 1866, p. 637-638.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

determinanţi par a-şi avea originea în patru categorii de motive: demografice, economice, politice şi culturale. Din punct de vedere demografic este limpede, aşa cum demonstrăm în subcapitolul dedicat acestui subiect, că populaţia ţării ar fi rezistat cu greu unei noi eventuale imigraţii evreieşti din vecinătatea nord estică, care concentra majoritatea evreilor trăitori în lume, atraşi aici de eventuala deplină libertate de care s-ar fi bucurat spre deosebire de zonele de origine. Şi aşa fenomenul imigraţionist s-a manifestat, chiar în condiţiile discriminării prevăzute de articolul 7 al constituţiei şi de alte măsuri legislative ulterioare. Mai mult, concentrarea populaţiei evreieşti nou venite alături de cea deja existentă în anumite regiuni ale ţării ar fi schimbat caracterul etnic al regiunii respective, fapt deja prezent pe unele spaţii din nordul Moldovei. Ori, aşa cum ştim din toate exemplele oferite de istorie, nici un stat naţiune aflat în plină perioadă de organizare şi consolidare nu a permis concentrarea de elemente alogene în zone exclusive. În legătură cu factorii de ordin economic este limpede că născânda clasa mijlocie română nu putea tolera concurenţa acerbă a unei populaţii ce manifesta predilecţie spre un domeniu pe care burghezia română vroia să-l ocupe. În plus, mulţi dintre evreii nou veniţi nu se bucurau de o situaţie economică înfloritoare ce le-ar fi permis dintru început angajarea în operaţiuni productive şi nu pur speculative. Prezenţa elementului alogen în orizontul profesiunilor de tip nou, caracteristice capitalismului, era deja marcantă şi sesizabilă la nivel social. Factorii politici avuţi în vedere vizau probabil, de această dată, segmentul bogat al evreilor care ar fi putut pătrunde cu uşurinţă în Parlament – în condiţiile votului cenzitar – şi care ar fi putut astfel influenţa decizia politică la nivele foarte înalte. Clasa politică românească, ca oricare alta dintre suratele ei, nu era dispusă să împartă privilegiile puterii cu noii veniţi. Apelul la sprijinul puterilor garante şi la organizaţiile internaţionale evreieşti a fost, credem noi, un alt motiv care putea atinge orgoliul tânărului stat care căuta mijloacele cele mai eficiente şi rapide pentru emanciparea deplină, în sensul dobândirii independenţei, obiectiv tot mai clar afişat odată cu venirea principelui Carol la tron. Motivele de ordin cultural pot cuprinde o paletă largă, de la religie la limbă, tradiţii şi obiceiuri, la disponibilitatea şi posibilitatea reală de integrare prin aculturaţie şi asimilare. Trebuie să recunoaştem aici că la acest nivel societatea noastră nu putea reprezenta o "ţintă" tentantă pentru evrei. Nu putem conchide asupra acestor posibile motivaţii fără a sublinia că doar o cercetare specială, din perspectiva teoriei contrafactuale, ar putea pune în evidenţă mai limpede şi fără putinţă de tăgadă motivaţiile intrinseci ale adoptării articolului 7 al constituţiei în forma înscrisă în textul final al acesteia.

La trei luni după adoptarea constituţiei, guvernul, în urma unui referat (6/18 septembrie 1866) al ministrului de interne, Ion Ghica, a hotărât aplicarea unor vechi dispoziţii cuprinse în Regulamentele organice (art. 94, cap. III) privitoare la vagabondaj. Anul următor, Ion Brătianu, devenit ministru de interne, va cere prin

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

circulare prefecților (21 martie/2 aprilie, 7/19 aprilie, 24 aprilie/6 mai și 7/19 mai) aplicarea măsurilor necesare pentru stoparea vagabondajului – rezultat cu precădere în urma imigrărilor – și oprirea evreilor de a se stabili în comune rurale, de a deține hanuri și cârciumi, de a lua în arendă moșii. Cu această ocazie, guvernul publica în *Monitorul Oficial*, spre a fi cunoscute tuturor autorităților administrative, "principalele dispoziții legislative și administrative, pe care ministerul și toate autoritățile administrative sunt datoare a le aplica și de acum înainte fără șovăire, până când alte legiuri vor veni a le înlocui", de la decretul din 18 mai 1804 și până la circulara din 7 mai 1867[27]. Un observator străin, V. Castaing, cancelar al consulului Franței la Iași, nota cu acest prilej: "Sub pretextul de a stârpi vagabondajul, el (ministrul de interne, Ion Brătianu – n.ns.) a însărcinat autoritățile administrative să expulzeze din țară pe toți israeliții care n-ar putea face dovada exercitării unei profesii fățișe și recunoscute sau că posedă un anumit capital... Din păcate, există un prea mare număr de evrei veniți din Galiția și din Rusia, care nu au nici un mijloc vizibil de existență și de care ar fi de dorit ca țara să poată fi descotorosită. Dar ar fi trebuit să se procedeze într-un chip mai ordonat, mai puțin fățiș și, în orice caz, conform cu Codul civil care prevede că faptul de vagabondaj să fie hotărât printr-o instanță judecătorească. Atribuind acest drept agenților Poliției, Ministrul a violat legea și a dat loc la abuzuri de putere, inevitabile într-o țară în care corupția și obiceiurile de arbitrariu constituie trăsăturile distinctive ale populației"[28]. Problema era deci în opinia observatorului una de formă și nu de fond. Împotriva excesele care au acompaniat măsurile solicitate de ministrul de interne au protestat unii oameni politici români[29], din care am aminti doar pe senatorul Constantin Șuțu.

La 24 martie 1868, un grup de 31 de deputați din Moldova[30] aparținând Fracțiunii libere și independente au depus în parlamentul țării un proiect de lege care viza reglementarea problemei evreiești în manieră radicală, prin excluderea acestei categorii de la exercițiul unor drepturi din materia civilă. Proiectul de lege pentru "regularizarea situației evreilor din România" era însoțit de o largă expunere de motive care relua temele cunoscute ale pericolului pe care evreii îl reprezentau pentru interesele naționale. Mai mult, acest proiect relua în fapt reglementări anterioare începând cu debutul secolului, unele mult accentuate în sens restrictiv, încercând sistematizarea și îmbrăcarea lor într-o nouă formă. Trebuie precizat că în urma alegerilor din noiembrie decembrie 1867, desfășurate sub puternica presiune

[27] Idem, Nr. 113, 8 iulie 1867, p. 689.

[28] Apud, Carol Iancu, "Evreii din România...", p. 75.

[29] "Correspondance Respecting the Persecutions of Jews in Moldavia. Presented to Both Houses of Parliament by Command of Her Majesty", London, 1867, p. 2.

[30] Dintre semnatarii proiectului de lege amintim pe: N. Voinov, D. Pruncu, I. Negură, I.G. Lecca, D. Tacu, P. Suciu, A.D. Holban, C. Brăescu, I. Străjescu, C. Corjescu, I. Agarici, A. Haret, A.I. Georgiu, I. Lerescu, V. Vidrașcu, Th. Lateșiu, A. Fătu, M. Rufu, C. Leca, S.F. Robescu, C. Morțun, D. Sorescu, A. Cilibidache, D. Christea, I. Isăcescu, H. Dimonisie, P. Chenciu, L. Eraclide, A. Lădărescu, I. Codrescu, B. Hajdeu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

exercitată de aparatul administrativ[31], Camera era puternic dominată de liberalii radicali şi îl avea în frunte pe "fracţionistul" Anastase Fătu – unul din semnatarii proiectului de lege mai sus amintit – în timp ce Senatul era majoritar conservator şi liberal moderat. Proiectul de lege înaintat avea următorul conţinut: "Art. 1 – Evreii nu se vor putea stabili în comunele urbane fără autorizaţia consiliilor comunale. Nu se vor putea stabili în comunele rurale sub nici un pretext, nici măcar temporar. Art. 2 – Evreii vinovaţi de contravenţii la articolul precedent vor fi consideraţi ca vagabonzi. Art. 3 – Evreii nu pot avea proprietăţi imobiliare, nici urbane, nici rurale. Vânzarea şi cumpărarea oricărui imobil în favoarea unui evreu sunt nule de drept şi două treimi ale preţului trebuie să revină instituţiilor de binefacere locale; cealaltă treime este lăsată denunţătorului. Art. 4 – Orice individ care va fi favorizat violarea dispoziţiilor de mai sus va fi condamnat la pierderea drepturilor sale politice, de la 3 la 10 ani, şi de o amendă de 20% din valoarea obiectului cumpărat. Art. 5 – Nici un evreu nu poate ţine în arendă nici pământuri, nici cârciumi, nici mori, nici distilerii, nici poduri, nici vii, nici islazuri, nici staule pentru îngrăşarea vitelor, nici ţarcuri pentru oi, nici birturi, nici hanuri la drumurile mari. De asemenea ei nu pot fi antreprenori pentru nici o afacere a statului, a comunelor sau a vreunui stabiliment public. Art. 6 – Se interzice autorităţilor să primească vreo cerere provenind de la un evreu, privind asocieri sau alte afaceri care ar contraveni art. 5. Art. 7 – Pentru ca un evreu să poată face un comerţ, un negoţ sau un trafic, el trebuie să posede un bilet de autorizaţie specială eliberat de autorităţile comunei în care el şi-a ales domiciliul. Oricine contravine la această dispoziţie va fi pedepsit cu o amendă de la 50 la 300 franci. Autorităţile nu pot da curs unei reclamaţii provenind de la un evreu care nu ar avea biletul de mai sus. Art. 8 – Orice comerţ care are ca obiect bunuri alimentare sau băuturi pentru creştini este interzis evreilor. Ei vor putea totuşi să vândă aceste bunuri coreligionarilor lor. Orice contravenţie la această prohibiţie antrenează o amendă de la 100 la 600 franci. În caz de recidivă, biletul de autorizaţie va fi retras. Art. 9 – Toate comunităţile şi toate comitetele israelite tolerate şi autorizate până în prezent, în diferitele oraşe, sunt şi rămân suprimate, cu începere de la publicarea prezentei legi. Art. 10 – Toate legile, ordonanţele, decretele şi reglementările contrarii prezentei legi sunt şi rămân abrogate, începând din ziua publicării sale"[32]. La interpelarea deputatului Gheorghiu, guvernul prin vocea lui Ion Brătianu[33] a condamnat şi respins acest proiect de lege. De altfel, în cele din urmă, proiectul a fost respins cu o largă majoritate. În aceiaşi lună, martie 1868, era supus corpurilor legiuitoare spre dezbatere un proiect de lege elaborat de ministrul de război, colonelul G. Adrian, prin care se dădea o nouă organizare puterii armate. Prin această lege, sancţionată la 11 iunie 1868, se introducea serviciul militar obligatoriu de la care însă erau exceptaţi străinii, deci şi evreii care nu obţinuseră naturalizarea.

[31] Vezi, de exemplu, circulara adresată de I. Brătianu prefecţilor publicată în MOf, Nr. 258, 17 noiembrie 1867, p.1271.

[32] Apud, Carol Iancu, "Evreii din România...", p. 98-99.

[33] MOf, Nr. 75, 30 martie 1868, p. 498.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În ciuda majorității confortabile deținute în parlament, liberal radicalii vor fi nevoiți să abandoneze puterea la sfârșitul anului 1868. Înlăturarea lor de la putere s-a datorat în principal presiunii puterilor garante, nemulțumite de politica internă și externă promovată, inclusiv de chestiunea evreiască și modul în care înțelegeau politicienii de această orientare să o rezolve.

La 16/28 noiembrie 1868 s-a format un nou guvern condus de Dimitrie Ghica care va declara, la începutul lunii decembrie, că nu va tolera abuzurile împotriva evreilor, dar nici nu va lăsa ca România să fie populată de colonii evreiești. Ministrul de interne în acest guvern va fi Mihail Kogălniceanu care va emite noi circulare (5/17 ianuarie 1869 – Circulara 201; 15/27 ianuarie 1869 – Circulara 761 etc.), majoritatea cu un conținut similar și vizând interdicția pentru străini (evrei, în primul rând) de a se stabili în mediul rural și de a practica cârciumăritul sau de a ocupa poziții de perceptori fiscali[34]. Preocupat de situația celor expulzați, Mihail Kogălniceanu s-a gândit la posibilitatea colonizării lor în zone roditoare dar puțin exploatate agricol, în special în sudul Moldovei[35]. La 20 ianuarie/1 februarie 1869 s-a interzis tuturor străinilor, indiferent de confesiune, să participe la licitațiile pentru terenurile vândute în rate. Tot în timpul acestei guvernări, la 15/27 decembrie 1868, s-a limitat pentru evrei accesul la profesarea medicinii în instituțiile statului, în sensul că Decretul nr. 1888 conținea următorul articol: "Toți doctorii în medicină români care au drept de liberă practică în țară sunt admiși la concurs". Această prevedere însă a fost abrogată în noul decret emis la 26 iunie/8 iulie 1871. La 25 octombrie/6 noiembrie anul următor, se interzice deschiderea de noi farmacii în absența unui concurs la care au voie să participe doar românii[36]. Așa cum vom vedea mai târziu, aceste reglementări nu vor fi o piedică majoră în calea evreilor doritori de a se angaja în aceste domenii.

Dacă anul 1871 nu a mai fost marcat de inițiative legislative sau măsuri administrative cu privire la statutul juridic al evreilor, cu excepția celor care au privit angajarea forței de muncă în vederea realizării căilor ferate angajate prin concesiunea Strousberg, anul următor cunoaște o recrudescență în acest domeniu, aceasta și ca urmare a activității unui nou guvern condus de Ion Ghica. Astfel, legea privitoare la vânzarea tutunului din 6/18 februarie 1872 prevedea prin articolul 15 că: "salariații întreprinderii precum și toți debitanții de tutun vor trebui să fie români"[37]. La 13/25 aprilie 1873 a fost votată legea băuturilor spirtoase care stipula: "Art.8 – În comunele rurale, debitanții băuturilor spirtoase nu vor putea obține licența necesară decât dacă sunt înscriși ca alegători pe una din listele electorale comunale... Art.12 – Dacă un evreu vinde băuturi spirtoase fără licență, băuturile găsite la el sunt confiscate și el este pasibil de o amendă echivalentă cu taxa anuală pe care o datorează. Aceiași pedeapsă se aplică tuturor contravenienților

[34] Vezi Isidore Loeb, *op. cit.*, p. 219.

[35] Ion M. Bujoreanu, "Colecțiune de legiuirile României, vechi și noi, câte s-au promulgat până la finele anului 1870", București, 1873, p. 810-812.

[36] Isidore Loeb, *op. cit.*, p. 125.

[37] Carol Iancu, "Evreii din România...", p.112.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dispoziţiilor articolului 8"[38]. O autorizaţie specială vor primii evreii cetăţeni români. Aceste măsuri au fost puternic resimţite de comunitatea evreiască care, ca de obicei, a făcut apel la intervenţii externe. Parlamentul român a refuzat însă modificarea legilor adoptate.

Până în momentul modificării articolului 7 din constituţie, în anul 1879, o serie de alte măsuri legislative cu caracter restrictiv pentru străini au fost adoptate. Astfel, la 4/16 august, respectiv 5/17 septembrie 1873, s-a stabilit că medicii şefi ai judeţelor trebuie să fie cetăţeni români, iar în ianuarie anul următor, că şi şefii de spitale trebuie să îndeplinească această condiţie.

În preajma războiului de independenţă a fost revizuită legea militară (1876) şi astfel au putut fi încorporaţi şi străinii fără protecţiune, evreii, dar în virtutea articolului 15 al legii de recrutare din 1874 aceştia nu puteau dobândi un grad mai mare decât acela de sublocotenent[39].

Principalele interdicţii care funcţionau în cazul evreilor ce nu erau cetăţeni români înainte de modificarea constituţională din 1879 pot fi rezumate astfel:

a. Nu se puteau stabili şi nu puteau deţine proprietăţi în mediul rural sub sancţiunea eventualei acuzaţii de vagabondaj şi a unor pedepse administrative. Cu toate acestea aproape un sfert din populaţia evreiască trăia la sate.

b. Nu puteau fi debitanţi de tutun şi băuturi spirtoase.

c. Nu puteau fi, firesc, funcţionari ai statului şi nu puteau licita comenzi ale acestuia.

Datorită acestor restricţii au avut loc numeroase expulzări însoţite de abuzuri care au captat atenţia opiniei publice şi au fost subiectul a numeroase intervenţii străine[40].

Un aspect interesant al modului în care erau percepuţi evreii care nu dobândiseră cetăţenia română de către sistemul şi puterea judecătorească din epocă este oferit de câteva procese de răsunet care i-au implicat în acele vremuri premergătoare cuceririi independenţei de stat. Am aminti aici, mai întâi, procesul de la Buzău care a survenit în urma incidentelor de la Ismail, Cahul şi Vâlcov (sudul Basarabiei) din ianuarie – februarie 1872[41]. Curtea cu juri din Buzău a condamnat pentru furt câţiva evrei găsiţi vinovaţi, în timp ce alţi participanţi la răzmeriţa care a avut loc au fost declaraţi nevinovaţi. În urma vehementelor proteste din străinătate, guvernul a graţiat pe doi dintre cei şase evrei inculpaţi şi a comutat

[38] Isidore Loeb, *op. cit.*, p. 119.

[39] *Ibidem*, p. 111.

[40] Există o extrem de bogată literatură în acest sens, de aceea ne limităm a face trimitere la o lucrare bibliografică care conţine multe titluri reprezentative: Jean Ancel, Victor Eskenasy, "Bibliography of the Jews in Romania", Tel Aviv, 1991. În ceea ce priveşte intervenţiile străine, vezi: Cătălin Turliuc, *Marile puteri şi problema naţionalităţilor în România 1866-1918*, în G. Bădărău, L. Nastasă (ed.), "Itinerarii istoriografice", Iaşi, 1996, p. 167-189.

[41] Una din broşurile din epocă care descrie pe larg evenimentele, din perspectiva evreilor, este cea semnată de Israel Davis, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pedeapsa altor trei, păstrând condamnarea inițială doar pentru autorul furtului. Un alt proces semnificativ din punctul nostru de vedere a fost cel intentat la Curtea de Casație din București de către doctorii Roth, Rosenthal și Blumenfeld cu scopul de a fi incluși pe lista de alegători comunali în virtutea articolului 24 a Legii Comunale din 1874. La 24 septembrie/6 octombrie 1875, Curtea de Casație respingea cererea petenților motivând că articolul 7 și 8 din constituție interzic israeliților drepturile politice[42]. Un alt proces celebru din epocă a fost cel de la Darabani. În ziua de 22 mai/3 iunie 1877, în târgul moldav amintit izbucnește un conflict de amploare între oamenii de la moșia Cimara și târgoveții evrei. În acest conflict au fost atrași și țăranii din localitate. Incidentele au avut un puternic ecou atât în țară cât și în străinătate. La fața locului a fost trimis procurorul general al Curții de Apel din București. În urma anchetei, procesul s-a desfășurat la Dorohoi în fața Curții cu juriați. Caracterul major al procesului a rezultat, printre altele, din durata lui (12 zile – primul proces din România modernă care a durat atât de mult), din numărul acuzaților judecați (68), din numărul martorilor audiați (193), din durata anchetei (16 luni) și din calitatea juriștilor implicați (Titu Maiorescu, Lepădat și Săvinescu ca avocați ai părții civile – târgoveții evrei – Nicolae Ionescu, N. Voinov, Al. Holban, George Cimara, Pantazie Ghica, Alexandru Gheorghiu avocați ai proprietarului moșiei și ai țăranilor implicați)[43], majoritatea lor parlamentari. Pledoariile celor implicați în proces, de multe ori cu vădit caracter politic, au avut un larg răsunet, mai ales că procesul s-a bucurat de o popularitate imensă în presa occidentală, favorabilă în totalitate evreilor. Toate aceste procese, cu excepția celui de la București, au câteva trăsături comune: incidentele care le-au provocat au avut la origine relațiile tensionate dintre evrei și alți alogeni (ruși, lipoveni, greci), de regulă fiind vorba de concurență în plan economic sau interese politice străine, la care s-a adăugat și populația românească din mahalale; procesele s-au desfășurat implicând ierarhia înaltă a sistemului judecătoresc și, adesea, personalități politice ale zilei angajate prin profesie în sistemul de administrare a dreptății; procesele s-au bucurat de un uriaș ecou în presa occidentală, cel mai frecvent prost informată și părtinitoare, instrument de presiune al cercurilor evreiești din interiorul sau din afara țării pus în slujba emancipării politice a evreilor prin intervenții străine; sentințele pronunțate au reflectat adevărul juridic din perspectiva legislației interne existente în acel moment.

Prin semnarea de convenții comerciale cu Austro-Ungaria și Rusia, înainte de momentul proclamării independenței, situația internă a exceptării de la dreptul comun în unele situații a evreilor nenaturalizați a fost recunoscută de aceste țări. Anglia, Franța și Italia nu au semnat decât acorduri comerciale provizorii invocând

[42] I.C. Butnaru, *op. cit.*, p. 69.

[43] Vezi toate detaliile în: "Procesul locuitorilor din Darabani înaintea Curții cu Juriați din Dorohoi", București, 1879. Referitor la ecoul politic vezi: Ion C. Brătianu, "Acte și cuvântări", tom. III (1 mai 1877-30 aprilie 1878), București, 1930, pp. 118-120.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceste excepţii. Referindu-se la convenţia comercială cu Austro-Ungaria într-o circulară adresată prefecţilor, Lascăr Catargi, primul ministru al ţării sublinia: "Tratatul menţine restricţiile prescrise de către legile noastre contra israeliţilor; el face ca una din marile noastre puteri europene să recunoască excepţiile de la dreptul comun pe care exigenţele situaţiei noastre sociale şi locale ne-au constrâns să le adoptăm faţă de israeliţi. Convenţia declară că legile de poliţie şi siguranţă vor continua să fie aplicate tuturor străinilor, israeliţi sau nu, precum şi legea penală referitoare la vagabonzi"[44].

Ni se pare extrem de important să subliniem aici faptul că excepţie de la dreptul comun nu făceau doar evreii care nu fuseseră naturalizaţi ci, într-o altă manieră, întreaga populaţie rurală a ţării angajată în lucrul marilor proprietăţi funciare. Legile învoielilor agricole adoptate până la războiul de independenţă, dar şi mai apoi, nu respectau nici Codul civil în funcţiune şi nici Codul de procedură civilă. Aceste derogări de la dreptul comun afectau majoritatea covârşitoare a populaţiei şi aveau o aplicaţie zilnică afectând atât condiţia juridică, cât şi pe cea materială a ţăranilor români[45]. Am făcut această precizare din dorinţa de a sublinia că procesul modernizării din punctul de vedere al evoluţiei juridice a fost extrem de dificil la noi, în condiţiile în care într-un interval temporal extrem de scurt a fost schimbat practic în întregime sistemul. Mai mult, cadrul juridic creat a fost de multe ori prea "larg" în raport cu realităţile concrete ale ţării, cu stadiul în care se afla procesul democratizării societăţii noastre şi de aceea sunt sesizabile multe ingerinţe administrative în ramura judecătorească a puterilor statului (subprefecţii au exercitat multă vreme şi atribuţii judecătoreşti, de exemplu). Excepţiile de la dreptul comun ale evreilor pot fi – şi trebuie înţelese – într-un cadru mai larg în orizontul general al sistemului juridic românesc, al realităţilor societăţii noastre din acele vremuri.

THE JURIDICAL STATUS OF NATIONALITIES IN MODERN ROMANIA (1866-1878)

(Abstract)

The present paper deals with the complex problem of the juridical status of the nationalities living inside Romania during 1866 – 1878. Jews are the targeted ethnic group in this direction taking into consideration the fact that they were the most significant in terms of numbers, economic positions and social – political status. In contrast with the legal position held by the Jews in some of the most developed Western countries such as Great Britain, Germany or Austria-Hungary where this ethnic group was granted with citizenship

[44] Apud, Carol Iancu, "Evreii din România...", p. 114.

[45] Vezi Gh. Cristea, "Contribuţii la istoria problemei agrare în România. Învoielile agricole (1868-1882). Legislaţie şi aplicare", Bucureşti, 1977; Damian Hurezeanu, "Problema agrară şi lupta ţărănimii din România", Bucureşti, 1961; Radu Rosetti, "Pentru ce s-au răsculat ţăranii", Bucureşti, 1908; C. Hamangiu, "Codul general al României" ş.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

by mid 19-th.Century, in Romania and Russia the Jewish population was still deprived of political rights. The paper is focused on the legislative measures concerning the nationalities living in Romania, having in perspective the difficult road to full emancipation which was achieved by the end of WW I. The chronological limits of the paper fully correspond with major legislative events concerning not only the nationalities but the entire Romanian society as a whole: in 1866 a new Constitution was adopted, prohibiting non-Christians to become citizens and in 1879 the Constitution was modified according to the modern principles and doctrine of citizenship.

The author analyzed the historical and juridical background of this evolution arguing with a part of historiographers on the topic of the Doctrine of the Christian State. In the same time the author integrated the legislative developments concerning the nationalities on the broader plan of the modernization process which took part in this period in Romania. He even made interesting comparisons with other legislative measures concerning the Romanian peasantry, which are quite illuminating for the discussed theme.

As a general conclusion the author underline that the process of political emancipation of the nationalities – with a special focus on the Jews – was in an intricate connexion with the general process of democratization and modernization of the Romanian society.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU ŞANDRU

BĂNCILE POPULARE DIN ROMÂNIA ÎNTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE

După primul război mondial, băncile populare au cunoscut un ritm relativ intens de dezvoltare. Statisticile oficiale ale vremii nu ne permit însă să urmărim cu exactitate transformările produse în timp în mişcarea cooperaţiei de credit, întrucât cele referitoare la anii 1918-1922 au în vedere doar unităţile din vechea Românie, iar cele de după 1922 se referă la băncile populare din întreaga ţară, dar numai la cele care adoptaseră statutul tip al Centralei Băncilor Populare. Cooperativele de credit ale altor naţionalităţi nu figurează decât în anumiţi ani în statistici. Destul de rar se face o separaţie între băncile populare săteşti, care au fost, de regulă, creaţii ale ţărănimii, menite a credita, în special, pe săteni, şi cele orăşeneşti, care au finanţat alte categorii de producători şi numai în cazuri izolate pe agricultori.

Avântul înregistrat de băncile populare la începutul secolului XX a fost pretutindeni frânat de primul război mondial, perioadă în care cooperaţia de credit a cunoscut un ritm lent de dezvoltare în toate compartimentele, iar în Basarabia, la unele din ele, chiar un regres[1]. După Unire, mişcarea cooperaţiei de credit s-a dezvoltat sub toate laturile, până în anii crizei economice, atingând apogeul în privinţa mijloacelor financiare la sfârşitul lui 1931[2]. De la 3.747 bănci populare româneşti, cu 875.879 membri, existente în toată ţara la 31 decembrie 1923, s-a ajuns, la bilanţul din 1930, la 4.679 unităţi, cu 994.224 membri. În 1930, băncile populare româneşti şi minoritare, în număr de 5.239, cu 1.151.737 membri,

[1] Detalii la Gabriel Giurgea, *Situaţia României de după război*, Bucureşti, 1926, p. 60; Constantin I. Oprescu, *Cooperaţia*, în *Aspecte ale economiei româneşti*, Consiliul Superior Economic, 1939, p. 507; G. Ionescu-Şişeşti, *Structure agraire et production agricole de la Roumanie*, Bucarest, 1924, p. 44.

[2] Institutul Naţional al Cooperaţiei, *Raportul anual asupra situaţiei generale a mişcării cooperative*, Bucureşti, 1940, p. 9. Băncile populare româneşti şi minoritare ating apogeul, ca număr de unităţi, de membri, capital social şi bilanţ total, în 1931, an după care toate aceste cifre descresc. Noi utilizăm datele anului 1930 pentru motivul că statisticile cuprind mai multe detalii. În acel an, 1930, cele 1.122 bănci comerciale posedau un capital social subscris de 11,179 miliarde de lei (cf. Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 496; Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 2/1930-1934, f. 41-42).

Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", tom. XXXVII, 2000, p. 179–203.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dispuneau de 2.025,1 milioane de lei capital vărsat, 1.050,9 milioane lei rezerve şi 2.202,1 milioane lei depuneri spre fructificare. Totalul mijloacelor de lucru ale cooperativelor româneşti de credit, formate din fonduri proprii (capital social şi rezerve statutare) şi fonduri străine (depuneri spre fructificare şi împrumuturi procurate pe diverse căi), se ridica la suma de 7.071,7 milioane lei. Capitalul social şi depunerile spre fructificare, care reprezentau participaţiile membrilor şi sumele economisite de populaţie la aceste unităţi, se ridicau la 59,8% din mijloacele de exploatare ale băncilor populare naţionale. În acelaşi timp, statul participa la sprijinirea cooperaţiei, prin capital social vărsat şi credite oferite sub diferite forme, cu peste un miliard de lei, sumă ce reprezenta circa 14% din fondurile de lucru ale acestora[3]. La aceeaşi dată, cooperativele de credit româneşti şi minoritare dispuneau de 7,3 miliarde de lei fonduri totale de lucru, din care 3,5 miliarde lei, sau 48%, constituiau fonduri proprii, iar 3,8 miliarde lei, sau 52% fonduri străine[4]. În general, băncile populare nu au posedat mijloace de lucru suficiente, iar aportul statului s-a menţinut la un nivel destul de scăzut, comparativ cu sprijinul acordat altor ramuri ale economiei naţionale. În 1923-1924, de exemplu, Banca Naţională a României a alocat întregii cooperaţii credite în valoare de circa 600 milioane de lei, timp în care băncile comerciale particulare au obţinut 7,5 miliarde de lei. O asemenea situaţie a făcut ca organizaţia cooperatistă să rămână slabă şi ineficientă[5].

În structura cooperaţiei din România băncile populare au deţinut, prin numărul unităţilor, prin fonduri şi prin numărul membrilor, în toţi anii, ponderea cea mai mare. În 1907 ele reprezentau 90,8% din numărul cooperativelor de toate categoriile; procentul scade până la limita de 48,1% în perioada 1919-1923, din cauza creşterii masive a numărului unităţilor de consum, sporeşte la 59,2% în 1927, când foarte multe cooperative economice au fost lichidate, atingând, în 1933, ponderea maximă din perioada interbelică, de 74,5%, pentru ca apoi să se menţină, până în 1939, în jurul a 70%, când ele aveau 69,5%[6]. De altfel, dezvoltarea mai accentuată a asociaţiilor de credit nu a fost caracteristică numai României, ci şi celorlalte state balcanice. Astfel, în preajma celui de-al doilea război mondial 58% din cooperativele din Bulgaria şi 46% din cele din Iugoslavia erau de credit[7]. Un asemenea proces a fost în permanenţă încurajat pe cale legislativă, iar măsurile iniţiate în această direcţie au fost reclamate cu ardoare de mulţi dintre susţinătorii cei mai reprezentativi ai

[3] Vezi Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 2/1930-1934, f. 41-42; Agricola Cardaş, *Băncile populare şi economiile ţărăneşti*, în "Pagini agrare şi sociale", XX, 1943, nr. 9-10, p. 242.

[4] Virgil N. Madgearu, *Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial*, Bucureşti, 1940, p. 330.

[5] Henry L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, 1964, p. 127.

[6] Pentru detalii vezi Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 5/1930, f. 2-13; Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, New York, 1967, p. 172; Gr. Mladenatz, A.G. Galan, I. Tatos şi Mircea V. Pienescu, *Întreprinderile cooperative*, în *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 638; G. Ionescu-Şişeşti et N. Cornătzianu, *La réforme agraire en Roumanie et ses conséquences*, Bucarest, 1937, p. 84.

[7] Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 172.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cooperației, ca I.G. Duca, I. Mihalache și alții, care păstrau convingerea că în România băncile populare aveau cele mai favorabile condiții de activitate[8].

Cooperația de credit nu a fost uniform dezvoltată pe cuprinsul întregii țări. În România, între cele două războaie mondiale, raportul dintre numărul familiilor țăranilor asociați la băncile populare și totalul familiilor de agricultori s-a menținut, în mare, în limita de ¼. În regiunile din apropierea unor orașe mai importante, unde circulația monetară era mai intensă și unde țăranii dobândeau, de regulă, cu mai multă ușurință bani din comercializarea produselor realizate în gospodării, băncile populare cuprindeau un procent mai ridicat din numărul locuitorilor comunelor respective. În zonele unde starea materială a țăranilor era deosebit de precară, numărul celor asociați în cooperative de credit cobora cu mult sub media țării, atingând în anumite localități procente mai mici de 10%. Se adaugă faptul că în unele regiuni, în special din Basarabia și din Transilvania, o bancă populară avea sarcina să asigure creditul pentru populația din mai multe comune[9].

La bilanțul din 31 decembrie 1930, în România revenea, în medie, o cooperativă de credit la 3.441 locuitori, comparativ cu una la 2.526 locuitori, cât era înainte de război în vechea Românie, dar media socotită pe provincii istorice evidențiia că în teritoriile unite ea era dublă față de Vechiul regat, iar la mia de locuitori reveneau 64 de membri. Cel mai mare număr de asociați la mia de locuitori se înregistra, în 1930, în Oltenia, cu 114, iar cel mai mic în Banat, cu 27[10]. Situația din Banat pare, la prima vedere, nefirească, întrucât standardul de viață al țărănimii de aici era destul de ridicat, comparativ cu restul țării. Această stare poate fi explicată prin dezvoltarea băncilor comerciale de pe teritoriul provinciei și prin plasarea de către ele a unor fonduri însemnate în agricultura țărănească. În 1936, la cooperația de credit românească și minoritară o unitate revenea, pe țară, la 2.919 locuitori, media pe provincii istorice fiind de 2.104 în vechea Românie, de 4.120 în Basarabia, de 2.753 în Transilvania și de 2.681 în Bucovina. În privința numărului de membri, socotiți la mia de locuitori, media țării era de 74, a vechii Românii de 94, a Basarabiei de 37, a Transilvaniei de 57, iar a Bucovinei de 40[11]. Este necesar

[8] Vezi A.G. Galan, *Patruzeci de ani de experiențe cooperative în România*, București, 1935, p. 30; C.I. Băicoianu, *Studii economice, politice și sociale, 1898-1940*, București, 1941, p. 683-684.

[9] Vezi Arhivele Naționale București, fond Centrocoop, Băncile Populare, dosar 452, f. 28; Arhivele Naționale Iași, fond Federala Iași, dosar 8/1938-1946, f. 39. Așa, de pildă, banca populară regională "Vintilă Brătianu", din Beiuș, județul Bihor, avea o rază de activitate în peste o sută de comune din regiunea de munte a județului, fiind singura unitate de credit popular de aici (Arhivele Naționale Oradea, fond Banca Populară Regională "Vintilă Brătianu", comuna Beiuș, județul Bihor, dosarele 78/1938, f. 38-44; 130/1941, f. 86).

[10] Arhivele Naționale București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 2/1930-1934, f. 47. În general, băncile populare din Banat erau slabe din toate punctele de vedere (idem, fond Centrocoop, Băncile Populare, dosarele 889, f. 7-12; 897, f. 12).

[11] Gr. Mladenatz, A.G. Galan, I. Tatos și Mircea V. Pienescu, *op. cit.*, p. 638. Cu toate acestea, în Bucovina băncile populare au fost mult mai active, în raport cu alte categorii de cooperative existente în provincie (Arhivele Naționale Suceava, fond Prefectura județului Câmpulung, dosar 19/1939, f. 18).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de precizat că în regiunile în care mişcarea de asociere în bănci populare a fost mai puţin dezvoltată problema creditului agricol s-a menţinut deosebit de acută, fie din cauza lipsei de capital pentru finanţarea exploatărilor ţărăneşti, fie datorită dobânzilor mari plătite de agricultorii ce erau forţaţi de împrejurări să contracteze împrumuturi de la bănci comerciale ori de la cămătari.

Dintre toate provinciile româneşti, cea mai lentă evoluţie a avut-o cooperaţia românească din Transilvania, care a început să se dezvolte, practic, abia după 1920[12]. Decretul-lege pentru reforma agrară din Transilvania, din 12 septembrie 1919, prevedea înfiinţarea unei bănci agrare, la Cluj, ca instituţie menită să întreprindă opera de finanţare a lucrărilor de expropriere şi de împroprietărire. Paralel, ea avea sarcina de a sprijini înfiinţarea de noi cooperative în Transilvania şi de a le finanţa[13]. Banca s-a constituit în 1919. În anul următor, 1920, a reuşit să înfiinţeze peste o sută de bănci populare, cu secţii de consum şi cinci federale, dar ulterior ea şi-a plasat o parte însemnată din fonduri în industrie şi mai puţin în agricultură, dezinteresându-se complet de cooperaţie[14].

Multe din cooperativele create în Ardeal imediat după Unire, în special băncile populare, erau formate din societari români cu o stare materială destul de precară, acest fapt resimţindu-se în activitatea cooperativelor de credit, care nu s-au putut consolida din punct de vedere financiar. Tânăra mişcare cooperatistă din Transilvania a fost lovită de criza economică din 1929-1933 mai puternic decât cooperaţia din celelalte teritorii româneşti, din cauză că ea se afla abia la începuturile sale, fără să fi fost aşezată încă pe baze economice solide[15].

Ca şi în Transilvania, în Bucovina mişcarea băncilor populare a suferit prefaceri continue, astfel că în timp ce unele din asociaţiile din perioada antebelică au fost lichidate, altele şi-au făcut apariţia. O dovadă în acest sens ne este furnizată de un raport al prefectului judeţului Câmpulung, care, în partea privitoare la cooperaţie, preciza că, în 1934, din cele 25 de *însoţiri de păstrare şi credit* din judeţ numai patru – două româneşti şi două germane – mai reprezentau creaţii de dinainte de război[16].

Comparativ cu perioada premergătoare Marii Uniri, creditele distribuite de băncile populare din vechea Românie sătenilor şi cooperativelor au sporit considerabil. Faţă de 161.000.000 lei plasamente avute de ele în 1914, acestea au sporit la

---

[12] Vezi Michel Mosandrei, *La coopération forestièrc en Roumanie*, Paris, 1926, p. 97; Victor Jinga, *Problemele fundamentale ale Transilvaniei*, vol. II, Braşov, 1945, p. 479.

[13] "Monitorul Oficial", nr. 117 din 12.IX.1919; nr. 55 din 12.VI.1920; Vasile C. Osvadă, *Reforma agrară pentru Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş. Material documentar şi elemente de discuţie*. Bucureşti, 1921, p. 13, 37 şi 57.

[14] Vezi Arhivele Naţionale Cluj-Napoca, fond Banca Agrară, Cluj, dosar 83/1930-1935, f. 1-3; Gheorghe Dragoş, *Cooperaţia în Ardeal. Istoric – Situaţia actuală – Perspective*, Oficiul Naţional al Cooperaţiei Române, 1933, p. 94; Virgil N. Madgearu şi Gr. Mladenatz, *Reforma cooperaţiei*, Cultura Naţională, p. 18.

[15] Vezi I. Gh. Ciurescu, *Spiritul cooperatist în Ardeal*, în "Viaţa economică", Cluj, 15.I.1939.

[16] Arhivele Naţionale Suceava, fond Prefectura judeţului Câmpulung, dosar 64/1934, f. 43-47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

250.000.000 lei, în anul 1919, şi la 818.000.000 lei, în 1922[17]. Deşi volumul plasamentelor era de cinci ori mai mare în 1922, comparativ cu 1914, în realitate valoarea creditului obţinut de micii producători rurali prin intermediul băncilor populare rămânea, în 1922, datorită deprecierii monedei naţionale, de şase ori mai mică. Dacă avem în vedere că după reforma agrară din 1921 ţăranii stăpâneau o suprafaţă dublă de pământ, putem fi de acord cu concluzia acelor autori care apreciau că puterea financiară a cooperativelor de credit popular devenise de 12 ori mai mică faţă de 1914[18]. În anii următori, până la marea depresiune economică, valoarea creditelor puse la dispoziţia micilor producători rurali prin intermediul băncilor populare a continuat să se înscrie pe o linie ascendentă, la bilanţul din 31 decembrie 1930 cooperativele româneşti de credit şi cele cu capital minoritar având un plasament total de 6.562.074.000 lei[19].

Băncile populare au distribuit ţăranilor credite pe termen scurt, de până la cel mult un an, şi numai în cazuri excepţionale, când finanţarea s-a făcut către unele obşti de cumpărare de pământ, pe termen mijlociu, de 4-5 ani. Limita maximă a creditului de care se putea bucura un sătean era, în mod teoretic, de 20.000 de lei. Dar băncile populare, nedispunând de capital suficient, pentru a rezolva cât mai multe cereri, au procedat la fărâmiţarea creditelor în numeroase împrumuturi mici. Pe de altă parte, aproape pretutindeni elementele înstărite ale satelor, cu funcţii de conducere în cooperaţia de credit, au beneficiat de sume în valori superioare maximului admis de adunările generale. Aşa se explică şi diferenţele ce se înregistrează la cele mai multe dintre unităţi între plafoanele maxime şi minime ale împrumuturilor distribuite sătenilor în cursul unui an, care ating uneori valori de sute de mii de lei[20].

Datele statistice evidenţiază, la fel ca şi documentele din arhive, că în timp ce masa agricultorilor deţineau împrumuturi mici, o minoritate a societarilor au beneficiat de un procent ridicat din totalul plasamentelor cooperativelor de credit. La bilanţul din 31 decembrie 1930, băncile populare româneşti aveau distribuite împrumuturi unui număr de 882.743 de persoane, din totalul de 994.224 asociaţi, şi la 233.463 nesocietari[21]. Din punctul de vedere al valorii împrumuturilor, la acelaşi bilanţ 33,3% erau mai mici de 6.000 de lei, 19,0% erau între 6.000 şi 10.000 de lei, 15,8% între 20.999 şi 50.000 de lei şi 11,9% mai mari de 50.000 de lei. Debitorii băncilor populare cu datorii mai mici de 6.000 de lei pe persoană reprezentau

[17] A.G. Galan, *La ce trebuinţi are a răspunde cooperaţia agricolă în România*, în "Pagini agrare şi sociale", an I, 1924, nr. 3, p. 49.

[18] Cf. Alex. C. Cusin, *Nevoia de credit pentru ţărănime*, în "Analele economice şi statistice", an IX, 1926, nr. 1-2, p. 27-29; Victor Slăvescu, *Câteva însemnări asupra băncilor populare*, în "Economia Naţională", an XLIII, 1922, nr. 2, p. 85.

[19] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 2/1930-1934, f. 42.

[20] Detalii în idem, fond Centrocoop, Băncile Populare, dosarele 18, f. 40; 416, f. 7; Arhivele Naţionale Iaşi, fond Federala Iaşi, dosar 12/1929-1946, f. 21.

[21] Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 498.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

72,7% din totalul datornicilor şi deţineau 33,3% din suma datorată, timp în care 27,3% din debitori aveau mai mult de 6.000 de lei pe persoană, deţinând 66,7% din suma datorată. Aşadar, în 1930, circa un sfert din numărul total al împrumutaţilor deţineau 2/3 din totalul împrumuturilor la băncile populare. În acelaşi timp, nu toate creditele distribuite erau contractate de agricultori. La bilanţul din 31 decembrie 1930, dintre debitorii cooperativelor româneşti de credit 74% erau plugari, 4,7% moşieri, 3,3% preoţi şi învăţători, iar restul de 17% reprezentau profesii neprecizate în statistici[22].

În general, împrumuturile erau acordate cu multă greutate de către băncile populare şi aproape totdeauna sub valorile solicitate de săteni, din cauză că unităţile cooperative nu dispuneau de fonduri proprii suficiente şi pentru că, în mod constant, federalele şi centralele au putut acoperi doar o parte din sumele necesare băncilor populare rurale pentru sprijinirea progresului agricol din gospodăriile ţărăneşti. Din această cauză, în multe localităţi, sătenii, pentru a obţine preferinţă la împrumuturi, au fost nevoiţi să ofere plocoane ori să presteze zile de lucru conducătorilor băncilor populare[23], iar cei ce nu reuşeau să le contracteze pe o asemenea cale au fost puşi în situaţia de a apela la împrumuturi la băncile comerciale sau, în cazul nevoilor stringente, la cămătarii satelor, pe care le-au obţinut, aproape fără excepţie, cu dobânzi excesiv de mari[24]. Trebuie precizat că o parte dintre ţărani, în special cei mai săraci, din categoria sătenilor neasociaţi la băncile populare, nu au avut niciodată acces la creditul cooperatist, neavând cu ce să garanteze împrumutul[25].

După Unire, băncile populare au exercitat şi o serie de atribuţii cu caracter comercial. Între ele, un loc aparte îl ocupă operaţiunea de colectare şi de valorificare a cerealelor. Cooperativele de credit nu au putut achiziţiona mari cantităţi de produse agricole, din lipsă de fonduri, pe de o parte, iar pe de alta, din cauză că activitatea de colectare a cerealelor nu a fost efectuată exclusiv prin cooperaţie, la realizarea ei participând, concomitent, camerele agricole judeţene, sindicatele agricole, *Casele de Împrumut pe Gaj*, băncile comerciale, diverse firme particulare

[22] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 2/1930-1934, f. 42, 48 şi 53. Pentru alţi ani vezi N. Ghiulea, *Asociaţiile ţărăneşti. Formele, istoricul şi rezultatele asociaţiei ţărăneşti. Asociaţia ţărănească în România*, Bucureşti, 1926, p. 164-165; Aurel Vişan, *Viaţa cooperativă în România*, în "Economia naţională", an LXVI, 1939, nr. 1, p. 19; Roman Cresin, *Datoriile agricultorilor din satul Runcu*, în "Arhiva pentru Ştiinţa şi Reforma Socială", an X, 1932, nr. 1-4, p. 248.

[23] Vezi Alexandru Alimăneştianu, *Bugetul şi cooperaţia*, Bucureşti, 1935, p. 19; idem, *Probleme economice*, Bucureşti, 1940, p. 58.

[24] Vezi Pavel Grecu, *Moratoriul agricol*, în "Cartea satului", Lugoj, X, 1929, nr. 19-20, p. 1-2; Lucreţiu Pătrăşcanu, *Problemele de bază ale României*, ed. a III-a revăzută, p. 111; Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Centrocoop, Băncile Populare, dosar 104, f. 3 şi 14.

[25] Detalii în Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Centrocoop, Băncile Populare, dosarele 42, f. 13; 138, f. 12; 698, f. 8; 749, f. 6; Arhivele Naţionale Buzău, fond Banca populară Balosu, comuna Gura Nişcov, judeţul Buzău, dosar 7/1927, f. 63.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

specializate în asemenea operaţii şi alte instituţii[26]. Paralel, o parte dintre băncile populare au procurat societarilor lor inventar agricol, în special pluguri şi grape, în condiţii relativ avantajoase. În fine, trebuie menţionat faptul că băncile populare mai viabile au acordat un sprijin substanţial celorlalte categorii de cooperative, prin împrumuturi, prin subscrierea de capitaluri la ele şi chiar prin înfiinţarea, cu fonduri proprii, a unor cooperative de aprovizionare şi de desfacere[27].

Izbucnirea crizei economice, în 1929, a avut efecte dintre cele mai nefavorabile asupra cooperaţiei de credit. Băncile populare nu şi-au mai putut recupera nici creanţele, curente ori restante, nici dobânzile asupra lor şi, ca urmare a imobilizării pe această cale a fondurilor şi a diminuării creditelor de reescont obţinute de la Banca Naţională a României[28], ele au fost puse în situaţia de a nu mai putea credita pe agricultori. Neîncasarea la termenele stabilite prin contracte a debitelor de la săteni a determinat, pe de altă parte, băncile populare să nu mai ramburseze sumele obţinute de la federale sau de la centrală. Fenomenul neachitării la data scadenţei a datoriilor de către cooperativele de credit nu a apărut în perioada marii depresiuni, ci el a fost frecvent şi în anii anteriori, din cauză că, în mod curent, consiliile băncilor au aprobat sistematic păsuiri debitorilor în suferinţă[29], astfel că unele dintre ele nu putuseră rambursa împrumuturile contractate imediat după război. Aşa, de pildă, la bilanţul din 31 decembrie 1932 al Băncii Centrale Cooperative, un număr de 164 de asociaţii de credit continuau să aibă o datorie de 4.043.415 lei către centrală pentru seminţele distribuite în 1920, cu rambursarea contravalorii lor în decurs de un an[30]. Federalele şi centralele au admis, ca şi băncile populare debitorilor lor, numeroase păsuiri. Repetându-se cu o cadenţă echivalentă cu termenele de împrumut de care uzau unităţile de gradul II (federalele) şi centralele, amânările adăugau noi sume, sub forma dobânzilor curente şi a dobânzilor de întârziere, la capitalul împrumutat[31]. Este adevărat că numai în decursul celor doi ani care au premers desfiinţării sale, adică din martie 1927 până în martie 1929,

---

[26] Vezi "Argus", 23.VII.1928; I.I. Tatos, *Rolul federalelor de cooperative în valorificarea produselor agricole*, în "Independenţa economică", an XXII, 1939, nr. 6, p. 42.

[27] Detalii în Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Centrocoop, Băncile Populare, dosarele 384, f. 14; 631, f. 16-20; Arhivele Naţionale Slatina, fond Banca Populară Orion, comuna Tempeni, judeţul Olt, dosar 28/1927-1933, f. 52-53; idem, fond Banca Populară Protopopescu, comuna Priseaca, judeţul Olt, dosar 33/1931; Arhivele Naţionale Oradea, fond Banca Populară Regională "Vintilă Brătianu", comuna Beiuş, judeţul Bihor, dosar 164/1942, f. 49-50; Arhivele Naţionale Iaşi, fond Federala Iaşi, dosarele 28/1930-1948, f. 72; 8/1934-1936, f. 27; Ioan Roman, *Culturalizarea maselor prin cooperaţie*, în "Cartea satului", Lugoj, an X, 1929, nr. 21-22, p. 5.

[28] Vasile Bozga, *Criza agrară din România între cele două războaie mondiale*, Bucureşti, 1975, p. 152.

[29] Vezi D. Şandru, *Creditul agricol în România, 1918-1944*, Bucureşti, 1985, p. 67-71.

[30] Vezi Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 8/1932, f. 173-175.

[31] Idem, fond Centrocoop, Băncile Populare, dosarele 351, f. 4; 646, f. 31-32; 908, f. 1 şi 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

centralele cooperaţiei au pus în lichidare 967 cooperative de profiluri diverse şi 15 federale[32], dar nu toate acestea au sfârşit prin a fi lichidate.

Vreme de mai mulţi ani, nici consiliile de administraţie, nici organele de control ale băncilor populare nu au dat atenţia cuvenită problemei recuperării la timp a creanţelor, care s-a agravat încet-încet, devenind, din a doua jumătate a anului 1928, în condiţiile unei recolte slabe înregistrate pe aproape jumătate din teritoriul ţării şi mai ales din anul următor, când criza economică a cuprins deopotrivă agricultura şi creditul, nerezolvabilă. Cu începere din aceeaşi ani chiar şi agricultorii care nu avuseseră până atunci datorii restante nu le-au mai putut lichida la termen. Incapacitatea ţărănimii de a rambursa împrumuturile s-a transformat într-un fenomen general[33].

În faţa unei asemenea stări de lucruri şi a neliniştii sociale care se extindea continuu în satul românesc, cercurile guvernante s-au văzut obligate să adopte, cu începere din decembrie 1931[34], o serie de legi cu caracter excepţional, pentru a salva pe debitorii insolvabili de la ruina totală şi băncile care distribuiseră împrumuturi agricultorilor de la faliment. Aceste legi au ajutat temporar pe ţăranii datornici, dar, pe de altă parte, ele au fost în permanenţă contestate şi eludate de către instituţiile creditoare. Primele trei legi de conversiune, din 19 aprilie 1932, 26 octombrie 1932 şi 14 aprilie 1933, au întâmpinat rezistenţă nu numai din partea băncilor autohtone şi a creditorilor privaţi, ci şi din partea finanţei internaţionale care participase la lansarea împrumutului de stabilizare monetară din 7 februarie 1929[35]. De altfel, niciuna din ele nu reglementa în mod satisfăcător raporturile dintre debitori şi creditori, ele fiind – aşa cum observau agricultorii brăileni într-un memoriu din 24 ianuarie 1934 – simple moratorii[36]. Din acest motiv, numai o parte dintre băncile cu debitori agricoli au încheiat imediat după promulgarea lor aranjamente cu datornicii. Multe dintre ele au contestat prin numeroase memorii şi intervenţii regimul legilor din 1932-1933. Neaplicând dispoziţiile lor, ele nu au reuşit însă nici să recupereze creanţele de la agricultori[37].

---

[32] Idem, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 9/1930, f. 43.

[33] D. Şandru, *op. cit.*, p. 68.

[34] La 18 decembrie 1931 a fost promulgată legea pentru suspendarea executărilor silite ("Monitorul Oficial", nr. 296 din 18.XII.1931), care suspenda, până la 15 februarie 1932, toate actele de urmărire şi îndreptate împotriva bunurilor mobile şi imobile. Termenul de suspendare a fost prelungit în două rânduri, până după promulgarea primei legi de conversiune a datoriilor agricole (idem, nr. 37 din 13.II.1932; idem, nr. 61 din 12.III.1931).

[35] Vezi N.Z. Lupu, *Experţii financiari străini din România şi legile de conversiune a datoriilor din anii 1932-1933*, în "Anale de istorie", 1967, nr. 4, p. 104 şi urm.; Biblioteca Centrală de Stat, fond Al. St. Georges, Pac. XLV, dosar 5; "Viitorul", 29.IX.1932; Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Casa Regală Carol al II-lea, dosar 107/1932, f. 1; National Archives of the United States of America, Washington D.C., Record Group Number 59, Decimal File 1930-1939, doc. 871.032/66; doc. 871.51/921; doc. 5151/24.

[36] Cf. Arhivele Naţionale Timişoara, fond Sindicatul Agricol al judeţului Timiş-Torontal, dosar 28/1934, f. 1.

[37] Vezi D. Şandru, *op. cit.*, p. 84 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Abia cea de-a patra lege, pentru lichidarea datoriilor agricole şi urbane, din 7 aprilie 1934, care a admis un sprijin mai substanţial din partea statului pentru instituţiile creditoare, a putut deveni operantă[38]. În baza legii din 7 aprilie 1934, băncile au avut dreptul de a-şi acoperi, prin repartizarea asupra creditorilor a unor cote din totalul pierderilor suferite şi cu ajutorul statului, o parte din deficitele ce ar fi rezultat la bilanţul de asanare. Cu toate aceste înlesniri, instituţiile de credit au resimţit consecinţele aplicării dispoziţiilor legii lichidării datoriilor agricole şi urbane vreme de mai mulţi ani, unele dintre ele nemaireuşind să îşi refacă fondurile pierdute. Cel mai mult au avut de suferit de pe urma conversiunii băncile populare, datorită faptului că ele au avut aproape în exclusivitate debitori agricoli, care s-au bucurat de o ocrotire specială[39]. Statul a acoperit la majoritatea cooperativelor de credit 70% din golurile produse în mijloacele lor financiare prin convertirea debitelor ţăranilor, iar restul de 30% a fost completat din fondurile unităţilor respective. Dar legea din 7 aprilie 1934, regulamentul ei de aplicare şi alte dispoziţii privitoare la interpretarea legii emise de instituţiile chemate să dirijeze înfăptuirea acestei operaţii au limitat posibilităţile băncilor populare de a uza de avantajele conversiunii. Ajutorul statului nu era recunoscut şi acordat băncilor al căror capital ar fi suferit prin conversiune o reducere de peste 50% şi ar fi rămas la o valoare mai mică de 50.000 de lei, băncilor ai căror debitori nu făceau apel la legea pentru lichidarea datoriilor agricole şi urbane (legea din 7 aprilie 1934), celor care la data promulgării legii se aflau în stare de lichidare şi băncilor care percepuseră până la intrarea în vigoare a legii contra cametei din 2 aprilie 1931 dobânzi mai mari decât cele admise de Banca Centrală Cooperativă, adică de peste 18% pe an[40].

După promulgarea legii din 7 aprilie 1934, Banca Centrală Cooperativă a avut la dispoziţie o sumă de 981.886.747 lei ce îi fusese cedată de stat prin Convenţia încheiată la 17 august 1933 între Ministerul de Finanţe şi centrală pentru reduceri de datorii sau cesiuni de portofoliu ale băncilor populare care s-ar fi efectuat pe baza legii din 14 aprilie 1933, de asanare a datoriilor agricole şi urbane. Convenţia a rămas în vigoare şi după promulgarea legii din 7 aprilie 1934, dar, din cauza formalităţilor ce li se cereau băncilor populare pentru definitivarea calculelor asupra tuturor pierderilor din conversiune, dispoziţiile ei nu au putut fi aplicate vreme de mai mulţi ani[41]. La 21 iunie 1934 statul a încheiat, prin Ministerul Finanţelor, cu Banca Naţională a României, Convenţia pentru finanţarea conversiunii. Statul se angaja să verse la Institutul Central de Emisiune o sumă globală în valoare de 7.875.000.000 lei, în decurs de 17 ani – perioada aplicabilităţii legii – în rate anuale

[38] *Ibidem.*

[39] Gr. Mladenatz, *Probleme de politică cooperativă românească*, în "Independenţa economică", an XXIV, 1941, nr. 3-5, p. 8-9.

[40] D. Şandru, *Conversiunea datoriilor băncilor populare*, în "Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Iaşi", 1976, p. 232.

[41] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 9/1934-1935, f. 184.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de câte 450.000.000 lei, pentru a servi la acoperirea parţială a reducerilor suferite de portofoliul Băncii Naţionale a României pe baza legii din 7 aprilie 1934 şi pentru menţinerea creditului în general şi a celui cooperativ în special[42].

Operaţiile conversiunii s-au târâgânat nepermis de mult, din cauza multiplelor formalităţi cerute a fi îndeplinite de unităţi, care urmăreau o cât mai atentă verificare a instituţiilor şi a persoanelor debitoare, dar care au agravat problema creditului agricol tocmai prin încetineala cu care se efectuau ele şi care au dus la amânarea timp de cinci ani a acordării cotei de ajutor a statului. Băncile populare, indiferent dacă beneficiau sau nu de ajutorul statului, fiind nevoite să admită ţăranilor debitori reduceri substanţiale asupra creanţelor pentru împrumuturi agricole, au repartizat, la rândul lor, o parte din pierderile suferite prin conversiune asupra creditorilor, reprezentaţi prin instituţiile de credit care le finanţaseră, prin proprii societari şi prin deponenţii în contul depuneri spre fructificare, cărora le-au eşalonat plata datoriilor astfel reduse pe termene diferite, după cum s-au realizat înţelegerile dintre părţi[43].

La scurtă vreme după promulgarea legii din 7 aprilie 1934, multe din instituţiile cooperative de credit care recunoscuseră reductibilitatea creanţelor debitorilor lor au reuşit să încheie aranjamente similare cu creditorii lor. Băncile care în decursul primului deceniu postbelic şi-au creat, din beneficiile nete obţinute la bilanţuri, rezerve însemnate şi cele care nu au resimţit prea mult efectele crizei economice, fie pentru că avuseseră plasamente mici, fie datorită viabilităţii lor, au putut acoperi din fondul statutar de rezerve pierderile, fără a mai ataca depunerile spre fructificare şi capitalul social[44]. Dacă avem în vedere că băncile populare din această categorie au obţinut de fapt şi ajutorul legal al statului, de 70% asupra pierderilor din conversiune, putem aprecia că ele au fost singurele unităţi de credit cooperatist care au beneficiat de un sprijin eficient din partea statului.

Cele mai multe cooperative de credit au fost însă nevoie să recurgă la repartizarea pagubelor înregistrate la bilanţurile de asanare asupra tuturor creditorilor. Cota de reducere a debitelor băncilor populare s-a stabilit prin repartizarea pierderilor din conversiune şi a celor din operaţii proprii ce nu puteau fi acoperite din fondurile de rezervă la drepturile societarilor (capital social) şi ale celorlalţi creditori (depuneri spre fructificare şi credite). Pe baza acestor calcule, numeroase bănci şi-au plătit creditorii cu reduceri mai mari chiar de 50%[45].

În măsura în care băncile populare au ajuns la înţelegeri cu creditorii, ele au început să plătească părţi din debitele cu care se angajaseră, reuşind să lichideze

---

[42] Banca Naţională a României, *Legi-Statute. Dispoziţiuni monetare, convenţiuni financiare etc.*, Bucureşti, 1939, p. 577-579.

[43] Un regim similar a fost stabilit şi s-a aplicat şi obştilor săteşti, precum şi federalelor (cf. Arhivele Naţionale Iaşi, fond Federala Iaşi, dosarele 32/1929-1944, f. 67; 5/1935, f. 26).

[44] Idem, dosarele 13/1930, f. 84; 37/1946, f. 107; Arhivele Naţionale Oradea, fond Banca Populară Regională "Vintilă Brătianu", comuna Beiuş, judeţul Bihor, dosar 78/1938, f. 47.

[45] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Centrocoop, Băncile Populare, dosar 1042, f. 119; Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 8-9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unele datorii la scurtă vreme după încheierea acordurilor. Dar multe dintre cooperativele de credit şi obştile de arendare sau de cumpărare încasând la termenele de scadenţă sume mici de la sătenii debitori, nu au putut achita la timp ratele împrumuturilor convertite. La 7 iunie 1937, Banca Centrală Cooperativă recunoştea, într-o circulară trimisă unităţilor afiliate ei, că, după expirarea termenului celei de-a şasea rate, de la 15 mai 1937, în întreaga ţară foarte multe obşti se aflau încă în restanţă cu 2-3 rate, motiv pentru care solicita întreprinderea unor măsuri imediate şi ferme pentru sechestrarea recoltelor obştilor rău platnice[46]. De altfel, neplata la termene a împrumuturilor convertite sau depunerea unor sume mai mici în contul ratelor de către unităţile cooperaţiei care au intrat în conversiune sunt atestate documentar, pe de o parte, în rapoartele de inspecţie ale organelor centrale, iar pe de altă parte în actele de urmărire întocmite de instanţele judecătoreşti, la cererea diferiţilor creditori[47].

O parte dintre persoanele sau instituţiile creditoare, între ele şi Banca Centrală Cooperativă pentru unele bănci populare, au refuzat să admită reducerea creanţelor pentru debitorii lor. Dispoziţiile art. 43 din legea din 7 aprilie 1934 permiteau datornicilor din această categorie să achite integral creanţa în decurs de zece ani, cu o dobândă de 1% pe an pentru unităţile cu sediul la sate şi de 3% pentru cele cu sediul în oraşe. Neplata la termen, cu dobânzile la zi, ducea la anularea dreptului debitorilor la moratoriul pe zece ani şi la punerea lor sub urmărire pentru datoria integrală, care putea fi majorată cu dobânzi de 6% şi cu cheltuielile de urmărire întreprinse de creditor[48]. Cum aplicarea unui asemenea regim ar fi putut avea consecinţe dintre cele mai grave asupra debitorilor din categoria de mai sus, el a fost modificat la 15 iunie 1937 prin decret-lege. Potrivit dispoziţiilor acestuia, creditorii care nu ar fi acceptat aranjamentele propuse prin art. 50 şi 52 din legea din 7 aprilie 1934 primeau dreptul de a face declaraţii în acest sens. Debitorii lor se bucurau însă de un moratoriu de 15 ani, plătind, cu începere din 1937, creanţa integrală în decurs de 15 ani, cu o dobândă de 1% pe an. Pe de altă parte, orice sumă încasată de creditor (capital şi dobânzi asupra capitalului) urma a fi supusă unui impozit de 35%. Acest impozit nu se aplica însă creditorilor care ar fi încheiat până la 15 iulie 1939 cu debitorii respectivi o tranzacţie prin care creanţa ar fi fost redusă cu cel puţin valoarea acestui impozit[49].

Mai mult decât atât, art. 223 din legea cooperaţiei din 27 martie 1935, modificat prin decretul-lege din 20 ianuarie 1939, suspenda până la 1 ianuarie 1940 orice execuţie îndreptată contra societăţilor cooperative, cu excepţia celor iniţiate de organele fiscului sau de Institutul Naţional al Cooperaţiei[50], astfel că băncile populare

[46] Cf. Arhivele Naţionale Iaşi, fond Federala Iaşi, dosar 17/1937, f. 110.

[47] Vezi Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 27/1930-1950, f. 107.

[48] Idem, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 128, f. 36.

[49] Arhivele Naţionale Piteşti, fond Banca Românească, sucursala Piteşti, dosar 1/1937-1938.

[50] Arhivele Naţionale Iaşi, fond Federala Iaşi, dosar 3/1939, f. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au fost puse un timp la adăpost faţă de eventualele executări silite ce le-ar fi întreprins creditorii lipsiţi de conciliere. Neîncheierea aranjamentelor de plată cu creditorii lor crea complicaţii nu atât băncilor debitoare, cât, mai ales, agricultorilor care aveau nevoie de fonduri pentru exploatările lor şi nu le mai puteau obţine. Atâta vreme cât nu s-ar fi stabilit o înţelegere cu creditorii, sumele încasate de bănci în contul împrumuturilor convertite nu puteau fi întrebuinţate în alte operaţii, ci numai pentru nevoile stricte ale administraţiei cooperativelor şi pentru plata creditorilor. Ele urmau a fi restituite creditorilor pe baza unei cote proporţionale, astfel ca să se poată acorda fiecăruia o parte din suma pe care banca o putea plăti[51]. Or, aşa cum rezultă din datele referitoare la judeţul Iaşi, aici aproape toate cooperativele au încheiat tranzacţii cu creditorii lor abia în prima jumătate a anului 1939[52].

Timp de mai bine de cinci ani după promulgarea legii din 7 aprilie 1934 aplicarea dispoziţiilor ei s-a limitat la încasarea ratelor de la debitori, la încheierea unor bilanţuri speciale şi la numeroase verificări făcute de controlorii Băncii Naţionale a României portofoliului băncilor populare, pe baza cărora cooperativelor de credit li s-au admis, retras, majorat sau redus fondurile în contul ajutorului statului, în funcţie de transformările produse în timp în structura debitelor şi în situaţia lor financiară. În toamna lui 1937, consiliul de administraţie al Băncii Naţionale a iniţiat acţiunea de verificare a tuturor unităţilor cooperative de gradul I (cooperativele propriu-zise) şi II (federale) române şi minoritare şi a centralelor lor, spre a avea o imagine cât mai exactă a stadiului datoriilor acestora. După centralizarea datelor ei, în 1938, Institutul Central de Emisiune a hotărât să aloce cooperativelor sumele ce li se cuveneau pentru acoperirea pagubelor suferite din conversiunea datoriilor agricole şi urbane. La 31 decembrie 1938, din fondul destinat pentru asanare, în conformitate cu convenţia încheiată la 24 iulie 1936 între Banca Centrală Cooperativă şi Ministerul de Finanţe, de 1,900 miliarde de lei, o sumă de 1.730.595.208 lei a fost recunoscută spre a fi alocată unui număr de 4.000 de bănci populare şi 52 de federale, dar abia cu începere din iunie 1939 băncilor populare le-au fost puse la dispoziţie, în mod efectiv, primele sume în contul *creditori pentru cota de 24%*[53]. Potrivit legii pentru lichidarea datoriilor agricole şi urbane din 7 aprilie 1934 şi convenţiei din 7 iunie 1934 încheiată între stat şi Banca Naţională a României, Banca Centrală Cooperativă, iar după desfiinţarea ei la 23 iunie 1938 Institutul Naţional al Cooperaţiei care îi prelua sarcinile, trebuia să verse pe toată durata de aplicabilitate a legii şi în mod eşalonat sumele ce se cuveneau băncilor în contul ajutorului recunoscut, adică din 1934 până în 1951. Or, plata acestuia a început în 1939 şi, la multe bănci, s-a încheiat în

[51] Arhivele Naţionale Piteşti, fond Banca Populară Dâmbovnicu, comuna Bârlogu, judeţul Argeş, dosar 7/1935, f. 9.

[52] Detalii în Arhivele Naţionale Iaşi, fond Federala Iaşi, dosar 3/1939, f. 2 şi urm.

[53] Din pagubele înregistrate prin aplicarea legii de conversiune a datoriilor, 30% erau suportate de bănci, iar 70% erau acoperite de stat. Acesta a vărsat în prima tranşă 24% din valoarea debitelor convertite, iar în a doua tranşă 46%, adică 70% în total (vezi D. Şandru, *op. cit.*, p. 239-241).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1942, deci în decurs de numai patru ani, dar operaţia s-a tergiversat nu la puţine dintre ele până în decembrie 1945 şi chiar şi după această dată[54].

Achitarea cu anticipaţie şi integrală a ajutorului de asanare, a cărei lichidare a început în iulie 1942, obliga, pe de altă parte, băncile beneficiare ale acestui regim ca, din suma rămasă disponibilă din restul de 46% ele să plătească imediat soldurile depunerilor spre fructificare persoanelor sau instituţiilor ce le solicitau. Numai după achitarea completă a depunerilor spre fructificare cooperativele de credit puteau investi restul fondurilor lor în operaţii de creditări agricole pentru împrumuturi de producţie pe termen scurt[55]. Ca urmare a acestor obligaţii, după 1942, pe măsură ce băncile populare primeau în întregime cotele de ajutor de la stat, unele dintre ele au lichidat debitele lor din conversiune şi un număr însemnat de debite în contul depuneri spre fructificare[56]. Dar, o parte dintre cooperativele de credit care obţinuseră în totalitate ajutorul statului au continuat şi în anii de după cel de-al doilea război mondial să rămână debitoare federalelor sau Institutului Naţional al Cooperaţiei pentru sumele intrate în conversiune[57].

Avantajele băncilor populare de pe urma ajutorului statului au fost minime. El s-a distribuit într-o perioadă în care puterea de cumpărare a leului scăzuse considerabil şi, din această cauză, cu sumele primite cooperaţia nu s-a putut redresa în mod efectiv. Băncilor care aveau împrumuturi contractate la federale, la Institutul Naţional al Cooperaţiei ori la diverse bănci comerciale li s-au operat reduceri corespunzătoare odată cu alocarea fiecărei tranşe, în procente similare cu valoarea lor, astfel că paralel cu lichidarea contului creditori pentru cota de 24% să se fi acoperit şi debitele cooperativelor către creditorii lor. Băncile care nu aveau asemenea împrumuturi, în primul rând pentru faptul că nu fuseseră asociate ale federalelor sau ale Institutului Naţional al Cooperaţiei, li s-au oprit fiecăruia câte 10.000 de lei, în două rate, fiind primite pe această cale, cu sau fără adeziunea lor, membre asociate la institut. Se adaugă faptul că operaţiile de asanare prin alocarea cotei de ajutor a statului n-au fost lichidate la o parte dintre federale şi bănci nici până la sfârşitul anului 1946[58].

Deşi conversiunea a contribuit la o uşurare a sarcinilor de plată ale debitorilor şi ale instituţiilor de credit popular, ea a determinat, totuşi, ruina multor bănci cooperative. Acestea au fost atinse, în primul rând, din cauza mărimii reducerii debitelor ce le aveau de primit de la săteni (cu cel puţin 50%), în al doilea rând din cauza termenului lung, de până la 17 ani, în care ele puteau recupera creanţele şi, în al treilea rând din cauza dobânzilor mici calculate împrumuturilor convertite, de 3% pe an, din care ele nu au putut acoperi, adeseori, nici măcar cheltuielile de

[54] Vezi Arhivele Naţionale Iaşi, fond Federala Iaşi, dosar 12/1930-1947, f. 151 şi 366.

[55] Cf. Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Centrocoop, Băncile Populare, dosar 523, f. 31.

[56] Vezi Agricola Cardaş, *op. cit.*, p. 243.

[57] Detalii în Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 44/1930-1949, f. 103.

[58] D. Şandru, *op. cit.*, p. 243-244.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

regie[59]. În aceeaşi lună în care proiectul de lege al liberalilor a fost promulgat, Virgil Madgearu îşi arăta îngrijorarea faţă de perspectivele băncilor populare: "Cooperaţia de credit – scria el – se găseşte astăzi în pericol de a fi desfiinţată din cauza insolvabilităţii unei părţi din debitorii ei şi din cauza aplicării legii de asanare a datoriilor agricole"[60]. Prin conversiune, organizaţia de credit cooperatist din România a intrat într-o criză adâncă, de pe urma căreia s-a refăcut cu multă greutate. Faptul că prin conversiune creditorii nu şi-au putut pretinde toate drepturile şi că băncile populare nu şi-au onorat angajamentele faţă de deponenţi a dus la o îndepărtare firească a ţărănimii de aceste instituţii, concretizată în pierderea capitalului lor şi a membrilor. Astfel, – aşa cum remarca Marius Gormsen – o consecinţă a conversiunii a fost aceea că încrederea în cooperaţie şi, mai ales în băncile populare, a primit o lovitură violentă[61].

Fondurile de lucru ale băncilor s-au redus considerabil. Pierderile totale suportate de acestea până la bilanţul de asanare încheiat la 15 aprilie 1935 s-au ridicat la 2,5 miliarde lei[62], din care o sumă de 1,9 miliarde lei a fost acoperită din cota de ajutor a statului. La diminuarea puterii financiare a organizaţiei de credit popular din România s-au adăugat greutăţile izvorâte din aplicarea legii din 7 aprilie 1934 pentru marea masă a celor ce reclamau împrumuturi. Din punct de vedere juridic problema datoriilor agricole fusese reglementată prin legea din 1934, dar dificultăţile de aplicare au fost numeroase, ceea ce a întreţinut o stare de spirit nefavorabilă pentru debitorii agricoli, eliminarea lor de la credit şi reclamaţii continue din ambele părţi, cu şanse minime de soluţionare[63].

După apogeul dezvoltării financiare a băncilor populare cu capital românesc, atins în 1931, sub influenţa crizei şi a conversiunii, mijloacele lor de exploatare şi numărul societarilor, îndeosebi al acelora de la sate, au scăzut continuu până în 1938, când se constată un început de redresare. În ajunul promulgării legii de lichidare a datoriilor agricole şi urbane din 1934 existau în România 5.148 cooperative de credit, cu 1.078.822 asociaţi[64]. Procesul constituirii de noi bănci şi al creşterii numărului de membri a fost întrerupt pentru câţiva ani, timp în care se înregistrează diminuări substanţiale în aceste direcţii. Cifra cea mai mică a băncilor populare apare la bilanţul din 31 decembrie 1938, iar în privinţa asociaţilor la

[59] M. Gormsen, *Studiu critic asupra cooperaţiei româneşti*, în "Independenţa economică", an XXIII, 1940, nr. 3-4, p. 135; Institutul Naţional al Cooperaţiei, *op. cit.*, p. 9.

[60] V.N. Madgearu, *Economia dirijată şi cooperaţia*, în "Independenţa economică", an XVII, 1934, nr. 4, p. 145.

[61] M. Gormsen, *op. cit.*, p. 135.

[62] Vasile Secară, *Creditul agricol ţărănesc*, în "Independenţa economică", an XIX, 1936, nr. 8 10, p. 228.

[63] Petre Constantinescu, *Creditul*, în *Aspecte ale economiei româneşti*, Consiliul Superior Economic, 1939, p. 320; V.V. Protopopescu, *Datoriile agricole intrate în conversiune şi lichidarea lor*, în "Independenţa economică", an XXIV, 1941, nr. 6, p. 45.

[64] Aurel Vişan, *op. cit.*, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bilanţul din 1937[65]. Diminuarea prin conversiune a capitalului social şi a rezervelor şi neputinţa multor cooperative de credit de a capta economiile sătenilor au avut drept urmare paralizarea acestora şi punerea lor în stare de faliment. Deşi numeroase bănci populare au obţinut în repetate rânduri de la forurile tutelare anularea deciziei de dizolvare sau de lichidare, pe această cale nu s-a ajuns decât la soluţii temporare, întrucât, aproape fără excepţie, ele au sfârşit în acelaşi mod după un număr mai mic sau mai mare de ani[66].

După conversiune, multe dintre unităţile cooperative de credit care reuşiseră să evite, totuşi, punerea lor în stare de lichidare se diferenţiau prea puţin de băncile populare din categoria de mai sus. Ani în şir o parte dintre ele nu au distribuit împrumuturi, nici din fondurile proprii, nici din cele străine, nu au recuperat debitele intrate în conversiune şi nici măcar nu au încheiat bilanţuri. Spre deosebire de aceste unităţi, a căror existenţă era pur nominală, cele mai multe bănci populare au întreprins, în primii ani de după conversiune, în mod sporadic, unele operaţii. Asemenea activităţi nu au fost însă de natură să contribuie la redresarea efectivă a unităţilor, care au înregistrat pierderi constante de la un bilanţ la altul[67]. Numai restricţiile de drept impuse prin legislaţia adoptată în perioada crizei economice în materie de credit agricol le-au salvat pe acestea din urmă, pentru un timp, de la lichidare sau de la dizolvare. Pe fondul lipsei de activitate a cooperaţiei s-a grevat o stare de dezorientare a conducătorilor ei, care au căutat modalităţile de refacere a creditului popular prin îndepărtarea acestor modeste instituţii de la scopurile lor de bază.

În faţa fenomenului de regres pe care îl cunoştea imediat după conversiune mişcarea cooperaţiei de credit popular din România, cercurile guvernante au încercat să impună, pe căi legale, diferite soluţii pentru redresarea băncilor populare. Astfel, legea cooperaţiei din 27 martie 1935 admitea să se înfiinţeze asociaţii cu răspundere nemărginită, cu minimum 20 de societari, faţă de minimum 50, cât prevăzuse legea cooperaţiei din 28 martie 1929. Art. 10 al decretului-lege nr. 2269, publicat în "Monitorul oficial", nr. 141 din 23 iunie 1938, permitea Institutului Naţional al Cooperaţiei să dispună, în vederea creării unor unităţi viabile, fuziunea cooperativelor cu mijloace financiare mici, sub sancţiunea lichidării unităţilor care nu s-ar fi supus dispoziţiilor sale. Aceste măsuri s-au aplicat destul de rar însă[68], iar multe dintre formaţiunile bancare rezultate în urma fuziunilor au continuat să vegeteze.

Penuria de credit ţărănesc de după conversiune a obligat factorii de răspundere să iniţieze, cu începere din 1937, o politică intervenţionistă în materie de

[65] Institutul Naţional al Cooperaţiei, *op. cit.*, p. 9.

[66] Vezi Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Centrocoop, Băncile Populare, dosarele 12, f. 27-28; 378, f. 38-58; f. 57; 949, f. 18; Arhivele Naţionale Iaşi, fond Federala Iaşi, dosar 31/1929-1943, f. 5.

[67] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Centrocoop, Băncile Populare, dosarele 415, f. 48-49; 647, f. 27 şi urm.

[68] Idem, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 47/1930-1950, f. 27 şi 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

finanţare a agricultorilor, care fuseseră, practic, eliminaţi de la credite. Prin legea din 17 februarie 1937 s-a reconstituit fondul pentru procurarea reproducătorilor, de 100.000.000 lei, care se acorda, la fel ca şi cel ce fusese deschis prin legea din 26 martie 1924[69], sub forma împrumuturilor fără dobândă, comunelor şi ţăranilor, în vederea ameliorării raselor de animale. Printr-un alt credit, de 100.000.000 lei, s-au asigurat fondurile necesare achiziţionării a câte patru tractoare pentru fiecare centru de motocultură care se creaseră, concomitent, în judeţele cu caracter predominant agricol[70]. Paralel, Banca Naţională a României şi-a asumat misiunea de a interveni direct cu credite în sprijinul agriculturii ţărăneşti, prin organizaţiile cooperaţiei rurale. În septembrie 1936 s-au creat, pe lângă Institutul de Emisiune, mai multe comisii, între care *Comisia reorganizării creditului pentru agricultorii de diferite categorii* şi *Comisia pentru studiul problemei sprijinirea creditului cooperatist şi corelaţia dintre Banca Naţională a României şi creditul cooperatist*[71]. În septembrie 1937, consiliul Institutului Central de Emisiune, având în vedere că băncile se găseau spre sfârşitul perioadei de reglementare a lucrărilor de conversiune, a hotărât să înfiinţeze o secţie specială cu atribuţii exclusive pentru sprijinirea cooperaţiei[72].

Dar chestiunea finanţării efective a agriculturii ţărăneşti nu a fost supusă atenţiei consiliului Băncii Naţionale până când operaţiile juridice de asanare nu au fost încheiate. Abia cu începere din 1938 consiliul de administraţie a hotărât să intervină în sprijinul redresării agriculturii ţărăneşti, prin lărgirea normelor în baza cărora să se pună la dispoziţia cooperaţiei de credit fondurile necesare. Ca urmare, Banca Naţională a României a dispus să se atribuie ţăranilor, pe lângă credite pe scont de portofoliu pentru producţie agricolă, singurele care fuseseră distribuite cooperaţiei până în acel an, şi credite pentru înzestrare cu inventar agricol şi chiar pentru investiţii[73].

În 1938, Banca Naţională a deschis Institutului Naţional al Cooperaţiei un credit de un miliard de lei, cu scont preferenţial, de 2% pe an, pentru creditarea micilor proprietari rurali, prin intermediul băncilor populare, cu împrumuturi de producţie, de înzestrare şi de investiţie agricolă. Creditele de producţie se distribuiau pe termen de la 9 luni până la 2 ani, pentru cumpărare de seminţe selecţionate, îngrăşăminte chimice, unelte agricole, plăţi de arenzi, de munci agricole şi de orice alte nevoi în legătură cu producţia; creditele de înzestrare agricolă aveau termene de rambursare între 2 şi 5 ani şi se acordau pentru procurare de inventar viu şi

[69] "Monitorul Oficial", nr. 67 din 26.III.1924; D. Şandru, *Creditul agricol în România*, p. 122.

[70] *Adunarea generală a Uniunii Camerelor de Agricultură. Şedinţa din 31 iulie 1937*, în "Agricultura", 1937, 13, p. 131.

[71] Mitiţă Constantinescu, *Politică economică aplicată*, vol. 3, Producţie, muncă, comerţ, credit, Bucureşti, 1943, p. 231.

[72] *Ibidem*, vol. 2, p. 21-24.

[73] Arhivele Naţionale Oradea, fond Banca Naţională a României, sucursala Oradea, dosar 77/1938-1940, f. 141.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mort, reparaţii sau completări de construcţii în gospodării, la ele având preferinţă asociaţiile pentru cumpărări de maşini agricole; creditele de investiţie agricolă se distribuiau pe termene cuprinse între 5 şi 7 ani, cu putinţa de a fi prelungite până la 10 ani, pentru construirea de case, întemeierea de noi gospodării la sate, pentru plantare de livezi şi de vii. Primele două categorii puteau fi garantate cu gaj sau amanet, iar a treia cu ipotecă. Pentru împrumuturile distribuite din creditul de un miliard.de lei dobânda încasată de unităţi s-a fixat la 5% pe an, fără nici un adaos[74]. Teoretic, condiţiile finanţării ţărănimii pe această cale erau deosebit de avantajoase. În primul rând, taxa preferenţială a scontului Băncii Naţionale a României, de 2% faţă de 3,5%, cât a perceput ea până în ianuarie 1939, şi de 5,5% la cât a urcat-o după această dată pentru celelalte categorii de bănci; în al doilea rând, termenele mijlocii de rambursare, de până la 10 ani, apăreau drept măsuri radicale în sprijinul micilor producători rurali. Dacă avem în vedere că până la Marea Unire ţăranii au plătit, în medie, dobânzi de 10% şi că până la criza economică ele au sporit la 18% la creditele acordate de băncile populare[75], este necesar de precizat că de împrumuturi aşa de ieftine nu beneficiase niciodată în istoria sa ţărănimea din România. Dar suma a fost prea mică în raport cu necesităţile de capital, ceea ce a făcut ca sate întregi să nu beneficieze de împrumuturi din acest fond[76]. Creditele s-au repartizat băncilor populare în funcţie de starea lor financiară, băncile neviabile fiind excluse de fapt de la el. De împrumuturi din creditul de un miliard de lei puteau beneficia numai ţăranii cu proprietăţi în întinderi mai mici de 25 ha. Din el se puteau distribui însă împrumuturi, prin băncile populare, şi micilor negustori de la sate pentru finanţarea comerţului lor, cu termene de rambursare şi cu dobânzi şi garanţii similare creditelor pentru producţie agricolă[77].

Creditul de un miliard de lei pus la dispoziţia ţărănimii de Banca Naţională pentru a-l utiliza în direcţii multiple, cu posibilităţi de rambursare pe termene mijlocii şi mici, s-a transformat, de fapt, într-un credit de producţie cu caracter obişnuit şi pe termen scurt. Departe de a rezolva problema investiţiilor în gospodăriile mici şi mijlocii, el s-a topit, la fel ca şi marea majoritate a creditelor anterioare, fără efecte prea însemnate pentru ţărani. Începutul distribuirii pe scară largă a creditului de reescont al Băncii Naţionale a României a coincis cu începutul concentrărilor. Din această cauză, mulţi ţărani n-au putut definitiva formele juridice

[74] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Centrocoop, Băncile Populare, dosar 755, f. 138.

[75] Vezi A.G. Galan, *op. cit.*, p. 49; D. Şandru, *Dobânzile împrumuturilor agricole între cele două războaie mondiale*, în "Revista de Istorie", 1980, nr. 1, p. 97 şi urm.; Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, Diverse, dosar 104/1941, f. 135; idem, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, 2/1930-1934, f. 53.

[76] Detalii în Arhivele Naţionale Buzău, fond Prefectura judeţului Râmnicul Sărat, dosar 15/1939, f. 551; Arhivele Naţionale Oradea, fond Banca Naţională a României, sucursala Oradea, dosar 77/1938-1940, f. 168.

[77] Arhivele Naţionale Oradea, fond Banca Naţională a României, sucursala Oradea, dosar 75/1938-1940, f. 93.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de împrumut, astfel că, în condiţiile când la sate se manifesta o acută criză de capital, o parte însemnată din acest fond a rămas, totuşi, neutilizată[78].

Intervenţia statului pentru dotarea agriculturii ţărăneşti s-a efectuat şi pe alte căi. Institutul Central de Emisiune a deschis, în 1938, un credit în valoare de 500.000.000 lei pentru finanţarea agricultorilor care ar fi cultivat, în campania agricolă din 1939, in şi cânepă. Condiţiile în care se distribuiau împrumuturile erau relativ avantajoase pentru ţărani[79]. Ele se explică prin interesul mare al statului pentru sporirea suprafeţelor cultivate cu plante textile indigene, care să suplinească lipsa materiilor prime din import ce o resimţea industria textilă a României din cauza conjuncturii economice internaţionale. În vara anului 1939, guvernul a deschis cooperatorilor, obştilor şi celorlalte asociaţii ţărăneşti credite speciale, din fondurile Băncii Naţionale, cu termen de rambursare de cinci ani, pentru procurarea tractoarelor şi a altor maşini agricole necesare asociaţiilor respective[80]. După conversiune, dar mai cu seamă cu începere din 1938, Consiliul de Miniştri a aprobat deschiderea unor credite speciale, sub formă de subvenţii ale Ministerului Agriculturii şi Domeniilor, pentru aprovizionarea ţăranilor cu cereale de sămânţă sau pentru hrană[81].

Ca urmare a măsurilor iniţiate de stat şi de Banca Naţională în materie de finanţare a micilor producători rurali, în special, şi a agricultorilor, în general, creditele puse la dispoziţia acestei ramuri a economiei naţionale de către Institutul de Emisiune au sporit simţitor în anii 1938 şi 1939. Astfel, faţă de 857.000.000 lei acordaţi în 1937, plasamentele agricole au crescut la 3.934 milioane lei, în 1938, şi la 6.428 milioane lei, în 1939. Pentru ca agricultorii să poată obţine mai multe credite, în adunarea generală extraordinară a acţionarilor Băncii Naţionale a României din 18 februarie 1940 s-a hotărât a se înlătura plafonul limită de 30% din portofoliul de scont al băncii, prevăzut în art. 29, al. I din statutul din 1929, şi de 40% pentru portofoliul comercial[82]. Dar creditele puse la dispoziţia agricultorilor prin intermediul băncilor populare, a institutelor de credit agricol şi pe alte căi de către Banca Naţională, deşi în creştere, aveau o valoare reală destul de redusă, datorită devalorizării monedei naţionale de după 1938, astfel că ele nu au acoperit necesarul de capital, mai ales al gospodăriilor ţărăneşti, silind pe micii producători să apeleze în continuare la băncile comerciale şi Institutul Naţional al Cooperaţiei să obţină fonduri pe alte căi, cu dobânzi peste taxa scontului băncii de emisiune[83].

---

[78] Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 12.

[79] Vezi Virgil N. Madgearu, *Evoluţia economiei...*, p. 341; Arhivele Naţionale Suceava, fond Prefectura judeţului Rădăuţi, dosar 23/1939, f. 47.

[80] Arhivele Naţionale Buzău, fond Prefectura judeţului Râmnicu Sărat, dosar 15/1939, f. 777.

[81] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 36/1930-1946, f. 228.

[82] Mitiţă Constantinescu, *op. cit.*, p. 287 şi 296.

[83] Constantin Meriu, *Agricultura românească şi rentabilitatea*, în "Independenţa Economică", an XXIV, 1941, nr. 1-2, p. 26; Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 5/1932-1942, f. 1, 11-12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Intervenţia statului şi a Băncii Naţionale a României pentru sprijinirea organizaţiei de credit cooperatist a determinat un început de redresare a băncilor populare în privinţa mijloacelor lor financiare. Ameliorarea situaţiei financiare a băncilor populare se datora însă, în cea mai mare parte, refacerii băncilor orăşeneşti, la care mijloacele de exploatare au sporit substanţial, comparativ cu cele ale băncilor săteşti. Începând din 1938 se constată un progres şi în privinţa activităţii de încasare a debitelor şi în privinţa împrumuturilor acordate. Dacă în cursul anului 1937 băncile populare cu capital românesc au efectuat încasări de 1.489 milioane lei, în anul următor ele s-au ridicat la 2.565 milioane lei, iar împrumuturile distribuite au sporit de la 747 milioane lei la 1.141 milioane lei. În cadrul acestor operaţii, un loc important l-au ocupat însă cele întreprinse de băncile populare orăşeneşti. Astfel, deşi numericeşte reduse, – 602, în 1938, comparativ cu 3.923 bănci săteşti – ele au făcut încasări de 1.372 milioane lei, adică mai mult de jumătate din încasările tuturor băncilor populare româneşti, iar în privinţa împrumuturilor ele au distribuit o sumă de două ori mai mare decât aceea pe care au pus-o la dispoziţia ţăranilor băncile săteşti[84]. De altfel, spre deosebire de asociaţiile de credit popular de la sate, cele urbane au fost, datorită unor condiţii economice mai bune ale păturilor sociale de la oraşe care participau la ele, într-un progres continuu[85]. Ca şi la sate, şi în mediul urban tot băncile populare aveau cea mai mare pondere în structura cooperaţiei. Dezvoltarea băncilor populare a devenit posibilă ca urmare a măsurilor luate de stat, cu începere din 1939, pentru impulsionarea cooperaţiei urbane de credit, care renunţa la ideea creării băncilor populare compuse numai din meseriaşi[86]. La 31 decembrie 1919 existau numai 35 cooperative de credit, cu 6.918 membri, cu un capital vărsat de 2.896.183 lei, cu 1.404.000 lei depuneri spre fructificare şi cu plasamente de 3.404.892 lei. Doi ani mai târziu, după calcule aproximative, numărul lor era de 72, cu 9.700 membri şi 9.500.000 lei capital vărsat. La 1 aprilie 1923, când cooperaţia urbană s-a unit cu cea rurală, existau 75 cooperative de credit, cu 11.833 membri şi cu un capital vărsat de 11.500.000 lei[87]. În general, puterea financiară a băncilor populare orăşeneşti a fost mult mai mare comparativ cu cea a unităţilor săteşti. Din totalul cooperativelor româneşti de credit existente la sfârşitul anului 1939, de 3.731, doar 476, sau 12,76% erau urbane. Faţă de totalul societarilor acestor instituţii, de 842.573, membrii băncilor populare orăşeneşti, în număr de 166.657, reprezentau 19,78%, iar capitalul lor vărsat, de 648.736.000 lei, 38,59% din totalul de 1.680.905.000 lei[88]. Dar băncile populare urbane nu erau uniform răspândite pe

[84] Detalii în Institutul Naţional al Cooperaţiei, *op. cit.*, p. 5-9; Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 496.

[85] Gr. Mladenatz, A.G. Galan, I. Tatos şi Mircea V. Pienescu, *op. cit.*, p. 642.

[86] *Ibidem*, p. 636.

[87] Virgil N. Madgearu şi Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 13-14.

[88] Gr. Mladenatz, A.G. Galan, I. Tatos şi Mircea V. Pienescu, *op. cit.*, p. 636. Potrivit informaţiilor lui Victor Jinga, *op. cit.*, p. 474, la 1 ianuarie 1940, în România erau 4.466 cooperative româneşti de credit care încheiaseră bilanţul, cu 1.015.281 membri, cu 2.557.252.000 lei fonduri proprii şi 1.160.547.000 lei depuneri spre fructificare, timp în care cele minoritare, în număr de 578, cu 137.718 membri, dispuneau de fonduri proprii în valoare de 127.550.000 şei şi 290.220.000 lei depuneri spre fructificare (*Ibidem*, p. 475).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

teritoriul ţării. În 1939, în Bucureşti activau 99, în Iaşi 24, în Galaţi şi Craiova câte 13[89], astfel că numai aceste patru oraşe concentrau 31,3% din totalul cooperativelor urbane de credit.

După conversiune, limita maximă a dezvoltării băncilor populare a fost atinsă în privinţa mijloacelor financiare la bilanţul din 31 decembrie 1939. După datele *Serviciului Statistic* al Institutului Naţional al Cooperaţiei, la sfârşitul acelui an existau în România 5.044 bănci populare cu capital românesc şi minoritar, cu 1.152.999 societari, 1.900.315.000 lei capital social, cu 656.937.000 lei fonduri de rezervă, 1.160.547.000 lei depuneri spre fructificare şi 1.610.323.000 lei credite obţinute de la diverse instituţii. Din totalul de 5.328.122.000 lei al mijloacelor financiare ale băncilor populare, fondurile proprii reprezentau 48%[90]. Pe societar, media mijloacelor totale ale băncilor a sporit, comparativ cu anii anteriori, ajungând la 5.248 lei, dar ea continua să rămână modestă faţă de valoarea reală a leului şi de necesităţile agricultorilor care procurau capitaluri de la cooperaţia de credit.

Deşi în preajma izbucnirii celui de-al doilea război mondial organizaţia de credit popular se afla într-un proces de refacere, situaţia era departe de a fi mulţumitoare. În toamna anului 1937 au fost verificate de către Banca Naţională 5.183 bănci populare, din care 4.591 româneşti, restul minoritare, adică toate unităţile de credit popular, chiar şi acelea care aveau o existenţă pur formală. Dintre ele, 1.301, sau 25,10%, au fost calificate de organele de control unităţi bune, 2.403, sau 46,03% mediocre şi 1.479, sau 28,54%, slabe. La băncile populare româneşti unităţile considerate bune, în număr de 1.059, reprezentau 23,07%, cele mediocre, numărând 2.265, reprezentau 49,33%, iar ponderea celor 1.267 unităţi slabe era de 27,60%. La băncile populare minoritare unităţile bune, în număr de 242, reprezentau 40,88%, cele mediocre, în număr de 138, aveau o pondere de 23,31% iar restul de 212 unităţi slabe reprezentau 35,81%[91].

Băncile populare slabe nu au exercitat după conversiune sau au exercitat într-o măsură foarte redusă funcţia de finanţare a agricultorilor din localităţile unde îşi aveau sediul[92]. Din lipsă de fonduri, chiar băncile populare care mai activau au redus aproape sistematic limitele maxime la împrumuturile ce le distribuiau asociaţilor lor[93], pentru a rezolva pe această cale un număr cât mai mare de cereri. La o asemenea situaţie se adăuga neputinţa unei însemnate părţi a ţărănimii de a

[89] Gr. Mladenatz, A.G. Galan, I. Tatos şi Mircea V. Pienescu, *op. cit.*, p. 656.

[90] Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 6-7.

[91] Vezi Mitiţă Constantinescu, *op. cit.*, vol. 2, p. 22, 29, 65-66 şi 69.

[92] Vezi Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Centrocoop, Băncile Populare, dosar 148, f. 108, 120-121; Arhivele Naţionale Iaşi, fond Federala Iaşi, dosar 1/1936, f. 27 şi 80; idem, fond Rezidenţa Ţinutului Prut, dosar 161/1939, f. 319.

[93] Vezi Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Centrocoop, Băncile Populare, dosarele 71, f. 28; 617, f. 3; Arhivele Naţionale Oradea, fond Banca Popular Regională "Vintilă Brătianu", comuna Beiuş, judeţul Bihor, dosar 164/1942, f. 85.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

obţine credite, din cauza incapacităţii de a le garanta[94]. Pe ansamblul cooperaţiei de credit, în preajma celui de-al doilea război mondial repartiţia creditelor pe grupe de debitori nu s-a modificat prea mult, comparativ cu aceea întâlnită în primul deceniu de după Unire. Aşa cum observa Mitiţă Constantinescu din analiza datelor furnizate de rapoartele de inspecţie ale Băncii Naţionale privitoare la băncile populare, "marea majoritate a debitorilor era alcătuită din puzderia micilor datorii, care nu totalizau decât o fracţiune restrânsă din globalul mijloacelor de finanţare a unităţii; majoritatea acestor mijloace era atribuită unui număr restrâns de datornici, cu debite mari"[95].

Neputinţa redresării cooperaţiei de credit şi pericolul falimentului ce plana după conversiune asupra a tot mai multe bănci populare au determinat factorii de răspundere ai cooperaţiei să orienteze unităţile de credit spre operaţii cu caracter comercial, pentru a le scoate din starea de lâncezeală. Astfel, pe lângă operaţia de valorificare a grâului prin mandat, pe care au efectuat-o băncile populare încă de la sfârşitul primul război mondial şi au dezvoltat-o după 1934 cu rezultate bune, unităţile cele mai viabile au întreprins operaţii în mandat nu numai în contul centralelor cooperative, ci şi al unor unităţi de credit specializat profilate pe creditarea proprietarilor mari şi mijlocii[96]. Începând din 1939, federalele şi Institutul Naţional al Cooperaţiei au încredinţat băncilor populare mandatul pentru a aproviziona pe locuitori cu zahăr, bumbac, ulei şi alte mărfuri[97].

La câţiva ani după promulgarea legii pentru lichidarea datoriilor agricole şi urbane din 7 aprilie 1934, neîntrezărindu-se încă nici o ieşire din starea precară a cooperaţiei de credit, aceasta a fost îndemnată în mod oficial să întreprindă operaţii comerciale pe cont propriu. Ca urmare, după 1940 tot mai multe cooperative de credit îşi creează secţii economice, participă la asociaţiile de exploatare agricolă, fuzionează cu cooperative de aprovizionare şi de desfacere, sporesc numărul unităţilor cu caracter pur comercial sau se transformă în unităţi cu profil comercial[98]. Lărgirea atribuţiilor băncilor populare, prin fuziuni, afilieri, înfiinţări de secţii economice şi pe alte căi, în scopul înviorării activităţii lor financiare, nu a dat roade vizibile decât la unităţile viabile, care reuşiseră, de altfel, să realizeze beneficii şi în anii anteriori, când nu îndepliniseră asemenea funcţii. Gromoslav

---

[94] Cf. Arhivele Naţionale Iaşi, fond Rezidenţa Ţinutului Prut, dosar 161/1939, f. 319.

[95] Mitiţă Constantinescu, *op. cit.*, p. 60.

[96] Vezi Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 47/1930-1950, f. 175; Arhivele Naţionale Buzău, fond Camera Agricolă a judeţului Buzău, dosar 26/1938; Arhivele Naţionale Iaşi, fond Federala Iaşi, dosar 35/1939, f. 208; Arhivele Naţionale Zalău, fond Creditul Naţional Agricol, sucursala Zalău, dosarele 53/1939, f. 55-56; 33/1940.

[97] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Centrocoop, Băncile Populare, dosarele 367, f. 127; 709, f. 1 şi urm.

[98] Detalii în Arhivele Naţionale Piteşti, fond Banca Populară Dâmbovnicu, comuna Bârlogu, judeţul Argeş, dosar 12/1941, f. 12; idem, fond Banca Populară Dorinţa, comuna Dobreşti, judeţul Muscel, dosarele 10/1941, f. 109; 11/1943, f. 2; Arhivele Naţionale Iaşi, fond Federala Iaşi, dosar 7/1918-1946, f. 222-230.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mladenatz, criticând acest sistem, arăta că el contravenea normelor elementare şi de bună gospodărire a instituţiilor bancare, că neglija cooperaţia economică transformând-o într-o anexă a aceleia de credit, spre paguba bunei funcţionări a ambelor. Încercările de redresare a creditului ţărănesc – conchidea el – rămâneau fără şanse dacă nu se sporea rentabilitatea exploatării agricole[99].

La băncile populare ale căror capitaluri fuseseră diminuate în mod simţitor prin conversiune, deşi se constată o îndepărtare aproape totală a acestora de la scopurile de bază înscrise în statut, de creditare a asociaţilor lor, operaţiile comerciale s-au întreprins sporadic, neputând duce la redresarea lor financiară. Din această cauză, în anii celui de-al doilea război mondial starea economică a celor mai multe dintre băncile populare slabe şi mediocre s-a agravat considerabil; ele nu au mai putut activa, astfel că la începutul anului 1942 un număr de 329 de cooperative de credit au fost puse în lichidare[100]. O altă parte dintre băncile populare mediocre şi slabe, care au fost salvate de la lichidare în perioada războiului, au sfârşit în acelaşi mod în anii 1944-1947[101].

Evenimentele din vara anului 1940 au dus, odată cu răpirea unui întins teritoriu al României, la pierderea a circa două mii de cooperative de toate profilurile, cu 400.000 de membri. Ca urmare, băncile populare rămase în componenţa statului român au scăzut la circa 3.900 de unităţi, cu 900.000 societari şi cu aproape 5 miliarde de lei mijloace financiare. La sfârşitul aceluiaşi an, cele 3.600 de bănci populare care depuseseră bilanţul posedau un capital de 1.679 miliarde de lei, 569.000.000 lei rezerve şi 932.000.000 lei depuneri spre fructificare[102]. Situaţia creată pe plan intern prin pierderile teritoriale din 1940 a complicat în întreaga ţară şi cu deosebire în zonele noilor frontiere de stat problema creditului. Pretutindeni, şi mai ales în satele de graniţă, băncile, atât cele comerciale, cât şi cele populare au manifestat o prudenţă excesivă în creditarea noilor producători agricoli. În acest timp, vechilor bănci populare care nu se redresaseră încă de pe urma conversiunii li se adaugă alte unităţi neviabile, apărute ca rezultat al dezarticulării legăturilor lor fireşti cu locuitorii din ţinuturile învecinate răpite. În plus, românii refugiaţi sau alungaţi din teritoriile pierdute au devenit o categorie specială de solicitanţi ai creditelor, care ridica probleme prin faptul că nu aveau cu ce garanta împrumuturile[103].

---

[99] Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 12.

[100] Agricola Cardaş, *op. cit.*, p. 243.

[101] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Centrocoop, Băncile Populare, dosarele 452, f. 78; 647, f. 368; Arhivele Naţionale Iaşi, fond Federala Iaşi, dosarele 12/1930-1947, f. 368; 25/1931-1947, f. 176.

[102] Gr. Mladenatz, *Cooperaţia în lumina actualităţii*, în "Pagini agrare şi sociale", an XX, 1943, nr. 4-5, p. 103; Agricola Cardaş, *op. cit.*, p. 242.

[103] Pentru detalii vezi Arhivele Naţionale Oradea, fond Banca populară Regională "Vintilă Brătianu", comuna Beiuş, judeţul Bihor, dosar 164/1942, f. 54-55; Arhivele Naţionale Suceava, fond Prefectura judeţului Rădăuţi, dosar 64/1941, f. 72; Arhivele Naţionale Bucureşti, Centrocoop, Băncile Populare, dosar 401, f. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În preajma izbucnirii celui de-al doilea război mondial lipsa creditului era tot mai puternic resimțită din cauza descompletării inventarului agricol viu și mort, redus prin rechiziții, și datorită scăderii numărului de brațe de muncă din agricultură, ca urmare a masivelor concentrări de locuitori ai satelor, efectuate cu începere din primăvara anului 1939. În conjunctura politico-militară creată de război, guvernul Ion Antonescu a încercat să înzestreze agricultura cu mașini și unelte agricole contractate, cu începere din 1941, din Germania, pe care să le distribuie pe credit, cu plata în rate, prin cooperație, sătenilor[104]. Dar schimburile economice cu Reich-ul, prin forțarea exportului de produse agricole ale României, și, apoi, în anii războiului cu consecințele lui nemijlocite pentru masa țărănimii, au adus pe primul plan cererile de credit pentru procurarea de cereale și de alimente necesare hranei populației din multe sate la țării[105].

În perioada războiului, cea mai mare parte din mijloacele financiare ale statului au fost destinate susținerii frontului. Privată de sprijinul financiar al statului, cooperația de credit nu a mai putut întreprinde decât o finanțare restrânsă, din cauza lipsei de capitaluri. Așa, de pildă, în cursul anului 1941, un număr de 3.525 bănci populare au distribuit împrumuturi în valoare totală de 797.572.000 lei, revenind, în medie, numai 226.000 lei pe o bancă[106], sumă modestă, dacă ținem cont de faptul că prețul oficial de vânzare al vagonului de grâu din primăvara anului 1942 era stabilit la 200.000 lei[107].

În 1943, Banca Națională a României a pus la dispoziția Institutului Național al Cooperației două mari credite, dar nu pentru finanțarea propriu-zisă a agriculturii, ci pentru colectarea cerealelor și pentru aprovizionarea armatei cu cereale și cu furaje[108]. În primăvara aceluiași an, Institutul de Emisiune a sporit creditul cu reescont special destinat sătenilor, de la un miliard la 1,5 miliarde de lei, cu scopul declarat de a fi utilizat pentru intensificarea producției și, în special, pentru finanțarea campaniei de însămânțări[109]. Pe lângă faptul că suma era insuficientă în raport cu cerințele țărănimii, distribuirea lui s-a făcut anevoios, fără a influența cât de cât progresul agricol scontat al micilor exploatări agricole.

Cu toată neîncrederea pe care au manifestat-o și în anii războiului țăranii față de cooperație, ca rezultat al pierderilor suferite prin conversiune în economiile lor, datorită propagandei cercurilor guvernante și a unor măsuri de constrângere indirectă luate de autoritățile centrale și locale, se produce, totuși, o sporire a numărului de unități de credit cooperatist. La bilanțul din 31 decembrie 1942 erau

---

[104] Vezi Arhivele Naționale Suceava, fond Camera Agricolă a județului Suceava, dosar 126/1941, f. 4-5.

[105] Vezi Arhivele Naționale București, fond Ministerul Afacerilor Interne, dosar 425/1941.

[106] Agricola Cardaș, *op. cit.*, p. 242; Arhivele Naționale București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 47/1930-1950, f. 151 și 163.

[107] Vezi Arhivele Naționale Suceava, fond Prefectura județului Rădăuți, dosar 46/1942, f. 126.

[108] MOf, nr. 33 din 9.II.1944.

[109] Vezi Arhivele Naționale Pitești, fond Banca populară Dorința, comuna Dobrești, județul Muscel, dosar 11/1943, f. 46; Agricola Cardaș, *op. cit.*, p. 243-244.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în stare de funcţionare 4.272 bănci populare, din care 3.775, care grupau 730.000 asociaţi de la sate şi oraşe, depuseseră bilanţurile. Din punct de vedere statistic, tendinţa de redresare, concretizată în sporirea numărului de societari, a depunerilor şi a acoperirii în bună parte a golurilor produse prin convĕrsiune era evidentă[110], dar, de fapt, multe dintre băncile populare continuau să vegeteze, neputând asigura creditul necesar ţăranilor[111].

THE POPULAR BANKS IN ROMANIA BETWEEN THE TWO WORLD WARS
(Summary)

In Romania, like in all the Balkan countries, the most common form of co-operative society was the credit co-operative, designed to furnish credit facilities to the peasant. Before the Second World War, for example, 46 per cent of the Yugoslav co-operatives, 58 per cent of the Bulgarian co-operatives and 73 per cent of the Romanian co-operatives were of this type, the popular banks having similar proportions as before the First World War.

When greater Romania was formed after the First World War, the regulations governed co-operatives in the Old Kingdom were extended in March 1, 1923, to those which had grown up in the provinces under the former regimes. The joining of the cooperative movement into one State organization has been regarded as a fresh proof of the State's intention of keeping the whole co-operative movement under its control. The capital of the several central offices was of mixed origin, yet these offices lacked real financiar and administrative autonomy, as they were dependent on the support of the National Bank, and because the appointment of their personnel was in the hands of the State.

These circumstances explain why a genuine co-operative movement has not yet developed in Romania. Numerically the growth of co-operative societies has been rapid enough. The number of the popular banks increased from 3.747 in 1923 to 4.679 in 1930. At the same time, the total capital of the banks increased materially from 478.915.265 lei at the end of December 1923 to 2.025.100.000 lei on December 31, 1930. Likewise, deposits rose from 430.470.732 lei to 2.202.100.000 lei during that period. The fact that capital and deposits for fructifications together represent 59,8 per cent, of all liabilities proves that the popular banks were existing on their own resources. But the protection of the State has not encouraged that spirit of enterprise and initiative which would aspire of its own strength to the solving of those problems which are facing the movement.

The total number of borrowers was 735.452 in 1923, It increased at 818.734 on December 31, 1930. But the capital was expensive and it showed its disastrous effects during the years of the Great Depression, when the farmers, chiefly the peasants were not able to liquidate their financial debts. Since during the economic crisis the rural producers had no longer the capacity to liquidate their debts, and since they were faced with the danger of being dispossessed of all their belongings, the government decided to reduce

[110] Agricola Cardaş, *op. cit.*, p. 243-244.

[111] Idem, *Cooperaţia agricolă*, în "Pagini agrare şi sociale", an XX, 1943, nr. 3, p. 78; Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 50/1930-1947, f. 177.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

agricultural debts to half the value they had at the end of 1931, granting the debtors the right to liquidate these debts within 17 years, with interests of 3 per cent a year.

The statistical information provided by the central bodies that controlled the credit organizations in Romania, concerning the large categories of the banking investments, shows different percentages from on year to the next, but, generally speaking, the differences are not very significant. The popular banks gave permanently loans for the purchase of new inventory, of land, and after the conversion of agricultural debts, for production and consumption. The statistics do not include any category of loans for investments proper. The credits given for the purchase of inventory and for development of production were not intended for techniques to place agriculture on an intensive basis, in the modern sense of the word, since the conditions of raising the money and difficulties the small cultivators had in paying their debts were very hard.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DAN PRODAN

ANUL 1649 ÎN RELAȚIILE OTOMANO-TRANSILVANE

1649 a fost mai mult decât un an obișnuit în cadrul relațiilor complexe, pe multiple planuri, otomano-transilvane. A fost anul în care Poarta Otomană a acordat tânărului și recent (octombrie 1648) înscăunatului principe al Transilvaniei, Gheorghe Rákóczi al II-lea, un *berât-i hümâyûn* și o *'ahdnâme-yi hümâyûn*, însoțite de o scrisoare a marelui vizir (*mektûb-i sadrazam*) Kara-Murâd paşa pentru același destinatar. În urma unor cercetări efectuate în Arhiva Landului Baden de la Karlsruhe, în anii 1919-1920, tânărul turcolog Franz Babinger a descoperit originalele a "*zwei türkische Schutzbriefe*", "două scrisori turcești de protecție", cum el însuși le-a denumit. Acestea erau: un *berât-i hümâyûn* acordat tânărului principe transilvan, datat 12-21 iunie 1649 (*eva'il-i cemâdi ül-âhir 1059 H.*) și o *'ahdnâme-yi hümâyûn*, acordată aceleiași persoane, în aceeași perioadă, ambele înmânate oficial de Mahmûd *kapucibâșî*[1]. Un alt turcolog celebru, cehul Jan Rypka, efectuând cercetări în Arhiva din Göttingen, a descoperit cópii ale anterior amintitelor documente oficiale otomane, dar, la fel de important, și originalul unei scrisori a marelui vizir (*mektûb-i sadrazam*) Kara-Murâd paşa adresată lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, redactată concomitent cu sau imediat după *berât-i hümâyûn* și *'ahdnâme-yi hümâyûn*, fidelă aceleiași conduite politico-diplomatice și înmânată tânărului destinatar de amintitul sol otoman[2]. Jan Rypka le-a numit pe toate trei "*die türkischen Schutzbriefe*", "scrisori turcești de protecție".

---

[1] Franz Babinger, *Zwei türkische Schutzbriefe für Georg II. Rákóczi, Fürsten von Siebenbürgen, aus dem Jahre 1649. Mit zwei Lichtdrucktafeln*, în "Le Monde Oriental", Uppsala, XIV, 1920, p. 115-151; despre *berât-i hümâyûn*: p. 118-122 (transliterație în alfabet arab) și p. 123-124 (traducerea germană); despre *'ahdnâme-yi hümâyûn*: p. 124-126 (scurt comentariu), p. 126-139 (transliterație în alfabet arab), p. 140-149 (traducere germană). Vezi și recenziile la acest studiu: L. Bonelli în "Rivista degli Studi Orientali", IX, 1921, Roma, p. 230-231; Fr. von Kraelitz-Greifenhorst în "Miteilungen zur osmanische Geschichte", I, 1922, Viena, p. 235-237; F. Zsinka în "Századok", LV, 1921, p. 252; L. Fekete în "Körösi Czoma-Archivum", I, Budapesta, p. 384-388.

[2] Jan Rypka, *Die türkischen Schutzbriefe für Georg II. Rákóczi, Fürsten von Siebenbürgen, aus dem Jahre 1649*, în "Der Islam", XVIII, 1929, Berlin und Leipzig, p. 215 (fotocopia originalului), p. 216 (transliterație în alfabet arab), p. 217-219 (traducerea germană cu notele aferente), p. 219-235 (analiza comparată a textelor originalelor și cópiilor documentelor publicate anterior de Babinger).

Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", tom. XXXVII, 2000, p. 205–222.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru a înţelege mai bine rosturile acestor documente de o excepţională importanţă pentru explicarea relaţiilor complexe româno-otomane în evul mediu, pentru a particulariza *anul 1649* în cadrul acestora, este necesar să facem o scurtă incursiune în istoria politică a *Imperiului otoman* şi a *Transilvaniei* către mijlocul secolului al XVII-lea.

Imperiul otoman, confruntat pe plan intern cu grave tulburări social-politice, cu o acută criză economică şi chiar cu dispute ideologico-religioase, iar pe plan extern ducând războaie împotriva polonezilor (1621), persanilor (1623-1639) şi veneţienilor (1644-1669), nu a participat efectiv la "Războiul de 30 de ani" (1617-1651), dar nici nu a interzis în mod expres Principatului Transilvaniei[3], aflat lângă zona de conflict, să o facă. Neparticipând direct şi nedorind să piardă totuşi ocazia de a-i lovi şi hărţui indirect pe Habsburgi, guvernanţii otomani au permis principilor transilvani Gabriel Bethlen (1613-1629) şi Gheorghe Rákóczi I (1630-1648) să intervină în conflict doar în limitele impuse de conducerea otomană, ultima urmărind ca puterea, prestigiul şi importanţa europeană a Transilvaniei să nu sporească peste un nivel ce ar fi constituit un pericol chiar pentru ea însăşi. După o efemeră stopare în timpul tânărului şi aprigului sultan Murăd al IV-lea (1623-1640), accentuarea declinului imperiului, degradarea şi "descompunerea" puterii sultanale şi a conducerii centrale otomane în timpul sultanilor Ibrahîm I (1640-1648) şi Mehmed al IV-lea (1648-1656, până la "epoca Köprülü-ilor") au condus la o politică externă otomană inconsecventă şi ezitantă faţă de realităţile politice din Europa Centrală, fără a urma o strategie bine definită pe termen lung, ci doar cu atitudini de conjunctură[4].

Contribuţia lui Rypka este şi o recenzie la studiul lui Babinger. Am valorificat aceste trei documente foarte importante în Dan Prodan, *Mid-17th Century Transylvania and Franz Babinger. On a Berât and an 'Ahdnâme handed to Prince Gheorghe Rákóczi II in 1649*, în "Transylvanian Review", s.n., vol. III, no. 2/Sammer 1994, Cluj-Napoca, p. 127-134. Pentru datarea acestor documente în sistemul calendaristic creştin, vezi Mihail Guboglu, *Tabele sincronice. Datele hegirei şi datele erei noastre, cu o introducere în cronologia musulmană*, Bucureşti, 1955, p. 212.

[3] Pentru formarea Principatului Transilvanici (1538-1571) şi statutul juridic al acestuia în relaţiile cu Imperiul otoman la mijlocul secolului al XVI-lea vezi Cristina Feneşan, *Constituirea Principatului autonom al Transilvaniei*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997, 347 p.

[4] A se consulta, pentru istoria Imperiului otoman la mijlocul secolului al XVII-lea, sintezele: Ismail Hakki Uzunçarşili, *Osmanli Tarihi (Istoria otomană)*, III. *Cilt* (1566-1699), T.T.K.B., Ankara, 1951 (ediţia a II-a, 1966), p. 505-530; Ismail Hami Danişmend, *Izahli Osmanli Tarihi Kronolojisi (Cronologia explicativă a istoriei otomane)*, III. *Cilt* (1574-1703), ediţia a III-a, Istanbul, 1972, p. 198-215; *Mufassal Osmanli Tarihi (Istoria otomană detaliată)*, IV. *Cilt*, Istanbul, 1960; Nicolae Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt*, IV. *Band* (1640-1774), Gotha, 1911, p. 3-272; MustafA Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, E.Ş.E., Bucureşti, 1976, p. 220-223; Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. I, *Empire of the Gazis. The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808*, Cambridge University Press, 1976, p. 194-207; coordonator V.J. Parry, *A history of the Ottoman Empire to 1730*, Cambridge University Press, 1976, p. 133-165; Aurel Decei, *Istoria Imperiului Otoman până la 1656*, E.Ş.E., Bucureşti, 1978, p. 336-410; coordonator Robert Mantran, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Fayard, Paris, 1989, p. 234-241; Halil Inalcik, Donald Quataert, eds., *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, Cambridge University Press, 1994 (Suraiya Faroqni, *Crisis and Change, 1590-1699*, p. 411-635).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Totuşi, politica otomană în ceea ce priveşte poziţia şi rolul Transilvaniei în centrul Europei, în spaţiul carpatic şi în raport cu imperiul sultanilor a rămas constantă în toată această perioadă, guvernanţii otomani înţelegând că Principatul putea fi "braţul lung înarmat" pro-otoman în Europa Centrală împotriva Habsburgilor, numai că acest puternic "braţ înarmat" (ce promova, în primul rând, propriile-i interese!) trebuia atent urmărit şi prompt strunit. "În acest context, concluzionează M.A. Mehmed, însăşi natura raporturilor turco-ardelene se va caracteriza prin anumite particularităţi, în sensul instituirii unei *colaborări speciale* (subl. M.A.M.). (...) În această perioadă colaborarea turco-ardeleană capătă caracterul unei "*federalizări*" (subl. M.A.M.) în cadrul zonei "Pax Ottomanica", lărgindu-se tot mai mult autoritatea principilor Transilvaniei. Acest gen de raporturi s-a concretizat în punerea la dispoziţia principilor Transilvaniei chiar şi a unor importante forţe militare otomane conduse de paşale renumite, fenomen caracteristic pentru determinarea sensului relaţiilor turco-ardelene din această perioadă"[5].

Transilvania, străvechi pământ românesc, organic integrată în unitatea românească medievală[6], dar şi cu deschideri fireşti către Europa centrală, determinate de poziţia geografică, interese politice, economice, receptivitate ştiinţifică, culturală, religioasă etc., a participat, în 4 etape (1619-1622, 1623-1624, 1626, 1644-1645), la Războiul de 30 de ani. Autorii celei mai temeinice monografii consacrate amintitului conflict european au caracterizat astfel această participare: "Pentru un stat căruia i-au lipsit aproape total resursele indispensabile pentru purtarea unui război prelungit, Transilvania s-a comportat remarcabil şi a ieşit la fel din Războiul de 30 de ani"[7].

Gheorghe Rákóczi I a participat la conflictul european (1644-1645), obţinând, prin tratatul de pace cu imperialii încheiat la Linz în august 1645, posesiunea viageră a celor 7 comitate de graniţă (*Partium*), din care două: Satu Mare şi Szabolcs, urmau să revină prin moştenire şi fiilor săi, Gheorghe şi Sigismund; cu drept de succesiune cetatea Tokay (Comitatul Zemplen), oraşul Torczal şi podgoria de la Hétszölö. Rákóczi I a primit, cu drept de succesiune pentru fiii săi, cetăţile

---

[5] M.A. Mehmed, *op. cit.*, p. 222-223; mai vezi şi alte temeinice contribuţii: Tahsin Gemil, *Ţările Române în contextul politic internaţional, 1621-1672*, Bucureşti, Editura Academiei, 1979, cap. II, p. 87-149; Veniamin Ciobanu, *Românii în politica est-central europeană, 1648-1711*, Iaşi, Institutul European, 1997, p. 17-71.

[6] Vezi Nicolae Stoicescu, *Unitatea Românilor în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1983; Ion Toderaşcu, *Unitatea românească medievală*, vol. I, E.Ş.E., Bucureşti, 1988, vol. II, Iaşi, 1994.

[7] Geoffrey Parker, coordonator, *La guerre de Trente ans*, Aubier, Paris, 1987, p. 266-267; mai vezi I.V. Polişenski, *The Thirty Years War*, London, 1974; despre participarea Transilvaniei la război şi atitudinea Imperiului otoman faţă de această implicare vezi: Camil Mureşan, *Relaţiile internaţionale europene în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în SAI, XVIII, 1972, Bucureşti, p. 24-35; Paul Cernovodeanu, *Transilvania şi Războiul de treizeci de ani*, în SAI, XXI, Bucureşti, 1973, p. 15-25; Ion Toderaşcu, *Participarea Transilvaniei la Războiul de treizeci de ani. Un ziar-broşură din 1621*, în AIIAI, XV, Iaşi, 1978, p. 307-314; Cristina Feneşan, *Transilvania şi Războiul de treizeci de ani*, în AIIACN, XXVI, Cluj-Napoca, 1983-1984, p. 119-139; *eadem, Die Pforte und das Eingreifen Siebenbürgens in den Dreissigjährigen Krieg*, în RESEE, XXIV, no. 1/1986, Bucureşti, p. 61-69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Regész, Satu Mare cu oraşul Nemethi, Ecséd cu împrejurimile sale, Baia Mare. Împăratul Ferdinand III îi asigura principelui transilvan cantitatea de 500 de centenari de cupru din vestitele mine de la Banská Bystrica[8].

Aceste câştiguri teritoriale însemnate pentru Transilvania au determinat reacţia promptă a Porţii Otomane, care a pretins, în plus faţă de cei 15.000 de galbeni plătiţi anual[9] ca harāc, o sumă anuală suplimentară de 5.000 de galbeni, dar Gheorghe Rákóczi I a refuzat să o achite[10].

În perioada 8-18 august 1648 sultanul paranoic Ibrahîm I a fost detronat şi strangulat[11], pe tron fiind urcat sultanul-copil Mehmed al IV-lea (1648-1687), primii ani ai domniei sale nominale derulându-se în contextul "sultanatului *ağa*-lelor" (1648-1651)[12]. La 15 octombrie 1648 principele Rákóczi I a murit, la tron urmându-i tânărul său fiu Gheorghe Rákóczi al II-lea (1648-1660), recunoscut de Dieta Principatului ca principe moştenitor încă din 1642[13]. Astfel, în interval de 10 săptămâni au dispărut de pe scena istoriei conducătorii celor două entităţi politice despre care discutăm în contribuţia de faţă: *Imperiul otoman* şi *Principatul Transilvaniei*.

Tânărul Gheorghe Rákóczi al II-lea a moştenit, datorită refuzului ferm al tatălui său de a plăti tributul anual suplimentar de 5.000 de galbeni, un diferend financiaro-politic ce punea sub semnul întrebării însăşi recunoaşterea oficială a demnităţii sale de principe de către puterea "protectoare". Pentru a depăşi această situaţie pe cât de delicată, pe atât de primejdioasă, ţinând cont de evoluţiile politice de la Istanbul din timpul marelui vizir Sofu-Mehmed paşa (7 august 1648-21 mai 1649), tânărul principe a trimis în solie în capitala de pe Bosfor pe versatul diplomat ardelean Ştefan Sérédi, care a ajuns acolo la sfârşitul lunii martie 1649. Aflat în fruntea unei mari solii, Sérédi avea ca misiune să notifice oficial Porţii Otomane urcarea pe tronul princiar a lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, să solicite conducerii otomane simbolurile obişnuite ale puterii princiare acordate de Înaltul Prag, să obţină anularea pretenţiei otomane de tribut anual suplimentar pentru teritoriile deţinute de Transilvania în Ungaria Superioară. În ciuda bogatei sale experienţe diplomatice în "probleme turceşti" (mai vizitase Istanbulul, în calitate de sol sau sol principal, în 1632, în 1641[14], apoi în alte trei misiuni

[8] Cristina Feneşan, *Transilvania şi Războiul de treizeci de ani*, p. 138; Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 24.

[9] Tahsin Gemil, *Date noi privind haraciul Ţărilor Române în secolul al XVII-lea*, în RdI, t. 30, nr. 8/1977, Bucureşti, p. 1444-1445; Călin Felezeu, *Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană (1541-1688)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1996, p. 290-291.

[10] Carol Gollner, *Gheorghe Rákóczi II (1648-1660)*, Bucureşti, Editura Militară, 1977, p. 28-29.

[11] Aurel Decei, *op. cit.*, p. 387-390.

[12] Stanford J. Shaw, *op. cit.*, p. 203-204.

[13] Carol Göllner, *op. cit.*, p. 27-28, 30.

[14] Tahsin Gemil, *Relaţiile Ţărilor Române cu Poarta Otomană în documente turceşti, 1601-1712*, D.G.A.S., Bucureşti, 1984, doc. nr. 106, p. 241, 243; Viorel Panaite, *Pace, război şi comerţ în Islam. Ţările Române şi dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII)*, Bucureşti, Editura All, 1997, p. 309.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diplomatice[15]), de această dată a întâmpinat mari dificultăţi. El a venit la Istanbul fără mijloacele băneşti necesare pentru a-l mitui pe lacomul mare vizir Sofu-Mehmed paşa şi clica sa rapace, iar cadourile aduse cu el pentru înalţii demnitari otomani au înşelat şi jignit aşteptările şi pretenţiile acestora. Marele vizir l-a ameninţat pe Sérédi cu alungarea din Istanbul, cu invadarea şi pustiirea Ardealului de armatele otomano-tătare, cu prinderea şi înlănţuirea tânărului principe în închisoarea de tristă faimă *Yedikulé*, dacă ultimul nu-şi va plăti de îndată "datoria", după cum i-a scris, alarmat şi speriat, diplomatul transilvan stăpânului său în raportul din 2 mai 1649[16].

Cu ajutorul financiar al mamei sale, Suzana Rákóczi, tânărul principe a obţinut sumele necesare, iar o altă solie, puternic înarmată, condusă de Száva Mihály, a adus aurul la Istanbul, împreună cu solicitarea scrisă a lui Rákóczi al II-lea pentru acordarea cuvenitei şi necesarei *'ahdnāme-yi hümāyûn*[17].

La 21 mai 1649 venalul mare vizir Sofu-Mehmed paşa a fost mazilit, iar succesorul său, Kara-Murād paşa (primul vizirat: 21 mai 1649-21 august 1650), s-a arătat mai accesibil şi înţelegător. La 24 mai Ştefan Sérédi a fost primit de noul mare vizir care, în schimbul sumelor de bani pretinse de otomani şi a valoroaselor daruri oferite acestuia şi altor înalţi demnitari ai porţii, a satisfăcut cererile principelui transilvan. La 1 iunie 1649 Sérédi a avut onoarea de a fi primit de sultanul-copil Mehmed al IV-lea, care a aprobat toate hotărârile anterioare ale marelui său vizir Kara-Murād paşa referitoare la Transilvania. Mai mult decât atât, sultanul-copil a acordat o atenţie deosebită calului ce-i va fi acordat oficial lui Rákóczi al II-lea ca simbol al autorităţii sale princiare[18].

Ca urmare a acestor îndelungate şi sinuoase tratative, Poarta Otomană l-a confirmat pe Gheorghe Rákóczi al II-lea în demnitatea de principe al Transilvaniei, acordându-i un *berāt* şi o *'ahdnāme* imperiale, însoţite de scrisoarea marelui vizir (*mektûb-i sadrazam*) Kara-Murād paşa[19]. Astfel, Mahmûd *kapucibāşi* a fost trimis la Alba Iulia să înmâneze oficial lui Gheorghe Rákóczi al II-lea anterior amintitele acte deosebit de importante, caftanul de onoare preţios şi un superb cal echipat (*mecdih-i hil'at-i fāhire ve bir mükemmel āt ile*).

Muhmûd *kapucibāşi* a oferit, într-un cadru solemn, tânărului principe un *berāt-i hümāyûn*[20], ce servea, în acest caz pentru solul otoman, şi drept scrisoare de

---

[15] Szilágyi Sándor, *Erdely és az északkelei háború*, vol. I, Budapesta, 1890, p. 30; apud Jan Rypka, *op. cit.*, p. 217, n. 2.

[16] Szilágyi Sándor, *op. cit.*, p. 74-75 (*loc. cit.*, p. 217, n.2); Carol Göllner, *op. cit.*, p. 34.

[17] Szilágyi Sándor, *op. cit.*; Carol Göllner, *op. cit.*

[18] Szilágyi Sándor, *op. cit.*, p. 76-77 (*loc. cit.*, p. 217, n.2, p. 218, n.2).

[19] Carol Göllner, *op. cit.*, p. 34-35; Franz Babinger, *op. cit.*, în textul *berāt-i hümāyûn* şi *'ahdnāme-yi hümāyûn*, p. 120, 123, 133, 143.

[20] Despre valoarea juridico-politico-diplomatică a *berāt*-ului în dreptul otoman al păcii, vezi: L. Fekete, art. *Berat*, în *The Encyclopaedia of Islām*, ediţia a II-a, vol. I, Leyden, 1960, p. 1205-1206; Mihdat Sertoğlu, *Resimli Osmanli Tarihi Ansiklopedisi*, ed. I, Istanbul Matbaasi, 1958, Istanbul, art. *Berat*, p. 42; Viorel Panaite, *Limbajul politico-juridic în Islamul otoman. Dicţionar de termeni şi expresii. I. Războiul, pacea, comerţul*, Bucureşti, Editura Universităţii, 1998, art. *Berāt-i hümāyûn*, p. 209-211.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prezentare şi acreditare. Prin sosirea "acestui ilustru semn imperial" (*tevki'-i refi'-i hümāyûn*) i se confirma lui Rákóczi al II-lea primirea solului Ştefan Sérédi la sultanul-copil Mehmed al IV-lea, achitarea către vistieria imperială a "*harāc*-ului Ardealului pe doi ani" (*iki yillik Erdel harāci*), 2 × 15.000 = 30.000 galbeni, acordarea domniei ca urmare a atitudinii de supunere şi a sincerităţii manifestate, anunţându-se trimiterea caftanului de onoare preţios, a unui superb cal împodobit şi, cel mai important, a "*'ahdnāme*-lei imperiale, ţie, pentru guvernarea Ardealului" (*sanā Erdel hükümeti içûn 'ahdnāme-yi hümāyûnu)*. I se recomanda principelui să nu întreprindă acţiuni contrare voinţei sultanului, să protejeze pe supuşii săi şi să le apere interesele, să plătească regulat *harāc*-ul ţării către Înalta Poartă, să îndeplinească ordinele sultanului, să informeze periodic la Istanbul despre starea de lucruri din Ardeal. Actul a fost redactat în prima decadă a lunii *cemādi ül-āhir*, anul *1059 H.* (12-21 iunie 1649), la Istanbul[21].

Dar cea mai importantă "scrisoare otomană de protecţie" a fost *'ahdnāme-yi hümāyûn*[22] acordată lui Gheorghe Rákóczi al II-lea în numele sultanului Mehmed al IV-lea. Dar înainte de a analiza şi a interpreta din punct de vedere juridic, politic, diplomatic, militar, comercial etc. acest deosebit de însemnat document otoman, trebuie să prezentăm succint constantele generale fundamentale ce caracterizează conceptul de *'ahdnāme-yi hümāyûn* în teoria şi practica instituţională otomano-română.

Literal, *'ahdnāme* este un termen alcătuit din cuvântul arab *'ahd* (pl. *'uhud*), ce înseamnă "legământ, jurământ, pact", şi din cel persan *nāme*, cu sensul de "scrisoare, înscris, carte". În accepţiunea juridică generală, *'ahdnāme* era documentul de cancelarie în care se stipula existenţa unui "legământ contractual" (*'ahd, 'akd*) între sultan sau marele vizir (din partea statului otoman) şi un individ, o comunitate sau un stat, musulman(-e) sau nu. Frecvent, prin intermediul *'ahdnāme*-lelor se fixau în scris înţelegerile de pace (şi comerţ) încheiate de conducătorii otomani cu liderii străini, musulmani sau nemusulmani, tributari sau nu. Astfel, actele oficiale juridico-diplomatice prin intermediul cărora conducerea Imperiului otoman a reglementat, pentru diferite intervale temporale, relaţiile de pace, alianţele politico-militare, sferele de influenţă, probleme comerciale, regimul juridic al străinilor în spaţiul otoman etc. se numeau, în cancelaria otomană, *'ahdnāme-yi hümāyûn* ("carte imperială de legământ"). În consecinţă, relaţiile de pace cu Ungaria, Polonia, Imperiul Habsburgic. Rusia şi Iran, de pace şi comerţ cu

---

[21] Franz Babinger, *op. cit.*, p. 118-122 (transliteraţie în alfabet arab) şi p. 123-124 (traducere germană).

[22] Referitor la valoarea juridico-politico-diplomatică a *'ahdnāme-yi hümāyn* în dreptul otoman al păcii, vezi J. Schacht, art. *'Ahd*, în E.I.[2], I, Leyden, 1960, p. 263; M. Feyda-M.S. Kütükoğlu, art. *'Ahdnāme*, în *Islām Ansiklopedisi*, I. *Cilt*, Ankara, 1949, p. 535-540; M. Bertoğlu, *R.O.T.A.*, 1958, Istanbul, p. 8; Mihai Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă. Cadrul juridic al relaţiilor româno-otomane în evul mediu*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1993, p. 55-63, 197-206; Viorel Panaite, *Pace, război şi comerţ*, p. 197-218; idem, *Limbajul politico-juridic în Islamul otoman*, art. *'Ahdnāme-yi hümāyûn*, p. 192-194.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Veneţia, Franţa, Anglia, Olanda, *raporturile complexe de protecţie tributară cu Ţara Românească, Moldova, Transilvania*, Hanatul Crimeei şi Ragusa (Dubrovnik) au fost reglementate de conducătorii otomani prin intermediul *'ahdnāme-yi hümāyûn*-urilor[23].

Din punct de vedere juridico-diplomatic islamico-osman, în *'ahdnāme* se stipula în scris "protecţia, iertarea" (*āmān*) şi "legământul contractual" (*'ahd*) sultanului faţă de un individ, o comunitate, un stat. *Ahdnāme*-lele emise de sultani pentru statele central- şi vest-europene, cât şi pentru cele din arealurile de frontieră otomane, cu rol de tratate politico-diplomatico-militare sau preponderent comerciale, au fost numite cel mai des în limbile occidental-europene *Capitulaţii* (în sensul de tratate de pace structurate pe articole sau capitole/*capitula*, în limba latină/)[24]. În ceea ce priveşte natura juridică a *'ahdnāme*-lelor, ele au oscilat între "unilateral" şi "bilateral": prin forma diplomatică şi prin concepţia de drept otomană, *'ahdnāme*-lele acordate de sultanii otomani aveau un evident caracter *unilateral*. Prin conţinut, prezenţa unor clauze structurate după principiul reciprocităţii, biunivocităţii, în cadrul *'ahbnāme*-lelor acordate unor state din zona de frontieră otomană (Veneţia, Ungaria, Polonia, Imperiul Habsburgic, Rusia) a determinat, pentru aceste acte, caracterul de *bilateral*[25].

În ceea ce priveşte relaţiile complexe, pe multiple planuri, otomano-române în secolele XV-XVIII, reglementate prin intermediul *'ahdnāme*-lelor, partea osmană, pe baza concepţiei juridice islamo-hanefite, considera aceste acte ca având un caracter *unilateral, revocabil şi provizoriu*. Partea română, fundamentată pe interpretarea juridică europeană, de tradiţie romano-bizantină, aprecia tratatele de pace cu otomanii ca fiind *bilateral-contractuale*, pe termen *lung*, grevate de *reciprocitatea* respectării jurămintelor date, încheiate în condiţii de "*egalitatea clauzelor*" şi de *parteneriat de negocieri*[26].

O *'ahdnāme-yi hümāyûn* avea, în general, un schelet, o structură diplomatică fixă, bine conturată[27], micile permutări topice interne ale unor elemente constitutive fiind nesemnificative din punct de vedere juridico-istoric. Pe baza acestei structuri interne de cancelarie a unei *'ahdnāme*-le, să întreprindem în continuare o analiză diplomatico-istorico-juridică a actului acordat în numele sultanului-copil Mehmed al IV-lea tânărului principe al Transilvaniei, Gheorghe Rákóczi al II-lea, în iunie 1649.

'Ahdnāme-aua începea cu formula invocării (*da'vet, invocatio*) numelor lui Allāh, Profetului Muhammad şi a "celor patru califi aleşi ai săi". *Tuğra*-ua (în limba persană *nişan*), semnătura sultanului-copil caligrafiată ornamental deasupra textului propriu-zis, preceda *'unvān*-ul (*intitulatio*), titulatura pompoasă, idealizată,

[23] M. Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă*, p. 55-59; V. Panaite, *Pace, război şi comerţ*, p. 197-198; idem, *Limbajul politico-juridic în Islamul otoman*, p. 192.

[24] M. Maxim, *op. cit.*, p. 18, 21; V. Panaite, *Pace, război şi comerţ*, p. 199-201.

[25] M. Maxim, *op. cit.*, p. 93; V. Panaite, *op. cit.*, p. 201-204.

[26] M. Maxim, *op. cit.*, p. 197-206.

[27] V. Panaite, *op. cit.*, p. 204-206.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a sultanului Mehmed al IV-lea, din care reţinem doar pretenţia grandomană de a fi stăpânul efectiv al Moldovei şi Ţării Româneşti *(Boğdān ve Eflāk)*[28].

O primă "particularitate diplomatică" a acestei *'ahdnāme-yi hümāyûn* este că partea documentului numită *nakl ve iblağ (naratio)* precede segmentele *elkab* şi *du'a*. Astfel, în *naratio* au fost rezumate prevederile legilor interne transilvane şi ale cutumei (obiceiului)[29], devenită tradiţie istorică, ce reglementau urcarea pe tron a principelui, solicitarea unei noi *'ahdnāme* şi poziţia Porţii Otomane în această situaţie. S-a menţionat că "din vechi timpuri" (*kadim ül-eyyāmdan*), după moartea unui principe al Ardealului, care a fost în ascultare şi supunere faţă de Înalta Poartă, "deoarece este lege confirmată" (*kānûn mukkarer olmağin*) ca urmaşul său la tron să fie ales dintre fiii, fraţii sau alte rude de sânge ale răposatului conducător, de către nobilii, "conducătorii celor trei naţiuni" (*üç millet a'yāni*) şi supuşii ţării, cu încuviinţarea imperială-sultanală (*izn-i hümāyûn ile*), cel ales şi demn de domnie şi supus Pragului Fericirii este confirmat în scaunul princiar. Această lege, existentă de pe vremea sultanului *Süleyman Hān Gāzî*-ul (*Kānûnî*), s-a aplicat cu ocazia urcării pe tronul Transilvaniei a lui Gheorghe Rákóczi I, s-a respectat şi în privinţa fiului său, Gheorghe Rákóczi al II-lea. Nobilii, conducătorii celor trei "naţiuni" şi supuşii Ardealului au trimis o cerere în acest sens la Istanbul, iar sultanul a acordat "acest *berāt* imperial şi această *'ahdnāme* plină de sinceritate" (*bu berāt-i hümāyûn ve 'ahdnāme-yi sidk-i meshuni virdüm*) la începutul lunii iunie 1649, confirmând astfel pe Rákóczi al II-lea în demnitatea de principe al Transilvaniei.

Urmează în *'ahdnāme* părţile diplomatice numite *elkab (inscriptio)*, în care au fost enumerate funcţia, titlurile onorifice şi rangul solicitantului actului imperial, şi *du'a (salutatio)*, o scurtă binecuvântare religioasă pentru tânărul principe transilvan.

Cele mai importante prevederi ale documentului, stipulaţii ce constituiau însăşi esenţa actului, erau cuprinse în *dispozitio (emr, hüküm)*: prin această *'ahdnāme-yi hümāyûn* sultanul a poruncit ca (*buyûrdûm ki)* nobilii, conducătorii celor trei "naţiuni", primarii oraşelor şi ceilalţi supuşi din Transilvania să-l recunoască pe Rákóczi al II-lea ca principe al lor, să-l ajute în rezolvarea afacerilor interne şi externe ale Principatului şi să nu se împotrivească ordinelor acestuia. La rândul său, principele să colaboreze în bună înţelegere cu reprezentanţii claselor conducătoare. Principele şi nobilii să nu-i asuprească pe supuşii lor şi să-i protejeze împotriva abuzurilor de orice fel (*re'āyā-yi ahvālin 'adālet üzere görüb ve oligelāna muhālef kimesneye zulm ve te'addi itdirmiye*)[30].

În eventualitatea unei viitoare succesiuni la tronul Transilvaniei, "potrivit cu *'ahdnāme*-aua imperială ce a fost dată mai înainte" (*mukaddemā virilān 'ahdnāme-yi hümāyûn mücebince*), să fie aleasă o persoană din familia principilor ardeleni

[28] *Ibidem*, p. 412-415 (analiza critică a dualităţii: teorie/concepţie juridică otomană – realităţi practice, concrete, caracteristică acestei probleme).

[29] *Ibidem*, p. 384-394.

[30] Despre principiul protecţiei contribuabilului, reglementare inserată în *'ahdnāme*-le, vezi M. Maxim, *op. cit.*, p. 101, 243; V. Panaite, *op. cit.*, p. 350-351.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care, ulterior, să primească confirmarea imperială. Clasele conducătoare din Principat să refuze candidatura şi alegerea unei persoane străine, din afara ţării. Şi "atât timp cât principele şi clasele conducătoare sunt supuşi şi fermi pe calea sinceritătii şi ascultării", fiind "şi prieten prietenului meu şi duşman duşmanului meu" (*ve dostuma dost ve düşmanima düşman olûb*)[31], "înţelegerea să nu fie stricată şi tratatul să nu fie încălcat" (*'ahd efken ve peymān siken olmiyalar*)[32].

Comandanţii otomani de graniţă şi detaşamentele militare otomane să nu treacă în secret sau organizat graniţa Transilvaniei (*beğlerbeğlerim ve sancakbeğlerim ve sāyir 'asāker-i nusret-i meāsirim sirren ve 'ilāniyyeten Erdel Vilāyeti hududin tecāvuz itmiyub*), să nu jefuiască şi să nu prade averile transilvănenilor, să nu ia robi dintre aceştia; vor fi eliberaţi robii creştini[33]. Aceeaşi conduită se cere şi din partea comandanţilor militari ardeleni. De către ambele părţi să fie pedepsiţi cei care au comis abuzuri "contrare liniştii şi păcii" (*emn-u āmāna muğāir*). Supuşii musulmani refugiaţi în Ardeal să fie trimişi înapoi în Imperiul otoman; acelaşi tratament faţă de negustorii otomani fugiţi cu întreaga lor avuţie.

Harāc-ul Transilvaniei să fie plătit an de an, cum a fost stabilit în trecut, la locul cuvenit şi la termenul fixat[34]. Să fie pedepsiţi cei care înaintează la Poarta Fericirii plângeri şi documente false despre principe şi stările de lucruri din Ardeal. Dacă voievozii Ţării Româneşti şi Moldovei, supuşi fiind Înaltei Porţi şi respectând condiţiile înţelegerii, prietenia şi buna vecinătate, vor fi atacaţi de duşmani, principele Ardealului să pornească cu armata sa în ajutorul lor, împotriva atacatorilor, sau să numească în fruntea corpului expediţionar pe un general de-al său.

Principele şi nobilii ţării să se îngrijească ca drumurile, podurile şi trecătorile din Ardeal să fie în bună stare, taberele militare să fie organizate iar depozitele cu provizii aprovizionate. Iar dacă are loc o campanie militară otomană în zonele Dunării mijlocii şi a Ungariei superioare, principele "să dea ajutor şi sprijin" (*mu'avenet ve hidmet eyleyeler*) fie conducând personal armata, fie delegând conducerea unui general al său[35]. Convenţiile şi tratatele de pace între Transilvania şi imperiali "din vremurile vechi" (*kadim ül-eyyāmdan*) să fie respectate de ambele părţi.

---

[31] Referitor la această veche şi extinsă practică cutumiară, consemnată şi sub formă de prevedere (lege) scrisă, într-o formulă ce a făcut carieră în dreptul internaţional al popoarelor, vezi: M. Maxim, *op. cit.*, p. 243-244; V. Panaite, *op. cit.*, p. 336-339.

[32] În legătură cu principiul respectării tratatelor (*'Ahde vefa prensibi/Pacta sunt servanda*) în teoria şi practica juridică islamico-otomană, vezi M. Maxim, *op. cit.*, p. 243; V. Panaite, *op. cit.*, p. 219-229.

[33] Despre protecţia teritoriului românesc împotriva injoncţiunilor otomane, despre anularea dreptului de jaf şi înrobire a creştinilor, vezi M. Maxim, *op. cit.*, p. 243; V. Panaite, *op. cit.*, p. 344-350.

[34] Pentru *tributul* plătit de Ţările Române Imperiului otoman în secolele XV-XVIII, vezi ultimele sinteze: M. Maxim, *op. cit.*, p. 197-261; V. Panaite, *op. cit.*, p. 163-167; 331-336 (ambele cu o bogată bibliografie, adusă la zi).

[35] Referitor la "ajutorul şi sprijinul" militar acordat de Ţările Române (Transilvania) Imperiului otoman şi la furnizarea de informaţii politico-diplomatico-militare pentru conducătorii de la Istanbul, vezi M. Maxim, *op. cit.*, 197-261, passim; V. Panaite, *op. cit.*, p. 339-343.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din partea otomană nimeni să nu comită vexaţiuni şi abuzuri asupra transilvănenilor, "contrar acestui tratat" (*bu 'ahda muğāyir*); să nu se ceară mărirea *harāc*-ului Transilvaniei; solilor şi reprezentanţilor Ardealului să li se dea "diurnele potrivit legii" (*nafakalari kānûn üzere virile*); principele să se căsătorească doar după ce primeşte "permisiunea noastră imperială" (*ruhsat-i hümāyûnumuz*). Conducătorii Poloniei, Ţării Româneşti sau Moldovei nu vor putea cumpăra cetăţi în Principat. Dacă vreun voievod răsculat al Ţării Româneşti sau Moldovei intenţionează să se refugieze în Transilvania, să nu fie primit, ci să fie prins şi trimis la Înalta Poartă. Robii musulmani aflaţi în Ardeal să fie eliberaţi "fără răscumpărare" (*ākçesiz*). Principele şi familia sa, împreună cu averile lor, vor fi protejate de către sultan "conform *'ahdnāme*-lei imperiale ce-a fost dată anterior" (*mukaddemā virilān 'ahdnāme-yi hümāyûn mücebince*)[36].

Atât timp cât Rákóczi al II-lea, nobilii, "conducătorii celor trei naţiuni" (*üç millet a'yānī*) şi supuşii principelui "respectă această înţelegere şi aceste condiţii" (*bu 'ahd ve şartin re'ayet idûb*) şi sultanul "aprobă şi confirmă această înţelegere şi pace" (*bu 'ahd ve 'āmāni mukarrer tûtub*), jurând pe numele lui Allāh să nu acţioneze împotriva lor[37]. Principele Transilvaniei, "ratificând această *'ahdnāme* imperială a mea" (*bu 'ahdnāme-yi hümāyûnumu tasdik idüb*), să fie investit, "ca altă dată" (*kemākān*), cu "steag şi drapel şi buzdugan şi caftan" (*sancak ve 'alem ve topuz ve hil'at virile*). Întărirea (*te'id, sanctio*) părţii *dispozitio (hüküm)* urmează firesc: "astfel să se ştie şi să se dea ascultare Ilustrului Semn" (*şöyle bilālār 'alamet-i şerife i'timād kilālar*).

Datarea (*tarih, datatio*) şi indicarea locului de emitere (*tahrir yeri*) încheie textul propriu-zis al documentului: "scris în prima decadă a lunii *cemādi ül-āhir*, anul *1059 H.*, în localitatea Constantinopol cel bine-păzit" (*tahriren fī evāyil-i şehr-i cemādi el-āhire sene tis' u hamsin u elf, bemakām-i Konstantiniyye el-mahrûset*), la 12-21 iunie 1649[38]. (Aceeaşi structură internă diplomatică poate fi identificată, cu unele omisiuni nesemnificative, şi în cazul *berāt-i hümāyûn*-ului din 12-21 iunie 1649, analizat anterior.)

Cea de-a treia "scrisoare otomană de protecţie" a fost epistola marelui vizir (*mektub-i sadrazam*) Kara-Murād paşa adresată tânărului principe Gheorghe Rákóczi al II-lea, misivă ce a însoţit celelalte două acte oficiale analizate anterior, *berāt-i hümāyûn* şi *'ahdnāme-yi hümāyûn*, şi a fost înmânată în acelaşi cadru oficial. După confirmarea primirii solului Ştefan Sérédi şi a "*harāc*-ului Ardealului pe doi ani" (*iki yillik Erdel harāci*), 15.000 × 2 = 30.000 galbeni, marele vizir a amintit faptul că diplomatului transilvan i s-a acordat înalta onoare de a fi primit de

[36] Vezi M. Maxim, *op. cit.*, p. 197-261, passim; V. Panaite, *op. cit.*, p. 351-359.

[37] Despre rolul, valoarea şi implicaţiile teoretico-juridice şi practice ale jurământului emitentului pe un act oficial otoman, vezi M. Maxim, *op. cit.*, p. 240-261, passim; V. Panaite, *op. cit.*, p. 314-322.

[38] Franz Babinger, *op. cit.*, p. 126-139 (transliteraţie în alfabet arab) şi p. 140-149 (traducere germană).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

însuşi sultanul-copil Mehmed al IV-lea. Kara-Murād paşa i-a sfătuit pe principe şi pe ardeleni să fie supuşi, credincioşi şi ascultători Porţii Otomane şi să se abţină de la acţiuni şi atitudini potrivnice acesteia. "Acum fiindu-vă dăruită vouă (...) o *'ahdnāme* imperială plină de graţie pentru stăpânirea Ardealului" (*Hāliyā size... Erdel hükümeti içün 'ahdnāme-yi hümāyûn-i mulātafet-i meşhûn ihsān olunûb*), un *berāt-i hümāyûn* şi o *mektub-i sadrazam*, Mahmûd *kapacibāşi* a fost însărcinat să le înmâneze destinatarului, în cazul unei festivităţi solemne, împreună cu caftanul de onoare preţios şi cu un superb cal, frumos împodobit. Principele era îndemnat, "potrivit cu *berāt*-ul imperial şi cu *'ahdnāme*-aua purtătoare de prosperitate" (*berāt-i hümāyûn ve 'ahdnāme-yi sa'ādet-i makrûnda... vech üzere*), să exercite, să apere şi să protejeze în bune condiţii stăpânirea şi administrarea Ardealului, să fie drept cu supuşii săi şi să nu-i asuprească, să îndeplinească serviciile faţă de Înalta Poartă, să trimită cu regularitate *harāc*-ul ţării, să persevereze cu sinceritate pe calea supunerii şi servituţii, să se abţină cu fermitate de la atitudini şi acţiuni contrare Pragului Fericirii. În schimbul acestui comportament, principele se va considera destinatarul favorurilor şi graţiilor prea-înalte ale conducerii otomane. De asemenea, principele să înştiinţeze periodic înaltele autorităţi de la Istanbul despre "stările de lucruri ale Ţării Ardealului" (*Erdel memleketinin... ahvālin...*). Scrisoarea, nedatată şi nelocalizată în original (lipsesc părţile diplomatice *tarih* şi *tahrir yeri*), a fost redactată la Istanbul, fie în aceeaşi perioadă cu primele două acte amintite şi analizate anterior (12-21 iunie 1649), fie imediat după această decadă[39].

Reglementarea politico-juridică a relaţiilor otomano-transilvane în perioada protecţiei tributare (*himāyet-harācgüzār*) – (1541-1699), a avut deci la bază *acte contractuale bilaterale*, prin care ardelenii s-au situat mai mult în raporturi de *"închinare" protejată* faţă de Înalta Poartă decât în relaţii de dependenţă efectivă[40]. Aceste acte contractuale bilaterale, unele descoperite şi publicate[41], se numeau, în

---

[39] Jan Rypka, *op. cit*,, p. 215 (fotocópie), p. 216 (transliteraţie în alfabet arab) şi p. 217-219 (traducere germană şi notele aferente).

[40] Mihai Maxim, *"Capitulaţiile" în istoria relaţiilor româno-otomane în evul mediu*, în vol. *Din cronica relaţiilor poporului român cu popoarele vecine*, I, Editura Militară, Bucureşti, 1984, p. 74-106; idem, *Cu privire la statutul de 'ahd al Ţărilor Române faţă de Poartă. Consideraţii pe marginea unor izvoare otomane*, în RdI, t. 39, nr. 6/1986, Bucureşti, p. 523-534; idem, *Din nou pe urmele vechilor tratate ale Moldovei şi Ţării Româneşti cu Poarta Otomană*, în RdI, t. 40, nr. 2/1987, Bucureşti, p. 157-172; idem, *Sur la question des 'ahidnāme octroyés par le sultans ottomans aux princes de la Moldavie et de la Valachie*, în "Transylvanian Review", vol. III, no. 1/Spring 1994, Cluj-Napoca, p. 3-14; idem, *Ţările Române şi Înalta Poartă. Cadrul juridic al relaţiilor româno-otomane în evul mediu*, cu o prefaţă de Prof. Halil Inalcik, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1993, p. 143-266, passim; idem, *Principatele Române şi Imperiul otoman. 2. Cadrul juridic: statutul Principatelor Române faţă de Înalta Poartă*, în *O Istorie a Românilor. Studii critice*, coordonatori: S. Fisher-Galaţi, D.C. Giurescu, I.A. Pop, Cluj-Napoca, Fundaţia Culturală Română, 1998, p. 135-142; idem, *L'Empire Ottoman au Nord du Danube et l'autonomie des Principautés Roumaines au XVIe siècle. Études et documents*, Istanbul, Les Editions Isis, 1999, 273 p; V. Panaite, *Pace, război şi comerţ*, 1997, p. 328-359, 431.

[41] Tahsin Gemil, *"Capitulaţiile" Transilvaniei de la jumătatea secolului al XVII-lea*, în AIIAI, XXIII, nr. 2/1986, Iaşi, p. 717-721; vezi prezentarea generală realizată de Călin Felezeu, *Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană (1541-1688)*, p. 23-29, 136-172.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

terminologie diplomatică otomană, *'ahdnāme-yi hümāyûn, berāt-i hümāyûn* ("diplomă", "act de numire în funcţie"), *nişan-i hümāyûn* ("semn împărătesc"), *hatt-i şerif* ("scriere ilustră", adică având autograful sultanului însuşi). Cele descoperite, analizate şi prezentate de Franz Babinger şi Jan Rypka, ignorate pe nedrept în istoriografia românească a problemei[42] şi, cu unele excepţii, în cea mondială, vin să confirme, o dată în plus, complexa realitate istorică otomano-transilvană precizată anterior. Din punct de vedere al conţinutului, *'ahdnāme-yi hümāyûn*-ele acordate Transilvaniei se prezentau ca *acte de privilegii*, garantând confirmarea sau reconfirmarea în domnie, sprijinul şi protecţia otomană etc., în schimbul unor obligaţii financiare, militare, logistice, informaţionale etc. Astfel, *'ahdnāme-yi hümāyûn* din iunie 1649 a fost un act tipic de confirmare în domnie a unui principe transilvan (Gheorghe Rákóczi al II-lea) la opt luni de la urcarea pe tron, de garantare a unor privilegii, de asumare a unor obligaţii etc. A fost, de asemenea, un exemplu de reînnoire periodică, la fiecare schimbare a "părţilor contractante" (în acest caz, o dublă succesiune: urcarea pe tronul sultanal a copilului Mehmed al IV-lea şi pe scaunul princiar a lui Gheorghe Rákóczi al II-lea), a documentelor oficiale ce stabileau şi garantau statutul complex de *'ahd*, de *protecţie tributară (himāyet-harācgüzār)* al Transilvaniei în raporturile cu Imperiul otoman.

Pe baza analizei celor trei importante acte otomane înmânate lui Gheorghe Rakóczi al II-lea (*'ahdnāme-yi hümāyûn, berāt-i hümāyûn* şi *mektub-i sadrazam*) în iunie 1649, se pot face unele consideraţii referitoare la *titlurile* acordate de conducătorii otomani principilor Transilvaniei, marilor voievozi şi domni ai Ţării Româneşti şi Moldovei, la mijlocul secolului al XVII-lea. Astfel, Gheorghe Rákóczi al II-lea a fost numit "principe/conducător/guvernator al Ardealului"

[42] Cele trei documente oficiale otomane analizate în prezenta contribuţie au fost incluse şi rezumate, cu unele inexactităţi terminologico-diplomatice, de Mihail Guboglu în *Catalogul documentelor turceşti*, vol. II (*1455-1829*), D.A.G.S., Bucureşti, 1965, p. 89-90 (*'ahdnāme-yi hümāyûn*, doc. nr. 274), p. 88 (*berāt-i hümāyûn*, doc. nr. 273), p. 90 (*mektûb-i sadrazam*, doc. nr. 275), cu trimitere la analizele realizate de Franz Babinger şi Jan Rypka. Deşi importanţa istorico-documentară a acestor acte oficiale otomane ar fi impus o ediţie integrală în limba română, conform standardelor actuale în domeniul editării izvoarelor istorice otomane (facsimil, transliteraţie în alfabet latin, traducere românească, note şi comentarii istorice), totuşi ele nu au fost incluse în culegerea de documente otomane realizată de Tahsin Gemil, *Relaţiile Ţărilor Române cu Poarta Otomană în documente turceşti (1601-1712)*, D.A.G.S., Bucureşti, 1984. Respectivele documente otomane au fost trecute cu vederea şi în alte contribuţii ale turcologului român (vezi *supra*, notele n-le 5, 9, 41). Cele trei izvoare istorice otomane au fost ignorate, în analizele istorico-juridice întreprinse, şi de Mihai Maxim (vezi *contribuţiile* citate la nota nr. 40), sau de Viorel Panaite (*lucrările* citate la notele n-le 14 şi 20). În ultimii ani, aceste documente sultanalo-vizirale au fost folosite de Dan Prodan (*contribuţia* citată la nota nr. 2; idem, *Studiile lui Franz Babinger referitoare la istoria românilor şi a relaţiilor româno-otomane în evul mediu (secolele XIV-XVII)*, în "Hierasus", X, 1997, Botoşani (p. 119-170, p. 120, 138-141), Călin Felezeu (vezi nota nr. 9, p. 209-214, 291; totuşi, autorul clujean nu a inclus *'ahdnāme-yi hümāyûn* din iunie 1649 în lista actelor oficiale otomane acordate Transilvaniei (1541-1688) şi nici contribuţia lui Fr. Babinger/1920 în bibliografia selectivă a temei studiate), Veniamin Ciobanu (vezi *lucrarea* citată la nota nr. 5, p. 22-25).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(*Erdel hākimi olān Rākoçi George, Erdel hākimine...*) sau "fiind principele/conducătorul/guvernatorul Ţării Ardealului" (*Erdel Vilāyetine hākim olûb...*). Liderii Transilvaniei, pe la mijlocul secolului al XVII-lea, au fost numiţi, în general, "principi/conducători/guvernatori al Ardealului" (*Erdel hākimleri)*, "... ai Ţării Ardealului" (*Erdel Vilāyetine hākimleri*), "cei care sunt principi/guvernatori/conducători ai Ardealului" (*Erdel hākimi olunlar*) sau "... ai Ţării Ardealului" (*Erdel Vilāyetine hākim olunlar*). Gheorghe Rákóczi I, tatăl destinatarului actelor sultanale-vizirale din iunie 1649, a fost considerat: "fostul principe/conducător/guvernator al Ţării Ardealului" (*Erdel Vilāyetine hākim olmuş)*. Actele oficiale analizate anterior i-au fost acordate lui Gheorghe Rákóczi al II-lea "pentru conducerea/domnia/stăpânirea/guvernarea Ardealului" (pentru recunoaşterea politico-diplomatică a "calităţii de principe/de conducător/ de stăpân/de guvernator al Ardealului") – (*sana Erdel hükümeti içûn, Erdel hükümeti, Erdel hükümetinin*) sau "... al Ţării Ardealului" (*Erdel Vilāyetinin hükümetinin*).

Liderilor români extracarpatici li s-au acordat, de către oficialii otomani, titlurile de "voievozi al Ţării Româneşti şi Moldovei" (*Eflāk ve Boğdān voyvodalari*) sau "stăpâni/conducători/guvernatori ai Ţării Româneşti şi Moldovei" (*Eflāk ve Boğdān hākimler*).

Titlul oficial acordat de poarta Otomană conducătorilor Transilvaniei (*hākim*) reflectă, în primul rând, stadiul concret şi nivelul real al relaţiilor complexe, multiplane, otomano-transilvane la mijlocul secolului al XVII-lea, după normalizarea relaţiilor osmano-ardelene în primii ani ai domniei lui Gheorghe Rákóczi I şi înainte de acordarea marelui vizirat lui Köprülü Mehmed paşa (1656), campania militară organizată de Gheorghe Rákóczi al II-lea pentru ocuparea tronului polon (1657) şi de războiul antiotoman al celor trei ţări româneşti (1658-1660). În al doilea rând, titlul reliefează, indirect, situaţia internă şi poziţia externă a celor două "părţi contractante": *Imperiul otoman*, aflat în faza staţionară a evoluţiei sale, cu instabilitate şi tulburări interne, implicat în Mediterana estică în războiul cu Veneţia, cu o diminuare a rolului său politico-diplomatico-militaro-decizional în Europa Centrală. *Transilvania*, independentă *de facto*, cu o stabilitate internă asigurată de domnia centralizată a lui Gheorghe Rákóczi I şi participantă la Războiul de 30 de ani, încheiat favorabil şi avantajos pentru Principat, evident în concordanţă şi cu interesele otomane antihabsburgice în Europa Centrală.

Conducătorilor Ţării Româneşti şi Moldovei li s-au acordat titlurile oficiale de *voyvoda*, voievod (poate, în primul rând, cu referire la atribuţiile militare, de conducători ai armatei ţării, ai liderilor de la Bucureşti şi Iaşi) şi de *hākim*, domn, stăpân, guvernator. Ultimul apelativ otoman ar putea fi o întregire de titulatură pentru factorii supremi de decizie moldo-munteni, pentru binomul "mare voievod şi domn". Să nu uităm că "titularii" (cu *berāt-i hümāyûn* sau *'ahdnāme-yi hümāyûn*) de la Bucureşti şi Iaşi erau Matei Basarab (1632-1654) şi Vasile Lupu (1634-1653), unele dintre cele mai puternice personalităţi politice, militare, cultural-ctitoriceşti etc. româneşti din secolul al XVII-lea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În concluzie, titlurile oficiale conferite de Poarta Otomană conducătorilor Transilvaniei (*hākim*), dar şi celor din Ţara Românească şi Moldova (*voyvoda, hākim*) la mijlocul secolului al XVIII-lea reflectau, concret şi realist, faptul că puterea efectivă şi atribuţiile lor interne şi externe se exercitau conform legilor proprii româneşti şi în cadrele "protecţiei tributare" otomane (statutul de *'ahd, hiyāmet-harācgüzār*). Cadre şi limite ce erau interpretate, aplicate şi respectate fluctuant, în funcţie de o serie de factori permanenţi sau conjuncturali interni şi externi, pe care i-am conturat sumar în rândurile anterioare. Sursele puterii principelui transilvan erau: internă românească (*libera electio et liberus exercitus)* şi externă otomană (de acceptare şi confirmare oficială prin *berāt-i hümāyûn, 'ahdnāme-yi hümāyûn* etc.)[43]. Pe de altă parte, titlurile oficiale diferite (*hākim, voyvoda*) atribuite de factorii de putere de la Istanbul celor trei conducători români[44] denotă o diferenţă de statut juridico-politic între Transilvania, pe de o parte, şi Ţara Românească şi Moldova, pe de altă parte, în raporturile lor cu Imperiul otoman. Astfel, regimul de *protecţie tributară* otomană s-a exercitat, pe la mijlocul secolului al XVII-lea, asupra Transilvaniei într-o formă *preferenţială*, cu sporite posibilităţi de iniţiativă şi de acţiune, deosebindu-se, în anumite limite şi cadre, de cel aplicat Ţării Româneşti şi Moldovei într-o formă *restrictivă*[45].

Sintetizând prevederile stipulate în *'ahdnāme-yi hümāyûn* din iunie 1649, coroborate cu cele ale *berāt-i hümāyûn* şi *mektub-i sadrazam* din aceeaşi perioadă, acte acordate lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, observăm că *Poarta Otomană*:

- garantează *conservarea deplină* a "drepturilor şi libertăţilor" ţării, a credinţelor religioase practicate în Transilvania, a legilor, datinilor şi obiceiurilor Principatului, sintetic formulat: *autoguvernarea şi autoadministrarea ţării, fără nici un amestec otoman*;
- asigură *inviolabilitatea* graniţelor şi teritoriului Transilvaniei, a averilor ardelenilor faţă de injoncţiuni otomane; *eliberarea* robilor creştini şi trimiterea lor în ţară, *circulaţia şi activitatea* negustorilor creştini la sudul Dunării;
- asigură *respectarea* valorii *harāc*-ului Transilvaniei fixată deja şi *tratamentul diplomatic* adecvat acordat solilor ardeleni; *neînstrăinarea* unor cetăţi sau teritorii ale Principatului către un solicitant extern; *protecţia* principelui, a familiei sale şi a averilor lor;
- sultanul *jură* pe numele lui Allāh, a Profetului Muhammad şi a celor patru califi "aleşi", să respecte prevederile stipulate în *'ahdnāme-yi hümāyûn* (atât timp cât şi cealaltă parte nu o încalcă în nici un fel), obligându-se să "protejeze" şi să "apere" Transilvania de orice agresiune externă;

---

[43] Pentru detalii vezi Călin Felezeu, *op. cit.*, p. 190-220.

[44] Vezi şi Veniamin Ciobanu, *Titlurile atribuite principilor Transilvaniei, domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti, expresie a statutului lor juridic (secolul XVII)*, în AIIIXI, tom XXXIV, Iaşi, 1997, p. 23-38 (în special p. 23-29).

[45] Vezi şi C. Felezeu, *op. cit.*, p. 325-328.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

- *cere* ca principele să fie "prieten prietenului şi duşman duşmanului" sultanului, adică să ducă o *politică externă concertată* (dar nu monopolizată, pentru că, prin prezentul act, sultanul recunoaşte convenţiile şi tratatele de pace încheiate între Transilvania şi Habsburgi în trecut, cerând chiar respectarea lor!) cu cea a Înaltei Porţi şi *să furnizeze* detaşamente militare auxiliare, provizii şi informaţii politico-militare în caz de nevoie.

Transilvania, prin principe şi clasele conducătoare, era obligată:

- *să plătească harāc*-ul şi *pişkeş*-urile fixate, în condiţiile stabilite;
- *să nu atace* posesiunile otomane de la graniţa comună sau voievodatele Moldovei şi Ţării Româneşti (ci *să le sprijine* militar la nevoie), să ofere ajutor militar, provizii şi informaţii politico-militare;
- *să înapoieze* fără răscumpărare prizonierii şi negustorii fugari cu averile lor;
- *să nu acorde* azil politic şi sprijin de orice fel voievozilor răsculaţi din provinciile extra-carpatice româneşti, ci să-i prindă şi să-i trimită la Istanbul;
- supuşii *să nu fie asupriţi* în nici un fel, evitându-se astfel posibilele tulburări interne;
- *să-şi alinieze* politica externă la cea promovată de otomani şi, în particular, *să-şi apere* propriile interese geo-politice, strategice, militare etc.;
- *să respecte* prevederile acelei *'ahdnāme-yi hümāyûn*.

Toate aceste obligaţii şi garanţii reciproce definesc statutul de *'ahd, de protecţie tributară (himāyet-harāçgüzār)* rezervat Transilvaniei (bineînţeles, şi Moldovei şi Ţării Româneşti) în relaţiile cu Poarta Otomană în evul mediu[46].

Un singur aspect al analizei *'ahdnāme-yi hümāyûn* din iunie 1649 se mai impune a fi lămurit. Am amintit că aceste "capitulaţii" – acte contractuale bilaterale – se numeau, pe lângă alte denumiri, *'ahdnāme-yi hümāyûn* sau *berāt-i hümāyûn*. Atunci, de ce i s-a acordat lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, în iunie 1649, în acelaşi timp, o *'ahdnāme-yi hümāyûn* şi un *berāt-i hümāyûn*? *'Ahdnāme*-aua era actul de privilegii fundamental acordat personal principelui, iar *berāt*-ul (în acest caz!) era actul secundar, scrisoarea de însoţire, rezumativă, a *'ahdnāme-yi hümāyûn*, de prezentare şi acreditare a lui Mahmûd *kapucibāşi* pe lângă conducătorul Transilvaniei, "chitanţa" de confirmare a plăţii *harāc*-ului.

Á propos de *harāc*. În textul *berāt*-ului apare formula: *iki yillik Erdel harāci ("harāc*-ul Ardealului pe doi ani")[47], identică cu expresia din scrisoarea marelui vizir (*mektub-i sadrazam*) către principe[48]. Dar pentru care "doi ani"? Pentru *1649* şi, retroactiv, pentru *1648*, neachitat încă de Gheorghe Rákóczi I (datorită decesului său, la 15 octombrie 1648) până la limita cronologică teoretică extremă, 26 octombrie (Sf. Dumitru) 1648? Sau pentru *1649* şi *harāc*-ul *anual suplimentar extraordinar* de 5.000 de galbeni, pentru *1646-1647-1648* (3 × 5.000 = 15.000 galbeni), pretins de conducătorii otomani lui Rákóczi I, refuzat şi neachitat de acesta, şi plătit abia acum,

[46] Vezi M. Maxim, *contribuţiile* citate la nota nr. 40 (concluziile).
[47] Franz Babinger, *op. cit.*, p. 116-117, 12.
[48] Jan Rypka, *op. cit.*, p. 216-217.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în iunie 1649, de fiul său, drept condiţie *sine qua non* a confirmării sultanale a urcării sale pe tron? Dar *harāc*-ul Transilvaniei nu a cunoscut între 1649-1658 o majorare peste valoarea "din vechime" de 15.000 de galbeni anual[49] (anumite prevederi ale tratatului de pace de la Linz, ce ar fi "justificat" majorarea suplimentară extraordinară, au devenit caduce după moartea lui Rákóczi I), iar *'ahdnāme-yi hümāyûn* preciza clar că Poarta Otomană nu va cere o sporire a acestuia în anii următori lui 1649 (*vilāyet-i merkumden kadimdan oligelāndan ziyāde virgü taleb olunmiya*), cercetările viitoare în bogatele arhive otomane vor lămuri acest amănunt.

Turcologii Franz Babinger şi Jan Rypka au sesizat exact, analizând şi publicând cele trei acte oficiale otomane, calitatea acestora de "scrisori turceşti de protecţie" (*türkische Schutzbriefe*) în cadrul regimului economico-politico-juridic de *'ahd, de protecţie tributară (himāyet-harācgüzār)* în care a fost încadrată Transilvania în "Pax Ottomanica", în ultima instanţă caracterul complex al relaţiilor pe multiple planuri româno(transilvano)-otomane în evul mediu.

'Ahdnāme-yi hümāyûn din iunie 1649 este o dovadă în plus a faptului că *'ahdnāme*-lele acordate de Înalta Poartă Transilvaniei în secolele XVI-XVII *au existat cu adevărat*, ca *acte în sine*, confirmând, încă o dată, concluzia turcologului Mihai Maxim: *"Si pour les 'ahidnāme acordés par les empereurs ottomans aux princes de la Transylvanie entre 1541-1690 il n'y a pas de problèmes, l'existence de cette catégorie des actes etant indoubitable* (subl. D.P.), la question des *'ahdnāme* octroyés aux voïévodes de la Moldavie et de la Valachie comporte encore des discussions dans l'historiographie"[50].

L'ANNÉE 1649 DANS LES RELATIONS OTTOMANO-TRANSYLVAINES (Résumé)

L'année 1649 a été plus qu'une année ordinaire dans le cadre des relations complexes ottomano-transylvaines. C'était l'année où la Sublime Porte a accordé au jeune prince de la Transylvanie, Gheorghe Rákóczi le II-e un *berāt-i hümāyûn* et une *'ahdnāme-yi hümāyûn* (datés 12-21 juin 1649, Istanbul-les deux découverts dans les Archives de Karlsruhe/Baden et publiés par le grand turcologue allemand Franz Babinger), accompagnés d'une lettre du grand vizir (*mektûb-i sadrazam)* Kara-Murād pacha, envoyée au même destinataire (rédigée dans la même periode, découverte dans les Archives de Göttingen et publiée par le grand turcologue tchèque Jan Rypka).

En résumant le contenu de ces trois documents très importants, nous constatons que la *Sublime Porte* :

[49] Tahsin Gemil, *Date noi privind haraciul Ţărilor Române în secolul al XVII-lea, loc. cit.*, p. 1444-1445; idem, *"Capitulaţiile" Transilvaniei de la jumătatea secolului XVII, loc. cit.*, p. 717-721; C. Felezeu, *op. cit.*, p. 290-291.

[50] M. Maxim, *Sur la question des 'ahidnāme octroyés par les sultans ottomans aux princes de la Moldavie et de la Valachie, loc. cit.*, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

- *garantit l'election* du prince par le "pays", parmi les membres de la famille princière autochtone et chrétienne, prince que devait recevoir la confirmation et l'investiture de la part du sultan ;

- *garantit la conservation complete* des "droits et des libertés" du pays, des croyances religieuses existantes en Transylvanie, des lois, des coutumes et des traditions de la Principauté, idée synthétiquement résumée dans les mots suivantes: *l'autogouvernement et l'autoadministration du pays, sans aucune intervention ottomane*;

- *assure l'inviolabilité* des frontières et du territoire de la Principauté, des richesses des Transylvanie par les non-injonctions ottomanes; *la libération* des esclaves chrétiens et leur envoi dans le pays; *la circulation* des commerçants chrétiens au Sud du Danube;

- *assure le respect* de la valeur, établie déjà, du *harāc* de la Transylvanie et le traitement diplomatique adéquat des messagers transylvains; *la non-alienation* des certains châteaux-forts ou des territoires de la Principauté, la protection du prince, de sa famille et de leur fortune;

- le sultan promet solennement, au nom d'Allāh, de Prophète Muhammad et de "Quatre califes choisis", *de respecter les previsions de l'ahdnāme-yi hümāyûn* (aussi longtemps que l'autre partie ne transgresse l'acord), *s'engageant* à "proteger" et à "defendre" la Transylvanie contre toute agression externe;

- *demande* que le prince soit "l'ami de l'ami et l'ennemi de l'ennemi" du sultan, c'est-à-dire que sa politique extérieure devait être concertée et non pas monopolisée, parce que, par le présent document, le sultan reconnaissait la validité des conventions et des traités de paix conclus avant, entre la Transylvanie et les Habsbourgs, en demandant même qu'ils soient respectés, donc il fallait agir de concert avec la Sublime Porte, et *fournir* au besoin des détachements militaires auxiliaires, des provisions et des informations politico-diplomatique-militaires.

La Transylvanie, par son prince et les classes dirigeantes, était obligée:

- *de payer le harāc* et les *pişkeşes* établis, dans les conditions prevues;

- *de ne pas attaquer* les possessions ottomanes de la frontière commune ou les voïvodates de la Moldavie ou de la Valachie (mais au contraire, les soutenir du point de vue militaire au besoin), d'offrir l'aide militaire, les provisions et les informations politico-diplomatique-militaires nécesaires;

- *de rendre* sans rançon les prisonnieres et les commerçants déserteurs aves leurs fortunes;

- *de ne pas accorder* le droit d'asile politique et toute protection aux voïvodes rebelles des provinces extracarpatiques roumaines, mais de les capturer (rattrapper) et de les envoyer à Istanbul;

- les sujets *ne devaient pas être opprimés*, en évitant ce cette manière les éventuels soulèvements populaires;

- *accorder* sa politique extérieure à celle promue par les Ottomans;

- *de respecter* les prévisions du présent *'ahdnāme-yi hümāyûn*.

Toutes ces obligations et garanties précisaient le statut de *'ahd, de "protection tributaire" (hiyāmet-harāçgüzār)*, réservé à la Transylvanie (à la Moldavie et à la Valachie aussi) dans les relations avec la Sublime Porte du Moyen Âge.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Franz Babinger ainsi que Jan Rypka ont correctement compris la qualité de ces documents officiels ottomans de "lettres turques de protection" (*türkischen Schutzbriefe)*, dans le cadre du régime economico-politico-diplomatique-juridique-militaire de *'ahd, de hiyāmet-harācgüzār (de "protection tributaire").*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VENIAMIN CIOBANU

INFORMAŢII DOCUMENTARE PRIVIND POLITICA ORIENTALĂ A ANGLIEI (1786-1791)

Urmărind, cu tenacitate, obiectivele politicii sale orientale, Rusia nu a mai respectat nici măcar aparenţele "independenţei" Crimeii, independenţă pe care o recunoscuse, formal, prin Convenţia de la Ainalî-Kavak, din 21 martie 1779. În consecinţă, la 8 aprilie 1783, Rusia a anexat Crimeea, *criza crimeeană*, care dominase problema orientală, timp de aproape un deceniu, fiind lichidată un an mai târziu, adică la 8 ianuarie 1784, când a fost încheiată şi convenţia turco-rusă de cedare a Crimeii, de către Poarta Otomană[1].

Termenii în care a fost "rezolvată" *criza crimeeană* au surprins cercurile diplomatice de la Istanbul. Dobândind Crimeea, Rusia îşi asigura controlul asupra Mării Negre şi îşi deschidea calea către dominaţia comercială, mai întâi, în Marea Mediterană, în detrimentul Angliei şi al Olandei[2]. De aceea, Anglia nu a fost de acord cu anexarea Crimeii de către Rusia. Opoziţia ei s-a limitat, totuşi, doar la tentativa de mediere a conflictului turco-rus în problema crimeeană, tentativă făcută, la cererea porţii, în scopul determinării Rusiei să renunţe la anexarea Crimeii, dar aceasta a refuzat să ia în considerare demersul britanic[3].

Anexarea Crimeii era apreciată, deci, în Cabinetele europene, drept o etapă decisivă, parcursă de Rusia, în realizarea planurilor sale de dezmembrare a Imperiului otoman. Modificarea situaţiei internaţionale a făcut, însă, imposibilă declanşarea, pe scară largă, de către Rusia, a acelui proces, în anul 1784. Încheierea păcii dintre Anglia şi coloniile nord-americane a dispensat Franţa de un mare efort de război, dându-i posibilitatea să-şi concentreze atenţia asupra *problemei orientale*. La rândul ei, Anglia, nemulţumită de refuzul Rusiei de a o sprijini, în timpul războiului, cel puţin printr-o demonstraţie navală, nu mai avea motive să

[1] Cf. Robert Salomon, *La politique orientale de Vergennes (1780-1784)*, Paris, 1935, p. 93-94; Andreas Bode, Die Flottenpolitik Katharinas II und die Konflikte mit Schweden und der Türkei (1768-1792), in Komission bei Otto Harrassowitz-Wiesbaden, München, 1978, p. 105-106, 109; Al. Vianu, *Geneza senedului din 1783*, în RA, 1, 960, p. 223, 228.

[2] RA, 1, 1960, p. 223, 228.

[3] Cf. Robert Salomon, *op. cit.*, p. 244-245.

Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", tom. XXXVII, 2000, p. 223–247.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

păstreze *neutralitatea binevoitoare* faţă de intenţia Rusiei de a opera o nouă transferare a flotei sale din Marea Baltică în Marea Mediterană, aşa cum procedase în anul 1770. Pe de altă parte, Prusia, urmărea, cu nelinişte, eforturile Austriei de a-şi consolida poziţiile în spaţiul german. Între acţiunile diplomatice, întreprinse de Prusia, în scopul de a împiedica modificarea, în devafoarea ei, a echilibrului de forţe, din acel spaţiu, s-a numărat şi constituirea Ligii Principilor Germani[4]. Ca urmare, s-a ajuns şi la concluzia că implicarea Austriei în războiul ruso-turc (1787-1792) avea, în realitate, "its roots in Kaunitz's long-standing animosity towards Prusia"[5]. Vizând, deci, asigurarea hegemoniei Habsburgilor Austrieci în spaţiul german, Kaunitz a luat în considerare necesitatea revigorării alianţei austro-franco-ruse, ce se dovedise atât de eficace, în timpul Războiului de şapte ani (1756-1763), încât împinsese Prusia foarte aproape de punctul colapsului. De data aceea, cancelarul austriac avea "misiuni" precise pentru fiecare membru al coaliţiei. Dacă Franţa urma a fi "utilizată", "only as a check against Prusia's potential ally", adică Anglia, în schimb, Rusia trebuia implicată direct în operaţiunile militare "against his hated rival"[6]. Nu este, totuşi, mai puţin adevărat că, din punctul de vedere al lui Kaunitz, intrarea Austriei în război a constituit şi *"a diplomatic device to preserve the Russian alliance and to limit Russian expansion"* (s. Ven. C)[7].

Colaborarea Rusiei era căutată, de asemenea, cu aceeaşi asiduitate şi de cancelarul şi ministrul de externe al Prusiei, Ewald Friedrich Hertzberg. El considera alianţa cu Rusia mai importantă chiar decât una cu Anglia, deoarece credea că era singura posibilitate de a o desprinde de Austria şi a o readuce alături de Prusia, motiv pentru care a fost, de la început, favorabil "planului grec" al Ecaterinei a II-a[8]. În acest scop, ţarina trebuia convinsă că numai în alianţă cu Prusia şi Anglia, "ihren «schönen» Plan ins Werk setzen können"[9], elaborând celebrul său plan de împărţire a Imperiului otoman, cunoscut în istorie ca "planul Hertzberg"[10].

În acele împrejurări, politica orientală a Marii Britanii a intrat într-o nouă fază. Deşi cunoscută în toate componentele sale principale datorită numeroaselor contribuţii documentare şi interpretative ale istoriografiei europene, îndeosebi cărora li se adaugă cele româneşti, problematica nu a fost, totuşi, epuizată.

Diverse aspecte ale acesteia, abordate tangenţial sau, pur şi simplu, ignorate, dar nu mai puţin importante, pentru reconstituirea tabloului general al politicii orientale a Angliei, în deceniul nouă al secolului al XVIII-lea – datorită implicaţiilor asupra evoluţiei *problemei orientale*, în general, şi încă într-o fază marcată de câteva evenimente, a căror importanţă nu mai trebuie subliniată, şi anume

[4] Cf. A. Roider, Jr, *Josef II and theTurkish War*, în SEER, LIV, nr. 4 (1976), p. 539.
[5] *Ibidem*.
[6] *Ibidem*, p. 509-540.
[7] *Ibidem* p. 546.
[8] Cf. Paul Bailleu, *Graf Hertzberg*, în "Historische Zeitschrift", N.S., XLV, nr. 6 (1979), p. 464.
[9] *Ibidem*.
[10] Pentru detalii, vezi *ibidem*, p. 464 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

amintita criză crimeeană, războiul ruso-austro-turc (1787-1792) şi izbucnirea Revoluţiei Franceze (1789) – pot fi reevaluate, sau aduse, *pentru prima dată*, în *discuţia istoriografiei române*, prin utilizarea corespondenţei diplomatice şi particulare a unui cunoscut diplomat englez, Sir Robert Murray Keith. Aflat în post, în acea perioadă, la Viena, în calitate de trimis extraordinar şi ministru plenipotenţiar al Marii Britanii, el s-a aflat în "miezul" evenimentelor care aveau să marcheze şi politica orientală a Imperiului britanic, la concretizarea căreia a contribuit *efectiv*. Datorită remarcabilelor sale calităţi de diplomat, dublate de orientarea perfectă în complexitatea contradicţiilor de interese ce opuneau principalele puteri europene, angrenate în *problema orientală*, el a fost desemnat, să reprezinte Marea Britanie, în calitatea sa de mediatoare, la Congresul de pace austro-turc de la Şiştov[11]. Iminenţa declanşării unui nou război ruso-turc îngrijora diplomaţia engleză, înainte de toate, din perspectiva consecinţelor pe care le-ar fi antrenat implicarea Austriei, de partea Rusiei. De aceea, împiedicarea acelei eventuale colaborări ar fi avut urmări benefice, în primul rând, datorită faptului că "will naturally break the great friendship which has for some time subsisted between the imperial courts (rusă şi austriacă – n. Ven. C.); *and which has alarmed all the rest of Europe so much"* (s. Ven. C.)[12]. Cu toate că George al III-lea, regele Angliei, dorea să menţină bunele raporturi cu împăratul Iosif al II-lea, chiar şi în cazul în are acesta s-ar fi aliat cu Rusia, împotriva Imperiului otoman, împăratul habsburg nu acorda prea mare valoare menţinerii acestor raporturi. Deoarece, aşa cum îl informa Sir Robert Murray Keith, pe marchizul Caemarthen, la 30 ianuarie 1788, Iosif al II-lea îşi însuşise sugestia lui Kaunitz şi propusese Ecaterinei a II-a constituirea acelei triple alianţe austro-franco-ruso, "in direct opposition to the interests of Great Britain, and which (if brought to a conclusion) must necessarily endanger the tranquillity of Europa", era de părere diplomatul englez[13]. Cu toate

[11] *Memoirs and Correspondance (official and familiar) of Sir Robert Murray Keith, K.B. Envoy extraordinary and Minister plenipotentiary at the Courts of Dresden, Copenhagen, and Vienna, from 1769 to 1792...* Edited by Mrs. Gillespine Smith, in two Volumes, Vol. II, London, 1849; Sir Robert Murray Keith a avut prima audienţă de acreditare la Viena, la 28 noiembrie 1772, iar audienţa de plecare, la 19 septembrie 1792; a lipsit, din Viena, între 28 octombrie 1788 şi 19 septembrie 1789, când s-a aflat în concediu, şi între 18 septembrie 1790 şi 5 septembrie 1791, când a reprezentat Marea Britanie, în calitate de mediator, la Congresul de pace austro-turc, de la Şiştov (cf. *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder*, ed. Otto Friedrich Winter), III Bd., Graz-Köln, 1965, p. 159; volumul mi-a fost semnalat de foarte bine cunoscutul istoric al relaţiilor româno-engleze, în epocile medie şi modernă, şi specialist în istoria problemei orientale, dr. Paul Cernovodeanu, membru de onoare al Academiei Române, *cu precizarea că nu a fost utilizat, încă, în istoriografia română*, motiv pentru care îi mulţumesc, sincer, şi pe această cale; personal, l-am consultat în British Library, din Londra, în luna septembrie 1997, unde se află unul din puţinele, dacă nu unicul, exemplare care s-au mai păstrat.

[12] Ducele de York către Sir Robert Murray Keith, Hanovra, 22 septembrie 1786, în *Memoirs and correspondance*, p. 190-191.

[13] *Loc. cit.*, p. 219.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acestea, Londra nu a reacţionat în nici un fel, ceea ce l-a indispus pe reprezentantul englez, lăsat fără nici o instrucţiune în acest sens[14]. Obiectivul politicii externe a Angliei, deci, inclusiv, în problema orientală, viza restabilirea *"if possible, the ancient and solid system of Europe"*[15]. Sir Robert Murray Keith şi-a declarat întreaga disponibilitate de a acţiona, la Viena, în acea direcţie, dar avea rezerve în ceea ce privea finalitatea eforturilor sale. Or, scepticismul său era motivat de constatarea că *"one-half of the secrets of the Austrian cabinet must necessarily have their existence at Petersburg and that very frequently the main spring of the Emperor's most important actions has its origin there"* (s. Ven. C.)[16].

Cabinetul englez nu s-a grăbit, însă, să ia în considerare observaţiile ministrului său, la Viena. Din contra, informaţiile privind stadiul raporturilor anglo-prusiene i-au fost puse la dispoziţie de baronul Jacobi, fost rezident al Prusiei la Viena, dar ridicat la rangul de "Electoral Envoy from Brandenburg to the Imperial Court"[17]. Aşa a aflat el că între Curtea londoneză şi cea berlineză exista "new and very intimate engagements"[18]. Mai mult chiar, baronul Jacobi l-a asigurat "that a treaty of defensive alliance is on the point of being conclude between Great Britain and Prussia"[19], deoarece noul rege al Prusiei, Friedrich Wilhelm al II-lea, care, încă din anul urcării sale pe tron, 1786, şi-a declarat "openly his attachment for England and for an English alliance"[20] – reuşise să înlăture "the only obstacle which stand in the way, by agreeing that a war in the East Indies, in which any European power shall take part against England is to be looked upon as a *casus foederis*" (s. edit.)[21]; şi, într-adevăr, alianţa a fost încheiată, la 13 august 1788, ceea ce constituia realizarea unuia dintre obiectivele politicii externe, urmărite de cancelarul Ewald Friedrich Hertzberg[22]. Deşi nu fusese informat direct de superiorii săi, diplomatul englez a aprobat, totuşi, demersul diplomaţiei engleze. După părerea sa, "after Great Britain has had so many proofs of the unfriendly disposition of Austria, and of the blind

[14] *Loc. cit.*, p. 219-220, 222-223.

[15] *Loc. cit.*, p. 224.

[16] Ca urmare, pentru a putea acţiona, în deplină cunoştinţă de cauză, el solicita să-i fie aduse la cunoştinţă cel puţin "from time to time", "the political conduct of Russia toward France, Prussia and Great Britain, and more particularly the effects that conduct produces at St. Jame's" (cf. *loc. cit.*).

[17] *Loc. cit.*, p. 225.

[18] *Loc. cit.*

[19] *Loc. cit.*

[20] *Loc. cit.*, p. 190.

[21] *Loc. cit.*, p. 225.

[22] Cf. Paul Bailleu, *op. cit.*, p. 481; Karl A. Roider, Jr. a indicat, ca dată a încheierii alianţei, luna iunie 1788 (cf., idem, *op. cit.*, p. 547); speranţele lui Hertzberg că noua alianţă cu Marea Britanie va fi de bun august pentru "marele său plan" s-au dovedit a fi fost, şi de acea dată, exagerate (cf. Paul Bailleu, *op. cit.*, p. 481); în schimb, a funcţionat, în restabilirea echilibrului de forţe, în Nordul Europei, tulburat de războiul danezo-suedez, în sensul că presiunile diplomatice ale Angliei la Copenhaga au constrâns Danemarca să încheie, în luna octombrie 1788, armistiţiul cu Suedia (cf., Andreas Bode, *op. cit.*, p. 124).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ingratitude of Russia towards her, an alliance with Prussia has very motive of sound policy, and every principle of wisdom, foresight, and self-defense to recommend it"[23]. De aceea, *"a complete change of system, in regard to German politics, has become not only expedient, but indispensably necessary"* (s. Ven. C.)[24].

După cum se știe, Iosif al II-lea avea să constate că fundamentarea politicii sale orientale, în exclusivitate, pe colaborarea cu Rusia, fusese o decizie eronată. La fel de gravă, dacă nu chiar mai gravă, era constatarea împăratului că și întreaga sa politică internă, inspirată de ideologia iluminismului, al cărei exponent a fost, produsese efecte diametral opuse celor scontate de el și de colaboratorii săi. Ca urmare, s-a grăbit să repare ceea ce mai putea repara, revocând, în ajunul decesului său, cele mai multe dintre reformele sale. Interesant este, însă, observația lui Sir Robert Murray Keith, potrivit căreia, măsurile întreprinse de Iosif al II-lea, în ajunul decesului său, au fost determinate nu numai "by the sincere desire of correcting the errors of his government, *but by the very motive of employing the most effectual means to frustrate such hostile plans on the part of Russia, as were built on the glowing disaffection of the Austrian subjects, both in Hungary and Poland*" (s. Ven. C.)[25].

În acele împrejurări, Cabinetul britanic a fost determinat să-și clarifice interesele sale orientale, atât în raport cu Imperiul Habsburgilor Austrieci, cât și cu Prusia. Potrivit informațiilor transmise de lordul Auckland, lui Sir Robert Murray Keith, la 19 martie 1790, din Haga, Anglia nu era interesată în slăbirea Imperiului, ci în menținerea lui, cu rolul de barieră, în calea expansiunii Franței pe Continent, deci și în Orient. De aceea, guvernul britanic era unanim de acord că Marea Britanie nu trebuia să încurajeze revolta Țărilor de Jos, care urmăreau să-și dobândească independența față de Viena. Din contra, Anglia trebuia să contribuie "to restoring to the Court of Vienna her revolted provinces"; dar nu pe bazele anterioare, ci "so far limited, however, as their constitution and privileges shall be sovereign, by the guarantee of Great Britain and her allies"[26]. Rolul de arbitru, chiar și în problemele interne ale Imperiului Româno-German, pentru a putea fi valorificat, la parametrii scontați, la Londra, trebuia exercitat și în *problema orientală, propriu-zisă*. De aceea, Hertzberg trebuia readus la realitate, Marea Britanie neputând accepta o atât de amplă modificare a hărții politice a Europei Orientale, propusă de el, care nu ar fi făcut altceva, decât "*to increase the confusion of the world*" (s. Ven. C.)[27]. Și toate acestea, "*at the expense and risk of other power* (în primul rând, Marea Britanie, desigur – n. Ven. C.), *who have neither interest nor the cause of justice engage them in the enterprise*" (s. Ven. C.)[28].

---

[23] *Memoirs and correspondance*, p. 225.
[24] *Loc. cit.*
[25] *Loc. cit.*, p. 252.
[26] *Loc. cit.*, p. 266.
[27] *Loc. cit.*, p. 267.
[28] *Loc. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Într-adevăr, Marea Britanie era cu atât mai puţin interesată să se angajeze într-o operaţiune de anvergura celei propuse de "planul Hertzberg", cu cât situaţia internaţională era şi aşa destul de critică. Declanşarea Revoluţiei Franceze avusese drept consecinţă faptul că, după cum aprecia Sir Robert Murray Keith, într-o scrisoare adresată sorei sale, Anne din Viena, la 6 aprilie 1790, "more than one-half of the rest of Europe (raportată la Anglia – n. Ven. C.) is seized with a *democratic lunacy* (s. edit.)[29]. Apoi, Europa de Sud-Est era cuprinsă de flăcările unui război în care era angajată Austria şi exista pericolul ca războiul să se extindă şi în Nord-Est, prin implicarea Poloniei şi a Prusiei. Sir Robert Murray Keith întrevedea, totuşi, o speranţă de pacificare a acestei zone a Continentului. Potrivit constatărilor sale, succesorul lui Iosif al II-lea, Leopold al II-lea, care, la acea dată nu fusese, încă, proclamat împărat, ci era doar "the new King of Hungary", avea "the most humane and pacific disposition, *and he is doing his utmost to restore peace where it has been interrupted, and prevent the extension of the war*" (s. Ven. C.)[30]. Calea către încheierea Convenţiei de la Reichenbach şi a tratatului de pace austro-turc, de la Şiştov, era, astfel, deschisă. Mai existau, totuşi, serioase piedici care o barau, cea mai dificilă fiind "planul Hertzberg", şi Sir Robert Murray Keith aştepta cu nerăbdare rezultatul "of his overture (a lui Leopold – n. Ven. C.) at Berlin"[31]. Pericolul era sesizat, ca atare, şi de alţi exponenţi ai diplomaţiei engleze. Aşa cum îl asigura lordul Auckland – "plenipotenţiarul " regelui la Haga, prin intermediul căruia se menţinea legătura între Sir Robert Murray Keith şi guvernul englez – pe această depeşă, datată Haga, 6 aprilie 1790, "Monsieur Hertzberg was going much too fast for us to attempt to follow him", şi iată pentru ce: "exclusive of the extreme danger of precipitating into an unprovoked war, and the indecency of taking as the ground and object of the war, the demand (de la Austria – n. Ven. C.) of the surrender of Galicia to the Poles, for an equivalent to be made good, either by the Turks or the Belgic states, or both; and exclusive also of the utter, unreasonableness of expecting England and the united Provinces to support these projects, to which they are not called by any sense either of interest, or of policy, or of justice"[32]. Deşi, "it is a wonderful circumstance, that the Court of Berlin should not feel that it is become the most pressing consideration with all sovereigns and all governments, to combine in restoring peace to mankind, for the sole purpose (if

[29] *Loc. cit.*, p. 256.

[30] *Loc. cit.*

[31] *Loc. cit.*; pe plan intern, el îşi asigurase, deja, o solidă platformă, "by a voluntary offer (made at the moment of his accession) to restore to every province, and every rank of men, all their ancient rights and privileges". Exista chiar garanţia, credea diplomatul englez, că "the King will justify the opinion of his subjects, by the mild and equitable tenor of his internal government". Deoarece, "he has in a reign of twenty-five years in Tuscany, proved that he is o lover of good order, and tranquillity". Ca urmare, "my poor late Emperor (Iosif al II-lea – n. Ven. C.) will soon be forgotten; his life was unfortunate, and his end melancholy; and his successor (Leopold – N. Ven. C.) is certainly the most proper man alive to heal the which Joseph's precipitance had made" (cf. *ibidem*).

[32] *Loc. cit.*, p. 268.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

there ware no other) of re-establishing the ancient ideas of order, and of civil and military subordination, all of which are shaken to their center"[33]. În continuare, lordul Auckland îi expunea maniera în care înţelegea guvernul britanic să contribuie la pacificarea Europei, anume "not merely to propose a general armistice, for to *purpose of a Congress* (s. edit.), to enter into a discussion upon the general grounds which are stated, «*but also explicit to offer his mediation*»" (s. Ven. C.)[34]. Prin urmare, "if the King of Hungary is not *tied hands and feet* (s. edit.) to the Court of Petersburg, he will accept this great proposition, which you are authorized to make to him, *bonnement et franchement* (s. edit.) and the Turks, upon your letter to Sir R. Ainslie[35] will do the same. I mean, as far as the armistice goes, and the appointment of plenipotentiaries to a Congress, with a request to the King (al Angliei – n. Ven. C.) to give his mediation, and also that of the States general (ale Olandei – n. Ven. C.), which I conceive would be right, both to add some degree of weight to the business, and from other obvious considerations"[36]. În ceea ce-l privea, lordul Auckland era de părere că, "if the peace or an armistice takes place among the northern nations; if the King of Prussia acquiesces in the earnest recommendation of the King; and if the Court of Vienna should then fairly and handsomely throw the arrangement of the Belgia Provinces upon the good faith of the king, and his allies; still maintaining the moderate and conciliatory language with which he has open his reign; that the business might be accomplished, by our forcing the Brabant leaders, whoever they may by at the time, to send deputies to the Congress, to arrange the made and terms of their return to their sovereign, or by such other expedients as the circumstances of the moment might render practicable"; ceea ce nu era, totuşi, tocmai lesne de realizat, din cauză că "the indisposition towards the Austrian government seems unabated"[37]. Pacificarea Europei, dar prin mijloacele preconizate de guvernul britanic, era o necesitate cu atât mai stringentă cu cât, după părerea lordului Auckland, "we are also liable to be incessantly, thwarted by the popular leaders in France, who, both from the distress which they are multiplying, and the whole course of their conduct, as justly and emphatically called «les enragés». Having laid aside all other religion, the French have now adopted the enthusiasm of giving what they call «Liberty» to all other nations; *and, if that holy zeal in successful, all Europe will soon be in a worse state than under the old incursions"* (s. Ven. C.)[38]. Sir Robert Murray Keith a fost, aşadar, mandatat să înceapă tratativele, pe această temă, lordul Auckland îndemnându-l să se grăbească[39].

---

[33] *Loc. cit.*, p. 268-269.
[34] *Loc. cit.*, p. 269.
[35] Robert Ainslie, ambasadorul Marii Britanii, la Istanbul, între 2 oct. 1776 şi 7 iunie 1794.
[36] *Memoirs and Correspondance*, p. 269.
[37] *Loc. cit.*, p. 269-270.
[38] *Loc. cit.*, p. 270.
[39] *"Vous avez une belle besogne;* dépéchez vous, je vous en prie" (s. edit.) (cf. *loc. cit.*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O misiune, pentru îndeplinirea căreia Sir Robert Murray Keith a folosit întregul său arsenal de calităţi de diplomat, care nu erau puţine şi nici comune, mai ales că ea corespundea propriilor sale convingeri în domeniu.

Prima "confruntare" a avut-o, la 9 mai 1790, când şi-a prezentat scrisorile de acreditare, pe lângă Leopold, doar ca rege al Ungariei, deoarece, alegerea lui ca împărat nu avusese încă loc. Audienţa a avut un caracter privat, prilej cu care i-a prezentat şi scrisoarea de condoleanţe, a regelui Angliei, George al III-lea, ca urmare a decesului împăratului Iosif al II-lea. Conversaţia s-a legat, fără dificultăţi, Leopold exprimându-şi, de la început, încrederea în bunele intenţii ale Angliei precum şi convingerea "that England was at this moment, from the character of her sovereign, the wisdom of his administration, and the national weight and force, the only power which *could render that service to mankind*" (s. edit.)[40]. Satisfacţia regelui Ungariei era dublată, însă, de faptul că oferta engleză de mediere era făcută, într-un moment foarte potrivit, deoarece viza "to prevent the effect of a very alarming and offensive treaty, concluded between Prussia and the Porte[41], the principle and terms of which could in no manner suit either with the upright sentiments, or the pacific dispositions of the Court of England"[42]. Leopold şi-a exprimat, totuşi, regretul că nu era în puterea lui să accepte, imediat, încheierea unui armistiţiu, fireşte, cu poarta Otomană. Sir Robert Murray Keith a sesizat aluzia regelui Ungariei care avea în vedere obligaţiile faţă de Rusia, pe care le moştenise de la fratele său, care îi interziceau să încheie armistiţiu sau pace separată cu otomanii. Ca urmare, i-ar cerut permisiunea "to observe that my Court must have seen with great concern the unlocked – for obstacle which had prevent that acceptance. But as every party, in the present war, who had a sincere inclination to put a speedy end to it, must acknowledge the urgent expediency of adopting that measure without delay, *I trusted that the Empress of Russia* (Ecaterina a II-a – n. Ven. C.) *would have immediately joined her hearty concert to that which his Majesty had already declared it to be his own sincere and settled purpose to grant*" (s. Ven. C.)[43]. Remarca diplomatului englez corespundea, de altfel, propriului punct de vedere al regelui Ungariei care, potrivit spuselor sale,

[40] *Loc. cit.*, p. 278.

[41] Alianţa ofensivă şi defensivă, semnată, la Istanbul, la 21 ianuarie 1790, de reprezentantul Prusiei, în capitala otomană, von Dietz, şi reis efendi; în termenii ei, Prusia se angaja să lupte alături de turci, atât împotriva Austriei, cât şi a Rusiei, până ce aveau să redobândească teritoriile cucerite de duşmanii lor; în schimb, Poarta se obliga să condiţioneze încheierea păcii, de obţinerea de către Prusia a Gdansk-ului şi a Torun-ului, adică să subscrie la realizarea unei părţi a "planului Herzberg". Regele Friedrich Wilhelm al II-lea nu a fost de acord cu iniţiativa reprezentantului său, pe care l-a dizgraţiat şi l-a înlocuit, în post, şi a refuzat ratificarea actului (cf. Karl Pröhl, *Die Bedeutung preußischen Politik in den Phasen der orientalischen Frage. Ein Beitrag zur Entwiklung deutsch-türkischen Beziehungen von 1606 bis 1871*, Frankfurt am Main, Bern, New York, f.a., p. 153-156); este explicabilă, deci, îngrijorarea lui Leopold, mai ales că, la data aceea, nu se cunoştea, încă, dezaprobarea regelui Prusiei.

[42] *Memoirs and Correspondance*, p. 278.

[43] *Loc. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

făcuse deja demersuri, în acest sens, pe lângă Rusia. Sir Robert Murray Keith nu s-a mulţumit, însă, numai cu atât, ci a insistat ca monarhul să-i dea "the assurance hat he had employed *all his weight* (s. edit.) with the Empress of Russia to bring that princess to consent, without a moment's delay, to a joint or separate armistice", insistenţă la care regele Ungariei a răspuns, "in very positive terms, that he had not only made use of ministerial communications, but had written with his own hand to the Empress of Russia, to evince the sound policy of accepting the king of England's proposition, and that he entertained not the smallest doubt her embracing it very really"[44].

Leopold era, însă, presat de necesitatea de a împiedica Prusia să declanşeze ostilităţile împotriva Austriei, şi a sugerat ministrului englez ideea că regele său trebuia să acţioneze, mai întâi, în această direcţie, chiar înaintea încheierii armistiţiului austro-ruso-turc, expunându-şi, apoi, propria viziune asupra modalităţilor de restabilire şi consolidare a păcii: «first of all, let me put Galicia entirely out of the question, as the restitution of that province is neither consistent with honour, with prudence, or with justice. I will not ask of you, Sir, to answer me on that head, as I am fully persuaded that your Court has not the smallest hand in that project, and is very far from approving it. With regard to all the rest, I shall readily agree to avoid the mention of any diplomatic phrases, which might impede the commencement of a treaty, in the prosecution of which, I wish to make known my hearty desire to maintain the general *equilibre* (s. edit.), and satisfy all parties in a reasonable manner»[45]. Şi, iată cum vedea el asigurat acel "echilibru general": «first, then, the Turks should be replaced in such a state as would render them respectable, though not formidable to their neighbours. They ought not to get back all they have lost, because, strengthened as they will henceforward be by an alliance with Prussia, they might be tempted, some little time hence, to suppose that there would be not great danger in the renewal of war, since after tree unfortunate campaigns, they had found themselves no loser by it»[46]. Bănuind, probabil, că o astfel de măsură nu ar fi fost considerată, de britanici, nici pe departe ca suficientă, pentru asigurarea *echilibrului european*, monarhul şi-a continuat raţionamentul, indicând alte puncte pe care trebuia să se sprijine acel *echilibru*: «As to myself, I tell you frankly, it is not conquest or acquisition I have in view, but to establish for my dominions a proper and distinct frontier, marked out by nature, and which may obviate all future quarrels with the Turks, whom my predecessors found to be good neighbours and whom I hope to find such in time coming. *Nay, I will add, hat I would rather have the Turks in my neighbourhood than anything else excepting the sea, which you Englishmen understand to be the safest and most convenient of all neighbours*» (s. Ven. C.)[47].

---

[44] *Loc. cit.*, p. 279.
[45] *Loc. cit.*, p. 280.
[46] *Loc. cit.*, p. 280-281.
[47] *Loc. cit.*, p. 281.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bineînţeles, din "ecuaţie" nu putea lipsi Prusia, în legătură cu care, «it would seem that the monarch has it exceedingly at heart to make the acquisition of Dantzic and Thorn, and I will suppose that those cities may be of signal advantage to Poland as to prevent me indulging that wish, provided she obtains some sort of compensation should be sought at my expense»[48]. După alte câteva reflecţii, Leopold l-a asigurat, însă, pe Sir Robert Murray Keith că «that what I have thrown out is merely the rough, and even random outline, of what I call the means of conciliation; it may be improved or dilated with very little trouble»[49]. Un alt punct deosebit de nevralgic îl reprezenta soarta Ţărilor de Jos. După părerea monarhului, pentru a nu fi pierdute, în cazul unui atac al Prusiei, putea fi luată în considerare şi necesitatea de a i se ceda Franţei o parte a lor, cu preţul asigurării, cu sprijinul acesteia, a păstrării de către Austria a restului. O variantă pe care regele Ungariei nu o agrea, însă, deoarece, cum asigura el, «I neither expect nor wish for interference of France on that side»; în schimb, îşi punea toate speranţele în o grabnică rezolvare a crizei, «through the *wise and kind intervention of England*» (s. edit.)[50]. Misiunea lui Sir Robert Murray Keith consta, însă, în determinarea regelui Ungariei să accepte armistiţiul, înaintea oricărui aranjament politic, motiv pentru care a insistat, de câteva ori, asupra necesităţii de a-l încheia, «with any longer hesitation»[51]. Leopold a sfârşit prin a fi de acord, asigurându-l, încă o dată, pe diplomatul englez, ale cărui calităţi le aprecia foarte mult, că «I wish for peace very ardently», pe care doar regele Angliei putea să o dea «*to all Europe*» (s. edit.), adăugând: «and I promise you that when I am again possession of that blessing, I mean to keep fast hold of it, and strive most strenuously to render it as lasting as my own existence»[52].

Aşadar, Anglia dorea ieşirea cât mai grabnică a Austriei din război, chiar şi fără consimţământul aliatei sale, Rusia. De aceea, problema încheierii de către Austria a unui armistiţiu separat cu Poarta Otomană a fost abordată de Sir Robert Murray Keith şi cu cancelarul Kaunitz. Atitudinea acestuia a fost, însă, în totală discrepanţă cu obiectivele politicii orientale a Angliei, deoarece era partizanul declarat al colaborării cu Rusia, deci, împotriva încheierii păcii separate cu Poarta Otomană[53].

Iritat de acea atitudine, diplomatul englez a solicitat, în aceeaşi zi, o audienţă şi la vicecancelarul Austriei, contele Cobenzel, cu intenţia "to convey through him to his sovereign, the knowledge of Prince Kaunitz's very unaccountable behavior, and the more than cold reception that minister had through proper to give to the most friendly overtures from my Court"[54]. Ministrul englez a profitat, însă, de

[48] *Loc. cit.*
[49] *Loc. cit.*
[50] *Loc. cit.*, p. 282.
[51] *Loc. cit.*, p. 282-283.
[52] *Loc. cit.*, p. 283.
[53] Pentru unele detalii, privind politica orientală, din acei ani, a lui Kaunitz, vezi şi A. Roider, Jr., *op. cit.*, passim.
[54] *Memoirs and Correspondance*, p. 284.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ocazie, pentru a dezvolta, o dată în plus, obiectivele politicii orientale a Angliei, fixate, atunci, pe necesitatea ieşirii Austriei din războiul cu otomanii. De aceea, cum îl informa, la 24 mai 1790, pe ducele de Leeds, "I than spoke to him *of the ambitions and intolerable spirit of their Russian ally*, and particularly of the haughty, as well as unwarrantable pretensions of Prince Potemkin[55], which unless immediately abandoned, must prove an inevitable bar in the way of a general pacification"[56]. Vicecancelarul l-a asigurat, însă, "that Prince Potemkin's claims gad never been seriously listened to here, and that certainly Count Worontzov (ambasadorul Rusiei la Viena – n. Ven. C.) must have acquainted my Court (a Vienei – n. Ven. C.) that the Empress of Russia had entirely laid aside all thoughts of such a scheme, and would show the utmost moderation in the terms of pacification"[57]. Versatul diplomat, cum era Sir Robert Murray Keith, a sesizat, însă, faptul că "the word «moderation», coming from undoubtedly the interest of Austria to oblige her ally in this instance to *bring back* (s. edit.) that expressions to its true meaning, and to prove by facts the *precise* (s. edit.) value of what had hitherto been regarded of very doubtful import"[58]. Fiind nevoit să încheie conversaţia, Sir Robert Murray keith nu a omis să-i atragă atenţia lui Cobenzel că «the first step of your sovereign's reign (Leopold – n. Ven. C.) was the set en foot at Constantinople the proposition of a separate armistice with the Porte»; mai ales că, «it is now offered to him by the most upright and humane Court of Europe, the one I have the honour, and his ready acceptance of it will be of a piece with his first and fundamental principles in politics»"[59].

La rândul său, vicecancelarul austriac a considerat necesar să-i atragă atenţia interlocutorului său că nu atât problema armistiţiului separat, cu Poarta Otomană, preocupa Curtea vieneză, ci, mai ales, "the conclusion of a treaty, *offensive in the strongest sense* (s. edit.) between Prussia and the porte", deoarece, "makes a great altercation"[60], desigur, în raportul de forţe, din Europa Est-Centrală. Sir Robert Murray Keith a avut, însă, răspuns şi la această observaţie, insistând asupra necesităţii ca Austria să ofere Turciei armistiţiul separat[61].

Situaţia internă deosebit de critică, precum şi pericolul de a fi implicată şi într-un război cu Prusia, au constrâns cercurile conducătoare imperiale să încline, tot mai evident, către soluţia unei păci separate, pentru încheierea căreia, aşa cum observa Sir Robert Murray Keith, "the new King of Hungary... will make considerable sacrifices"[62]. Condiţiile viitoarei pacificări au fost stabilite la Reichenbach, o localitate în Silezia, în noaptea de 23/24 iulie 1790, prin accep-

[55] În legătură cu acele "pretenţii", vezi Andreas Bode, *op. cit.*, p. 102 şi urm.; pentru planurile sale "dacice", vezi Veniamin Ciobanu, *La graniţa a trei imperii*, Iaşi, Editura Junimea, 1985, p. 92 şi urm.

[56] *Memoirs and Correspondance*, p. 285.

[57] *Loc. cit.*, p. 285-286.

[58] *Loc. cit.*, p. 286.

[59] *Loc. cit.*

[60] *Loc. cit.*

[61] *Loc. cit.*

[62] *Loc. cit.*, p. 261.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tarea, *formală şi fără rezerve*, de către Austria, a principiului *status-quo*-ului, "in the manner required by his Prussian Majesty (Friedrich Wilhelm al II-lea – n. Ven. C.); and consequently, all ground of quarrel is, *in fact*, and in *common sense* (s. edit.) done away", cum aprecia, pe bună dreptate, Sir Robert Murray Keith[63]. Ca urmare, la 27 iulie 1790, s-a încheiat, la Reichenbach, convenţia austro-prusiană care stabilea, definitiv, admiterea de către Austria a principiului *status-quo-ante bellum*, ca bază a tratativelor de pace cu Poarta Otomană[64], convenţie mediată de Marea Britanie[65].

Între timp, Sir Robert Keith fusese desemnat, de către guvernul britanic, în calitate de *mediator-plenipotenţiar*, din partea Angliei, la tratativele de pace austro-turce. La data când îi anunţa sorei sale, Anne, ştirea – 23 iulie 1790 – nu se cunoştea, încă, locul de desfăşurare a lucrărilor viitorului Congres ce urmau a se deschide "some six or eight weeks hence, *in a Greek or Turkish town (Bucharest, or Craiova, in Wallachia)* at the distance of seven or eight hundred miles from home" (s. Ven. C.)[66]. La 6 octombrie 1790, diplomatul englez era, încă, convins că lucrările Congresului aveau să se desfăşoare în Ţara Românească, mai precis, în capitala ei, Bucureşti, şi se informase, deja, în legătură cu locurile şi oamenii, unde şi printre care, avea să se afle, în scurt timp[67]. Acolo ar fi urmat să se adune toţi delegaţii la Congres: doi din partea Turciei – "the Reis Effendi, and another; Baron Herbert (care sosise, deja, în Bucureşti)[68] from this Emperor (Leopold al II-lea – n. Ven. C.), Marquis Lucchesini from Prussia, Count Esterhazy from Hungary, Baron Haeften from the States General", şi, bineînţeles, el, din partea Marii Britanii[69]. Abia la 1 noiembrie 1790, Sir Robert Murray Keith o informa pe sora sa că, de fapt, Congresul urma să se întrunească nu la Bucureşti, ci la Şiştov, în Bulgaria, capitala Ţării Româneşti, fiind doar un punct de tranzit către Bulgaria[70].

Sir Robert Murray Keith se pregătea să intre în atribuţiile sale de mediator, cu speranţa că "pacific sentiments will prevail all over Europe, and that even the haughty Empress of Russia (Ecaterina a II-a – n. Ven. C.) will soon of being the only European power at war"[71]. Starea sa de spirit era fundamentată pe faptul că stingerea conflictului dintre Anglia şi Spania, provocat de agresiunea celei din

---

[63] *Loc. cit.*, p. 294.

[64] Cf. Paul Berbard, *Austria's Last Turkish War: Some Further Thoughts*, în "Austrian History Yearbook", Vol. XIX-XX, Part. 1, 1983-1984, p. 30; astfel că, *"in Austria, Reichenbach marked the beginning of several decades of neglect of the Balkans"* (s. Ven. C.) (cf. *ibidem*, p. 31).

[65] Marea Britanie a fost reprezentată de Ewart, rezidentul ei, la Berlin, iar Austria, de baronul Spielmann (cf. *Memoirs and Correspondance*, p. 294-295).

[66] *Loc. cit.*, p. 263-264.

[67] *Loc. cit.*, p. 297-298.

[68] Peter Philipp Freicher von Herbert-Rathkeal, internunţiu, ministru plenipotenţiar al Austrici, la Istanbul, între 18 oct. 1779 şi 15 febr. 1788, şi 17 oct. 1791 şi 23 febr. 1802 (cf. *Repertorium der diplomatiche Vertreter*, p. 96).

[69] *Memoirs and Correspondance*, p. 298.

[70] *Loc. cit.*, 300-301; 304-305.

[71] *Loc. cit.*, p. 306.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urmă, "on British subjects at Nootka Sound, şi încă, "in the most honorable manner", "will be productive of very salutary effects at the Court of Petersburg, and that the Empress (Ecaterina a II-a – n. Ven. C.) will think it prudent, in the actual situation of things, to renew her propositions of accommodation with the Ottoman Porte, on the principle of the strict *status quo* (s. edit.)[72].

Plenipotenţiarul englez a ajuns la Bucureşti, la 12 decembrie 1790, unde fost întâmpinat de ministrul imperial, Herbert-Rathkeal, şi de comandantul şef al armatelor austriece, staţionate în Ţara Românească, generalul Enzenberg. După numai o oră de la sosirea sa, ambasadorul Olandei, baronul Haeften, l-a informat în legătură cu faptul că Herbert-Rathkeal primise noi instrucţiuni, de la Viena, în legătură cu poziţia pe care trebuia să o adopte la apropiatul Congres de pace de la Şiştov. Interesat să le cunoască, a avut o îndelungată întrevedere cu acesta. Mai întâi, Herbert-Rathkeal l-a informat că a luat cunoştinţă de instrucţiunilor pe care le aveau Lucchesini, plenipotenţiarul Prusiei, şi ambasadorul Olandei, dar nici una nu era "conceived in such terms as to correspond completely with the wishes and expectations of the Court of Viena"[73].

Între rezervele formulate de reprezentantul austriac se număra omiterea titlurilor imperiale, pentru Leopold, ceea ce, accepta el, se datora faptului că respectivele instrucţiuni fuseseră redactate, la o dată anterioară alegerii lui ca împărat, şi putea fi, deci, corectat, prin întocmirea altora, cu menţionarea acelor titluri. Cel de-al doilea punct, care constituia, de fapt, condiţia *sine-qua-non* a continuării tratativelor de pace, se referea la ordinul expres al împăratului de a nu subscrie la nici un articol definitiv al tratatului de pace, "without the *avowed guarantee* (s. edit.) of the three mediating powers", mai ales că, pretindea el, "their guarantee of the future treaty had been stipulated at Reichenbach, under the proviso that his *then* (s. edit.) hungarian Majesty should make a formal request of it, at each of the mediating Courts. This very proper step – susţinea el – had been taken by the Court of Vienna; and he, Baron Herbert, now laid claim, in the name of his sovereign, to the completion of that engagement on the part of His Britannic Majesty"[74].

Baronul Herbert-Rathkeal declanşa, astfel, încă în ajunul deschiderii Congresului de pace de la Şiştov, o lungă şi obositoare, pentru partenerii săi de tratative, "cursă cu obstacole", apelând la cele mai diverse obstrucţionări, de natură tehnică. Sir Robert Murray Keith a sesizat, însă, intenţiile interlocutorului său şi i-a replicat, imediat, "by expressing my astonishment – cum preciza el, într-o depeşă, adresată, din Bucureşti, ducelui de Leeds, la 12 decembrie 1790 – that the Austrian ministry (who must have remarked that in the ratification given by our Court (britanică – n. Ven. C.) to the Reichenbach convention, no mention was made of an eventual guarantee), should now insist so peremptorily on making that guarantee a *previous* (s. edit.) step to the formation of a treaty, the contents of which, having now been

[72] *Loc. cit.*, p. 313.
[73] *Loc. cit.*, p. 316.
[74] *Loc. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

discussed, could not be foretold"[75]. I-a atras, deci, atenţia că nu putea prezenta Londrei o cerere atât de "nerezonabilă", cu atât mai mult cu cât avea "in positive command to make no promise of guarantee, till the whole articles of the treaty should be brought to maturity, and submitted to his Majesty's considerations"[76]. Deşi a recunoscut justeţea acelor observaţii, Hergert-Rathkeal i-a declarat că fusese autorizat, de Curtea sa, să-i aducă la cunoştinţă, "ministerially and solemnly, what the treaty we are about to negotiate *must be* (s. edit.), in its *precise tenor* (s. edit.), before I can put my signature to it. It *must* rest (s. edit.) on the single and express of the *status quo* (s. edit.) previous to the war, *taken in its most strict rigorous sense* (s. edit.); and to *that* your Court will, I dare say, make no scruple to grant its guarantee as I hereby plead my word of honour to you, Sir, that at the ensuing Congress I neither shall make to the Turkish plenipotentiaries, nor admit on their part, any proposal whatever in addition to, or in deviation from that *sole and right principle of pacification* (s. edit.)[77]. Plenipotenţiarul englez nu s-a lăsat, însă, surprins, şi l-a întrebat dacă ar consimţi "to adopt as the sole ground of pacification, the phrase made use of by your Grace (ducele de Leeds – n. Ven. C.), in the instrument of ratification, *Status quo, idem scilicet, id admissum, qui, ante bellum jam nunc instants extitit?* " (s. edit.)[78].

Herbert-Rathkeal s-a declarat dispus să accepte această formulare, dar, cu o condiţie: "that the titles of all the treaties which existed between Austria and the Ottoman Porte, precious to the late rupture, shall be *recapitulated in the treaty* (s. edit.); and that each of them shall be declared to remain in full force and *vigour* " (s. edit.)[79]. Pentru că, susţinea el, o astfel de pretenţie era absolut necesară "with the Turks, *who believe that all treaties which are not specified in the stipulations of a new treaty of peace, have been wholly and irrevocably abolished by the intervening war* " (s. Ven. C.)[80].

Acordarea unei astfel de "poliţă de asigurare" nu era prevăzută, însă, în *strategia orientală* a Marii Britanii. De aceea, diplomatul englez a amendat-o, pe loc, opunându-i două contraargumente care sugerează amintita *strategie*: primul, incrimina clauza, prin aceea că "the mention of a many treaties, you open to the Turks a door to endless discussion of the several articles they contain, and perhaps to some indiscreet claims which those plenipotentiaries may be inclined to set on foot"; cel de al doilea era, de fapt, o întrebare *foarte logică*, de altfel, şi anume, dacă austriecii se puteau aştepta ca Marea Britanie "*should become the guarantee of treaties which she had no hand in framing and several of which she in all*

[75] *Loc. cit.*, p. 317.
[76] *Loc. cit.*
[77] *Loc. cit.*, p. 318.
[78] *Loc. cit.*
[79] *Loc. cit.*
[80] *Loc. cit.*, p. 318-319.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

probability never saw?" (s. Ven. C)[81]. Herbert-Rathkeal s-a menţinut, însă, pe punctul său de vedere, invocând alte argumente, ce pot fi analizate şi din perspectiva normelor lui *jus publicum europaeum.* Anume că, în cazul în care Anglia, "became the guarantee of the *status quo ante bellum*, she must include the *moral* as well as *physical* (s. edit.) state in which the two countries stood with respect to each other at the period that the mention of the titles of the afiremention treaties made no difference in the obligations of the guarantee"[82]. Discuţia s-a încheiat cu angajamentul lui Sir Robert Murray Keith de a informa Londra, în legătură cu subiectele abordate în timpul conferinţei lor. Cu acelaşi prilej, îl informa pe ducele de Leeds că marchizul Lucchesini se afla, deja, la Şiştov, încă din data de 5 decembrie 1790, unde ajunseseră şi cei trei plenipotenţiari turci, de câteva săptămâni; într-acolo urma să plece, din Bucureşti, şi baronul Haeften, precum şi el şi baronul Herbert-Rathkeal, astfel încât, la 19 decembrie, "all the members of the Congress will be assembled at Sistovo"[83]. În ceea ce priveşte durata lucrării Congresului, el spera să fie rezonabilă, dacă turcii acceptau să trateze, pe baza strictă a *status-quo-ante bellum*; şi era de aşteptat să procedeze astfel, deoarece, succesele înregistrate de armatele ruse, care stăpâneau nu numai Isaccea şi Tulcea, dar controlau şi navigaţia pe Dunărea de Jos, aveau să-i facă, probabil, "more compliant in our negotiation"[84].

Obiecţiile ridicate de Herbert-Rathkeal anticipau, aşadar, un lung şir de dispute, în problema interpretării conceptului de *status-quo-ante bellum*, îndeosebi de către delegaţia austriacă şi de cea otomană, interpretare ce depăşea cadrul celei acceptate, din iniţiativa Angliei, la Reichenbach. În concepţia lui Kaunitz, expusă, într-o notă, adresată lui Sir Robert Murray Keith, la 15 decembrie 1790, "le *status-quo* que l'Empéreur (Leipold al II-lea – n. Ven. C.) a bien voulu faire offrir à la Porte par le canal des puissances mediatrices (Anglia, Olanda, Prusia – n. Ven. C.), c'est-à-dire le retablissement de toutes chases (nulles exeptées) rélatives aux deux puissances beligérentes (Austria şi Turcia – n. Ven. C.), *rien en decà, et rien delà*, ne parait exiger que l'extention matérielle de cet engagement réciproque, fidèlment suivie de son exécution; et que pour cela peu de jours pourront suffrire; supposé, comme j'en suis persuadé, que l'on *n'admettra ni chicanes, ni interpretations, à un engagement, lequel loyalement n'en est pas susceptible"* (s. edit.)[85].

Pentru Sir Robert Murray Keith devenise clar faptul că Austria urmărea să se sustragă "controlului" Angliei, asupra condiţiilor viitorului tratat de pace, cu Poarta Otomană, şi să-şi asigure o cât mai largă posibilitate de mişcare, pentru a-şi proteja, cât mai bine cu putinţă, propriile sale interese. Pentru a preîntâmpina orice derogare

[81] *Loc. cit.*, p. 319.
[82] *Loc. cit.*
[83] *Loc. cit.*, p. 320.
[84] *Loc. cit.*
[85] *Loc. cit.*, p. 322.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la *spiritul* Convenţiei de la Reichenbach, plenipotenţiarul britanic a făcut "exceedingly pressing" asupra marchizului Lucchesini, plenipotenţiarul prusian, "for the positive promise of the guarantee of England to the future treaty. I have made him remark the great caution with which the King's ratification on the Convention of Reichenbach is expressed, and told him explicitly, that till the contents of the treaty shall be laid before the King, no promise of guarantee can be expected"[86]. Totuşi, el simţea nevoia de instrucţiuni mai precise, pe care i le solicita ducelui de Leeds, din Şiştov, la 21 decembrie 1790, şi îl informa că "the Prussian minister tells me, that in every step of the proceedings here, and in every paper to be signed, he is expressly ordered to insist on a perfect reciprocity with the King of Great Britain. He therefore requires that *every* (s. edit.) document shall be made out *double* (as was the case at Teschen between France and Russia) (s. edit.), and that the King of Prussia and his Majesty (regele George al III-lea – n. Ven. C.) shall have the same alternative in title and signature, as in a common treaty of peace"[87].

Dacă Lucchesini i-a declarat "that he will not agree to the insertion of any one article in the treaty of peace, which is not evidently deducible from the Reichenbach Convention"[88], baronul Herbert-Rathkeal avea, în schimb, "orders to *insist* (s. edit.) on the recapitulation and revival of all treaties between Austria and the Porte since the peace of Belgrad"[89]. De aceea, Sir Robert Murray Keith îşi punea întrebarea "if Baron Herbert has it in his instructions to agree to make the strict neutrality of his sovereign, during the present war between Russia and the Porte, and express and positive stipulation of the definitive treaty. On these points – aprecia el – it appears to me that the greatest difficulties of the negotiation are likely. I am willing – adăuga el, în continuare – to have that the general wish for final accommodation will suggest the means of removing them in a little time"[90]. La Şiştov[91], l-a cunoscut pe marele vizir, Iusuf paşa, care i-a părut "to be an ignorant and presumptuous man"[92] deoarece "sent a few days ago, through the Reis Effendi (Seid Abdulah bei efendi – n. Ven. C.), some very petulant questions to the

[86] *Loc. cit.*, p. 330.
[87] *Loc. cit.*
[88] *Loc. cit.*, p. 333.
[89] *Loc. cit.*
[90] *Loc. cit.*
[91] *"I have fairly bid adieu to Chistendom since Saturday last"* (s. Ven. C.), o informa el, pe sora sa, la 23 decembrie 1790, sugerând că, în sudul Dunării se afla Imperiul otoman, propriu-zis, care nu aparţinea "lumii creştine", adică Europei; între cei care l-au întâmpinat, de cealaltă parte a Dunării, se afla şi "prince Morusi, chief interpreter to the Porte (a well-conducted young man, son to a hospodar of Moldavia, and who will himself be one day sovereign of that country)" care "made me a very polite compliment in the name of the Reis Effendi "Seid Abdulah bei efendi – n. Ven. C.), who is the first of my colleagues", adică, şeful delegaţiei otomane, la Congresul de pace, de la Şiştov (cf. *loc. cit.*, p. 325); este vorba de Alexandru (Constantin) Moruzi, fiul lui Constantin Moruzi care a domnit în Moldova, de la 30 septembrie 1777, până la 29 mai 1792; Alexandru Moruzi avea să domnească, şi el, în Moldova şi în Ţara Românească.
[92] *Loc. cit.*, p. 334.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prussian minister here (marchizul Lucchesini – n. Ven. C.) implying a reproach of lukewariness in the King of Prussia's not having already declared war against Russia". Lucchesini i-a răspuns, indignat, că "his master (regele Prusiei – n. Ven. C.) had an army of above sixty thousand men, ready on the frontiers of the Russian dominions (din fosta Polonie – n. Ven. C.) to enforce the just terms of pacification which he had proposed to the Czarina (Ecaterina a II-a – n. Ven. C.); while he (the Grand Vizier has not twenty thousand men now collected, to oppose the most dangerous attack actually, carried on by the Russian general within a "few days of his (the Grand Vizier's) head-quartes"[93]. Ministrul prusian a profitat de împrejurare şi "exhorted his Higness (marelui vizir – n. Ven. C.) to make the most vigorous efforts to save Ismail; and to rest assured that the allies of the Porte (între care se considera şi Prusia – n. Ven. C.) would, at all times show themselves equally faithful to their engagements, and active in their exertions"[94]. Mai mult, "*he repeated that his Prussian Majesty left the Porte at liberty to conclude a separate peace with Russia; but not otherwise then in strict conformity to the basis of the status quo*" (s. Ven. C.)[95].

Surprizele, atât din partea austriecilor, cât şi din cea a turcilor, aveau să succeadă una după alta. Potrivit raportului trimis de Sir Robert Murray Keith, ducelui de Leeds, la 30 decembrie 1790, otomanii au propus deschiderea lucrărilor Congresului, în 29 decembrie, la ora 13. Mediatorii au fost de acord, "but a sudden change of opinion in the mind of the Imperial Internuncio (Herbert-Rathkeal – n. Ven. C.) had like to have throw us into a new perplexity and delay. He had repented of what he himself had suggested, and to which all parties had agreed, touching the arrangement of places in the Chamber, of the Assembly. He applied to the mediating ministers to have their advice, in order to find out and determine a *third* (s. edit.) made of arrangement; giving us to understand that he must retract his former proposal, and might perhaps, be forced to write to Vienna for orders"[96]. Atrăgându-i atenţia că interesul Curţilor mediatoare era ca lucrările Congresului să se deschidă, cât mai repede, Sir Robert Murray Keith l-a avertizat că "we must leave on him the blame of procrastination, and the choice of the measures which he thought it became him to pursue"[97]. Avertismentul a avut efectul scontat, deoarece, "after a few hours' reflection, the Imperial Internuncio gave us notice that he would meet us at the Congress at the appointed hour"[98]. Probabil, din dorinţa de a evita noi pretexte, Sir Robert Murray Keith i-a oferit, în calitatea sa de mediator principal, "the most honourable place which could be devised", adică "in the middle between the contracting parties", aranjament cu care au fost de acord toţi

[93] *Loc. cit.*
[94] *Loc. cit.*
[95] *Loc. cit.*
[96] *Loc. cit.*, p. 335.
[97] *Loc. cit.*
[98] *Loc. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

delegaţii[99]. Abia după aceea, Sir Robert Keith a putut deschide, în mod oficial, lucrările Congresului de pace de la Şiştov, printr-o scurtă alocuţiune, în limba franceză, a cărei idee principală consta în aceea că viitoarea pace austro-turcă trebuia fundamentată pe principiile stabilite la Reichenbach, asigurând, totodată, de întreaga disponibilitate a mediatorilor, de a concura la buna desfăşurare a tratativelor, încheind cu urarea ca pacea "qui doit couronne nos travaux communs, rétablir la bonne armonie entre les deux Empires limitrophes (Imperiul Româno-German şi Imperiul otoman – n. Ven. C.), sur les bases les plus solides, et les plus inaltérables"[100].

Dezbaterile de fond au demarat peste câteva zile, la începutul lunii ianuarie. Baronul Herbert-Rathkeal, consecvent liniei politice a Curţii sale, a ţinut un discurs, în limba franceză, tradus în limba turcă, dar care "containing no mention *whatever* (s. edit.) of the Reichenbach Convention, but establishing the Emperor's *ultimatum* (s. edit.) on the strict basis of the *status quo ante bellum*, and rendering the recapitulation and confirmation of all treaties between the two empires, previous the war, *a sine qua non* (s. edit.) of the definitive treaty"[101]. Turcii au replicat, prompt, printr-o notă, al cărui principal scop "is to fix the basis of the treaty on the articles of the Convention of Reichenbach, and the subsequent convention of armistice between the Grand Vizier and the Marshal de Saxe Cobourg. Baron Herbert received this paper as a preliminary proposition of negotiation, and promised to deliver an answer to it at the next meeting"[102].

În ceea ce-l priveşte pe Sir Robert Murray Keith, noua intervenţie a lui Herbert-Rathkeal îi crea impresia că el, sau, mai curând, prinţul Kaunitz, autorul *real* al acelor demersuri, "has judged very *ill* in avoiding all mention of the Reichenbach Convention in the propositions now laid before the Congress. The words *sine qua non*, and *ultimatum*, are likewise very peremptorily employed, at the very *outset* by him, in presence of three mediators (englez, olandez şi prusian – n. Ven. C.) whose sovereigns are requested to guarantee the definitive treaty, and who, in all probability, will not extend that guarantee to any commercial treaties, and consequently will take no share in the *sine qua non*" (s. edit.)[103]. De aceeaşi părere era şi marchizul Lucchesini care i-a declarat, "positively that his Court will not admit of the recapitulation of those treaties in the defensive one"[104].

A fost rândul otomanilor să-i surprindă, într-un mod, cu totul neplăcut, pe mediatori. Răspunsul lui Herbert-Rathkeal, la amintita notă turcă, i-a neliniştit pe negociatorii otomani, "from the moment that he had made mention of his unreserved admission of the stipulations of Reichenbach, and the strict *status quo* as the

[99] *Loc. cit.*, p. 336.
[100] *Loc. cit.*, p. 337.
[101] *Loc. cit.*, 337-338.
[102] *Loc. cit.*, p. 338.
[103] *Loc. cit.*
[104] *Loc. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

foundation of the whole negotiation"[105]. Ca urmare, delegaţii turci l-au presat "very hard and by redoubled instances, to have their papers accepted, as the basis of treaty, and "to our astonishment) they gave us clearly to understand that the Porte not having been a party in the above-mentioned convention, they meant to ground the treaty *solely* on the *armistice* concluded between the Grand-Vizier and the Marshal de Saxe Cobourg"[106]. Mediatorii au încercat, în zadar, să-i convingă pe turci că "their rights and powers of intervention here (la Congres – n. Ven. C.), arose solely from the engagements contracted ar Reichenbach; and that *we* (mediatorii –n. Ven. C.) had unanimously (sic!) determined to bring back the Imperial minister to that convention, which he had omitted to mention in his first proposal", precum şi în pofida faptului că Herbert-Rathkeal "took this opportunity of declaring the had corrected his former inadvertence, in the most explicit terms", otomanii au persistat, totuşi, "in substituting *their* convention of armistice" (s. edit.)[107].

Sir Robert Murray Keith a descoperit, însă, "secretul" obstinaţiei otomanilor, în sensul că ei pretindeau că nu înţelegeau sensul sintagmei *status-quo* care nu era inclusă în armistiţiul lor cu austriecii. Tratând, sub teroarea unui sultan despotic şi a unui mare vizir "ignorant and harsh", negociatorii otomani căutau să tergiverseze, câteva zile, acceptul lor, pentru a-i convinge pe cei "doi stăpâni" că "the full measure of obstinacy has been completed, and that the responsibility of accepting the fatal phrase *status quo* (s. edit.) and all its inevitable consequences, in regard to former treaties with the Court of Vienna, must be removed from off their shoulders, by orders from their superiors"[108]. Astfel că, "thy only result of our conferences with the Turkish ministers was they're declaring their determination to debate the treaty by article; and at the same time their adminission of the Convention of Reichenbach. This last *essential* circumstance having been inserted in the *protocol* of the conference, the meeting break up" (s. edit.)[109].

Evoluţia evenimentelor politice şi militare, de la Dunărea de Jos, preocupa, aşadar, în mod direct guvernul de la Londra. Între obiectivele politicii sale orientale figura, însă, şi viitorul statut juridic al provinciilor nord-dunărene ale Imperiului otoman. Atunci, atenţia era reţinută, îndeosebi, de Ţara Românească, ce fusese ocupată şi de trupele austriece. De aceea, lordul Auckland solicita, la 11 ianuarie 1791, lui Sir Robert Murray Keith să-i explice dacă *"is it impossible to take some precaution for the security of the province of Wallachia, up its being evacuated by the Austrian troops, in the event of the Russian war continuing? Every possible exertion is using to bring war also to a conclusion upon the principle of the strict status quo?"* (s. Ven. C.)[110]. Continuând, lordul Auckland menţiona, încă o dată,

[105] *Loc. cit.*, p. 339.
[106] *Loc. cit.*
[107] *Loc. cit.*, p. 339-340.
[108] *Loc. cit.*, p. 340.
[109] *Loc. cit.*
[110] *Loc. cit.*, p. 351.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

obiectivele generale ale politicii orientale ale Marii Britanii: *"this same Prussian story is the only one which now materially occupies us:* (s. Ven. C.), because the business of Sistovo being in such *good hands or all parties, is considered as settled* (s. edit.). Great activity is exciting, and will be excited, as to the other; *and the justice of our object, as well as its wisdom is such, that I have great hopes as to the final result"* (s. Ven. C.)[111]. În sfârşit, lordul îl asigura pe Sir Robert Murray Keith că "other powers are also disposed to support the disinterested principle on which we act (adică *status-quo-ante bellum* – n. Ven. C.); *and I am not without hopes that the Emperor* (Leopold al II-lea – n. Ven. C.) *will feel that this in an occasion on which he may fix and rivet the honourable friendship of England, and also the establishment of a long complete, and general pacification"* (s. Ven. C.)[112].

Până la lămurirea acestei chestiuni mai era, încă, de trecut obstacolul definirii, de o manieră acceptabilă atât pentru otomani, cât şi pentru austrieci, a conceptului *status-quo-ante bellum*. Turcii întârziau să-i dea o explicaţie clară a ceea ce înţelegeau ei, prin *status-quo*, "through they did not seem inclined to run the risk of entirely rejecting it, a risk of which the fatal and inevitable consequences had been frequently held up to them by the mediators"[113]. Ei au cerut plenipotenţiarului austriac să le explice "in what manner he thought himself entitled to extend the meanning and application of the term, beyond the specific stipulations of Reichebach Convention?"[114]. Baronul Herbert-Rathkeal "gave them a distinct answer, by saying that as he had, in his sovereign's name, solemnly engaged to fulfil every article which was for the advantage of the ottoman Porte, he had at the same time, established the Emperor's right to the full completion of the *status-quo* on their side towards him"[115]. Turcii au căutat alte subterfugii, întrebând care era sensul termenului "pace". Baronul Herbert-Rathkeal le-a răspuns "that he came here to make the peace of Sistovo, not to launch out into a dissertation on general terms which all parties understood alike"[116]. La rândul său, marchizul Lucchesini a atras atenţia negociatorilor turci "to reflect on the imminent danger of releasing the Court of Vienna from the engagements contracted at Reichenbach by an obstinate rejection of that half of the *status-quo*, to which the Imperial minister had very justly laid claim"[117]. Într-o discuţie particulară, pe care Sir Robert Murray keith a avut-o, la 8 ianuarie 1791, cu Herbert-Rathkeal, acesta i-a declarat "that had paid particular attention to the last phrase of his definition of *status-quo*, and knew to what he alluded in saying, there might be something in the Imperial treaties with Porte, which would; *perhaps*, prove contradictory to the sense of the Reichenbach Convention" (s. edit.)[118].

---

[111] *Loc. cit.*
[112] *Loc. cit.*
[113] *Loc. cit.*, p. 347.
[114] *Loc. cit.*
[115] *Loc. cit.*
[116] *Loc. cit.*, p. 348.
[117] *Loc. cit.*, p. 349.
[118] *Loc. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nici această dovadă de bunăvoință nu i-a determinat pe delegații turci să renunțe la poziția lor rigidă[119]. În urma unei ședințe, în care Herbert-Rathkeal informase Congresul că împăratul l-a numit, ca al doilea plenipotențiar al său, pe contele Francisk Esterhazy, reis efendi a citit un document, "containing an offer of *conditional acceptance* of the *status-quo*, provided that other point should be previously adjusted (sic!) to the satisfaction of the Porte" (s. edit.)[120]. Mai mult, "the Turks, tried, during more an hour, to turn and wist their *conditional* proposal into every possible shape short of the plain adoption of the basis held out to them" (s. edit.)[121]. Nici baronul Herbert-Rathkeal nu a lăsat să-i scape prilejul oferit de turci, pentru a obstrucționa lucrările Congresului, lansându-se, *"in a parade of words"* (s. Ven. C.)[122]. Plictisit de atâta vorbărie, fără rost, Sir Robert Murray Keith a cerut plenipotențiarilor celor două părți beligerante "to reflect on what was due to so respectable a mediation, and to set us (mediatorilor – n. Ven. C.) in possession of the full exercise of our functions by a mutual and unreserved acceptance of the basis of the *status quo* as settled at *Reichenbach*" (s. edit.)[123]. Pentru că a ținut să precizeze "*that in virtue of that sole act the mediating ministers had been sent to Sistovo and that having that rule walk by, they could take no share in any proposition distant a hair's breadth from it on one side or the other*" (s. Ven. C.)[124]. Ca urmare, deși au mai recurs la tot felul de subterfugii, pentru a se sustrage acelei cereri, turcii au trebuit să cedeze, presați, îndeosebi, de Sir Robert Murray Keith. Astfel că, "there, with much reluctance, but in plain unequivocal terms, they at length pronounced that irrevocable acceptance of the *status-quo, strict* and *unreserved*, of which your Grace[125] will find the precise terms in the annexed copy extracted from the protocol of Congress""(s. edit.)[126].

Poziția câștigată de mediatori, prin eforturile deosebite ale lui Sir Robert Murray Keith, nu a putut fi, totuși, valorificată, datorită abandonării de către plenipotențiarul austriac a atitudinii sale, conciliante, de până atunci. Devenise clar, pentru toată lumea, că austriecii vroiau să țină negocierile în stare de "*suspense* for

[119] *Loc. cit.*, p. 352-355; ceea ce îl făcea pe Sir Robert Murray Keith să exclame: "but I am well, hearty an heartily, tired of Turkish coffee, Turkish conversation, tabacco, rose water, and frankincense. *Nota Bene*, I am, by conviction, a *better Christian* than ever (s. edit.) (cf. *loc. cit.*, p. 355); mai ales că "our only lady, Madam Herbert (soția baronului Herbert-Rathkeal – n. Ven. C.) is gone to Bucharest a few weeks to see her children" (cf. *loc. cit.*, p. 345); în rest, era încântat de Șistov și poziția sa geografică, dar regreta că nu avea un pictor, pentru a imortaliza peisajele care îl încântau, "though I have ransacked all Bucharest for such an one" (cf. *loc. cit.*, p. 344).

[120] *Loc. cit.*, p. 356.

[121] *Loc. cit.*

[122] *Loc. cit.*

[123] *Loc. cit.*, p. 357.

[124] *Loc. cit.*

[125] Raportul îi era adresat ducelui de Leeds, din Șistov, la 28 ianuarie 1791.

[126] *Loc. cit.*, p. 358.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

some time longer"[127]. În consecință, "the Turks are more and more confirmed in their suspicion that the Austrian ministry (*either from political views of their own, or in compliance with the suggestions of Russia)* have resolved to leave the Porte in doubt with regard to the issue of the negotiation, in order to perplex the Grand Vizier in the choice of his plan of operations for the ensuing campaign, *and perhaps with the hope of deriving advantages from the extension of the war to order part of Europe*" (s. Ven. C.)[128]. Între posibilele explicații ale modificării, bruşce, a atitudinii imperialilor, Sir Robert Murray Keith sesiza o expresie "employed by Count Cobentzel to Baron Jacobi", din care se putea trage concluzia "*that Austria has conceived the project of retaining possession of the conquests in Wallachia, etc. beyond the term of the present armistice*" (s. Ven. C.)[129]. Pe de altă parte, diplomatului englez i se părea "a self-evident proposition, that nothing could be more prejudicial to the interests of the Ottoman Empire, than to listen to any proposal for the prolongation of that armistice"[130]. Deoarece, "by consenting to it the Grand Vizier's hands would be in a great measure tied up from making an effectual use of those advantages which he has a right to promise himself an early exertion of that great military force, which (by an activity hitherto unknown in this empire, and with a profusion of expense) will be collected under his standard in the course of the month of May; *an early period, when the Russian army cannot be recruited and re-equipped after the losses of the last campaign*" (s. Ven. C.)[131]. Deci, conchidea Sir Robert Murray Keith, "it certainly depends on the Grand Vizier to avail himself on the undoubted right which, in regard to the point in question, is secured to him by the express tenor of the third article of the convention of armistice"[132]. Prin urmare, "the engagement contained in the above article being precise, Your Grace (ducele de Leeds – n. Ven. C.) will undoubtedly approve of my supporting the ottomans in their claim to its rigid accomplishment; if they should think proper to *require* the good offices and intervention of the mediating minister on this head" (s. edit.)[133].

---

[127] Cf. raportul lui Sir Robert Murray Keith, către lordul Leeds, din Şiştov, la data de 20 martie 1791, în *loc. cit.*, p. 390.

[128] *Loc. cit.*

[129] *Loc. cit.*

[130] *Loc. cit.*

[131] *Loc. cit.*, p. 391.

[132] *Loc. cit.*, art. III: "que cet armistice ne se concluant que pour laisser le tems tant à la Cour de Vienne, et à la Porte, qu'à la Cour de Prusse et ses alliés l'Angleterre et la Hollande, d'envoyer plenipotentiaires au Congrès pour y traiter definitivement de la paix: Et comme il est également de l'intérêt des deux Etats d'accélérer ce grand ouvrage, on promet de part et d'autre d'y procéder *incessament*, et de l'achever le *plutôt possible*, et que même pour prévenir tout *dilation quelconque*, on s'engage à la conclure définitivement dans l'*espace de neuf mois*; de sorte que la presente acte ne sera en vigueur que du jour de sa signature (le 19 Septembre, 1790) jusqu'à la fin du *mis de Mai*, 1791" (s. edit.) (cf. *loc. cit.*).

[133] *Loc. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La începutul lunii iulie 1791, încheierea, cu succes, din punctul de vedere al mediatorilor, era, încă, îndoielnică. La 6 iulie 1791, Sir Robert Murray Keith raporta lordului Grenville că turcii erau deosebit de nemulțumiți din cauza instalării unui corp austriac la Calafat, în fața Vidinului. Spielmann, care reprezentase Curtea Imperială al Reichenbach și ocupa o poziție politică importantă, la Viena, declarase baronului Jacobi că "*the first shot in Wallachia* would instantly *unite the Austrian and Russians* (s. edit.). I will not, though we have a right to suspect everything after all the double dealing we have experienced, harbour, even for a moment with the views of Prince Kaunitz to rekindle war between the Porte and Austria, and thereby rivet the fetters which have so long bound the latter to Russia"[134].

Toate piedicile ridicate în calea pacificării au fost, în cele din urmă, înlăturate. Astfel, datorită atitudinii intransigente a mediatorilor, îndeosebi a lui Sir Robert Murray Keith, el putea să-i comunice sorei sale, Anne, la 4 august 1791, că "after drifting through storms, quicksand, and all manner of perils, for almost eigh or nine mortal months, our political bark is safe in the desired harbour", adică "the definitive treaty of peace between Austria and the Porte was *signed and sealed* (s. edit.) *on the precise terms which correspond with the King's* (George al III-lea – n. Ven. C.) *benevolent wishes and fulfil every one of those which the administration made known to me"* (s. Ven. C.)[135].

Într-adevăr, pacea a fost încheiată, la acea dată, 4 august 1791, la Șiștov, pe baza principiului *status-quo-ante bellum*. Articolele IV și V stipulau retrocedarea de către Austria, către Imperiul otoman, a Moldovei și a Țării Românești și restabilirea raporturilor dintre cele două imperii, pe bazele existente, înainte de 9 februarie 1788[136]. În afara tratatului de pace propriu-zis, "*a separate convention* (s. edit.) *(entirely distinct from the treaty of peace) has been signed this evening, between Austria and the Porte as an amicable agreement between two powers already in peace; and in virtue of some small and voluntary concession made by the Turks, the limits and extensive frontiers of both empires are properly and irrevocably settled*" (s. ven. C.)[137]. În sfârșit, la 25 august 1791, Sir Robert Murray

[134] *Loc. cit.*, p. 456.

[135] *Loc. cit.*, p. 472.

[136] Cf. Karl Pröhl, *op. cit.*, p. 156-187.

[137] *Memoirs and Correspondence*, p. 472; recunoscându-și, *în mod corect*, meritele, el își exprima sentimentul de fericire "to have proved myself an active workman in a rearing one more monument (and lasting one) to the good faith and national energy of old England. If my king and country are pleased (and they will be so), I shall think myself amply rewarded. As to personal advantages, or decoration, they are little in my thoughts; but if they come, they shall be thankfully received. I have the strongest proofs already, of the esteem and confidence of the King's confidential servants – these are at once pride and comfort" (cf. *loc. cit.*, p. 472-473). Motive de fericire aveau și cei trei plenipotențiari otomani; cu prilejul vizitei protocolare, de plecare, pe care i-au făcut-o, aceștia "show themselves more unaffectedly grateful than ever Turks did to Chistrians. What makes them the happiest of men is, that the Grand Signor has, in return for the copy of our peace sent them his *benediction* (s. edit.) a term which his Sublimity never employ but to express unlimited approbation" (cf. *loc. cit.*, p. 478).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Keith o putea anunţa pe sora sa, dar din Craiova, unde se afla în drum spre Viena[138], că avusese loc, deja, schimbul instrumentelor de ratificare a păcii austro-turce[139], încheiată la Şiştov, la 4 august 1791. În noile condiţii internaţionale şi în pofida victoriilor militare, înregistrate în campaniile împotriva otomanilor, Rusia a fost nevoită să accepte şi ea ideea păcii cu Poarta Otomană. În consecinţă, la 10 august 1791, prinţul Repnin şi marele vizir au semnat preliminariile păcii între cele două imperii, cu încetarea imediată a ostilităţilor[140]. Pacea a fost semnată, la Iaşi, la 9 ianuarie 1792. Actul confirma tratatul de la Küciük-Kainargi (1774), Convenţia de la Ainalî-Kavak (1779), Convenţia de cedare a Crimeii (1784), peninsula Taman şi fluviul Kuban constituind graniţa celor două imperii, în Asia. În Europa, fluviul Nistru urma să fixeze "graniţa veşnică" dintre Imperiul Rusiei şi Imperiul Otoman[141].

Se încheia, astfel, una din etapele evoluţiei *problemei orientale* care purta pecetea, mai ales a obiectivelor *politicii orientale* a marii Britanii. Următoarea va fi dominată de efectele Revoluţiei Franceze şi ale dispariţiei Poloniei, în urma împărţirilor din anii 1793 şi 1795 de pe harta politică a Europei.

PRIMARY SOURCES CONCERNING THE ORIENTAL POLITICS OF ENGLAND (1786-1791)

(Abstract)

The present paper is based on the diplomatic and private correspondence of the well known English diplomat, Sir Robert Murray Keith who was delegated to represent the Grate Britain as a mediating Power at the Shistov Peace Congress. The results of his diplomatic activity dedicated to the oriental interests of the Great Britain were presented in a considerable amount of official and private correspondence. These sources could be found in the second volume at "*Memoirs and correspondence (official and familiar) of Sir Robert Murray Keits, K.B. Envoy extraordinary and Minister plenipotentiary at the Courts of Dresden, Copenhagen and Vienna, from 1769 to 1792*", published by Mrs. Gisellspine Smith in 1848 at London. This volume brought to the attention of the author of the present paper by the well known historian of the Romanian-British relationships, Prof. dr. Paul Cernovodeanu, Honorary Member of the Romanian Academy. **This source was not yet used in the Romanian historiography**.

The author of the present paper had the opportunity to have access at this source at the British Library. This is one of the reasons why the author offered in this paper a large amount of quotations from the diplomatic reports and the private letters of Sir Robert

[138] La 19 august 1791, îi scria că se aştepta ca, la 21 august, să aibă loc schimbul instrumentelor de ratificare a păcii (cf. *loc. cit.*, p. 479, 480), dar se pregătea de plecare şi spera să ajungă la Viena "by the 1st or 2nd of September, and in full time enough, as the Emperor's (Leopold al II-lea – n. Ven. C.) coronation at Prague is to be the 6th, and he not return to his capital till the 11th or 12th" (cf. *loc. cit.*, p. 479); a plecat, din Şiştov, la 23 august 1791 (cf. *loc. cit.*, p. 480).

[139] *Loc. cit.*, p. 480.

[140] *Loc. cit.*, p. 478.

[141] Cf. şi Karl Pröhl, *op. cit.*, p. 157.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Murray Keith, quotations which refer to aspects less known by the Romanian researchers concerned whits the East Question.

The author expresses his hope that by doing so he contribute to a better understanding of this historical event and his main intention was to offer a new source which can be appreciated by cross-adversences with other historical sources.

(Translated by Cătălin Turliuc)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GHEORGHE CLIVETI

PRELUDIILE CONCERTULUI EUROPEAN (I). TENTAȚIA "PĂCII GENERALE"

O intitulație precum cea a studiului de față s-a impus, dincolo de aparențele unei oarecare prețiozități, aproape de la sine, ținând seama de modul în care s-au decantat înțelesurile dintru început ale fenomenului supus atenției noastre. Prin însăși menirea sa, *concertul european* s-a circumscris unei anumite "forme (formule) de organizare a păcii"[1], emergența sa încărcându-se mult cu elemente identificabile în gama largă de *instrumenta pacis*[2]. O redare aici, fie și la parametrii unei "repezi priviri", a succesiunii în timp a "formelor de organizare a păcii"[3], nu am considerat-o necesară, ea putându-se constitui într-un exercițiu în sine de erudiție, însumând "experiențe ale trecutului", care, deși relativ bine cunoscute și nu arareori invocate de exponenții "înaltelor curți europene", nu s-au prea regăsit în mediul de determinare directă a unuia dintre cele mai interesante demersuri ale "marii politici". După cum nu am considerat necesar nici o evaluare a "forțelor profunde" – demografice, economice, sociale, confesionale, naționale[4] –, care,

[1] Georges I. Brătianu, *L'organisation de la paix dans l'histoire universelle*, București, 1997; de reținut că editorii au renunțat, în privința titlului lucrării, la noțiunea "Formules d'organization de la paix", noțiune considerată "un peu encombrante" (v. *Préface*, de John Rogister, p. 7 și urm.).

[2] În privința accepțiunii respectivilor termeni, v. Konrad Müller, *Istrumenta Pacis Westphalicae. Die Westphälischen Friedensverträge 1648*, Berna, 1966, p. 77 și urm.; Heinz Duchhardt, *Münster/Osnabrück as Short-lived Peace System*, în *Great Peace Congresses in History 1648-1990* (Albert P. van Goudoever, ed.), Utrecht, 1993, p. 16.

[3] P. Rain, *Organisation de la paix en Europe, depuis les origins jusqu'à l'O.N.U.*, Paris, 1946; Fritz Dickmann, *Friedensrecht und Friedenssicherung. Studien zum Friedensproblem in der Geschichte*, Göttingen, 1971; R.F. Randle, *The Origins of Peace. A Study of Peacemaking and the Structure of Peace Settlements*, New York, 1973; K.J. Holsti, *Peace and War: Armed Conflicts and International Order 1648-1989*, Cambridge, 1991; Georges I. Brătianu, *op. cit.*, etc. La Congresul internațional de științe istorice de la București, una din *marile teme* a privit *Formes et problèmes de la paix dans l'histoire*, având ca *rapporteurs généraux*, pentru *l'époque moderne et contemporaine*, pe Luis Diez del Corral și Antonio Truyol Serra; v. Comité international des sciences historiques. XVe congrès international des sciences historiques, Bucarest, 10-17 août 1980 vol. I. *Rapports. Grands thèmes et méthodologie*, București, 1980, p. 191-197.

[4] În privința noțiunii de "forțe profunde", v. P. Renouvin și J.-B. Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Paris, 1964, passim.

Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", tom. XXXVII, 2000, p. 249–269.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dispunându-se în substratul desfăşurărilor politico-diplomatice, au putut marca trendul general al acestora, însă nu au avut cum să răzbată şi să se exercite *en tant que telles* în asumarea *concertului* de cei crezându-se în stare de fapt şi de drept să delibereze asupra problemelor de însemnătate capitală pentru "viaţa bătrânului continent" şi, prin extensie, a lumii. Să fi privit respectiva asumare ca simplu rezultat al "jocului forţelor profunde" ar fi însemnat să fi admis că *actul politic* ar fi fost lipsit, oriunde şi oricând, de nimb creativ, de posibilitatea realizării prin sine sau, cum aviza Raymond Aron[5], de realitatea indeterminării exterioare sieşi, încât evaluarea sa să fie transportată, la condiţia de *epifenomen*, din domeniul istoriei politice în cel al sociologiei retrospective. Rod al inspiraţiei şi prin urmare creaţie a protagoniştilor "marii politici", *concertul european* a trebuit să se releve cu timpul prin *interpretări* într-un anumit spirit şi cu o anumită finalitate ale operei de edificare a *păcii europene*, mai mult sau mai puţin în consonanţă cu "mersul vremurilor". Unor asemenea interpretări, cu deosebire celei primordiale, după "partitura europeană" de la 1815, ar fi însă greu să le pătrundem semnificaţiile fără a avea în vedere maniera în care s-au acordat preludiile *concertului păcii* sub presiunea împrejurărilor excepţionale din faza decisivă a confruntării dintre "Franţa napoleoniană" şi "Europa coaliţiilor".

Desigur, ceea ce s-a putut decide a privit "soarta" Imperiului Întâi, însă nu şi eludarea sensului de profunzime al "marii confruntări". Sens în deschiderea căruia "experienţa napoleoniană", dincolo de a fi reprezentat doar "un gigantic efort pentru hegemonie", a evidenţiat *un indestructibil tot istoric: Revoluţie – Napoleon*, altfel spus, "o mare", poate cea mai mare, "turnantă a istoriei universale"[6]. Şi dacă o atare "turnantă" şi-a aflat cea mai tensionată expresie într-un *conflict european* de aproape un sfert de secol, aceasta s-a datorat, cu prevalenţă, procesului revoluţionar însuşi, care, sub impactul stărilor de spirit de la 1792-1793, a tins implacabil spre a ieşi din "matca franceză". "Practicile teritoriale", în temeiul principiului naţional şi al "jurământului federaţilor" din 14 iulie 1790, au stins aproape de la sine valabilitatea celebrei "déclaration de paix au monde" făcută de Constituanta franceză la 22 mai, acelaşi an[7]. Urmarea a fost "războiul exterior", dorit de cei ce au întrevăzut în el posibilitatea de a da amploare Revoluţiei, dar şi de cei ce au

[5] Raymond Aron, *Démocratie et totalitarisme*, Paris, 1965, p. 37.

[6] Expresie întâlnită frecvent în istoriografia – cu precădere în cea franceză – din ultimele decenii; v. François Furet, *Penser la Révolution Française*, Paris, 1978, passim; Fernand Braudel, *L'identité de la France*, vol. I, Paris, 1986, p. 15 şi urm.

[7] Albert Sorel, *L'Europe et la Révolution Française*, vol. I, Paris, 1885, p. 24; A. Soboul, *Revoluţia franceză. 1789-1799*, Bucureşti, 1962, p. 99 şi urm.; J. Tulard, *Les Révolutions* (vol. IV din *Histoire de France*, sous la direction de Jean Favier), Paris, 1985, p. 58-62. Cu prilejul Sărbătorii Federaţiei din 14 iulie 1790, într-un gigantic amfiteatru pe Champs-de-Mars, în prezenţa a peste 300.000 de participanţi, toate provinciile au exprimat "voinţa lor de a fi franceze". Jurământul solemn, rostit în numele tuturor "federaţilor" de La Fayette, îi unea "pe francezi între ei şi pe francezi cu regele lor, întru apărarea Libertăţii, a Constituţiei şi a Legii". El exprima angajamentul oricărui francez "de a fi pentru totdeauna fidel Naţiunii, Legii şi Regelui"; v. şi Gh. Cliveti, *Revoluţia franceză şi "secolul naţionalităţilor"*, în AIIX, t. XXX, Iaşi, 1993, p. 331 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nutrit speranța că el ar fi putut fi "o arcă a salvării" pentru Vechiul Regim. Supus presiunilor dintr-o parte și dintr-alta, regele Louis XVI s-a văzut practic în imposibilitatea de a evita să semneze, la 20 aprilie 1792, "declarația sinucigașă de război", menită, în intenția semnatarului, a-și asigura intervenția solidară a "curților monarhice europene", dar care a avut darul de a provoca o reacție furibundă din partea francezilor împotriva regelui lor constituțional, a monarhiei de Bourbon[8]. Deși dezbinate, de experiențele sau de amintirile atâtor războaie – de cucerire, de succesiune etc. –, "curțile europene" au reușit să excite mobilurile coalizării lor pentru prima dată împotriva unui pericol considerat comun: *Marea Națiune*[9]. În replică, Revoluția și-a accentuat "tenta radicală", fapt ce a pecetluit "soarta" regelui acuzat de dezicerea sa flagrantă de responsabilități constituționale. Devenită republicană, Franța revoluționară și-a escaladat limitele național-statale[10], ea vizând, după atingerea obsedantelor "frontiere naturale" (prin anexarea Savoiei, Nisei, Belgiei și Renaniei), să pună în aplicare un plan îndrăznet de creare a "republicilor surori" (Batavă, Cisalpină, Ligurică, Romană, Parthenopeană), ca însemne ale intenției de realizare a "Europei statelor-națiuni"[11]. De la "războiul patriotic", eminamente defensiv, din anii 1792-1794, Republica Franceză a ajuns a fi implicată într-un conflict cu *miză europeană*, propulsând în avanscena istoriei personalitatea excepțională și atât de controversată a lui Napoleon Bonaparte[12].

Din perspectiva tot mai largă, aproximativ bicentenară, a devenirii istorice, impactul demersului revoluționar și imperial al francezilor la cumpăna secolelor XVIII-XIX s-a relevat, într-adevăr, ca unul deosebit de profund asupra destinului Europei, a locului acesteia în lume. Ar fi însă o exagerare dacă am susține că acel impact s-ar fi relevat cu destulă claritate în ochiul de timp al contemporaneității sale imediate. "În epocă" mai mult s-a simțit decât s-a știut, de unii, decât s-a acceptat, de alții, că *ceva* extraordinar se petrecuse "în viața europenilor". Transformările social-economice își aveau, firește, cursul lor, noile idei și principii căpătau tot mai multă aderență, cu deosebire în mediul elitelor; mentalitățile suportau inerente "șocuri", în accente și expresii vădind când optimism, când pesimism sau neliniște. Iar toate acestea pe fondul unei acute crize de conștiință, evidențiată, în cel mai înalt grad, de confruntarea între *noua Franță* și *vechea Europă*. În marja acestei confruntări, noile tendințe din "viața europenilor" presupuneau dislocarea unor vechi stări de lucruri, însă pentru impunerea altora, în

---

[8] A. Soboul, *op. cit.*, p. 212 și urm.; M. Vovelle, *La Chute de la monarchie. 1787-1792* ("Nouvelle histoire de la France contemporaine", 1), Paris, 1972.

[9] Jacques Godechot, *La Grande Nation. L'expansion révolutionnaire de la France dans le monde de 1789 à 1799*, vol. I, Paris, 1956, p. 10 și urm.

[10] J.-B. Duroselle, *L'idée de l'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965, p. 144 și urm.

[11] *Ibidem*.

[12] Pieter Geyl, *Napoleon: pro și contra*, București, 1968, lucrare interesantă, privind în special tradiția istoriografică franceză despre Napoleon; v. și Emile Wanty, *Napoléon stratège*, Paris, 1968, p. 365 și urm.; Gheorghe Eminescu, *Napoleon Bonaparte*, București, 1986, p. 7 și urm.; Adriana Știles, *Napoleon, Franța și Europa*, București, 1998, passim.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

concordanţă cu principiile consacrate de francezi la 1789-1792, cu cel naţional, în principal, era necesară identificarea "punctului arhimedian" la condiţia factorului de putere. Pentru Franţa, un asemenea factor ("o sabie", cum avizase Siéyès) se dovedise a fi Napoleon. La scară europeană confruntarea amintită reprezenta însă expresia extremei dificultăţi pentru atingerea "punctului de sprijin", repercutându-se în treptele diferitelor comunităţi etno-istorice. O realitate ce transpira înţelesul de prim ordin al "epocii războaielor napoleoniene". Departe de a se fi etalat ca "un cuceritor în sine", Napoleon a fost împins de împrejurări pe "calea fatală" a luptei pentru hegemonie continentală. S-a ajuns la a fi cunoscute până în cele mai mici detalii campaniile militare, ipostazele păcii fie impusă, fie smulsă adversarilor. Unele neclarităţi şi, în consecinţă, opinii controversate persistă însă în privinţa încercării lui Napoleon de a pune bazele unei, se pare, dintâi "organizări a Europei" ce să angreneze mai toate entităţile statale de pe continent, ajustate, se ştie, politic, militar, teritorial şi economic primatului imperial al Franţei ("L'Empire c'est la paix!")[13]. Despre o încercare de felul amintit Împăratul a lăsat prea puţine cuvinte în actele sale "de cancelarie", în corespondenţă şi în *Memorii*. În literatura cu caracter panegiric sau eulogistic, în "tradiţia orală sau scrisă" se regăsesc, e drept, cuvinte, expresii, uneori până la valoarea profesiunii de credinţă în dreptul numelui lui Napoleon, toate de natură a întreţine convingerea că acesta, prin *idee* şi *faptă*, a fost "înaintemergătorul noii Europe". Al unei Europe animată de principii, norme şi – interesant! – instituţii comune, între care, reţinea Metternich dintr-o discuţie cu Napoleon, un edificiu "ce să reunească arhivele Europei la Paris", ca un "mare avantaj pentru Istorie", ca un mijloc de "a suprima distanţele între state şi popoare"[14]. O cu totul altă convingere răzbate, se înţelege, din literatura cu caracter

[13] În literatura de specialitate s-a făcut nu arareori trimitere la consemnarea din *Memorialul din Sfânta Elena*, conform căreia Napoleon intenţionase să facă din Europa "o entitate politică"; consideraţii, în acest sens, la Serge Bernstein şi Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. 3. *State şi identităţi europene (secolul XIV – 1815)*, Iaşi, 1998, p. 388. După cum se fac "trimiteri" la comparaţia făcută de Talleyrand între "tentativa napoleoniană" şi "sistemul european" de la 1815: "Napoléon est le premier et le seul qui ait pu donner à l'Europe un équilibre réel qu'elle cherche en vain depuis plusieurs siècles, et don't elle est aujourd'hui plus éloignée que jamais. Un équilibre réel eût rendu la guerre presque impossible. Une organisation convenable eût porté chez tous les peuples la civilisation au dégré le plus élevé qu'elle puisse atteindre"; *Mémoires du prince de Talleyrand* (în continuare: Talleyrand, *Mémoires...*), publiées... par le duc de Broglie, vol. II, Paris, 1891, p. 132.

[14] Deosebit de interesant pasajul din *Memoriile* lui Metternich, relativ la întrevederea sa cu Napoleon: "En ce temps-là, un de ses projets favoris était celui de réunir toutes les archives de l'Europe à Paris. Il ferait, me disait-il, un édifice grandiose entre l'Ecole militaire et le dôme des Invalides; il n'entrerait dans la construction des bâtiments que la pierre et le fer, afin d'écarter tout danger d'incendie. C'est là qu'on recueillerait les archives de tous les Etats de l'Europe. Je (Metternich – n.ns.) lui fis observer qu'il faudrait bien commencer par avoir ces archives entre les mains, avant de pouvoir songer à le loger. Il me répondit, d'un air de parfaite conviction: «Comment ne les aurais-je pas? Toutes les puissances ne s'empresseront – elles pas d'envoyer leurs archives dans un lieu de dépôt, tout à fait sûr? Elles seront sans doute engagées à le faire par le double intérêt de la sécurité et de la science. Jugez vous-même des avantages immenses qu'en retirera l'histoire. Il s'entend que chaque Etat devra avoir le

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

detractiv, pentru care tot ce a ținut de Napoleon a constituit "un accident", "o aventură", "une giganthesque paranthèse de l'histoire"[15]. Rămâne însă de necontestat faptul că i-a fost dat lui Napoleon să închidă "era Europei vechi", chiar dacă nu i-a fost dat să impună punctul său de vedere asupra "organizării păcii europene".

Le-a fost dat, se știe, "învingătorilor lui Napoleon" să realizeze prima "organizare a păcii" orientată după principii și interese de ordin *general*, presupunând deliberări și asumări de responsabilități *generale* din partea contractanților. O "organizare" care nu a avut darul de a consacra, ci, dimpotrivă, de a răsturna sensul "tentativei napoleoniene". Aceasta din urmă, prin tot ce a pus în mișcare, a avut meritul de a face necesară reconsiderarea manierei de edificare a unui "sistem de pace", altfel spus, de *a obliga* pe "învingători" la a contracta "prima ordine continentală", girată de "o societate de state"[16], însă fondată pe valorile Vechiului Regim. Bulversată de revenirea în forță ("le retour de la Révolution"), pe parcursul secolului XIX, a "tendințelor novatoare", opera "învingătorilor lui Napoleon", în accepțiunea de Restaurație, nu s-a prea bucurat de respectul liber-cugetătorilor, în genere, al istoricilor, în speță. Pentru Hegel, spre exemplu, Restaurația, privită nu doar prin prisma "experienței franceze", a reprezentat "o farsă"[17]. Evaluând realitățile dintr-o perspectivă temporală mai largă și în consonanță cu "logica hegeliană", glosând, deasemenea, pe tema vremelniciei supremației în arena internațională, Sir Lewis Namier considera "perioada napoleoniană ca a șasea zi a Creației", a Omului exemplar, urmată de "ziua Sabatului Istoriei, când Forța Creativă s-a odihnit"[18]. În schimb, aceeași "operă a învingătorilor", în accepțiunea de "formă (sistem) de

---

droit de tenir ses documents sous la garde d'archivistes, qui tous seront loyés près de leurs papiers. Chacun sera libre de conserver chez lui des copies légalisées. Quel avantage immense n'y aurait-il pas à supprimerr les distances! On n'aura que deux pas à faire, un çorridor à traverser pour puiser dans les trésors historiques de la France, de l'Autriche, de Rome, etc.». *Mémoires. Documents et écrits divers laissés par le prince de Metternich* (în continuare, Metternich, *Mémoires. Documents*...), publiés par son fils, le prince Richard de Metternich, vol. I, Paris, 1881, p. 106 și urm.

[15] Considerații interesante asupra "istoriografiei fenomenului Napoleon" la A. Fugier, *La Révolution française et l'Empire napoléonien* (t. IV din *Histoire des relations internationales*, sub red. lui Pierre Renouvin), Paris, 1954; Leo Gershey, *The French Revolution and Napoleon*, New York, 1964; v. și Jacques Godechot, *Les Révolutions de 1848* ("Le Mémorial des Siècles"), Paris, 1971, p. 37 și urm.; David G. Chandler, *Dictionary of the Napoleonic Wars*, New York, 1979; Jack A. Meyer, *An Annotated Bibliography of the Napoleonic Era: Recent Publications*, 1945-1985, Westport, 1987.

[16] Charles Dupuis, *Le principe d'équilibre et le Concert européen de la Paix de Westphalie à l'Acte d'Algesiras*, Paris, 1909, p. 114-127; C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh 1812-1815. Britain and the Reconstruction of Europe*, Londra, 1931, p. 193 și urm.; Pierre Renouvin, *Le XIXe siècle*. I. *De 1815 à 1871. L'Europe des nationalités et l'éveil de nouveaux mondes* (vol. V din *Histoire des relations internationales*), Paris, 1954, p. 42-46; David Thomson, *Europe since Napoleon*, New York, 1962, p. 71 și urm.; Dieter Dyroff, *Der Wiener Kongress 1814. Die Neuordnung Europas*, München, 1966, etc.

[17] Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Prelegeri de filosofia istoriei*, București, 1997, p. 413.

[18] Sir Lewis Namier, *Vanished Supermacies. Essays on European History 1812-1918*, Londra, 1958, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

organizare a păcii", a suscitat un deosebit interes, relevat de paginile pline de considerații mai mult sau mai puțin apreciative din studiile de "istorie diplomatică", prevalent politică, care, dincolo de "evenimențialitatea sa", acuzată de exponenții *noii istorii*, ai predilecției pentru "fenomene și procese de durată", a putut evidenția, prin însuși specificul său, creativitatea *actului politico-diplomatic*, posibilă chiar și – ori mai ales – în faze de discontinuitate din "transformările structurale ale societății". Departe de a fi fost ca niște parnasieni în raport cu asemenea transformări, exponenții subiectivi ai "păcii fără Napoleon", *obligați* de învățămintele feroce ale "marii confruntări europene", au trebuit să admită că "noua operă pacifică" nu mai putea fi realizată doar în matricea juridică a tratatelor, de regulă, până atunci, bilaterale, stipulând principii, norme, drepturi și obligații observate, mutual asumate. Într-o atare matrice s-a regăsit din plin *pacea* din "epoca westphalică", în mare a Vechiului Regim, a așa-numitului "clasic sistem de state"[19], al cărui ax îl constituiau "practicile echilibrului de forțe" (Balance of Power), ilustrate de un larg evantai de acte sinalagmatice (de la tratate și convenții la diferite acorduri), toate angajând statele în calitate de "subiecte de drept internațional public". Întregul angrenaj "s-a mișcat" după norme și principii *prin excelență de drept. Politica internațională* – un concept rar întâlnit în "discursul formal" al acelei epoci – s-a desfășurat în subsidiarul manierismului juridico-diplomatic. În "sistemul de drept" al raporturilor interstatale s-au dovedit întrutotul adecvate practicile "echilibrului de forțe" și ale compensațiilor teritoriale, ca un *perpetuum quadril*, tulburat atunci când partenerii, ieșind din ritmul cuvenit și accelerându-l "după bătăi de tobă" până la a acoperi "melodia liniștitoare", cu greu au mai fost în stare să se mențină în regula "supravegherii unuia cu altul"[20]. Regulă obnubilată sérios de "tentativa europeană franceză". Regulă la care n-au mai avut cum să revină nici "învingătorii lui Napoleon". Aceștia au avut posibilitatea, asigurată de perspectiva și apoi de realitatea victoriei, să instrumenteze ceea ce și Împăratul Francezilor și-a dorit: *o mare politică*, în măsură să delibereze asupra "organizării și asigurării păcii generale", pentru care actele contractuale (tratatele etc.) să reprezinte mijloace și nu scopuri în sine. Dacă spre finele secolului XVI și în prima parte a secolului XVII survenise o revoluție *juridică* în raporturile interstatale, unde, conform *dreptului modern al ginților*, statele, *en propriétaires*, și nu suveranii se distingeau ca părți contractante, în noile condiții se profila o veritabilă *revoluție politică* presupunând redimensionarea amintitelor raporturi până la a le situa în perspectiva propriu-zisă a *relațiilor internaționale. Noua artă* de reglementare a "afacerilor interstatale" sau a "chestiunilor internaționale" proba ascendentul *demersului politic*, orientat după dinamica *stărilor de facto*, față de "vechiul demers" mărginit până la riscul sufocării de primatul rațiunii *stărilor de jure*.

[19] Heinz Duchhardt, *Friedenskongresse im Zeitalter des Absolutismus – Gestaltung und Strukturen*, în XVe Congrès international des Sciences historiques-Bucarest, 10-17 août 1980, *Rapports*, vol. I, București, 1980, p. 204-208.

[20] A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe. 1848-1918*, Oxford – New York, 1984, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Noua artă politico-diplomatică a impus rescrierea istoriei raporturilor dintre state: de la "istoria tratatelor", ce a cunoscut "faza clasică" în secolele XVII-XVIII, urma a se ajunge la "voga istoriei diplomatice", în orizontul căreia accentul să fie pus pe relevarea nu atât a "cadrului de drept" cât a resorturilor și desfășurărilor politicii *factorilor de putere*[21]. În *noua artă* s-au putut ilustra, ca pionieri ai ei, personalități de talia unor William Pitt jr., Castlereagh, G. Canning, Metternich, Nesselrode, Hardenberg, "eternului" Talleyrand... O *nouă artă* ce implica spargerea canoanelor rigidului *ceremonial diplomatic*[22] din anii Vechiului Regim, degajarea practicilor definind *de occulta diplomatia* de aerul de greu accesibilă inițiere și de excesiv mister; după cum implica, nu în ultimul rând, și deplasări semantice în cazul unor expresii sau cuvinte, între care și cel evidențiind focalizarea tematică a demersului nostru. În înțelesul restrâns, de consens între două sau mai multe state, termenul de *concert* s-a regăsit frecvent în limbajul diplomației moderne. Greu de spus dacă diplomația l-a preluat din jargonul muzical, pentru care *concertul*, derivat etimologic din italianul *concerto* – verbul *concertare*: a fi de acord, a fi împreună –, reprezintă o "formă caracteristică de spectacol artistic, constând din prezentarea în public a unor lucrări muzicale, instrumentale sau vocale"[23]; posibil ca termenul în discuție să fie expresia rolului orașelor italiene la începuturile diplomației moderne. Înțelesul său s-a decantat însă în timp. Dacă pentru diplomația Vechiului Regim termenul de *concert* a fost prevalent *verbial-reflexiv* (a se concerta) sau *atributiv* (de concert), definind atitudinea celor ce vizau un anumit aranjament, act contractual etc., cu aplicabilitate strict delimitată, pentru oamenii de stat "de stil nou" același termen, fără a-și diminua valențele verbial-atributive, a avut de suportat un evident proces de *substantivizare*, exprimând atitudinea deliberativă însăși, *calea* sau poate mai bine zis *maniera*[24] desfășurărilor *de top* ale "marii politici". Sub presiunea dată de "marea fierbere la scară continentală" ("the melting Pot of Europe")[25], *concertul*, exersat până nu demult secvențial, tindea a deveni *european*, purtând *in nuce* însemnele de girant al *păcii generale*, fapt ce a suscitat nu arareori opinia că ar fi fost *un precursor al Ligii Națiunilor*[26]. Opinie susținută, de regulă, cu trimiteri la experiențele anului

---

[21] Gh. Cliveti, *De la "istoria tratatelor" și "istoria diplomatică" la "istoria relațiilor internaționale"*, în vol. *Itinerarii istoriografice. Profesorului Leonid Boicu la împlinirea vârstei de 65 de ani* (coord. Gabriel Bădărău), Iași, 1996, p. 25-32.

[22] Jean Dumont și Jean Rousset, *Le cérémonial diplomatique des cours de l'Europe ou collection des actes, mémoires, et relations qui concernent les dignités, titulaires, honneurs et préeminences; les fonctions publiques des souverains, leurs sacres, couronnements, mariages, baptêmes et enterrements; les investitures des grands fiefs; les entrées publiques, audiences, fonctions, immunités et franchises des ambassadeurs et autres ministres publics; leurs disputes et démêles de préséance; et en général tout ce qui a rapport au cérémonial et à l'étiquette*, 2 vol., Amsterdam-Haga, 1739.

[23] *Dicționar de termeni muzicali* (coord. Zeno Vancea), București, 1984, p. 110 și urm.

[24] J.-B. Duroselle, *op. cit.*, p. 204.

[25] David Thomson, *op. cit.*, p. 1-57.

[26] Carsten Holbraad, *The Concert of Europe. A Study in German and British International Theory 1815-1914*, New York, 1970. p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1815, când deliberările "marii politici", îndeosebi cele finalizate de tratatul din 20 noiembrie de la Paris (*pacea dictată* Franței!), s-au constituit în *primul act al concertului european*. Preludiile acestuia, relevabile în baza "textului de epocă", au răsunat însă în tumultul "războaielor napoleoniene".

Cum bine este știut, negocierile vizând încheierea păcii au urmat mai întotdeauna în istorie un curs determinat de caracterul, de amploarea confruntărilor militare, de profilarea sau de realitatea unui anumit rezultat al fiecărei confruntări, ce a antrenat două sau mai multe părți beligerante. În decursul "marii confruntări", de referință aici, *noua Franță*, singură sau cu "sateliții săi" ("republicile surori", iar după 1804 "statele feudatare Imperiului"), a avut ca forțe adverse coaliții intitulate când "continentale", când "europene", când "ale monarhilor". Până la 1812 victoria și-au apropiat-o, în disputele de pe continent, francezii. Generalul Bonaparte, din 1799 Întâiul Consul, iar din 1804 Împăratul Napoleon a știut să profite de faptul că, sub aspect militar și diplomatic, coalițiile nu au reprezentat forțe realmente unite. A știut, de aceea, prin manevre purtând marca geniului său[27], să înfrunte și să învingă *separat* pe fiecare putere participantă la o anumită coaliție. Și tot *separat* le-a impus *pax Napoleonica*, prin tratate, de regulă, bilaterale. Momentul de vârf al unui asemenea traseu l-a constituit pacea cu Rusia de la Tilsit din 1807, după ce, la 1805-1806, Napoleon impusese Austriei o alta, prin care a pus capăt Sfântului Imperiu Roman de Neam German, determinând o nouă organizare "lumii germane", și după ce, purtat de victorii zdrobitoare asupra Prusiei, decretase, în noiembrie 1806, la Berlin, ca o măsură împotriva Marii Britanii, faimoasa "blocadă continentală". Dar chiar și în momentul de vârf al gloriei sale, Napoleon era încercat de sentimentul, mărturisit, că fiecare pace impusă de el nu avea cum să fie durabilă, ci doar *o etapă*, ca fiecare din marile sale campanii, într-un *marș* ce nu-i putea da de capăt. Gloria sa ascundea o reală dramă, Napoleon părând condamnat să alerge mereu după pace ca după o stea. Era extrem de dificil să confere durabilitate păcii cu prim-argumentul forței și sub auspiciile supremației franceze, căreia a ținut în permanență să-i sporească atuurile. Acestea, în faza culminației lor, au și determinat unele "puteri monarho-absolutiste" de pe continent să se conformeze unui *modus vivendi* cu Imperiul napoleonian: Rusia, nutrind la un moment dat speranța realizării unui *condominium*, la nivel continental, cu Franța ("Imperiul Orientului" și "Imperiul Occidentului" s-a scandat, se pare, la Tilsit)[28]; Austria, resimțind degajarea titlului său imperial de aura universalistă, dar admițând să se plieze preponderenței franceze până și prin practica "tradițională" a căsătoriilor ("mariajul imperial" Napoleon-Maria Louisa); Prusia, contrabalansată de Confederația Rhinului, suportând cu greu consecințele înfrângerilor de la 1806;

[27] Considerații de referință, în acest sens, la Albert Sorel, *L'Europe et la Révolution Française*, vol. VIII. *La coalition, les traités de 1815*, Paris, 1912, passim.

[28] L. Boicu, *Între Tilsit (1807) și Erfurt (1808). Principatele Române în negocierile franco-ruse, în vol. Național și social în istoria românilor. Profesorului Gheorghe Platon la a 70-a aniversare* (coord. I. Agrigoroaiei și Gh. Cliveti), Iași, 1996-1997, p. 365 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Danemarca, Saxonia și până la un punct Suedia, înscriindu-se, la limita condiției de "satelit", în "jocul de putere napoleonian"... Doar Marea Britanie, dintre principalele puteri, acuzând stingerea păcii de la Amiens, imposibilitatea unui acord cu Napoleon, s-a menținut mai mereu într-o poziție de ostilitate. Devenită "regina de necontestat a mărilor", calitate confirmată autoritar de victoria de la Trafalgar (21 octombrie 1805), Marea Britanie a căutat, pe toate căile și cu toate mijloacele de care era în stare, să submineze supremația continentală a Franței. Când acțiunea militară nu i-a fost la îndemână, a stimulat "coalițiile antinapoleoniene", fie prin demersuri politico-diplomatice, fie prin subscrieri la "reașezări teritoriale", fie prin deosebit de eficienta, la Viena, Berlin și Saint-Petersburg, practică a subsidiilor. O pace cu Albionul s-ar fi putut să fi consolidat poziția Imperiului Întâi. S-a și scris, nu puțin, în acest sens, dar și în cel al admiterii imposibilității ei. Cabinetul de la Londra nu numai că refuza ideea unui acord cu Napoleon, dar căuta, cu perseverență, să lege premisele unei păci care să angajeze "forțe de pe continent" și care să diminueze sau chiar să lichideze construcția imperială franceză. În viziunea oamenilor de stat britanici a și început a prinde un tot mai clar contur problema "organizării păcii fără sau după Napoleon".

Deosebit de interesantă în această privință s-a dovedit reciproca tatonare a dispozițiilor ruso-britanice la 1804-1805. A fost un moment deosebit de edificator asupra preocupărilor pentru realizarea unei "păci generale", cu ceva timp înainte ca înfrângerea lui Napoleon să fi putut fi așezată în coordonatele eventualității apropiate. Momentul *1804-1805*, prin semnificațiile sale, ar putea fi invocat și ca amendament serios la maniera în care a fost redat "drumul spre pacea fără Napoleon", demersurile istoriografice părând a se fi conformat unei anumite cumpene a cursurilor evenimențiale. Până la 1814, mai exact până la încheierea tratatului de la Paris din 30 mai, anul menționat, evenimentele ar fi urmat cursul conform căruia puterile coalizate ar fi fost animate doar de scopul înfrângerii lui Napoleon, pentru ca, apoi, pregătirea și desfășurarea Congresului de la Viena (1814-1815) să fi marcat înscrierea evenimentelor într-un alt curs, acela al "organizării păcii europene", ca punct de plecare pentru una din marile etape (1815-1914) ale devenirii relațiilor internaționale. Spre edificare, ar fi suficient de avut în vedere delimitările cronologice ale volumelor sau sintezelor consacrate secolului XIX[29]. Atare delimitări, necesitate poate de apetența pentru periodizare întru suportul sistematizării discursului istoriografic academic-universitar, au făcut ca "problema păcii generale", pentru anii anteriori lui 1814, să fie tratată doar subsecvențial în raport cu succedarea coaliților antifranceze, încât nu și-a prea avut loc nici relevarea *preludiilor concertului european*.

Deși în cuprinsul desfășurării generale a "confruntării europene" pare să se fi circumscris doar unui intermezzo, tatonarea ruso-britanică de la 1804-1805 a

[29] Considerații privind respectivele delimitări cronologice la René Rémond, *Introduction à l'histoire de notre temps*, vol. II. *Le XIXe siècle. 1815-1914*, Editions du Seuil, 1974, p. 7 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comportat aspecte de un interes cu totul special pentru demersul istoriografic de faţă. Miza tatonării a constituit-o scrutarea posibilităţii "organizării păcii generale". Ar fi extrem de dificil de stabilit care dintre cele două părţi a avut iniţiativa. Stingerea păcii franco-britanice de la Amiens, din cauze ce mai suscită controverse între istoricii de pe ambele maluri ale Mânecii, revenirea lui William Pitt jr. ("inamicul implacabil" al lui Napoleon)[30] la timona cabinetului londonez, în aprilie 1804, perspectiva războiului maritim decisiv la marginile vestice ale Europei ar putea întreţine supoziţia că *Foreign Office*-ul, prin "acţiunile insidioase" ale ambasadorilor Paget la Viena[31] şi Leveson-Gower la Saint-Petersburg[32], ar fi făcut "cuvenitele deschideri". La fel de bine, însă, ar putea fi întreţinută şi supoziţia că iniţiativa ar fi aparţinut "curţii" de la Saint-Petersburg, în speţă lui Alexandru I, ofuscat de refuzul lui Napoleon de a-i accepta medierea în "diferendul maritim" cu britanicii, ca şi de arestarea ducelui d'Enghien, din Casa de Bourbon[33], şi peste toate de "accesul" lui Napoleon la "predicaţia de majestate imperială, care – se credea pe Neva – aparţinea împăratului Rusiei" ("le prédicat de majesté impériale qui apartient sans contredit à l'empereur de Russie")[34]. Incitat de "comitetul său secret", de Adam Czartoryski (prezenţă insolită a unui nobil polonez la Externele ruseşti!), Alexandru I a avizat misiunea "reprezentantului său personal" N.N. Novosiltsev la Londra, misiune în care Henry Kissinger, "furat" de dispunerea "megatendinţelor" în viaţa internaţională, a identificat unele similitudini cu "aranjamentul Churchill-Stalin" din octombrie 1944 de la Moscova[35]. O identificaţie în deplină consonanţă cu spiritul "războiului rece". Cât despre *Instrucţiunile secrete* pentru Novosiltsev, acestea au fost elaborate, se pare, de un Adam Czartoryski "plin de ambiţie şi de iubire faţă de ţara sa" (Polonia), visând la "renaşterea ei" cu sprijinul împăratului Alexandru[36]. Sugerate şi avizate de *înalta autoritate imperială*, *instrucţiunile* trădau porniri idealiste şi mistice, de notorietate deja în cazul lui Alexandru I[37], doritor a depăşi, prin soluţiile politice şi ideile sale, "tiparele" de gândire şi acţiune în care se derulau raporturile interstatale europene[38]. Era avansată ideea că timpul "Europei vechi" a

[30] Henry Kissinger, *Diplomacy*, New York ş.a., 1994, p. 75.

[31] *Vneshniaja politika Rossii XIX i naciala XX veka. Dokumenty rossiiskovo ministerstva inostrannyh del*, Serija pervaja (în continuare, S. I). *1801-1815*, vol. II, Moscova, 1961, p. 113 şi urm. (A. Razumovski c.A. Czartoryski, Viena, 2/14 august 1804).

[32] C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh*, p. 57.

[33] La vestea refuzului lui Napoleon în privinţa "mediерii ruse", cabinetul ţarist şi-a rechemat ambasadorul Markov de la Paris; apoi, la vestea arestării ducelui d'Enghien (septembrie, 1804), a fost rechemat şi însărcinatul cu afaceri Oubril; v. Jacques Droz, *Histoire diplomatique de l'Europe de 1648 à 1919*, Paris, 1952, p. 232.

[34] *Vneshniaja politika Rossii...*, S. I, vol. II, p. 58 (A. Czartoryski – ministru de Externe – c. Alexandru I, 5/17 mai 1804).

[35] Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 75.

[36] C.K. Webster, *op. cit.*, p. 54.

[37] Maurice Paléologue, *Alexandre I-er. Un tsar énigmatique*, Paris, 1937, p. 32.

[38] Textul *instrucţiunilor* redat în *Mémoires du prince Adam Czartoryski et correspondance avec l'empereur Alexandre I-er* (în continuare, Adam Czartoryski, *Mémoires...*), vol. II, Paris, 1887,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trecut; că "o nouă Europă" urma "să prindă viaţă"; că "în noua atmosferă de pace" guvernele trebuiau fondate pe "drepturile sacre ale umanităţii"; că monarhii aveau să stabilească în ţările lor "regimuri... bazate pe o înţeleaptă libertate" ("des règimes semblables basés sur une sage liberté"); că până şi Imperiul Otoman trebuia să fie încurajat a se reforma; că nici Franţa nu putea constitui o excepţie, "pentru că nu poporul francez, ci Napoleon era responsabil de dificultăţile cauzate Europei..."[39], că, după ce "forţele unite" aveau "să stingă răul european", urmau să se ridice "deasupra tuturor egoismelor naţionale şi dinastice" pentru "a corija frontierele, încât să nu mai poată fi recunoscută faţa diformă şi grotească a vechiului continent"; că, în fine, dar de un interes cu totul aparte aici, opera pacificatoare impunea elaborarea "unui nou drept public internaţional", încât "să nu mai poată niciodată să înceapă un război fără a se fi epuizat mijloacele pe care o instanţă mediatoare le putea oferi", instanţă imaginată ca *o ligă*, în dreptul căreia stipulaţii adecvate şi sancţionate "de cea mai mare parte a statelor Europei" să devină "neapărat regulă imuabilă a conduitei guvernelor, mai ales a acelora care... riscau a atrage asupra lor toate forţele noii uniuni..."[40]. Se aprecia că în discuţie nu se afla "simplul vis al păcii eterne", ci faptul că se impunea reaşezarea "sistemului european", pe baze care să fie în acord cu "gradul de lumină şi circumstanţele timpului", altele decât cele ale păcii din Westphalia[41]. Instrumentul păcii, în opinia părţii ruse, trebuia să fie *un tratat general*, "care să devină baza relaţiilor reciproce ale statelor"[42]. Şi aceasta pentru a întări raţionamentul că "liniştea Europei nu putea fi conservată decât prin intermediul *ligii* formate sub auspiciile Rusiei şi Marii Britanii, la care să se racordeze toate statele de al doilea ordin (Austria, Prusia şi Suedia fiind, totuşi, scontate ca parteneri de rang

---

p. 27-45 (*Instructions secrètes à M. de Novosiltsev, allant en Angletarre, 11 septembrie 1804)*; v. şi *Vneshniaja politika Rossii...*, S. I, vol. II, p. 138-146 (*Sekretnaja instruktsija Aleksandra I N.N. Novosiltsevu*, 11/23 septembrie 1804).

[39] *Ibidem*; C.K. Webster, *op. cit.*, p. 54 şi urm.; Jacques-Henri Pirenne, *Sainte-Alliance. Organisation européenne de la paix mondiale*, vol. I: *Les traités de paix. 1814-1815*, Neuchâtel-Paris, 1946, p. 21 şi urm.

[40] "... Dans le traité qui terminerait la guerre générale l'on parvenait à fixer, sur des principes clairs et précis, les prescriptions du droit des gens. Pourquoi ne pourrait-on pas y soumettre le droit positif des nations, assurer les privilèges de la neutralité, insérer l'obligation de ne jamais commencer la guerre qu'après avoir épuisé les moyens qu'une médiation tierce peut offrir, avoir de cette façon mis au jour les griefs respectifs et tâché de les aplanir? C'est sur de semblables principes que l'on pourrait procéder à la pacification générale, et donner naissance à une LIGUE dont les stipulations formeraient, pour ainsi dire, un nouveau cod du droit de gens, qui sanctionné par la plus grande partie des Etats de l'Europe deviendrait, sans peine, la règle immuable de la conduite des cabinets, d'autant que ceux qui prétendraient l'enfreindre risqueraient d'attirer sur eux les forces de la nouvelle union". Adam Czartoryski, *op.cit.*, vol. II (*Instructions...*); *Vneshniaja politika Rossii...*, S. I, vol. II, p. 141 şi urm. (*Sekretnaja instruktsija...*).

[41] "Ce n'est point le rêve de la paix perpetuelle qu'il s'agit de réaliser..."; *Vneshniaja politika Rossii...*, S. I, vol. II, p. 141 (*Sekretnaja instruktsija...*).

[42] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

principal!) şi toţi aceia care doreau realmente să fie în pace"[43]. *O ligă* menită a ţine "la respect pe oricine ar tenta la a tulbura liniştea generală", forţa ei fiind asigurată de preocuparea celor două puteri deliberante "de a-şi conserva un anumit grad de preponderenţă în afacerile Europei, fiindcă ele erau singurele care prin conduita lor se dovedeau invariabil interesate să domnească ordinea şi dreptatea, singurele care prin uniunea lor erau în stare să le menţină, fiind ferite de dorinţe şi interese încrucişate şi neavând a tulbura vreodată pacea europeană"[44]. În numele unei atare păci trebuia înfrânt Napoleon, lui Novosiltsev nefiindu-i omisă indicaţia de a sesiza pe britanici că "arma cea mai puternică de care s-au servit... francezii şi cu care ei ameninţau încă toate ţările era opinia universală, pe care ei au ştiut să o întreţină, că frumoasa lor cauză era aceea a libertăţii şi prosperităţii popoarelor", încât reuşita întreprinderii ruso-britanice cerea ca cele două mari puteri "să smulgă francezilor această armă formidabilă şi, însuşindu-şi-o, să se servească de ea împotriva francezilor înşişi"[45]. Se sugera, astfel, un "război ideologic", reaprins, după 1812, de împăratul rus, triumfător atunci şi în speranţa că *viaţa Europei* putea fi străluminată de un alt spirit decât cel promovat de francezi după 1789. La 1804, însă, nu perspectiva "războiului ideologic" cointeresa pe britanici, ci descinderile indicate de la Petersburg lui Novosiltsev în terenul *raţiunii practice*, unde să fie sondată posibilitatea consensului părţilor negociante în "probleme spinoase", precum implicaţiile politico-teritoriale ale eliberării "ţărilor oprimate de francezi"; între acestea, Sardinia, al cărei rege se dorea reinstalat pe tron, cu un bine meritat "spor domenial-statal" ("en augmentant son lot")[46]; Elveţia, "întărită în poziţia sa" cu "un guvern calchiat pe realităţi locale şi pe voinţa locuitorilor" ("un gouvernement calqué sur les localités et sur la volonté des habitants")[47]; Olanda, cu posibilitatea reinstaurării "*Stadthoulderat*-ului ereditar" ("d'un Stadţhoulderat héréditaire"), de o manieră ce să permită menţinerea sau atragerea Danemarcei şi Prusiei în orbita "consensului ruso-britanic"[48]; Germania, considerată într-o situaţie "puţin compatibilă cu binele popoarelor sale şi al Europei" ("peu compatible avec le bien de

[43] "La tranquillité de l'Europe ne pourra être conservée qu'au moyen de la ligue qui se formera sous les auspices de la Russie et de l'Angleterre à laquelle se rattacheront tous les Etats du second ordre et tous ceux qui désireront réellement de rester en paix". *Ibidem*, p. 144.

[44] "Or pour qu'elle ait une consistance réelle et qu'elle ne trompe pas dans ses résultats, il faut que les deux puissances protectrices conservent un certain degrè de préponderance dans les affaires de l'Europe, car elles sont les seules qui par leur positions sont invariablement intéressées à ce que l'ordre et la justice y règne, les seules qui par leur union peuvent les maintenir et qui étant libres de désirs et d'intérêts croisés ne troubleront jamais cette heureuse tranquillité". *Ibidem*, p. 144.

[45] "L'arme la plus puissante dont se soient servis jusgu'à présent les français, et avec laquelle ils menacent encore tous les pays, est l'opinion universelle qu'ils ont su répandre, que leur cause est celle de la liberté et de la prospérité des peuples... Le bien de l'humanité... et la reussite de l'entreprise que se proposeraient les deux puissances, exigent qu'elles arrachent aux français cette arme si formidable, et qu'en se l'appropriant, elles la fassent servir contre eux-mêmes". *Ibidem*, p. 139.

[46] *Ibidem*, p. 140.

[47] *Ibidem*, p. 142.

[48] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ses peuples et celui de l'Europe") și care reclama răspunsuri prompte la întrebări de genul: trebuia să se constituie, alături de Austria și Prusia, o a treia mare entitate statală? "Se va putea reuși vreodată să se stabilească o uniune mai strânsă, un fel de guvern federativ mai concentrat între diversele state care compun Imperiul german?"[49] Întrebări delicate la care, pe moment, era foarte dificil de a determina un răspuns, dar și mai delicată se dovedea *orice discuție* vizată de instrucțiunile rusești în legătură cu "afacerile maritime", în toată gama lor, de la "interesele" britanice, spaniole etc. la "echilibrul de poziții navale"[50]. Atingerea unor afaceri atât de delicate, nu doar în opinia britanicilor, prezenta riscul blocării tatonării pe tema "păcii generale", risc a cărui evitare a și presupus, dealtfel, *note adiționale* la *instrucțiunile* pentru Novosiltsev[51].

Era de înțeles însă că prin plusarea "chestiunilor" subsecvente "organizării păcii generale", partea rusă ținea, în fond, la a-și apropia inițiativa în tratativele cu britanicii. Dincolo de mutuala promisiune ca tratativele "să se desfășoare în cel mai strict secret", atât rușii cât și britanicii resimțeau presiunea realității că drumul lor spre "concertul intim" avea de străbătut terenul deosebit de accidentat al disputei dictată de veleitățile fiecăreia dintre cele două părți de supremație în arena internațională. Secretul tratativelor era scontat de cabinetul rus doar ca un atu în favoarea impunerii unui răspuns imediat și într-un anumit sens celui de pe Tamisa. Au și fost multiplicate, în acest sens, căile de atac, fiind instruiți, separat, ambasadorul Vorontsov la Londra și "trimisul special" Novosiltsev (ministru rus de Justiție și șambelan imperial, între ale cărui "înalte responsabilități" se regăseau și cele de președinte al Academiei de Științe și de curator al Universității din Saint-Petersburg)[52]. Ambasadorului Vorontsov, după ce i s-a comunicat dispoziția împăratului Alexandru "de a se concerta cu majestatea sa britanică", i s-a indicat confermarea demersului său unei *tempo* adecvat dialogului curent între o legație în străinătate și guvernul pe lângă care era acreditată, iar ca obiective, în perspectiva "doritului concert", stăvilirea tendințelor francezilor "în nordul Germaniei" și tranșarea influenței în Imperiul Otoman, cu deosebire în partea europeană a acestuia, unde sârbii și muntenegrenii ridicaseră steagul luptei pentru eliberare națională[53]. Lui Novosiltsev, însă, i se indica un *tempo* accelerat al discuțiilor cu premierul Pitt, în tonalități accentuate, ce să-i capteze întreaga dispoziție pacifică, însă adecvată vederilor rusești.

---

[49] "Pourra-t-on jamais réussir d'établir une union plus intime, une espèce de gouvernement fédératif plus concentré entre les divers Etats qui composent l'Empire germanique?". *Ibidem*, p. 142 și urm.

[50] *Ibidem*, p. 144 și urm.

[51] *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 151-153 (*Notes additionnelles à l'instruction donnée par Sa Majesté Impériale à Mr. Novossiltzoff*, 11/23 septembrie 1804).

[52] *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 356 (Preambulul la *Anglo-russkaja sojuznaja konventsija o merah k ustanovleniju mira v Evrope*, Petersburg, 30 martie/11 aprilie 1805).

[53] *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 132 (Alexandru I c. S. Vorontsov, 10/22 septembrie 1804).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prin "misiunea Novosiltsev" la Londra, împăratul Alexandru urmărea să-şi aproprie reuşita în poate cea mai mare *tentativă europeană* din istoria Rusiei. Întreaga politică a "curţii nordice", la centru sau în avanposturile sale de la Londra şi din alte "mari capitale" (Viena, Berlin etc.) respira convingerea că "mărinimosul... suveran avea a triumfa în curând asupra slăbiciunii şi laşităţii aliaţilor săi"[54]. În vreme ce, în capitala britanică, Novosiltsev, urmând, după propria consemnare, "toate calculele probabilităţilor"[55], părea a marca în aştri pe bolta cerului "organizarea Europei", spre încântarea crezută a premierului Pitt şi a lordului Harrowby, politica rusă acţiona cu fervoare în "puncte strategice–cheie" pentru adjudecarea ascendentului poziţional. La Constantinopol, ambasadorul Italinski trebuia, "cu argumentul invocării consensului cu britanicii", să determine Înalta Poartă să se menţină pe "poziţii antifranceze", în temeiul unui separat sau bilateral *tratat ofensiv*, sub acoperirea căruia Rusia să capete "deplina libertate de mişcare" spre Dunăre şi Strâmtori[56]; la Berlin, pe fondul "suferinţei" provocate de "conduita trupelor franceze în Hanovra" (manevră napoleoniană în scopul "ţinerii în şah" a Prusiei), ambasadorul Alopeus flutura ideea unui posibil "concert în doi" ruso-prusian[57], pentru ca apoi, sub impulsurile "misiunii secrete" a baronului Wintzingerode la "curtea de Hohenzollern"[58], misiune prezentând unele similarităţi cu a lui Novosiltsev la Londra, să fie pusă până şi problema unui "concert în trei" ruso-austro-prusian[59]; la Viena, unde *declaraţia* reciproc asumată din 25 octombrie/6 noiembrie 1804 deschidea în mod evident şi cu atuuri în dreptul "curţii de Romanov" calea antrenării "curţii de Habsburg" în coaliţia antinapoleoniană[60]; la Stocklom, unde "avansurile ruse" au atras Suedia în coaliţia antifranceză, condiţiile colaborării celor două "curţi ale Nordului" urmând a fi stipulate de o convenţie semnată la Petersburg, în 2/14 ianuarie 1805[61]; la Madrid, la Neapole[62] şi, peste toate, la Washington, unde o scrisoare a lui Alexandru I adresată preşedintelui Jefferson avea

---

[54] *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 129 (Razumovski c. A. Czartoryski, Viena, 3/15 septembrie 1804).

[55] *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 223 (*Zapisi besedy N.N. Novosiltseva s premier-ministrom Velikobritanii Pittom*, Londra, 13/25 decembrie 1804).

[56] *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 171 şi urm. (Alexandru I c. A. Italinski, 18/30 octombrie 1804).

[57] *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 161 (A. Czartoryski c. M. Alopeus, la Berlin, 27 septembrie/9 octombrie 1804).

[58] *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 273-278 (*Instruktsija Alexandra I generalu F.F. Wintzingerode*, 16/28 ianuarie 1805).

[59] *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 337-342 (*Zapisi besedy ministra innostranyh del Prussii Hardenberga s poslannikom v Berline M.Alopeus i F.F.Wintzingerode*, Berlin, 6/18 martie 1805).

[60] *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 174-179 (*Deklaratsija Rossii o sovmestnyh deistvijah s Avstriei protiv Frantsii*, 25 octombrie/6 noiembrie 1804; declaraţia cuprindea 18 articole, plus un articol separat şi unul separat şi secret).

[61] *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 262-267 (*Russkovo-swedskaja konventsija o sovmestnyh deistvijah po oborone Severnoi Germanii*, St. Petersburg, 2/14 ianuarie 1805; convenţie în 10 articole, plus 5 articole separate şi secrete, sub semnăturile: A. Czartoryski, D. Tatistscheff şi Kurt Stedink).

[62] *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 200 şi urm. (A. Czartoryski c. S. Vorontsov, la Londra, 17 noiembrie/9 decembrie 1804).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

darul de a produce o impresie pozitivă, de moment ce împăratul rus ținea a face cunoscut că "dintotdeauna l-a încercat o înaltă stimă pentru... națiunea care a știut a face din independența sa împlinirea cea mai nobilă, dându-și o constituție liberă și înțeleaptă, ce asigura fericirea tuturora și a fiecăruia" (dintre cetățeni)[63], cuvinte insolite din perspectiva ideologică a unui *autocrat*, dar incitante în *praxisul politic*, mângâind ambițiile nord-americanilor în "diferendul lor atlantic" cu britanicii[64]. Asemenea manevre ale Rusiei, intuite, știute și măcar parțial contracarate de Marea Britanie[65], l-au întărit pe același mai sus invocat Henry Kissinger în concluzia că atât în "perioada napoleoniană" cât și în cea a războiului al doilea mondial pacea între occidentali și ruși, pe seama înfrângerii unui adversar comun, "prins la mijloc" – Imperiul francez și, respectiv, Reich-ul hitlerist –, s-a constituit, inexorabil, în terenul viitoarei confruntări între "aliații învingători"[66].

Oricât ar fi căutat Novosiltsev la Londra să mascheze "manevrele politicii ruseşti" prin plusarea "dorinței sincere de pace" a împăratului Alexandru, oportunității "ligii europene" sub patronajul unui *concert* axat de "aranjamentul" perfectabil, se credea, de negocierile în curs, *răspunsul britanic* întârzia, situație evidențiind dificultatea depășirii unor "divergențe sensibile" de opinii și de interese. *Notele* "emisarului imperial", urmând fidel *instrucțiunile primare*, au fost supuse *observațiilor* lui W. Pitt, care, dincolo de subscrierea de principiu la necesitatea "organizării păcii generale", atingeau aspecte de formă și mai ales de conținut ce obturau mult "deschiderea rusă", dând în schimb orizont *replicii britanice*. Departe de a fi fost impresionat de "vanitatea și prezumțiozitatea" interlocutorului său[67], premierul britanic a ținut a observa intenția cabinetului rus de a aplica "formula păcii" unei prestabilite, sub egida "concertului și garanției ruso-britanice", configurații politico-teritoriale a Europei. Unei asemenea intenții, incunoscută de dorita de Alexandru I *ligă a statelor*, i-a fost opusă aceea a instrumentării unui *tratat* cu trimiteri concrete în planul apropiat al "coaliției antinapoleoniene", *tratat de alianță*, deschis și altor parteneri (Austriei, Prusiei...), sub auspiciile unui *concert european*! "Organizarea Europei" nu trebuia să implice, prin nimic, abaterea de la principiul "echilibrului de forțe", de la respectul "drepturilor teritoriale ale statelor-proprietare". Marea Britanie se angaja să susțină eforturile de război ale *aliaților* prin subsidii, pretinzând însă respectul și intangibilitatea "intereselor sale vitale" în "chestiunile maritime", precum și prevenirea expansiunii Rusiei pe seama Imperiului Otoman sau a statelor din Europa Centrală[68]. Și pentru a așeza și mai convingător "întreaga discuție" în parametrii "cuveniți", premierul britanic a ținut a orienta

[63] *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 254 (Alexandru I c. T. Jefferson, 20 decembrie 1804/1 ianuarie 1805).
[64] Jacques-Henri Pirenne, *op. cit.*, vol. I, p. 6.
[65] C.K. Webster, *op. cit.*, p. 55-57.
[66] Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 76.
[67] C.K. Webster, *op. cit.*, p. 55.
[68] *Vneshniaja politika Rossii...*, S. I, vol. II, p. 219-235 (*Zapisi besedy N.N. Novosiltseva*, Londra, 13/25 decembrie 1804).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

componenta deliberativă spre întrevederile cu Vorontsov, ştiind bine că Novosiltsev era împuternicit sau mai curând recomandat de *o scrisoare personală* a împăratului Alexandru adresată regelui Marii Britanii şi Irlandei, încât se lăsa în competenţa ambasadorului rus la Londra eventuala "încheiere a unui act public"[69]. Aspect ce l-a determinat pe C.K. Webster să admită că negocierile ruso-britanice nu s-ar fi raportat la textul *instrucţiunilor* pentru Novosiltsev[70], admisiune infirmată însă de documentele ruseşti, publicate, e drept, cu ceva timp după cercetările întreprinse de renumitul fost profesor de istorie modernă şi politică internaţională la University of Wales. Faptul invocat de C.K. Webster întru susţinerea opiniei sale era acela că nu lui Novosiltsev, ci ambasadorului Vorontsov i-a fost făcută limpede înţeleasă de premierul Pitt poziţia Marii Britanii. Pentru aceasta din urmă era imperios necesar ca Rusia să fie menţinută în "coaliţia antinapoleoniană", ca Austria şi Prusia, din considerente de "echilibru general", să fie incluse efectiv printre "gardienii păcii europene"[71].

Replica explicită a cabinetului londonez la "deschiderea rusă" în problema "păcii europene" a şi făcut obiectul unui *act programatic*, inserat *fundamentelor politicii externe britanice*[72], desfăşurată în decursul unui aproape întreg secol XIX de incontestabilă *supremaţie maritimă*, implicând o anumită strategie în "afacerile continentale", sub sigla U.K. (the United Kingdom). Un atare *fundament* l-a constituit *Memorandum*-ul cabinetului Pitt, din ianuarie 1805, *asupra eliberării şi securităţii Europei*[73]. Adresat contelui Vorontsov, ca răspuns formal la "comunicaţiile" făcute de prinţul Czartoryski ambasadorului britanic Leveson-Gower la Petersburg, precum şi la "explicaţiile adiacente" oferite de acelaşi Vorontsov la Londra (precizări ce redau "canalele oficiale" ale tatonării ruso-britanice), actul elaborat de W. Pitt jr. şi de discipolul său Castlereagh ("the joint production of master and pupil")[74], sintetiza raţiunile unei atitudini deplin ilustrative pentru accentul Albionului în noul spirit al *politicii europene*. Departe de a fi venit pur şi simplu în întâmpinarea "propunerilor ruseşti", *Memorandum-ul Pitt* viza proiectarea scoaterii Europei din "situaţia calamitată" în care se afla pe căi şi cu mijloace preludând "concertul marii politici". De la înălţimea poziţiei sale de *maestru*, înscriind ca *discipoli* "nume" sortite a deveni "sonore" – Castlereagh, G. Canning –, punând sămânţa şi veghind incubaţia, dar fără a şi prinde ecloziunea roadelor *noii politici a Marii Britanii*, premierul Pitt, în actul considerat de valoare *testimonială*[75], relua, în planul motivaţiei atitudinale, o idee avansată la 1792, în

[69] *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 145 (*Sekretnaja instruktsija Aleksandra I...*).

[70] C.K. Webster, *op. cit.*, p. 55.

[71] *Ibidem*, p. 56 şi urm.

[72] Harold Temperley şi Lillian Penson, *Foundations of British Foreign Policy. From Pitt (1792) to Salisbury (1902). Documents Old and New, Selected and Edited with Historical Introductions*, Cambridge, 1938.

[73] *Ibidem*, p. 10-21 (*Pitt's Memorandum on the Delivrance and Security of Europe*).

[74] C.K. Webster, *op. cit.*, p. 57.

[75] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

chiar anul când "excesele franceze" provocaseră "confruntarea europeană". Chestionat și atunci de cabinetul rus în legătură cu "intervenția în Franța", guvernul Pitt și-a exprimat poziția într-o ecuație ai cărei termeni convergeau întru soluția *concertului european*. Refuzând să admită principiul "intervenției pentru stabilirea oricărei forme de guvernământ în Franța", cabinetul britanic propunea realizarea unui *concert* al tuturor puterilor în numele "securității lor proprii într-un timp când interesele politice erau periclitate atât de intrigile Franței în interiorul altor țări cât și de ambițiile... de cucerire și de mărire"[76]; iar în cazul că Franța refuza să se conformeze unei astfel de propuneri, urma a se recurge, ca "formă de presiune", la crearea "unui *concert european*, ca singură expresie admisibilă a unei *ligi europene*"[77].

În acest din urmă sens, dar cu mult mai elaborată ca stil și conținut, propunerea realizării *concertului european* se regăsea și în actul din 19 ianuarie 1805 al cabinetului Pitt. Salutând "deschiderea rusă" pentru deliberări asupra "organizării păcii europene", dar oferind soluții într-o perspectivă radical diferită, partea britanică, "doritoare a intra în cele mai lămuritoare și fără rezerve explicații privind oricare punct conectat marelui obiectiv", propunea, ca primă etapă spre *un concert al marilor puteri*, "cea mai strânsă uniune deliberativă și cel mai strâns *concert* al măsurilor de luat cu majestatea sa imperială (Alexandru I) în scopul ... asigurării cooperării și asistenței altor puteri de pe continent, la o scară corespunzătoare magnitudinii și importanței întreprinderii (comune) de al cărei succes trebuia să depindă viitoarea siguranță a Europei"[78]. Și apoi, fiindcă "întreprinderea comună" avea să capete extensiune, se impunea "a fi unite *în concert* (substantivizarea noțiunii devenea tot mai evidentă!) celelalte două mari puteri militare ale continentului": Austria și Prusia[79]. Pentru consacrarea prezumtivei *alianțe a celor patru* se propunea încheierea unui *tratat al concertului* (" a Treaty of Concert"), menit a apropia *triumful cauzei comune*, sub incidența căreia "nu obiective separate..., nu interese personale (particulare) să țină de competența *concertului*, ci doar acelea decurgând din... securitatea Europei"[80]. Între *obiectivele comune imediate* se preconiza "să fie eliberate de sub dominația Franței acele țări pe care

[76] "A Concert between other Gov(ernment)ts to provide for their own security at a time when political interests are endangered both by the intrigues of France in the interior of other countries, and by their views of conquest and aggrandisement"; cf. Harold Temperley și Lillian Penson, *op. cit.*, p. 9 (Lord Grenville c. Charles Whitworth, la Petersburg, 29 decembrie 1792).

[77] *Ibidem*.

[78] "The closest union of councils and Concert of measures with His Imperial Majesty in order... to insure the cooperation and assistance of the Powers of the Continent, on a scale adequate to the magnitude and importance of an undertaking, on the succes of which the future safety of Europe must depend". Harold Temperley și Lillian Penson, *op. cit.*, p. 11.

[79] "... To unite in Concert with Great Britain and Russia, the two other Great Military Powers of the Continent...". *Ibidem*, p. 11 și urm.

[80] "They have therefore no separate objects of their own in the arrangements which are in question – no personal interest to consult in this Concert but that which grows out of the general interest and security of Europe, and is inseparably connected with it". *Ibidem*, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceasta le-a subjugat de la începuturile Revoluției și să fie însăși Franța readusă în fostele sale limite"; apoi, "să fie făcut un asemenea aranjament cu privire la teritoriile recăpătate de la Franța încât... să constituie în viitor o mai eficientă barieră împotriva oricăror încălcări ("encroachments") din partea Franței"; "să se formeze, la momentul restaurării păcii, un acord general pentru asigurarea reciprocă și securitatea diferitelor puteri (state) și pentru (re)stabilirea unui sistem general de drept public în Europa"[81]. *Rațiunea practică* sugerase autorilor *Memorandum*-ului un *concert european* limitat, cel puțin în prima fază, la *marile puteri* angrenate în opera de *pacificare generală* și care să-și asume *obligații mutuale*, inclusiv sub acoperirea *garanțiilor* în eventualitatea că Europa s-ar mai simți amenințată (de Franța!)[82]. În numele *cauzei generale* se preconiza realizarea unui *concertino*, pretabil, în opinia britanicilor, să evite posibilitatea pernicioasă, nu doar intereselor lor, ca, după înfrângerea Franței, Europa să devină *rusă* sau *germană*. Adevăr ce ar permite cu greu să admitem că, la 1804-1805, Rusia și Marea Britanie s-ar fi pus realmente de acord în privința "instaurării unui vast sistem de securitate colectivă mondială"[83], că *liga de state*, sugerată de la Petersburg, ar fi fost o anticipație a Ligii Națiunilor[84].

Intuind bine că *Memorandum-ul Pitt* dejuca în aspectele esențiale "deschiderea rusă" în problema "păcii generale", Alexandru I și cabinetul său au mai încercat o stratagemă aplicabilă virtualității războiului dintre Franța și Marea Britanie. Simulând satisfacția "împăratului său" în privința felului cum decurgeau tratativele la Londra, prințul Czartoryski, prevăzător, de-acum *declarat*, "să nu se comunice nimic" cabinetului Pitt despre acțiunile ruse "în alte părți" (ale continentului), pentru ca britanicii să nu devină "stăpâni ai secretelor" (ruseşti), a căutat să dea un nou impuls (de fapt, un nou curs) "misiunii Novosiltsev", indicând, sub aparența inițiativei sale personale, pretinsă a fi fără știrea monarhului din Palatul de Iarnă, să fie tatonată poziția celor de pe Tamisa față de eventualitatea constituirii "unei ligi de mediere, formată din state continentale" și tutelată, se înțelege, de Rusia, ca alternativă la declarația Albionului de război Franței[85]. Rusia urmărea astfel să-și sporească atuurile de "superputere continentală" prin mutarea tatonării perspectivelor "păcii generale" în terenul intereselor directe ale cabinetului de la Londra, reluând propunerea de mediere, cu aură căutat *europeană*, de această dată, a "conflictului maritim franco-britanic". Însă reacția promptă a cabinetului londonez a determinat

---

[81] "To form, at the restoration of peace, a general agreement and guarantee for the mutual protection and security of different Powers, and for reestablishing a general system of public law in Europe". *Ibidem*, p. 11.

[82] *Ibidem*, p. 18 și urm.

[83] Jacques-Henri Pirenne, *op. cit.*, vol. I, p. 5.

[84] *Ibidem*; v. și Maurice Bourquin, *Histoire de la Sainte Alliance*, Geneva, 1954, p. 94. De reținut că atât Jacques-Henri Pierenne cât și Maurice Bourquin situează tatonarea ruso-britanică de la 1804-1805 în ascendența directă a Sfintei Alianțe și nu a concertului european!

[85] *Vneshniaja politika Rossii...*, S. I, vol. II, p. 310-315 (A. Czartoryski c. N.N. Novosiltsev, 4/16 februarie 1805).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

"reculada rusă" în forma dezicerii împăratului Alexandru de inițierea "ligii mediatoare" și a pronunțării sale ferme pentru "războiul cu Franța", atitudine dictată de preocuparea de a evita blocarea completă a tratativelor cu britanicii asupra "păcii viitoare", mai ales că de pe Tamisa parvenea noutatea că lordul Harrowby, "interlocutor culant" al lui Novosiltsev, era înlocuit în guvern de lordul Addington, înlocuire ce părea a pune în cauză și menținerea în postul de ambasador la Petersburg a lui Leveson-Gower[86], angrenat și el în tatonarea diplomatică de la 1804-1805. Se impunea, de aceea, accelerarea tratativelor cu britanicii în vederea încheierii unui act sinalagmatic, ceea ce s-a și petrecut, pe 30 martie/11 aprilie 1805, însă nu la Londra, ci la Petersburg[87]. Actul pare să fi fost încheiat "în grabă", sub presiunea tot mai crescândă a împrejurărilor, încât, chiar și la o simplă parcurgere a sa, se poate constata că nu a fost egal asumat, în toată cuprinderea, de părțile contractante. Neclară apare până și intitulația sa. În literatura de specialitate, în cea sub semnături britanice și ruseşti[88], s-a utilizat la unison intitulația de *tratat*, fiind observate toate componentele de rigoare ale unui atare act. Documentul din arhivele ruseşti, așa cum a fost publicat, poartă însă denumirea de *convenție* ("anglo-russkovo sojuznaja konventsija"), cu o semnificație restrânsă față de a unui *tratat*. Mai mult, întregul act pare să reprezinte simpla alăturare a punctelor de vedere exprimate de cele două părți contractante, probând neatingerea condiției sintetizării pozițiilor în stipulații de relevanță clară. În chiar articolul I sunt utilizate, fără discernământul sau nuanțările din *Memorandum-ul Pitt*, expresiile *liga statelor europene* (în contul înțelesului rus) și cea de *concert* (în versiunea britanică)[89]. Cele două părți se angajau să nu încheie pace cu Franța "decât după consimțământul... tuturor puterilor participante în amintita ligă" (art. VI); se preconiza acordarea "subsidiilor britanice", prin aranjamente "cu fiecare putere dispusă a intra în concert" (art. IV). Utilizarea noțiunii de *concert* s-a făcut când prin juxtapunere, când în sinonimie cu cea de *ligă a statelor*; aceeași noțiune de *concert* pare a substitui pe cea de *coaliție* sau de *alianță*; mai mult, pare a substitui pe cea de *act sinalagmatic*, articolul VII preconizând că "prezentul *concert*, ... mutual recunoscut de înaltele părți contractante, având aceeași forță și valoare ca *tratatul cel mai solemn*", era semnat de plenipotențiari și urma a fi

[86] *Ibidem*, p. 314; v. și p. 319 (A. Czartoryski c. N.N. Novosiltsev, 5/17 februarie 1805).

[87] *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 355-368 (*Anglo-russkaja sojuznaja konventsija o merah k ustanovleniju mira v Evrope*, St. Petersburg, 30 martie/11 aprilie 1805; act în 7 articole de bază, plus 11 articole separate și 2 articole separate și secrete, ca *Bases de pacification arrêtées entre les Plénipotentiaires de Sa Majesté l'Empereur de toutes les Russies et celui de Sa Majesté le Roi du Royaume Uni de la Grande Bretagne et de l'Irlande*; semnatari: A. Czartoryski, N.N. Novosiltsev și Granville Leveson Gower).

[88] C.K. Webster, *op. cit.*, p. 62; *Istoria diplomației*, vol. I, p. 406 și urm.

[89] "Leurs Majestés l'Empereur de Toutes les Russiers et le Roi du Royaume Uni de la Grande Bretagne et de l'Irlande... sont convenus... d'employer les moyens les plus prompts et les plus efficaces pour former une *ligue générale des Etats de l'Europe*, et pour les engager d'accéder au présent *concert*..."; *Vneshniaja politika Rossii...*, S. I, vol. II, p. 356.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ratificat de "majestăţile lor" regală şi, respectiv, imperială[90]. O substituire sau sinonimie evidenţiată, poate singura dată într-un document diplomatic-contractual, şi de maniera în care se preconiza includerea de actul din 30 martie/11 aprilie 1805 a articolelor *separate* şi a celor *separate şi secrete*, pentru fiecare făcându-se menţiunea că "va avea aceeaşi forţă şi valoare ca şi cum ar fi fost inserat cuvânt cu cuvânt în *concertul semnat*... şi va fi ratificat în acelaşi timp[91].

Actul semnat la Petersburg mai curând calma disensiunile ruso-britanice decât consacra un acord clar în privinţa "organizării păcii europene". Nu întâmplător, ratificarea lui a ridicat serioase probleme. De partea Rusiei, Alexandru I a ţinut să condiţioneze ratificarea actului privit – interesant! – ca *tratat provizoriu* de admiterea unui articol relativ la Malta între cele "parafabile"[92], condiţionare ce a forţat, e drept, contractarea unui *articol adiţional*, însă nu cu referinţă la "strategica insulă" din Mediterana, ci, în contrapartidă, după "reguli londoneze", la urgentarea *subsidiilor britanice pentru Rusia*[93]. După cum s-a încercat, "pe linia Czartoryski", activarea "bunelor oficii" ale Rusiei în tot mai tensionatul "diferend franco-britanic"[94]. S-a impus însă, sub presiunea împrejurărilor, decizia lui Alexandru I de a angaja Rusia în "coaliţia antinapoleoniană", acesta neuitând, în situaţia că "oferea... o atât de uriaşă masă de forţe, fără a avea nici un interes direct în lupta contra Franţei", să tenteze a-şi adjudeca "dreptul real de a reclama cooperarea puterilor neutre", manevră ce presupunea consacrarea *supremaţiei continentale a "marii curţi nordice"*[95]. În războiul împotriva "inamicului comun", Rusia viza o atare supremaţie, în vreme ce Marea Britanie era captată de efortul de a-şi salvgarda *supremaţia maritimă*, încât, deşi coalizate, cele două puteri resimţeau profunda lor rivalitate, imaginată, în orizontul parabolei, ca una între Elefant şi Balenă[96]. Dictată de raţiuni cu "bătaie scurtă în timp" şi subminată de cele cu "bătaie lungă", tatonarea ruso-britanică de la 1804-1805 a putut semnifica doar un preludiu şi nu un act propriu-zis al *concertului european*. Epuizată de cursul evenimentelor, respectiva tatonare în problema "păcii generale" a şi fost apreciată ca "o risipă a exerciţiilor de condei" ("an idle of strokes of the pen")[97], în măsură să îngroaşe fondurile de arhivă ale Externelor de la Petersburg şi de la Londra.

---

[90] "Le présent *concert*, qui est mutuellement reconnu par les hautes parties contractantes avoir la même force et valeur que *le traité le plus solennel* sera ratifié par Sa Majesté l'Empereur de toutes les Russies et par Sa Majesté le Roi du Royayme Uni de la Grande Bretagne et de l'Irlande..."; *Ibidem*, p. 357.

[91] "Cet article separé aura la même force et valeur que s'il était inséré mot à mot dans le concert signé aujourd'hui et sera ratifié en même temps...; *Ibidem*, p. 358-368.

[92] *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 377-380 (Alexandru I c. S. Vorontsov, 3/15 aprilie 1805).

[93] *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 399 (*Article additionnel*, St. Petersburg, 28 aprilie/10 mai 1805; semnatari, aceiaşi ca ai actului din 30 martie/11 aprilie 1805).

[94] *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 400 şi urm. (*Deklaratsija A.A. Czartoryskovo i N.N. Novosiltseva anglijskomu poslu v S. Peterburge, Gower*, 28 aprilie/10 mai 1805).

[95] *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 402 (Alexandru I c. S. Vorontsov, 29 aprilie/11 mai 1805).

[96] J.-B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales*, Paris, 1970, p. 88.

[97] C.K. Webster, *op. cit.*, p. 62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

THE PRELUDES TO THE CONCERT OF EUROPE (I). THE TEMPȚATION OF THE "GENERAL PEACE"

(Synopsis)

The issue of the Concert of Europe reached, no lately, a specific interest among the Scholars in the field of the History of the International Relations. At his time, Charles Webster challenged the Research, sustaining that the Scholars would look in vain for an adequate study/book about the principle and the practice of the European Concert. Meanwhile, some serious studies tried to reveal different aspects relating to the Concert. But a general view about the said-phenomenon is far away from a satisfactory achievement. For a better understanding of the Concert of Europe – as an interpretation of the formal responsibilities in founding and insureing a General Peace – its origins has to be sedulously searched. Otherwisely saing, it is of a definite signification to be emphasized the preludes to the Concert of Europe, as being related, in this study, to the temptation of the General Peace during the Napoleonic Wars. In this respect, a referencial moment happened to be the British-Russian negotiations, in 1804-1805, concerning the General Peace and the opportunity of the Concert of Europe.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LUCIAN LEUȘTEAN

DE CE NU S-A ALĂTURAT ROMÂNIA "MICII ÎNȚELEGERI" ÎN VARA ANULUI 1920?

Atunci când dispare brusc de pe harta lumii o structură statală majoră, ce existase vreme de câteva secole, numărul nostalgicilor este foarte mare. Acest număr nu este neapărat identic cu cel al oamenilor ale căror interese au fost afectate în mod nefavorabil de către respectiva transformare radicală, dar oricum este foarte apropiat. Manifestarea nostalgiei poate fi benignă – în sensul unei stări de visare, de readucere aminte a unei splendide "epoci de aur", când totul era "perfect" – sau poate fi activă, încercându-se resuscitarea prin diverse mijloace și în diverse forme a respectivei structuri statale.

Așa au stat lucrurile și în cazul prăbușirii, în toamna anului 1918, a Imperiului austro-ungar. Mulți dintre cei pentru care monarhia bicefală se constituise într-o sursă de avantaje – materiale, politice, economice, culturale, psihologice sau ținând de prestigiu – au început aproape imediat să-și manifeste regretele, să compare "nimicnicia" realităților prezentului postdualist cu "excepționalele" realizări din trecutul imperiului habsburgic și, unii dintre ei, să încerce chiar o "deconstruire" a edificiului tocmai prăbușit, adică o recompunere, pornită de la unele din elementele constitutive ale fostei structuri statale, a ceva care măcar să semene cu defunctul imperiu.

Paleta celor care priveau cu deprimare, dispreț sau ură realitățile Europei centrale și răsăritene după primul război mondial era foarte largă: de la unii dintre oamenii politici austrieci sau maghiari, care s-au trezit peste noapte că nu mai dispun de capacitatea de a influența politica europeană decât într-o măsură insignifiantă, și până la jandarmul ungur din vreun sătuc transilvănean sau slovac, care era acum "alungat" de către unii dintre aceia care fuseseră ținte ale vărsării nădufului său până nu demult; de la aristocratul maghiar sau austriac ce vedea cum proprietățile sale erau decimate de reformele agrare puse în aplicare de mai toate statele succesoare și până la evreul ce făcuse eforturi teribile să fie asimilat culturilor dominante din Imperiul austro-ungar, iar acum era considerat un minoritar ca oricare altul; de la oamenii de stat și diplomații occidentali ce se obișnuiseră să lucreze cu un semnificativ factor de putere și de influență în regiunea

Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", tom. XXXVII, 2000, p. 271–294.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Europei centrale, iar acum aveau de-a face cu o multitudine de state, nici unul prea slab pentru a fi dominat complet, nici unul prea puternic pentru a înlocui monarhia bicefală pe harta geostrategică europeană, şi până la profesorul sau funcţionarul care brusc a aflat că trebuie să presteze jurăminte de loialitate faţă de state pe care le considera inamice sau, mai rău, să înveţe limbi străine pe care le disprețuia, neînchipuindu-şi până atunci că va trebui să le revalorizeze; de la omul de afaceri occidental, care a descoperit iute că piaţa austro-ungară dispăruse, lăsând în urmă o multitudine de pieţe mai mici care agrava problemele provocate de sporirea sau micşorarea kilometrilor de graniţă în Europa şi, implicit, a numărului de tarife vamale, mai toate protecţioniste, şi până la unii dintre oamenii simpli pentru care transformarea economiilor lor de-o viaţă, din coroane austro-ungare în monedele statelor succesoare, s-a dovedit ruinătoare.

Exista, evident, şi un revers al medaliei: deşi erau destui aceia care regretau monarhia dualistă, erau şi mai mulţi aceia care se simţeau satisfăcuţi o dată cu dispariţia imperiului multinaţional. Şi în acest caz, exista o diversitate pronunţată: de la liderii politici români, cehi, slovaci, polonezi, sârbi, croaţi şi sloveni care îşi văzuseră multe dintre obiectivele lor naţionale îndeplinite până la ţăranii, indiferent de naţionalitate, care, primind pământ, au simţit, unii pentru prima dată, că au un rost şi o patrie; de la unii dintre oamenii de stat şi diplomaţii occidentali care erau de părere că statele succesoare reprezentau un mai bun "cordon sanitar" antibolşevic şi un mai eficient obstacol în calea naturalei dominaţii germane asupra centrului şi estului european decât ar fi fost Imperiul habsburgic şi până la oamenii obişnuiţi care se bucurau sincer că aveau posibilitatea să-şi trimită copiii să înveţe în limba maternă; de la oamenii de afaceri şi bancherii din Apusul Europei sau din Statele Unite care au înţeles repede că presiunile pe care le puteau exercita asupra statelor succesoare erau mult mai facile decât ar fi fost cele asupra unei mari puteri de calibrul Austro-Ungariei şi până la aceia pentru care necesităţile identitare ale unei culturi naţionale fuseseră în cele din urmă împlinite; în sfârşit, de la toţi aceia pentru care revenirea la o situaţie ce păruse depăşită ar fi însemnat un dezastru personal sau comunitar şi până la cei care simţeau nevoia unor îndelung aşteptate revanşe istorice.

Între cele două categorii de oameni conflictul de interese era evident, şi el s-a desfăşurat pe multiple planuri. Din perspectiva cercetării de faţă, ne interesează doar acel aspect al conflictului ce ţine de domeniul relaţiilor internaţionale. Altfel spus, vom încerca să prezentăm şi să analizăm opiniile şi acţiunile acelor lideri politici, militari şi din sfera economicului – ai statelor succesoare, ca şi ai marilor puteri – care au căutat să modifice aranjamentele teritoriale realizate după primul război mondial sau să conserve *status-quo*-ul pe acest plan.

Ne simţim dezabuzaţi citind sentinţele atâtor istorici, politologi, eseişti sau ziarişti – români, maghiari, occidentali sau de aiurea – cu privire la evenimente complexe din proximitatea finalului primei conflagraţii mondiale. Nu ne considerăm capabili să emitem judecăţi cu caracter axiologic privitoare la "mersul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Istoriei" sau "legile Istoriei"; ne refuzăm, programatic, infatuarea de a ne crede în posesia unor verdicte grandioase, providențiale sau finaliste. Nu credem, spre exemplu, că misiunea istoricului este de a stabili dacă promotorii Confederației economice danubiene au procedat *bine* sau *rău*, dacă artizanii Micii Înțelegeri au acționat în consens sau nu cu "legile Istoriei". Experiența noastră – istorică și istoriografică – ne permite doar să încercăm, cu moderație și precauție, să căutăm și să consemnăm câteva dintre resorturile eșecului, din acel moment, al proiectului confederativ danubian, precum și să prezentăm rațiunile reușitei, de asemenea strâns legată de acea perioadă, a înființării unei alianțe antimaghiare. De prea multe ori am văzut în Istorie că existența unor premise ce par minunate nu conduce inevitabil la un efect pe măsură; de aceea vom evita să lucrăm cu noțiunile de bine *evident* și de adevăr *comun*.

*

Atât timp cât Georges Clemenceau a condus guvernul francez – și, implicit, politica externă – după război (noiembrie 1918-ianuarie 1920), Franța și-a întemeiat politica în răsăritul european pe câteva dintre statele care apăruseră sau care își lărgiseră sensibil teritoriile. Politica franceză a fost în principal construită în jurul Poloniei, la care s-au adăugat Cehoslovacia și România. De asemenea, Franța și-a dorit – o dorință rămasă doar în stadiul de deziderat – să alăture acestor țări o Rusie renăscută după coșmarul bolșevic, de la care Franța aștepta aceeași contribuție de aliat antigerman ca și din partea "barierei" polono-cehoslovaco-române. În plus, această grupare de state aliate Franței urma să cuprindă și țările baltice, a căror independență trebuia promovată. În sfârșit, bariera urma să fie completată la extreme de către Finlanda și Iugoslavia, prima pentru a bloca extinderea influenței germane, iar cea de-a doua pentru a ține în șah aspirațiile italiene ce vizau Europa centrală și răsăriteană.

În această formă, politica franceză de alianță a favorizat statele respective, liderii francezi sprijinindu-și aliații, din punct de vedere politic și militar. Însă nu întotdeauna interesele Franței au coincis cu cele ale noilor ei aliați din Răsărit. În special aspectele economice au devenit nesatisfăcătoare pentru țările est-europene, de aici derivând și posibilitatea unor dispute în cadrul sistemului de alianțe. În același timp, Franța a tins să ignore anumite puncte de vedere naționale, dacă acestea nu puteau fi încadrate în planurile ei strategice. În sfârșit, Franța a mizat prea mult pe o înțelegere reciprocă în cadrul acestei "zone-tampon", fapt ce nu avea să se materializeze în întreaga perioadă interbelică.

Noua politică de alianțe a Franței în Europa centrală și răsăriteană în perioada imediat următoare încheierii primului război mondial poate fi caracterizată în general ca având obiectivul creării unei așa-numite "*barrière de l'est*". Dacă în timpul războiului lupta Franței și a aliaților ei fusese concentrată doar asupra Germaniei și a expansiunii ei, după armistițiu această concepție lipsită de ambiguități a trebuit să fie nuanțată. Rusia sovietică și aspirațiile ei spre Apus au captat

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atenţia cancelariilor occidentale. Cu toate acestea, problema bolşevică (menită în concepţia franceză să fie reglementată printr-un *cordon sanitaire*) nu putea să capete aceeaşi importanţă ca şi cea germană. În consecinţă, deşi francezii au încercat să combine "bariera" antigermană cu un "cordon sanitar" antirusesc, obiectivul primordial al politicii franceze a rămas acelaşi: întărirea permanentă a poziţiei Franţei în relaţie cu Germania[1].

Din această perspectivă, a obsesiei germane a liderilor francezi, trebuie privită şi chestiunea *Anschluss*-ului, şi cea conexă, a Habsburgilor. Deşi în cercurile guvernamentale franceze circulase în toamna anului 1918 ideea că unirea Austriei cu Germania ar putea avea şi aspecte benefice pentru Franţa[2], până la urmă politica oficială a Parisului în această problemă a fost aceea că întărirea în acest fel a statului german nu era de dorit. Această opinie franceză a fost susţinută şi de Marea Britanie, şi de Italia, astfel încât tratatul de la Saint-Germain a stipulat că Austria nu putea să renunţe la propria independenţă decât cu acceptul expres al Consiliului Ligii Naţiunilor.

Dorinţa de a bloca *Anschluss*-ul i-a condus pe unii francezi la susţinerea unor soluţii menite să confere substanţă acestui deziderat. Spre exemplu, ştiută fiind incompatibilitatea dintre restauraţia Habsburgică şi *Anschluss*, se poate observa că Parisul nu a fost în general adeptul soluţiilor cele mai radicale în chestiunea interzicerii revenirii Habsburgilor la conducerea vreuneia dintre ţările central europene. Comparativ, atitudinea italiană şi chiar aceea britanică în această privinţă au fost mult mai tranşante. Deşi susţinute şi de francezi – mai mult datorită presiunilor făcute de unele dintre statele succesoare aflate în tabăra profranceză –, declaraţiile antihabsburgice pe care totuşi Conferinţa de pace le-a emis în mai multe rânduri au fost în general iniţiative ale Romei şi Londrei.

Mai mult decât atât, au existat trimişi ai Franţei în regiunea Europei centrale care au adoptat poziţii explicite prohabsburgice. Alexandru Vaida-Voevod consemnează într-o scrisoare către Iuliu Maniu din aprilie 1919 o discuţie purtată cu reprezentantul Franţei la Viena, René Pinon, observând că acesta era un simpatizant al cauzei habsburgice[3]. Acelaşi Pinon susţinea, tot în primăvara lui 1919, şi înfiinţarea, sub patronajul Franţei, a unei confederaţii danubiene centrată pe Austria[4]. De altfel, René Pinon avea să-şi susţină ideile şi în unele reviste de prestigiu din perioada respectivă[5].

De asemenea, direct interesate ca Europa centrală şi de sud-est să reprezinte un spaţiu economic unic erau unele dintre trusturile şi cartelurile occidentale, dintre

---

[1] Vezi Kalervo Hovi, *Cordon sanitaire or barrière de l'est? The Emergence of the New French Eastern European Alliance Policy, 1917-1919*, Turku, 1975, p. 136-171.

[2] Viorica Moisuc, *Premisele izolării politice a României, 1919-1940*, Bucureşti, 1991, p. 57-58.

[3] Arhivele Naţionale Istorice Centrale (ANIC), Bucureşti, *Fond Vaida Voevod*, dos. nr. 56, f. 3-4.

[4] Mária Ormos, *From Padua to the Trianon, 1918-1920*, Boulder, 1990, p. 254.

[5] René Pinon, *La Reconstruction de l'Europe Orientale*, în "Revue des deux mondes", Paris, tom XLIX/ian 1919, p. 377-405; Idem, *La Reconstruction de l'Europe Danubienne*, în "Revue des deux mondes", tom XLIX/iun 1919, p. 557-582.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care s-a remarcat compania franceză Schneider-Creusot. Presiunile exercitate dinspre mediul afacerilor asupra factorilor de decizie politică și militară au reprezentat o constantă demnă de luat în seamă a perioadei[6]. De altfel, dintre liderii unor asemenea trusturi economice, ca și dintre foștii beneficiari austrieci și maghiari ai prosperității de care se bucurase fosta monarhie bicefală s-au recrutat cei mai mulți dintre susținătorii integrării danubiene. Fostul Imperiu austro-ungar le părea acestora, din punct de vedere economic, o unitate ideală, ce trebuia, într-un fel sau altul, refăcută. Prin integrare economică, ei înțelegeau fie o uniune vamală a statelor succesoare, fie un anumit sistem de preferințe care ar fi refăcut modelul comercial anterior. Însă conducătorii statelor succesoare nu erau atât de convinși în privința necesității unei uniuni vamale, fapt remarcat și de profesorul american Archibald Coolidge: "Negocierile în chestiuni vamale sunt în mod proverbial dezagreabile, iar a realiza o uniune comercială între patru, cinci sau mai multe state egale este practic imposibil. Chiar dacă s-ar realiza așa ceva, de fiecare dată când s-ar sugera vreo modificare, ar apărea noi probleme. Doar o libertate comercială universală ar rezolva chestiunea; însă dacă aceasta ar exista, principala rațiune pentru o confederație ar dispărea. Și cine dorește o astfel de confederație? Ungaria? Da... însă există puține indicii că și alți presupuși membri o doresc într-adevăr. Cei mai mulți dintre ei sunt foarte încrezători în măreția lor proaspăt descoperită și se consideră capabili să reziste singuri"[7].

Revenind la politica franceză cu privire la partea estică a continentului european, trebuie spus că în ianuarie 1920 a suferit o schimbare semnificativă. Georges Clemenceau a pierdut, în favoarea lui Paul Deschanel, alegerile prezidențiale desfășurate la 16 ianuarie, astfel încât conducerea guvernului francez – și a Ministerului de Externe[8] – a fost preluată, la 20 ianuarie, de către Alexandre Millerand. Imediat și-a făcut simțită prezența o modificare evidentă a politicii externe franceze. Ea deriva nu atât din opiniile diferite ale noului lider de la *Quai d'Orsay* față de cele ale lui Clemenceau, cât din noul context internațional, sensibil transformat față de cel din 1919.

Această transformare se datora faptului că sistemul conceput în primăvara lui 1919 pentru a asigura securitatea Franței începea să se destrame. Motivele sunt cunoscute: refuzul Senatului american de a ratifica tratatul de la Versailles și tratatul de garanții pentru Franța, graba cu care britanicii s-au prevalat de neratificarea americană pentru a se deroba ei înșiși de orice fel de angajament explicit

---

[6] Eliza Campus, *Ideea federală în perioada interbelică*, București, 1993, p. 29-30.

[7] *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919* (*FRUS, PPC, 1919*), vol. XII, Washington, 1947, p. 243.

[8] Tocmai datorită acestui cumul de posturi, Millerand a reactivat, conferindu-i noi valențe, poziția de secretar general al Ministerului Afacerilor Externe. Titularul acestei poziții urma să conducă, în fond, politica externă a Franței, evident sub supervizarea primului-ministru. Acest aspect este important din perspectiva cercetării noastre, deoarece cel care a ocupat această funcție, Maurice Paléologue, a jucat un rol semnificativ în evoluțiile diplomatice din zona central și est europeană, în perioada martie-septembrie 1920.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu privire la securitatea statului francez şi apropierea italo-britanică destinată în principal blocării unei presupuse hegemonii franceze în Europa.

Millerand a început să se gândească că precedenta politică franceză care se bazase doar pe statele succesoare victorioase era insuficientă pentru a asigura Franţei o poziţie preponderentă în Europa centrală. Noii lideri de la Paris au început să considere că politica lui Clemenceau îndepărtase din sfera franceză două ţări – Austria şi Ungaria – de reală importanţă economică, geografică şi strategică, facilitând pe termen scurt influenţa Marii Britanii şi Italiei în regiune, iar pe termen lung conducând cele două ţări în braţele Germaniei, o perspectivă care în mod special îi alarma pe conducătorii diplomaţiei franceze.

În consecinţă, la *Quai d'Orsay* s-a decis reconsiderarea politicii danubiene a Franţei. Millerand şi Paléologue au ales Ungaria drept centru al unei scheme menite să resusciteze influenţa franceză în Europa centrală şi răsăriteană. Raţiunile pentru care au ales Ungaria – adică exact ţara cu care Franţa avusese cele mai ostile relaţii – erau multiple: din punct de vedere geografic, economic şi de comunicaţii, Ungaria erau un centru natural pentru o structură central europeană; Budapesta a fost preferată Vienei în special datorită faptului că în Austria situaţia era incertă, guvernul de stânga de acolo părând incapabil să stăpânească situaţia; în Ungaria însă era un regim conservator, care părea capabil să "consolideze" situaţia internă; Ungaria se afla mai aproape de Polonia, ţara care urma să rămână din punct de vedere militar principalul aliat al Franţei din Răsărit; Budapesta s-a arătat mai receptivă la ideile franceze decât Viena, aceasta din urmă încă gândindu-se la *Anschluss*[9]. În plus, francezii doreau ca Ungaria să semneze pacea, iar o posibilă apropiere franco-maghiară nu ar fi putut decât să faciliteze parafarea tratatului de la Trianon.

Deşi există o bogată literatură dedicată "idilei" franco-ungare din primăvara şi vara lui 1920[10], credem că rămân în continuare destule neclarităţi în privinţa evoluţiilor politico-diplomatice din acea vreme, ca şi în privinţa motivaţiilor care au stat la baza anumitor acţiuni şi atitudini, în special ale diplomaţiei franceze. Spre exemplu, nici unul dintre istoricii care au scris despre negocierile franco-maghiare din 1920 nu a reuşit să identifice un plan concret şi coerent privitor la aşa-numita "confederaţie economică danubiană". Ce aspect practic urma să ia această iniţiativă: o simplă încercare de promovare a cooperării economice în cadrul fostului spaţiu austro-ungar, o ipotetică uniune vamală între anumite ţări din centrul

[9] Magda Ádám, *The Little Entente and Europe (1920-1929)*, Budapest, 1993, p. 51-52.

[10] Limitând lista doar la istoricii care au avut acces în arhivele diplomatice franceze, îi putem aminti pe Jacques Bariéty, *L'accord revisioniste franco-hongrois de 1920. Histoire d'un mythe*, în vol. *Les consequences des traités de paix de 1919-1920*, Strasbourg, 1987, p. 75-83; Viorica Moisuc, *Le projet de Confédération danubienne et les intérêts des Etats successeurs*, acelaşi vol., p. 65-74; Idem, *Premisele izolării politice a României...*, p. 82-102; Kalervo Hovi, *Alliance de revers, Stabilization of France's Alliance Policies in East Central Europe, 1919-1921*, Turku, 1984, p. 54-63, 85-89; Magda Ádám, *Confédération Danubienne ou Petit Entente*, în "Acta Historica", nr.1-2/1979, p. 61-116; Idem, *The Little Entente and Europe...*, p. 48-109.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Europei sau o imensă structură statală confederativă destinată să înlocuiască Austro-Ungaria – eventual și Rusia – ca factor de putere pe harta geostrategică și economică a "bătrânului continent"? Nu reiese de nicăieri cu claritate că francezii ar fi dispus de un plan care să confere substanță unei sintagme – "confederație economică danubiană" sau "bloc danubian unificat" – a cărei caracteristică esențială era tocmai imprecizia. De altfel, ne putem întreba dacă nu cumva francezii au cultivat acest caracter vag al termenului, dacă nu cumva s-a dorit ca prin această imprecizie să-i fie oferit imaginației maghiare – oricum extrem de prolifică – un spațiu de desfășurare, și, în același timp, ca susceptibilitățile inevitabile ale celorlalte state succesoare să nu găsească argumente clare pe care să se întemeieze. În felul acesta, maghiarii au putut să spere – ceea ce ei doreau din tot sufletul – că există o cât de mică posibilitate ca verdictul foarte drastic cu care se încheiase pentru ei primul război mondial să fie schimbat, iar cehii, românii și iugoslavii nu-și puteau permite să critice cu duritate ceva ce le fusese prezentat doar ca o aparent benignă inițiativă de cooperare economică regională.

În orice caz, în vara anului 1920, datorită protestelor britanice, italiene și cele ale țărilor din regiunea central europeană[11], liderii francezi au trebuit să-și precizeze poziția. Imediat după semnarea acordului economic franco-ungar din 22 iunie 1920, Alexandre Millerand a trimis o telegramă circulară ambasadorilor francezi din țările interesate, în care sublinia caracterul economic al negocierilor cu Ungaria, țelul politicii franceze fiind normalizarea întregii regiuni danubiene. Textul lui Millerand scotea în evidență faptul că activitatea diplomației franceze nu era îndreptată împotriva vecinilor Ungariei, ci doar își propunea să destrame izolarea în care se găseau Ungaria și Austria, în special din punct de vedere economic, pentru că altfel cele două țări vor cădea în brațele Germaniei. În sfârșit, telegrama accentua semnificația întreprinderii franceze pentru normalizare și prosperitatea regiunii dunărene, văzută ca un bloc condus de Franța.

Devenise foarte clar faptul că liderii francezi nu erau pregătiți să meargă atât de departe pe cât sperau maghiarii. Aceștia din urmă s-au găsit puși în fața alternativei: sau renunțau, îndreptându-și atenția și favorurile către britanici, sau forțau nota, încercând să-i determine pe francezi să le ofere asigurări politice clare, palpabile. Au ales cea de-a doua variantă. S-au decis să-i șantajeze discret pe francezi, comunicându-le că, pentru a trece consistentele concesii economice prin Parlament, era nevoie de promisiune explicită și concretă din partea Franței. Într-un *aide-mémoire* prezentat de Károly Halmos lui Paléologue la 23 iunie 1920, maghiarii solicitau – nici mai mult, nici mai puțin – decât modificarea clauzelor militare ale tratatului de la Trianon, păstrarea de către Ungaria a unor teritorii ce urmau să fie cedate Austriei și ca "guvernul francez să dea instrucțiuni misiunilor sale militare din regiunile ocupate de țările limitrofe de a se îngriji în mod activ de

[11] Anne Orde, *France and Hungary in 1920. Revisionism and Railways*, în *War and Society in East Central Europe*, vol. VI, *Essays on World War I: Total War and Peacemaking, A Case Study on Trianon*, ed. by Béla K. Király, Peter Pastor, and Ivan Sanders, New York, 1982, p. 190.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

soarta locuitorilor de naţionalitate ungară, ca şi a supuşilor unguri rămaşi sub dominaţie străină"[12].

Răspunsul francez a ilustrat poziţia duală a diplomaţiei pariziene: în mod oficial, cererile maghiare au fost respinse, însă verbal li s-a comunicat reprezentanţilor maghiari de la Paris că se pot discuta anumite aspecte ale revendicărilor ungare[13]. De altfel, a şi avut loc o întrevedere între Jules Laroche, subdirectorul secţiei "Europa" de la *Quai d'Orsay*, şi maghiarii Károly Halmos şi Imre Csáky. Laroche le-a comunicat ungurilor că le înţelegea dorinţele, dar considera că nu trebuie depăşit cadrul păcii, pentru ca totul să nu fie interpretat în sensul unei schimbări a politicii externe franceze faţă de ţările din regiune. Concret, Laroche vedea ajutorul francez doar în privinţa localizării Comisiei Internaţionale a Dunării la Budapesta, ceea ce pentru maghiarii era un paliativ modest[14].

Însă liderii maghiari nu s-au lăsat descurajaţi, ei încercând, de asemenea, să profite de pe urma războiului sovieto-polonez. Maghiarii începuseră să se gândească de câtva timp[15] la Polonia ca la un posibil aliat[16]. Lansată de către partea maghiară, ideea unei graniţe comune polono-ungare în regiunea Slovaciei a fost primită cu interes de către polonezi[17]. Conducătorii Poloniei aveau nevoie de aliaţi de încredere, în condiţiile în care relaţiile cu statul bolşevic nu puteau fi decât încordate, iar cele cu Germania cunoscuseră o răcire accentuată la începutul lui 1920[18]. În plus, tot atunci, s-a produs o apropiere germano-cehoslovacă – materializată în semnarea unui important tratat comercial între cele două ţări[19] –, fapt ce nu putea decât să stârnească aprehensiuni serioase în Polonia, ştiute fiind conflictul ceho-polonez cu privire la regiunea Tešin şi cel polono-german privitor la Silezia superioară şi aşa-numitul "coridor polonez"[20].

Mai mult decât atât, liderii de la Varşovia deciseseră, în primăvara lui 1920, să rezolve pe calea armelor diferendele teritoriale cu sovieticii: la sfârşitul lunii aprilie, polonezii au lansat o ofensivă în Ucraina, care iniţial s-a bucurat de

---

[12] Apud V. Moisuc, *Premisele izolării politice...*, p. 94.

[13] *Ibidem*, p. 94-95.

[14] K. Hovi, *Alliance de revers...*, p. 63.

[15] Încă din timpul regimului Károlyi (noiembrie 1918-martie 1919); vezi Zsuzsa L. Nagy, *The Hungarian Democratic Republic and the Paris Peace Conference, 1918-1919*, în vol. *War and Society...*, vol. XX, p. 270-271.

[16] P. Wandycz, *France and Her Eastern Allies 1919-1925, French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno*, Minneapolis, 1962, p. 190-192; Janusz Cisek, *The Beginnings of Joseph Beck's Diplomatic Career: The Origins of His Mission to Admiral Horthy in October 1920*, în "East European Quarterly", XXVII, no. 1/1993, p. 130-131.

[17] J. Cisek, *op. cit.*, p. 131-132.

[18] Vezi H. von Riekhoff, *German-Polish Relations, 1918-1933*, Baltimore, 1971, p. 26; Marshall M. Lee, Wolfgang Michalka, *German Foreign Policy 1917-1933, Continuity or Break?*, New York, 1987, p. 50-51.

[19] John Hiden, *Germany and Europe, 1919-1939*, London, 1993, p. 139.

[20] Zbynek Zeman, Antonin Klimek, *The Life of Edvard Beneš, 1884-1948, Czechoslovakia in Peace and War*, Oxford, 1997, p. 65.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

succes[21]. La începutul lui mai 1920, Ungaria şi-a oferit ajutorul militar împotriva bolşevicilor şi sprijinul împotriva Cehoslovaciei, în schimbul asistenței poloneze în negocierile ei cu vecinii şi în echiparea armatei[22]. Polonezii, deşi precauți, au promis ajutor militar şi au contemplat avantajele unei alianțe polono-româno-maghiare[23].

Contraofensiva rusească împotriva Poloniei, care a început în iunie 1920[24], a stimulat ofertele maghiare de ajutor, ca şi temerile franceze. Deoarece înaintarea rusească a continuat, Cehoslovacia şi-a declarat neutralitatea la 7 august şi a împiedicat transportul de arme către Polonia[25], oferind astfel argumente acelora care gândeau că Ungaria reprezenta o barieră mai bună împotriva comunismului şi a Germaniei decât era Cehoslovacia[26]. În plus, liderii maghiari[27] au cerut puterilor occidentale, în condițiile în care frontul polonez se prăbuşise, să li se permită să ocupe Slovacia de răsărit şi Ucraina subcarpatică, pe motivul că Cehoslovacia era incapabilă să apere acele teritorii împotriva Armatei Roşii[28]. Răspunsul venit de la Paris (Londra susținea aceeaşi poziție) nu a intersectat însă orizontul de aşteptare al maghiarilor, mai ales că nervozitatea de la Praga şi Bucureşti atinsese cote alarmante[29]. Alexandre Millerand, într-o telegramă circulară din 29 iulie 1920, a dezavuat explicit intențiile maghiare[30].

Pe de altă parte, francezii erau extrem de îngrijorați de situația militară a Poloniei, care devenise disperată în iulie-august 1920, existând chiar posibilitatea pierderii Varşoviei[31]. Franța s-a alăturat Marii Britanii şi Italiei[32] în blamarea "imperialismului" polonez, dar, în acelaşi timp, a promis ajutor, însă numai după

---

[21] K. Hovi, *Alliance de revers...*, p. 41.

[22] *Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary* (în continuare PDFRH), vol. I, Budapest, 1939, p. 332-333.

[23] AMAE, Bucureşti, Fond 71, Transilvania, 1920-1944, vol. 348, f. 109.

[24] Andrzej Garlicki, *Józef Pilsudski, 1867-1935*, Aldershot Hands, 1995, p. 101; K. Hovi, *Alliance de revers...*, p. 51.

[25] Antoine Marès, *Mission militaire et relations internationales: l'exemple franco-tchécoslovaque, 1918-1925*, în "Revue d'histoire moderne et contemporaine", tome XXX, 1983, p. 575-576.

[26] Raymond Poincaré nota cu amărăciune la 15 septembrie 1920: "Când Ungaria s-a angajat să ne împrumute, la nevoie, forțele sale militare pentru a putea lupta împotriva Armatei Roşii, când unii dintre noi şi-au imaginat că ar putea să-i unească sub acelaşi steag pe cehi, pe iugoslavi, pe români şi pe maghiari, ei au luat – aşa cum se întâmplă prea des francezilor – propriile lor dorințe drept realitate" (în vol. *Histoire politique, chronique de quinzaine*, Paris, 1921, p. 18).

[27] La 19 iulie se instalase un nou guvern în Ungaria, condus de Pál Teleki (G. Juhász, *Hungarian Foreign Policy, 1919-1945*, Budapest, 1979, p. 55).

[28] Z. Zeman, A. Klimek, *op. cit.*, p. 66; V. Moisuc, *Premisele izolării politice...*, p. 96-97, 99.

[29] M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, p. 77.

[30] V. Moisuc, *Premisele izolării politice...*, p. 99.

[31] P. Wandycz, *Soviet-Polish Relations, 1917-1921*, Cambridge-Massachusetts, 1969, p. 215-225.

[32] Francesco Nitti demisionase la 9 iunie 1920, fiind înlocuit de un guvern condus de Giovanni Giolitti (Christopher Seton-Watson, *Italy from Liberalism to Fascism, 1870-1925*, London, 1967, p. 560-561); guvernul Giolitti a refuzat să furnizeze arme polonezilor şi le-a cerut în mod repetat să facă pace (*Documents on British Foreign Policy 1919-1939* (în continuare DBFP), vol. VIII, p. 756-757, 779).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ce, la 10 iulie, premierul polonez, Wladislaw Grabski, a acceptat să urmeze recomandările franceze cu privire la Vilnius, Tešin şi graniţa răsăriteană a Poloniei[33]. Asistenţa franceză s-a manifestat în mai multe feluri. În primul rând, s-a trimis o misiune militară condusă de generalul Maxime Weygand, ca şi unele transporturi cu material de război. În al doilea rând, francezii au adoptat o tactică diplomatică menită a ţine Germania în afara conflictului. În sfârşit, s-a încercat promovarea unei combinaţii polono-româno-maghiare, singura capabilă, potrivit francezilor, să blocheze răspândirea molimei bolşevice spre Europa. Această dorinţă franceză se plia foarte bine pe afinităţile şi contactele maghiaro-polone amintite mai sus. Însă atragerea României într-un astfel de aranjament s-a dovedit mult mai greu de realizat[34].

Miklós Horthy îi trimisese o scrisoare, la 6 iunie 1920, liderului polonez Józef Pilsudski, rugându-l să promoveze reglementarea disputei româno-maghiare[35]. Răspunsul lui Pilsudski, datat la 10 iulie, dovedea că şi polonezii erau interesaţi de o combinaţie polono-româno-maghiară[36]. În aceeaşi perioadă, ministrul de externe polonez, Eustachy Sapieha, l-a convocat pe reprezentantul României la Varşovia, Alexandru Florescu, pentru a-l întreba despre posibilitatea unei asemenea apropieri şi a-l informa despre strângerea relaţiilor ungaro-polone[37]. Nu am reuşit să identificăm recomandările pe care guvernul român i le-a trimis lui Florescu la Varşovia, în privinţa liniei politice ce trebuia urmată, însă se poate constata, în vara lui 1920, o relativă disponibilitate a românilor de a discuta cu maghiarii. Era probabil o atitudine promovată la cererea expresă a Franţei[38].

În iulie 1920, au debutat discuţiile directe între România şi Ungaria în legătură cu normalizarea relaţiilor dintre cele două ţări. În numele guvernului său, colonelul Traian Stârcea, adjutant regal, reprezentantul României la Budapesta[39], a oferit guvernului maghiar posibilitatea stabilirii de relaţii diplomatice – la nivel de legaţie – chiar înainte de ratificarea Tratatului de pace de la Trianon, fapt neacceptat de către Cehoslovacia şi Iugoslavia. Bucureştii au cerut, la 7 august 1920, sprijin francez pentru acest proiect[40], iar Paléologue l-a acordat, dar, în acelaşi timp, a atenţionat guvernul maghiar să nu ridice de la început chestiuni teritoriale şi politice. Potrivit unui raport oficial maghiar[41], "insistenţa nepotrivită asupra acestor cereri va conduce cel mai probabil România în afara cursului

[33] K. Hovi, *Alliance de revers...*, p. 52.
[34] Vezi AMAE, Fond 71, Transilvania, 1920-1944, vol. 348, f. 107-109.
[35] PDFRH, vol. I, p. 332-333.
[36] *Ibidem*, p. 445.
[37] AMAE, Fond Dosare speciale, Problema 71/1920 – Polonia, Relaţii cu Iugoslavia, vol. 40/1, f. 1.
[38] Vasile Netea, *Budapesta*, în vol. *Reprezentanţele diplomatice ale României*, II, 1911-1939, Bucureşti, 1971, p. 163.
[39] *Desăvârşirea unităţii naţional-statale a poporului român. 1918. Documente interne şi externe, iulie 1919-octombrie 1919*, vol. VI, Bucureşti, 1986, p. 442.
[40] V. Netea, *op. cit.*, p. 163.
[41] M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, p. 81-82.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

favorabil nouă, care este în mod evident asumat sub presiune franceză, şi o va forța pe ea să intre complet în mâinile cehilor şi sârbilor, în timp ce în jurul nostru se va închide cercul". În această situație, continua raportul, sarcina principală a politicii externe maghiare era să spargă încercuirea, şi aceasta putea fi realizată doar prin intermediul unei înțelegeri cu românii.

De partea românească, se pare că regele Ferdinand şi generalul Averescu erau pentru apropierea de Ungaria[42], în timp ce Take Ionescu încă oscila, încercând să reconcilieze ireconciliabilul: negocierile sale cu Beneš despre Mica Înțelegere şi apropierea de Ungaria. Această dilemă a ministrului român de externe a fost rezolvată de către guvernul maghiar, care nu avea decât o singură preocupare – teritoriul pierdut, şi astfel negocierile au eşuat foarte rapid, deoarece antagonismul era implacabil. În timp ce România nu dorea să discute altceva decât probleme juridice, economice şi civice, principalul subiect al guvernului maghiar era rectificarea frontierelor: referindu-se la *lettre d'envoi* din 6 mai, el a cerut concesii teritoriale. Acestea au fost respinse în mod ritos de către români, care au argumentat că, în opinia lor, scrisoarea lui Millerand nu era parte a tratatului de pace şi, în consecință, nu fusese semnată de către ei. Nici atunci şi nici mai târziu, România – ca de altfel şi Cehoslovacia, şi Iugoslavia – nu a arătat vreo disponibilitate de a discuta problema teritorială[43].

În pofida acestui eşec al încercării de apropiere româno-maghiară, trebuie remarcat faptul că în prima jumătate a lunii august 1920, deci în momentul cel mai dificil pentru polonezi din conflictul lor cu sovieticii, s-a desfăşurat un duel diplomatic de proporții în cadrul căruia România a jucat un rol semnificativ, dacă nu chiar decisiv. Disputa nu s-a derulat între susținătorii unei aşa-numite "confederații economice danubiene" şi cei ai unei "Mici Înțelegeri" aflată în stadiul de proiect[44], ci între un plan francez ce viza constituirea unei alianțe polono-româno-maghiare cu caracter antibolşevic, a cărei apariție părea vitală pentru interesele Parisului în acel moment, şi un plan ceh referitor la o alianță antimaghiară a tuturor vecinilor Ungariei. Se poate observa cu uşurință că singurul element comun din cele două potențiale alianțe era România. Ori, pentru liderii de la Bucureşti, nici una dintre cele două scheme nu era complet satisfăcătoare. Pe de o parte, interesul

---

[42] Alexandru Marghiloman scria în jurnalul său: "Regele declară că este partizanul unei perfecte înțelegeri cu Ungaria, fiindcă aceasta este singura țară conservatoare din Europa centrală care poate furniza un guvern stabil (monarhie?). Regele insistă asupra acestei idei, tocmai în momentul când Take Ionescu plimbă prin toată Europa proiectele lui de *Mică Înțelegere*, îndreptată în special contra Ungariei!" (*Note politice*, vol. III, Bucureşti, 1995, p. 378).

[43] Deşi încă de la sfârşitul lunii septembrie 1920 se încheiaseră principalele formalități, însărcinații cu afaceri, András Horyi şi Traian Stârcea şi-au prezentat scrisorile de acreditare abia la 25 ianuarie şi, respectiv, 19 februarie 1921 (V. Netea, *op. cit.*, p. 165-166). Până la urmă, şeful Legației Ungariei la Bucureşti a devenit baronul Rubido Zichy.

[44] S-a remarcat deja faptul că această contradicție era doar aparentă (I. Ciupercă, *Din istoria contemporană a unei idei: Confederația economică danubiană*, în *Românii în istoria universală*, IJI/1, Iaşi, 1988, p. 672).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

românesc pentru strângerea relaţiilor cu Polonia era o certitudine[45], însă el nu era atât de consistent pentru a conduce la angrenarea ţării într-o aventură militară antisovietică[46], cu atât mai puţin pentru a determina acceptarea vreunei pretenţii teritoriale maghiare. Pe de altă parte, schema cehească de alianţă nu era foarte atractivă pentru România datorită evidentei preponderenţe slave, în condiţiile în care principalul pericol pentru statul român nu era cel maghiar, ci acela răsăritean, în ultimă instanţă tot slav, chiar dacă momentan purta masca ideologică bolşevică.

În această conjunctură extrem de complexă, guvernul român a adoptat o atitudine de expectativă, aşteptând anumite clarificări ce trebuiau să ofere substanţă importantei decizii ce urma să fie adoptată. În consecinţă, guvernul român a ascultat sfaturile franceze de a se apropia de Polonia şi de a discuta cu oficialităţile maghiare, însă aceste acţiuni nu s-au soldat cu vreun angajament semnificativ[47], cei de la Bucureşti privind chiar cu justificată îngrijorare efuziunile polono-ungare[48]. Anticomunismul regimului de la Budapesta era privit cu îndreptăţire la Bucureşti ca fiind doar un instrument pentru atingerea unor ţeluri teritoriale precise, chiar dacă momentan ele vizau numai statul cehoslovac[49]. În plus, autorităţile române nu puteau să nu observe opoziţia fermă a guvernelor de la Londra şi Roma faţă de schema franceză[50].

---

[45] Vezi şi Florin Anghel, *O dilemă teritorială şi un debut diplomatic. Ocuparea Pocuţiei de către armata română (24 mai - începutul lunii august 1919) şi debutul relaţiilor româno-polone*, în RI, tom VI, nr. 9-10/1995, p. 761-771; de asemenea, merită consemnat faptul că doi diplomaţi britanici, cunoscători ai realităţilor politice româneşti, Frank Rattigan şi Allen Leeper, indicau, încă din vara şi toamna anului 1919, faptul că liderii de la Bucureşti (pe atunci, fon I. C. Brătianu) aveau în vedere o alianţă româno-polonă, la care s-ar fi putut alătura Ungaria şi Ucraina (DBFP, vol. VI, p. 173, 276).

[46] Vezi *Desăvârşirea unităţii naţional-statale...*, vol. VI, p. 122-123.

[47] G. Juhász (*op. cit*, p. 56) afirmă că, totuşi, că anumite ajutoare de natură militară au ajuns în Polonia tranzitând teritoriul românesc, însă această ascriţiune nu poate fi transformată în certitudine de nici o altă sursă documentară sau livrească. Totuşi, un raport din aprilie 1922 al col. Bădulescu, ataşatul militar român la Varşovia, indică faptul că polonezii ar fi cerut, la 11 august 1920, guvernului român permisiunea ca unele trupe maghiare să tranziteze România. Raportul susţine că românii ar fi acceptat cererea la 5 septembrie, dar că, schimbându-se situaţia militară, Marele Cartier General polonez ar fi renunţat la cererea sa, la 23 septembrie 1920 (AMAE, Fond Dosare speciale, Problema 71/1920 – Polonia, Relaţii cu Iugoslavia, vol. 40/1, f. 40-42); vezi şi Traian Sandu, *La coopération franco-roumaine face à la Russie lors du passage de Take Ionescu au Ministère des Affaires Étrangères (juin 1920-décembre 1921)*, în "Revue Roumaine d'Histoire", XXXIV, 3-4/1995, p. 369-371 (autorul scrie despre amânarea, cu acceptul cehilor, a retragerii armatei române din Rutenia subcarpatică, ceea ce a facilitat trecerea transporturilor de material militar spre Polonia).

[48] AMAE, *Fond Dosare speciale*, Problema 71/1920 – Polonia, Relaţii cu Iugoslavia, vol. 40/1, f. 2, 4, 8.

[49] *Ibidem*, f. 3.

[50] Noul ministru de externe italian era Carlo Sforza, a cărui concepţie aspira la instalarea Italiei ca principal factor de putere în Europa centrală, ţel care trebuia atins prin realizarea unui front antihabsburgic, respectarea strictă a tratatelor de pace şi o reconciliere între italieni şi slavi (vezi Carlo Sforza, *Diplomatic Europe since the Treaty of Versailles*, New Haven, 1928, passim; R.J.B. Bosworth, *Italy and the Wider World, 1860-1960*, London, 1996, p. 34).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Între timp, activitatea maghiară din timpul crizei poloneze[51] și zvonurile încurajate de către unguri cu privire la promisiunile franceze făcute lor (tensiunea din regiune a atins apogeul atunci când presa internațională a devenit gazda zvonurilor referitoare la semnarea unui presupus acord politic și militar dintre Franța și Ungaria – așa-numitul "acord de la Gödölö") au precipitat alianța cehoslovaco-iugoslavă, primul stadiu al ceea ce avea să devină mai târziu Mica Înțelegere[52]. La Belgrad, la 14 august 1920, Edvard Beneš, ministrul de externe cehoslovac, a semnat o alianță defensivă cu Regatul sârbo-croato-sloven, numind Ungaria ca un posibil agresor[53]. Imediat după aceea, Beneš a venit la București pentru a purta discuții cu oficialitățile române. Ministrul român de externe, Take Ionescu, a fost de acord, pentru moment, doar cu protocol de neutralitate în războiul sovieto-polonez[54] și cu o promisiune orală de asistență mutuală în cazul unui atac maghiar. Deci, în fond, era vorba despre aceeași atitudine de expectativă[55]. Mai mult decât atât, Take Ionescu a înaintat o propunere privitoare la o variantă de alianță formată din cinci state (România, Cehoslovacia, Iugoslavia, Polonia și Grecia), ea putând fi ulterior extinsă și asupra altor țări din regiune. Acesta a fost, de altfel, și motivația principală pentru amânarea intrării României în schema propusă de cehi: s-a decis că România va adera la convenția de alianță dintre Cehoslovacia și Iugoslavia, dar nu imediat, ci numai după epuizarea tuturor posibilităților de constituire a unei alianțe mai largi[56].

S-a consemnat în epocă, iar mulți dintre istoricii români, cehi și sârbi au susținut ulterior, faptul că, fie și în condițiile în care România nu se angajase deplin, sistemul care repede a devenit cunoscut ca Mica Înțelegere era efectiv în funcțiune în vara anului 1919[57]; și s-a spus aproape imediat că el era direcționat

---

[51] La sfârșitul lui iulie și începutul lui august 1920 guvernul maghiar a cerut imperativ Aliaților permisiunea să ocupe linia Carpaților, singura capabilă, în opinia autorităților de la Budapesta, să permită blocarea ofensivei Armatei Roșii spre Europa centrală și occidentală. Parisul a respins pretenția maghiară, iar țările din vecinătatea Ungariei au protestat cu fermitate (V. Moisuc, *Premisele izolării politice...*, p. 96-98).

[52] Vezi Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, ed. a II-a, București, 1997, p. 54.

[53] D. Perman, *The Shaping of the Czechoslovak State. Diplomatic History of the Boundaries of Czechoslovakia, 1914-1920*, în vol. *Studies in East European History*, VII, ed. by W. Philipp and P. Scheibert, Leiden, 1962, p. 263-264.

[54] V. Moisuc, *Praga*, în vol. *Reprezentanțele diplomatice...*, p. 193.

[55] Reținerile românești au fost probabil încurajate și de mareșalul francez Joffre, prezent – fapt deloc întâmplător – la București atunci când a sosit Beneš (AMAE, Fond Mica Înțelegere, vol. 4, f. 1, 210; Idem, *Fond Dosare speciale*, 71/1920-1944, vol. 47/3, passim; M. Ádám, *The Little Entente and Europe...*, p. 91).

[56] Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, p. 54.

[57] Vezi în "L'Indépendence roumaine" din 30 septembrie 1920 și "Epoca" din 8 octombrie 1920; Beneš însuși, într-un discurs din 1 septembrie 1920, vorbea despre o înțelegere cehoslovaco-iugoslavo-română ca despre ceva deja realizat (*Desăvârșirea unității național-statale...*, vol. VI, p. 434; Robert W. Seton-Watson, *The Little Entente*, în "The New Europe", vol. XVII, nr. 209/14 October 1920, p. 2-9, apud C. Bodea, H. Seton-Watson, *op. cit.*, p. 772-779; Stefan Osusky, *La Genèse de la Petite Entente*, în "Revue d'Histoire Diplomatique", nr. 2/1932, p. 131-142; E. Campus, *Mica Înțelegere*, p. 54-55; Nicolae Iordache, *La Petite Entente et l'Europe*, Genève, 1977, p. 30; Milan Vanku, *Mica Înțelegere și politica externă a Iugoslaviei 1920-1938. Momente și semnificații*, București, 1979, p. 24-25; Mihai Retegan, *În balanța forțelor. Alianțe militare românești interbelice*, București, 1997, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

împotriva patronajului francez asupra Ungariei[58]. Acest pas nu a fost bine primit la Paris[59] și a fost văzut ca o blocare a politicii franceze cu privire la construirea unei combinații antibolșevice formată din Polonia, România și Ungaria, la care chiar Cehoslovacia și Iugoslavia s-ar fi putut alătura[60].

Se pare că liderii români nici nu au acceptat, nici nu au respins complet vreunul dintre cele două planuri de alianță care le-au fost propuse în acel moment. Părerea noastră este că Mica Înțelegere nu era formată în august 1920. Ar trebui subliniat faptul că planul Beneš și planul Ionescu cu privire la Mica Înțelegere nu erau complementare, între cele două concepții existând deosebiri considerabile, și prea puține apropieri. Propunerea cehă era pur și simplu o expresie a îngrijorărilor de la Praga în privința agresivității maghiare, care în acel moment părea a avea drept obiectiv principal tocmai tânărul stat cehoslovac[61]. În schimb, liderii de la București nu erau atât de înspăimântați de maghiari, experiența confruntărilor militare din 1919 fiind favorabilă românilor, aceștia părând a fi capabili să tranșeze singuri diferendele cu ungurii. Însă aprehensiunile românești erau în acea vreme mult mai vizibile în relația cu inamicul de la Răsărit. În consecință, proiectul lui Take Ionescu preconiza realizarea unei alianțe a cinci state contra oricărei agresiuni, formulă menită să aducă României un spor de securitate la granița de est. Însă Beneš avea îndoieli în privința viabilității proiectului propus de ministrul român de externe, reținerile sale vizând posibilitatea unei apropieri polono-cehe; în plus, liderul ceh obiecta că planul lui Take Ionescu ar perpetua regimul celor două tabere înarmate dinainte de război, ar bloca calea spre reconciliere și ar plasa noile state sub tutela diplomatică a puterilor Aliate[62].

Drept urmare, se poate spune că vizita lui Edvard Beneš la București, în august 1920, s-a soldat, în mare măsură, cu un eșec. Declarațiile comune de colaborare, ca și promisiunile reciproce făcute la finalul discuțiilor nu erau decât formule protocolare menite să acopere o nereușită diplomatică. De altfel, un observator atât de avizat al realităților politice interne și internaționale, precum Alexandru Marghiloman, a intuit foarte exact realitatea din spatele declarațiilor de presă: Mica Înțelegere, în forma ei cehoslovaco-iugoslavo-română, era încă departe de a fi realizată[63].

---

[58] DBFP, vol. XII, p. 265-266; P. Wandycz, *France and Her Eastern Allies*..., p. 193-194; vezi și "Epoca" din 15 iulie și 21 august 1920.

[59] P. Wandycz, *France and Her Eastern Allies*..., p. 195-197; K. Hovi, *Alliance de revers*..., p. 87; A. Marès, *op. cit.*, p. 576. Francezii îl trimiseseră la Belgrad pe generalul Franchet d'Esperey, pentru a bloca alianța cehoslovaco-iugoslavă, însă misiunea acestuia s-a dovedit infructuoasă (M. Ádám, *The Little Entente and Europe*..., p. 91).

[60] Vezi raportul ministrului român la Paris, Dimitrie Ghica, din 27 august 1920 (AMAE, Fond Mica Înțelegere, vol. 3, f. 6); nici presa franceză nu s-a arătat inițial favorabilă proiectului promovat de Beneš (*Ibidem*, f. 33).

[61] Încă din februarie 1920, un raport informativ al Comandamentului Trupelor române din Transilvania consemna: "după toate aparențele reiese că relațiile între unguri și cehi sunt mult mai încordate ca cele dintre unguri și noi" (*Desăvârșirea unității național-statale*..., vol. VI, p. 57).

[62] John O. Crane, *The Little Entente*, New York, 1931, p. 105.

[63] Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. III, p. 375-376.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Atitudinea Marii Britanii față de prima etapă de materializare a planului Beneš a fost una interesantă. Deloc surprinzător datorită principiului balanței puterii, *Foreign Office*-ului i-a părut că Mica Înțelegere ar putea fi un obstacol în calea intrigilor franceze și italiene, iar britanicii erau pregătiți să o aprobe atâta timp cât își păstra caracterul defensiv și se baza pe menținerea tratatelor de pace[64]. Oricum, mai târziu, David Lloyd George l-a atenționat pe Take Ionescu împotriva admiterii Poloniei, pe care el o considera ca o sursă de probleme[65].

Și italienii au privit favorabil alianța cehoslovaco-iugoslavă, ca și proiectul lui Take Ionescu de "alianță în cinci"[66], mai ales că printre obiectivele noului ministru de externe italian, Carlo Sforza, era și realizarea unei reconcilieri cu statul slavilor de sud. Spre deosebire de predecesorii săi în acel post, Sforza încerca să dezvolte o diplomație constructivă menită să lucreze pentru consolidarea "Noii Europe". De altfel, o detensionare a relațiilor italo-iugoslave, altfel spus stingerea – fie și temporară – a unuia dintre principalele focare de tensiune din Europa, avea să se realizeze la 12 noiembrie 1920, la Rapallo, prin reglementarea diferendelor teritoriale din regiunea dalmată și prin reafirmarea sentimentelor comune antihabsburgice[67].

Evoluțiile politice din regiunea Europei centrale și răsăritene aveau să sufere modificări serioase în septembrie 1920. Două au fost evenimentele care au determinat, în mare măsură, aceste schimbări. În primul rând, polonezii au reușit să respingă ofensiva sovietică[68], fapt ce le-a permis să privească mai relaxați propunerile maghiare de alianță. Deși partea ungară a continuat să insiste vreme de câteva luni în privința unei combinații fie polono-maghiare, fie polono-maghiaro-române, conducătorii polonezi au început, pe de o parte, să-și dea seama că intențiile maghiare nu erau complet dezinteresate, iar, pe de altă parte, să realizeze faptul că, din perspectiva pericolului bolșevic, "drumul de la Varșovia spre Budapesta trecea prin București". Altfel spus, apropierea de România era mai importantă pentru statul polonez decât orice fel de afinități istorice cu maghiarii. Iar aceștia din urmă aveau o singură șansă de a se alătura unei deja preconizate alianțe polono-române: să-și reglementeze diferendele cu românii, bineînțeles în condițiile stabilite de către liderii de la București[69]. De altfel, acesta a fost și cursul

[64] DBFP, vol. XII, p. 283, 286-288; Ozer Carmi, *La Grande Bretagne et la Petite Entente*, Genève, 1972, p. 28-30.

[65] DBFP, vol. VIII, p. 796-797; Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, p. 57.

[66] Vezi AMAE, Fond Mica Înțelegere, vol. 3, f. 37-38.

[67] Chr. Seton-Watson, *op. cit.*, p. 580-582; Robert Machray, *The Little Entente*, London, 1929, p. 136-138; Ivo Lederer, *Yugoslavia at the Paris Peace Conference. A Study in Frontiermaking*, New Haven, 1963, p. 290-308 (partea secretă a înțelegerii italo-iugoslave conținea, printre altele, și ideea menținerii situației existente în privința Austriei și Ungariei).

[68] La 12 octombrie 1920, s-a stabilit o linie de armistițiu favorabilă polonezilor, fapt confirmat ulterior în cadrul păcii de la Riga din martie 1921 (DBFP, vol. VIII, p. 796; K. Hovi, *Alliance de revers...*, p. 53).

[69] AMAE, Fond Dosare speciale, Problema 71/1920 – Polonia, Relații cu Iugoslavia, vol. 40/1, f. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urmat de liderii de la Budapesta în ultima parte a anului 1920[70], însă normalizarea relaţiilor nu s-a putut realiza, divergenţele fiind mult prea substanţiale.

Iar în al doilea rând, la Paris s-au produs transformări în echipa de conducere, ceea ce a antrenat şi modificări ale politicii externe a Franţei. Datorită demisiei pe motive de sănătate a preşedintelui Paul Deschanel, Alexandre Millerand a devenit preşedinte al Republicii[71], Georges Leygues a preluat funcţiile de premier şi ministru de externe, iar Maurice Paléologue a demisionat de la *Quai d'Orsay*[72] şi a fost înlocuit de Philippe Berthelot[73]. Au apărut aproape imediat semnele unei schimbări în politica franceză[74]. Francezii au continuat să încurajeze înţelegerea polono-română[75], pe care Take Ionescu spera s-o vadă ca parte a unei combinaţii între toate statele victorioase din Europa centrală şi răsăriteană[76]. Însă noua echipă de la conducerea Ministerului de Externe francez avea o atitudine mai favorabilă faţă de încercările de extindere a alianţei cehoslovaco-iugoslave şi asupra altor state din regiune[77].

Între timp, în perioada septembrie-noiembrie 1920, s-a desfăşurat o operaţiune de amploare a diplomaţiei româneşti ce a luat forma unui periplu al ministrului de externe român, Take Ionescu, prin diverse capitale europene, în special occidentale. Partea principală a acestui voiaj diplomatic s-a desfăşurat la Paris, unde Take Ionescu a desfăşurat o prelungită vizită oficială, el deplasându-se însă ulterior şi la Roma, şi la Londra. După o scurtă revenire la Bucureşti, şeful diplomaţiei româneşti a plecat la Praga şi Varşovia. Circuitul european al lui Ionescu ar fi trebuit încheiat la Atena (sau, eventual, să vină la Bucureşti premierul grec ElephteriosVenizelos), însă această ultimă etapă nu s-a mai desfăşurat din varii motive.

Obiectivele acestei activităţi diplomatice româneşti susţinute vizau rezolvarea unor chestiuni rămase în suspensie din timpul desfăşurării Conferinţei de pace de la

---

[70] Ministrul de externe maghiar, Imre Csáky, îi comunica, la 30 octombrie 1920, lui Josef Beck, trimis de către Pilsudski într-o misiune specială la Horthy, că Ungaria dorea, în ciuda tuturor dificultăţilor, să se apropie de România, fiind chiar de acord ca Polonia să garanteze frontiera româno-maghiară. Csáky mai spunea că, dacă românii vor face un "gest de bunăvoinţă", Budapesta va face presiuni asupra maghiarilor din Transilvania, pentru ca aceştia "să-şi modereze poziţia" (J. Cisek, *op. cit.*, p. 138).

[71] Paul Lesourd, *Les Présidents de la République dans l'Histoire de la France*, Paris, 1960, p. 129.

[72] PDFRH, vol. I, p. 668.

[73] În privinţa orientării politice şi a stilului acestui diplomat, vezi Richard Challener, *The French Foreign Office. The Era of Philippe Berthelot*, în vol. *The Diplomats, 1919-1939*, I, ed. by Gordon Craig and Felix Gilbert, London, 1984, p 65-78.

[74] Vezi AMAE, *Fond Mica Înţelegere*, vol. 3, f. 55.

[75] PDFRH, vol. I, p. 696.

[76] P. Wandycz, *France and Her Eastern Allies...*, p. 201-207; *Desăvârşirea unităţii naţional-statale...*, vol. VI, p. 454-469.

[77] Diplomatul român acreditat la Varşovia, Alexandru Florescu, comenta faptul că ministrul Franţei în Polonia i-ar fi declarat că atitudinea Parisului faţă de o eventuală alianţă a cinci state din centrul şi răsăritul Europei s-a schimbat: "rezultă în realitate o recunoaştere oficială a faptului că Franţa nu a sprijinit la început această idee" (AMAE, Fond Dosare speciale, Problema 71/1920 – Polonia, Relaţii cu Iugoslavia, vol. 40/1, f. 14).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Paris (în principal obținerea recunoașterii internaționale a apartenenței Basarabiei la Regatul României[78]), contractarea unor împrumuturi financiare menite să acopere, fie și parțial, stringentele necesități pecuniare cu care se confrunta statul român, calmarea aprehensiunilor franceze privitoare la transformarea alianței cehoslovaco-iugoslave într-o combinație central și est europeană aflată în afara controlului Franței și, în sfârșit, dar nu în cele din urmă, convingerea diverselor cancelarii europene în privința necesității și viabilității constituirii unei "Mici Înțelegeri" într-o formă extinsă (planul Take Ionescu de alianță "în cinci").

Încă de la sfârșitul lunii august 1920, ministrul României la Paris, Dimitrie Ghika, trimitea o telegramă la București în care prezenta iritarea stârnită în capitala Franței de semnarea alianței cehoslovaco-iugoslave și de posibila alăturare românească la planul antimaghiar al lui Beneš. Maurice Paléologue, secretarul general al Ministerului de Externe francez, îi reiterase că interesul Franței era "revenirea la o viață normală în Europa centrală și orientală prin refacerea relațiilor economice și de ajutor reciproc"[79]. Subtextul vorbelor lui Paléologue era acela că o alianță împotriva Ungariei ar fi fost în detrimentul intereselor franceze în regiune.

Ghika îi scrie din nou premierul Alexandru Averescu, la 5 septembrie 1920, comentând diverse extrase din presa franceză. Concluzia ministrului român la Paris a fost aceea că relatările din presa franceză au depins de evoluția evenimentelor din cadrul războiului sovieto-polonez: câtă vreme Varșovia s-a aflat pe punctul de cădea în mâinile Armatei Roșii, comentariile au fost defavorabile planului Beneš, însă după schimbarea situației din Polonia, presa a judecat mai binevoitor înțelegerea stabilită la Belgrad. Dar, remarca Ghika, "jurnalele legate de grupurile financiare care operează în Ungaria au continuat a prezenta Mica Înțelegere ca o organizație antifranceză", aceasta fiind de altfel și poziția Ministerului Afacerilor Externe Francez, "unde există un curs favorabil unei tutele binevoitoare a Franței asupra Ungariei"[80].

Aceasta era atmosfera la Paris în momentul în care a sosit acolo Take Ionescu. Într-o telegramă pe care acesta i-o trimite premierului Alexandru Averescu, la 14 septembrie 1920, se făceau referiri la o discuție purtată cu primul-ministru francez Alexandre Millerand. Liderul francez îi vorbise lui Ionescu despre necesitatea strângerii relațiilor româno-poloneze și se arătase "încântat de proiectul unei alianțe defensive în cinci"[81]. De asemenea, Millerand a promis românilor satisfacție în chestiunea Dunării și a lăsat impresia că Franța va oferi României un împrumut de care aceasta din urmă avea foarte mare nevoie.

Probabil că premierul francez (care, la finele lui septembrie a devenit președinte al Republicii Franceze, datorită demisiei lui Paul Deschanel), în noua situație internațională din septembrie 1920, a înțeles că planul lui Take Ionescu de

[78] Vezi T. Sandu, *op. cit.*, p. 372-373.
[79] AMAE, Fond Mica Înțelegere, vol. 3, f. 6.
[80] *Ibidem*, f. 33.
[81] *Ibidem*, f. 37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alianţă "în cinci" oferea Franţei o şansă – nesperată cu câteva săptămâni mai devreme – de concretizare, prin intermediul unei organizaţii a statelor din răsăritul Europei, a patronajului său asupra respectivei regiuni[82]. Discutând cu Take Ionescu, Millerand a intuit anxietăţile stârnite la Bucureşti – ca, de altfel, şi la Praga sau Belgrad – de apropierea franco-maghiară din prima jumătate a anului[83]. În acelaşi timp, liderii francezi şi-au dat seama că una din variantele eficiente prin care puteau submina schema antimaghiară a lui Beneš[84] sau o puteau transforma în ceva util pentru Franţa era aceea de a promova o alianţă română-poloneză, de a încuraja materializarea planului Take Ionescu[85], sperând că, nu după mult timp, la respectiva "Mică Înţelegere" ar fi putut să adere chiar Ungaria şi Austria[86]. Pentru francezi aceasta ar fi fost soluţia ideală; un bloc compact, format din toate statele central şi est europene, de la Baltica şi până la Mediterana, şi subordonat Parisului, ar fi reprezentat un excelent "aliat" antigerman şi antisovietic al Franţei[87]. Însă, aşa cum planul Ionescu nu era compatibil cu planul Beneš, tot aşa nici schema franceză nu era adecvată realităţilor complexe din acea parte a Europei şi intereselor adeseori conflictuale ale statelor din zonă.

În ultima decadă a lui septembrie, aflat în continuare la Paris, Take Ionescu începe să realizeze că intenţiile franceze de susţinere a Poloniei, precum şi includerea acestei ţări într-o organizaţie a ţărilor din regiune, patronată de la Paris, nu erau agreate de către Marea Britanie. Aceste disensiuni franco-britanice – care se manifestau, de altfel, şi pe alte planuri[88] – îl îngrijorau pe ministrul român de externe[89]. Însă deplasarea la Roma, în primele zile ale lui octombrie, avea să-i readucă entuziasmul lui Take Ionescu. Întâlnindu-se în capitala Italiei cu premierul Giovanni Giolitti şi ministrul de externe Carlo Sforza, a devenit convins că italienii susţineau şi ei "Mica Înţelegere în cinci"[90], mai ales că liderii italieni păreau a fi

[82] T. Sandu, *op. cit.*, p. 375-376.

[83] AMAE, Fond Mica Înţelegere, vol. 3, f. 38.

[84] Dimitrie Ghika îi scria de la Paris premierului Averescu, la 4 octombrie 1920: "... nu e dubios de mirat că declaraţiunile prin care dl. Beneš, în momentul cel mai critic, a anunţat că orice participare a unei asemenea alianţe la apărarea Poloniei ar fi exclusă, au fost cauza că la început nu s-a văzut aicea, în adevărata lor lumină, avantajele ce prezintă această grupare pentru reconstituirea şi reconstrucţia Europei şi apărarea tratatului de la Trianon" (*Ibidem*, f. 55).

[85] *Ibidem*, vol. 4, f. 5-6.

[86] K. Hovi, *Alliance de revers...*, p. 110.

[87] Vezi Ernest Denis, *From Warsaw to Belgrade. The Small Entente*, în "The New World", Paris, vol. IV, no 20/January 1921, p. 148-157.

[88] Frederic C. Nanu, *Politica externă a României, 1918-1933*, Iaşi, 1993, p. 80-81.

[89] AMAE, Fond Mica Înţelegere, vol. 3, f. 74-76.

[90] *Ibidem*, vol. 4, f. 16-17 (la Roma, Take Ionescu a discutat şi cu însărcinatul cu afaceri al Ungariei în Italia, diplomatul maghiar încercând să-l convingă pe ministrul român de externe de amiciţia statului maghiar şi de faptul că Budapesta ar privi favorabil nealăturarea României la alianţa cehoslovaco-iugoslavă). Se pare însă că diplomatul maghiar i-ar mai fi spus lui Take Ionescu că "va trebui să se găsească un om politic român destul de curagios pentru a face Ungariei jertfele teritoriale necesare fără de care relaţiuni normale cu România nu puteau fi" (Idem, Fond Dosare speciale, 71/1920, Polonia, Relaţii cu Iugoslavia, vol. 40/1, f. 34).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gata să găsească căi de înțelegere cu statul slavilor de sud, ambele părți părând dispuse la concesii în acest sens[91].

Revenit la Paris, Take Ionescu îi trimite lui Averescu, la 8 octombrie 1920, o telegramă în care își exprimă opiniile despre situația politică din Europa din perspectiva intereselor românești. Ionescu considera că "alianța dintre Franța și Anglia este indisolubilă, în ciuda unor anumite divergențe de păreri", Italia fiind inferioară celor două țări și depinzând, în consecință, de ele. Concluzia era aceea că "astăzi Franța este cea care conduce politica europeană"[92]. Ministrul român de externe, proaspăt decorat cu Marea Cruce a Legiunii de Onoare de către autoritățile franceze, era extrem de încântat de relațiile sale cu cei care hotărau soarta Europei. Credea că lui i se datora îmbunătățirea situației României pe plan internațional, recâștigarea prieteniei marilor puteri, pierdută în timpul guvernării lui Ion I.C. Brătianu, ca și abandonarea de către Franța a "vechiului curent de simpatie față de Ungaria datorat d-lui Paléologue"[93]. Entuziasmul lui Take Ionescu atingea cote paroxistice atunci când se referea la preconizata alianță a cinci state, considerată ca fiind "o mare operă" personală: "președintele Republicii și președintele Consiliului de miniștri și toate numele politice importante consideră această idee ca cea mai solidă garanție a păcii"[94].

Însă vizita la Londra a lui Take Ionescu, din a doua jumătate a lui octombrie, i-a mai diminuat entuziasmul. Premierul britanic, David Lloyd George, i-a confirmat că "Anglia nu se va separa de Franța", a aprobat ideea Micii Înțelegeri, dar și-a exprimat rezerve cu privire la admiterea Poloniei – a cărei politică era caracterizată drept "fantezistă" – în respectiva organizație[95]. Aceleași opinii le-a aflat Ionescu și din partea ministrului britanic de externe, lordul Curzon[96]. În aceste condiții, este imposibil de admis concluzia că Marea Britanie susținea "Mica Înțelegere în cinci"[97]. Mult mai probabilă este concluzia că britanicii, ale căror reticențe față de politica aventuroasă a polonezilor erau foarte serioase, sprijineau în realitate o "Mică Înțelegere în trei", cu alte cuvinte planul Beneș, considerat a nu fi un instrument aflat în mâinile francezilor, spre deosebire de planul Ionescu, văzut drept mult mai apropiat de interesele pariziene.

De altfel, întreaga interpretare – să-i spunem "clasică" – de care s-a bucurat în mediul istoriografic românesc vizita lui Take Ionescu la Paris, Roma și Londra din

---

[91] Constantin Iordan, *România și relațiile internaționale din sud-estul european: probleme ale păcii, securității și cooperării (1919-1924)*, București, 1999, p. 80; Chr. Seton-Watson, *op. cit.*, p. 582.

[92] AMAE, Fond Mica Înțelegere, vol. 4, f. 14.

[93] *Ibidem*, f. 14-15.

[94] *Ibidem*.

[95] *Ibidem*, f. 82; vezi și DBFP, vol. VIII, p. 796-797.

[96] AMAE, Fond Mica Înțelegere, vol. IV, f. 96.

[97] Așa cum face Eliza Campus, în *Mica Înțelegere*, p. 57; Vasile Netea, *Take Ionescu*, în vol. *Diplomați iluștri*, IV, București, 1983, p. 349; mai nuanțat tratează problema Valeriu Florin Dobrinescu (*Relații româno-engleze (1914-1933)*, Iași, 1986, p. 87).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

septembrie-octombrie 1920 ni se pare eronată[98]. A spune că schema concepută la București era o "alianță federală defensivă", că "planul Micii Înțelegeri în cinci fusese acceptat de marile puteri", datorită faptului că existau regrete în Occident față de fostul Imperiu austro-ungar și față de eșuarea ideii unei confederații danubiene, ni se pare o evidentă exagerare, ale cărei legături cu realitatea istorică, așa cum o putem noi identifica din documente, sunt insesizabile. Să fi promovat diplomația românească o "federație" est-europeană la mai puțin de doi ani de la realizarea României Mari și într-un moment când recunoașterea internațională a noului stat al românilor nu era încă definitivată? Varianta ni se pare cu totul improbabilă. Bucureștii dorind doar o ***simplă*** alianță politico-militară. De asemenea, credem că susținerea pe care Franța și Italia o acordau schemei promovate de Take Ionescu nu deriva atât din simpatia lor față de nevoia românilor de securitate sau din dorința de a reface un spațiu economic unificat în zona central și est-europeană, cât din aspirațiile contradictorii ale Parisului și Romei[99] de a prelua conducerea politică a organismului interstatal ce s-ar fi putut constitui în zonă. Iar liderii de la Londra și-au exprimat, pur și simplu, reticențele lor față de viabilitatea combinației avute în vedere de Take Ionescu. Cu alte cuvinte, nu era vorba despre nici un consens al marilor puteri[100].

De altfel, ultimele iluzii privitoare la posibilitatea ca planul unei alianțe "în cinci" să poată fi pus în practică aveau să fie spulberate o dată cu vizitele lui Take Ionescu la Praga și Varșovia, din ultimele zile ale lui octombrie și, respectiv, primele din noiembrie 1920. La Praga, ministrul român de externe s-a lovit de reticențele lui Beneš[101], care și-a exprimat scepticismul față de acceptarea de către polonezi a alianței promovate de Take Ionescu, afirmând totodată că Cehoslovacia se delimita de aceste negocieri[102]. Practic, la Praga, deși ministrul român de externe remarca că limbajul lui Beneš față de Polonia devenise mai conciliant[103], nu s-a obținut nici susținerea cehoslovacă pentru o alianță comună cu statul polonez, nici nu s-au făcut progrese semnificative în vederea încheierii unei alianțe româno-cehoslovace. Altfel spus, și planul Beneš, și planul Ionescu erau în acel moment blocate.

Deplasarea ministrului român de externe la Varșovia avea să confirme această realitate. Atmosfera din capitala Poloniei nu era potrivită atingerii scopurilor lui Take Ionescu. Presa poloneză, de diverse orientări, subliniase consecvent de-a

---

[98] E. Campus, *Mica Înțelegere*, p. 57-59; Idem, *Ideea federală...*, p. 42-43.

[99] Vezi R. J. B. Bosworth, *op. cit.*, p. 34; E. Campus, *Mica Înțelegere*, nota 52, p. 58.

[100] În biografia cu tentă hagiografică pe care Constantin Xeni i-a dedicat-o lui Take Ionescu (ed. a II-a, București, 1999) se poate citi: "ceea ce este însă aproape neverosimil este să constați astăzi, la lumina documentelor, ostilitatea întâmpinată de Take Ionescu chiar în cele mai înalte sfere hotărâtoare din Apus, pentru realizare unei concepții așa de fericite" (p. 406).

[101] Vezi Z. Zeman, A. Klimek, *op. cit.*, p. 68.

[102] Sorin Zugravu, *Relații politico-diplomatice între România și Cehoslovacia în perioada interbelică*, teză de doctorat (nepublicată), Iași, 2000, p. 63.

[103] Constantin Iordan-Sima, *La Création de la Petite Entente dans la conception de la Roumanie: projet et réalisation*, în RESEE, XIV, nr. 4/1976, p. 674.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lungul lunilor septembrie și octombrie anxietățile și nemulțumirile poloneze față de ceea ce se putea numi Mica Înțelegere, fie că era tripartită, fie că era alcătuită din cinci sau mai multe state. Ziarul "Rzeczpospolita" din 15 septembrie 1920 exprima opinia că Mica Înțelegere ar fi instrumentul lui Beneš pentru ca Cehoslovacia să obțină o graniță directă cu Rusia și ar fi un mijloc de "balcanizare a terenurilor vechii monarhii austro-ungare"[104], iar gazeta "Kurier Polski" din 17 septembrie 1920 consemna faptul că, cel puțin în momentul înființării sale, respectiva organizație a avut nu numai un caracter antimaghiar, ci și antipolonez[105], făcând aluzie la neutralitatea Cehoslovaciei, Iugoslaviei și României în războiul sovieto-polonez. Ziarul "Narod" din 1 octombrie 1920 sublinia ideea că "singura bază reală a alianței proiectate, antagonismul cu Ungaria și asigurarea în contra unei eventuale încercări de agresiune din partea acesteia, nu prezintă o sferă destul de vastă pentru înjghebarea unei combinațiuni politice durabile"; de asemenea, autorul respectivului articol scotea în evidență afinitățile ceho-ruseşti, în condițiile în care principalul inamic al României rămânea Rusia, indiferent dacă era sau nu sovietică: "România, prinsă în cleștele bulgaro-rus, s-ar putea afla într-o situație primejdioasă"[106]. Iar gazeta "Rzeczpospolita" din 2 octombrie 1920, aborda problema din perspectiva intereselor poloneze: "în fondul lucrurilor, dacă vom vorbi cu România pe terenul Micii Înțelegeri [...], simțim că vom fi îngreunați, iar cordialitatea ar slăbi. Dacă vorbim cu România singură, imediat cordialitatea reapare [...]. Mica Înțelegere s-a născut din motive care sunt pentru Polonia secundare, iar pentru Europa de categoria a treia". Concluzia autorului articolului, un anume Stromski, era tranșantă: "Mica Înțelegere nu ne va apăra de nemți"[107].

Aceste opinii din presa poloneză corespundeau, de altfel, părerilor din mediile politice de la Varșovia. Cei mai mulți lideri politici polonezi conștientizau afinitățile istorice cu maghiarii, dar mai ales nu puteau uita faptul că, în momentul cel mai critic pentru Polonia al războiului ei cu sovieticii, Ungaria fusese singura țară din regiune care se angajase să ofere un ajutor concret[108]. De asemenea, ideea unei granițe comune polono-maghiare avea numeroși adepți printre oamenii politici polonezi. Iar Mica Înțelegere le părea conducătorilor de la Varșovia o afacere mult prea centrată pe interesele cehilor pentru a mai putea fi atractivă pentru Polonia[109].

Nu în ultimul rând, la adoptarea acestei poziții de către Pilsudski și ceilalți lideri polonezi contribuiseră și insistențele maghiare în acest sens. Și asta pentru că ideile lui Take Ionescu de "alianță în cinci" stârniseră panică la Budapesta. Maghiarii au încercat să verifice la Paris dacă zvonurile privitoare la o apropiere a

[104] AMAE, Fond Mica Înțelegere, vol. 4, f. 210-211.
[105] *Ibidem*, f. 1-2.
[106] *Ibidem*, vol. 3, f. 104-105.
[107] *Ibidem*, f. 107.
[108] AMAE, Fond Dosare speciale, Problema 71/1920 – Polonia, Relații cu Iugoslavia, vol. 40/1, f. 2, 4, 6.
[109] Vezi raportul ministrului român la Varșovia, Alexandru Florescu, adresat premierului Averescu, la 30 septembrie 1920, în *Ibidem*, f. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Poloniei de Mica Înţelegere aveau o bază reală[110]; de asemenea, au căutat să obţină clarificări din partea Poloniei. Un apropiat al lui Horthy, colonelul Geza de Dormany, s-a întâlnit cu Pilsudski în octombrie 1920, trimisul maghiar reuşind să obţină din partea liderului polonez promisiunea că Polonia nu se va alătura Micii Înţelegeri, ci că se vor face eforturi diplomatice în continuare pentru realizarea unei alianţe polono-ungaro-române[111]. Exact când Take Ionescu ajungea la Varşovia, la 1 noiembrie 1920, un mesager personal al lui Pilsudski, colonelul J. Beck (viitorul ministru de externe al Poloniei), discuta cu liderii maghiari la Budapesta, căutând soluţii pentru materializarea alianţei dintre Polonia, Ungaria şi România.

În această conjunctură, nu este de mirare faptul că Take Ionescu a găsit la Varşovia prea puţină înţelegere pentru eforturile sale de reconciliere polono-cehoslovacă sau pentru aderarea Poloniei la Mica Înţelegere[112]. Preşedintele Józef Pilsudski şi ministrul de externe Eustachy Sapieha susţineau varianta unei combinaţii tripartite (împreună cu Ungaria), iar în caz de refuz românesc nu erau de acord decât cu o înţelegere bilaterală între cele două ţări, care să asigure ambele state împotriva ameninţării venite dinspre Răsărit[113]. Ministrul român de externe a trebuit să accepte nereuşita încercării sale de constituire a unei "alianţe în cinci"[114].

Nici cealaltă potenţială ţară participantă la Mica Înţelegere în "varianta Ionescu" – Grecia – nu se va dovedi uşor de atras în combinaţia preconizată la Bucureşti[115]. Eventuala vizită a lui Take Ionescu la Atena sau mai probabila călătorie a premierului grec Eleftherios Venizelos în România nu s-au mai produs datorită crizei izbucnite în Grecia după moartea, la 25 octombrie 1920, a regelui Alexandru. În alegerile parlamentare care au urmat (14 noiembrie), spre surpriza tuturor, Partidul Liberal al lui Venizelos a suferit o înfrângere drastică, "Marele cretan" fiind obligat să ia calea exilului[116]. Noii lideri de la Atena nu agreau ideea unei alianţe cu România, dar pentru a sonda atmosfera din Grecia de după revenirea pe tron a regelui Constantin, Take Ionescu l-a trimis la Atena, într-o misiune secretă de informare, pe Nicolae Filodor, secretarul general al Ministerului Afacerilor Străine[117]. Rezultatele au întârziat însă să apară.

---

[110] PDFRH, vol. I, p. 667.

[111] J. Cisek, *op. cit.*, p. 134-135.

[112] Nicolae Dascălu (*Relaţii româno-polone în perioada interbelică (1919-1939)*, Bucureşti, 1991, p. 30) scrie că vizita lui Take Ionescu la Varşovia nu a mai avut loc. Este o eroare, probabil involuntară, într-o lucrare altfel plină de substanţă.

[113] Vezi *Desăvârşirea unităţii naţional-statale...*, vol. VI, p. 456-457, 462-466.

[114] Alexandru Marghiloman nota sarcastic: "Cum s-a întors, Take Ionescu a început laudele; însă a fost silit să recunoască, implicit, că făcuse fiasco la Varşovia: acolo nu vrea nimeni să audă de Mica Înţelegere! Toată această comedie Beneş-Take Ionescu a ajuns la ultima ei suflare" (*op. cit.*, vol. III, p. 379).

[115] În privinţa motivelor pentru care Venizelos simpatiza cu planul lui Take Ionescu, vezi C. Iordan-Sima, *La Création de la Petite Entente...*, p. 669-670.

[116] C. Iordan, *România şi relaţiile internaţionale...*, p. 46.

[117] Idem, *La Grèce à la fin de l'année 1920. Autour d'une mission roumaine à Athènes*, în RESEE, XVII, nr. 2/1979, p. 283-296.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nici pe plan intern, în România, planul lui Take Ionescu nu era agreat de toată lumea. Spre exemplu, Partidul Național Liberal, în acele momente în opoziție, dar totuși una dintre cele mai importante forțe politice ale țării, părea a accepta mai degrabă varianta "în trei" a "Micii Înțelegeri", decât aceea "în cinci". Mircea Djuvara, unul dintre fruntașii liberali, afirma într-o broșură din toamna anului 1920: "Fapt este că Ungaria este o primejdie de toate zilele pentru existența sau în orice caz integritatea statelor aliate vecine ei. Din acest punct de vedere încercări de înțelegere între aceste state s-au făcut mai demult. Nu putem vedea decât cu ochi buni o alianță defensivă care ar rezulta din aceste încercări și care ar grupa Cehoslovacia, Iugoslavia și România"[118]. Același autor însă opina în privința propunerii lui Take Ionescu: "... se vede câte divergențe, unele de o însemnătate vitală, stau între statele care ar fi să urmeze un singur bloc compact. Care este tradiția care ar putea să le cimenteze? Care e puterea care ar reuși să le miște toate împreună la un semn fie în contra Germaniei, fie în contra Rusiei? Ce garanție putem avea că în cazul unui atac de peste Nistru am vedea oști grecești ori sârbești ori cehoslovace venind în ajutorul nostru? Și chiar dacă, prin minune, guvernelor țărilor ar avea toată bunăvoința și ar putea decide cooperarea necesară pentru aplicarea scopului alianței, ce poate însemna din punct de vedere militar o asemenea grupare eterogenă și necoordonată, înșirată în chip cu totul defavorabil de la Baltica la Egee, față de presiunea formidabilă pe care o Germanie organizată și prevăzută cu toate resursele o poate exercita spre răsărit, mai ales asupra Poloniei? Ce ar putea însemna această grupare față de o Rusie în ofensivă în contra României sau Poloniei?"[119]. Dincolo de rivalitatea și animozitățile dintre Ion I. C. Brătianu și Take Ionescu, întrebările, evident retorice, ale lui Mircea Djuvara scoteau în evidență faptul că propunerea ministrului român de externe era o himeră sau poate un ideal, eventual demn de urmărit, dar, ca orice ideal, imposibil de atins.

România a intrat în cele din urmă în Mica Înțelegere, însă numai în contextul internațional din 1921, sensibil modificat față de vara lui 1920. În plus, alăturarea la schema antimaghiară promovată de către Edvard Beneš nu s-a produs decât după încheierea, în martie 1921, a alianței polono-române[120]. Aceasta din urmă era o reminiscență a planului francez din vara lui 1920 referitor la realizarea unei alianțe antibolșevice polono-maghiaro-române, iar în formă semăna și cu alte acte emanate de la *Quai d'Orsay*: acordul militar franco-belgian din septembrie 1920 și alianța franco-poloneză din februarie 1921[121].

---

[118] Mircea Djuvara, *Câteva cuvinte despre "Mica Înțelegere"*, București, 5 noiembrie 1920, p. 8-9.
[119] *Ibidem*, p. 15.
[120] AMAE, Fond 71 – Polonia, Relații cu România, vol. 52, f. 8-18.
[121] Vezi Jonathan Helmreich, *The Negotiations of the Franco-Belgian Military Accord of 1920*, în "French Historical Studies", III, no. 3/1964, p. 360-378; Robert J. Young, *France and the Origins of the Second World War*, New York, 1996, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

WHY ROMANIA DID NOT JOIN "THE LITTLE ENTENTE" IN THE SUMMER OF 1920?
(Abstract)

The study is intended to be a contribution to the European diplomatic history in the restless year 1920. The author endeavour to explain why Romania did not join the Czechoslovakian-Yugoslavian-Romanian security scheme conceived in Prague by Edvard Beneš, why the French proposal concerning an anti-Communist Polish-Romanian-Hungarian alliance failed, as well as why the blueprint of Take Ionescu, the Romanian Foreign Minister, with regard to an alliance of five states (Romania, Poland, Czechoslovakia, Yugoslavia and Greece), proved to be of no avail. The study commences from the current stage of research on this topic in the European historiography, and it is based on some unpublished sources, as well as on some volumes of diplomatic documents and indirect sources.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LEONIDAS RADOS

STUDENTS FROM ROMANIA AT THE UNIVERSITY OF ATHENS (1845–1890)

Youth going to study abroad in the modern era, a major field of the history of ideas represents abroad a theme, which is related to the extremely important one of modern mentality formation. Still, the theme can be related with the matters of inter-cultural relationship, the educational systems or even of the evolution of the elite.

Study travels both in the central in western European space represented, ever since the beginning of the 20th century, an attraction for the Romanian researchers of the history of education or the modern culture. There is even a mythology, still present today, regarding the studies of the great figures of the Romanian modern culture in West. However, the researches were unsystematic and even monotonous, the possible differences coming from the way each of them drew up their own project. Although it has been more than a century since the first studies (Ion Bianu, Pompiliu Eliade, Nicolae Iorga, D.C. Amzăr)[1] and until the contribution of the last decades (N. Isar, Dan Berindei, G.R. Ploeşteanu, Stela Măriej, M.S. Rădulescu, Elena Siupur, Florea Ioncioaia, Cornel Sigmirean)[2], these studies remained equally

[1] Here are the more important titles: Ion Bianu, *Întâii bursieri români în străinătate. Scrisori de ale lui Efrosin Poteca 1822-1825*, in "Revista nouă", anul I (1888), pp. 421-431; Pompiliu Eliade, *Din arhivele Sorbonei Ştiinţifice*, in *"Revista generală a învăţământului"*, anul I, 1906, nr. 6, pp. 451-463; Idem, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1898; N. Bănescu, *Cei dintâi bursieri români în străinătate*, in *"Revista generală a învăţământului"*, VI, nr. 1; N. Iorga, *Vicisitudinele celui dintâiu student moldovean la Paris: Gh. Bogdan*, in AARMSI, seria III, t. XIV, 1933, pp. 365-395; Idem, *Istoria învăţământului românesc*, ed. Ilie Popescu Teiuşan, Bucureşti, Ed. didactică şi pedagogică, 1971; D.C. Amzăr, *Kogălniceanu la Berlin. Câteva date noui din vremea studiilor*, in "Cercetări literare" III, Bucureşti, 1939, pp. 295-318.

[2] N. Isar, *Românii la studii în Franţa în anii 1800-1834*, in AUB. Istorie, XXVIII, 1979, pp. 41-59; Grigore Ploeşteanu, *Theodor Diamant în mărturii străine*, in "Vatra", 1977, nr. 9, pp. 3, 15; Dan Berindei, *Cultura naţională română modernă*, Bucureşti, Ed. Eminescu, 1986, capitolul *Studenţii români peste hotare şi procesul de constituire a României moderne*; Stela Măriej, *Interferenţe culturale româno-germane în veacul al XIX-lea (studenţi români la universităţile germane)*, in *Romania and Western Civilization*, Edited by Kurt W. Treptow, Iaşi, The Center for Romanian Studies, 1997, pp. 33-63; Mihai Sorin Rădulescu, *Acte privind studenţi români medicinişti la Paris în deceniul 1850-1860*, în RI, serie nouă, t. V, 1994, nr. 5-6, pp. 523-527; Idem, *Studenţi români la Universitatea din Giessen*, in *Timpul istoriei. Profesorului Dinu C. Giurescu*, volum îngrijit de I. Scurtu şi M.S. Rădulescu, Bucureşti,

Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", tom. XXXVII, 2000, p. 295–314.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

disparate. There is neither a special field, as Florea Ioncioaia[3] correctly remark, nor researchers to dedicate themselves to it entirely and maybe the explanation does not reside in the large amounts of money that any systematic research requires, in the numerous and long travels abroad; the fact that there is not an autonomous historiography field also implies a still precarious methodology whose consequences are often seen in the absence of an analytical questionnaire. Moreover, except only one (in our opinion)[4], the matter of methodology is not dealt with in any research dedicated to the Romanian students abroad so far, the sociological techniques are not applied coherently either. Unfortunately, Romanian historiography has to wait till the issue of some studies similar to those published by Konstantin Kotsowillis[5] or by Aloi Sideri[6].

If for the periods of study of the Romanian students in West they made more or less a persistent efforts with results which do not rise to the level of the European researchers in this field for the time being, you can not say the same thing about the educational travels of the young students coming from the Romanian space to the European South East, to Athens, to the Russian cities such as Moscow and Petersburg as well.

In what concerns the Athenian periods, Romanian historiography was not proven utterly receptive[7] and the fact has also, besides the linguistic problem that was able to discourage a lot of people, a methodological motivation. Until recently, Romanian research in connection with the phenomenon of the foreign studies was indirect and responded to almost national propagandistic demands, to which were subjected, consciously or not, the researchers who wrote until the 1990s, because there was an obvious interest in the study years within the biography of personalities which significantly contributed in the advance of modern mentalities and to

---

1998, pp. 242-253; Elena Siupur, *Intelectuelle aus Rumänien und den Südeuropäischen Ländern in den Deutchen Universitäten (19. Jahrhundert)* I Teil, RESEE, XXXIII, 1995, 1-2, pp. 83-100, II Teil, RESEE, XXXIII, 1995, 3-4, pp. 251-265; Florea Ioncioaia, *Tineri români şi greci la studii în Franţa (în deceniul III al secolului trecut)*, in *Istoria ca lectură a lumii*. Profesorului Al. Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani Iaşi, 1994, pp. 525-541; Cornel Sigmirean, *Universitatea din Budapesta şi formarea intelectualităţii româneşti transilvănene, 1867-1918*, in *Studii istorice româno-ungare*, editat de L. Nastasă, Iaşi, Fundaţia academică "A.D. Xenopol", 1999.

[3] Florea Ioncioaia, *Peregrinatio academica. Tineri români la studii în lumea germană (prima jumătate a secolului XIX)*, Comunicare la Institutul de Istorie "A.D. Xenopol", Iaşi, 8.02.2001, manuscris, p. 7.

[4] Idem, *Tineri români şi greci la studii în Franţa...* We are looking forward to some much more substantial methodological researches from our collegue together with the issue of the above mentioned paper.

[5] *Die griechishen Studenten Münchens unter König Ludwig I von 1826 bis 1844. Wergang und späteres Wirken beim Widerauſbau Griechenlands*, in SOF, 52, 1993, pp. 119-237.

[6] *Ellines foitites sto Panepistimio tis Pizas (1806-1861)*, t. 1, 400 p, t. 2, 281 p, Athina, 1989-1994.

[7] However, Bulgarian researchers analyzed since more of a decade the Athenian formation periods of the students from Bulgaria (Nadja Danova, *Le voyage en Grece de Marko Balabanov, en 1891 et son journal*, in BS 25, 1984, pp. 309-320; Idem, *Les etudiants bulgaires a l'Universite d'Athenes*, in *Panepistimio: Ideologia kai Paidia*, t. 1, Athina 1989, pp. 257-269).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

the national "rebirth". While from the Greek cultural space no significant mentality changes could arise, on the contrary, the Romanian culture was fighting the Greek mentalities, and these influences presented no interest for the Romanian historiography. Probably those interested in the phenomenon of educational travels never ever thought, for the Romanian youth, of educational times somewhere else than within the occidental civilization.

From a methodological point of view we chose the golden mean in order to approach this subject, trying to maintain equilibrium between the statistic data and the outline of the formative experience in the Athenian University of a personality about which we have further information (Constantin Erbiceanu). We propose a methodological questionnaire inspired by the one supplied by Florea Ioncioaia[8], which seems the best developed, but at the same time more appropriate for the realities researched by us:

Personal data (date and place of birth, age, marital status);

The grounds of their going to study in Athens and the financial source (state or private scholarship self-support);

The time spend in Athens (the itinerary and the travel on arrival and on departure, holiday at home, companions);

Elements of the period of instruction at school (faculty enrollment, *migratio academica* inside or outside the University, results and purpose);

The image of the Greek world on the whole (of the elite, the political educational system, of the civic and civilization);

The chosen profession and the career in the country of origin, public behavior (public duties, issues, professional evolution);

The sources[9];

---

[8] Florea Ioncioaia, *op. cit.*

[9] The Greek sources that can be used in such an approach are kept in several institutions (the Museum of the University, The History Archives of the University, the Senate of the University, the Central Archives) situation that is able to discourage a systematic research. We resumed only to the main sources, the matriculation registers (these contain, among others the current numbers, the name, the age, the country of origin, the wealth state, graduated from the gymnasium, chosen faculty, date of the registration and the name of the tutor in Greece) and to a few speeches of the directors. I should have maybe checked the records of the Police, in order to see if there were problems of the Romanian studies with the law, but, as the Athenian environment was not at all similar to the Paris one, for certain, such deeds were non-existent. Also, I used data from the memoirs of some of ex-students of the Athenian university, documents from the Romanian archives (Ministry of Education fund and Civil records), and also manuscripts from the Library of the Romanian Academy. Problems arise due to the scattering of the archive sources. In Romania complete files are lost or inaccessible and in Greece the situation is not better; K. Lappas, a experienced researcher of the Athens university in the 19th century acknowledged that there were some other archive sources, but he was unable to find them, like the registration catalogue dedicated to the graduates. (K. Lappas, *Panepistimio ke fitites stin Ellada kata ton 19-o aiona. Didaktoriki diatrivi*, Athenes, 1997, t. 3, p. 269). They can also use sources such as the newspapers and magazines of that time, for the problem of education in general and that of the university education, the situation of the students and of the University; considered as being matters of national interest, were leisurely debated by the Greek press (there are too many issues of newspapers and magazines to

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The situation gets complicated methodologically speaking if we amplify the aims of the research approach. On referring to the university education in the Balkans during the 19th century, Georges Castellan[10] stated that its history should not stick to the study of structures, formative programs and university staff (teachers and students); in order to be useful and to be able to explain the evolution of the society, it is necessary the analysis of the knowledge content provided by school the process spreading it both in geographical and social areas. Only in this way one could appreciate the role and the importance of the university situated at the intersection of the two defining axes, "le culture populaire"(traditional, often conservative) and "le culture savante"(occidental).

But where does this need of the Romanian 19th century to study abroad come from? Firstly, the lack of an advanced educational system both for the secondary and university education related with the absence of an articulate intellectual life and of the graduates market, which made that the shortcomings of the internal educational system be replaced by formative strategies outside the country. But the 19th century is not unitary in this respect and its generalization is risky. The situation of education and of intellectual market is a completely different one for the last quarter of the century, when the two universities (of Iassy and Bucharest) achieve experience and register a qualitative jump. Besides, even the personal motivation of young people who want to study abroad registers considerable changes. Thus, we get from the Phanariot educational tradition, which is mainly about turning knowledge into power, still present in the first decades of the century, to a patriotic and national motivation, to teaching-staff training which is supposed to take an active part in building up the national edifice and in the rebirth of the country. We must not forget the need of adventure of those young and juvenile minds either the fascination of "the world abroad" outside the Turkish system. Finally, towards the end of the century the national interest in youth training decreases in the favor of the personal one; the young people want to study in west for their professional benefit and because there is some experience acquired in this respect already.

The connection between the travels of the scholars towards recognized university centers and the genesis of the modern mentality is very close, fact that is

---

enumerate them all). Hera are a few of them: *To Mellon tis Patrios*, Efimeris filologiki kai politiki, Athina, 1859-1861; *Foitisis*, Efimeris ton symferonton to ethnei, ekdidentai apax tis evdomados, Athina, 1869; *Efimeris ton filomathon*, Athina, 1853-1880). Also in the area of the edite sources is the university legislation (See Ar. Vampas, *Oi nomoi tou Ethnikou Panepistimiou*, Athina, 1885) and the lectures guides books or the students guides books (*Odigiai pros tous foititas ekastis scholis peri allilouchias ton diaforon epistimon, kai peri tis kata tin exakoulouthisin ton en to Panepistimio spoudon diatiriteas methodou kai taxeos*, Athina, 1838; *Odigiai pros tous foititas ekastis scholis peri allilouchias ton diaforon epistimon kai peri tis tiriteas methodou kai taxeos kata tas akadimaikas spoudas*, Athina, 1853; Athanasios S. Rousopoulos, *Odigos ton foititon tou Panepistimiou Othonos, periechon parainesin eis epistimonikin paideian, methodon eis epitefxin aftis kai tous nomous tou Panepistimiou*, Athina, 1857; Nikolaos Kotzias, *Peri panepistimiakis spoudis dokimion*, Athina, 1858).

[10] Georges Castellan, *Histoire culturelle et histoire de l'enseignement superieur dans les Balkans*, in "Etudes Bakaniques", 1978, nr. 4, pp. 32-38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

valid, with insignificant chronological differences, from the whole area of the South-East Europe. For the young Romanian, Greek, Bulgarian, Serbs etc, the studies in the West were finalized, almost without exception, with a radical change of the mental framework. After several years of study, time which was spent not only in the lecture halls, libraries, museums or labs, but also in salons, theaters, cafés, restaurants or even more libertine establishments, where they assimilated large parts of the western way of life, when returned at the homeland they shared their experience and knowledge, contributing to a wide movement of opinion refreshment. Also, steadily the structure of the leading groups was changing, at various levels, mainly after the third decade of the 19th century, when a significant rise of the proportion of the intellectuals with studies abroad is seen in the leading structures.

This might be largely the paradigm of the student "migration" towards European universities. But which could be the reason of the travels of the young people from the southeast European area towards oriental centers (Petersburg, Kiev, Moscow) or the Balkans, in our case Athens. Certainly, here there wasn't the scientific rigor of the German universities, the social life, the spectacle of the streets and of the salons, the press and kind of entertainment either, in other words the freedom of thought and action that attracted the young people to Paris. On the other hand, neither the Greek cultural environment, even if to a certain measure related to the other southeast European environments (mostly with the Romanian one, where the Greek influence, either antic, Byzantine or Neogreek touched the essences of the local spirit) were very much accessible to the potential Romanian scholars.

At a first sight, the travel to Athens seems the more unexpected for the today's annalist, because of the obvious qualitative differences between the Athenian University and the western ones. Why choose Athens for studying when there where Paris, Munich, Berlin, Vienna and other well-known centers? And the question marks keep arising, because the specific cultural conditions from the Romanian space in the second half of the 19th century did not seem favorable. It's an era of affirming the national identity, which at the cultural level was also made through actions of denial, by overthrowing the Greek patterns, often refusing the idea of any beneficial contribution of this influence on the Romanian culture. The paradox arises from the fact that a part of the generation educated around this date – 1821 – still active at the half of the century was brought up in the spirit of the Greek culture. Thus, part of these scholars or aristocrats could have had the impulse of sending their children in Athens, where since 1837 was functioning the first modern university from this part of the world. On the other hand, the lack of specialists in fields like Greek language or history or theology was beginning to be obvious, domains where studies in a Greek environment were absolutely necessary. Romanian teaching institution that had also superior levels, like the "Mihailian" Academy of Iassy and school from "St. Sava" in Bucharest were insufficiently organized and equipped, often without students or professors able of teaching university lectures.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The situation did not automatically improved after 1860 and 1864, when started to appear the first modern Romanian universities, in Iassy and Bucharest, because the first years in the life of such universities are necessarily dedicated to the organization of the lectures, the training and choosing of professors. As an example, for the Iassy University, from the 4 colleges (Law, Philosophy and Letters, Sciences, Medicine), the most prestigious, the Law College had, even at 6 years from its creation, unoccupied departments in sciences considered fundamental, for civil and penal law[11]. The Medicine faculty, existent on paper even before 1860, was short-lived, being completed only around 1879[12], and in the Theology Faculty the situation was catastrophic, even if the beginnings were promising. Only a series of students (in fact only two students) graduated from it, (class of 1860-1864) because in 1864-1865 it had only one professor and two students, and it was terminated[13]. Thus, there was no serious competitor in the European southeast for the Athenian University, mostly for theology and medicine, until the 8-9th decades, when both the Iassy and Bucharest University seriously improved their prestige and their quality of the lectures.

On the other hand, the general situation of Greece during the 19th century was extremely complicated. The appearance of the independent Greek State, after four centuries under the Turkish rule, raised many difficult problems to the Greek political class. The proportions of the crisis are better seen during the 1830s, when the enthusiasm of the first period, that of the fight for independence and its European acknowledgement disappears gradually[14].

The educational system was almost nonexistent if it were to ignore the existence of the "hidden school"[15] or of the few schools agreed by the Turkish authorities[16]. It was I. Capodistria[17] who had the difficult mission of initiating the organization of this segment. Yet, only when Otto I had ascended the throne, appeared a change of vision and a real modernization[18], the fate of the Greek

---

[11] *Contribuţii la istoria dezvoltării Universităţii din Iaşi, 1860-1960*, t. 1, p. 146.

[12] *Ibidem*, p.150.

[13] Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale, Iaşi, (National Archives, Iassy), fond Universitatea "Al.I. Cuza". Rectorat, record 31/1864-1865, leaf 5.

[14] See Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Tradition et inovation aux débuts de l'etat national grec*, in RESEE, XX, 1982, 4, pp. 421-423; Olga Cicanci, *La formation des états nationaux du sud-est européen – Aspects historiques*, in RESEE, XX, 1982, nr. 4, pp. 143-149.

[15] See Achileas A. Mandrikas, *"Kryfo Scholeio". Mithos kai pragmatokotita*, Ek. Kalentis, Athina, 193 pp.

[16] For the first century after the fall of the Byzantium see Pangioti H. Zioga, *Provlimata tis paidias tou Ellinismou kata ton proto aiona tis Turkokratias*, Didaktoriki Diatrivi, Thessaloniki, 1982, 198 pp; see also Angeliki Skarbeli-Nikolopoulou, *Ta mathimataria ton ellinikon scholeion tis Turkokratias*, Didaktoriki Diatrivi, Athina, 1993, pp. 21-325.

[17] See Dimitris Mavroskoufis, *Ekpaidefsi kai ekpaideftiki politiki stin Ellada 1821-1832*, Didaktoriki Diatrivi, Thessaloniki, Filosofiki Scholi, 770 pp.

[18] David Antoniou, *Ta programmata tis mesis ekpaidefsis (1833-1929)*, t. 1, Istoriko arheio ellinikis neolaias, Athina, 1987.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

education being led by progressive-minded personalities with pro-occidental affinities, which provided the Greek education with a classic-like and theoretic character, on the Bavarian model, but also strongly centralized. Everything had to be worked out on the fly; first the primary education, then the secondary and, beginning with 1837, the university one[19].

The University of Athens was founded in 1837 with three main objectives: a. to provide the necessary education for those who would be employed in the Greek institutions; b. to offer the prospect of education for the Greeks living outside the borders of the state; to function as a cultural channel, transmitting the European culture to the East[20]. According to the initiators, the University also had to have a major contribution to the assertion of the national identity; the foundation of this institution must be seen in correlation with that of the independent national church (1833) and with the change of the capital of the Greek kingdom to Athens, measures taken in the context of the Greeks national rebirth.

A segment within the greater process of reform in the Greek society, initiated in the times of the regency, the establishing of the "Ottonian" University would radically change the Greek intellectual landscape. Until the last decade of the 19th century more than 17000 students passed over its thresholds, figures indicating an access to the highest levels of education similar, at least from a quantitative point of view, to the western states and around 10 times higher than in Romania[21].

A rather small presence of foreign students, in the period taken into account (5 from Germany and Serbia, 8 from Italy, 21 from Russia, 7 from England, and 64 from Romania)[22] creates the image of a not quite popular institution among the nations of the European southeast. However, it's presence was welcome in the landscape of the educational institutions in the area, mainly for the Greeks from outside the borders of the national state (Macedonia, Epirus, Thessalia, Aegean isles, Thracia, Crete, Cyprus,) or from the countries with strong Greek communities like Romania, Austro-Hungary, Russia.

It is difficult to state precisely in all cases the nationality and even the citizenship of the students, due mainly to the special situation of the Romanian principalities, where there were strong Greek communities. Some Greek families were almost completely romanized, others were making important efforts in order

---

[19] See Alexis Dimaras (Ed.), *H metarithmisi pou den egine (tekmiria istorias)*, t. 1 (1821-1894), Ek. Ermis, Athina, 1973.

[20] See the excelent study of Effi Gazi, *National ideology, scientific disciplines and intellectual fields in Greece (1821-1922)*, in SOF 58 (1999), pp. 247-267.

[21] See the excellent work of K. Lappas, *Panepistimio ke fitites stin Ellada...*, t. 3, p. 366.

[22] *Ibidem*, p. 287. Here is shown the figure of 63 for the Romanian students, and in the registers appears 65 enrollments, but one name is repeated (Alexandru Sutsu, who probably interrupted his studies for going for a time in Constantinople). For the Serbian students, we found a reference in Ljubinka Trgovcevic, *Serbian Intellectuals in Foreign Universities in the 19th century*, in V. Karady, *L'enseignement des Elites en Europe Centrale (19-20 siècle)* Cracovie, 1999, p. 117.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

to keep their ethnic and cultural specificity. Even the Greek students coming from the Romanian space feel strongly connected to this space, where they were having their families and their fortunes[23]; some of then will occupy at their return public positions, which consciously or unconsciously turns them into Romanians sooner or later. However, the registration files the names are written in the Greek fashion (Negruzzi turns into Negrutsis, Kalinderu becomes Kalideris, Constantinescu-Konstantineskos). Here also the students write in the column concerning the native country what they understood, meaning the native city, the one in which they had their residence, the area or the country.

Certainly, most of the students from the principalities, later Romania, were Greek. They do not hold scholarships of the Romanian state, they are studying at their own expenses and usually attend faculties that will later allow them liberal practices: medicine and law. Part of them have secondary studies in Romanian schools, others are graduates from the gymnasium from Athens, Piraeus or Ioannina. Thus, in 1837 a commission was established in order to examine the candidates from outside Greece, but it was suppressed in 1863[24], after this date the hold of a graduation certificate from a gymnasium or college being enough.

The series of students from Romania is inaugurated in 1845, when the University had already the experience of a few series of graduates, by three young men from Bucharest, two registered in Medicine and the other in Theology, three years later transferred in Philosophy[25].

What faculties were preferred by the Romanian youth? Simple calculations show that on the first place was the Law Faculty, (29 registered), than the Medicine (16) while at Philosophy were 11 registered. Theology is on the last place, with only 9 registered, later transferred in Philosophy. Among these, diplomas were granted only to 12 (6 in Medicine, 5 Theology, 1 in Law), but this does not necessarily mean that the others did not graduate. For obtaining diploma supplemental exams were necessary, quite difficult, only few of them dared to pass in front of the commission made up of all the professors of the faculty. In fact, even the native Greek students received diplomas only in a 50% proportion, the foreigners obtaining such documents much less often[26].

---

[23] Most of them are oscillating; they do not know what homeland to choose. This is the case of the members of the aristocratic family Sutsu, with branches in Moldova, Valachia, Greece and Constantinople, graduating their primary school in the principalities, the high school and the faculty in Athens. For the likes of them the situation was complicated, because, even if Greece was an independent state, its economic situation was poor, and most of them had already their fortunes and social positions in the north of the Danube. Thus, the Greek students coming from the Romanian areas had a "double nature", states Florea Ioncioaia (*Tineri români şi greci la studii în Franţa* . . , p. 532) and the expression can extend on the Greek communities from here.

[24] The graduates from theological seminaries and of the gymnasium with teaching in Greek, functioning abroad were not examined.

[25] Vasileiadis Ilias (22 years) Racovitsa Dimitrios (22 years) and Dimitriadis Anastasios (27 years).

[26] K. Lappas, *op. cit.*, t. 3, p. 346.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The students about which we can clearly state that were Romanian mostly attended faculties like Theology and Philosophy. Most of them, stipendiates of the Romanian State are sent to specialization in fields that were needed, theology and philology and where the Greek University had its strong points. This was the situation with a group of three young men (Clement Nicolau, F. Dimitriu, George Erbiceanu)[27], graduates form the theological seminary „Veniamin" from Iassy registered in the Philosophy faculty of the Athenian university in 1856, sent by the Romanian institution to a thorough specialization both in ancient Greek and in theology, following to be hired as teachers. It is interesting that all three have as tutor the director of the university himself, Konstantinos Asopios, proof of connections between the two institutions. For certain, however, the next registered, (in 1856 and 1858), student in Law, Ioan Kalinderu from Bucharest, the future president of the Romanian Academy, a person extremely respected in Romania at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century and the brothers Mihail, Alexandru and Nicolae Sutsu from Iassy were not holders of scholarships, having a material situation that afforded them the study at their family's expense[28].

The Romanian State was ready to give numerous scholarships in all fields, to solve the acute problem of the lack of specialists. For example, in 1857 the paper "Gazeta de Moldavia" affirmed that it was a number of 23 young Romanian students with scholarships in Austria, France, Greece, Prussia and Russia[29]. In fact, it appeared a current of opinion extremely favorable for the state-supported study travels, and the young men left as easy as they were traveling inside the country. Obvious is the image of a distinguished university professor from the beginning of the 20th century, C. Rădulescu-Motru who affirmed that continuing the university studies abroad was for all the generations from the second half of the 19th century such a natural thing that needed no prior preparations. The parents did not oppose and would not offer advice, and the ones without the material means would wait for the appearance of a scholarship, for which a simple intervention at the ministry was sufficient[30].

Thus, two such scholarships in Athens were given in 1864 to the faculty of theology of the Iassy University; from the occupation of the position being indicated the only graduates, Filotei Romanescu and Constantin Erbiceanu[31]. We do not know if the first everreached Athens, a certain fact is that he was not registered there. Moreover, a notice since 1868 between the department of the

[27] The first, Archimandrite Clement Nicolau taught dogmatic theology, being removed of office following the attempt against metropolite Calinic, in 1871, and the last, George Erbiceanu was teaching ancient Greek, being a reputed Hellenist among the most respected professors of the secondary school in Iassy.

[28] The Sutsu brothers do not declare the family fortune, anyway considerable, while Ioan Kalinderu declared as source of income Bucharest.

[29] See D. Berindei, *Cultura națională română modernă*, Bucureşti, 1986, p. 47.

[30] C. Rădulescu-Motru, *Mărturisiri*, Iaşi, 1990, p. 38.

[31] National Archives Bucharest, fond Ministerul Educației, record 527/1865, leaf 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ministry of Education from Bucharest solicited the bestowing to the budget of a sum (4725 lei) which represented the value of the scholarship of Filotei Romanescu in Athens for the first months of the year 1865. The last scholarship given for Athens by the Romanian State for the period taken into account seems to be the one given in 1885 to Octavian Erbiceanu, the sun of the ex-student George Erbiceanu, from the Philosophy faculty[32].

In approaching a theme like the present, we are also interested in the teachers, the study colleagues, the age and ethnic solidarity, financial obligations, conditions in which the Romanian students lived and studied in Athens, the reaction of the Athenian world as far as they were concerned, their state of mind and their intellectual universe and also the image of the Athenian environment. Their impression concerning the quality of the lectures and the efficiency of their specialization, eventually the necessity of the continuation of the studies in western university centers is interesting topics too.

In 1837, the university had 34 professors out of which only 25 effectively taught, mostly from outside the Greek state (among these, 7 were foreigners). There were also the lectors, their numbers in a continuous increase, paid by the students and not from the budget of the university. The old fashioned professors, taught in pre-revolution schools, in Constantinople, Iassy or Bucharest, less prepared, were gradually replaced with others, more dynamic, graduated from the West, mainly in Germany and Austria. The same involvement of the political factor, met also in the Romanian universities, made that almost one third of the professors be dismissed at least once, for reasons such as budget necessities, unruly behavior and infringements of the internal regulations.

Among the professors in theology, we remember Apostolidis M., from the old generation, than Konstogonis K. from Triest, Kleopas D. from Constantinople, Likourgos A. from Samos. In the Law school, renowned were Rallis G., Soutsos I., Mavrokordatos G., Argyropoulos P., all from the old generation, originating from Constantinople, Feder G. from Bavaria, Herzog E. from Prussia, and Pylarinos O. from Kefalonia. In Medicine, worked most of the professors, like Kostis N. din Thessalia, Mavrokordatos D. from Constantinopol, Treimber H. from Germany in the first period and in the second half of the 19th century, Makkas G. and Stavrinakis St. from Chios, Orfanidis F. from Smyrna, Ballanos Sp. from Epirus. In the Philosophy, together with Schinas K. and Rangavis A. from Constantinople, Ross L. from Germany, affirmed in the second half of the century names like Paparrigopoulos K. from Constantinople, Vernardakis D. from Crete and others[33].

---

[32] Author of an excellent work on the Homeric opera, Octav Erbiceanu was a substitute during three years (1910-1913) at the department of history and antic archaeology of the Iassy University. He was however the full-professor of the Ancient Greek department at the Boarding High School "C. Negruzzi" from Iaşi.

[33] For details see K. Lappas, *op. cit*, t. 2, pp.117-122 and Balanos D.S., *I Teologiki Sholi tou Panepistimiou Athinon*, extract from *Enaisima*, Athenes, 1931, pp. 142-186.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

According to the German model, the accent was put on the general lectures (which in fact were not agreed by the students), existing compulsory and optional studies. The students could even choose their professor if several others taught a course. Because of this, the schedule was made according to the teacher and the courses, without taking into account the year of study, because there was a possibility of option on the courses and the teachers. Attendance was compulsory; otherwise the students were not accepted to the diploma examinations. Thus, probably the small numbers of diplomas received by the students from Romania (a total of 12) are probably explained by a feeble attendance in classes. However, excellent students, like the brothers G. Erbiceanu and C. Erbiceanu were following in parallel the lectures of two faculties, the last being, as he himself asserts, an example of lecture attendance[34].

As in the first decades there were printed lectures or other study materials, the students were compelled to study from their own notes, situation which made the study difficult for the students that were not native speakers of the Greek language. Moreover, the situation was complicated by an acute lack of the necessary books from the libraries and bookshops. There was a possibility, of buying notebooks copied from others, or event printed, but the prices were quite high, about 100-125 drachmas, when a student grant did not exceed 60 drachmas a month[35]. In the limit of their possibilities, some Romanians hire private tutors, mainly in the first years, for the study of the language. This is what C. Erbiceanu did between 1865-1868, studying old Greek and Neogreek, during the whole duration of the scholarship.[36]

In order to obtain a graduation diploma, the candidate had to sustain oral and written examinations in front of a large commission, and in case of success, at the solemn ceremony of awarding of the diplomas he had to make a speech in ancient Greek, in which he promised fidelity to the chosen discipline, the dean bestowing him the title[37]. The student C. Erbiceanu will receive a denomination of *liankalos* in the diploma examination at the theological faculty, but he also receives a graduation certificate of the philosophy faculty, which was later used in order to obtain, in competition, a position as philosophy teacher in Bucharest[38].

We do not have direct data about the students' travel to Athens. But they certainly traveled by sea, leaving from a Danubian harbor or from Constanta. They passed through Constantinople and stopped in some Greek islands till they got to Pireus. So did the Sturdzas' sons in 1841 when going to high school in Athens[39], and the same way took a university trip of great proportions (300 persons, most of

[34] C. Erbiceanu, *Viaţa mea scrisă de mine după cât mi-am putut aduce aminte*, Bucureşti, 1913, p. 14.

[35] K. Lappas, *op. cit.*, p. 167.

[36] C. Erbiceanu, *op. cit.*

[37] K. Lappas, *op. cit.*, p. 175.

[38] C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 15.

[39] Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale, Iaşi, (National Archives, Iassy), Fond *Documente*, record 329, documents 10, 11, 12, 13, 14, 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

them students) organized by the university professor Gr. Tocilescu at the beginning of the 20th century (1901).

We generally observe that the people from Romania usually arrive in-groups of at least two, with matching ages, even brothers, thus appearing age solidarity too. If there are any cases Greek students being admitted in the first year at only 14 years of age, most young men coming from Romania are 16-17 years old (Dimitriadis I., Mihail and Nicolae Sutsu), as the last student registered in that time was 42 years old (Safririnos Gerasimos, in Theology). However, the average was 21-22 years.

We have no knowledge of any adaptation problems of the young Romanian at the customs of the society and the university regulations, and also not of any problems with the police. Anyway, the students had to revere the staff of the university, either teachers, or clerks, and to have a corresponding behavior. Otherwise, they could be reprimanded, retained in the university cells for a maximum of three days or eliminated, temporarily or permanently[40]. About Constantin Erbiceanu we know from his memoirs that he had a behavior beyond reproach, being an example among other students[41].

Nevertheless, the students of the Athenian University get involved in various social and political actions, which get them into contact with the Police. So, about 150 students and pupils become members of a secret political society, against the abuses of the king Otto I, grounded by the poet Alexandru Sutsu. The ever vehement demonstrations against the system brought such students to the authorities' attention in May 1859, who didn't hesitate to arrest three of them and even to close the University for a few days[42].

However, it is possible that the Greek world, more oriental than western, not to be on the likes of everyone. This is the situation of Teohari Antonescu, university professor in Iassy between 1900-1910, arrived in Athens in November 1893 with a scholarship form the Romanian state for specialization in the field of antic arts and archaeology. Antonescu is a special case, on the one hand because at the end of the century Romania had already made remarkable progresses, and on the other hand, he also had western studies, being in love with Paris. Here is what he said: „Here in Athens I live miserably. The transition from a sophisticated world to the miserable oriental world can be seen from afar away" or, „still, the nature remained clean, untouched by the vile character of the Greek epigones"[43].

At the question whether the people who studied in Athens considered sufficient the experience and the knowledge acquired there, for the career sought,

[40] K. Lappas, *op. cit.*, p. 217.

[41] C. Erbiceanu, *op. cit.*, p.14.

[42] See Christos Lazos, *Elliniko foititiko kinima 1821-1973*, Ek. Gnosi, Athina, 1987, 486 pp. Such incidents took place the following years too, going on with arresting students, graduates or even professors.

[43] Teohari Antonescu, *Jurnal*. For this unpublished text I thank the colleague Lucian Nastasă who offered the material for publication.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

the answer is unavoidably negative. However the Greek University, like the two universities from Romania made progress, they could not compensate for the western studies. We take again as example the most self conscious and excellent student coming from Romania, Cs. Erbiceanu, the future repute Neohellenist, professor in the university and vice-president of the Romanian Academy. Even in the initial conditions of the conferring of the grant it was stipulated that he had to study theology one year in Athens and one year in Paris[44]. We know this did not happen exactly, but he goes at his own expenses to Paris where he attends several lectures and makes a demand for a two-year stipend for Germany, refused by the ministry. The result affected him, because he could not forget the episode or forgive the involved persons not even half a century later, when he stated that "maybe I could have done more in life if I had been able to study in Germany, too"[45]. Another case is I. Kalinderu, registered in 1856 at the Law school, which will continue the law studies in Paris[46].

On their return to the homeland Romanian graduates from the Athenian University are integrated in the intellectuals' class, persuing various professions, according to their training: those who had graduated from Philosophy were quickly assimilated by the teaching staff because there was a great need of teachers both in middle and University education; the ones who had studied Law became lawyers, public officials or judges; those in Theology were generally after high positions in the ecclesiastic hierarchy; the graduates from Medicine became private doctors or they depended on the state and municipal system[47]. As for Greek students coming from the Romanian land things are not so simple; they hesitate in choosing one of the two countries, Greece or Romania. Some of them came to Romania but there were also some that settled in Greece. We do not hold any statistic data regarding these students, but taking into account the progress made by Romania the last third of the 19th century both by modernizing the institutions and the society, a more favorable economic and financial environment[48], higher wages[49], the wave of

---

[44] Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale, Iaşi ,(National Archives Iassy), Fond Univ. "Al. I. Cuza". Rectorat, dosar 35/1864, fila 1.

[45] C. Erbiceanu, *op. cit*, p. 15.

[46] See Iosif Vulcan, *I. Kalinderu*, in *Familia*, XXX, 1994, pp. 265-266, N.D. Popescu, *Dl I. Kalinderu şi operele sale*, in *Calendarul pentru toţi românii*, XXII, 1897, pp. 141-146, V.M. Kogălniceanu, *I. Kalinderu. Portret şi schiţă biografică*, in *Agrarul*, II, 1892, pp. 160-162, 177-180, 193-195, 207-209, O. Tafrali, *Ion Kalinderu*, in *Noua Revistă Romană*, 1913, XV, pp. 37-38. For the same former student in Athenes see also *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, VII, 1914, pp.41-47, and *Amintiri despre Kalinderu*, in *Revista Fundaţiilor Regale*, XIV, 1947, 8-9, pp. 58-68.

[47] For the intellectual climate in Romania see Elena Siupiur, *The training of intellectuals in South-East Europe during the 19th century. The Romanian model*, in AIIAI, XXIII, 2, 1986, pp. 469-490.

[48] See Nikolaj Todorov, *Social structures in the Balkans during the eighteenth and nineteenth centuries*, in "Etudes Balkaniques", nr. 4, Sofia, 1985, pp. 48-69; Ljuben Berov, *The material status of the free-lanced professions in South-Eastern Europe (18th–19th centuries)*, in "Etudes Balkanique", nr. 1, Sofia, 1984, pp. 3-27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

emigrants from Greece towards the Romanian trade centers[50], we believe that it is particularly during this period of time that Greek graduates prefer Romania[51].

In what conditions lived and studied the students from Romania? For sure, it is difficult to generalize, because there were two categories, the ones studying on their family's expenses and the stipendiates of the Romanian State. Usually, stipendiates or not, arrived in Athens, the young men from Romania lease a habitation most probably asking the owner to sign in the university's documents as responsible tutor. The school fees were not a problem, because, even is stipulated by the regulations of the university, they could not be collected, situation similar to the one in Romania, the executives of the university fearing that if they had imposed the collection of these taxes, the population of the university would have drastically been reduced, the professors remaining without their work and the Greek state without university.

Anyway, considering the population of the stipendiates as the poorest, we can reach the assumption that the life as student in Athens was not particularly difficult, while the state had a unique value for the studies abroad, thus the allowance of a student in Paris or Berlin was equal to that of one from Rome or Athens. Moreover, we know that from this stipend some could afford to hire

---

[49] Idem, *Le salaire des functionnaires d'etat et du secteur municipal dans les pays balkaniques pendant le capital manufacturier et la revolution industriale*, in "Etudes Balkaniques", 1, Sofia, 1980, pp. 58-86.

[50] See Vl. Diculescu, S. Iancovici, C. Danielopolu, M.N. Popa, *Relaţiile comerciale ale Ţării Româneşti cu Peninsula Balcanică (1829-1858)*, Bucureşti, 1970; Apostolos Vacalopoulos, *Traits communs du developpement economique et social des peuples balkaniques et du sud-est europeen a l'epoque ottomane*, in BS, 16, nr. 1, 1975, pp. 154-175; Spyridonos T. Foka, *Oi Ellines eis tin potamoploian tou kato Dounaveos*, IMXA, Thessaloniki, 1975, pp. 31-137; Constantin Ap. Vacalopoulos, *Considerations generales sur la penetration economique du potentiel hellenique dans ses pays serbes au XVIIIe siècle*, in BS, 24, nr. 2, 1983, pp. 667-673; Idem, *Tendances caracteristiques du commerce de la Bosnie et le role economique des commercants grecs au debut du XIXe siècle*, in BS, 20, nr. 1, 1979, pp. 91-111; Idem, *Donnees statistiques sur la predominance du potentiel hellenique dans la navigation et le commerce au Bas-Danube (1837-1858)*, in BS, 21, nr. 1/1980, pp. 107-116; Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Le commerce balkanique des ports danubiens et les progres de la marine marchande francaise (1848-1859)*, in RESEE, 24, nr. 1, 1986, pp. 17-26; Idem, *La compagnie "grecque" de Braşov. La lutte por la conservation des privileges (1777-1850)*, in RESEE, 12, nr. 1, 1974, pp. 59-78; Olga Cicanci, *Le role de Vienne dans les rapports economiques et culturels du sud-est europeen avec le centre de l'Europe*, in RESEE, 24, nr. 1, 1986, pp. 3-16.

[51] We also have a particular case, a graduate native of Avella, Macedonia, who emigrated in Romania; Ion Caragianni (1841-1921) was admitted to the Faculty of Philosophy from Athens in 1856, being found ten years later as a professor of Ancient Greek at the University from Iassy and the same time he was a member of the "Junimea" litterary circle where he was known for his joks. His work consist of translations, most of them being published in the "Convorbiri literare" magazine or separately (Omer, *Odyssea şi Batrachomyomachia*, Iaşi, 1876), of lectures on Ancient Greek tought to students (*Cursu completu de grammatica ellenă. Syntaxe*, Iaşi, 1870; *Etimologia*, Iaşi, 1872) or studies on the folklore and the history of the Balkans (*Studii istorice ale Românilor din Peninsula Balcanică*, Iaşi 1891, 1929).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

private tutoring, or with a little financial prudence amounts like 80 napoleons could be saved, like C. Erbiceanu[52], money used thereafter for a stay in Paris.

Even if it meant no important direction in the whole of the study travels abroad, rather a marginal one, a solution for the members of the Greek community from Romania or the Romanian that needed mostly specialization like theology or Greek philology, antic history and archaeology, the first modern university from the southeast Europe, the Athenian university had its specific contribution in the evolution of the intellectual market from Romania and of the said specialties. In this direction, it is not casual the fact that the Romanian state bestows scholarships in fields less represented in the country, fields which were competently and almost exclusively controlled by the Athenian university. Returned to their home countries, directly or after completing their studies with western stages, some of the previously mentioned young people will have fascinating careers, passing through a modern *cursus honorum* until the position of university professor or member of the Academy.

[52] C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANNEXE

Table of students from Romania in Athens

Nr.	Surname	Given name	Age	Origin	For-tune	Registration	Faculty	Date of Registr.	Diploma	Date of Diploma	Guardian	Profession of the guardian
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	Vasileiadis	Ilias	22	Walachia	0	Exam.	Medicine	Oct. 1845	-	-	Lefkias A.	-
2	Racovitsas	Dimitrios	22	Bucharest	20	Exam.	Theology Transfer at Philosophy	Oct. 1845 Oct. 1848	-	-	Pylarinos F.	-
3	Dimitriadis	Anastasios	27	Bucharest	0	Exam.	Medicine	Nov. 1845	-	-	Georgiou Damian	-
4	Negrutsis	Ioan	18	Moldavia	-	Exam.	Law	Oct. 1847	-	-	Dokos Stamatis	-
5	Veneskos	Ilias	23	Bucharest	0	Gymnasium of Athens	Philosophy	Oct. 1848	-	-	Odyssopoulos Iakovos	-
6	Nikoleskos	Ieroteios	30	Bucharest	10	Gymnasium of Athens	Theology	Oct. 1849	-	-	Kostopoulos Athanasios	-
7	Olympios	Avgoustos	18	Walachia	0	Exam.	Law	Oct. 1849	-	-	Chariadis N.	-
8	Rousso	Ilarion	25	Walachia	0	Exam.	Medicine	Oct. 1850	-	-	Orfanidis Th.	-
9	Rastis-Petsalis	Periclis	18	Bucharest	260	Exam.	Medicine	Sept. 1851	Doctor in Medicine	Jun. 1858	Petsalis N.	-
10	Foteinos	Andreelis	19	Braila	40	Exam.	Medicine	Oct. 1852	Doctor in Medicine	Jun. 1857	Georgiu Damian	-
11	Soutsos	Othonas	19	Bucharest	500	Gymnasium no. 1 of Athens	Law	Sept. 1853	-	-	Soutsos N.	-
12	Soutsos	Alexandros	18	Bucharest	500	Gymnasium no. 1 of Athens	Medicine	Sept. 1853	Doctor in Medicine	Febr. 1859	Soutsos N.	-
13	Meitanis	Alexandros	20	Bucharest	-	Gymnasium no. 1 of Athens	Law	Sept. 1853	-	-	Soutsos N.	-
14	Christos	Vasileios	20	Walachia	-	Gymnasium no. 2 of Athens	Medicine	Sept. 1853	Doctor in Medicine	Febr. 1859	Georgiou Damian	-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
15	Athanasiu	Ioannis	19	Moldavia	130	Exam.	Medicine	Sept. 1855	-	-	Kontogonis K.	-
16	Soutsos	Michail-Grigori	17	Iassy	500	Gymnasium no. 2 of Athens	Law	Sept. 1856	-	-	Soutsos I.	-
17	Soutsos	Alexandros	-	Constantinople (with lands in Moldavia)	500	Gymnasium no. 2 of Athens	Law	Sept. 1856	-	-	Typaldos G.K.	-
18	Nicolaou	Climis	25	Moldavia	0	Seminary "Veniamin" of Iassy	Philosophy	Oct. 1856	-	-	Asopios K.	Rector
19	Dimitriou	Filaret	21	Moldavia	0	Seminary "Veniamin" of Iassy	Philosophy	Oct. 1856	-	-	Asopios K.	Rector
20	Ervitsanou	Georgios	20	Moldavia	0	Seminary "Veniamin" of Iassy	Philosophy	Oct. 1856	-	-	Asopios K.	Rector
21	Dimitriou	Constantinos	21	Walachia	0	Exam.	Theology	Oct. 1856	-	-	Dokos G.	-
22	Kalinderis	Ioan	19	Bucharest	100	Exam.	Law	Oct. 1856	-	-	Georgiou Damian	-
23	Soutsos	Nikolaos	17	Iassy	-	Gymnasium no. 1 of Athens	Law	Ian. 1858	-	-	Soutsos D.	-
24	Soutsos	Alexandros	19	Iassy	-	Gymnasium no. 1 of Athens	Law	Sept. 1858	-	-	Soutsos D.	-
25	Diamantidis	Dimitrios	21	Braila	150	Exam.	Law	Nov. 1859	-	-	Iatridis	-
26	Theodosiadis	Miltiadis	26	Bucharest	0	Exam.	Law	March 1860	-	-	Georgiou Damian	-
27	Gavrilidis	Stefanos	19	Galati	60	Exam.	Medicine	April 1860	-	-	Iatridis	-
28	Vorvoranos	Georgios	20	Craiova	-	Exam.	Philosophy	April 1860	-	-	Iatridis	-
29	Kintsas-Teodorovits	Petros	19	Craiova	100	Gymnasium no. 1 of Athens	Law	Sept. 1860	-	-	Rallis G.	-
30	Davidoglous	Kleanthis	26	Reni	80	Exam.	Medicine	Mai 1861	-	-	Ioannou F.	-
31	Logothetidis	Vasileios	18	Piatra, Moldavia	200	Exam.	Law	Nov. 1862	-	-	Iatridis	-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
32	Makris	Nikolaos	20	Galati	-	Gymnasium no. 2 of Athens	Medicine	Sept. 1865	-	-	Bathezis Panagiotis	-
33	Makris	Pavlos	19	Galati	-	Gymnasium no. 2 of Athens	Law	Sept. 1865	-	-	Bathezis Panagiotis	-
34	Ervitsanos	Konstantinos	-	Iassy	-	Faculty of Theology Iassy	Theology	Sept. 1865	Doctor in Theology	Ian. 1868	Fourtunas Nikolaos	-
35	Mihalo-poulos	Nikolaos	21	Walachia	30	Senate decision	Law	Sept. 1866	-	-	Psaropoulos D.	-
36	Makris	Georgios	20	Galati	10	Gymnasium no. 2 of Athens	Law	Sept. 1871	-	-	Vafas Ch.	-
37	Mastikis	Antonios	21	Bucharest	-	Gymnasium no. 2 of Athens	Law	Sept. 1872	-	-	Rallis G.	Prof.
38	Momferatos	Ioannis	21	Galati	100	Gymnasium no. 2 of Athens	Medicine	Sept. 1872	-	-	Balas Triandafilos	-
39	Polyzos	Angelos	20	Galati	-	Gymnasium no. 2 of Athens	Philosophy	Sept. 1872	-	-	Koutopoulos K.	-
40	Rallis	Dimostenis	22	Braila	-	Gymnasium no. 2 of Athens	Law	Oct. 1872	-	-	Verenikis Andronikos	Clerc
41	Drakou	Konstantinos	20	Galati	200	Gymnasium of Piraeus	Law	Oct. 1873	-	-	Vafas Ch.	-
42	Konstan-tineskos	Christos	33	Ploiesti	-	Senate decision	Theology	Oct. 1873	Doctor in Theology	Iunie 1876	Makas G.	-
43	Klintsinis-Stankou	Petros	26	Bucharest	-	Senate decision	Theology	Oct. 1873	Doctor in Theology	Iunie 1877	Makas G.	-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
44	Latoufis	Georgios	24	Galati	50	Gymnasium no. 2 of Athens	Medicine	Sept. 1874	Doctor in Medicine	1879	Houtopoulos K.	Merchant
45	Poulopoulos	Nikolaos	19	Giurgiu	-	Gymnasium no. 2 of Athens	Medicine	Sept. 1874	-	-	Apostolopulos I.	-
46	Drakos	Themistoklis	20	Galati	50	Gymnasium no. 2 of Athens	Law	Sept. 1874	-	-	-	-
47	Mavro-mmatis	Konstantinos	18	Braila	50	Gymnasium no. 2 of Athens	Law	Sept. 1874	Doctor in Law	1880	Ioannidis X.	-
48	Rangomiros-Dimitreskos	Damaskinos	22	Bucharest	-	Bachelor	Theology	Oct. 1874	Doctor in Theology	Ian. 1878	Damalas N.	Prof.
49	Pascha-lopoulos	Charilaos	19	Turnu	130	Gymnasium no. 1 of Athens	Law	Oct. 1875			Vagianellis V.	Doctor
50	Dimitriadis	Nikolaos	18	Bucharest	10	"Varvakeio" Gymnasium of Athens	Law	Sept. 1876			Nikoklis N.	Prof.
51	Dimitriadis	Leon	16	Bucharest	10	"Varvakeio" Gymnasium of Athens	Philosophy	Sept. 1876			Nikoklis N.	-
52	Oikonomidis	Ioannis	18	Galati	70	Gymnasium no. 1 of Athens	Medicine	April 1877			Frantzolas G.	-
53	Paschalo-poulos	Kosntantinos	19	Bucharest	10	Gymnasium no. 3 of Athens	Law	Sept. 1877			Fintiklis S.	-
54	Paschalo-poulos	Dimitrios	17	Bucharest	10	Gymnasium no. 3 of Athens	Law	Sept. 1877			Fintiklis S.	-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
55	Perietsanos	Dositheios	30	Perieci	-	Gymnasium of Iassy	Theology	Sept. 1881	Doctor in Theology	1886	Athinon-Prokopios	Cleric
56	Rossis	Minas	21	Faentsa	-	Gymnasium of Iannina	Medicine	Oct. 1884	Doctor in Medicine	1890	Chasiotis D.	-
57	Konstantinidis	Konstantinos	20	Galati	-	Constantinople School	Law	Sept. 1885			Kontopoulos A.	-
58	Asimakopoulos	Laskaris	18	Tulcea	-	"Varvakeio" Gymnasium of Athens	Law	Oct. 1885			Roufis G.	Lawyer
59	Ervitsanos	Oktavianos	20	Iassy	-	Gymnasium of Iassy	Philosophy	Oct. 1885			Pavlidis P.	-
60	Stavridis	Dimitrios	19	Galati	-	Gymnasium in Romania	Law	Sept. 1888			Giannokidis Miltiadis	-
61	Dimopoulos	Christos	18	Braila	-	Gymnasium no. 2 of Athens	Law	Oct. 1888			Mesoloras Ioannis	-
62	Ligas	Ioannis	17	Galati	-	Gymnasium of Piraeus	Law Transfer at Philosophy	Oct. 1888 Sept. 1890			Manalakis Periklis	-
63	Moiras	Leonidas	20	Sulina	-	Gymnasium of Korinthos	Law	Oct. 1889			Papamihalop. K.	-
64	Safirinos	Gerasimos	42	Romania	-	Studies in Romania	Theology	Nov. 1890			Olanescos	Diplomat

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FLOREA IONCIOAIA

NICOLAE IORGA, ISTORIC AL EDUCAȚIEI

1. Preocupările lui Nicolae Iorga pentru reconstituirea vechilor practici educative pot fi cu greu ignorate[1]. Îndeosebi după 1906, Iorga a publicat un mare număr de contribuții, mai cu seamă, documentare, fiind de asemenea autorul primei lucrări cu caracter sintetic asupra istoriei învățământului românesc, ca și a unei încercări de sinteză asupra evoluției concepțiilor educative.

Totuși, în timp ce, lucrările sale de sinteză sunt încă citate, numeroase alte contribuții, răspândite sub cele mai diverse formulări, uneori greu de găsit, pierdute în enorma sa bibliografie, rămân, nu doar puțin luate în considerare, cât separate de proiectul istoriografic, care le-a generat. Pe de altă parte, este adevărat că, deși a fost preocupat toată viața de problematica educativă, Iorga a întreprins puține cercetări sistematice legate de istoria educației. Demersul său are de multe ori un caracter fortuit. Adesea, multe dintre aceste abordări sunt plasate sub tutela unor domenii dintre cele mai diferite, de la istoria literaturii la istoria vieții politice, în lucrări destinate unui public savant sau în altele de popularizare.

Obiectivul demersului de față nu este acela de a răspunde la întrebarea dacă Iorga este un precursor sau un fondator. Intenția sa este de a vedea în ce măsură opera istorică a marelui cărturar a contribuit la structurarea unui domeniu de cercetare istorică a faptului educativ, care au fost motivațiile interesului lui Iorga pentru aceasta, dacă ele sunt de natură epistemică sau pragmatică, cum abordează Iorga problematica istoriei educației și ce rol îi acordă în cadrul sistemului său explicativ.

Din acest punct de vedere, contribuția lui Nicolae Iorga la istoria educației poate fi abordată din cel puțin trei perspective: ca o punere în evidență a contribuției documentare, ca o examinare a interpretărilor propuse de Iorga, precum și ca o analiză a aportului epistemic al lui Iorga la constituirea domeniului de cercetare în discuție. Ne vom orienta investigația îndeosebi asupra ultimelor două perspective. Vom încerca să discernem sensurile pe care Iorga le conferă termenilor legați de

[1] A se vedea în acest sens, aparatul critic al ultimei sinteze în domeniu, *Istoria învățământului din România*, coordonatori Anghel Manolache, Gheorghe Pârnuță, vol. I, București, 1983, p. 224 și 411.

Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", tom. XXXVII, 2000, p. 315–334.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fenomenul educativ, să descriem metodologia, domeniile sale de aplicaţie (ca istorie a instituţiei şcolare, ca practici de transfer cultural etc.), şi să punem în evidenţă statutul fenomenului educativ în cadrul construcţiei iorghiste.

2. Toţi cercetătorii au accentuat dificultatea de a studia o operă atât de neobişnuită precum aceea a lui Nicolae Iorga. Prolixităţii sale structurale i se adaugă aventura receptării postume, dominată de necruţătoarea tentaţie hagiografică. În timpul din urmă, mai cu seamă, Iorga pare a fi devenit tot mai mult obiectul unui cult naţional, amestec de fervoare encomiastică şi condescendenţă reziduală. Cazul său poate fi asemănat cu acela al lui Mihai Eminescu, obiectul favorit al "gândirii magice", referinţă ideologică pentru toate esenţialismele. În acest caz însă, efectele acestuia par a fi cu mult mai grave, transformându-l pe marele istoric tot mai mult într-un un obiect statuar, dar mortificat[2].

Astfel că, deşi interesul pentru educaţie a lui Iorga a fost observat de timpuriu, subiectul i-a interesat extrem de puţin pe cercetătorii operei istoriografice a lui N. Iorga. În 1935, când îşi publica cele două volume ale bibliografiei Iorga, Barbu Theodorescu clasifica lucrările care priveau istoria educaţiei, în interiorul secţiunii dedicată contribuţiei intelectuale periferice a istoricului[3], pentru ca, în bibliografia apărută în 1976, "critică şi analitică", acestea să fie "avansate" la secţiunea *Materii înrudite cu istoria*, în seria de "biografii instituţionale": istoria agriculturii, a armatei, ecleziastică, a comerţului, a dreptului şi a industriei[4]. Cu excepţia unui studiu introductiv, este adevărat, extrem de serios, semnat de Ilie Popescu-Teiuşan, la ediţia din 1971 a *Istoriei învăţământului românesc*, dar limitat la cadrul lucrării, nu avem alte abordări consacrate acestei teme[5].

Cum se ştie, istoria educaţiei însăşi este un domeniu încă puţin constituit la noi. Pe de altă parte, o cercetare asupra operei iorghiste este obstaculată nu numai de masivitatea acesteia, dar mai ales de caracterul său eclectic. Este vorba de un demers a cărui unitate apare doar în raport cu natura personalităţii lui Iorga, care s-a ilustrat nu numai pe mai multe planuri, dar, adesea, fără să le separe, mai cu seamă, în ce priveşte distincţia dintre registrul savant şi cel instrumental sau cel de popularizare.

---

[2] Ne lipseşte o bună bibliografie a exegeticii iorghiste; cf., pentru ultimele decenii, o încercare la, Silviu B. Moldovan, *Trepte către o bibliografie N. Iorga*, în "Europa XXI", vol. VII-VIII/1988-1999, p. 155-167; o lectură considerată "eretică", cf. la, Lucian Năstasă, "Strategii matrimoniale în mediul universitar românesc. Cazul Nicolae Iorga", în G. Bădărău et alii., *Istoria ca lectură a lumii*, Iaşi, 1994, 619-630; Idem, *A.D. Xenopol şi Şcoala critică*, în AIIIX, t. XXXVI/1999, p. 25-36.

[3] Este vorba de capitolul *Studii de literatură şi artă*, în, *Bibliografia istorică şi literară a lui Nicolae Iorga, 1890-1834*, Bucureşti, 1935, p. 297-317.

[4] Idem, *Nicolae Iorga, 1871-1940*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică / Editura Militară, 1976, p. 376 - 381.

[5] Abordarea lui Barbu Theodorescu (*Nicolae Iorga şi educarea maselor*, Bucureşti, 1967), priveşte activitatea de "mediator" a lui Iorga: colportor în beneficiul "luminării poporului", educator al "maselor populare" şi activist naţional; prin urmare, ea nu poate fi luată în discuţie aici.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În același timp, o operă "diversificată" se pretează mai bine decât o alta la abordări multiple, adesea abuzive. Este evident însă că, în receptarea unei opere, se întâlnesc cel puțin două câmpuri de tensiune: cel al momentului redactării și cel al momentului receptării. Nici un autor nu este contemporan în orice moment al posterității sale[6]. Prin urmare, nu vom proceda mai departe la o "interpretare" contemporană a contribuției lui Iorga și cu atât mai puțin la o critică amplă a textului iorghist. Nu este locul aici de a corecta inadvertențele, erorile de citare sau de interpretare. Lucrările celui care a instituționalizat direcția critică în istoriografia noastră continuă să fie o astăzi o sursă de informare, interpretările sale sunt de multe ori de neocolit, însă stilul și metoda sa aparțin unui model nu numai greu de imitat, dar inuzual astăzi.

Este evident că ar fi o eroare să căutăm aici "esența" pură a unei idei sau a unei scheme mentale. căreia să-i putem descrie evoluția de la un capăt la altul al carierei sale intelectuale. Ne propunem să vedem mai curând în ce măsură numeroasele sale cercetări documentare sau interpretările pe marginea acestora se încadrează unui proiect epistemic articulat. Lectura pe care o propunem aici încearcă să înțeleagă textul iorghist ca fiind expresia unei duble tentative: epistemice, de căutare a principiilor de inteligibilitate a lumii, și normative, de schimbare a ei.

Un demers de acest tip are constrângerile sale în alegerea surselor[7]. Opera lui Iorga cuprinde un mare număr de referințe privitoare la problematica educației, răspândite în contribuții dintre cele mai diverse. Interesul său poate observat în seria de studii documentare, care apar după 1906, inclusiv asupra studiilor în străinătate, în sinteza dedicată istoriei învățământului, în ciclul de prelegeri asupra ideilor și practicilor educative ținute la începutul anilor treizeci la Universitatea din București[8], ca și într-o serie de alte lucrări cu caracter mai larg, îndeosebi, asupra relatărilor de călătorie, cu caracter documentar sau sintetic. Nu pot fi ignorate conferințele și intervențiile sale parlamentare sau publicistice, în care aflăm uneori o perspectivă mai explicită asupra educației și nu adeseori diferită față de felul cum apare ea în lucrările istoriografice propriu-zise.

În același timp, un corpus care să cuprindă toată opera cu această tematică a lui Iorga este greu de constituit, fi și virtual. Adesea titulatura lor poate să înșele. Vom lua aici în atenție, firește, mai cu seamă lucrările savante, deși distincția este uneori inoperabilă, de asemenea, vom proceda la o discriminare a diverselor nivele de discurs și, în fine, va trebui să distingem între abordările ocazionale și cele

[6] Falsa familiaritate pe care ne-o procură lunga frecventare academică a unui subiect și care duce la contemporanizarea abuzivă a unui text clasic, prin sugestia totalei sale comprehensiuni, este o formă de celebrare ca oricare alta; cf. în acest sens considerațiile lui Pierre Bourdieu, *Méditations pascaliennes*, Paris, 1997, p. 101.

[7] Asupra problemei surselor în cazul acestui tip de cercetare, cf. Al. Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, Editura Junimea, 1989, p. 43 sqq.

[8] *Școală și cultură*, București, 1934.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

elaborate. Punerea *în situaţie* a fiecărui demers este o strategie elementară. Naraţiunea iorghistă nu este un bloc omogen. Iorga se adresează prezentului său cum nici un istoric nu a făcut-o. În acelaşi timp, el este anexat de acesta.

Tema educaţiei a fost tratată de Iorga sub două aspecte principale: ca practici instituţionalizate, ceea ce el numeşte învăţământ, şi ca practici culturale, cum ar fi călătoriile în străinătate, contactele culturale diverse cu caracter formativ etc. Vom încerca mai departe să vedem cum anume se poate institui, în raport cu fiecare dintre acestea, un domeniu de cercetare.

3. Iorga îşi însoţeşte rareori demersul cu o reflecţie teoretică. În toate abordările sale, se observă uşor, el nu foloseşte termenul de educaţie propriu-zis ca un concept elaborat şi nici nu manifestă o predilecţie specială pentru acest termen. De altfel, se ştie, Iorga nu are un lexic ştiinţific stabil: el nu conceptualizează, ci construieşte naraţiuni cu valoare explicativă (acestea ne apar mai curând drept *istorii* cât *studii de istorie*)[9] De aceea, el acordă o funcţie teoretică redusă termenilor, în favoarea valorii lor stilistice, mai cu seamă, în ce priveşte variantele "de epocă" ale unui lexem, cele care măresc sugestia de verosimilitate.

În primul paragraf al *Istoriei învăţământului românesc*, Iorga procedează la un excurs etimologico-semantic privind termenii legaţi de fenomenul şcolar. El ne oferă astfel o indicaţie privind sensul în care-i va folosi, ca şi motivaţia acestei opţiuni. Criteriile sale par a fi deopotrivă stilistice şi ideologice, cum se vede din preferinţa pentru termenii "care aparţin nobilului vocabular primitiv", ca şi pentru cei de origine latină (*şcoală*, *învăţătură*, *carte* etc.)[10].

Dar nu este vorba de cuvinte cu un înţeles bine fixat. În *Istoria românilor*, vocabula *învăţătură* este folosită de Iorga în mod frecvent, pentru a desemna o categorie extinsă de fapte. Ea are uneori sensul de înţelepciune practică, o cunoaştere rezultată în urma unei experienţe directe, iar, alteori, deşi, mai rar, un sens apropiat celui de educaţie spontană, *ucenicie*[11]. Relaţia educativă este aici mai mult sugerată decât expusă ca un fapt istoric.

Într-o măsură similară, vocabula *învăţătură* este folosită cu înţelesul de cunoaştere teoretică, savantă, ca un sinonim al erudiţiei. Ea are fără excepţie o valoare apreciativă, dar defineşte mai curând o experienţă individuală. Despre italianul Marsili, care vizitează Ţara Românească la sfârşitul secolului XVII, Iorga spune că era "om de mare învăţătură, autor al unei superbe lucrări asupra «Dunării

---

[9] Lipsa de rigoare terminologică face parte din practica dacă nu din strategia narativă iorghistă: în concepţia sa, orice definire restrânge sau chiar distruge relaţia cu realitatea cercetată; cf. pe această temă, câteva observaţii fugare în RI, 10-12/1922, p. 176.

[10] *Istoria învăţământului românesc*, ediţie de Ilie Popescu-Teiuşan, Bucureşti, 1971, p. 1.

[11] În legătură cu acţiunile violente ale lui Alexandru Lăpuşneanu, Iorga afirmă că el "urmă, probabil după sfaturile Chiajnei şi învăţătura culeasă la munteni, exemplul barbar al lui Mircea Ciobanul, fostul cumnat..., N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. V, *Vitejii*, ediţie nouă, volum îngrijit de Constantin Rezachevici, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1998, p. 77.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

panonico-misice»..."[12]. În secolul XIX, însă, același termen desemna un sistem de învățământ[13] cât și o practică educativă extinsă[14]. Din *învățătură* derivă termenii *învățat*, *învățător*, dar probabil nu și cel de *învățământ*, care este un termen modern, evitat oarecum de Iorga din acest motiv.

La rândul său, termenul de *educație* este folosit atât ca sinonim al învățăturii, legat deci de formarea, practică sau intelectuală, a unui individ (ca *biografem*, deci), cât și în sens de formare intelectuală, în general, de civilizare. Celălalt fiu al lui Alexandru Lăpușneanu, Bogdan, este descris de Iorga ca un "tânăr de acea aleasă educație de care vorbește Azarie". Dacă este însă a vedea care este această "aleasă educație", vom fi poate dezamăgiți: este educația unui "viteaz", cavaler, "cu îndemânare la călărit, la aruncat sulița, la încordat arcul". Educația primită îl face însă pe Bogdan Lăpușneanu să se imagineze "Bohdanus Alexandrides", "terrarum Moldaviae et Valachiae Palatinus"[15]. Este vorba așadar de o practică mai curând alienantă, ce pare a-l îndruma spre decizii eronate, căci, Bogdan "părăsi sfaturile vechilor boieri și începu o primejdioasă zburdăciune tinerească". Observăm aici același tip de judecată: educația nu creează personaje culturale, ci psihologii, individualități patologice.

În general, însă, în narațiunile sintetice, *educația* apare ca fiind sinonimă cu *creșterea*: o metaforă biologică, a educației libere, non-formale, și mai puțin un concept istoriografic. El face de altfel în nenumărate rânduri elogiul *uceniciei*.

Se pot însă identifica două sensuri principale al acestor reprezentări, care sunt tratate inegal în demersul său. Mai întâi, educația apare ca învățământ, practică educativă instituționalizată. În al doilea rând, educația este o *învățătură*, un mod spontan de transmitere a cunoașterii sociale, dar mai ales a modelelor exemplare. Primul are un caracter informativ, al doilea pare a fi mai ales normativ; primul este obligatoriu, al doilea este electiv. Relația dintre acestea este relația dintre imaginarul intelectual iorghist și practica sa istoriografică. Este evident că Iorga preferă termenul de educație îndeosebi ca figură retorică a unui angajament ideologic, iar cel de învățământ în lucrările cu caracter savant.

La fel ca și contemporanii săi, Iorga înțelege prin educație o formă a culturii sociale, deopotrivă mediu, reprezentare și instrument ale acesteia. Din această cauză, el își plasează cercetările de istoria educației pe un teritoriu imprecis, între istoria culturii și aceea a vieții sociale. Mai mult decât aceștia, însă, marele istoric își proiectează demersul cu o finalitate pragmatică rareori disimulată. El este mereu nemulțumit de sistemul de învățământ din timpul său și de aceea pare adesea

[12] *Ibidem*, vol. VI, *Monarhii*, ediție de Ștefan Andreescu, București, 2000, p. 413; *Ibidem*, VII, *Reformatorii*, București, 1938, p. 83.

[13] "Li lipsește învățătura pentru ca marele lor număr să se poată valorifica", rezumă el o cuvântare a lui Gheorghe Barițiu din 1837, cu referire la situația ardelenilor în epocă; *Ibidem*, vol. IX, *Unificatorii*, București, 1938, p. 61.

[14] Lucrarea lui Bălcescu dedicată lui Mihai Viteazul a rămas în urma sa ca "îndemn și învățătură pentru viitor". *Ibidem*, p. 252.

[15] *Ibidem*, V, p. 83 sq.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înclinat a folosi cercetarea trecutului pentru a-şi exercita un mandat critic asupra prezentului. După ce denunţă pedagogia modernă, el prescrie o reformă radicală, prin întoarcerea la tradiţie, recuperarea "paradigmei pierdute": practicile şcolare de altădată. Atrăgând atenţia în legătură cu supra-investirea educaţiei formale, el crede că, educaţia este un fapt social şi nu instituţional. Retorica din piaţa publică, teatrul, sociabilităţile sunt practici educative la fel de importante precum sistemul formal. Prin intermediul lor, se creează unitatea între vârste: societatea organică[16]. Alături însă de critica unui sistem educativ, putem decela aici şi o critică a unui sistem cultural şi politic.

4. În deschiderea unui articol de popularizare a noii sale metode pedagogice, din 1935, găsim următoarea exigenţă: "Învăţământul de astăzi este legat, fără să-şi dea seama îndeajuns de acest lucru, de un trecut de care ar trebui să se despartă cât mai curând, pentru a căuta alte directive, într-o societate înnoită cu totul"[17]. Denegarea trecutului este un fapt cu totul surprinzător în cazul lui Iorga. Este evident însă vorba aici de trecutul ca model şi nu atât de trecutul ca obiect de cercetare. De asemenea, Iorga se referă mai curând la o anumită tradiţie recentă, în sensul vulgatei ideologice a momentului, respectiv acea tradiţie de inspiraţie occidentală, neasimilată şi abuziv impusă, în opoziţie cu veritabila tradiţie, genuină, mereu ocultată[18]. Este vorba de un trecut-prezent care ar începe cu reformele lui Cuza. Acest trecut "nu ia în considerare diversitatea aptitudinilor ereditare, a calităţilor individuale, a nenumăratelor posibilităţi, a experienţelor de mai înainte câştigate a vieţii asimilate de elevi cari sunt trataţi ca exemplare asemănătoare în totul aceluiaşi tip şi pe care îi bagă vrând-nevrând în maşina egalizatoare a aceloraşi programe". Este o realitate instituită, "care nu vrea să primească ideea că o adevărată instrucţie, care este prin ea însăşi o educaţie, nu poate să fie decât o colaborare plină de încredere şi sinceritate între elevi...". Pentru Iorga, orice instituţie educativă trebuie să "fie un mediu", să reprezinte "o perfectă legătură sufletească, o asociaţie morală". Scopul acesteia este "politic": "să faci fericit, aceasta este, de altfel, arată Iorga, condiţia de căpetenie a oricării adevărate educaţii"[19].

---

[16] Cf. şi *Originea formelor vieţii contemporane*, Bucureşti, 1935, capitolul XIV; p. 172 sqq.; avem aici şi o critică a învăţământului cu pretenţii totalizante, care-şi are sursa în proiectul educativ al Revoluţiei Franceze, ca şi a unui învăţământ non-formativ, "fără nici un fel de acţiune asupra societăţii". Această lectură este desigur ecoul intensei dezbateri din epocă asupra învăţământului Cf., Em. M. Brândză, "Pentru o reformă a învăţământului secundar «teoretic» (Cu indicaţii pentru o metodologie a reformelor învăţământului)", în vol. *Antologie de texte pedagogice (1939-1949)*, Bucureşti, 1973, p. 169 sq.

[17] *O nouă metodă de învăţământ*, traducere dintr-o revistă canadiană de învăţământ de P. Brătescu, Vălenii de Munte, 1935.

[18] O distincţie operată mereu de Iorga, îndeosebi în contexte de discurs ideologice; cf., de exemplu, *Discursuri parlamentare*, introducere şi antologie de Ion Constantinescu, Bucureşti, Politică, 1981, p. 358: tradiţia născută "din adâncul veacurilor".

[19] *O nouă metodă*..., p. 3, 5 şi 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Trebuie să observăm că Iorga indică normele cercetării trecutului ca trecut: opoziția dintre trecutul ca tradiție, deci ca model, și trecutul ca imitație, primatul educației în raport cu instrucția, precum și abordarea domeniului educației ca o problemă culturală și politică. Cercetarea va avea deci un caracter normativ și va fi concepută ca un demers auxiliar. Această configurare o găsim încă de la prima sa contribuție destinată "istoriei învățământului"[20].

În anii care urmează, problema și istoria educației devin pretextul unei teorii asupra modernității, care este văzută ca o impostură, produs al imitației precipitate după "canonul occidental". În două lucrări de popularizare, care apar la scurt timp una după cealaltă (*Viața femeilor în trecutul românesc*, Vălenii de Munte, 1910, și *Rolul tradiției în creșterea femeilor la români*, Vălenii de Munte, 1912), este afirmată valoarea normativă a vechii tradiții culturale naționale.

Istoria educației este astfel înțeleasă ca resuscitare a tradiției culturale și nu doar ca simplu obiect de cercetare. În *Viața femeilor în trecutul românesc*, după ce se trece în revistă "doamnele românilor", îmbrăcămintea și locuința femeilor din trecut, ca și "viața socială a trecutului", Iorga se ocupă de "creșterea și de învățământul femeilor". Interpretarea oscilează între normativ și epistemic. El distinge faptul de excepție de fenomenul social și leagă începuturile educației fetelor de fenomenul de emancipare a femeii, ca și de mutația produsă la nivelul unor practici sociale, precum cele legate de juvenilitate și căsătorie. "De fapt, învățământul femeilor a început la noi numai odată cu modele nouă de petrecere, numai odată cu ivirea liberă a femeilor în societate, cu îngăduirea convorbirii lor cu bărbații, cu primirea lor la dansurile nouă, cu împodobirea seratelor prin cântecul lor din gură, din harpă, din clavir..."[21]. Educația femeilor este legată, așadar, de evoluția istoriei generale. Dar atunci care este funcția epistemică a acestei "istorii"?

Scopul educației feminine este de a oferi fetelor accesul la acel "usage du monde" și de aceea ea are un caracter domestic: deprinderea unor limbi străine (franceza, greaca etc.), a unor abilități domestice și mondene (dansurile de societate la modă, muzica de societate etc.) etc. Înaintea băieților, fetele trec granițele Principatelor pentru a studia la Lemberg și Sibiu. Această educație este însă deculturalizantă, nu atât pentru că se face într-un mediu cultural străin, ci pentru că nu are un sens național[22]; Iorga acordă, de aceea, o atenție particulară "învățământului fetelor în epoca Regulamentului Organic", fie privat, fie public, în care, chiar dacă nu este vorba de o cercetare riguroasă ,vede izbânzi "naționale".

Distincția dintre trecutul-prezent și trecutul-tradiție, iar implicit, între învățământ și educație, o găsim expusă și mai limpede în *Rolul tradiției în creșterea femeilor la români*. Ea conține o critică în registru junimist a inovațiilor prin imitație și părăsirea pripită a "tot ce dăduseră veacuri întregi de adaptare a ideilor și metodelor

[20] *Contribuții la istoria învățământului în țară și în străinătate. 1780-1830*, în AARMSLit., Tom. XXIX.

[21] *Viața femeilor în trecutul românesc*, p. 152.

[22] *Ibidem*, p. 153 sq.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la existența noastră națională"[23]. Această educație nesănătoasă a format greșit generații de tineri și deci o societate nesănătoasă. Datoria istoricului este de a resuscita, prin interpretare, această tradiție. "Noi suntem aceia care, prin cercetarea urmelor trecutului nostru, ajungem mai drept decât alții la sufletul acela din trecut și, de câte ori îl găsim, suntem datori să-l lămurim și altora". Avem astfel implicit schițat domeniul unei istorii a educației. Acesta reprezintă o întreprindere cu o dublă față: pe de o parte, este vorba de înțelegerea, captarea "sufletului poporului în ceea ce privește datinile sale de creștere, datinile sale de învățământ", iar, pe de alta, de livrarea acestui discurs contemporanilor neinițiați, care presupune un sacrificiu intelectual: "datoria noastră și tributul". Vedem, prin urmare, că nu este vorba de a reconstitui un trecut-tradiție în sine, ci doar de a-i extrage acestuia conținutul exemplar, mai precis, "îndreptările tradiționale de care simțim că societatea are nevoie"[24].

Cum anume poate fi însă reconstituită această "tradiție"? De vreme ce nu se distinge de societate, ea nu poate fi studiată izolând-o de aceasta (de "*viața* însăși", spune Iorga), mai precis, prin raportare la "nevoile de căpetenie ale societății lor". În cazul istoriei "învățământului femeilor", aceste "nevoi" se referă în primul rând la "religiozitate", apoi, la "iubire pentru artă" și, în fine, la ceea ce el numește: "pregătire pentru cârmuirea familiei".

Observăm însă că este vorba de o istorie *ad usum populi*, catehetică, nicidecum de o reconstituire propriu-zisă a trecutului. Mesajul normativ este oare suficient pentru a configura un domeniu de cercetare? În felul abordat aici de Iorga, domeniul istoriei educației apare ca o anexă a unui amplu demers pedagogic. Iorga excludea din această întreprindere o parte semnificativă a realului istoric, respectiv, învățământul după model apusean; în același timp, extinderea domeniului acestei educații submina verosimilitatea relației pedagogice. Obiectivele sale (*religiozitatea, iubirea pentru artă* și *pregătirea pentru cârmuirea familiei*) pot cu greu participa la reconstituirea unei practici educative. Probabil din acest motiv, modelul ca și istoria acestei practici educative, sunt cvasi-ignorate în sinteza de istorie a învățământului.

În ce privește propria contribuție, Iorga recunoaște caracterul ocazional și chiar involuntar al acesteia[25] și ajunge să se întrebe în legătură cu valoarea contemporană a acestor "datini", cu alte cuvinte, dacă acestea pot înlocui "sistemul apusean de educație", în speță învățământul formal al timpului său. Valoarea lor normativă trebuie așadar circumstanțiată. Nu ar fi vorba de o preluare a conținutului, ci a finalității acestei tradiții, model pentru "o educație reală și practică", care să formeze femei capabile să-și îndeplinească datoriile sociale, pregătite "în cârmuirea casei, în administrarea moșiilor, în crearea și rânduirea bogățiilor țării"[26].

---

[23] *Rolul tradiției în creșterea femeilor la români*, p. 8.

[24] *Ibidem*, p. 9 sq.

[25] "Fără să vreau, am cules împreună cu d-voastră încă de mai înainte tradițiunile acestea..."; *Ibidem*, p. 49.

26 *Ibidem*, p. 68 sq.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vedem astfel că, pentru istoric, educația nu înseamnă în primul rând un efort de cunoaștere și de socializare, ci un tip de răspuns la necesități de ordin practic, iar cercetarea faptului educativ nu reprezintă îndeosebi reconstituirea unei relații educative, ci punerea în evidență a mediului care provoacă individului atari răspunsuri.

5. Iorga opune așadar învățământului, ca structură constituită în jurul ideii de instrucție publică, însă uniformizant și teoretic, imaginea unei educații libere, diferențiate, vocaționale și adaptate nevoilor practice ale indivizilor. Cu toate acestea, el preferă în contribuțiile sale istorice formula *istoria învățământului*. Spre deosebire de termenul de *educație*, vag, puțin uzual în limbajul savant al timpului său, cel de *învățământ* trimitea la o realitate instituțională, pre-existentă, prin urmare, facil tematizabilă. Traduce acesta însă un domeniu bine conturat de cercetare? Care este în fapt obiectul unei istorii a învățământului, ce sens îi atribuie Iorga și ce metodologie folosește?

În prima sa contribuție savantă destinată în mod explicit unei istorii a învățământului apărută în 1906, în care se exploatează documente epistolare din arhiva unui negustor sibian, vedem că domeniul este puțin configurat: avem evocate aici mai curând experiențe cu caracter educativ, în sens larg. De altminteri, Iorga pare a abandona acest teritoriu, pentru două decenii, fără însă a înceta să se preocupe de problematica educativă.

Sinteza consacrată *Istoriei învățământului românesc*, deși apare târziu în raport cu contextul carierei sale (1928), nu are așadar înaintea sa un efort concentrat și sistematic, care să exprime o cercetare autonomă. Ea trebuie plasată în seria altor numeroase sinteze monografice de acest fel (istoria armatei, a bisericii și a vieții religioase, a comerțului, a presei etc.), pe care autorul le-a publicat în deceniile al doilea și al treilea, ca expresie a naturii sale de istoric enciclopedist[27]. Pentru el, aceste lucrări erau nu numai o pregătire pentru marea sinteză, dar în primul rând o datorie de istoric național: ele erau mai întâi opere de legitimare și abia apoi lucrări științifice[28]. Iorga caută sinteza în istorie, ca și corespondențele între fapte, epoci, situații, pentru a le înțelege una prin cealaltă. Pentru aceasta, istoria învățământului îndeplinește o funcție euristică: de a-i facilita istoricului accesul la sinteza de istorie națională.

În ce privește suportul documentar, Iorga procedează la o re-lectură a surselor deja cunoscute. Unele contribuții anterioare sunt preluate integral drept capitole autonome ale lucrării.

În paragraful introductiv al lucrării, în care se ocupă de semnificația unor termeni legați de fenomenul educativ, ni se sugerează implicit care este domeniul

[27] Cf. Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, București, Editura Academiei, 1985, p. 74.

[28] În legătură cu metodologia de lucru în cazul acestor tipuri de lucrări, cf. și "Romantism și naționalism în istoriografia românească", 1933, în *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a IV, Introducere de Andrei Pippidi, notă asupra ediției de Victor Durnea, Iași, Polirom, 1999, p. 203.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istoriei învățământului: o istorie a școlii, a instituției școlare, a practicilor sociale legate de aceasta, a personalului școlar și a normativității școlare. Este vorba de școala ca spațiu de formare (de la "acele școli de chilie", "de meserie", "dieci", neatestate ca atare documentar, de la Academiile domnești din Iași și București, până la școlile Regulamentului Organic), dar și ca spațiu public, vag și cuprinzător în același timp, ca miză a unei înfruntări intelectuale și politice. De aceea, el concepe o istorie intelectuală și politică a învățământului.

Apariția în 1928 a *Istoriei învățământului românesc* nu era considerată probabil de Iorga ca fiind punctul final al demersului său din moment ce continuă să publice în acest domeniu unele note documentare, ceea ce poate arăta că el nu considerase sinteza sa decât ca o primă sistematizare a materialului documentar[29]. Cu toate acestea, spre deosebire de *Istoria școalelor* a lui V.A. Urechia, lucrarea lui Iorga, impune un scenariu istoric coerent al evoluției sistemului educativ românesc. Acesta începe cu începe cu epoca slavonă, reprezentată de învățământul mănăstiresc și cel de dieci, inserează date despre primele studii în străinătate ale fiilor de boieri, din secolul XVII, continuă cu aspecte ale învățământului domnesc în limba greacă, pentru a se încheia cu triumful școlii naționale, chiar dacă finalul propriu-zis are o tentă mai curând polemică, în raport cu propriul demers.

Organizarea materialului nu respectă criterii riguroase și se înfățișează ca o istorie discontinuă. Iorga se folosește aici de câteva teme recurente în opera sa pentru a-și structura expunerea și a crea impresia de coerență a demersului, îndeosebi, tema alterității catalitice și aceea a ideii naționale ca sens al istoriei. *Originile* sunt identice cu perioada așa-numitului slavonism cultural, între secolele XIV și XVII. Momentul primelor influențe apusene este reprezentat de relațiile cu lumea poloneză și italiană din secolul XVII. Acceptă rolul iezuiților veniți la Iași, însă crede că, deși aici s-au format fiii lui Miron Costin, limba polonă a dascălilor a avut ca efect faptul că "instrucția superioară rămase mai mult o formă stearpă de erudiție"[30]. Secolul XVIII, cel al "grecismului", este privit contradictoriu. Pe de o parte, "școala fanariotă" frânează evoluția învățământului românesc și nu produce rezultatele așteptate[31], căci, în viziunea lui Iorga, învățământul trebuie să fie "național", să aibă deci ca limbă de predare idiomul indigen. Pe de alta, el observă însă calitatea instrucției din Academiile grecești de la Iași și București, importanța acestora pentru lumea balcanică, ca și funcția lor de mediator al influenței apusene[32]. Cum însă progresul învățământului este legat de introducerea limbii vernaculare, "anemierea" învățământului grecesc din primele decenii ale secolului

[29] Trei ani mai târziu, el publica două documente muntene de la mijlocul secolului XIX, "care privesc istoria învățământului privat prin pensioane", sub indicația: "Pentru istoria învățământului", în RI, anul XVII, nr. 1-3, 1931, p. 5sq.

[30] *Istoria învățământului românesc*, p. 41.

[31] "Școlile acestea fără legătură cu țara, care se va trezi la o viață nouă, și cu tot mai puternicul curent către Apus, nu dădură aceleași roade ca așezămintele de o altă orientare, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea"; *Ibidem*, p. 30.

[32] *Ibidem*, p. 46 sqq.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

XIX apare drept rezultatul unui proces istoric obiectiv şi inexorabil. Ca urmare, fondatorii învățământului în limba română din Principate, Gheorghe Asachi şi Gheorghe Lazăr, sunt descrişi în registru eroico-voievodal, în timp ce, acea parte din "clasa boierească" doritoare de învățământ în limba franceză, către mijlocul secolului XIX, este definită ca având interese egoiste, de castă. În acelaşi spirit, opera reformatoare a lui Al. I. Cuza, i se pare o adevărată capodoperă de eclectism creator, în care se conciliază influența occidentală cu tradiția indigenă. Cu toate acestea, Iorga critică tendința mimetică pe care o decriptează în legea din 1864. Pe măsură ce ne apropiem de prezent, Iorga se arată tot mai nemulțumit de sistemul de învățământ, inclusiv față de celebra reformă a lui Spiru Haret.

În absența unor concepte ordonatoare, Iorga recurge frecvent la dramatizarea narațiunii, prin "punerea în intrigă" a evenimentelor. *Istoria învățământului* este structurată în jurul unor *conflicte*, cum este cel dintre şcoala grecească şi noua tendință națională, care menține tensiunea narațiunii şi conturează cu pregnanță momentele principale. Relația educativă este însă puțin configurată. Şcolile, personalul, ideile educative apar prezentate separat unele de altele. Este facil de observat că Iorga se foloseşte de istoria învățământului pentru a pune în scenă atitudini sociale, intelectuale şi politice. Istoria învățământului apare astfel drept o istorie a imaginarului intelectual, dar şi o schiță a unei viitoare istorii a educației.

6. Cercetarea fenomenului studiilor în străinătate ca practică educativă se constituise deja, în jurul lui 1900, ca o direcție istoriografică. Domeniul său era totuşi vag, cu toate că, studiile lui Pompiliu Eliade păreau a-i conferi o miză intelectuală semnificativă[33]. În raport cu acestea, contribuțiile lui Iorga nu au un caracter sistematic, însă reprezintă o preocupare constantă. Faptul are o doză însemnată de paradox. Mult timp, Iorga a fost un înverşunat militant contra imitației formelor străine şi chiar a adopției modelelor educative occidentale. El observă de mai multe ori că studiile făcute în străinătate au un efect alienant asupra indivizilor[34]. Este adevărat că el acceptă de timpuriu funcția catalitică a alterității, dar numai în sinteză cu tradiția genuină. În interesul său pentru acest subiect, putem vedea desigur şi o motivație auto-referențială. În acelaşi timp, trebuie să facem observația că majoritatea contribuțiilor sale documentare nu sunt rezultatul unui efort particular în această direcție. În plan metodologic şi teoretic, Iorga continuă direcția de cercetare inițiată de Pompiliu Eliade. Deşi nu întreprinde, ca Eliade, anchete de mari dimensiuni, totuşi, Iorga este primul care propune, cu spiritul său comprehensiv, o lectură sintetică a acestui fenomen şi îl defineşte în termeni generali.

Cărui domeniu aparține însă acest tip de cercetare: istoriei învățământului, istoriei practicilor educative, istoriei culturii? Pentru Iorga, aceste stagii trebuie mai

[33] Cf. studiul nostru, "Tineri din Principate la studii în Europa (1800-1834). O tentativă de sistematizare", în *Anuarul Institutului de cercetări socio-umane "Gheorghe Şincai"*, Tg. Mureş, I, 1998, p. 47-58.

[34] Cf. *Rolul tradiției...*, p. 41; *Discursuri parlamentare*, intervenție din 9 iunie 1917, p. 360.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întâi inserate *istoriei învățământului*. Totuși, în *Contribuții la istoria învățământului în țară și în străinătate (1780-1830)*, din 1906, Iorga arată că informațiile culese de el din arhiva Hagi Pop de la Sibiu asupra unor tineri aflați la studii în Transilvania, Viena sau Paris, la începutul secolului XIX, ar privi mai ales istoria raporturilor culturale cu străinătatea, respectiv, "pătrunderea prin învățământ a cunoștințelor, modelor, și idealelor europene". Sugestii similare găsim și în seria de *Contribuții la istoria literaturii române în veacul al XVII-lea și al XIX-lea*[35], ca și în alte studii cu tematică diversă. Astfel, în studiul documentar din 1925, *Goleștii și alți elevi ai lui Töpfer în Geneva*, Iorga arăta că "prezența școlarilor români la Geneva formează unul din capitolele cele mai interesante ale vechilor noastre legături cu Apusul"[36]. Ar fi vorba așadar mai ales de punerea în evidență a unui potențial explicativ.

Forma cea mai sintetică a acestei perspective o găsim în lucrarea din 1927, *Voyageurs orientaux en France*, în care Iorga încearcă o clasificare a acestor experiențe formative, analizându-le ca filiere ale transferului cultural, mai precis ale occidentalizării. Este drept că, spre deosebire de Pompiliu Eliade, el are revelația importanței acestor stagii nu numai pentru cultura română, dar și pentru culturile occidentale, în care aceștia s-au format. Cu alte cuvinte, Iorga este convins ca schimburile culturale nu se produc în sens unic[37]. Dar, este clar că, în felul în care o abordează el și contemporanii săi, istoria acestor practici formative depășește cadrul istoriei învățământului. Ar fi vorba de un domeniu autonom de cercetare căruia Iorga îi dedică până și o sinteză[38], alături de numeroase alte contribuții, și căruia îi acordă o funcție explicativă proeminentă în penultimul volum din *Istoria românilor*. Trebuie precizat, însă, că pentru Iorga, această practică educativă este inserată în marea istorie doar atunci când traduce o experiență culturală colectivă. De altfel, el îi acordă un rol minor în reconstituirile sale biografice[39]. Iorga accentuează mai ales contribuția sa la explicarea fenomenului occidentalizării. Astfel că, deși aduce numeroase date noi, cărora le oferă un cadru epistemologic, și circumscrie fenomenul în scenariul istoriei naționale, contribuția sa în acest domeniu va fi depășită metodologic în epocă de cele grupului din jurul lui N. Cartojan.

7. Cu toate că sunt percepute ca un fenomen de amploare, stagiile pentru studii în străinătate rămân în datele sale stricte o experiență formativă individuală,

[35] AARMSLit., s. II, t. XXVIII/1906 și t. XXIX, 1907.

[36] AARMSI, seria III, t. VI. Mem. 4, p. 1.

[37] Cf. și Iorga, "Două concepții istorice", 1911, în *Generalități cu privire la studiile istorice*, p. 102; ar fi desigur o greșeală să judecăm această teză în cheie protocronistă, cum ne-ar îndemna primul impuls! Motivațiile sale mai ales sunt radical diferite.

[38] *Românii în străinătate de-a lungul timpurilor*, Lecții la Școala superioară de război. După note stenografice, Vălenii de Munte, 1935.

[39] Cf. mai ales, *Viața și domnia lui Barbu-Dimitrie Știrbei. Domn al Țării Românești (1849-1856)*, în AARMSI, s. II, t. XXVII-XXVIII/1905; *Un reprezentant al elenismului în Moldova sub Vechiul Regim: Constantin Evnomie*, în AARMSI, s. II, t. XXXIX; *Vechi studenți*, în RI, 1919, p. 193; *Un student român la Veneția: Constantin Cantacuzino Stolnicul*, în "Cuget clar", 1928, p. 71 sqq.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ataşabilă unei minorităţi. Se poate explica astfel procesul de occidentalizare / modernizare a României în secolul XIX sau este vorba de o simplă metaforă? Cum s-a operat transferul de cunoaştere şi de practici culturale de la un individ sau grup restrâns la întreaga comunitate românească?

Iorga nu avea evident acces la teoria civilizării a lui Norbert Elias[40] şi de altfel evită să pună această problemă în mod tranşant. El oferă două scenarii care ar putea explica fenomenul. În sinteza de istorie a românilor, el arată că la întoarcerea lor în ţară, aceşti tineri au acţionat ca "o minoritate activă", reuşind să impună, astfel, prin reforme, de sus, acele norme occidentale deprinse de aceştia în anii de studii. Un altul, mai puţin elaborat, concepe legătura dintre această formă de aculturare restrânsă şi fenomenul de interiorizare colectivă a valorilor occidentale, care s-a produs în lumea românească a secolului XIX, în termenii unei relaţii educative. Expresia sa o reprezintă practica, asociată studiilor în străinătate şi de multe ori sinonimă cu aceasta, a călătoriei.

Fie că este vorba de călătoriile pentru studii propriu-zise, fie că este vorba de călătoriile cu scopuri diverse, acestea reprezintă pentru Iorga practici culturale, poate chiar "rituri" sociale. Este adevărat însă că el nu integrează explicit studiul acestora în cel al istoriei practicilor educative[41], dar le descrie ca experienţe educative. De altfel, cum poate fi pusă în evidenţă funcţia educativă a unei călătorii? Iorga este preocupat mai puţin de faptul călătoriei ca atare, interesul său fiind concentrat asupra proiecţiei narative a acesteia, în măsura în care ele traduc o experienţă culturală, respectiv, de relatările de călătorie cuprinse în rapoarte, însemnări, jurnale sau scrisori private. Acestea relatări sunt văzute mai întâi drept o expresie a istoriei vii, a unei mărturii directe[42]. Caracterul lor de fapt educativ provine din valoarea discursivă a relatării şi nu atât din amplitudinea experienţei ca atare.

În seria de conferinţe de la Sorbona, apărută apoi în două volume distincte, *Voyageurs français en Orient* şi *Voyageurs orientaux en France* (Paris, Gamber, 1927), Iorga încearcă să descrie aceste relatări de călătorie deopotrivă ca experienţe individuale (a se vedea descrierea pregătirii ambasadei lui Esseïd-Ali în Franţa, în timpul Directoratului) şi colective. Cum este însă transferată simpla comparaţie,

---

[40] Teoria a fost structurată la sfârşitul anilor '30, dar a fost cunoscută mult mai târziu, prin cele două volume, *Über den Prozess der Zivilisation*, care au apărut la Berna în 1969; cf. şi H. Birkhan, "Popular and Elite Culture Interlacing in the Middle Ages", in *History of European Ideas*, vol. 10, No. 1/1989.

[41] O excepţie reprezintă studiile despre perioada de tranziţie, din primele decenii ale secolului XIX, care au ca temă descrierea experienţei lui Barbu Ştirbei şi Gheorghe Bogdan: *Un boier oltean la Karlsbad în 1796-1799. Călătoria lui Barbu Ştirbei în Apus*, în AARMSI, s. II, t. XXIX/1906; *Vicisitudinile celui dintâi student moldovean la Paris: Gh. Bogdan*, în AARMSI, s. III, t. XIV/1933.

[42] În legătură cu bibliografia iorghistă pe această temă, cf. Barbu Theodorescu, *Bibliografia istorică şi literară a lui Nicolae Iorga*, p. 54 sqq.; sunt inventariate aici peste treizeci de titluri; în acelaşi timp, trebuie spus că Iorga înţelege prin relatări de călătorie o tipologie foarte extinsă de texte, de la relatări medievale la relatări de presă contemporane asupra unui spaţiu anume; cf. şi, Adrian Anghelescu, *O istorie vie a trecutului românesc*, introducere la N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, Bucureşti, 1981, p. 7sqq.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

marcarea diferenţei, impulsul educativ individual, în fenomen pedagogic, deci de învăţare colectivă din experienţa celuilalt, de asimilare a valorilor celuilalt? Iorga sugerează că explicaţia o găsim în tipurile diferite de lectură a lumii pe care le putem detecta în aceste texte. În timpurile moderne, relatările de călătorie nu pun în evidenţă doar ce este diferit în raport cu lumea de origine, ce este interesant/exotic, ci, îndeosebi, ceea ce lipseşte aici, şi mai ales ce este perceput ca atare în raport cu noua realitate descrisă, care devine astfel o realitate-normă: un model cultural. Pentru românii secolului XIX, acesta este Occidentul. Deşi se ocupă de diverse tipuri de relatări de călătorie, unul singur are pentru Iorga un caracter educativ fundamental: călătoriile românilor în Occident mai cu seamă în Franţa, în primele decenii ale secolului XIX. Călătoria devine prin aceasta nu doar o relatare, naraţiunea unei experienţe individuale, ci un program ideologic, o normă pentru comportamentul colectiv.

Ar fi însă necesare câteva condiţii. În primul rând este vorba de călător, căruia i se cere "la connaissance directe et intime" a obiectului, stabilirea unei relaţii de simpatie cu acesta, care să fie apreciat "dans son passé, dans sa vie de famille..." etc., prin urmare o pregătire iniţială, inteligenţă, multă asiduitate, şi chiar un anume instinct din partea călătorului, "pour être accueilli dans ce milieu qu'il vaut mieux connaître avant tout autre"[43]. În al doilea rând este nevoie ca mesajul călătorului să fie perceput de lumea sa. Călătorii traduc o experienţă formativă, ei reprezintă un mijloc de contact, dar funcţia lor nu se exercită de la sine. Între călătorii "orientali", în speţă turci, şi cei români nu există nici o jumătate de secol, dar distanţa dintre percepţia unora şi a altora este radicală. Cauza nu este doar diferenţa de educaţie a acestora, ci mai ales diferenţa de obiective ale lumilor din care provin: "Le bon Turc de l'époque napoleonienne considère tout de même la France comme un pays où on peut apprendre quelque chose. Malheureusement, les siens n'y ont pas appris ce qu'il fallait pour régénerer un vieuil Empire pourri, qui paraissait en train de s'écrouler!"[44]. Învăţarea individuală este proiectată narativ ca experienţă simbolică, prin aceea că este adoptată ca "model" de întreaga comunitate de care aparţine călătorul.

Călătorii francezi în Orient se interesează de ceea ce este exotic sau particular acestui spaţiu, călătorii turci sau greci par a încerca să descrie întâlnirea lor cu "civilizaţia" occidentală în tot ce are aceasta mai exterior. Spre deosebire de aceştia, călătorii români care ajung în Franţa sunt purtătorii unei misiuni: ei fac inventarul a ceea ce lumea românească trebuie să deprindă pentru a intra în civilizaţie, fie că este vorba de invenţii tehnice, de practici culturale sau de instituţii. Este un demers pedagogic, însă, şi nu un simplu transfer cultural; el presupune înţelegerea şi transformarea "modelului"[45]. Aceşti călători nu fac elogiul Franţei dezinteresat, ei propun o lectură normativă. În fapt, relatarea de călătorie de

[43] *Voyageurs Orientaux en France*, p. 105.
[44] *Ibidem*, p. 26 şi p. 28.
[45] Cf. afirmaţiile tânărului Mihail Kogălniceanu, *ibidem*, p. 43 sq.; p. 80; ale fratelui său, p. 83.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acest tip cuprinde o dublă descoperire, cum se știe, a țării care face obiectul relatării și a țării de origine. Faptul că aventura este narată indică existența unui orizont de așteptare în legătură cu aceasta.

Cronologia acestei relații este semnificativă. Iorga percepe o ruptură după 1848, atunci când are loc transformarea relatării de călătorie în text politic deschis și odată cu aceasta sfârșitul simpatiei necondiționate pentru lumea franceză. De aceea, după 1848, atât studenții cât și călătorii care merg în Franța nu mai sugerează în relatările lor o pasiune pedagogică: "ils pensent avant tout aux diplômes qu'ils poursuivent"[46].

Este adevărat că Iorga nu distinge între relatările de călătorie propriu-zise și relatările de călătorie involuntare, cuprinse în scrisorile private[47]. În același timp, caracterul formativ al călătoriilor apare doar în măsura în care indică o priză de conștiință exprimată discursiv. Ce se petrece însă atunci când aceasta lipsește? Nici relația dintre experiența individuală și cea colectivă nu este bine lămurită.

8. Iorga acordă istoriei educației o funcție epistemică ambiguă. În contribuțiile sale istoriografice timpurii vom observa că el preferă o explicație în termeni tradiționali, prin punerea în evidență a factorului politic. În același timp, el recunoaște ideilor – văzute atât ca reprezentări colective, cu o funcție oarecum pasivă, și mai puțin ca idei-forță – capacitatea de a influența decisiv mersul istoriei. Este vorba însă mai curând de principii abstracte, greu de reprezentat istoriografic. Educația este anexată particularului, ca fapt psihologic individual, și joacă un rol restrâns, ca o categorie explicativă. În cercetările sale biografice, reduse ca număr, el acordă un rol minor experienței formative. Istoria educației, în felul în care apare aceasta reprezentată în contribuțiile asupra istoriei învățământului, este explicată prin apelul la contextul politico-național. Care este, pentru Iorga, rolul educației în construcția faptului istoric?

În succesivele sale încercări sale de sinteză generală, fie asupra istoriei românilor, fie asupra sud-estului european, fie chiar a istoriei universale, Iorga ignoră rolul educației. Aceasta nu apare ca o "permanență", precum geografia și etnicitatea, o instituție socială, precum practica credinței sau a dreptului. Nici în *Essai de Synthèse de l'Histoire de l'Humanité* (Paris, 1926), nici în *Le Caractère Commun des Institutions du Sud-Est de l'Europe*, apărută la Paris, trei ani mai apoi, sinteze de maturitate, istoricul român nu acorda o atenție practicilor educative. Este adevărat că, numai câțiva ani mai apoi, într-o altă lucrare cu caracter similar (*Originea formelor vieții contemporane*, București, 1935), el rezerva ultimul capitol, *școlii*. De fapt, însă, regăsim aici obișnuita sa filipică la adresa sistemului educativ modern, care nu ar fi "un deschizător de orizonturi" pentru tânărul

[46] *Ibidem*, p. 103 și 105.

[47] Relatările de călătorie îndeplinesc în prima jumătate a secolului XIX o funcție diferită de alte forme de discurs privat, îndeosebi, chiar și atunci când nu par a fi destinate publicității.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

studios; scurtul excurs istoric al învățământului având doar scopul de a demonstra existența în trecut, începând cu Egiptul antic, a unor modele autentice.

În ultima sa sinteză de istorie a românilor, faptul educativ este prezent de o manieră semnificativă abia odată cu volumul VII, în legătură cu rolul său în structurarea identității naționale. În lectura sa, faptul istoric fără consecințe naționale iese din normă. Reformele învățământului princiar inițiate de unii domni fanarioți, deși inspirate de ideile occidentale cele mai moderne, nu sunt luate în seamă decât în măsura în care promovează învățământul în limba română.

Cu toate acestea, de-a lungul narațiunii sale, Iorga folosește în nenumărate rânduri referința educativă, fie pentru a explica fapte de grad secund, fie pentru a oferi un element de culoare expunerii. Dar, în volumele care tratează istoria culturii vechi, Iorga nu acordă un spațiu separat învățământului. De fapt, singura sa preocupare este descrierea "sufletului" colectiv în toate manifestările sale: scrisul și tiparul, îndeosebi, ctitoriile, rareori, artele, adică aproape tot ce exprimă limba, ca expresie primară a naționalității[48]. De aceea, experiența formativă a lui Despot apare tratată într-o manieră evident pitorească, iar tentativa sa de la Cotnari este expusă în abia două propoziții. În schimb, educația "latină" a lui Grigore Ureche este văzută ca stând la baza "instinctului" său lingvistic, care ar fi influențat decisiv evoluția limbii române[49]. Opera școlară a lui Vasile Lupu nu îl interesează. În schimb, se acordă spații largi scrisului și tiparului din timpul său. Aceeași atitudine în cazul lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu. De altfel, nici academiilor grecești de la Iași și București nu le acordă o atenție prea mare (despre înființarea lor aproape că nu se vorbește, fiind pusă pe seama fie a lui Constantin Brâncoveanu[50] sau Antioh Cantemir, fie a primilor fanarioți), ele reprezentând instrumente ale grecizării. În secolul XVIII, contactele formative cu Apusul sunt rare, astfel că, opinează Iorga, tineretul din epocă "*se va întoarce (...), în lipsă de orice alt ideal, către antichitatea clasică*" (subl. aut.)[51]. Abia încercările de reformă din a doua jumătate a secolului XVIII îi trezesc mai mult interes; așezată sub semnul primelor influențe occidentale, reforma lui Alexandru Ipsilanti în Țara Românească va duce în final, nu numai la "raționalizarea" sistemului școlar și lărgirea accesului la studii, dar mai ales la începutul declinului culturii grecești.

Totuși, în volumul VIII, *Revoluționarii* (București, 1938), care reconstituie perioada din prima treime a secolului XIX până în preajma revoluției de la 1848, se acordă un rol mai semnificativ educației și vieții intelectuale în general. El remarcă rolul școlii și a celor legați de fenomenul educativ în viața publică din prima treime a secolului XIX. În fapt, narațiunea luptei pentru fondarea unui învățământ în limba

[48] Avem o bună imagine a criteriilor sale, în concluziile capitolului VI, *Scrisul epocei lui Vasile Lupu*, care este dedicat aproape în întregime lui Grigore Ureche, a cărui cronică este considerată "monumentul literar al acestei epocei". *Istoria românilor*, VI, p. 126.

[49] *Ibidem* p. 136.

[50] *Ibidem*, p. 360.

[51] *Ibidem*, VII, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

română este aici adevărata temă de interes pentru Iorga. Observă cu detaşare, poate chiar cu o ironie discretă, noile încercări de reformare a "şcolilor domneşti" de la începutul secolului XIX, ca pe un fapt mai curând fără finalitate (un proiect în numele "unei «Dacii» elenizate"!), remarcă "dezvoltarea şcolară din aceşti ani", care preced insurecţia grecească şi revolta lui Tudor Vladimirescu, însă o aşează "sub semnul elenităţii"[52], cu alte cuvinte, fără semnificaţie pentru o "istorie a românilor".

Deşi primii domni pământeni acordă o atenţie redusă şcolilor, lucrurile se schimbă odată cu revenirea primilor bursieri şi tineri plecaţi la studii în străinătate. Din rândul acestora va apărea Eufrosin Poteca, "slab cercetător al Universităţii", dar care din străinătate unde se afla la studii, "cerea darea pe venit, pentru toate clasele, alegerea Domnului care să rămâie în legături cu «norodul», adevăratul suveran, o adunare cu delegaţi din judeţe ..."[53]. Este începutul unei "serii istorice", pe care o vom vedea pusă în scenă mai departe: "Un spirit studenţesc apare astfel încă de atunci, observă el, care va avea o mare influenţă, timp de treizeci de ani, asupra desvoltării societăţii româneşti"[54].

Acest "spirit studenţesc", care este "naţional şi monarhic", apare ca fiind rezultatul unui dublu fenomen, aflat în interdependenţă: studiile în străinătate şi importul de idei şi practici sociale din Occident. Deocamdată, este vorba de un început timid. Dar, acestor studenţi, ca şi lui Dinicu Golescu, un alt "occidentalizant", le atribuie Iorga principalele înfăptuiri şcolare în perioada de până la 1828: introducerea învăţământului lancasterian şi şcoala de la Goleşti, şcoala de la Trei Ierarhi etc.

Aproape întreg volumul IX este "romanul" acestei generaţii, care se formează în cea mai mare parte a ei în Occident sau în relaţie cu acesta. "Contra generaţiei care pe baza Regulamentului Organic încercase a duce mai departe desvoltarea poporului românesc se va ridica încetul pe încetul, şi prin şcolile de curând întemeiate, dar mai ales prin studiile neîndreptate şi nesupravegheate pe care le făcuse în străinătate, o alta"[55]. Implicit, avem şi naraţiunea unei experienţe colective: aceea a lumii româneşti care suportă "civilizarea", văzută ca un act de sinteză între tradiţiile proprii şi influenţa occidentală. De aceea, a face biografia acestei generaţii, a formării şi acţiunii sale "până în momentul când ea încearcă a da însăşi direcţia vieţii publice" trebuie să devină, crede Iorga, principala preocupare "a cui urmăreşte desvoltarea societăţii româneşti".

Iorga nu este însă un admirator al paşoptismului, mai ales în varianta sa munteană, pe care o găseşte prea înclinată către revoluţie şi imitaţie străină. Atunci când se ocupă, pe larg, de momentul 1848 în Moldova şi de ignoratul de până atunci, Gheorghe Asachi, el observă existenţa în Moldova a unei alte gândiri

[52] *Ibidem*, p. 209 sqq.
[53] *Ibidem*, p. 315.
[54] *Idem*, VIII, p. 315.
[55] *Ibidem*, IX, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

educative, transformată aproape în politică de stat, observabil de la orientarea educației la atenta supraveghere a tinerilor trimiși la studii în străinătate, pentru a-i ajuta "să se ferească de orice molipsire a noului spirit revoluționar, aducător de nenorociri și în viața privată"[56]. Se impune astfel "o nouă direcție, care ar corecta și spiritul public, ce se părea mult prea aplecat spre ideile revoluționare". Această nouă direcție se exprimă mai întâi printr-o reorientare normativă către modelul prusian de organizare a învățământului (pe care Iorga o distinge în raportul asupra stării învățământului public din Moldova al lui Asachi din 1843).

Tema "deosebirii esențiale" dintre "moldovenii și muntenii care fac parte din aceeași generație" și care are la bază un diferențial de modele educative, este reluată în capitolul următor, *Spiritul nou de la 1840*. Aceasta ar face superioritatea pașoptismului moldovean, preocupat de cultură, în sens german, și nu de lupte politice "determinate de motive politice sau de grup familiar", ca în Muntenia. Cultura are ea însăși un sens educativ. Acești tineri sunt "dascăli ai națiunii" prin tot ceea ce fac, fie ca profesori la "Academia Mihăileană", fie ca fondatori de publicații, istorici sau chiar ca militanți politici. De altfel, acesta este pentru el sensul veritabil al sintagmei "faptă politică". Iar atunci când direcția politică se schimbă, în Muntenia, el observă imediat o mutare în ideologia educativă. Noul domn, Barbu Știrbei este văzut preocupându-se ca învățământul să redevină național și adaptat "la adevăratele nevoi ale societății, apropiindu-se și mai mult de clasele sărace"[57].

Prin această pondere acordată problematicii educative în secolul XIX, Iorga încearcă astfel să contureze trama occidentalizării lumii românești. În același timp, încerca astfel să discrediteze tendințele pe care el distingea, în epoca sa (îndeosebi imitația și radicalismul), din comportamentul elitei românești.

Concluzii

În abordarea de față ne-a interesat mai puțin inventarierea contribuției factologice a lui Iorga la istoria educației. Scopul său principal a fost de a reconstitui maniera în care acesta se angajează în configurarea unui câmp intelectual, înțeles ca un cadru de analiză, atașabil acestui domeniu de cercetare.

Este ușor de observat, mai întâi, că Iorga nu întreprinde cercetări sistematice în această direcție și nu impune un orizont referențial autonom în legătură cu problematica istoriei educației. În același timp, contribuția documentară și reconstitutivă a istoricului în spațiul acesteia este masivă. Nu avem în fapt nici o contradicție aici. Istoria educației era un domeniu de cercetare puțin constituit în epocă, iar, în plus, metodologia iorghistă nu admitea o abordare care să-i confere obiectului o anumită autonomie în raport cu fenomenalitatea istorică generală. De asemenea, nu trebuie ignorat felul în care Iorga se raporta la trecut și funcția predominant normativă

[56] *Ibidem*, p. 82.
[57] *Ibidem*, p. 217.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe care o acorda cercetării trecutului înțeles ca tradiție. Istoricul este interesat să reconstituie plenaritatea trecutului. Concepția sa sintetică acordă puțin loc unor fapte istorice autonome. Particularul capătă semnificație doar în măsura în care participă la reconstituirea trecutului național. În acest sistem, educația joacă un rol metaistoric. Astfel că, sub raport normativ, Iorga vrea să ofere argumente istorice pentru dezbaterea curentă, dar și să ofere trecutul ca o sursă de povestiri exemplare contra radicalismelor politice și a importurilor ideologice intempestive. La Iorga, trecutul reconstituit istoriografic este invariabil un text pedagogic.

În fine, este necesar de a lua în seamă sensul pe care Iorga îl acorda faptului educativ. Acesta era înțeles deopotrivă ca mijloc de transmisiune a unei memorii culturale și ca mijloc de formare intelectuală sau profesională, ca sistem instituțional, precum și ca o practică formativă spontană. Iorga nu optează pentru una dintre acestea și nici nu le definește sau le limitează domeniul de înțeles.

Se mai poate atunci distinge la Iorga un domeniu al istoriei educației? Evident, acesta trebuie recompus *a posteriori*. El s-ar configura prin punerea în evidență a tensiunii dintre percepția educației ca fapt cultural și percepția educației ca fapt instituțional. Educația înțeleasă ca fapt cultural are îndeosebi o funcție normativă în cadrul demersului, care-i permite lui Iorga să o utilizeze ca o critică a modernității și a sistemului său educativ. În schimb, educația ca fapt instituțional are o funcție dominant epistemică, ea participă la reconstituirea fenomenului educativ și apoi la reconstrucția faptului istoric.

Deși, din punctul de vedere al unei istorii a educației, cercetarea faptelor educative ca fapte istorice nu beneficiază de o metodologie distinctă, iar ca tehnică reconstitutivă, el abuzează de efectele metonimiei, Iorga este printre primii istorici români care pune în evidență importanța educației ca o categorie explicativă în abordarea faptului istoric. În același timp, istoricul reconstituie faptul educativ în direct raport cu evoluția generală a societății, chiar ca un răspuns la nevoile acesteia. De aceea, ca istorie a învățământului, Iorga schițează îndeosebi o istorie a imaginarului intelectual. Ca o istorie extinsă a educației, el nu separă faptul educativ de faptul cultural, imaginarul de practicile educative.

NICOLAE IORGA, HISTORIEN DE L'EDUCATION
(Résumé)

Situer l'apport de Nicolae Iorga à la configuration d'un champ de recherche de l'histoire de l'éducation s'efforçant de ressaisir ses articulations principales, proposer une ré-élaboration critique par rapport à la nature de son objet, à sa methodologie et à son enjeu, tel est l'objet de cette étude. Il ne s'agit donc pas d'une exégèse de son oeuvre à thème éducatif, mais d'un usage de celle-ci.

Même si, l'historien Nicolae Iorga a fait publier un grand nombre de titres concernant le problème éducatif, il n'a pas fait un travail systématique sur le champ de l'histoire de l'éducation. Il ne s'agit pas d'une contradiction.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

D'abord, l'histoire de l'éducation n'existait pas en tant que un domaine autonome de la recherche historique à la fin du XIXe siècle, le moment de la formation scientifique de l'historien Iorga. Ensuite, on ne peut pas ignorer le fait que, pour Iorga, la catégorie de l'historicité reste pleinement liée à son concept d'histoire encyclopédique, pour laquelle la synthèse est le but suprême. Il n'y a pas, par conséquent, des domaines autonomes de l'histoire, mais de grands thèmes, et leur fonction semble être uniquement de participer à la reconstitution de l'histoire générale. De même, le sens par lequel Iorga désigne le fait educatif semble très ambigü: en même temps, il est instrument de la formation intellectuelle et moyen de transmission de la mémoire culturelle, système institutionnel et pratique formative spontanée.

Peut-on alors distinguer à Iorga un domaine de l'histoire de l'éducation? De toute manière, il s'agit d'une reconstruction *a posteriori*, par la mise en évidence de la tension entre la représentation de l'éducation en tant que fait culturel et en tant que fait institutionnel. On peut dire que, la première a une fonction normative et la seconde porte une fonction épistémique. Mais, il ne s'agit pas d'une rupture claire et nette entre les deux. Iorga n'utilise pas ni pour l'une, ni pour l'autre une méthodologie distincte ou des sources particulières. Tout de même, il est vrai que, on peut observer aisément que Iorga définit le fait éducatif comme une catégorie explicative, parfois éminente, dans ses reconstructions historiques. D'autre part, dans ces travaux, la réconstitution des faits éducatifs est projetté dans son milieu historique, d'une façon que l'éducation devienne un élément explicatif éssentiel du récit.

En guise de conclusions, il serait nécessaire de constater que, pour Iorga, la reconstitution du fait éducatif a une signification idéologique, normative. Du point de vue épistémique, ces études font partie d'un travail d'histoire générale à caractère encyclopédique, pour laquelle, le fait particulier n'a pas une vraie utilité en dehors de sa contribution a l'éxplication de l'histoire générale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VALENTIN ALEXEI CONSTANTINOV

UN DOCUMENT PUȚIN CUNOSCUT DE LA PETRU II

Din anul 1989, când Florin Marinescu publica rezultatele preliminare ale cercetărilor sale la câteva dintre mănăstirile Muntelui Athos[1], numărul documentelor descoperite a depășit de câteva ori cifra oferită de cercetătorul de la Atena[2]. Din păcate, acestea rămân puțin accesibile mediilor științifice românești[3]. Prin publicarea unor cataloage de documente[4] s-a încercat, pe cât posibil, ameliorarea acestei situații, dar trebuie de menționat că în această direcție mai este foarte mult de lucrat.

În cele ce urmează vom prezenta textul unui document de la Petru II, a cărui fotocopie, însoțită de un rezumat în limba greacă, se află într-un studiu al lui Florin Marinescu referitor la mănăstirea Vatoped[5].

Importanța actului este una deosebită. El aparține unei perioade zbuciumate din istoria Moldovei, când, după moartea lui Alexandru cel Bun, fiii lui au început lupta pentru scaunul domnesc. Astfel, într-un timp relativ scurt, au avut loc numeroase schimbări de domnie. Iată dar încă un motiv pentru care din acest răstimp ni s-au păstrat puține acte. Petru II, fiul lui Alexandru cel Bun, a domnit între 1447 iulie 13 și până după septembrie 15, prima oară, iar între 1448 februarie

---

[1] Florin Marinescu, *Valorificarea documentelor românești de la Muntele Athos la Centrul de Cercetări Neogrecești din Atena*, în AIIAI, XXVI, 1, 1989, p. 499-508.

[2] Această cifră s-ar ridica acum, după afirmația lui Florin Marinescu, la peste 50.000 de acte românești.

[3] DRH, A, Moldova, vol. XXIV, volum întocmit de C. Cihodaru și I. Caproșu, București, Editura Academiei, 1998, Prefață, p. VIII.

[4] Dumitru Năstase, Florin Marinescu, *Les actes roumains de Simonpetra (Mont Athos)*. Catalogue sommaire, Athènes, 1987; Florin Marinescu, Georgeta Penelea-Filitti, Ana Tabaki, *Documents grèco-roumains. Les fonds Mouruzi d'Athènes*, Athènes-Bucarest, 1991; Φλοριν Μαρνεσκου, *ΡΟΥΜΑΝΙΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ ΑΡΧΕΙΟ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΞΗΡΟΠΟΤΑΜΟΥ*, τομος προτος, ΑΘΗΝΑ, 1997.

[5] Φλοριν Μαρνεσκου, *ΤΟ ΡΟΥΜΑΝΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ*, extras din *ΙΕΡΑ ΜΕΓΙΣΤΧ ΜΟΝΣ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΟΥ, ΤΟΜΟΣ Β, ΑΓΙΟΝ ΟΠΟΣ*, 1996, p. 621-626, p. 626.

Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol", tom. XXXVII, 2000, p. 335–338.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

23 şi înainte de 1449 martie 23, a doua oară. De la acest domn ne sunt cunoscute doar 16 acte interne[6].

Prin coroborarea cu alte acte, cu excepţia lui Ionache Necula, au fost identificaţi toţi ceilalţi membri ai sfatului domnesc. Este greu de spus dacă acesta şi Oană portarul[7], întâlnit în perioada respectivă în acte, sunt una şi aceeaşi persoană.

Localizarea Gurbăneştilor nu poate fi făcută cu precizie. În trecut au existat mai multe localităţi cu acest nume. Ele sunt menţionate în lucrările de specialitate, totuşi fără a li se indica exact aşezarea lor geografică[8]. Nu este însă exclus ca ea să corespundă localităţii Gorbăneşti, din fostul ţinut Hârlău, astăzi aflându-se în judeţul Botoşani[9].

Cât priveşte stăpânii Gurbăneştilor, Jurju şi Stanciu Nenescul, aceştia nu sunt menţionaţi în acte în anii imediat următori. Nu se ştie nici care ar fi legătura între ei şi Toader Nănescul, a cărui nepoată, Mariţa, primeşte pe 15 ianuarie 1495 (7003) confirmare pentru satul Năneşti[10], sau între ei şi Tatul Nanescu, tatăl Motrei şi bunicul Fedcăi şi al Mădălinei. Acestea din urmă, la 16 martie 1529, au vândut cu 300 de zloţi tătăreşti lui Roman Ciocan a treia parte din ocina lor din satul Selicicani[11]. Aşezările cu numele Năneşti au aparţinut neamului Năneştilor[12], dar şi în acest caz este greu să ne pronunţăm asupra legăturilor de rudenie pe care le-au avut stăpânii lor cu cei menţionaţi în actul nostru. Este posibil ca descoperirile ulterioare să scoată la lumină mai multe date referitoare la această problemă.

Dimensiunile reduse ale fotocopiei ne-au cauzat destule dificultăţi în descifrarea textului, În plus nu s-a reuşit datarea exactă a documentului.

Actul a fost colaţionat împreună cu domnul prof. dr. Ioan Caproşu.

<1447 iul. 13 - după sept. 15; 1448 fev. 23 - 1949 în. de martie 23>

М(и)л(о)стїю Б(о)жїю мы, Петръ воевода г(о)сп(о)даръ Земли Молдавскои. Знаменито чиним и сѣмъ листом нашим всѣм кто на и(ъ) ѵзритъ или его ѵслышитъ чтоучи, оже тот(ъ) истиныи слѵга наш(ъ) панъ Жѵржѵ Нънескѵл и братъ его, панъ Станчѵл, слѵжїли нам правоюверно. И

---

[6] Rezumatele documentelor de la Petru II în DRH, A, Moldova, vol. I (1384-1448), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi, Bucureşti, Editura Academiei, 1975, p. XXXV-XXXVI.

[7] *Ibidem*, nr. 280, 281, 282, 284, 285, 290.

[8] DIR, A, Moldova. *Veacurile XIV-XVI (1384-1625). Indicile numelor de locuri*, întocmit de Alexandru I. Gonţa. Ediţie îngrijită şi prefaţată de I. Caproşu, Bucureşti, Editura Academiei, 1990, p. 113, 116. DRH, A, Moldova, vol. XIX (1626-1628), volum întocmit de Haralambie Chirca, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, nr. 45, p. 63.

[9] DRH, A, Moldova, vol. XXI (1631-1633), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi, Bucureşti, Editura Academiei, 1971, nr. 324, p. 417.

[10] *Ibidem*, vol. III (1487-1504), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi N. Ciocan, Bucureşti, Editura Academiei, 1980, nr. 168, p. 306.

[11] DIR, A, Moldova, *Veacul al XVI-lea*, vol. I (1501-1550), Bucureşti, Editura Academiei, 1953, p. 306-307, nr. 273.

[12] *Indicile numelor de locuri...*, p. 171.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

пак, за верно слꙋжбою пришли прѣд нами и прѣд нашими боѧры и дали нашои матцѣ, старои кнѣгины Мариа, за едно село р҃ златых тꙋрецкых и два кони за кость златых и един поѧсъ за пїѣтдесѣть златых, на имѣ село Гꙋрбънещии, часть Татꙋлова, где есть дом его.

И мы, також(е), видѣвше их правою и вѣрнꙋю слꙋжбꙋ до нас, и платꙋ их що платили за тоти село наше и матце, старои кнѣгини Марии, и нам, и мы також(е) есмї дали и за(пла)тили им их правꙋю очинꙋ да естъ имь и ѡт нас тое село выше писанное оурик съ въсѣмь доходомь, непорꙋшено николиже, на вѣкы, имъ, и дѣтем их, и ꙋнꙋчатом их, и правнꙋчатом их, и пращорѣтом ихъ, и по них въсемꙋ родꙋ ихъ, кто сѣ изберет им ближнии ѡт их родꙋ.

А хотаръ томꙋ селꙋ, по старомꙋ хотарꙋ, кꙋда изъ вѣка ѡживали.

А ѡт нашего родꙋ и ѡт нашего племене а бы никто не имал ꙋмишатисѣ на вѣкы оу тое село ниоучем, занеже матца наша и мы есмо оузѧли пенѣзи за тое село.

А на то ест(ъ) вѣра г(о)с(подст)ва ми, выше писаннаго, Петра воевода, и вѣра боѧръ наших(ъ): вѣра пана Нѣгои, вѣра пана <Пе>[13]тра Хꙋдич, вѣра пана Дꙋмы Браевич, вѣра пана Станчюла, вѣра пана Косте Орышескꙋла, вѣра Іѡнакы Некꙋла, вѣра пана Мирча Дꙋлческа, вѣра пана Ивана Балчана, вѣра пана Ивана Мънъзꙋла, вѣра пана Тодера Васковича столника, вѣра пана Косте Андроникович, вѣра пана Тадора Черного, вѣра пана Давида, вѣра пана Данчюла вистѣрника, вѣра пана Петра чашника, вѣра пана Гоѧна комиса, вѣра въсѣхъ боѧръ нашихъ, великих и малых.

А по нашимъ жївотѣ, кто Б(ог)ꙋ г(о)сп(о)д(а)ръ нашеї земли ѡт дѣтеи нашихъ, или ѡт братеи наших(ъ), или ѡт нашего родꙋ, или боуди кто изберет быти, тотъ що бы имъ не порꙋшил нашего данїа, а ли щобы им потвердил и оукрепил, занꙋже дали есми им за их правꙋю и вѣрнꙋю слꙋжбꙋ и за их чистыи пенѣзи.

А на б(олш)ꙋю крѣпость <и потвръждение томꙋ въсемꙋ выше писанномꙋ, велѣли есми привѣсити нашꙋ печать к семꙋ листꙋ нашемꙋ>[14].

Din mila lui Dumnezeu, noi, Petru voievod, domn al Ţării Moldovei. Facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor care o vor vedea, sau o vor auzi citindu-se, iată şi această slugă adevărată a noastră, panul Jurju Nenescul şi fratele său, Stanciu, ne-au slujit dreptcredincios. Şi iarăşi, pentru credincioasa slujbă au venit înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri şi au dat mamei noastre, cneaghinei bătrâne Maria, pentru un sat 100 de zloţi turceşti[15] şi doi cai preţuiţi în zloţi şi un brâu de 50 de zloţi; numele satului este Gurbăneşti, partea lui Tatul, unde este casa lui.

Şi noi, de asemenea, văzând a lor dreaptă slujbă către noi şi plată ce au plătit pentru acel sat al nostru şi mamei, bătrânei cneaghine Maria, şi nouă, şi noi la fel am dat şi am răsplătit lor a lor dreaptă ocină ca să fie lor şi de la noi, acel sat, mai

[13] Omis în text.

[14] Documentul este îndoit, iar completarea am făcut-o după formular.

[15] Probabil o greşeală a pisarului. În loc de zloţi tătăreşti, a scris zloţi turceşti.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sus scris, uric cu tot venitul, neclintit niciodată în veci lor, şi copiilor lor, şi nepoţilor lor, şi strănepoţilor lor, şi răstrănepoţilor lor, şi, după ei, la tot neamul lor cine se va alege mai aproape din neamul lor.

Iar hotarul acelui sat să fie pe hotarul vechi, unde au trăit din veac.

Iar de la neamul nostru şi de la rudele noastre nimeni să nu aibă a se amesteca în acel sat în veci, deoarece mama noastră şi noi am luat banii.

Iar pentru aceea este credinţa domniei mele mai sus scrise, Petru voievod şi credinţa boierilor noştri: credinţa panului Neagoe, credinţa panului Petru Hudici, credinţa panului Duma Braevici, credinţa panului Bratul, credinţa panului Stanciul, credinţa panului Coste Orâşescul, credinţa panului Ionache Necula, credinţa panului Mircea Dulcescu, credinţa panului Ivan Balcean, credinţa panului Ivan Mânzul, credinţa panului Toader Vascovici stolnic, credinţa panului Coste Andronicovici, credinţa panului Tador Negru, credinţa panului David, credinţa panului Danciul vistiernic, credinţa panului Petru ceaşnic, credinţa panului Goian comis, credinţa tuturor boierilor noştri mari şi mici.

Iar după viaţa noastră cine va fi domn al ţării noastre de la copiii noştri, sau din neamul nostru, sau pe cine Dumnezeu va alege să fie, acela să nu strice dania noastră, dar să le confirme şi să le întărească, de aceea am dat pentru a lor dreaptă şi credincioasă slujbă şi pentru banii lor curaţi.

Iar pentru mai mare putere <şi confirmare a tuturor celor mai sus scrise am poruncit să se atârne pecetea noastră la această carte a noastră>.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bibliografia istorică a României, IX, *1994–1999*, Cluj-Napoca, 2000, 702 p.

Noul volum al *Bibliografiei istorice a României*, redactat de Institutul de Istorie şi de Biblioteca Centrală Universitară "Lucian Blaga" din Cluj-Napoca, apare sub auspiciile Academiei Române. Coordonatorul acestei impresionante lucrări este cercetătorul Gheorghe Hristodol. Acceptând renunţarea temporară la investigaţiile ştiinţifice personale, care l-au impus printre istoricii de marcă, dl Gheorghe Hristodol conduce, din 1971, departamentul bibliografic al Institutului de Istorie din Cluj-Napoca, iar din 1990 este şi coordonatorul responsabil al *Bibliografiei istorice a României*. Autorii tomului discutat aici sunt, pe lângă dl Gheorghe Hristodol, Felicia Hristodol, Stelian Mândruţ, Simona Nicoară, Magdalena Tampa, Ottmar Traşcă şi Lucia Turc, iar Venera Achim şi Valentina Eşanu compar în ipostaza de colaboratori. Traducerea titlurilor articolelor, a studiilor şi a cărţilor reţinute în paginile acestui masiv op a fost asigurată de Ligia Molnar. *Addenda* a fost întocmită de Venera Achim, ajutată de Viorel Achim, Cristian Bobicescu, Ileana Căzan, Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, Eugen Denize, Armand Goşu, Şerban Papacostea, Nagy Pienaru, Marian Stroia, Adrian Tertecel şi Raluca Tomi.

Tomul de faţă, la fel ca şi precedentele, este selectiv, aşa cum precizează coordonatorul lui, atunci când ne informează că "sute de fişe au fost eliminate, neîntrunind criteriile grilei de selecţie", adică standardul ştiinţific obişnuit. Justificându-şi demersul, a cărui utilitate este una evidentă, dl Gheorghe Hristodol notează în *Cuvânt introductiv* că "în contextul exploziei informaţionale contemporane, realizarea unui instrument de lucru menit să indexeze şi să ordoneze studiile şi articolele consacrate istoriei naţionale şi universale într-o structură adecvată şi eficientă devine o necesitate stringentă". Referindu-se, apoi, la maniera de realizare, Domnia sa mărturiseşte că, de această dată, "concepută ca o bibliografie istorică generală, lucrarea a fost gândită într-un sens mai larg, urmărindu-se cuprinderea întregului material bibliografic necesar cercetării istorice, referitor la o largă paletă problematică, astfel încât să se poată lesne observa că istoria se intersectează şi cu alte discipline umanistice, în scopul realizării unei cercetări pluridisciplinare a procesului istoric din toate timpurile". Procedând astfel, autorii au intenţionat să evidenţieze faptul că un asemenea instrument de lucru "poate sugera direcţii noi de cercetare, etapele istorice mai mult sau mai puţin studiate, nuanţele interpretative subliniate de unii istorici şi controversele iscate de acestea". În sfârşit, dl Gheorghe Hristodol ne atrage atenţia că "deoarece înainte de 1989 rolul personalităţilor a fost marginalizat, în acest volum am stăruit să recuperăm cât mai multe fişe bibliografice ale personalităţilor din ţară şi de peste hotare, utile în perspectiva realizării unei necesare enciclopedii naţionale, reprezentative şi de largi dimensiuni".

O precizare binevenită, care va preîntâmpina eventuale neînţelegeri, este aceea în care se arată că "deşi volumul IX e consacrat perioadei 1994-1999, autorii şi-au permis să înregistreze şi studii apărute mai înainte de 1994 şi neindexate de noi la vremea respectivă din varii motive (întârzierea apariţiilor, lipsa lor din biblioteci etc.), considerând că important este de a realiza o Bibliografie cât mai completă". În plus, în sumarul tomului de faţă a fost inclusă şi producţia istoriografică oferită de istoricii dintre Prut şi Nistru.

Ca şi înainte, dificultăţile întâmpinate de încheierea *Bibliografiei istorice a României* nu au fost puţine şi nici lesne de depăşit. Bibliografii nu au avut acces la toate publicaţiile apărute în intervalul luat în studiu, iar multe dintre ele nu au fost de găsit sau vor fi identificate cu întârziere. De aceea, autorii fac apel la edituri şi editori să le semnaleze eventualele lipsuri, precum şi noile apariţii, pentru a se evita incompletitudinea unei lucrări colective, aşa cum este aceea pe care o discutăm.

Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", tom. XXXVII, 2000, p. 339–379.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Noul tom al *Bibliografiei istorice a României*, apărut la trei decenii după începutul publicării ei, este – ipostază relevată de coordonator – altfel, în unele privinţe, faţă de precedentul. În primul rând diferă ca dimensiuni, nu numaidecât pentru că după 1994 s-ar fi scris mai mult, ci pentru că, de această dată, identificarea titlurilor pasibile a fi selectate a fost mai aproape de ceea ce ar fi trebuit să fie de obicei, graţie efortului personal al bibliografilor. În sumarul volumului IX au fost operate diferite precizări, iar uneori au fost introduse subdiviziuni noi, precum *Monarhia şi Familia Regală* sau *Personalităţi feminine*, în cadrul secţiunii intitulate *Istoria modernă şi contemporană. Istoria artelor*, o subgrupă a temei *Istoria culturii şi a civilizaţiei din evul mediu până în zilele noastre*, a fost completată cu titlul: *Istoria mobilierului şi ambientului. Orfevrărie, obiecte de podoabă, accesorii vestimentare. Ţesături*. Aceeaşi temă a fost întregită cu subgrupa *Istoria sportului*. La rândul ei tema *Istoria culturii*, din capitolul *Istoria universală*, a devenit *Istoria culturii şi a religiilor*, adăugându-i-se o nouă subdiviziune: *Istoria bisericii, a religiilor. Personalităţi ecleziastice*. Toate întregirile, precum şi subdiviziunile noi au apărut ca urmare a studiilor consacrate în ultimii ani unor subiecte investigate mai puţin înainte sau a altora care nu puteau fi abordate din cauza restricţiilor ideologice. În mod sigur, modificări de acest gen vor apărea şi în viitor, întrucât istoriografia română îşi extinde în permanenţă aria tematică, incluzând în preocupările ei direcţii noi de cercetare sau dintre cele incompatibile cu materialismul dialectic şi istoric, o interdicţie care s-a repercutat în mod negativ asupra studierii trecutului naţional.

Autorii *Bibliografiei* au consultat 309 periodice şi publicaţii tematice în 37 de localităţi din România. Aşa cum era şi de presupus, cele mai multe apar în Bucureşti, Cluj-Napoca, Iaşi, Timişoara sau în alte centre universitare, muzeale şi arhivistice, dar şi în localităţi mici, care nu au o tradiţie în acest domeniu. Nu sunt chiar puţine cazurile când în unele aşezări rurale apar publicaţii care ar merita să fie consultate de autorii *Bibliografiei*. Ele nu pot fi lesne identificate, întrucât apar în tiraje neînsemnate, difuzate întâmplător, astfel încât soarta lor depinde, în cele mai multe cazuri, de abilitatea editorilor. Lista publicaţiilor consultate este întregită de cele care apar la Chişinău. Probabil că şi în alte centre universitare sau muzeale basarabene – Bălţi, de exemplu – apar reviste care ar trebui consultate. În sfârşit, alte două periodice la care au avut acces autorii sunt *Annuario dell "Instituta Romeno di cultura e ricerca umanistica di Venetia"* (Italia) şi *Lumina. Revistă socială, culturală şi ştiinţifică a românilor din Ungaria* (Gyula, Ungaria).

Comparând listele publicaţiilor investigate pentru ultimele două volume, vom observa că aceea care îl însoţeşte pe cel din urmă este mai consistentă. Aşadar, autorii nu se rezumă la parcurgerea acelorași reviste, ci urmăresc să extindă an de an lista lor, convinşi fiind că fără sprijinul editorilor nu vor reuşi să respecte principiul exhaustivităţii.

O chestiune mai delicată este aceea care priveşte consultarea publicaţiilor ce apar în străinătate, adică în Europa, S.U.A., Canada, America Latină, Australia etc. Multe dintre revistele, almanahurile, enciclopediile, calendarele etc. care sunt editate în aceste orizonturi culturale şi ştiinţifice nu ajung în bibliotecile sau în colecţiile din România. Astfel, o subdiviziune importantă a sumarului – *Românii de pretutindeni* –, care este o componentă esenţială a temei *Românii de peste hotare*, va continua să rămână incompletă. În America, bunăoară, apar, printre altele, reviste, enciclopedii şi almanahuri editate de The Romanian-American Heritage Center, din Jackson, Michigan, de The Union and League of Romanian Societies of America, din North Olmsted, Ohio, de The Romanian Academy of Arts and Sciences, de The Society for Romanian Studies etc., care nu pot fi consultate de autorii *Bibliografiei*, nu din vina lor, bineînţeles. La fel stau lucrurile şi cu publicaţiile asemănătoare editate în celelalte spaţii unde trăiesc comunităţi româneşti. Pierderea provocată de imposibilitatea parcurgerii acestor surse informaţionale este nu numai regretabilă, ci şi iremediabilă uneori, stare de lucruri care se răsfrânge asupra completitudinii *Bibliografiei*, deci şi a posibilităţilor de documentare a studioşilor români sau străini care o vor parcurge. Pentru a se îndrepta, măcar în parte, un asemenea prejudiciu, ar trebui contactate instituţiile şi asociaţiile din străinătate care editează publicaţii importante pentru demersul în discuţie, în vederea unei eventuale colaborări.

Bibliografia istorică a României este împărţită în trei compartimente distincte: *Probleme generale*, *Istoria României* şi *Istoria Universală*. Primul dintre acestea se constituie din cinci teme: *Istoriografia şi activitatea unor istorici români*; *Probleme teoretice şi metodologice ale istoriei*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Relația dintre istorie și alte științe; Bibliografii. Dicționare. Cataloage. Enciclopedii; Izvoare istorice și Științele auxiliare istoriei. Fiecare dintre acestea este ordonată cronologic, respectându-se un tipar din care nu lipsesc istoria veche, medie, modernă și contemporană. O diviziune specială a volumului este *Addenda. Lucrări ale istoricilor străini și români referitoare la istoria românilor, tipărite în afara hotarelor țării*, una distinctă în structura generală a sumarului. Indicele, care nu putea lipsi dintr-o asemenea bibliografie, a fost împărțită în *Indice de autori addenda* și *Indice de autori*.

Ordonarea celor 19.159 de titluri selectate de autori în vederea includerii lor în noul tom al *Bibliografiei istorice a României* ar putea fi regândită, desigur, fără ca acest fapt să se repercuteze asupra lucrării. Autorii înșiși propun o dezbatere care să vizeze criteriile de selecție și nu vedem de ce nu s-ar discuta și o nouă configurație a sumarului. Mai înainte, însă, ar trebui abordată chestiunea documentării, esențială pentru viitorul *Bibliografiei*. Fără posibilitatea deplasării autorilor în țară, dar și în străinătate, nu va fi posibilă ameliorarea deficiențelor semnalate deja sau a acelor care vor fi avansate în timp.

Cea mai gravă dintre problemele pe care le incumbă discutarea acestei lucrări, de fapt viitorul ei, privește existența unui grup de specialiști, pregătiți și dispuși să continue editarea unei cărți de care nu se poate lipsi istoriografia zilelor noastre. Academia Română este obligată să intervină pentru a evita o pierdere ale cărei consecințe nu pot fi evaluate azi. Deja, volumul care a prilejuit aceste considerații nu a mai putut fi publicat de Editura Academiei, așa cum ar fi fost normal. Acuzăm lipsa banilor, dar nu și lipsa măsurilor organizatorice absolut indispensabile păstrării specialiștilor care au asigurat trei decenii publicarea *Bibliografiei*.

Revenind la volumul pe care îl avem în vedere, se cuvine să remarcăm apariția unor tineri studioși, foarte dotați și care nu par cantonați în perimetrul unei singure teme, deși nu neglijează o specializare strictă. Numelor cunoscute li s-au adăugat altele noi – și nu puține –, care ne îndreptățesc să considerăm că viitorul istoriografiei române este asigurat și nu oricum. Avantajul mare al cercetătorilor în curs de afirmare decurge din dispariția constrângerilor ideologice, proprii perioadei 1948-1989. Acestuia i se adaugă posibilitățile moderne de informare și șansele de a studia în străinătate, cu toate îngrădirile impuse de o prelungită recesiune economică. Dispariția unanimității a permis diversificarea opiniilor, încurajându-se astfel ieșirea din perimetrul totalității și asumarea unei identități științifice care nu permite simularea sau neantizarea responsabilității. Pleiada istoricilor care nu au scris înainte de 1990 respinge uniforma, indiferent de natura ei, coexistând totuși cu aceia care nu pot sau refuză abjurarea de la vechile principii, în care nu au crezut poate niciodată, însă le-au slujit. Făcând această afirmație, nu vrem să lăsăm a se crede că toți cercetătorii care au o anumită vârstă au cântat, cândva, în același cor.

Gheorghe I. Florescu

România în obiectiv. Limbă și politică. Identitate și ideologie în transformare (editor Krista Zach), München, Editura Südostdeutsches Kulturwerk, 1998, 452 pagini.

"România în obiectiv", sub lupa mai curând a celorlalți decât a noastră – în condițiile în care doar 9 din cele 26 de studii și articole care alcătuiesc volumul aparțin unor cercetători sau publiciști români – constituie o evidentă provocare. Modernizarea, implicațiile ei sociale, națiunea și emergența ei, minoritățile naționale reprezintă subiecte mai puțin abordate în dezbaterile din spațiului public autohton. Un al doilea nivel al reflecției de ansamblu a lucrării privește un discurs majoritar din societatea românească care pendulează între lamentația că trecutul românilor este ignorat de o istoriografie occidentală egocentrică și catalogarea acesteia ca răuvoitoare sau ca insuficientă sub raportul informării. De fapt, în mediul istoricilor germani există o tradiție – având în vedere complementaritatea lumii germane cu estul și sud-estul Europei – a preocupărilor pentru istoria românilor. Nume precum cele ale lui Andreas Hillgruber sau Armin Heinen s-au impus ca referințe în studierea evoluțiilor românești prin relevanța temelor alese, prin metodologia abordării și prin rigurozitatea cercetării. Transformările din Europa anilor '90 (mai ales cele din spațiul fost comunist) au augmentat, prin deschiderea arhivelor, interesul german pentru trecutul societății românești. În

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prefaţa la România în obiectiv, Krista Zach (editor) afirma că, prin organizarea întâlnirilor dintre istoricii din România şi din Germania, s-a dorit reînnoirea contactelor mai vechi şi "un nou dialog ştiinţific între colegii germani şi români". Proiectul Südostdeutsches Kulturwerk (Institutul pentru cultura germană din sud-estul Europei, care se găseşte la München) a făcut posibilă organizarea unui simpozion dedicat *Problemelor istoriei contemporane germano-române* (11-15 februarie 1996, München), axat pe tema modernizării României şi a grupurilor etnice în context româno-german. Tot în 1996 (10-13 iunie), în cadrul programului internaţional al Fundaţiei Friedrich-Ebert, s-a desfăşurat la Bucureşti congresul cu tema *Limbă – Putere – Politică*. Focalizarea interesului asupra raporturilor dintre componente cu aplicare predilectă în ştiinţele politice a permis analizarea modului de pervertire al limbajului în scopul permanentizării puterii, dar reprezenta, în acelaşi timp, o invitaţie la depăşirea cadrului strâmt al abordărilor pozitiviste în favoarea celor interdisciplinare. Fundalul istoric cercetat a pledat decisiv pentru reunirea conferinţelor celor două manifestări, implicit a celor două tematici. Apariţia în limba germană a volumului, care s-a suprapus poziţiei centrale deţinute de România la Târgul cărţii de la Leipzig din martie 1998, a fost dublată, în acelaşi an, de o ediţie în limba română a cărţii, realizată de asemenea de Südostdeutsches Kulturwerk.

Impozantă ca număr de pagini, *România în obiectiv* impresionează mai ales prin calitatea materialelor prezente în volum. Întreprinderea beneficiază de avantajele culegerii tematice, de abordarea unor aspecte diverse şi de implicarea unor experienţe diferite. Compartimentată în trei secţiuni, care respectă întrucâtva individualitatea celor două simpozioane, *România în obiectiv* se circumscrie, în ansamblul ei, de la *Cuvântul înainte* semnat de Krista Zach până la *Postfaţa* lui Cornelius R. Zach, unei discuţii privind procesul "ratat" al modernizării româneşti. Volumul radiografiază iniţial aspectul instituţional politic, aplecarea ulterioară asupra minorităţilor din România având menirea de a demonstra eşecul încercării puterii – şi implicit al societăţii – de a reduce distanţele dintre grupurile sociale şi de a anula marginalitatea etnică. Exacerbarea discursivă a valorilor naţionale şi remanenţele "limbii de lemn" prezente în perioada postcomunistă, explică, pentru autori, dificultatea pe care democraţia o întâmpină în această parte a Europei.

Primul palier al discuţiei se aliniază în mare măsură secţiunii intitulată *Surse documentare, studii şi teme centrale de cercetare*. Lothar Maier, în *Stadii ale modernizării României. Între pacea de la Adrianopol şi urcarea pe tron a lui Carol al II-lea (1829 – 1930)*, oferă, în acest sens, imaginea complexă a încercărilor elitelor româneşti (mai ales liberale) de a urma modelul apusean, unul tangibil în epocă. Văzută stadial, o succesiune a preponderenţei aspectelor politic, economic şi social în ansamblul fenomenului, modernitatea "oficială" (şi presiunea societală concomitentă ei) a generat o reacţie, mai curând estetică, ce a preluat – simultan etapelor modernizării – paradigme din spaţiul cultural francez, german sau rus. Această "critică" este, după Lothar Maier, o dovadă a eşecului modernizării privite ca un tot. Impunerea nemijlocită a modelelor instituţionale ale Occidentului – tipologie a societăţilor premoderne care, în necesitatea lor de a-şi justifica voinţa de a supravieţui ca unităţi politice de sine stătătoare şi pentru a fi "înţelese", au trebuit să preia idiomul organizatoric şi ideologic al marilor puteri din perioadă – şi rezistenţa structurilor existente au condus, în viziunea istoricului german, la cimentarea înapoierii şi a dependenţei. Situaţie care explică, în parte, devierile autoritare care au urmat anilor '30. Aspectul parlamentar al acestui fenomen, urmărit de Hans-Christian Maner într-o lucrare remarcabilă prin documentare, *Trecutul ca model al prezentului – despre sensul unui stereotip. Activitatea parlamentară şi criza anilor 1934-1937*, completează problema instituţională abordată în studiul precedent. Analiza ultimului for legislativ ales democratic apropie jocului politic acuzaţia de formalism, responsabil, după autor, pentru lipsa oricărui impact în societate şi pentru emergenţa totalitarismelor în lumea românească. Primul dintre aceste regimuri, ce poate fi caracterizat mai curând drept autoritar, a stat în atenţia singurului istoric român prezent în această dispunere. Studiul lui Dan Berindei privind *Opoziţia burgheză în România (1938-1940)* este surprinzător atât prin inedităţul preocupărilor de istorie contemporană ale autorului, cât şi datorită discordanţei pe care o produce în ansamblul volumului. Materialul descrie opoziţia politică democratică faţă de regimul instaurat de Carol al II-lea în februarie 1938. Inadecvat conceptual, fapt sesizabil încă din titlu, şi cu un orizont de istorie interbelică limitat, studiul suferă, mai ales, sub raportul interpretării.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Al doilea război mondial şi atitudinea României faţă de unele desfăşurări şi aspecte ale conflagraţiei fac obiectul a două studii în cadrul prezentului volum. În primul dintre acestea, *Teritoriul de ocupaţie românească "Transnistria"*, istoricul Ekkehard Völkl conturează – apelând la arhivele germane şi ucrainene de la Odessa – o imagine a românilor diferită faţă de cea comună, oferită de istoriografia "naţională". România a fost singurul stat aliat al Reichului care a organizat în timpul războiului un spaţiu propriu pe teritoriul sovietic. Un regim de ocupaţie şi exploatare economică, afirmă tranşant autorul. Dezvoltarea economică, o anume toleranţă (adeseori datorată modului balcanic de a aplica măsurile cele mai dure) faţă de populaţia indigenă, planul cultural al guvernului nu exonerează un regim, impus, finalmente, prin forţa armelor. Günter Klein, în *Un nou 23 august 1944 în România? "Acţiunea paraşutiştilor" din noiembrie 1944 – februarie 1945*, analizează puţin cunoscuta încercare a unor etnici germani din România şi a unor legionari români, sprijiniţi logistic de serviciile secrete germane, de a realiza un "23 august pe invers". Acţiunea – eşuată – a determinat, ne spune cercetătorul german într-o concluzie fundamentată pe documente şi mărturii, impunerea cu violenţă a guvernului Groza şi, implicit, înstăpânirea mai grabnică a sistemului comunist în România.

Ultimele două studii ale secţiunii trimit la actualitatea relaţiilor româno-germane. Dacă rectorul Andrei Marga parcurge, în *Relaţii culturale româno-germane după 1989. Experienţa Universităţii Babeş-Bolyai*, istoria legăturilor universităţii clujene cu spaţiul cultural german în ultimii ani, articolul *Istoria contemporană a României în Arhiva politică a Ministerului Federal de Externe din Bonn (1951-1962)*, aparţinând ataşatului cultural la Ambasada română din fosta capitală a Germaniei Federale, Alexandru Popescu, anunţă un program de cercetare a acestei arhive, benefic în viziunea sa pentru descifrarea evenimentelor din România ultimului secol.

Un altfel de discurs istoric, la fel de bine structurat, ne este propus în celelalte secţiuni ale volumului, care privesc *Minorităţi şi majoritate – ideologia şi strategiile grupurilor etnice*, respectiv *Limbă, putere, politică*. Unghiul cercetării se deplasează înspre aspectul istorico-cultural pentru a dezvălui mecanismele comportamentale, atitudinile, ideile şi mentalităţile care susţin actul politic.

În abordarea raporturilor majoritate-minoritate, studiul lui Ralf Thomas Gölner, *Câteva reflecţii teoretice despre protecţia minorităţilor*, cu unele conotaţii sociologice, are în vedere limitele deschiderilor după dispariţia "ameninţării orizontale" şi după proliferarea conflictelor verticale intrastatale în Europa sfârşitului de secol XX. Cooperarea este, după autor, soluţia într-un viitor dorit european. Majoritatea materialelor trimit la istoria interbelică şi se orientează spre grupurile etnice minoritate din România cu relevanţă pentru spaţiul german: evrei şi germani. Mariana Hausleiter, în *Evreii şi antisemitismul în Bucovina între 1918 şi 1944*, ne propune – alături de analiza escaladării antisemitismului în această zonă din nordul României, mergând de la violenţa verbală până la deportare şi asasinat în timpul războiului – o imagine a istoriografiei româneşti care ocultează aceste probleme sensibile. Amnezia şi miopia istoricilor români, implicit a societăţii româneşti, este reliefată însă pregnant de studiul lui Armin Heinen, *Epurare etnică: România, holocaustul şi regimul Antonescu. 1940-1944*. Mesajul istoricului german se organizează pe două niveluri, nu întrutotul separabile. Problematizând discursul majoritar al românilor ce clamează constrângerile externe ale naţional-socialismului, cunoscutul istoric german scoate în evidenţă resorturile interne ale antisemitismului românesc din perioada celui de-al doilea război mondial. Diferenţele de metodele germane nu au fost determinate, observă autorul, de "umanitatea" românească. Conservatorismul românesc – care, ca în orice societate tradiţională fixează până la detaliu reacţiile elitei – şi corupţia, cu valenţe în acest caz benefice, au concurat în a oferi o soluţie "românească" problemei evreieşti din Transnistria. Avatarurile liniei politice urmate de Ion Antonescu au făcut ca "salvarea evreilor români" (expulzarea în Transnistria, neacceptarea deportării evreilor din Transilvania, emigrarea lor în Palestina) să reprezinte, deşi mult mai umană în lipsa cinismului tehnocratic, tot o epurare etnică.

Comunitatea germană din România este urmărită în paralel cu mişcarea evreiască. Cornelius R. Zach urmăreşte, comparativ, în *Mişcările totalitare la români şi la germani din România în perioada interbelică*, modul în care s-au structurat în epocă formulele politice de dreapta la nivelul celor două comunităţi. Două atitudini, specifice celor două etnii şi care au agregat două tipuri diferite de mişcări politice, fac cu atât mai anacronică folosirea termenului de "fascism", unul camuflând realitatea. Deşi frustrarea este un element comun în motivaţiile implicării, articularea acestui sentiment a avut la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

români raţiuni preponderent economice, traduse în antisemitism. Etnicii germani au mers spre această formulă politică, dincolo de mimetismul inerent, din considerente decurgând din statutul lor de toleraţi, datorat, în viziunea autorului, implicaţiilor negative ale naţionalismului român. Intruziunea statului în "închisa lume germană" din România a determinat încercarea de afirmare a propriilor valori şi nevoia concomitentă de a găsi anumite corespondenţe cu spaţiul german.

Situaţia etnicilor germani rămaşi în România după războiul mondial face obiectul intervenţiei Kristei Zach, *Studiul agrar-istoric al lui Dumitru Şandru despre "Reforma agrară din România şi ţăranii germani"*. Plecând de la lucrarea istoricului ieşean, editorul prezentului volum analizează reforma agrară realizată de comunişti în 1945. Krista Zach relevă, dincolo de construirea legitimităţii în discursul propagandistic comunist, un alt sens al reformei îndreptată împotriva etnicilor germani din România. Demonizaţi pentru apartenenţa lor etnică, ei au fost deposedaţi de pământ cu asentimentul societăţii româneşti.

De un orizont istoric şi literar remarcabil, studiile lui Stefan Sienerth realizează o conjuncţie între ultimele două paliere ale volumului. Primul dintre aceste studii, *Modele fundamentaliste în literatura germană din Transilvania*, prezintă diacronic problema identităţii saşilor transilvăneni. Căutării facile a siguranţei în cadrul comunităţii tradiţionale, decisivă din perspectiva unei literaturi ce conturează nevoia de individualizare prin absolutizarea propriilor valori în societatea transilvană, îi corespunde, spre sfârşitul secolului XIX şi în prima jumătate a secolului XX, o tendinţă de integrare a scriitorilor saşi în cultura germană şi, concomitent, refuzul celei româneşti. Situaţia literaturii germane din România în anii regimului comunist este abordată punctual, prin analizarea unei reviste din perioada poststalinismului românesc. Analizând, în *Scrisori şi texte adresate redacţiei revistei bucureştene "Neue Literatur"*, arhiva unei revistei a saşilor, autorul ne pune în contact cu pervertirea limbajului etnicilor germani.

Interdependenţa limbă-putere reprezintă un domeniu mai puţin cercetat în ştiinţele umaniste la noi, ceea ce explică, în parte, unele abordări româneşti din acest volum, declarat subiective. Excepţie face filosoful Andrei Marga care, în *Limbajul ca instrument al puterii*, oferă un cadru teoretic abordărilor ulterioare. Din dorinţa integrării în organismele europene şi a ruperii de trecutul comunist, profesorul clujean atenţionează asupra necesităţii de a revizui înţelesul dialogului în România contemporană. Propensiuni teoretizante conţin şi lucrările lui Anke Martiny (*Cu echipa la putere. Consideraţii despre limbă, putere şi politică*) sau Dieter Konicki (*Limbă, politică, populism şi limba ca expresie a politicului. Exemplul Spaniei*). Depăşind România ca spaţiu nemijlocit al cercetării şi ocupându-se de arii culturale cu forme specifice de impunere lingvistică, precum Spania, Germania sau Orientul Apropiat, cei doi autori lărgesc perspectiva folosirii limbii ca simbol al puterii. Anke Martiny dezvoltă succint moto-ul lucrării *Grammatica Castellana*, dedicată în 1492 de profesorul de retorică de la Universitatea din Salamanca, Elio Antonio de Nebrija, Maiestăţilor lor Catolice: "Limba a însoţit totdeauna politica", la care subscrie şi Anke Martiny, semnalându-ne totodată o lucrare fundamentală pentru cunoaşterea limbajului, puţin vehiculată în spaţiul românesc, aparţinând lui Viktor Klemperer (*LTI. Notizbuch eines Philologen*). Dieter Konicki se circumscrie acestui cadru general, prezentându-ne avatarurile limbajului în Spania lui Franco, dar şi unele politici lingvistice din cadrul Uniunii Europene. Studiile privind spaţiul românesc au în obiectiv, majoritar, situaţia României comuniste. Ele variază mult ca stil de abordare, de la subiectivismul declarat al scriitoarei Gabriela Adameşteanu cu descrierea propriei experienţe a limbii de lemn din *Absenţa alternativei politice şi variantele limbii de lemn* la tonul ironic adoptat de Sorin Antohi cercetând *Naţionalismul lingvistic în România* sau la cel didactic al lui Andrei Cornea (*Naţionalism şi pierderea literalităţii*). Dorinţa de a reconstitui o limbă română primordială şi favorizarea unor lecturi figurate în dauna literalităţii textului fac parte din deviaţiile lingvistice ale naţionalismului. Acelaşi refuz al valorilor occidentale, prin exacerbarea autohtonismului, îl regăsim la Gheorghe Ceauşescu în *Mitul dacic în România*. Agregarea cuvintelor în mistificări şi inducerea de imagini pozitive, manipulatoare în esenţă, nu este, ne spune autorul, o specificitate a comunismului naţional. Orizontului literar poate fi încadrat şi studiul lui Radu Grigorovici, *Limbajul ştiinţific ca mijloc de comunicare în România*. Cadrul totalitarismului comunist este depăşit de studiile lui Cornelius R. Zach, *Retorica dictaturii. Observaţii pe marginea textelor politice ale mareşalului Antonescu*, cu trimitere la regimul antonescian, totuşi unul de război, şi ale romanistului Michèle Mattusch,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prezentându-ne remanențele limbii specifice comunismului, în *Strategii ficționale în presa românească după 1989. Manipularea limbii – drept exemplu ziarul România Mare*. Cu trimitere la trecut, deși ne vorbesc de prezent, sunt articolele cunoscutei cercetătoare Anneli Ute Gabanyi privind Conferința de la Ialta – moment a cărui prezentare în istoriografia românească potențează un sentiment de frustrare față de Occident (*"Sindromul Ialta" în România – mit și sindrom*) – și revoluția de la 1989 în *România: Revoluția înscenată*.

Volumul a trecut aproape neobservat în spațiul istoriografic românesc. Perspectiva asupra fenomenului modernității românești, deși una incomodă, ar merita o discuție separată. Iar inadvertențele punctuale, stilistice (inerente traducerii) sau istorice (precum cea a lui Lothar Maier care afirmă, nesprijinit de nici un document, că în timpul tulburărilor din 1907 boierii români "așteptau" ajutorul trupelor austriece) nu împietează asupra seriozității analizei.

Ovidiu Buruiană

VIRGIL CÂNDEA, *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie de creații românești și de izvoare despre români, în colecții din străinătate*, II, *India-Olanda, Supliment Albania-Grecia*, București, Editura Enciclopedică, 1998, 413 p.+XVI planșe.

După explorări asidue, circumscrise unei arii științifice deconcertante, ca delimitare temporală și diversitate problematică, academicianul Virgil Cândea a publicat în 1991 o carte greu sau imposibil de categorisit, "care descrie opera multiseculară a crainicilor culturii românești în lume", cum singur mărturisește. Orice compulsare uzuală pentru un intelectual îi va revela celui în cauză o realizare cărturărească aparte, datorită cantității, valorii, pluralității și ineditului informației pe care o adună între paginile ei. Volumul impresionează prin dimensiuni mai întâi, pentru a capta, inevitabil, prin "dezvăluirile" autorului, circumstanță care demonstrează că el este adevăratul "descoperitor". Acceptând o asemenea propunere, adică aceea că avem de-a face cu o enciclopedie ori un dicționar, ne-am amintit imediat că Phillip B. Grove pretindea că "a dictionary should be descriptive, not prescriptive". Din nefericire, acest gen de lucrări sunt adeseori și de mulți specialiști consultate, dar niciodată sau numai întâmplător citate. Atunci, într-o cuprinzătoare *Introducere*, autorul ne avertiza că "patrimoniul cultural al unui popor este format nu numai din creațiile păstrate în țară. În afara bunurilor pe care poporul respectiv le are în proprietate fizică, el deține un drept imprescriptibil de proprietate morală asupra tuturor celor create pe teritoriul său, dar înstrăinate de-a lungul timpului. Aceste categorii de bunuri sunt descrise în cartea de față. Este primul instrument de informare – iar această remarcă se cuvine a fi reținută (n.ns.) – cu asemenea temă realizat la noi și, foarte probabil, în cultura mondială".

Între timp a apărut încă un volum al lucrării *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie de creații românești și de izvoare despre români, în colecții din străinătate*, II, *India-Olanda, Suplimenta Albania-Grecia* (București, Editura Enciclopedică, 1998, 413 p.+XVI planșe), cam târziu, așa cum recunoaște și autorul, din cauze care nu țin de voința Domniei sale, ci a unor vremuri care refuză să intre în albia firescului. Parcă pentru a nu se consola într-un fel, academicianul Virgil Cândea consideră că "nu e mai puțin adevărat că întârzierea apariției volumului al II-lea a fost benefică acestei cărți mereu perfectibile. Anii 1991-1998 au fost folosiți pentru completarea manuscrisului cu rezultate din bibliografia mai nouă sau ale colegilor care ne-au pus cu amabilitate la dispoziție informații inedite. Multe descrieri de bunuri culturale românești sau izvoare despre trecutul nostru s-au adăugat astfel celor cuprinse în volumul I, iar potrivit criteriului alfabetic, tot în acel volum s-ar fi cuvenit incluse piesele din câteva țări care și-au dobândit independența după 1991. Aceste împrejurări au dictat, așadar, structura volumului de față. El cuprinde adaosuri și îndreptări la volumul I și, în continuare, descrieri de piese aflătoare în 16 țări".

Selecția informațiilor, ordonarea lor, descrierea etc. s-au făcut după criteriile adoptate pentru primul volum, în care se subliniază că, așa cum era de presupus, "criteriul principal pentru includerea pieselor în această lucrare a fost legătura lor cu istoria și cultura românilor". "Au fost repertoriate – se precizează imediat – în primul rând *documente interne*, de la cele emise de cancelariile domnești medievale sau de autoritățile și instituțiile moderne, până la acte și scrisori particulare de la emitenți din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţară, indiferent de naţionalitate, aşadar şi oameni politici, cărturari, negustori, militari sau clerici străini, dar numai actele sau corespondenţa lor din perioada când s-au aflat la noi". Printre "mărturiile" reţinute, cei interesaţi vor întâlni "creaţii ale *scriitorilor, artiştilor* şi *meşterilor români* (sau minoritari din România) aflătoare peste hotare. Intră în această categorie *construcţii, manuscrise literare, muzicale, ştiinţifice* şi *de artă, cărţi vechi, hărţi, stampe, opere de artă*, inclusiv *operele de patronat* românesc, ca, de exemplu, construcţiile ridicate sau reparate de meşteri străini, dar din iniţiativa şi cu sprijinul material al unor donatori din ţara noastră, sau cărţile scrise de autori străini, dar imprimate în străinătate cu îndemn şi efort financiar românesc, cum rezultă din foile de titlu şi epistolele dedicatorii. Ca şi în cazul documentelor, dintre creaţiile artiştilor sau cărturarilor străini n-au fost reţinute decât cele realizate în perioadele în care aceştia au trăit în ţara noastră". Autorul ne avertizează mai departe că "prezenţa în lucrare a unor creaţii spirituale străine – manuscrise sau cărţi, opere de artă sau piese muzeale diverse – se justifică, aşadar, exclusiv prin relaţia lor cu cultura românească". În sfârşit, "a doua mare categorie de documente, manuscrise, opere de artă etc. incluse în lucrare este formată din *izvoare şi creaţii străine care au ca obiect trecutul pământului şi poporului nostru sau cuprind şi informaţii despre istoria, civilizaţia şi cultura românilor*: documente (instrucţiuni către ambasadori, rapoarte diplomatice şi militare, corespondenţă oficială şi particulară), inscripţii, manuscrise şi cărţi (cronici, relaţiuni de călătorie, lucrări ştiinţifice, literare), atlase, hărţi, foi volante, creaţii artistice". Referindu-se la limitele cronologice, autorul arată că "figurează în lucrare documente diplomatice sau militare, scrisori, manuscrise şi hărţi din epoca medievală până în secolul XX. Am repertoriat şi cărţi româneşti apărute după 1830, limita acceptată de bibliografia românească pentru tipăriturile noastre vechi. În cazul cărţilor rare străine, ne-am oprit la anul 1800, dar au fost reţinute izvoare cartografice importante până la primul război mondial". Nici una dintre "mărturiile" selecţionate nu a fost reţinută fără a fi identificată şi localizată.

Oricând, un specialist dintr-un anumit domeniu va putea descoperi o "mărturie" necunoscută încă azi, care va întregi această carte. O asemenea "supoziţie" a devenit deja realitate în cazul informaţiilor incluse în primul volum. De aceea, înainte de a continua întreprinderea pe care încearcă de trei decenii să o împlinească, Domnia sa a început sumarul noului tom cu un *supliment*, care reprezintă un număr important de adaosuri şi îndreptări la volumul precedent. În cazul Albaniei, de pildă, sunt aduse 35 de completări, ce rezidă în identificări de noi aşezăminte, monumente şi documente, care se păstrează în 22 de aşezări rurale şi urbane. Aceste suplimentări se referă la şcoli primare, gimnazii, biserici româneşti etc., precum şi documente din secolele XIX-XX, o scrisoare din 1896, un memoriu (1935) şi două registre, unul al Comitetului Albanez din România (1945-1960) şi altul al Comitetului Democrat al populaţiei albaneze din România (1950-1951). În fiecare caz se citează sursa identificării şi localizării. Totul se încheie cu şapte *îndreptări* la primul volum. În cazul Austriei, *adaosurile* însumează 23 de pagini, cu 288 de intrări, care înregistrează documente, manuscrise, cărţi rare, aşezăminte, monumente şi piese muzeale, aflate la Viena, Graz, Innsbruck, Eisenstadt şi Klosterneuburg. Un document poartă data de 1271, un manuscris se referă la anii 1792-1850, o carte rară a fost editată la 1596 etc. şi toate pot fi consultate în arhive şi biblioteci renumite în Europa. Cele 15 *îndreptări* aduc la zi lista mărturiilor româneşti aflate în Austria, listă care, în mod sigur, va fi completată.

Noile identificări din spaţiul belgian privesc 20 de "mărturii", dintre care 17 se referă la documente păstrate la Archives du Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur din Bruxelles, iar dintre acestea, 16 privesc secolul XX, adică anii 1912-1940, cu informaţii inedite despre războaiele balcanice, Pacea de la Paris, viaţa politică a României din anii 1919-1940, raporturile diplomatice internaţionale ale Bucureştilor din acelaşi interval etc.

Înainte de a se ajunge la India, au fost introduse, în ordine alfabetică, "probele" descoperite sau semnalate în state apărute recent, precum: Armenia, Bosnia-Herţegovina, Croaţia, Ethiopia, Georgia, Letonia, Lituania şi Macedonia.

Dacă în bibliotecile din India şi Irlanda, românii apar sporadic, în Israel, referirile la ei sunt numeroase şi semnificative, ele constituindu-se în documente, cărţi rare, obiecte de artă, aşezăminte, monumente, obiecte muzeale etc., care pot fi studiate în arhive, biblioteci, instituţii şi colecţii de artă din Bethleem, Ierusalim, Yad Vashem, Tel Aviv etc. Cele 308 "descoperiri" reprezintă pentru istoria şi cultura română un tezaur inestimabil.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Urmează în ordine alfabetică, Italia (p. 166-239), cu 825 de intrări, dintre care multe sunt unicate, de o valoare inapreciabilă. Dintre "mărturiile" care ne interesează pe noi, citâm inscripţii din secolele I-II, hărţi din 1482 sau 1490, manuscrise din secolul XIII, scrisori din secolele XV-XIX, o evanghelie din secolul XII, documente diverse, cărţi bisericeşti, mormântul lui Petru Şchiopu, mort la Bolzano, la 1 iulie 1594, statui de daci, picturi murale (cca. 1570), unde apar şi Ţările Române, însemnări de călătorie, rapoarte diplomatice, inscripţii murale din secolele XVI-XVIII, matricole universitare (secolele XIV-XIX), în care sunt înscrise şi nume de studenţi din Transilvania, colecţii de minerale şi fosile din Transilvania, un atlas din 1622, unde este desenat şi litoralul românesc al Mării Negre, corespondenţă de presă din 1930-1940, rapoarte diplomatice din secolele XIX-XX, desene de dinainte de 1506, cu scenele de pe Columna lui Traian, memorii de familie post-1790, diplome militare, monumente funerare (secolul III), Biserica ortodoxă română "Sfânta Paraschiva", din Torino, arme, cărţi rare, obiecte de artă etc. etc.

La fel de importantă, din perspectiva avută în vedere în această carte, ne apare şi Iugoslavia, cu 884 de intrări.

Italiei şi Iugoslaviei i se alătură, ca volum, informaţional – dar nu numai –, Marea Britanie, cu 589 de intrări. Prima "mărturie", bunăoară, este un fragment de placă funerară, aşezată cândva la mormântul unui probabil centurion din cohorta I Dacorum, descoperită în fortul din High Rochester şi păstrată la Alnwick Castle, din Alnwick (Northumberland). Ultima consemnare se referă la o carte rară – *Legenda Minor Sancti Gerhardi* (secolul XII), în care apar "informaţii despre viaţa din cuprinsul voievodatului lui Ahtum din regiunea Mureşului, în sec. XI". Între aceste două "rezumate", vom afla despre existenţa, în Marea Britanie, a numeroase manuscrise medievale, incunabule (Roma, 1481, Brno, 1488), cărţi rare (Alba Iulia, 1567), corespondenţă (secolele XVIII-XIX), documente (secolele XVIII-XX), scrisori (secolele XVI-XX), hărţi (1384-1856), obiecte de artă, albume, gravuri, litografii etc., păstrate la reputate instituţii de cultură precum: University Library din Cambridge, British Library, British Museum, Library of School of Slavonic and Easteuropean Studies, Library of University College, Public Record Office din Greenwich, Bodleian Library din Oxford etc.

În sfârşit, un necunoscător va rămâne surprins să afle că în bibliotecile, arhivele, castelele, muzeele şi colecţiile din Olanda pot fi studiate cărţi rare (Augsburg, 1520), documente din secolele XVI-XX, veşminte populare româneşti, manuscrise (secolul XIII), scrisori expediate de Panait Istrati, rapoarte consulare, o hartă (1553) care menţionează localităţi de pe litoralul românesc, o colecţie de timbre vechi româneşti (secolele XIX-X), Biserica ortodoxă română "Sfântul Grigore" etc.

Volumul se încheie cu o secţiune iconografică, în care sunt reproduse fotografic imaginile a patru biserici româneşti din Ierusalim, Serbia, Uzdin şi Vlaicovăţ din Iugoslavia, portrete de domnitori, un hrisov al domnitorului Scarlat Ghica din Ţara Românească, epitafe, inscripţii brodate, icoane (secolele XVII-XIX) etc.

Indiferent de "ecourile" acestei lucrări – adică se va iniţia sau nu ceva în vederea adunării şi valorificării informaţiilor pe care le oferă ea? – *Mărturii româneşti peste hotare* rămâne o realizare unică în sine, supusă unei inevitabile desăvârşiri.

Gheorghe I. Florescu

PAUL E. MICHELSON, *Romanian Politics, 1859-1871: From Prince Cuza to Prince Carol*, Iaşi, Oxford, Portland, 1998, 344 p.

Autorul, un prestigios cercetător american, este profesor la Huntington College din Huntington, Indiana, ajuns la vârsta la care istoricii îşi dau măsura adevăratei lor vocaţii.

Toţi cei care îl cunosc pe Profesorul Paul E. Michelson – iar aceştia nu sunt puţini şi nici numai istorici – aşteptau *Romanian Politics, 1859-1871*, o lucrare în primul rând necesară, dar şi realizabilă, având în vedere preocupările autorului ei, un intelectual sclipitor şi diligent, deopotrivă. Apariţia volumului are o semnificaţie multiplă, atât pentru studioşii români, cât şi pentru autorul lui, care l-a dedicat "memoriei Barbarei Jelavich (1923-1995): cărturar, mentor şi prieten", care a fost un mare istoric şi un recunoscut românist. Dl. Paul E. Michelson, minuţios şi exact, şi-a împărţit demersul în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trei etape: I. *Preludiu;* II. *Viaţa politică sub Prinţul Cuza, 1859-1866* şi III. *Viaţa politică sub Carol I, 1866-1871*. Fiecare dintre cele trei compartimente se constituie din câte două capitole, perfect echilibrate, conferind astfel întregului o evidentă unitate, completată de o impresionantă armonie, calităţi nu lipsite de importanţă pentru o astfel de întreprindere. Sumarul cărţii este întregit de o *Cronologie pe scurt, 1859-1871*, de un *Eseu bibliografic* şi de obişnuitul *Indice de nume*.

În primul capitol – *În loc de introducere. Studierea vieţii politice a României moderne, 1859-1871* –, Profesorul Paul E. Michelson îşi anunţa mai întâi scopurile excursului său, trecând în revistă cercetările anterioare dedicate acestei teme de istoriografia română şi străină. "Obiectivele acestei lucrări – precizează Domnia sa – sunt relativ simple. În primul rând, ea îşi propune să ofere o descriere şi o analiză sistematice a vieţii politice româneşti de la începutul statului naţional român modern în 1859, până la criza abdicării din 1871, care a marcat un moment critic în evoluţia acestui stat". Continuându-şi explicaţiile, autorul precizează că "dacă, aşa cum am argumentat altundeva, devenirea culturală a fost, probabil, cea mai semnificativă şi durabilă înfăptuire a secolului XIX românesc, întrebarea care se impune în mod firesc este de ce s-ar acorda o atât de mare atenţie vieţii politice din acest scurt interval?". Fără nici o rezervă, dl. Michelson precizează că investigarea istoriei politice este absolut necesară pentru cunoaşterea istoriei moderne a României, întrucât ea schiţează cadrul de manifestare a progresului general al ţării. O asemenea opţiune, se precizează apoi, a fost una deliberată, deoarece istoria diplomaţiei – a celei româneşti, dar şi a altor spaţii – a fost studiată de-a lungul anilor mult mai temeinic decât politica internă, revenindu-se în mod repetat, asupra ei. "Acest fapt a condus, în mod ironic, la un tablou uşor deformat al înaintării româneşti, unul în care evoluţiile externe par să fi avut prioritate faţă de evenimentele şi procesele interne. Istoriile ţărilor mai mici – în mod special una înconjurată, aşa cum era România, de nu mai puţin decât trei imperii apropiate ca spirit – pot fi mai influenţate de relaţiile internaţionale decât naţiunile mai mari sau mai izolate, dar ar fi o greşeală să considerăm istoria românească din secolele XIX şi XX ca fiind dominată, în primul rând, de evenimente şi forţe diplomatice. Acest studiu, ne avertizează autorul, încearcă să se constituie într-un corectiv al unor astfel de tendinţe". O altă subliniere ce trebuie numaidecât reţinută se referă la faptul că "această carte este destinată a întregi cuprinzătoarea serie de monografii academice care a început să apară la sfârşitul anilor '60, privitoare la viaţa politică românească de dinainte de Primul Război Mondial. Pe la jumătatea anilor '90, această utilă colecţie a acoperit fiecare epocă a vieţii politice moderne româneşti din anii 1859-1916, cu excepţia curioasă a perioadei decisive şi de formare dintre 1859 şi 1871".

Aşa cum era şi de presupus, dl. Michelson explică, în continuare, cauza acelei "curioase excepţii", menţionate mai sus, trecând în revistă istoriografia consacrată subiectului avut în vedere în cartea pe care o discutăm. Incursiunea sa bibliografică este de fapt o radiografie a istoriografiei vieţii politice româneşti din epoca modernă, până la Primul Război Mondial. Neimplicat direct ori emoţional în ceea ce s-a scris în România despre tema pe care o are în vedere, Domnia sa observă la un moment dat, menţionând titlurile rezervate conservatorismului românesc, că "de remarcat, dar nu surprinzător, nici o analiză similară a liberalismului românesc nu a văzut lumina zilei înainte de 1989". Chiar şi în ultima lucrare apărută în anii regimului comunist, consacrată evoluţiei formei de guvernământ în epocile modernă şi contemporană a României, autorul a continuat a repeta exagerările despre mişcarea muncitorească, despre propensiunea României pentru republicanism etc., dar, semnalează dl. Michelson, dincolo de aceste limite, "cartea a constituit o expunere potrivită a istoriografiei marxiste contemporane dedicate subiectului". În anii '70, remarcă Domnia sa, studioşii străini şi-au concentrat şi ei atenţia asupra examinării evoluţiei politice a României moderne, citând contribuţiile lui Gerald J. Bobango (1979), Paul E. Michelson (1987) şi Lothar Maier (1989). După 1989, în istoriografia acestui subiect s-a schimbat ceva, dar nu aşa cum era de aşteptat, ca arie investigaţională şi promptitudine. Şi, în mod paradoxal, interstiţiul 1859-1871 a rămas neluat în seamă şi de această dată, evidenţiind, desigur, exigenţa unei abordări neîntârziate.

Înainte de a intra în tratarea propriu-zisă a evoluţiei politice a României după 1859, dl. Paul E. Michelson a considerat necesar a rezerva un capitol distinct unui interval ce prefaţează excursul său:

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De la sistemul crimeean la dubla alegere, 1856-1859. Procedând astfel, a evitat a lăsa neelucidate unele dintre componentele esenţiale ale realităţilor politice şi diplomatice care au premers actul cunoscut ca "dubla alegere", adică învestitura lui Al. I. Cuza ca domnitor al Moldovei şi al Ţării Româneşti. Cunoscător competent al acestui important antract european şi românesc, autorul reconstituie un tablou cuprinzător al evenimentelor interne şi europene care au favorizat unirea celor două Principate. Dar, analiza nu se opreşte la "dubla alegere", ci continuă a lua în discuţie statutul internaţional al Principatelor Române, evenimentele, actele politice, personalităţile etc. la care se va raporta mai târziu. Paul E. Michelson acceptă că "viaţa politică din timpul domniei Prinţului Alexandru Ioan Cuza poate fi împărţită în trei perioade principale", dintre care prima este cea cuprinsă între 1859 şi 1862, încheiată cu "unirea celor două Principate într-o singură entitate politică", unire care a marcat începutul unui nou sistem politic românesc. Intervalul 1862-1864, caracterizat de conflicte politice interne, a determinat acea *coup d'etat* a Prinţului Cuza din mai 1864. Segmentul final – 1864-1866 – nu a fost mai puţin important, deşi s-a terminat cu abdicarea lui Cuza.

Partea a doua a cărţii cuprinde capitolele: *De la dubla alegere la unire, 1859-1862* şi *De la unire la exil, 1862-1866* şi reprezintă, evident, o analiză a vieţii politice româneşti din anii domniei lui Cuza. Fără a relua vechile tipare interpretative, autorul, care vine după o altă lucrare dedicată intervalului 1859-1871, urmăreşte mai întâi cum s-au derulat înfăptuirile de ordin politic, economic şi diplomatic între învestitura lui Cuza ca domn al Principatelor şi unirea lor deplină, la 11/23 decembrie 1861. Domnia sa scoate în evidenţă acele evenimente, programe şi personalităţi care s-au afirmat ca fiind constituenţii schimbărilor ce aveau drept scop final unirea reală şi necondiţionată. "Statornicirea unirii definitive din 1861, scrie dl. Michelson, a fost un succes demn de atenţie pentru Prinţul Cuza. El a fost capabil să transforme un *fait accompli* şi unirea parţială din 1859 într-o realizare de importanţă cheie a unioniştilor români. În acelaşi timp, a făcut posibile progrese considerabile în direcţia unificării şi consolidării interne", condiţii esenţiale ale trecerii la un nou stadiu al înaintării statului român modern între 1862 şi 1866.

Un capitol deosebit de important este *Hohenzolernii sosesc în România, 1866-1867*, în care sunt prezentate evenimentele politice survenite între 11/23 februarie 1866, data abdicării lui Cuza, şi 1/13 martie 1867, când Guvernul Constantin Creţulescu a preluat conducerea ţării. În cele 13 luni care fac obiectul acestei analize, Carol Hohenzzollern-Sigmaringen a devenit domnitor al Principatelor Unite, recunoscut apoi de Poartă, după ce mai înainte ţara fusese înzestrată cu o Constituţie modernă, ce instituia monarhia constituţională.

Criză şi conflict, 1867-1871, adică ultimul capitol, are în vedere o fracţiune temporară mai întinsă, în care au avut loc numeroase acţiuni politice notabile, demne de a figura într-o cronologie a sfârşitului deceniului VII şi a începutului celui de al patrulea sfert al secolului XIX. Aceasta este şi cea mai întinsă viziune a cărţii, care începe cu preluarea puterii politice de către grupul liberal muntean, circumstanţă în care I.C. Brătianu, "conspiratorul veteran, diplomatul şi intrigantul politic avea controlul destinului României". Autorul consideră că "ascensiunea la putere a lui Brătianu şi Rosetti a fost un potenţial moment hotărâtor pentru evoluţia politică românească, liberalii munteni au început să formeze o coerentă comunitate politică de interese", care a avut merite şi limite indubitabile. Ca şi în cazul celorlalte capitole, nici acesta nu se rezumă la chestiunile de politică internă. În plus, autorul acordă o mare atenţie modului în care a reuşit Carol să depăşească dificultăţile proprii unui răstimp decisiv pentru o viaţă politică aflată încă pe drumul modernizării, ameninţată de disfuncţionalităţi inerente ori de trame imprevizibile. Acestora li se adăugau, desigur, conjuncturile internaţionale defavorabile ţării sau prinţului Carol. "Cu încheierea crizei abdicării din 1871 şi accederea guvernului Catargiu, însă, această înaintare a vieţii politice româneşti sub Cuza şi Carol, care a început în 1859, s-a încheiat", conchide autorul.

Eseul bibliografic este, de fapt, un adevărat studiu în care coerenţa este dublată de observaţia critică, atunci când aceasta se impune, rezultând în final o realizare exhaustivă.

Monografia *Romanian Politics, 1859-1871* complineşte, aşa cum şi-a propus autorul, acţiunea de studiere a evoluţiei vieţii politice româneşti între Unirea din 1859 şi cea din 1918. Evitată mereu de istoricii români, examinarea perioadei 1859-1871 şi-a găsit, iată, în Profesorul Paul E. Michelson, autorul ideal. Făcând apel la un material documentar bogat, în care informaţiile arhivistice româneşti

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sunt completate de cele străine, istoricul american a scris un capitol din *Istoria României* care ridică destule semne de întrebare şi nu dintre cele obişnuite.

Gheorghe I. Florescu

IOAN M. BĂLĂNESCU, *Epureni 500 – File de monografie*, 1995, 294 p.

Lucrarea prezintă un interes deosebit pentru trecutul şi prezentul satului şi comunei Epureni ca şi al multor alte sate. Autorul împarte această lucrare în patrusprezece capitole, repetând multe aspecte, de la un capitol la altul, pentru a spori paginaţia.

În introducerea lucrării, autorul nu prezintă preocupările anterioare în acest domeniu şi nu informează cititorul cu problemele pe care urmează a le trata.

Vom semnala, în ordinea celor 14 capitole, doar câteva din inadvertenţele şi omisiunile autorului.

Capitolul I – *Cadrul natural:* nu prezintă schiţa actualului judeţ prin care comuna Epureni să poată fi privită ca aşezare în acest ţinut.

În capitolul IV, *Populaţia şi activitatea economică*, nu se aminteşte de structura solului, felul în care era lucrat, mijloacele de muncă folosite în ordinea cronologică pe parcursul celor 500 de ani de existenţă, care sunt cunoscute de altfel: de la săpăluit, plugul de lemn, apoi de fier, până la tractor, grapa dinţată, discuitor şi semănătoare, a recoltatului, de la strângerea manuală a spicelor, la secerat cu secera, la coasa cu hreapcă, treieratul cu cai, batoza purtată de motorul cu aburi, până la recoltatul şi treieratul modern.

Nu sunt prezentate formaţiunile politice care s-au succedat în perioada istoriei parcursă şi ce influenţe au avut asupra evoluţiei sociale şi economice ale comunei, cunoscând că au existat partidele ţărăniste şi liberale în comună.

Capitolul IV putea fi ordonat şi tratat pe cele trei laturi ale activităţii de bază (primar, secundar, terţiar). Dacă în acest capitol se vorbeşte de creşterea animalelor nu se scoate în evidenţă evoluţia speciilor de animale de la sura de stepă la cea de metis-brună, creşterea şi evoluţia ovinelor (de la ţurcană la caracul); în viticultură, de la viţa de vie hibridă la cea nobilă, care astăzi ocupă o suprafaţă destul de mare pe diferite soiuri; cultivarea cânepii în care alături de lâna provenită de la tunsul oilor, ca şi al mătăsii recoltate din gogoşile viermilor de mătase constituiau materia primă pentru ţesutul manual pe războaiele de lucru al pânzeturilor, cuverturilor şi covoarelor ţărăneşti cu frumoasele motive populare şi naţionale.

Nu se scoate în evidenţă, în ordine cronologică, evoluţia caselor de locuit, evoluţie cunoscută de la pereţii din ceamur, cu un iluminat natural, prin sticlă fixată direct în ceamur, acoperirea caselor cu paie, coceni sau stuf, la construcţii mai spaţioase cu trei sau patru încăperi acoperite cu ţiglă sau tablă, cu prispă şi cerdac.

În perioada contemporană se trece treptat la construcţii de case din cărămidă, cu etaj. Se trece de la iluminatul cu opaiţ, la lampa cu petrol şi apoi la cel cu energie electrică.

Comerţul nu este prezentat în toate formele sale, începând cu zilele de târg, respectiv duminica târgul de la Murgani, apoi duminica şi marţi la Bârlad, zilele de bâlci anuale la Murgani (6 august), Bârlad (15-30 august), unde ţăranii din zonă mergeau să-şi valorifice şi produsele agricole şi animaliere şi cumpărând produse industriale necesare gospodăriei.

Autorul nu studiază şi nu scoate în evidenţă speranţa de prosperitate şi viaţă după revoluţia din decembrie 1989, când pământul revine în proprietatea gospodăriilor ţărăneşti.

În capitolul V, *Viaţa bisericească*, nu aminteşte, în ordine cronologică, pe preoţii care au slujit cele patru lăcaşuri de cult: Biserica Epureni: preoţii Topoiu Stavăr, Ciobanu Ioniţă şi Batog Maricel; Biserica Horga: preoţii Ion Brahă, Nicolae Colescu, Dănăilă Ioan; Biserica Bârlăleşti şi Bursuci: preoţii Dimitrie Ştefănescu, Guriţă Toader.

La capitolul VI, *Învăţământ*, se cuvenea a fi scos în evidenţă în ordine cronologică întregul corp didactic pe fiecare şcoală în parte cu menţionarea celor proveniţi din rândul foştilor elevi ai

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acestor şcoli, continuând cu o situaţie statistică şi nominală, dacă era posibil a copiilor care şi-au continuat studiile prin liceele de cultură generală, de specialitate şi în învăţământul superior, care constituie de altfel intelectualitatea comunei. O mare parte din aceştia, pentru merite în activitatea ştiinţifică deosebită, deţin titluri ştiinţifice şi funcţii în diferite domenii de activitate.

Nu se aminteşte nimic de învăţătorii, profesorii şi educatoarele din comună care au slujit şcolile şi grădiniţele.

Merită a fi scos în evidenţă contribuţia şi preocuparea directorilor de şcoli la asigurarea bazei materiale care a făcut posibilă trecerea la învăţământul gimnazial (Zugravu Ion, Mihăileanu P., Trăşculescu Ion şi Haloca Titus).

La capitolul VII, *Viaţa culturală şi activitatea sportivă* se cuvenea să se menţioneze faptul că încă din 1959 locuitorii satelor Epureni şi Bârlăleşti au beneficiat de câte un aparat de proiecţie cinematografică, iar din anul 1962 toate satele comunei au fost conectate la sistemul energetic naţional. Locuitorii comunei îşi păstrează în continuare tradiţiile populare, participând cu formaţii corale şi de dansuri populare ca "Brăuleţul", "Banul Mărăcine", "Ţânţăraşul" şi altele, de ziua eroilor, ziua recoltei, având loc pe scena căminelor culturale spectacole artistice.

Nu poate fi acceptată ideea trecerii cu rapiditate peste capitolul cultură fără a prezenta în ordine cronologică o situaţie statistică a numărului de cărţi şi al cititorilor bibliotecii comunale.

În mod deosebit autorul trebuia să stăruie asupra construcţiei caselor de locuit care sunt reprezentate prin acel cerdac cu prispe străjuite de stâlpi cu motive naţionale, iar pe pereţii exteriori ai faţadei, pe verticală, la colţurile laterale, pe o parte şi pe alta a uşii de la intrare sunt scoase în relief, prin construcţie, câte un şir de "pernuţe" colorate, cu cele trei culori ale drapelului românesc, dar şi alte culori îndrăgite de populaţia comunei.

În interiorul caselor se găseau covoare, cuverturi, ştergare frumos expuse.

În capitolul IX, *Administraţia publică*, I.M. Bălănescu nu expune felul în care a fost gospodărită şi administrată comuna cu influenţe directe asupra dezvoltării ei pe plan social şi economic, fără a aminti însă contribuţia primarilor, notarilor şi restul personalului administrativ în perioada respectivă; de unde rezultă că autorul n-a consultat arhiva primăriei.

Capitolul XII, *Personalităţi*. Atât în prezentul capitol, cât şi în cel în care s-a vorbit despre învăţământ, autorul atribuie profesii şi funcţii fictive anumitor persoane. Lista personalităţilor este incompletă.

În concluzie, I.M. Bălănescu are meritul iniţiativei, a efortului depus, aducându-şi şi contribuţia ştiinţifică la alcătuirea monografiei prin cele expuse în primul capitol, cât şi al doilea, privind mediul înconjurător, şi reperele istorice, dar expunerea nu este nici atât de concisă şi nici suficient de clară, iar ortografia lasă mult de dorit.

Absenţa aparatului critic trezeşte în chip firesc îndoiala cititorului asupra conţinutului lucrării.

Nu sunt prezentate nici un fel de anexe documentare cu lista şi textul unor surse inedite, documente, scrisori, memorii şi proveniența acestora; nici bibliografia selectivă nu este corect prezentată, fiind lipsită, de asemenea, de unele izvoare şi lucrări generale şi speciale.

Constantin M. Bularda,
Petru Gh. Mihăileanu

IONEL CÂNDEA, *Brăila. Origini şi evoluţie până la jumătatea secolului al XVI-lea*, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 1995, 329 p.+84 fig.

Această nouă abordare a istoriei Brăilei, chiar dacă a beneficiat de o amplă monografie realizată în 1968 de C.C. Giurescu, se justifică, după cum apreciază reputatul profesor ieşean Victor Spinei în deschiderea volumului, atât datorită numeroaselor noi date oferite de cercetarea arheologică, dar şi reinterpretării unor izvoare scrise. Acestora li se adaugă rezultatele unor cercetări interdisciplinare, de paleofaună, arheobotanică, antropologie, care nuanţează anumite concluzii referitoare la evoluţia Brăilei medievale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Volumul este structurat în patru capitole, fiecare fiind împărţit în mai multe subcapitole. Acestea sunt precedate de lista abrevierilor bibliografice şi un *Cuvânt înainte*, fiind urmate de un *Indice de persoane şi locuri*, cinci anexe, un rezumat în limba franceză, ca şi de o bogată ilustraţie.

În *Introducere*, autorul face o prezentare a celor mai importante izvoare scrise şi arheologice şi a istoriografiei problemei. Este de remarcat faptul că interesul pentru istoria Brăilei s-a manifestat încă din perioada interbelică, când revista *Analele Brăilei* a găzduit în paginile sale articole şi documente privitoare la trecutul oraşului.

Al doilea capitol, împărţit în trei părţi, se opreşte asupra istoriei Brăilei şi a ţinutului înconjurător din secolul al X-lea până la constituirea raialei. După ce, în prima parte, ne este înfăţişat cadrul geografic al zonei, în partea a doua, autorul face o descriere a realităţilor etnico-demografice şi politice. Astfel, cele mai vechi urme de locuire medievală din cuprinsul hinterlandului aşezării urbane de mai târziu datează din secolele IX-XI şi au fost puse în valoare de descoperirile de la Chiscani (o necropolă cu 54 morminte de incineraţie), Tichileşti (o necropolă cu 89 morminte de incineraţie şi un mormânt de inhumaţie), Sihleanu (o necropolă cu 73 morminte de incineraţie şi patru de inhumaţie), Baldovineşti (o locuinţă din secolul al XI-lea), atribuite comunităţilor străromâneşti, purtătoare a culturii Dridu. Prezenţa unei populaţii romanizate în zona Brăilei este dovedită şi de cronicile bizantine. Reinterpretând cronica lui Ioannes Skylitzes, autorul plasează o parte din fortăreţele autohtonilor de la nord de Istru şi în zona Brăilei. Se fac apoi referiri la prezenţa şi stăpânirea politică în zonă a pecenegilor, uzilor şi cumanilor.

Pentru secolul al XII-lea, I. Cândea apelează, îndeosebi, la cronicarii bizantini care fac referiri la vlahii nord-dunăreni. Astfel, dacă în prima jumătate a veacului se poate vorbi de un control al cumanilor în Muntenia, a doua jumătate a stat sub semnul războaielor bizantino-ungare. În acest context, autorul plasează episodul trecerii Dunării de către corpul de armată bizantin condus de Ioan Ducas (la 1166) prin vadul din faţa Brăilei, considerând că o parte din vlahii recrutaţi ar putea fi şi din estul Munteniei.

Izvoarele scrise şi orale privind românii nord-dunăreni pentru secolele XII-XIV sunt mai numerose şi mai ample. Se disting cele referitoare la răscoala lui Asan şi Petru, la invazia mongolă din 1241 –1242 şi la presupusul descălecat al lui Radu Negru, când parte din comunităţile ce coborâseră din munţi s-au îndreptat şi spre estul Munteniei. Acestor surse li s-au adăugat în ultima vreme numeroase descoperiri arheologice şi monetare. Între ele se numără şi necropola creştină de la Brăila – str. Cetăţii nr. 70.

Veacurile XV şi XVI marchează, sub toate aspectele, progresele societăţii româneşti. În acest cadru se înscrie şi dezvoltarea Brăilei ca important centru negustoresc şi ca port la Dunăre. Realităţile demografice sunt atestate atât arheologic, cât şi documentar. Sunt menţionate două importante descoperiri arheologice de pe cuprinsul Brăilei: necropola creştină cu 32 morminte de inhumaţie şi o groapă comună, conţinând 16 cranii, de la Biserica Sf. Arhanghel Mihail şi necropola creştină cu 9 morminte de inhumaţie de pe str. Orientului nr. 24. Dintre sursele documentare folosite de autor reţinem un registru otoman, care precizează că la 1586/87 Brăila număra 23 de cartiere cu 577 gospodării nemusulmane, care ar însuma aproximativ 3.000 de suflete. În ultima parte a capitolului, autorul face o scurtă prezentare a vieţii economice din Câmpia Brăilei.

Capitolul al treilea este consacrat oraşului Brăila din secolul al XIV-lea până la constituirea raialei. În prima parte, autorul se opreşte asupra genezei aşezării urbane. Dacă prima menţiune documentară a oraşului datează din 20 ianuarie 1368, când este atestată o "via Braylon", autorul vorbeşte de un caracter urban al aşezării medievale de la Brăila chiar pentru primele decenii ale secolului al XIV-lea. Această dezvoltare spre urbanism este pusă în legătură cu creşterea comerţului în zonă, aşa cum o demonstrează descoperirile numismatice de la Maraloiu şi Brăila, ce confirmă existenţa, încă de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, a drumului comercial ce cobora din sudul Transilvaniei pentru a ajunge la Brăila, drum ce lega Europa Centrală cu bazinul pontic.

În partea a doua a capitolului, autorul realizează o radiografie Brăilei ca centru meşteşugăresc şi comercial de seamă a tânărului stat carparo-dunărean, Ţara Românească. Se remarcă bogatul material ceramic, ce atestă importanţa Brăilei medievale în rândul centrelor ceramice de la Dunărea de Jos. Apoi, bucăţile de zgură şi obiectele de metal fac dovada unor activităţi de reducere a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

minereului de fier şi de prelucrare a fierului. Dincolo de calitatea sa de centru meşteşugăresc, Brăila a fost, în primul rând, un activ nucleu comercial. Sursele diplomatice, ca şi descoperirile monetare aduse în discuţie de autor, relevă o intensă activitate comercială, Brăila fiind un important punct de tranziţie între Occident şi Orient, dar şi un furnizor de produse, îndeosebi de peşte.

Ultimul capitol, de concluzii, permite autorului să formuleze unele aprecieri generale privitoare la problema cercetată. Din păcate, acestea nu sunt decât un rezumat al capitolelor anterioare, văduvindu-se astfel volumul de o analiză sintetică asupra temei abordate.

Lucrarea se încheie cu cinci anexe: în primele trei sunt prezentate necropolele creştine de la Brăila; în cea de-a patra, analizele antropologice asupra osemintelor din necropola de la Brăila – Biserica Sf. Arhanghel Mihail, realizate de Petru Cantemir şi Dan Botezatu, pentru ca în anexa a cincea, Luminiţa Bejenaru şi Carmen Hrişcu să prezinte datele arheozoologice privitoare la materialul faunistic de la Brăila – Biserica Sf. Arhanghel Mihail.

Noua abordare monografică a Brăilei medievale, ce întregeşte cercetarea istorică asupra oraşului, se remarcă atât prin noile contribuţii, dar mai ales prin spiritul critic al autorului. Avem în vedere aprecierile asupra începutului aşezării urbane, mult mai apropiate de adevăr faţă de ipoteza enunţată acum trei decenii de către marele istoric C.C. Giurescu, potrivit căreia oraşul Brăila ar putea data încă de pe vremea lui Asan şi Petru. Criticând enunţurile cercetătorului german Uwe Fiedler privind atribuirea necropolelor de la Chiscani, Tichileşti şi Sihleanu populaţiilor protobulgare şi slave, autorul susţine că acestea aparţin populaţiei străromâneşti, încă necreştinate. În acest sens, ne întrebăm dacă este posibil ca o populaţie romanizată, care a cunoscut creştinismul încă din primele secole ale istoriei sale şi era învecinată cu importante centre ecleziastice bizantine, să nu fi adoptat creştinismul, implicit înhumaţia? Aceasta cu atât mai mult cu cât însuşi autorul vorbeşte de un obiect de cult creştin descoperit la Brăila, ceea ce confirmă proliferarea creştinismului în zonă.

Nu în ultimul rând, remarcăm prezentarea detaliată a ocupaţiilor locuitorilor din Câmpia Brăilei, îndeosebi în sfera agriculturii, pe baza analizelor seminţelor carbonizate, realizate de Felicia Monah, descoperite în săpăturile arheologice, şi a datelor arheozoologice.

Desigur, volumul prezentat nu are pretenţia de a epuiza problematica originii şi evoluţiei oraşului medieval Brăila, viitoarele descoperiri arheologice şi documentare putând aduce noi date. El constituie o importantă contribuţie la istoria urbanismului medieval românesc. Considerăm că lucrarea de faţă poate fi socotită un exemplu pentru studierea aşezărilor urbane româneşti.

Vasile Cotiugă

NELU ZUGRAVU, *Erezii şi schisme la Dunărea Mijlocie şi de Jos în mileniul I*, Editura "Presa Bună", Iaşi, 1999, 161 p. + 2 hărţi

După ce în 1997 a publicat o masivă lucrare în care a tratat de pe poziţii teoretice, metodologice, bibliografice şi interpretative noi şi pe alocuri iconoclaste problematica istoriei religioase a spaţiului românesc în mileniul I (*Geneza creştinismului popular al românilor*, Institutul Român de Tracologie, Bibliotheca Thracologica XVIII, Bucureşti, 1997, 570 pag.), Nelu Zugravu a oferit recent o altă carte, în care analizează devianţele doctrinare (erezii) şi disciplinare (schisme) manifestate în aceeaşi perioadă la Dunărea Mijlocie şi de Jos. Subiectul nu a fost neglijat de istoriografia românească, dar tratarea lui s-a făcut parţial şi adesea părtinitor, mai ales în scrierile de orientare ecleziastică. Autorul şi-a structurat demersul pe patru secţiuni: I. *Erezii de orientare dualistă* (p. 19-44): gnosticismul (p. 19-36), paulicianismul (p. 37-40), bogomilismul (p. 41-44); II. *Erezii trinitare* (p. 45-83): arianismul (p. 45-76), erezia lui Photinus (p. 77-78), erezia lui Bonosus (p. 79-81), macedonismul (pneumatomahismul) (p. 82-83); III. *Erezii cristologice* (p. 85-113): nestorianismul (dioprosopismul) (p. 86-92), eutychianismul (monofizitismul) (p. 93-105), teopashitismul călugărilor scythi (p. 106-113); IV. *Schisme* (p. 115-132): schisma novaţienilor (p. 116-121), schisma audianilor (odianilor) (p. 122-126), Marea Schismă şi teritoriile dunărene (p. 127-132). Ele sunt precedate de *Abrevieri* (p. 7-11) şi *Introducere* (p. 13-17) şi urmate de *Concluzii* (p. 133-135) şi o foarte bogată *Bibliografie* (p. 137-161).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tratarea fenomenului eretic şi schismatic, problemă foarte delicată şi controversată, presupune, în primul rând, o cunoaştere cât mai profundă a literaturii teologice şi laice din mileniul I (scrieri ale Părinţilor Bisericii, istorii ecleziastice, acte conciliare, legislaţie imperială etc.) precum şi a realităţilor istorice şi confesionale din Imperiu, în speţă din regiunea dunăreană. În al doilea rând, ea necesită o lectură atentă a istoriografiei contemporane, foarte diversă în interpretarea cauzelor, amplorii şi consecinţelor abaterilor amintite. Lucrarea discutată aici face dovada că autorul îndeplineşte întocmai cele două condiţii; ea debordează de informaţie originară din izvoare sau din istoriografie[1], încît lectura îţi dă adesea impresia că Nelu Zugravu s-a străduit să spună tot ce se poate despre un subiect, să ofere cititorului maximum de indicaţii bibliografice şi să-l pregătească, astfel, pentru a recepta propriile sale nuanţe şi opinii formulate pe marginea aspectelor abordate. Indiscutabil, istoricul ieşean e un erudit.

Din bogata problematică a lucrării vom reţine doar câteva elemente, care, cel puţin în opinia noastră, constituie unele dintre aporturile originale ale lucrării la discuţia despre ereziile şi schismele manifestate în provinciile *Pannonia Secunda*, *Moesia Prima*, *Dacia Ripensis*, *Dardania*, *Dacia Mediterranea*, *Moesia Secunda*, *Scythia Minor* sau la nordul Dunării. Astfel, Nelu Zugravu, bazându-se pe scrierile creştine timpurii, în special Irineu de Lyon, îmbrăţişează fără ezitare opinia, reagreată de alţi cercetători, că gnosticismul veacurilor I-III, în ciuda eclectismului său, poate fi încadrat în rândurile fenomenului eretic creştin (p. 21-22). În legătură cu aceeaşi mişcare religioasă, menţionăm şi încercarea autorului de a depista cât mai precis sectele cărora au aparţinut purtătorii diverselor obiecte gnostice[2], reţinând opinia sa că pietrele de inel descoperite în locuri neprecizate din Transilvania care au inscripţiile ΠΙC/TIC şi CA/BA/W ar putea aparţine unor adepţi ai lui Valentinianus (p. 30-32). Foarte verosimilă ni se pare, de asemenea, demonstraţia autorului conform căreia bisericuţele de la Basarabi-Murfatlar (jud. Constanţa) (sec. X-XI) nu prezintă nici un element paulician (p. 39-40), infirmând, astfel, aprecierile făcute în acest sens de unii istorici. Cât priveşte bogomilismul, este de reţinut aserţiunea că unele morminte din Dobrogea, Moldova şi Basarabia datate înainte de întemierea statelor feudale ar putea aparţine unor adepţi ai acestei erezii dualiste (p. 43). Din paginile dedicate arianismului, interesante ni se par cele care discută „testamentul" lui Ulfila din *Dissertatio Maximini* (p. 63) şi *Credo*-ul arian (p. 74-75), cu ajutorul cărora autorul evidenţiază caracterul *constant arian* al profesiunii de credinţă împărtăşită de apostolului goţilor, rolul acestei mişcări eretice manifestate mai multe secole în spaţiul nord- şi sud-dunărean în dezvoltarea creştinismului de aici şi „ereditatea" ei în terminologia sărbătorii „Creatului", respectiv *Crăciun*. În ceea ce priveşte o altă erezie trinitară, cea a lui Bonosus, este de remarcat opinia conform căreia tijele din bronz având la unul dintre capete un porumbel iar la celălalt un inel descoperite în mai multe puncte de pe linia Dunării (Prahovo, Mokranjska Stena, Donje Butorke, Kladova – Iugoslavia; Sadovec, Krivina, Isarlâk, Pernik, Golem – Bulgaria; Igliţa, Căuniţa de Jos-„Cetate", Craiova-„Fântâna Obedeanu" etc. – România), considerate de unii arheologi drept „furci de tors pentru deget" (*Fingerkunkeln*), sunt, de fapt, obiecte aparţinând bonosiacilor (p. 80-81). Din capitolul dedicat schismelor, sunt de apreciat eforturile autorului de a valida o opinie mai veche a lui Jacques Zeiller, bazată în special pe informaţiilor lui Socrates Scolasticul, anume existenţa în *Scythia Minor*, cel puţin în veacul al V-lea, a unei Biserici novaţiene (p. 118-120). Mai mult, Nelu Zugravu crede că este

[1] Desigur că într-o lucrare de acest gen nu poate fi vorba de o valorificare exhaustivă a surselor. Totuşi, în ceea ce priveşte gnosticismul, de exemplu, ar fi trebuit amintite şi unele descoperiri din spaţiul provinciei *Pannonia* (*Savaria*: SEG, XXIX, 1057; AE, 1991, 1304; SEG, XL, 919; AE, 1996, 1221; *Brigetio*: SEG, XXIX, 1032; *Tricciana*: SEG, XXXV, 1076; locuri necunoscute: SEG, XXIX, 1036, 1037, 1062), *Dalmatia* (*Salona*: ILIug, III, 2245) şi *Thracia* (*Serdica*: SEG, XXXI, 659; locuri necunoscute: SEG, XXXI, 660, 661). De asemenea, pentru raporturile dintre comunităţile catolice şi cele eretice din *Dalmatia* sunt de amintit şi inscripţiile de la *Salona*-„Manastirine" (CIL, III, 9508; ILIug, III, 2393; 2496) şi *Tragurium* (AE, 1993, 1255).

[2] E de amintit aici şi opinia lui Zevin Rusu, după care o dovadă a prezenţei ophiţilor la *Tomis* ar putea s-o constituie şi cunoscuta reprezentare a şarpelui Glykon: Z. Rusu, *Der Kult der Schlange von Tomis*, în *Dacoromania*, 6, 1981-1982, p. 133-160.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

posibil că asemenea comunități schismatice să fi fost și în provincia *Moesia Secunda*, cum o arată amuleta de plumb în formă de T cu antroponimul Theopemptos (episcopul novațian de *Alexandria*) descoperită la *Sucidava* (Pârjoaia-Izvoarele, jud. Constanța) (p. 120). În sfârșit, istoricul ieșean consideră că declanșarea Marii Schisme a avut, printre cauze, și controversele dintre scaunul papal și cel constantinopolitan privitoare la jurisdicția asupra ținuturilor illyrice (p. 130-132).

Cristian Onel

DORU BĂDĂRĂ, *Tiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Brăila, Editura Istros, 1998.

Cartea și tiparul, subiecte fundamentale pentru istoria culturală, politică și religioasă a românilor, au încă multe fațete necunoscute și invită statornic la cercetare. Rezultatul unei asemenea tentații îl constituie cartea de față, care a fost, inițial, o teză de doctorat. Doru Bădără și-a fixat cercetarea asupra perioadei cuprinse între anii 1678 și 1716, adică de la mitropolitul Dosoftei, în Țara Moldovei, până la Antim Ivireanul, în Țara Românească. Din păcate, constatăm cu neplăcută surprindere că întreprinderea domniei sale este doar rodul unei lecturi superficiale mărginite la câteva colecții de izvoare și la o bibliografie de cultură generală, deși este cunoscut faptul că o cercetare serioasă asupra oricărui capitol al culturii românești din această perioadă nu poate fi întreprinsă fără o documentare serioasă și fără studiul documentelor de arhivă. În consecință, autorul a realizat numeroase construcții fanteziste, și care, fapt regretabil, au fost avizate de către conducătorul științific, profesorul Ștefan Ștefănescu.

Critica principală care i se poate aduce acestei cărți este aceea că, lipsindu-i fundamentul documentar, este construită pe baza unor premise false. Probabil din nevoia de originalitate, autorul respinge toate dobândirile istoriografice, înlocuindu-le cu aserțiuni bazate pe interpretări proprii ale izvoarelor documentare editate de cercetători anteriori. În cele ce urmează, nu vom analiza decât afirmațiile referitoare la problemele semnificative ale subiectului în discuție, trecând peste numeroasele aspecte minore ce ar necesita corecturi. Astfel, este respinsă ideea că "numai domnitorii (sic!) și structurile superioare ale Bisericii erau proprietari de tipografii" (p. 36). Pentru a-și justifica teoria, Dan Bădără afirmă că "în structura cheltuielilor legate de producția de carte, înființarea unei tipografii nu pare să fi atins valori foarte ridicate" (p. 57). Argumentele oferite sunt: corespondența mitropolitului Țării Moldovei cu patriarhul Moscovei conținând inventarul tipografiei primite de mitropolitul Dosoftei de la Moscova, în decembrie 1679, și cunoscutul text al patriarhului Dositei Notara, în care spune că i-a dat ieromonahului Mitrofan 60 de lei pentru construcția tipografiei de la mănăstirea Cetățuia. În primul caz, după ce, printr-o metodă proprie însumează monede diferite, Doru Bădără face echivalențe monetare imaginare, pe baza datelor din dicționarul *Instituțiilor feudale din Țările Române* (coord. Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, București, 1988). Pe de altă parte, prin această ipoteză, autorul trădează faptul că nu cunoaște evoluția tiparului din Țara Moldovei. Dacă nu ar fi așa, atunci ar fi constatat că în lucrarea lui Petre P. Panaitescu, *Petru Movilă. Studii*, București, 1996 (pe care o citează la bibliografie), la p. 70, se spune că domnul Vasile Lupu, doar pentru câteva garnituri de litere procurate de la Lwov, a fost nevoit să acopere biserica Frăției Ortodoxe de acolo cu plumb. Or, această investigație, cu siguranță că era la îndemâna oricărui meșter tipograf. În cel de-al doilea caz, constatăm că Doru Bădără a ignorat bibliografia subiectului, necunoscând faptul că suma menționată de patriarhul Dositei Notara a fost redată în mod diferit de mai mulți cercetători, discutată și stabilită la 600 de lei, mult mai veridică. Lăsând la o parte sumele enunțate, echivalarea unor monede din 1679 din Rusia, cu altele din 1711 din Țara Românească, cu o aproximare de 199-240 (p. 55), este inacceptabilă într-o carte de nivel științific. Lăsând la o parte metoda de calcul, admitem împreună cu ajutorul că "aceste sume <necesare pentru instalarea unei tipografii> erau perfect accesibile lui Constantin Brâncoveanul" (p. 56), dar, categoric, nu mai putem accepta și că erau la îndemâna oricărui tipograf. Așa s-ar explica faptul că la mănăstirea Snagov au funcționat succesiv o tipografie domnească și una particulară (a lui Antim Ivireanul, care ar fi fost proprietar de tipografie; p. 58). Într-o altă parte a lucrării, se opinează chiar că tipografia condusă de Antim Ivireanul la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Snagov ar fi fost "prima tipografie înființată din inițiativă privată" în Țările Române, "proprietatea particulară" asupra acesteia fiind certă (p. 115). Mai mult, se afirmă că lui Antim Ivireanul "nu îi erau deloc străine aspectele referitoare la profiturile realizate din activitatea tipografică" (p. 115) și că tipografiile, în general, nu erau "străine de noțiunile de eficiență și câștig" (?) (140). Analizând pe rând aceste afirmații, credem că Antim Ivireanul nu a putut fi proprietar de tipografie *stricto sensu*, deoarece, cleric fiind, se supunea unor reguli diferite de cele laice, condiția sa de cleric nepermițându-i să dețină avere personală și cu atât mai puțin să practice un meșteșug în mod similar unui laic. Așadar, el nu a făcut investiții în nume propriu, ci în calitate de reprezentant al instituției eclesiastice. Dan Bădără nesocotește constatarea cercetătorilor cărții și tiparului românesc că, până la mijlocul secolului al XVIII-lea, aspectul economic a lipsit din activitatea tipografică, predominant fiind *programul politico-religios de apărare a ortodoxiei*. Chiar și după această dată, activitatea tipografică a păstrat o semnificație spirituală importantă. La începutul secolului al XIX-lea, la mănăstirea Neamț, meșterii tipografi-monahi considerau că fac "ascultări călugărești" prin exercitarea meșteșugului tipografic. Prin urmare, tipografia din Țările Române, în perioada cercetată în lucrarea de față, nu putea avea atributele unui meșteșug laic. Așa se explică, în bună măsură, lipsa organizării profesionale a tipografilor în bresle, precum și a cenzurii civile. Ținând seama de aceste considerente, credem că interpretarea corectă este aceea că Antim Ivireanul a înființat și a dispus de ateliere aparținând așezămintelor eclesiastice în care a trăit, fiind absurdă afirmația că tipografia de la mănăstirea Snagov "devenise, din domnească, proprietate a tipografului, fie el chiar egumen" (p. 59). Admițând că unele ateliere tipografice au fost înființate prin contribuția financiară a Domnilor sau a Mitropoliților, Doru Bădără, dovedind necunoașterea mecanismelor social-economice ale epocii, spune că "o investiție semnificativă în vechea tipografie" putea "să-i confere investitorului drepturi depline de proprietate" (p. 63). Simplul fapt că Antim Ivireanul a reparat o instalație tipografică, nu i-a conferit și titlul de proprietate asupra ei. Presupunerea unui "proces invers <care> se va produce în cazul tipografiei fondate de mitropolitul Varlaam, care, după 9 ani de existență, în 1687, va deveni tipografie domnească" (p. 59), este, de asemenea, ruptă de realitate (uzura materialului ar fi determinat intervenția domnului Șerban Cantacuzino, care devine astfel proprietar!). În întreaga perioadă cercetată și până târziu, în secolul al XIX-lea, în Țările Române proprietatea a avut un regim bine reglementat, pe care Doru Bădără nu îl cunoaște.

Altă plăsmuire este afirmația referitoare la *închirierea* atelierului tipografic (p. 196) de oricare doritor cu dare de mână. Faptul că meșterii tipografi preluau atelierul pe bază de inventar și că la acoperirea cheltuielilor necesare imprimării unor cărți participau și alte persoane în afara Domnului și a Mitropolitului, nu înseamnă că atelierul tipografic era închiriat. În Țările Române, în secolele XVII-XVIII, nu au existat meșteșuguri de închiriat (arenda este o practică mult mai târzie, specifică perioadei capitaliste).

Valorificându-și propriile fantezii, Doru Bădără ajunge la concluzia că în activitatea tipografică din Țările Române *nu a existat nici un fel de monopol*. "Inițiativa înființării unei tipografii putea aparține unui tipograf, fie chiar și deținător al unei mici demnități (sic!) monahale, cum în aceeași ordine de idei, trebuie să reținem și posibilitatea ca și un străin, Dositei patriarhul Ierusalimului, să înființeze o tipografie în Moldova, tipografie care să rămână în continuare proprietatea unei instituții străine, Patriarhia Ierusalimului" (p. 59-60). Repetând cu obstinație acest lucru în cuprinsul a diverse pagini (68 – pentru tipografia de la mănăstirea Antim din București, 89 – cazul tipografiei de la mănăstirea Cetățuia de lângă Iași, 160 și 194), autorul demonstrează că nu cunoaște aspectul esențial al problemei propuse spre cercetare, și anume că, încă din momentul apariției sale în Țările Române, tipografia s-a aflat sub controlul instituțiilor centrale, Domnia și Biserica. De fapt, tiparul a funcționat în Țările Române în secolul al XVII-lea și în prima jumătate a celui de-al XVIII-lea pentru a susține rezistența statului și a bisericii ortodoxe în fața atacurilor ideologice ale Reformei și catolicismului. Nu întâmplător, toate atelierele tipografice au funcționat pe lângă centrele mitropolitane, episcopale sau în mănăstirile cu puternică viață culturală, sub directa supraveghere fie a Domnului, fie a unui înalt ierarh, iar tipografii au fost, în marea lor majoritate, clerici. Dubla subordonare a tipografiei atât față de Domnie, cât și față de Biserică, explică titulatura atelierelor, care, deși funcționează în incinta așezămintelor eclesiastice, se numesc uneori "a Mitropoliei" sau "a Episcopiei", iar alteori

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

"domnească", în funcţie de predominarea temporară a unuia sau altuia dintre cei doi factori. Monopolul autorităţilor asupra activităţii tipografice a fost evident şi în Transilvania. Din cauză că religia ortodoxă era doar tolerată, activitatea tipografică în limba română s-a desfăşurat cu numeroase piedici, iar de la impunerea unirii religioase cu Biserica Romei, la începutul secolului al XVII-lea şi până la înfiinţarea tipografiei de la Blaj, activitatea tipografică a încetat. De la mijlocul secolului al XVIII-lea, monopolul autorităţilor habsburgice asupra tipografiei din Transilvania s-a manifestat prin emiterea unor edicte imperiale (în 1746, 1768 şi 1770) care interziceau pătrunderea cărţilor tipărite în Ţările Române. De altfel, având în vedere caracterul predominant religios al culturii în epocă, aspectul a fost caracteristic întregii zone sud-est europene şi orientale. Deşi sultanii nu s-au amestecat în viaţa religioasă a popoarelor aflate sub stăpânire otomană, totuşi, activitatea tipografică nu a fost permisă pe teritoriul Imperiului Otoman, la originea interzicerii activităţii tipografice aflându-se preceptele Coranului. Din acest motiv, creştinii ortodocşi din Imperiul Otoman nu au avut tipar propriu până în secolul al XIX-lea, popoarele grec, bulgar şi arab fiind nevoite să-şi procure cărţile necesare cultului din centre tipografice exterioare Imperiului (Veneţia, Viena şi, nu în ultimul rând, Ţările Române).

Din cauza necunoaşterii subiectului abordat şi a structurilor medievale, Dan Bădără cade în capcana unor contradicţii. Astfel, în ciuda susţinerii tezei lipsei monopolului, el admite că "tiparul din Ţările Române nu serveşte nişte comenzi culturale obişnuite ci nişte comandamente de maximă importanţă", care "vizau apărarea identităţii şi unităţii spirituale, care, în cazul românilor, se identifica cu cea a neamului", "după un adevărat program elaborat şi susţinut atât de puterea politică, cât şi de ierarhia ecleziastică" (p. 30). Lăsând la o parte limbajul bombastic (caracteristic întregii cărţi), subliniem doar contradicţia, deoarece, abia în cazul în care ar fi răspuns unor "comenzi culturale obişnuite", tiparul s-ar fi aflat în afara oricărui monopol. De asemenea, se afirmă că "tipografiile erau fie proprietate domnească, fie proprietate bisericească" (p. 108), fără să se explice cum era posibilă existenţa unei proprietăţi exclusive în lipsa monopolului. Deşi, după cum am arătat, autorul susţine că investiţia într-o tipografie era perfect accesibilă oricărei persoane, laic sau cleric particular, dispunând de un anumit venit, la p. 140 el spune însă că tipografia era "foarte costisitoare". La fel, într-un loc afirmă că tipografia era un "meşteşug bisericesc" (p. 133), iar în altul că era un "meşteşug prin excelenţă orăşenesc" (p. 195). Fără a adânci subiectul, menţionăm doar că simplul fapt că funcţiona în biserici şi mănăstiri *din oraşe*, nu îi conferă tipografiei caracterul de meşteşug orăşenesc, şi că, în epoca în discuţie, era un meşteşug bisericesc. De fapt, cheltuielile băneşti mari presupuse de funcţionarea tipografiilor au făcut ca acestea să nu poată fi înfiinţate decât de cele două instituţii bogate şi puternice ale ţării, Domnia şi Biserica. În mărimea investiţiilor necesare funcţionării unei tipografii se află şi una din explicaţiile preţurilor mari ale cărţilor tipărite, atât în întreaga perioadă cercetată, cât şi ulterior, până târziu, în secolul XIX.

În carte mai există câteva construcţii ipotetice generate de neînţelegerea izvoarelor. Cea mai elocventă se referă la plata tipografilor. Pornind de la textul *Tocmelii tipografilor* bucureşteni din 1747, conform căreia tipograful era plătit cu 3 taleri pe zi pentru lucrul unei coale, Dan Bădără face câteva calcule curioase, în urma cărora obţine o sumă de bani neverosimilă (p. 56). Realizând, totuşi, lipsa de logică a ipotezei o va respinge, dar, credem noi, interpretarea propusă este tot eronată. Tipograful primea 3 taleri pe zi, nu pentru culegerea textului unei coli tipografice, ci pentru imprimarea acesteia în numărul de exemplare presupus de tirajul ediţiei.

Dincolo de aceste erori majore, lucrării lui Dan Bădără i se mai pot face numeroase alte reproşuri de mai mică importanţă. În primul rând, deşi, la prima vedere, structura lucrării pare a fi logică, pe măsură ce lectura avansează, se constată o tratare haotică a subiectului. Astfel, activitatea lui Antim Ivireanul este analizată din nu mai puţin de şapte puncte de vedere, în tot atâtea locuri din carte. Lipsei de stăpânire a domeniului i se datorează subcapitolele referitoare la "ispravnicii de carte" şi la "purtătorii de grijă ai tipografiei", care aveau una şi aceeaşi atribuţie, precum şi încadrarea domnilor Ţărilor Române (Gh. Duca, Şerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu) în aceste categorii, ori la "alţi truditori ai tiparului". Oricât de frumos ar părea, domnii Ţărilor Române nu au fost tipografi!

Istoria constituie un domeniu generos de cercetare şi oferă posibilităţi de afirmare numeroase, dar nu este obligatoriu ca fiecare lucrare nou apărută să conţină neapărat informaţii sau ipoteze

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

originale. Credem că este foarte bine şi atunci când se reuşeşte doar confirmarea sau consolidarea celor deja cunoscute. Cartea lui Doru Bădără îl arată ca fiind un amator şi este regretabil că ea a ajuns să vadă lumina tiparului în această formă, ce nu serveşte în nici un fel cercetarea ştiinţifică, ci sporeşte doar balastul istoriografic.

Elena Chiaburu

CHRISTO DIMITROV, *Bălgaro-ungarski otnošenija prez srednovekovieto*, Akademično Izdatelstvo, Prof. Marin Drinov, Sofija 1998. 423 p., 4 hărţi. (Relaţiile bulgaro-maghiare în evul mediu).

Cartea lui Christo Dimitrov, apărută acum doi ani la editura academică Marin Drinov din Sofia, vine să reconfirme, dacă mai era nevoie, interesul constant al istoricilor din estul Europei pentru problematica relaţiilor internaţionale: raporturile româno-ungare, bulgaro-sârbe, greco (bizantino)-turce (otomane), ruso-polone etc. câştigându-şi de mai mult timp întâietatea în preferinţele cercetătorilor din această parte a continentului. Aceasta cu atât mai mult cu cât subiectul s-a adaptat mereu comenzilor sociale şi politice, fie că ne gândim la epoca genezei şi afirmării naţionale, la perioada interbelică, la faza „democraţiilor populare" sau la anii de după 1990.

În acest sens, nu puteau să constituie o excepţie nici relaţiile dintre bulgari şi maghiari, mai ales pentru evul mediu, când cele două popoare au intrat puternic în contact şi au jucat roluri importante pe scena politică sud-est europeană. Astfel, subiectul a fost abordat fie direct, în mai multe studii, fie tangenţial, în lucrări de o deschidere mai largă, printre autori aflându-se nume importante, atât din cele două ţări cât şi din istoriografia străină: D. Angelov, Iv. Božilov, V. Gjuzelev, Iv. Dujčev, Gy. Györffy, Gy. Moravcsik, F. Makk, I. Boba, Ş. Papacostea, D.M. Nicol, M. Balard, D. Obolensky, St. Runciman etc. O lucrare de sinteză, care să cuprindă întreaga problematică a raporturilor dintre bulgari şi maghiari, de la apariţia lor în izvoarele scrise şi până la intrarea sub conul de umbră al Imperiului otoman, se lăsa însă tot mai mult aşteptată.

Christo Dimitrov şi-a structurat lucrarea pornind de la etapele de referinţă din istoria Bulgariei medievale. Acest lucru poate fi constatat, de altfel, şi în urma survolării cuprinsului: I. *Bălgarite i ugorskite plemena do IX v.* (Bulgarii şi triburile ugrice până în secolul IX), p. 11-20; II. *Madžarite kato săsedi na Dunavska Bălgarija prez IX v.* (Maghiarii ca vecini ai Bulgariei dunărene în secolul IX), p. 21-43; III. *Ungarskijat faktor v politikata na car Simeon ot načaloto na X v.* (Factorul maghiar în politica ţarului Simeon la începutul secolului X), p. 44-70; IV. *Bălgari i madžari prez perioda 927-1019 g.* (Bulgarii şi maghiarii în anii 927-1019), p. 71-92; V. *Ungarija i bălgarskite zemi pod vizantijska vlast prez XI-XII v.* (Ungaria şi teritoriile bulgare sub dominaţie bizantină în secolele XI-XII), p. 93-109; VI. *Roljata na madžarite pri văstanovjavaneto na bălgarskata dăržava (ot 80-te godini na XII v. do 1218 g.)* (Rolul maghiarilor în refacerea statului bulgar. Din anii '80 ai secolului XII până la 1218), p. 110-131; VII. *Političeski i dinastičeski săjuz (1218-1246)* (Uniunea politică şi dinastică. 1218-1246), p. 132-152 ; VIII. *Ungarija i vătrešnata kriza v Bălgarija (1246-1272)* (Ungaria şi criza internă din Bulgaria. 1246-1272), p. 153-190; IX. *Ravnovesie na silite (ot 1272 g. do sredata na XIV v.)* (Echilibru de forţă între puteri. De la 1272 până la mijlocul secolului XIV), p. 191-231; X. *Natiskăt na madžarite srešču Bălgarija prez vtorata polovina na XIV v.*; (Presiunea maghiarilor asupra Bulgariei în a doua jumătate a secolului XIV), p. 232-260; XI. *Roljata na Ungarija v opitite za văztanovjavaneto na bălgarskata dăržavnost prez părvata polovina na XV v.* (Rolul maghiarilor în tentativele de refacere a statului bulgar în prima jumătate a secolului XV), p. 261-290. Alături de partea de bază, volumul mai conţine o *Introducere* (p. 5-10); un capitol suplimentar *Madžari v Sofijsko i svedenijata na Kremikovskija nadpis ot kraja na XVI v.* (Maghiarii din regiunea Sofiei şi informaţiile din inscripţia de la Kremikovci), p. 291-301; o *Listă bibliografică* (p. 302-331); un *Indice de nume* (p. 332-351); un *Rezumat* în limbile maghiară şi germană (p. 252-415) şi patru hărţi anexate.

Pentru istoriografia bulgară, volumul este un câştig evident. Folosind unele izvoare mai puţin valorificate, graţie şi unui stagiu de documentare la Viena, Christo Dimitrov a putut ataca mai multe

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aspecte controversate ale temei. În acest fel, el a reuşit să aducă un şir întreg de clarificări – terminologice, factologice, cronologice etc. – aruncând, în consecinţă, o lumină nouă asupra locului bulgarilor în relaţiile internaţionale din sud-estul Europei, până la mijlocul secolului XV. Sintetizând, am aminti, aici, doar câteva dintre problemele importante: cele dintâi contacte dintre bulgari şi maghiari şi aşezarea acestora din urmă în Câmpia Panonică; ungurii şi dispariţia primului ţarat bulgar; rolul regatului arpadin în refacerea statalităţii bulgare; Ungaria şi alianţa dintre Asăneşti şi papalitate; factorul bulgar în instalarea dinastiei angevine; relaţiile dintre bulgari şi maghiari în contextul ascensiunii otomane etc.

Alături de discutarea unor aspecte puţin cunoscute din istoria relaţiilor bulgaro-maghiare, lucrarea lui Christo Dimitrov este interesantă şi din perspectivă metodologică şi conceptuală. Astfel, în urma unei lecturi atente a textului, se poate surprinde tendinţa autorului de a părăsi schemele determinismului structural marxist şi abordările etnocentriste – apropiate încă unei bune părţi a istoricilor din fostele ţări socialiste –, chiar dacă anumite formulări de acest gen îşi mai fac simţită prezenţa: „în ciuda unor mari pierderi materiale şi umane ţin timpul dominaţiei bizantine de după 1018ţ, regiunile Belgrad, Braničevo, Niš şi Vidin şi-au conservat caracterul bulgar, devenind, în mod firesc, la sfârşitul secolului XII, parte integrantă a statului bulgar refăcut" (p. 104-105); „societatea bulgară era divizată în două tabere antagonice" (p. 145); „singura putere adevărată din sud-estul european, regatul maghiar al lui Ludovic cel Mare şde Anjouţ, obsedată de dorinţa de a recuceri teritoriile sudice limitrofe, nu a fost capabilă să recunoască marele pericol ce venea din partea turcilor" (p. 233); „în politica 'celor trei Bulgarii' din anii '80 ai secolului XIV se pot desprinde câteva elemente comune: pe de o parte, impunerea vasalităţii faţă de turci, pe de altă parte, pasivitatea în iniţierea şi organizarea (spre deosebire de activitatea sârbilor) unei alianţe comune creştine antiturceşti..." (p. 244). Aceste şi alte formulări similare indică asupra unei implicări afective a autorului în receptarea şi interpretarea surselor, lipsa echidistanţei conducând şi la unele concluzii insuficient sprijinite documentar. A se vedea, în acest sens, presupusa stăpânire bulgară, până în prima jumătate a secolului X, asupra celei mai mari părţi „a Dunării Mijlocii şi a bazinului carpatic" (p. 44-64); includerea fără o bază documentară solidă a unor populaţii din nordul pontic (sec. IX, p. 21-29) şi din zonele limitrofe oraşelor Belgrad, Braničevo şi Niš (sec. XII, p. 98-104) în „marea masă etnică bulgară"; exagerarea dimensiunii revoltelor antiotomane de la începutul secolului XV (p. 261-279) etc.

Chiar şi cu aceste observaţii de fond sau altele ce ţin de redactarea textului (o mai bună îngrijire ar fi meritat, de pildă, rezumatul în limba germană), lucrarea lui Christo Dimitrov rămâne o contribuţie importantă pentru cunoaşterea locului bulgarilor în relaţiile internaţionale din sud-estul Europei în evul mediu.

Flavius Solomon

GLENN E. TORREY, *Romania and World War I. A Collection of Studies*, Iaşi, Oxford, Portland, The Center for Romanian Studies, 1999, 392 p.

Despre Primul Război Mondial se scrie de peste opt deceniii, dar încă multe detalii sau chiar componente faptice importante – pentru a nu mai vorbi despre interpretările şi concluziile deformante –, au rămas netratate sau abordate parţial, deci neexplicate şi plasate aleatoriu. În plus, nu s-a renunţat la judecarea unor momente numai în funcţie de interese zonale, circumstanţă care a permanentizat denaturări capabile să genereze controverse, acuzaţii şi atitudini exclusiviste, ce compromit şi chiar exclud discutarea unui eveniment de dimensiuni universale într-o manieră care să permită o examinare globală, urmată de elucidări de ansamblu, generalizatoare. Multe surse informative continuă a fi, surprinzător, tăinuite ori neluate în seamă, ipostază evidenţiată şi de lipsa unor corpusuri naţionale de documente, fără de care *Istoria Primului Război Mondial* nu va putea fi scrisă vreodată. Astăzi, când perspectiva temporală ne permite definitivarea unui capitol esenţial al istoriei lumii, căutările mai continuă încă, însoţite fiind, nu o dată, de abandonări nejustificate, de afirmaţii fanteziste şi de încercări de mistificare, reclamate, chipurile, de necesitatea unor reexaminări ce fac

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

posibilă evidenţierea adevărului. Lipsesc lucrurile analitice şi, înainte de toate, lipseşte o bibliografie integrală a războiului din 1914-1918. Aşa se explică, desigur, apariţia unor monografii cu pretenţii exhaustiviste, precum cea a studiosului englez Martin Gilbert, intitulată *The First World War. The Complete History*, unde România nu este citată măcar, după cum ne avertizează istoricul american Sherman David Spector, deconcertat de o asemenea "eroare".

Având în vedere aceste consideraţii generale, putem afirma, întru totul justificat, că publicarea volumului *Romania and World War I. A Collection of Studies* (Iaşi, Oxford, Portland, The Center for Romanian Studies, 1999, 392 p.), semnat de cunoscutul istoric american Glenn E. Torrey, este întrutotul oportună pentru istoriografia română îndeosebi, dar nu numai. Aşa cum suntem avertizaţi de subtitlul volumului, avem de a face cu o culegere de studii de autor, dar nu una cu caracter miscelaneu, întrucât fiecare pagină este consacrată conflagraţiei încheiate în noiembrie 1918. Nu ştim dacă studiile adunate în această carte au fost scrise după un plan anume, care se regăseşte, eventual, în sumar, însă publicarea lor împreună lasă a se întrevedea intenţia autorului de a investiga totalitatea aspectelor pe care le incumbă participarea României la Primul Război Mondial. Din *Prefaţa* care introduce posibilul cititor în materia cărţii, aflăm că autorul ei a "primit cu bucurie ocazia de a face mai accesibile aceste studii de istorie diplomatică şi militară românească din timpul Primului Război Mondial. Ele reprezintă rezultatul cercetărilor în arhivele din România şi în arhivele din ţările mai însemnate, care au fost aliatele şi inamicele ei din 1914 până în 1919". Investigaţiile documentare la care se referă Glenn E. Torrey, Profesor la Emporia State University, au fost începute în 1961, ca bursier al Fulbright Commission şi al International Research and Exchanges Board. Interesul pentru studierea Primului Război Mondial i-a fost insuflat de Profesorul Gordon Wright, iar orientarea către cercetarea trecutului românesc i-o datorează Profesorului Charles Jelavich, un prestigios românist.

Fiecare dintre cele 19 capitole ale cărţii reprezintă un studiu publicat între 1966 şi 1997, în reviste şi volume editate în S.U.A., România, Anglia, Germania şi Olanda. Primul – *România şi beligeranţii, 1914-1916* – a fost consacrat evoluţiei raporturilor intervenite între Bucureşti şi ţările deja intrate în război, după declanşarea conflictului militar şi până în momentul implicării României în desfăşurarea ostilităţilor. Înainte de toate, însă, autorul explică schimbările de atitudine afişate de România până în 1914, care au prefaţat reorientarea sa diplomatică. Rusofobia tradiţională, consideră Profesorul Glenn E. Torrey, a ajuns să se estompeze în deceniul antebelic, permiţând o apropiere de Antanta, însoţită, bineînţeles, de o explozie austrofobă. Luând în discuţie tratatele încheiate de România în intervalul avut în vedere, istoricul american a acordat o atenţie aparte circumstanţelor în care au fost ele definitivate şi implicaţiilor lor asupra raporturilor internaţionale ale României, conchizând că intrarea acesteia în război, în august 1916, a fost logică. Cu acest studiu, autorul a intenţionat, aşa cum mărturiseşte de altfel, să provoace o investigaţie sistematică a temei.

Iredentism şi diplomaţie. Puterile Centrale şi România, august-noiembrie 1914, al doilea capitol al cărţii, deschide analiza metodică a problemelor circumscrise titlului lucrării. Opinia autorului este aceea că România, adică o importantă naţiune balcanică (din punct de vedere strategic), a provocat Puterilor Centrale, în primele luni ale războiului, cele mai grave îngrijorări. Dar şi invers. Discutând despre ascensiunea iredentismului românilor din Transilvania, Domnia sa remarcă faptul că "«maghiarizarea» a fost vexatorie şi în mod flagrant injustă, aşa cum chiar istoricii maghiari sunt dispuşi să admită în prezent". Plecând de la dorinţa românilor de abolire a stăpânirii străine, dl Ghenn E. Torrey trece în revistă eforturile lor diplomatice, pentru a releva că după al Doilea Război Balcanic, "o schimbare în orientarea României a devenit cu claritate evidentă". După opinia sa, intervalul august-noiembrie 1914 a fost unul decisiv pentru diplomaţia românească din anii războiului.

Un moment important al excursului întreprins de Profesorul Torrey a fost acela reprezentat de *Convenţia româno-italiană din 23 septembrie 1914*. Izbucnirea Primului Război Mondial, constată Domnia sa, a contribuit la evidenţierea intereselor comune ale celor două ţări latine, a căror soluţionare pleca de la idealuri reciproce. Ca membre ale Triplei Alianţe, ambele ţări se vedeau puse în situaţia de a renunţa la vechea diplomaţie, în favoarea aspiraţiilor lor naţionale. În acest deziderat trebuie căutate punctele de plecare ale convenţiei româno-italiene, negocierile ei, cadrul semnării etc. Personajele principale ale acestei înţelegeri au fost San Giuliano, şeful diplomaţiei italiene, şi Ion I.C.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Brătianu, "un politician inteligent şi un practician cu iniţiativă al *Realpolitik*". Nu lipsesc, desigur, consideraţiile privitoare la discuţiile care au premers semnarea convenţiei, la 23 septembrie 1914, conţinutul şi semnificaţiile ei etc.

Decizia României de a interveni: Brătianu şi Antanta, iunie-iulie 1916 este cel de-al patrulea studiu inclus în sumarul volumului, care ne previne, din chiar prima frază, că "în seara de 4 iulie 1916, premierul român Ion I.C. Brătianu l-a primit pe ministrul francez Jean-Camille Blondel şi i-a declarat: "«Sunt pregătit să semnez imediat o convenţie militară ale cărei detalii necesită a fi discutate»". Acest verdict punea capăt, consideră autorul, unei prelungite stări de indecizie, în timpul căreia s-au derulat multe şi dificile negocieri. Fără a lăsa să se înţeleagă că România şi-a însuşit ipostaza de ţară beligerantă ca urmare a presiunilor antantiste, dl Glenn E. Torrey a reconstituit atmosfera ce a precedat angajarea în război a Bucureştilor etc.

Următorul capitol a fost rezervat discutării interacţiunii dintre compania României în Transilvania şi ofensiva generalului Sarrail, preconizată a începe la Salonic, în august 1916. Autorul explică importanţa acestei ofensive pentru România, cauzele eşuării şi transformării ei în "l'affaire Sarrail", apreciind că vina nereuşitei nu aparţine, în primul rând, generalului francez, ci premierului român şi mai ales guvernelor din Anglia şi Franţa, care nu au înţeles natura şi scopul unei acţiuni militare distincte. O atenţie aparte a fost rezervată, apoi, strategiei adoptate de România în momentul implicării ei nemijlocite în "the short war illusion", cum îl numea, printre alţii, L.L. Farrar.

Un loc important în economia lucrării îl ocupă capitolul intitulat *Antanta şi campania românească din 1916*. Profesorul Glenn E. Torrey arată că România s-a alăturat Antentei cu speranţa că îşi va realiza repede "idealul naţional" şi de aceea a ocupat şi anexat Transilvania şi Bucovina, două provincii austro-ungare. Gestul României de a se alătura Aliaţilor a provocat consternarea centraliştilor, astfel încât, aşa cum scria un istoric german, citat de autor, vestea "a căzut ca o bombă. Wilhelm II şi-a pierdut complet capul, a declarat, în sfârşit, războiul pierdut şi a crezut că trebuie să cerem pacea". Convingerea dlui Torrey este aceea că înfrângerea României s-a datorat nepregătirii şi inexperienţei armatei sale, precum şi uriaşelor lipsuri din domeniul materialelor de război. După ce i-a surprins pe toţi, eşecul campaniei româneşti s-a transformat într-un duel de acuzaţii reciproce, proferate de România şi Aliaţi. Atent la planul de operaţii român, la influenţa Antantei asupra acestuia, la atitudinea Rusiei faţă de campania transcarpatică şi la obligaţiile pe care şi le-a asumat Petersburgul faţă de Bucureşti, autorul concluzionează că nereuşita ofensivei româneşti a reprezentat, până într-un punct, o nereuşită a Aliaţilor, dar că vina principală o poartă factorii de decizie bucureşteni. Acelaşi subiect, dar examinat dintr-o altă perspectivă, face obiectul următorului capitol (*Campania românească din 1916: Impactul ei asupra beligeranţilor*).

Anii angajării, 1916-1918 este un studiu dedicat intrării României în Primul Război Mondial, dar mai întâi implicării lui Ion I.C. Brătianu în conducerea ţării sale, între 1916 şi 1918. Aflat în fruntea guvernului, din ianuarie 1914 şi până în februarie 1918, liderul Partidului Naţional Liberal a jucat un rol cheie în desfăşurarea evenimentelor militare consumate în acel interval. Diplomat subtil şi politician versat, el a condus în aşa fel România încât oamenii de stat adunaţi la Paris au recunoscut dreptatea idealului Românesc şi deci exigenţa realizării statului naţiune. Aceeaşi temă a fost abordată şi în capitolele: *Indiferenţă şi neîncredere: Colaborarea ruso-română în campania din 1916. Rusia, România şi Franţa: Reorganizarea frontului român, 1916-1917; Răscumpărarea unei armate: Campania românească din 1917; România abandonează războiul: Decizia de a semna un armistiţiu, decembrie 1917; Sfârşitul ostilităţilor pe frontul român: Negocierile armistiţiului de la Focşani, 7-9 decembrie 1917* şi *România, Franţa şi Basarabia, 1917-1918*. Fiecare dintre aceste studii încearcă să clarifice diverse aspecte ale prezenţei româneşti printre ţările decise a pune capăt tendinţelor hegemonice afişate cu prezumţie de Berlin şi Viena. Este urmărită nu numai participarea propriu-zisă la luptele purtate pe teritoriul României sau al Imperiului bicefal, dar şi raporturile diplomatice ale Bucureştilor, negocierile armistiţiului etc., creionându-se, în final, un tablou complex al evenimentelor militare, politice şi diplomatice petrecute în anii 1916-1918 în România.

Ultimul capitol a fost rezervat *Intervenţiei româneşti în Ungaria, 1919*, un subiect luat în studiu doar conjunctural de istoriografia română în anii comunismului. Fără intenţia unei tratări

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

exhaustive, Profesorul Glenn E. Torrey readuce, mai întâi, în actualitate (1988), un moment "uitat" al sfârşitului celui de-al doilea deceniu al secolului XX. Interesante sunt nu numai opiniile sale despre intervenţia României în Ungaria, ci şi informaţiile la care a apelat, multe dintre ele străine cercetătorului român şi nu doar înainte de 1990. Volumul se încheie cu un util *Indice de nume*, care întregeşte sumarul, conferindu-i atributele reclamate, îndeobşte, de o monografie.

Specialist remarcabil al Primului Război Mondial şi al istoriei României în anii acestuia, dl Glenn E. Torrey a realizat această carte abordând totul dinspre general spre regional, încadrând perfect participarea României la Primul Război Mondial în evoluţia de ansamblu a unui conflict militar care a schimbat harta Europei.

În cazul în care cineva ar căuta să impute ceva volumului, ar putea obiecta unele repetiţii, limitele documentare caracteristice unui timp anume, indulgenţa faţă de istoriografia română comunistă şi eventualele preferinţe subiective, care se repercutează asupra continuităţii şi a echilibrului unui excurs subsumat unei teme majore a istoriei secolului XX.

Gheorghe I. Florescu

WALTER M. BACON, Jr., *Nicolae Titulescu şi politica externă a României. 1933-1934*, Cuvânt înainte de Valeriu Florin Dobrinescu şi Kurt W. Treptow, Iaşi, Editura Institutul European, 1999, 320 p.

Despre N. Titulescu s-a scris mult, însă puţin valoros, atât ca volum, cât şi, îndeosebi, ca interpretare. Diplomatul a murit, aşa cum se ştie, atunci când cea de-a doua conflagraţie mondială era în plină desfăşurare, circumstanţă care s-a repercutat asupra posterităţii titulesciene. În afara unui op cu caracter memorialistic, datorat lui Barbu Brănişteanu (1945), şi a unor articole convenţionale, el părea a fi fost uitat de contemporanii săi, o uitare situaţională, desigur, impusă de război mai târziu şi de schimbările politice intervenite după încheierea acestuia. Abia după un sfert de secol de la dispariţia sa prea timpurie, a fost publicată o monografie *Nicolae Titulescu*, semnată de Ion M. Oprea. Apoi, surprinzător în aparenţă, N. Titulescu a devenit "numele" despre care s-a scris mult şi oricând. "Campania" – căci aşa pare astăzi – declanşată după 1965 a creat falsa impresie că istoriografia română intrase, în sfârşit, într-o zodie favorabilă. Din nefericire, însă, doar "subiectul Titulescu" putea fi abordat de oricine şi, aparent, fără vreo restricţie ideologică. Profitând de această pretinsă deschidere, istoricii, juriştii, economiştii, diplomaţii, politicienii etc. s-au grăbit să spună ceva în legătură cu acela despre care puteau, în sfârşit, să scrie. Bucuria de a se referi şi la altcineva decât la cei care nu fuseseră incluşi pe listele "interzişilor" a făcut ca studioşii implicaţi în restituirea marelui diplomat să accepte rigorile grilei interpretative impuse de autorităţile comuniste. Cu timpul, "sensul unic" în care trebuia să se scrie a ajuns un element consubstanţial al practicii istoriografice româneşti, după ce a fost anevoie acceptat la început, deprins mai târziu, pentru ca la un moment dat să devină greu sesizabil, deci implicit.

"Deschiderea" istoriografică intervenită atunci a fost una dirijată şi parţială, delimitată de "jaloane" politice. "Etichetele" aplicate unor oameni de stat, istorici, literaţi, scriitori, diplomaţi etc., nu numai că nu fuseseră înlocuite, dar nu se acceptase nici măcar o ameliorare de faţadă. Nu se putea scrie despre N. Iorga, despre Titu Maiorescu, Octavian Goga, Grigore Gafencu şi alţii. N. Titulescu, însă, beneficia de un regim preferenţial.

Se ştie că în acea vreme cultura şi ştiinţa din România erau "îndrumate" de Moscova. Dacă vom consulta, de pildă, *Bolşaia sovetskaia Enţiklopediia* (Glavnîi redaktor B.A. Vvedenskii, Gosudarstvennoe naucinoe izdatelstvo «Bolşaia sovetskaia Enţiklopediia», Moskva), ediţia a doua (1955) sau a treia (1957), vom descoperi că spre deosebire de contemporanii săi, acuzaţi de a fi fost "burghezi" şi "antipopulari", Titulescu era iertat de aceste invective şi prezentat ca un om politic şi diplomat care "a susţinut un sistem de securitate colectivă în Europa şi *relaţii de bună vecinătate cu U.R.S.S.*" (subl. ns.), demisionând de la conducerea ministerului Afacerilor Străine "sub presiunea forţelor reacţionare". Aşadar, chiar dacă nu se numărase printre foştii "revoluţionari", N. Titulescu era

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

văzut de Kremlin ca unul care a afişat faţă de U.R.S.S. o atitudine cordială. Faptul acesta era îndeajuns pentru ca diplomatul român să fie considerat un "personaj" despre care se putea scrie. La un moment dat s-au avansat chiar unele "indicaţii" în acest sens, cărora li s-a răspuns nu numai în România. Astăzi ştim că unele dintre articolele publicate în *Marea Enciclopedie Sovietică* au fost redactate la Bucureşti (Cf. Pavel Ţugui, *Istoria şi limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej. Memoriile unui fost şef de secţie a C.C. al P.M.R.*, Bucureşti, Editura Ion Cristoiu, 1999, p. 110-111) şi eventual actualizate la Moscova. Indiferent cine scrisese despre N. Titulescu, articolul dedicat de enciclopedia moscovită diplomatului român lăsa să se înţeleagă faptul că era agreat de ruşi. Aceasta ar putea fi explicaţia tratamentului diferenţiat de care s-a bucurat "subiectul Titulescu" în literatura istorică, dar nu numai, din România ante – '89.

Prima consecinţă a acestei stări de fapt a fost aceea că despre Titulescu s-a putut scrie înainte de a se fi permis aceeaşi "libertate" în alte cazuri. Au fost publicate, aşa cum era şi de aşteptat, rezultatele unor cercetări considerabile. Dar, inevitabil, s-a ajuns la exagerări supărătoare, care s-au repercutat negativ asupra imaginii diplomatului. Surplusul publicistic, de nuanţă encomiastică, şi pierderea măsurii, în cazul unor efluvii festiviste, au deformat o operă şi efigia aceluia care a înfăptuit-o. În plus, discursul despre Titulescu s-a uniformizat, limitându-se la standardele iniţiale, astfel încât importante componente ale unei activităţi şi personalităţi de excepţie au rămas netratate. Astfel, se explică faptul că dincolo de o abundenţă istoriografică încurajată, se ascunde lipsuri importante, datorită cărora N. Titulescu nu este întru totul cunoscut.

În acest context, temporal şi editorial, apariţia, în 1975, la Denver, Colorado, a cărţii *Nicolae Titulescu and Romanian Foreign Policy, 1933-1934*, semnată de Walter Meredith Bacon, jr., profesor la University of Nebraska at Omaha, Omaha, Nebraska, a reprezentat un eveniment ştiinţific. Absolvent al Colorado College, în 1968, dl Walter M. Bacon, jr., a devenit doctor al Graduate School of International Studies, University of Denver, în 1975, cu lucrarea despre Titulescu. În anii 1971-1972 a studiat, ca IREX Scholar, în biblioteci şi arhive din România, unde a revenit de mai multe ori după aceea. De-a lungul anilor, a conferenţiat despre N. Titulescu şi Statele Unite, despre limitele instituţionalismului în viziunea aceluiaşi, despre Titulescu şi relaţiile româno-americane, despre demiterea lui etc., în S.U.A. şi în România. A publicat diferite articole consacrate diplomatului român în reviste şi volume colective din România şi Statele Unite. Este, înainte de toate, unul dintre istoricii americani care a investigat, cu propensiune şi rezultate notabile, evoluţia generală a României, după Primul Război Mondial şi până în zilele noastre. Astfel, nu ar fi reuşit să scrie lucrarea la care ne vom referi.

Nicolae Titulescu şi politica externă a României. 1933-1934 este o carte echilibrată din toate punctele de vedere, aşa cum ne-o arată sumarul. Cele 16 capitole, precedate de o *Introducere* şi urmate de un *Epilog*, o *Bibliografie* şi un *Indice de nume*, au fost în aşa fel gândite încât, în final, să reconstituie activitatea diplomatică a lui N. Titulescu din anii 1933-1934, proiectată pe tabloul realităţilor politice româneşti şi cel al relaţiilor internaţionale specifice acelui segment temporal. Într-o succintă *Prefaţă a autorului*, dl Walter M. Bacon, jr., mărturiseşte că această carte este teza de doctorat susţinută în 1975 şi "reprezintă prima jumătate din proiectul original, care urmă să acopere întreaga perioadă când Nicolae Titulescu s-a aflat la conducerea Ministerului Afacerilor Străine pentru a doua oară, între octombrie 1932 şi august 1936". Aşadar, ni se promitea încă un volum, deci o continuare a celui de faţă, ce urma a acoperi anii 1935-1936. "Proiectul original şi teza sunt concepute să meargă, ne avertizează autorul, dincolo de studierea tradiţională a unui număr de episoade diplomatice". Totul a fost proiectat cu intenţia de a se elucida "în profunzime un caz de relaţii internaţionale interbelice din perspectiva unui stat mic, a cărui independenţă a fost adesea limitată de exigenţele puterii sale reduse şi de militările impuse asupra suveranităţii naţionale, considerate a fi necesare pentru securitatea naţională" şi "de a oferi altor cercetători un punct de reper pentru o ţară şi o perioadă care nu s-au bucurat de prea multă atenţie din partea cercetătorilor occidentali". Cartea "acoperă, aşa cum precizează dl Walter M. Bacon, perioada de succes a lui Titulescu, 1933-1934", încheindu-se cu un capitol care nu este altceva decât "un rezumat al perioadei de insucces, 1935-1936".

Introducerea, care este de fapt un capitol distinct, oferă cititorului informaţii generale despre evoluţia României în primele trei decenii ale secolului XX şi despre activitatea politico-diplomatică a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui Titulescu, până în 1933. Merită a fi reţinută remarca potrivit căreia "România era lângă Rusia Sovietică", ipostază de care trebuie ţinut numaidecât seama atunci când se discută diplomaţia Bucureştilor. Plecând de la ceea ce realizase N. Titulescu în postura de parlamentar, ministru şi diplomat, dl Bacon consideră că, "probabil", "a fost un clarvăzător profetic, care a luptat constant împotriva catastrofelor pe care le-a anticipat".

Al doilea portofoliu la Ministerul de Externe, 1932 este un rezumat al capitolului rezervat relaţiilor româno-sovietice din anul 1932 în manuscrisul monografiei nepublicate. Înainte de a intra în tratarea propriu-zisă a subiectului, Domnia sa ne avertizează că, din întâmplare ori nu, "cel mai mare paradox din cariera lui N. Titulescu a fost acela că a obţinut conducerea Ministerului Afacerilor Externe pentru a doua oară în octombrie 1932, opunându-se unor raporturi mai strânse româno-sovietice şi că a pierdut acest post în august 1936, parţial pentru că a pledat în favoarea unor mai strânse relaţii româno-sovietice". Dar, cu toate că, "din 1918, relaţiile României cu statul sovietic s-au caracterizat printr-o neîncredere reciprocă şi pretenţiile fiecărei părţi la suveranitatea asupra Basarabiei", el "a considerat că disputa basarabeană era prea neimportantă şi evident în favoarea României pentru a obstrucţiona reluarea relaţiilor prieteneşti româno-ruse".

Abia revenit la conducerea diplomaţiei româneşti, N. Titulescu s-a văzut confruntat cu o deteriorare gravă a relaţiilor internaţionale, împrejurare care a pretins reorganizarea Micii Înţelegeri, în condiţiile în care tratatul de la Trianon era pus sub semnul întrebării, iar Hitler ocupase fotoliul de cancelar al Germaniei. Capitolul rezervat acestui punct de plecare este urmat de o succintă trecere în revistă a politicii interne a României în antractul ianuarie-mai 1933, pentru a se continua cu *Lupta împotriva Pactului celor Patru Puteri*, capitol încheiat cu observaţia că "aliatul logic al Franţei, ca şi în anul 1890, era Rusia. Titulescu s-a concentrat să pună ordine în relaţiile româno-ruse cu gândul la această înţelegere". Aşa cum se vede, examinând activitatea diplomatică a lui N. Titulescu, dl Bacon revine mereu la raporturile României cu Moscova. De altfel, demersul său continuă cu capitolul: *Relaţiile româno-sovietice în 1933. Convenţia pentru definirea agresorului*, după care se ocupă de constituirea Antantei Balcanice.

Propunându-şi să investigheze reluarea raporturilor diplomatice între Bucureşti şi Moscova, autorul întreprinde o concisă radiografie a vieţii politice româneşti după revenirea liberalilor la guvern, în noiembrie 1933, şi până la desemnarea lui Gheorghe Tătărescu în funcţia de premier. Şi de această dată, el a acordat o atenţie deosebită rolului jucat de Titulescu în schimbările petrecute la sfârşitul anului 1933 şi începutul lui 1934, când Partidul Naţional Liberal, obligat să suporte o serie de modificări impuse de noua conjunctură politică, prelua, pentru a doua oară după 1918, o guvernare ce nu avea să se încheie înainte de vreme. Din păcate, la începutul anului 1934, raporturile ministrului de Externe cu Carol al II-lea s-au înrăutăţit, astfel încât, după aceea, "Titulescu a fost ţinta animozităţii Regelui". După ce a pregătit cu pricepere momentul stabilirii relaţiilor diplomatice cu Rusia sovietică, dl Bacon nu a cedat tentaţiei de a insista prea mult asupra momentului, fapt care ar fi compromis simetria excursului său. Fără a aluneca în descriptivism, autorul a evidenţiat împrejurările internaţionale în care s-a ajuns la normalizarea relaţiilor diplomatice între România şi U.R.S.S., precum şi semnificaţia acestui act politic pentru România şi ţările din Estul Europei.

Pentru ca tabloul anunţat să fie complet, mai trebuiau definitivate componente, schiţate numai până într-un punct, deoarece aşa prevedea planul de ansamblu. După ce, la început, a fost creionată activitatea Micii Antante în cursul anului 1933, autorul a revenit cu o completare care privea anul 1934. La fel a procedat şi cu Antanta Balcanică. Un capitol distinct, care depăşeşte, temporal, limita excursului, adică anul 1934, se ocupă de tratatele franco-sovietic şi cehoslovaco-sovietic, pentru că la realizarea lor N. Titulescu a avut un rol evident, "indicând atât concepţia sa despre natura dinamică a organizării păcii, cât şi decizia sa profetică de a asocia România cu revoluţia diplomatică reprezentată de introducerea Uniunii Sovietice ca garant al stării de *status quo* în Europa". Ultimul capitol – *Anii 1935-1936* – se încheie cu demiterea lui Titulescu, la 29 august 1936, demitere care, notează autorul, "poate fi pusă pe seama implicaţiilor acestor două pacte", menţionate mai sus. *Epilogul* rotunjeşte o imagine în care recunoaştem drumul parcurs de politica externă a României într-un răstimp esenţial pentru evoluţia ei de ansamblu şi locul lui N. Titulescu, acela care a imaginat-o şi a vegheat la înfăptuirea ei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Traducerea şi publicarea acestei cărţi, la aproape un sfert de secol de la apariţia în S.U.A., se înscriu în acţiunea de recuperare a literaturii ştiinţifice la care cercetătorii români nu au avut acces şi de care, uneori, nici nu au auzit. Ei nu pot rămâne străini de ceea ce s-a publicat undeva, indiferent când, întrucât, astfel, acea pată albă din informarea lor, pentru care s-au învinovăţit ani în şir, nu va dispărea de la sine. Dar, pentru a nu continua cu acuzaţiile şi disculpările, depăşite azi, se cuvine să recunoaştem că lucrarea semnată de Walter M. Bacon, jr., este una necesară specialistului român, în primul rând pentru că a fost scrisă de un istoric care nu s-a confruntat cu rigorile cenzurii. Apoi, demersul în discuţie a fost gândit de cineva care a "văzut" subiectul altfel decât un specialist român, care, vrând-nevrând, nu poate evita implicarea emoţională şi subiectivismul determinat de aceasta. Eventualelor diferenţe interpretative li se adaugă posibilităţile de documentare de care a beneficiat un studios american. Oricum l-am judeca, *Nicolae Titulescu* al dlui Bacon diferă de acela pe care îl cunoşteam noi. Acum, vom putea scrie despre el fără de închipuirile noastre complexe, de care nu se scapă foarte uşor.

Cartea aceasta a fost definitivată înainte de 1975, iar autorul ei a resimţit, neîndoielnic, povara acelor vremuri. "Literatura de specialitate asupra României interbelice, constată Domnia sa, este limitată şi de calitate inegală", iar documentare în arhive era supravegheată. Astăzi, în mod sigur, dacă ar trebui să o rescrie, ar gândi-o altfel.

Unele mici inexactităţi puteau fi uşor corectate dacă dl Valeriu Florin Dobrinescu ar fi citit cartea pe care a prefaţat-o. Deranjează, în fine, traducerea grăbită şi adeseori aproximativă, făcută de cineva care nu scrie şi este străin de tema cărţii. Şi nu numai *Nicolae Titulescu şi politica externă a României. 1933-1934* este o realizarea ştiinţifică a unui profesor american, care ne cunoaşte istoria, deci trecutul, dar şi prezentul, care a învăţat limba şi ni s-a înfăţişat întotdeauna ca prieten. Cartea aceasta este de fapt un omagiu adus lui N. Titulescu, căruia America nu-i era străină, şi, deopotrivă, României. Există, deci, destule motive, ştiinţifice şi afective, care ne fac să aşteptăm, cu nerăbdare şi îndreptăţite speranţe, monografia promisă de dl Walter M. Bacon, jr., şi să-i mulţumim pentru ceea ce deja a făcut pentru noi, mai ales atunci când lumea civilizată părea ne uitase.

Gheorghe I. Florescu

Federaţia Comunităţilor Evreieşti din România. Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România. *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. II. *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniştri*, Prefaţă de Acad. prof. dr. Nicolae Cajal, Volum alcătuit de LYA BENJAMIN, Editura Hasefer, Bucureşti, 1996, 623 p.; *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. III. *1940-1942: Perioada unei mari restrişti*, Cuvânt de Acad. prof. dr. Nicolae Cajal, Volum alcătuit de un colectiv, Editura Hasefer, Bucureşti, 1997, partea I, 463 p.; partea a II-a, 479 p.

Volumul II al seriei intitulate "Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniştri", publicat într-o excelentă condiţie grafică, are următoarea structură: sumar, cuvânt înainte de Acad. Nicolae Cajal, studiu introductiv al cercetătoarei Lya Benjamin, notă asupra ediţiei (se face menţiunea că "Stenogramele sunt publicate fragmentar, extrasele fiind axate pe problema evreiască"), rezumatele documentelor, documentele (în număr de 193, grupate pe cele trei capitole indicate în studiul introductiv al doamnei Lya Benjamin), lista guvernelor României pentru perioada 1938-1944, indicele general (de nume şi materii), sursele bibliografice (arhive, autori-lucrări, presă).

Câteva remarci cu privire la acest volum:

- dacă nu substanţialul studiu al doamnei Lya Benjamin, dar cel puţin rezumatele documentelor ar fi trebuit să fi fost redate şi în traducere într-una din limbile de circulaţie, aşa cum în alte colecţii de documente publicate s-a procedat;

- în capitolul II al documentelor sunt cuprinse o serie de tabele statistice şi diagrame, unele din acestea putând constitui repere obiective pentru aprecierea unor afirmaţii din documentele publicate şi care afirmaţii nu corespundeau realităţilor;

- spre deosebire de celelalte două volume la care ne vom referi în continuare, în acest volum se află foarte multe erori de tipar (de exemplu la paginile 227, 231, 173, 183, 202, 244, ca să dăm numai unele exemple), situaţie în care o erată s-ar fi impus;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

- în legătură cu notele de subsol pe marginea unora dintre documentele publicate, unele dintre note fiind de proporţii mai mari, trebuie să remarcăm că ele nu sunt note critice în sensul unor explicaţiuni referitoare la izvorul de unde provine documentul sau referitor la modul de a reproduce documentul în toate cazurile, ci, de multe ori, se referă chiar la conţinutul documentului respectiv combătând sau completând sau nuanţând unele afirmaţiuni; deci, unele note de subsol au caracter am putea spune polemic faţă de afirmaţiunile din document; considerăm că această modalitate de întocmire a unora dintre notele de subsol este justificată, deoarece ceea ce primează este adevărul istoric şi cititorul – de altfel liber a împărtăşi sau nu opinia exprimată în respectiva notă de subsol – trebuie să aibă totuşi posibilitatea de a compara ceea ce se afirmă în documentul respectiv cu ceea ce se prezintă în nota respectivă de către comentatorul ediţiei şi ca să dăm doar un exemplu, dar semnificativ, ne vom referi la faptul că la 2 iulie 1941 (vol. III, partea a I-a, doc. 179, p. 250) s-a dat un comunicat al guvernului că la Iaşi au fost "executaţi 500 iudeo-comunişti", care încerca să prezinte sub această formă un masacru a mii de persoane din populaţia evreiască; prin publicarea altor documente – aşa cum s-a şi procedat – referitoare la cele petrecute la Iaşi şi prin note însoţitoare se dă posibilitatea redării faptelor aşa cum au avut loc.

Volumul III partea I-a (atât partea I-a cât şi partea a II-a ale volumului III sunt publicate în volume separate şi nu au erori de tipar) are următoarea structură: sumarul (care priveşte atât partea I-a cât şi partea a II-a a volumului III, ceea ce nu era necesar de vreme ce partea a II-a este publicată într-un volum separat care are la rândul său sumarul indicat, deci a fost repetat de două ori sumarul părţii a II-a a volumului III), cuvântul înainte al Acad. prof. dr. Nicolae Cajal (se arată pe de o parte că "... nu putem să nu menţionăm că, urmare a politicii regimului antonescian şi a acceptării tezelor rasiste ale naziştilor, cca. 150.000 de evrei au căzut pradă morţii, alături de cei 135.000 asasinaţi de hitlerişti cu concursul guvernanţilor fascişti maghiari" şi pe de altă parte că "... omenia este o trăsătură caracteristică pentru majoritatea poporului român. Toate acestea au avut ca rezultat salvarea a aproape jumătate din populaţia evreiască a României"), studiul intitulat "Mărturii ale suferinţei" (semnat de Prof. dr. Ion Şerbănescu) – obiectiv şi documentat, note (bibliografice; din eroare în sumar nu este menţionată existenţa acestor note), lista abrevierilor, surse documentare (tot cu caracter bibliografic), rezumatele documentelor (sunt rezumate şi documentele publicate în partea a II-a a volumului III, parte publicată în volum separat, cum am menţionat mai sus), documentele (în număr de 342) împărţite în 11 capitole şi privind perioada ianuarie 1940-decembrie 1941; titlurile unora dintre capitole: cap. IV intitulat "Proclamarea statului naţional-legionar. Intensificarea represiunii şi terorii împotriva evreilor. Asasinatele legionare"; cap. VI: "Pogromul de la Iaşi şi trenurile morţii. 28 iunie-7 iulie 1941"; cap. X: "Munca obligatorie. Ianuarie-decembrie 1941".

Cu privire la notele ce însoţesc documentele aceleaşi observaţii ca şi cu privire la notele din volumul II.

Partea a II-a a vol. III (volum separat, cum am arătat mai sus): sumarul (cuprins şi în partea I-a cum am arătat mai sus), documentele (343-656 inclusiv, deci un total de 313 documente) grupate în capitolele XII-XXI (unele titluri: cap. XIII intitulat "Transnistria septembrie-decembrie 1941", cap. XIV intitulat "Odessa. Octombrie 1941", cap. XXI intitulat "Propuneri şi măsuri privitoare la emigrarea evreilor din România. 1940-1942"), addenda (tabele), indici de nume, bibliografie.

Pe când volumul II are un indice general (de materii şi de nume), vol. III are un indice numai de nume, iar în acest indice de nume sunt şi trimiteri eronate (de exemplu la numele Maniu Iuliu sunt indicate documentele nr. 445 şi 550, în care însă nu se găseşte nimica în legătură cu Iuliu Maniu).

În legătură cu una din notele din vol. III partea a doua avem rezerve: la pag. 68, pe marginea documentului nr. 382, în nota de subsol se face afirmaţiunea că "Liderii PNL şi PNŢ adoptau o atitudine ambiguă faţă de politica antisemită a guvernului Antonescu", afirmaţiune motivată în continuarea notei pe cele conţinute într-o notă informativă din 5 octombrie 1942 a fostului Serviciu Special de informaţii în sensul că Iuliu Maniu şi-ar fi motivat intervenţia în favoarea stopării oricăror măsuri antievreieşti până la sfârşitul războiului pe argumentul că dacă Germania va câştiga războiul se vor putea lua orice măsuri împotriva evreilor, iar dacă nu-l va câştiga măsurile ce se iau acuma se vor răsfrânge grav asupra ţării; logica notei este inexactă căci atitudinea conducătorilor partidelor democratice a fost net împotriva măsurilor şi represaliilor antisemite, atitudine exprimată în memorii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

adresate mareşalului Antonescu şi acestea constituie dovada şi nu o ştire răspândită într-o notă a unui Serviciu Secret de atunci (la începutul lunii iulie 1941 Maniu, în legătură cu pogromul de la Iaşi, trimite un memoriu reprobativ lui Antonescu; chiar în documentul nr. 382 se relatează despre primirea lui Filderman de către Iuliu Maniu şi a Şefului Rabin de către S.S. Patriarhul Nicodem; documentul 525, pag. 238, din vol. III partea a doua, este alcătuit dintr-un memoriu adresat de Dr. Lupu, la 7 iunie 1942, Primului Ministru, cerând ameliorarea condiţiilor pentru evreii din Mognilev; în documentul nr. 89, din vol. II, pag. 228 urm., se face referire la o scrisoare a lui Brătianu trimisă lui Antonescu, de protest împotriva unor măsuri antievreieşti; la pag. 535 urm. Din acelaşi volum, se află documentul 179, din care rezultă că au făcut intervenţii în favoarea evreilor Lupu, Maniu, Ionel Pop, Constantin I.C. Brătianu, Ion Mihalache, Gh. Brătianu, Monseniorul Andrea Cassulo, Filderman, intervenţii începute cu anul 1942 şi continuate; în legătură cu aceeaşi temă, vezi documentele din volumul intitulat "Iuliu Maniu-Ion Antonescu. Opinii şi confruntări politice", Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994, îndeosebi raportul asupra activităţii grupării naţional-ţărăniste şi a lui Maniu de la 1 sept. 1940 până în mai 1943, din care – la pag. 149 – rezultă că la întrevederea din 16 iulie 1941 a lui Maniu cu trimisul lui Hitler, prinţul de Rohan, Maniu îi spune că este şi rămâne anglofil şi mai rezultă: "În partea finală a memoriului Maniu protestează în contra represiunii ce s-ar fi făcut asupra evreilor din Basarabia. La 10 iulie partidul e în mare fierbere din cauza întâmplărilor de la Iaşi"; deci, nota la care ne-am referit este inexactă în aprecierea făcută.

Rezervele care se pot formula cu privire la unele note nu înlătură concluzia privind utilitatea notelor, corecta orientare interpretativă generală a acestora şi constatarea că folosirea documentelor fără compararea cu alte surse la care se face trimitere în notele respective ar duce la formularea unor puncte de vedere unilaterale.

Publicarea masivelor volume de documente, cu întregul lor aparat critic, constituie o importantă contribuţie la cunoaşterea unei perioade tragice a istoriei evreilor din România.

Betinio Diamant

LIVIU ROTMAN, *Şcoala israelito-română (1851-1914)*, Bucureşti, Editura Hasefer, 1999, 432 p.

Între cărţile recent tipărite de Editura Hasefer, *Şcoala israelito-română (1851-1914)* de Liviu Rotman îmi pare una foarte importantă pentru înţelegerea procesului de emancipare al evreilor din Vechiul Regat al României. Monografia cuprinde o retrospectivă inedită – construită pe izvoare de prima mână – relevând geneza şi evoluţia şcolii moderne evreio-române. Ea se ocupă de aspecte privind formarea noii elite a evreilor şi de prezentarea structurilor şcolare moderne. Lucrarea are în vedere modul cum s-au format cadrele didactice, cine anume a sprijinit financiar procesul de învăţământ şi cine a beneficiat de el, care au fost programele de studiu. Condiţiei sociale şi intelectuale a minoritarului din România la sfârşitul secolului trecut, precum şi raporturilor dintre evrei şi majoritatea românească li s-a acordat exact interesul complementar de care era nevoie într-o asemenea cercetare. Descrierea este cât se poate detaliată, incluzând date concrete asupra fiecărei probleme supuse analizei, dar şi interpretând fenomenele sociale şi culturale relevante ale unei lumi aflate în pragul modernizării.

Liviu Rotman este de părere că apariţia şcolilor evreieşti moderne a fost rezultatul conjugării mai multor factori: formarea noii elite; preocuparea ei pentru microsocialul româno-evreiesc; cererile economiei privind personalul calificat; aspiraţiile specifice epocii, împrumutate prin contactul cu regiunile Europei de centru şi de vest. Spre deosebire de comunitatea clasică în care rabinii şi câţiva învăţaţi reprezentau elita, în condiţiile modernizării apar alte categorii definind vârfurile: bancherii, industriaşii, comercianţii, întreprinzătorii. Învăţământul evreiesc religios va trece în plan secund în împrejurarea în care societatea va avea nevoie de un apreciabil număr de tehnicieni calificaţi, de medici, profesori, contabili, oameni de afaceri, meseriaşi. Intelectualitatea modernă ce va lua locul aceleia tradiţionale va juca rolul de formator de opinie, de apărător al drepturilor comunitar evreieşti, dar şi pe acela de organizator al şcolii israelito-române.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Istoricul arată cum societatea evreiască din Vechiul Regat al României își cultivă și își multiplică oamenii de valoare, cum persoanele cu o pregătire superioară și cu un prestigiu deosebit sunt cooptate în cadrul elitei. Aceia care înțeleseseră imediat rostul școlii în emanciparea populației evreiești proveneau, în principal, din mijlocul burgheziei. În capitolul dedicat elitei, autorul vorbește despre câteva dintre aceste figuri exemplare, ca de exemplu: Iuliu Barasch, Meir Beck, Moscu Ascher, Filip A. Focșăneanu, Adolf Salomon, Lupu Weissgrun, Moritz Gelber, A.S. Golenthal, Karl Lippe, Moritz Wachtel, Iuliu Brociner, H. Tiktin, Iosif Politzer, Leon Goldslager, Mendel Segal, Hilel Kahane, Scarlat Albrecht. Fondarea școlilor nu a fost doar monopolul elitei sociale, lucru pe care Liviu Rotman nu îl scapă din vedere. În anumite situații, de pildă la București, instituțiile de învățământ au fost rezultatul voinței și acțiunii păturilor modeste. S-a întâmplat ca inițiativa să aparțină și unor lucrători, așa fusese cazul în cartierul Moșilor pentru înființarea școlii Voința sau în cartierul Dudești pentru deschiderea școlii Titereth Israel (p. 170). La Cernavodă și Constanța au existat cazuri asemănătoare cu acelea din cartierele paupere ale Bucureștiului. Oamenii simpli au înțeles destul de repede că doar cunoașterea poate contribui la emancipare.

Demn de menționat este faptul că în amintitul travaliu s-au implicat diverse societăți culturale, filantropice, unele dintre ele reprezentând ideile fundamentale ale marii revoluții franceze și ale pașoptismului european. Este cazul lojilor francmasonice care au contribuit la ajutorarea sau la înființarea școlilor evreiești. Mai precis, Liviu Rotman amintește de fruntași evrei din Brăila organizați în Loja Peixotto, inițiind Societatea Sion care avea să fondeze și să întrețină o școală primară de fete. Loja Samoil XIV din Iași pusese bazele unei școli de fete în anul 1906, la întreținerea căreia participase și Loja masonică Sion din București (p. 171). Alături de asemenea instituții, în mai multe împrejurări, au fost implicate instituțiile evreiești internaționale. Datele puse în valoare de istoric sunt din nou edificatoare.

Am reținut că apariția și afirmarea structurilor școlare moderne a reprezentat un punct central al crizei comunitare evreiești. Provocată de necesitatea înlocuirii cadrelor tradiționale ale lumii evreiești, ea ar putea fi interpretat ca o consecință a procesului de modernizare. Criza se desfășoară pe două nivele: unul al societății românești și altul al lumii evreiești (p. 177). Este vorba de o influențare reciprocă. Prin urmare, abordarea într-o perspectivă comparativă nu numai că oferă posibilitatea unor interpretări diferite față de acelea cunoscute până acum, dar ea îmi pare utilă din punctul de vedere al încercării de a înțelege mai bine tipologia coabitării în societățile cu identități multiple. Se cuvine să știm mai multe despre relațiile inter-comunitare sau inter-confesionale care au marcat în diferite feluri înseși structurile administrative și politice ale Europei moderne. În cazul regiunilor centrale și de est, dezvăluirea amintitelor raporturi contribuie la înțelegerea mai exactă a felului în care s-au coagulat identitățile.

În fapt, schimbările în plan social-economic și cultural-politic îi vor marca atât pe evrei, cât și pe români. Procesul de europenizare este unul atins de întârzierea generală a lumii întregului spațiu de răsărit al continentului. Un capitol de referință pentru problematica abordată de Rotman este acela relativ la celebrele asociații evreiești: Alliance Israélite Universelle și Jewish Colonization. De ce spun aceasta? Pentru că – aspectul rezultă excelent din cuprinsul volumului – influența celor două organisme în Vechiul Regat al României a fost importantă în ordinea stimulării activităților culturale și politice ale evreilor. Cu toate că școlile evreiești vor beneficia târziu de ajutorul lui Alliance Israélite și a lui Jewish Colonization (aspectul este posibil de verificat în baza cererilor comitetelor școlare de la București și Iași), această relație va deține un rol în stabilirea priorităților și a cheltuielilor financiare.

Analiza lui Liviu Rotman evidențiază în cazul amintitelor instituții internaționale existența criteriilor de selecție privind sprijinul financiar, programele de asistență socială și economică, precum și ideologia privind emanciparea evreilor din zona răsăriteană a continentului. Îmi pare interesant de observat că ajutoarele implicaseră nu doar școala, ci societatea evreiască în întregul ei. Constatăm aceasta de îndată ce vedem că setul de valori adoptat în ultimele decenii ale veacului al XIX-lea sugerează intenția atașării comunității evreio-române la aspirațiile specifice lumii occidentale.

În mai multe fragmente ale cărții, istoricul Liviu Rotman indică elementele care au creat un disconfort în relațiile evreio-române. El arată felul în care era privită populația evreiască de oficialitățile României de atunci, antisemitismul propagat prin politica statală sau prin intermediul învățaților, faptele

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care au îngreunat cooperarea în diferite domenii de activitate. Autorul descrie spiritul conservator care a condus la discriminarea evreilor, intenţia sa fiind aceea de a arăta soarta învăţământului evreiesc potrivit gândirii politice existente în România. În acest sens, el invocă legea învăţământului primar adoptată în anul 1893, lege care a deschis o nouă confruntare nu tocmai neglijabilă între cele două entităţi. Potrivit acesteia, dreptul tuturor copiilor la învăţământ gratuit se restrânsese la cetăţenii de origine etnică română. Ceea ce a presupus anularea concepţiei promovate de Alexandru Ioan Cuza cu două decenii şi jumătate în urmă care îi admisese şcolarizarea copiilor indiferent de proveniența lor. Regulamentele şi legile şcolare emise sub ministeriatul liberalului Spiru Haret aveau să dezvolte tendinţă exclusivistă.

Legea învăţământului secundar din 1898 şi legea învăţământului profesional din 1901 sunt o dovadă a unei asemenea concepţii. Ele prevedeau excluderea, în alte situaţii, limitarea accesului evreilor la instrucţia publică. În regulamentele de funcţionare a unora dintre cunoscutele instituţii şcolare ale timpului apare formula "candidaţii trebuie să fie români sau naturalizaţi". Era perioada în care naturalizarea era cea mai dificilă problemă ce confrunta evreii din Vechiul Regat, ei neavând un statut juridic definit potrivit Constituţiei din 1866. Aşa se face că, în anul 1910, peste 200.000 de evrei nu beneficiaseră de statutul de cetăţean român. Uneori, dreptul acesta fusese acordat individual, în temeiul unor îndelungi diligenţe către parlament sau în urma unor decizii arbitrare.

Cum se explică atitudinea de respingere existentă în cadrul procesului de învăţământ? Adept al "antisemitismului social", Spiru Haret era de părere că marile probleme economice ale României vor putea fi rezolvate în cazul în care se va încuraja formarea unei elite pur româneşti, îndepărtarea "străinilor" şi în primul rând a evreilor fiind obligatorie pentru realizarea amintitului scop (p. 133). Un număr mare de copii aparţinând familiilor evreieşti deveniseră victima legilor amintite. Această situaţie a condus la o reacţie rapidă în societatea evreiască, anume la crearea propriei reţele de şcoli (p. 134). Istoricul ne avertizează – şi aceasta este o cheie interpretativă ce ar fi de dorit să reţină atenţia – că o mare parte din controversele citate se petrecuseră pe fondul în care "starea lumii evreio-române era asemănătoare cu cea locală românească", adică "sărăcia şi mizeria coexistau cu luxul şi prosperitatea" (p. 60). Observaţia este nu numai credibilă, dar, cred, una care arată că fenomenul poate fi privit cu detaşarea necesară şi, deci, dincolo de perimetrul înţelegerii partizane a lucrurilor. Evident că explicaţia poate fi formulată şi din alte perspective, de pildă, din aceea a evoluţiei limbajelor culturale privind definirea identităţii sau din aceea a creionării ideilor politice de bază care au ghidat elitele şi societatea României acelei vremi.

Prin volumul *Şcoala israelito-română*, cercetătorul şi profesorul Liviu Rotman de la Universitatea din Tel Aviv pune în faţa cititorului de limbă română o scriere nouă ca informaţie şi excelent articulată din punct de vedere teoretic. Argumentaţia folosită este întotdeauna aceea care concură la înţelegerea critic-raţională a trecutului. Recomand o asemenea carte ca pe o referinţă bibliografică de prima mână în studiul istoriei moderne a României. Aceasta pentru că fenomenul evreiesc este înţeles în convergenţă cu acela românesc, pentru că se aduc multe clarificări utile în sferele culturii, învăţământului şi mentalităţilor, pentru că surscle arhivistice puse în valoare complinesc imaginea societăţii şi a problemelor existente în Vechiul Regat al României.

Cartea are o ţinută ştiinţifică remarcabilă, o garanţie în plus fiind şi aceea că studiile profesorului Liviu Rotman fac parte din suita acelora autentic academice, trecute prin filtrele universitare cu prestigiu internaţional şi publicate în limbi de circulaţie. Merituoase sunt, pe de-o parte, cuprinderea descriptivă a trecutului evreiesc, pe de alta, perspectiva interpretativă dezvoltată în contextul vieţii şcolare şi culturale, a politicii generale profesate în România la sfârşitul veacului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea. Descrierea, dublată de o evaluare bine gândită şi admirabil aşezată în pagină, e un indiciu că suntem în posesia unei monografii cu adevărat exemplare.

Victor Neumann

LEONTIN JEAN CONSTANTINESCU, *Jurnal (1947-1958)*, Prefaţă de Nicolae Florescu, Preambul de Ştefan Isărescu, Bucureşti, Editura "Jurnalul literar", 1998, 176 p.

Despre exilul politic românesc postbelic se ştiau până în 1989 destul de puţine lucruri. Subiectul fusese intens politizat de către regimul comunist, care îi considera pe cei ce refuzaseră să se

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lase "fericiți" de el drept "fugari", "trădători", "fasciști" etc. Regimul chiar înființase o revistă, "Glasul Patriei", care, folosindu-se de foști deținuți politici "reeducați", combătea pe "trădătorii de patrie" stabiliți în lumea liberă. După căderea dictaturii comuniste au început să apară, timid, documente și lucrări memorialistice despre exilul politic românesc de după cel de-al doilea război mondial. În rândul ultimelor lucrări se situează și volumul semnat de Leotin Jean Constantinescu.

Leontin Jean Constantinescu, fost coleg cu Mircea Eliade la Legația României la Lisabona în calitate de consilier juridic și de presă, s-a stabilit în 1946 la Paris. Aici avea să elaboreze, împreună cu alți diplomați români, între care cel mai cunoscut era Grigore Gafencu, unele documente care să susțină cauza României la Conferința de Pace de la Paris.

În anul următor, la îndemnul lui Mircea Eliade, avea să ia hotărârea de a ține un jurnal personal (a notat și momentul – 24 august 1947 – de când datează și primele însemnări). Datorită acestei hotărâri avem astăzi la dispoziție un material extrem de valoros despre ceea ce a însemnat exilul politic românesc în primii 10-12 ani de după cea de-a doua conflagrație mondială. Autorul a început să scrie în jurnal pe 24 august 1947, având însă perioade de inconstanță, cum a fost, spre exemplu, aceea dintre noiembrie 1950-aprilie 1953. *Jurnalul* nu reproduce, de altfel, tot ceea ce a notat autorul în acei ani. După cum aflăm din *Nota asupra ediției*, întocmită de Zoe Constantinescu, ediția avută în vedere redă numai o parte din însemnări. Opțiunea publicării fragmentare a *Jurnalului* a avut-o chiar autorul; el dorea astfel evidențierea doar a chestiunilor legate de "problema românească". De aceea a renunțat la notele cu caracter strict particular, care urmau să fie reunite în opaginile unui roman.

L.J. Constantinescu ne oferă informații despre proiectele politice ale exilaților, atitudinea lor față de autoritățile comuniste din România, dar și despre relațiile dintre ei, ambițiile și frustrările personale etc. Pentru o mai bună evidențiere a acestor aspecte voi încerca o minimă sistematizare.

În primii ani de după război, cei mai mulți dintre exilații români au crezut că România, împreună cu toată Europa de Est, ocupată de armatele sovietice, va deveni nu peste mult timp liberă. Exista speranța că va izbucni un război între sovietici și americani, în urma căruia țările din Est, inclusiv România, să devină libere. La 19 septembrie 1947 nota: "... ipoteza războiului se cristalizează. Din Martie 1945 trăiesc în această speranță" (p. 31). Nădejdea izbucnirii războiului între Est și Vest nu au avut-o doar exilații români, ci, poate chiar în mai mare măsură, și populația României. De altfel, la sfârșitul anilor '40 și în anii '50 a fost deosebit de răspândit mitul "Vin americanii!", care, printre altele, cred că a susținut moralul luptătorilor anticomuniști și al țăranilor care se împotriveau colectivizării.

Departe de țară, exilații români și-au constituit organisme care să-i reunească și să-i reprezinte în fața puterilor occidentale. În mai 1949 avea să ia ființă "Comitetul Național Român" (C.N.R.), cu sediul la Washington, având-l ca președinte pe generalul Nicolae Rădescu. Diferendele nu au ocolit C.N.R.-ul, astfel încât în noiembrie 1950 avea să se constituie, la New York, "Liga Românilor Liberi", tot sub președinția lui Nicolae Rădescu. Disputele din cadrul respectivelor organizații constituie o parte importantă a însemnărilor lui L.J. Constantinescu (spre exemplu, p. 62-84). Personal, a avut o relație bună cu generalul Rădescu, neascunzându-și adversitatea față de "troica" formată din Constantin Vișoianu – Alexandru Cretzianu – Grigore Niculescu-Buzești. Relațiile din interiorul exilului românesc nu erau dintre cele mai bune, refugiații aducând cu ei mai vechi antipatii și adăugând, pe parcurs, altele.

Membrii exilului românesc au înființat publicații gândite să prezinte unele știri din propriile rânduri sau din România comunistă, să susțină creațiile literare sau științifice românești. Voi aminti aici doar *Curierul românesc*, editat de L.J. Constantinescu, în 1948, cu sprijinul generalului Nicolae Rădescu. De altfel, într-un raport al Securității, din 13 martie 1952, privind *Emigrația românească în Franța*, Leontin Constantinescu era prezentat ca făcând parte din Comitetul "Asociației ziariștilor români în străinătate", cu sediul la Paris, alături de Ion Dragu, Const. Brăiloiu, Romulus Boilă, Mugur Valahu, Ion Ureche, Adriana Georgescu-Cosmovici, O. Cernea, Leon Negruzzi, N. Tolu și A. Serdaru (Arhivele Serviciului Român de Informații, fond "D", dos. 8559, f. 65-66).

De asemenea, acești exilați au fost cooptați în organisme internaționale ale refugiaților est-europeni în Vest sau au fost activi în diferite structuri federaliste din Europa Occidentală. L.J.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Constantinescu a făcut parte din "Gruparea românească pentru Europa Unită", inițiată de Grigore Gafencu, precum și din "Uniunea europeană a federaliștilor". Relatări despre participări la întruniri ale federaliștilor se regăsesc deseori în *Jurnal*.

Dintr-un volum memorialistic nu puteau lipsi aprecierile față de ceilalți exilați români din Vest, fie că erau oameni politici, fie că erau mai ales scriitori. Subiectivitatea autorului este mai ales aici prezentă. Deosebit de binevoitor cu cei care-l ajutaseră, este vitriolant cu cei care-l supăraseră din variate motive. Exemplele sunt numeroase. Pamfil Șeicaru era "un mare gazetar", dar și "semidoct talentat" (p. 29). Mihail Fărcășanu era acuzat de însușirea unor drepturi de autor care se cuveneau altora (p. 93-94). Regele Mihai I, caracterizat prin "încăpățânare, prostie și strâmtenie de vederi" (p. 103), era poreclit și "Rege cu craniu de granit" sau "Mălai" (p. 132), pentru ca altă dată să fie apreciat drept "bou" (p. 142). Cu Mircea Eliade fusese prieten, îl și ajutase în diferite ocazii, dar ajunge să regrete vechea amiciție. Sunt aprecieri nu tocmai favorabile despre Eliade: "Îmi pare rău de sinceritatea prieteniei ce i-am purtat și de copilăria de a fi crezut în ea. Îmi pare rău și de el, că e așa de mic, de fricos și de laș. Caracter n-a avut niciodată" (p. 145). Virgil Ierunca era "găsit prea Unteanu" (numele civil al criticului de la Paris) (p. 145). Cu prilejul aflării morții lui Grigore Gafencu (30 ianuarie 1957) avea să scrie despre acesta: "Era un om bun, cinstit, cu un caracter curat căruia nu-i plăcea intriga, invidia etc. N-a făcut rău nimănui, dar nici bine (nu pentru altceva, ci pentru că era comod) (p. 167). *"Rezistența românească"* (ghilimelele și sublinierea aparțin lui L.J. Constantinescu) din S. U. A. era considerată, în termeni foarte duri, drept "o adunătură de lichele, porci, pești, excroci și haimanale" (p. 136); la fel de plastic era apreciat întregul exil românesc: "cloacă imundă" (p. 142).

Rămas în Vest datorită conjuncturii politice de după război, J.L. Constantinescu, asemeni altor exilați, a fost nevoit să se adapteze la realități nu tocmai favorabile. Cu o familie greu de întreținut (soție și trei copii), a cunoscut ani la rând nesiguranța, sărăcia, neîmplinirea profesională, cu alte cuvinte frustrarea. Sărăcia este deseori prezentă în paginile acestor însemnări. La 15 septembrie 1947 nota: "... preocupări și griji. Peste toate celelalte casa pe care o speram la Paris nu se mai închiriază. Deci, o problemă în plus și din cele mai presante. Au reînceput insomniile. Mă trezesc noaptea și mă frământ gândindu-mă ce vom face peste câteva luni când ultimii bani se vor sfârși". Lipsurile materiale îl determinau să facă aprecieri puțin măgulitoare la adresa celor avuți. Și nu e vorba de comunism: "Adevărul e că dintre noi numai excrocii și diplomații (cei adevărați) se salvează. Nici unul din cei curați (!) nu e străin de aceste preocupări. Vintilă e la fel. Îmi spune că Matei Brâncoveanu cu imensa lui avere stă tolănit în fața lui și se întreabă ce poate face: *«pour ce peuple qu'il aime tant et dont il a le <<dor>>»*. E supărat că fabrica lui nu-i poate livra imediat Rolls-ul comandat. Pe lângă asta, Abeles și Bey fac foame și nu se ocupă nimeni de ei acolo. Peste tot aceeași haotică dezorganizare; aceeași îngrozitoare lipsă de solidaritate. Viața devine un joc de a *homo hominis lupus* combinat cu *sauve qui peut*. Credeam că noi românii suntem altfel. Totuși, n-am văzut încă un gest, o solidaritate. Cei bogați sunt de o superbă indiferență și de o lugubră meschinărie. (...) Cum aș vrea să le arăt tuturor acestor larve stridenta lor micime. Dar cu ce? Eu însumi sunt un biet cerșetor" (p. 29-30). Pe 24 septembrie 1947 se lamenta din nou: "... frământarea mă domină. Mă întreb ce vom face în câteva luni când ultimii bani se vor epuiza. Și, mai ales, mă întreb dacă până atunci voi găsi o soluție. Încerc în diverse părți, dar totul mi se pare atât de îndepărtat, de vag și de ipotetic" (p. 35). Nici în noiembrie situația nu se îmbunătățise (14 noiembrie 1947, p. 52), iar pe 26 ianuarie 1948 scria: "Situația mea materială este disperată" (p. 67). Toate acestea aveau să-l determine să regrete că nu inițiase o afacere: "Să fiu cinstit și s-o mărturisesc, regret că atunci când am putut n-am făcut o afacere – așa cum toți au făcut cu miile – chiar necinstită – cu care să-mi asigur liniștea" (1 martie 1948, p. 77). Lipsurile materiale îi aduceau, deseori, ca soluție salvatoare, gândul sinuciderii : "... cred că sunt momente în care aș putea săvârși acest gest (sinuciderea, D.D.) care mă obsedează încă de când am fost adolescent" (p. 55).

Și totuși, după ani de zbucium, aveau să vină și vremuri mai bune pentru L.J. Constantinescu. De prin 1954-1955 *Jurnalul* conține însemnări mai puțin sumbre, optimismul începând să se întrevadă puțin câte puțin. Avea să se "aranjeze" profesional (profesor de drept în Sarre) și material (și-a cumpărat o locuință la Madrid, unde soția sa începuse să câștige destul de bine), ceea ce, evident, avea să-i dea siguranță și mulțumire. Renunțase însă la activitățile politice, concentrându-se doar pe

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cele profesionale (dorea să devină cel mai cunoscut comparatist în drept) şi familiale. De altfel, începea să se simtă tot mai bine, rărind contactele cu românii. Continuă să activeze doar pe linie federalistă. Pe 23 ianuarie 1955 avea să fie ales în Comitetul Central federalist (p. 141).

Chiar dacă subiective, ceea ce este absolut normal pentru memorialistică, informaţiile şi interpretările lui Leontin Jean Constantinescu despre exilul românesc în primii săi 10-12 ani nu pot decât să aducă un plus de lumină asupra unui subiect încă puţin cunoscut. Sperăm că vor continua să apară volume din aceeaşi categorie. Corelate cu investigarea publicaţiilor exilului, precum şi a arhivelor personale sau a celor instituţionale din ţară şi străinătate vom avea poate o sinteză critică privind exilul politic românesc de după cel de-al doilea război mondial.

Dorin Dobrincu

IOSIF ŢON, *Confruntări*, Oradea, Editura Cartea Creştină, 1999, 240 p.

Mult timp s-au cunoscut puţine aspecte exacte despre rezistenţa împotriva sistemului, fie că era vorba despre rezistenţa armată, rezistenţa la înregimentare ideologică, disidenţa unor intelectuali sau nemulţumirile muncitorilor, concretizate în surprinzătoare proteste etc. La fel, dacă nu şi mai rău, se prezentau lucrurile în privinţa disidenţelor cu caracter religios. După răsturnarea regimului comunist au început să apară însă unele scrieri în care se regăsesc informaţii referitoare la situaţia Bisericii sub regimul comunist. În această categorie se înscriu şi *Confruntările* lui Iosif Ţon. Volumul cuprinde mai multe texte (asupra cărora mă voi referi mai jos) care denunţă represiunea regimului comunist contra confesiunilor evanghelice în anii '70, precedate de explicaţii asupra împrejurărilor în care au fost scrise şi asupra efectelor pe care le-au avut. De asemenea, două interviuri luate lui Iosif Ţon şi soţiei acestuia, Elisabeta Ţon, vin să întregească imaginea oferită în prima parte a volumului. Nu am intenţia de a recenza cartea amintită, ci vreau să o folosesc ca pretext pentru o succintă prezentare a acţiunilor în centrul cărora s-a aflat pastorul Iosif Ţon şi implicaţiile lor pentru spaţiul evanghelic din România.

Despre confesiunile protestante (îndeosebi cele evanghelice), implicit despre credincioşii acestora, din România se ştiu destul de puţine lucruri şi mai cu seamă clişee: "străini de spiritul poporului român", "vânduţi străinătăţii", cu teribil impact în anii naţional-comunismului etc. Deşi minoritari în România, evanghelicii au dat numeroase dovezi de rezistenţă împotriva regimului comunist. Despre rezistenţa lor din România s-au publicat unele studii (în anii '70) în *Religion in Communist Lands* (revista editată de Keston College, o organizaţie din Anglia care monitoriza situaţia religioasă din ţările comuniste) şi în *Catacombes* (revistă îngrijită, la Paris, de Sergiu Grossu). De asemenea, în unele lucrări, apărute atât înainte, cât şi după 1989, sunt menţionate persecuţiile la care au fost supuşi evanghelicii, precum şi acţiunile lor de protest. Merită semnalate lucrările lui Sergiu Grossu, *Le calvaire de la Roumanie chrétienne*, Editions France-Empire, 1987 (traducere românească la "Convorbiri Literare" – ABC Dava, 1992) şi Dennis Deletant, *Ceauşescu and the Securitate. Coercition and Dissent, 1965-1989*, C. Hurst & Co. (Publishers) Ltd., 1995 (traducere românească la Humanitas, 1998). În ceea ce priveşte situaţia lucrărilor semnate de autori români care trăiesc în România, aproape nu găsim menţiuni despre subiectul avut în vedere. Până şi în vestita şi controversata de acum *Addenda* la traducerea în limba română a *Cărţii Negre a comunismului. Crime, teroare, represiune*, coordonată de Stéphane Courtois (Humanitas – Fundaţia Academia Civică, 1998) nu există nici cea mai mică menţiune despre rezistenţa evanghelică.

Dar să revenim la pastorul Iosif Ţon şi să vedem prin ce este important destinul lui în istoria românească foarte recentă. Născut în zona Aiudului (1934), într-o familie de credincioşi baptişti, a urmat cursurile Facultăţii de Filologie a Universităţii din Cluj, pe care a absolvit-o în 1955. În timpul studenţiei a activat într-un grup de părtăşie creştină, care a crescut de câteva ori, de la şase la treizeci de studenţi. Era ucenicia sa în acţiunile de protest faţă de politica guvernului comunist; întrunirile respective erau ilegale; în caz de descoperire probabil că ar fi avut loc arestări, procese şi condamnări, după cum atât de frecvent se întâmpla în anii '50. După absolvire nu a intrat în învăţământ, ci a predicat şi a urmat, o vreme, cursurile Seminarului Teologic Baptist din Bucureşti.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După o perioadă dificilă în viaţa sa, avea să fie remontat de doi oameni care suferiseră mult pentru credinţa lor, inclusiv ani îndelungaţi de închisoare. Este vorba de pastorul Richard Wurmbrand, binecunoscut în România prin memorialistica sa referitoare la Gulagul românesc, precum şi de Simion Cure. Spre sfârşitul anilor '60 Ţon reintră pe scena evanghelică. Între 1969-1972 studiază teologia la Oxford. Contrar curentului general existent atunci – ca şi acum – în societatea românească, a hotărât să se întoarcă în România. Momentul în care conştientiza valoarea martirajului a reprezentat "cea mai mare răscruce a vieţii mele", după propria-i mărturisire. Reîntors în ţară cu visul de a forma o nouă generaţie de predicatori şi o nouă şcoală de teologie, Iosif Ţon avea să se lovească repede de realităţile societăţii româneşti, aflată sub o strictă supraveghere poliţienească.

În 1973 a devenit profesor la Seminarul Teologic Baptist din Bucureşti. Constituind împreună cu alţi pastori un grup clandestin de părtăşie, Iosif Ţon avea să-şi dea seama foarte repede de situaţia generală a bisericilor evanghelice, în special a celor baptiste. Aici este momentul să amintim de restricţiile impuse evanghelicilor de către statul comunist, îndeosebi prin intermediul Departamentului Cultelor, care făcea rapoarte către Direcţia I a Departamentului Securităţii Statului. În anii '50, Uniunii Baptiste i-au fost impuse noi statute, care aveau să-i restrângă foarte mult activitatea. Întrucât bisericile locale erau autonome, deci puteau fi mai greu controlate, regimul a iniţiat un plan care să ducă în cele din urmă la centralizarea şi controlarea Uniunii Baptiste. În mare, planul urmărea: acceptarea imediată în teritoriu a dispoziţiilor Uniunii; salarizarea pastorilor să se facă de la centru (logica era simplă: cine plăteşte îşi impune punctul de vedere); manipularea alegerilor în toate organele de conducere ale Uniunii; restrângerea şi controlul programului în biserici; monitorizarea deplasării pastorilor, mergându-se până la interzicerea de a predica în alte biserici decât în cele în care erau titulari; controlul lucrărilor specifice cu tineretul şi cu femeile din biserici; interzicerea evanghelizărilor; controlul botezurilor; verificarea alegerilor de diaconi. Este interesant de semnalat că, deocamdată, nu s-au descoperit dispoziţii scrise în legătură cu aplicarea acestui plan. Probabil că, la fel ca în cazul atâtor acţiuni, inclusiv la vârful conducerii comuniste, să se fi evitat emiterea unor dispoziţii scrise, tocmai pentru a nu lăsa urme. Însă consecinţele aplicării planului de mai sus au fost resimţite la scurtă vreme. De exemplu, dacă în 1959 existau 540 de pastori baptişti, în 1964 mai erau înregistraţi doar 140. Celor 400 de pastori care nu mai erau în evidenţă le fuseseră retrase legitimaţiile, altfel spus, fuseseră daţi afară. Şi aceasta în doar cinci ani.

Convins că trebuie întreprins ceva pentru recâştigarea drepturilor pierdute, Iosif Ţon a avut iniţiativa scrierii unei lucrări, intitulată *Doctrina Baptistă despre Biserică*, în vara anului 1973. Câteva exemplare au fost expediate în Anglia, unde de altfel avea să se şi tipărească în broşură ultima parte, sub titlul *Cine îşi va pierde viaţa* (întâi în limba engleză, ulterior şi în română), cum a şi rămas cunoscută, cu referire la situaţia existentă în bisericile baptiste din România, inclusiv toate imixtiunile statului în activităţile de cult. La iniţiativa lui Vasile Taloş, pastor baptist, lucrarea a fost rezumată şi semnată de 50 de pastori. Depusă la registratura conducătorului de atunci al ţării, Nicolae Ceauşescu, acţiunea a fost o veritabilă "bombă"; pentru prima dată un grup atât de mare de pastori expunea direct persecuţiile la care erau supuse bisericile baptiste. Represaliile regimului nu s-au lăsat prea mult aşteptate. Iosif Ţon a fost suspendat din funcţia de profesor la seminar, însă nu a fost oprit de la activităţile din biserici.

Între timp, Keston College a tradus în engleză ultima parte a lucrării menţionate, la fel ca şi scrisoarea celor 50 de pastori, expediindu-le la Washington. În condiţiile în care chiar atunci se făceau pregătiri pentru Conferinţa Europeană de la Helsinki, iar în capitala americană se purtau discuţii pentru acordarea clauzei naţiunii celei mai favorizate, conducerea de la Bucureşti a trebuit să ia în calcul plângerile protestatarilor. După câteva luni (decembrie 1973-martie 1974) de discuţii între autorităţi, pe de o parte, şi protestatari, plus conducerea Uniunii Baptiste, pe de alta, restricţiile au fost ridicate. De acestea au beneficiat şi celelalte confesiuni evanghelice (creştină după Evanghelie şi penticostală), între care de altfel existau legături foarte strânse.

La un an după redactarea lucrării *Cine îşi va pierde viaţa*, Iosif Ţon redactează un alt text, intitulat *Locul creştinului în socialism*. Şi acesta avea să fie expediat în Anglia şi tipărit apoi sub numele de *Manifestul creştin*. Un exemplar a fost trimis lui Nicolae Ceauşescu. Reacţia din partea autorităţilor a fost tipică: percheziţie la domiciliu, confiscarea întregii biblioteci, a notiţelor personale

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi a corespondenţei. Acuzat de "propagandă care pune în pericol securitatea statului", a fost timp de şase luni în arest la domiciliu şi anchetat aproape zilnic. Ca în cazul atâtor opozanţi, şi lui Iosif Ţon i s-a făcut propunerea de a colabora cu Securitatea; acesta, spre onoarea sa, a declinat cu fermitate oferta. Între timp, în lumea liberă s-au iniţiat numeroase acţiuni de protest în favoarea sa, inclusiv telegrame expediate direct către şeful statului român. Rezistenţa sa şi sprijinul tacit al coreligionarilor din ţară, ca şi intervenţiile externe, au determinat autorităţile să înceteze ancheta şi, implicit, arestul la domiciliu.

Întrucât regimul de la Bucureşti nu putea accepta ceea ce recunoscuse bisericilor evanghelice, a schimbat registrul, luând măsuri restrictive împotriva credincioşilor. Noua schimbare de direcţie a devenit vizibilă în 1976. Manifestarea a îmbrăcat trei forme: prima a fost cea a retrogradărilor din funcţie şi a concedierilor; a doua formă a constat în amenzi pentru adunarea în locuinţe particulare pentru rugăciune, părtăşie şi studiu biblic; a treia şi cea mai gravă formă a fost îndreptată împotriva elevilor şi studenţilor evanghelici, constând în presiuni pentru obţinerea angajamentului că nu vor mai frecventa bisericile.

În această situaţie, în urma unor discuţii cu Aurel Popescu şi cu Pavel Niculescu, Iosif Ţon a luat hotărârea de a realiza o lucrare în care să se arate că persecuţiile contraveneau tratatelor internaţionale semnate de România. Rodul colaborării celor trei şi fundamentată pe textele tratatelor internaţionale şi, mai ales, pe numeroase date referitoare la cazuri de persecuţie, adunate din toată ţara, studiul a fost intitulat *Cultele neoprotestante şi drepturile omului în România*. În acelaşi timp, a fost realizat un alt material, sugestiv denumit *Chemarea la adevăr*, care se dorea o introducere la precedentul. Se spunea direct că "este vorba de o persecuţie sistematică, dar mascată, a credincioşilor, cruntă şi totuşi dificil de sesizat din afară, extrem de dureroasă pentru cei care o îndură şi totuşi greu de înţeles pentru observatorul extern". Se subliniau măsurile administrative luate împotriva credincioşilor evanghelici, excluderea lor din funcţii de conducere la care erau îndreptăţiţi ca urmare a studiilor şi competenţei; persecutarea copiilor evanghelicilor în şcoli (mai ales în licee şi universităţi); împiedicarea exercitării libere a cultului; hărţuirea şi insultarea pastorilor; interzicerea adunării credincioşilor în familii; presiuni pentru transformarea unor credincioşi în informatori. Semnată de şase pastori şi laici evanghelici: pastorii Iosif Ţon şi Pavel Niculescu, învăţătorul Radu Dumitrescu, inginerul Aurelian Popescu (baptişti), predicatorul Constantin Caraman (penticostal) şi dr. Silviu Cioată (creştin după Evanghelie), lucrarea a fost, ca şi cele anterioare, expediată în străinătate. Conştienţi că numai o publicitate puternică va determina reuşita, semnatarii au trimis lucrarea şi la postul de radio "Europa Liberă". Difuzat pe 3 aprilie 1977 la postul de radio menţionat, cu o audienţă deosebită în România acelor ani, textul demonstra că România, deşi semnatară a recentului (1 august 1975, Helsinki) *Act final* al Conferinţei pentru Securitate şi Cooperare în Europa, nu-şi respecta angajamentele internaţionale, persecutându-şi proprii cetăţeni.

Cum era de aşteptat, a urmat represiunea Securităţii. A doua zi după difuzarea materialului, toţi semnatarii lucrării amintite au fost arestaţi (ca un amănunt, Iosif Ţon era atunci la Iaşi, unde venise pentru a predica în Biserica Baptistă de aici). Merită amintit că tot la începutul lunii aprilie 1977 au fost arestaţi Paul Goma şi Vlad Georgescu, ceea ce demonstrează că regimului îi era teamă de contestare, mai ales de cea mediatizată. Într-o notă a Ministerului de Interne, din 5 aprilie 1977, erau descrise măsurile luate pentru combaterea acţiunilor "reacţionare" (anticomuniste, D.D.) din ţară şi străinătate. Erau menţionaţi în nota respectivă atât celebrii disidenţi amintiţi mai sus, cât şi protestatarii evanghelici (*Cartea Albă a Securităţii. Istorii literare şi artistice (1969-1989)*, Bucureşti, 1996, p. 100). Opoziţia făţişă a dat mereu bătăi de cap regimurilor comuniste, reacţia fiind, mai totdeauna, deosebit de dură. S-a dovedit şi cu ocazia arestării protestatarilor evanghelici. Aceştia au fost anchetaţi şi bătuţi (inclusiv Iosif Ţon, dar mai cu seamă Pavel Niculescu) timp de şase săptămâni. Au fost acuzaţi de trădare şi de conspiraţie (erau un grup). Pentru trădare pedeapsa era 25 de ani, în timp ce pentru conspiraţie se dădea pedeapsa capitală. În cele din urmă, probabil pentru a evita complicaţii interne, dar mai cu seamă internaţionale, autorităţile i-au pus în libertate pe cei şase. De asemenea, persecuţiile împotriva credincioşilor evanghelici, îndeosebi împotriva copiilor acestora, au încetat. Încă o dată se dovedea că libertatea nu se câştigă şi nu se păstrează decât prin luptă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Evanghelicii au inițiat și alte acțiuni de protest la sfârșitul anilor '70. De exemplu, în toamna anului 1977 s-a constituit o mișcare de protest a unor credincioși evanghelici, care în mai 1978 a luat denumirea de **Comitetul creștin român de apărare a libertății religioase și de conștiință** (cunoscut în general sub sigla de **A.L.R.C.**). Liderul acestui comitet a fost pastorul Pavel Niculescu, unul dintre primii susținători ai lui Paul Goma. Aceasta constituie o altă parte a rezistenței evanghelice, asupra căreia nu insist aici.

În timp ce Pavel Niculescu organiza A.L.R.C.-ul, Iosif Țon a inițiat, cu sprijinul unor organizații creștine internaționale (Campus Crusade for Christ și Biblical Education by Extension), un sistem de pregătire clandestină a unei noi generații de predicatori. De asemenea, în 1981, printr-o nouă lucrare, a luat apărarea unui grup de pastori baptiști, împotriva cărora mass media comunistă pornise o campanie de denigrare. În toamna aceluiași an a reușit să plece din țară, unde se dovedise una dintre persoanele cele mai incomode pentru regimul comunist. Activitatea sa de susținere a moralului credincioșilor evanghelici și nu numai a continuat, din străinătate, până la căderea lui Ceaușescu. A colaborat la Radio "Europa Liberă", mai întâi la programul "Lumea creștină", acordându-i-se apoi aproape o oră, duminica, pentru "Slujba religioasă evanghelică". De asemenea, avea să fie și un scriitor de succes (de exemplu, în 1988 avea să-i apară, la Societatea Misionară Română, volumul *Credința adevărată*; pentru ca, după 1989, să publice numeroase lucrări de teologie, care aveau să-i crească popularitatea și așa la cote deosebite în mediile evanghelice românești).

Am intenționat să creionez aici una dintre figurile importante ale atât de discutatei rezistențe anticomuniste din România. Deși nemediatizată după 1989, opoziția evanghelică la comunism trebuie să-și găsească locul în istoria atât de puțin și, deseori, fals cunoscută a României comuniste.

Dorin Dobrincu

ALEXANDRU ȘAFRAN, Șef Rabin al Genevei. Fost Șef Rabin al României. *Un tăciune smuls flăcărilor. Comunitatea evreiască din România (1939-1947)*. Introducere de Jean Ancel, Traducerea Țicu Goldstein, Editura Hasefer, București, 1996, 406 p.

Semnalăm apariția, în prestigioasa editură Hasefer, a memoriilor dr. Alexandru Șafran, Șef Rabin al Genevei și între anii 1940-1947 fost Șef Rabin al României (în fapt expulzat din țară, în decembrie 1947, de autoritățile de atunci), traducerea volumului apărut la Paris în 1989 sub titlul "Un tison arraché aux flammes" aparținând lui Țicu Goldstein și cu privire la care memorii autorul precizează:

"În această carte n-am relatat decât o parte din evenimentele teribile trăite în cursul ultimului război și imediat după, de către evreii din România... Într-adevăr, sunt ultimul supraviețuitor dintre conducătorii comunității evreilor din România care, în timpul teribilei perioade a persecuțiilor, au acționat, susținuți doar de credința în Dumnezeul lui Israel și în credința în eternitatea lui Israel. Wilhelm Filderman, A.L. Uissu și Mișu Benvenisti au murit" (p. 285, 289).

Memoriile dr. Alexandru Șafran, personalitate de excepție a iudaismului, prezintă interes sub mai multe aspecte:

a) Constituie un document și o sursă de informații pentru istoria evreilor din România; în număr de 800.000 în perioada dintre cele două războaie mondiale, evreii din România (cu reale contribuții pe toate planurile: economic, social, cultural) au reprezentat o importantă ramură a poporului evreu; circa jumătate din numărul lor a ajuns în Israel și s-a dovedit a fi o importantă componentă a populației statului evreu renăscut;

b) Constituie în același timp un document și o sursă de informații pentru istoria României în perioada anilor 1940-1947;

c) Cartea conține caracterizări și impresii personale referitoare la personalitățile cu care fostul Șef Rabin al României a venit în contact, personalități istorice (români, evrei, străini) ca, de exemplu: mareșalul Antonescu, Mihai Antonescu, regele Mihai, regina mamă Elena, Lucrețiu Pătrășcanu, Constantin Titel Petrescu, Iuliu Maniu, patriarhul Nicodim, mitropolitul Bălan, nunțiul papal Cassulo,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ghingold, Radu Lecca, Alexianu, Maria Antonescu, Bodnăraş, Gheorghiu-Dej, Petru Groza, Ana Pauker, Tătărăscu, Filderman, Zissu, Benvenisti, Goldman, Nahum, Kavtaradze, Vâşinski, Ilya Ehrenburg, René Cassin, Léon Blum, Eleanor Roosevelt, papa Paul al VI-lea, Moşe Şertok; în afara evenimentelor la care se referă şi a relaţiilor cu personalităţile cu care a venit în contact, autorul schiţează şi portretele unora din cei pe care i-a cunoscut şi am remarca faptul că aceste caracterizări se referă mai degrabă la trăsăturile morale ale celor pe care i-a cunoscut decât la însuşirile fizice (autorul descrie, am spune cu dramatism, întâlnirile cu unele personalităţi; în special sunt puse în evidenţă atitudinile şi faptele mitropolitului Bălan, ale nunţiului papal Cassulo, ale reginei mamă Elena, acţiuni care au contribuit la obţinerea satisfacerii unor cereri esenţiale în opera de salvare a unei bune părţi a evreimii din România în perioada războiului);

d) În ultimă instanţă cartea prezintă interes în raport cu sintagma folosită de Dubnov ca titlu în a sa devenită clasică "Istorie mondială a poporului evreu" ("Weltgeschichte des jüdischen Volkes"), sintagmă care exprimă o realitate, deoarece evreii – răspândiţi de mii de ani printre toate popoarele şi pe toate meridianele – au o istorie ce le aparţine ca identitate spirituală proprie şi în acelaşi timp ei aparţin istoriei mondiale prin rolul jucat în dezvoltarea istorică a celorlalte popoare.

Trebuie să amintim că după 1989 autorul a vizitat România şi alocuţiunea ţinută cu această ocazie a constituit o expresie a bunelor sale sentimente faţă de poporul român şi a ataşamentului faţă de spiritualitatea românească.

Volumul conţine desigur referiri şi la atitudini de dispreţ şi ură ale unora la care a apelat în perioada persecuţiilor antievreieşti; nu sunt trecute cu vederea nici atitudinile unor "asimilaţionişti" evrei, disensiunile dintre diferitele grupări sioniste, rolul nefast al fostei Centrale a Evreilor şi apoi a ceea ce s-a numit Comitetul Democrat Evreiesc (C.D.E.); trebuie însă menţionat că autorul nu a depăşit limitele genului de "memorii" de vreme ce, deşi critic faţă de măsura expulzării sale şi apoi a înlocuirii din funcţia de Şef Rabin, nu face totuşi nici o referire la perioada următoare expulzării sale şi am putea spune că, dimpotrivă, arată cu toată obiectivitatea că 400.000 de evrei din România au emigrat apoi în Israel unde reprezintă un important factor în viaţa socială, culturală şi politică a statului Israel.

Cartea a fost publicată în condiţii ireproşabile: hârtia de bună calitate, copertele sugestive, fără erori de tipar. Structura volumului: lista lucrărilor publicate de autor, o hartă a României cu indicarea teritoriilor pierdute în anul 1940, notă explicativă asupra ediţiei aparţinând editurii Hasefer (se arată că versiunea iniţială a lucrării a fost cea engleză din 1987 sub titlul "Resisting the Storm"; versiunea franceză este rezumativă, cea de faţă constituie traducerea celei franceze dar având în plus documente ce lipsesc din ediţia franceză şi care documente apăruseră în ediţia engleză cât şi cea în ebraică), introducere semnată de istoricul Jean Ancel (se face o periodizare a istoriei antisemitismului în România, recunoscându-se în acelaşi timp că "... în mijlocul acestui cataclism fără precedent, comunitatea din România, relativ mai tânără decât celelalte, a supravieţuit în mare măsură", p. 9, iar în concluzie se susţine că atunci când autorul volumului de memorii "a fost silit să părăsească ţara", "s-a închis poarta autonomiei comunităţii sale", p. 33), cuvânt înainte (al autorului volumului; aparţine ediţiei franceze, fiind datat Geneva, septembrie 1986), cele 18 subtitluri ale volumului, bibliografie sumară (în jur de 100 de titluri), documente (un număr de 45, în facsimil, dar şi cu un rezumat al conţinutului fiecărui document; menţionăm dintre acestea: cel din 6 sept. 1941, un memoriu adresat de W. Filderman şi Al. Şafran, Patriarhul României, Nicodim, prin care îi solicită să intervină pentru anularea semnului distinctiv pentru evrei; cel din 11 oct. 1941, un memoriu prin care Şef Rabinul Şafran îi cere mareşalului Antonescu, printre altele, încetarea deportării în Transnistria a evreilor din Basarabia şi Bucovina; cel din 24 august 1942, o cerere a Şef Rabinului Şafran către directorul cultelor şi minorităţilor din Ministerul Cultelor în sensul de a fi scutiţi rabinii de munca obligatorie; cel din iunie 1944, conţinând nota lui W. Filderman privind eforturile făcute de Şef Rabinul Şafran pentru reconcilierea dintre W. Filderman şi A.L. Zissu; cel din 24 sept. 1944, reproducând o notă din ziarul Curierul Israelit ce consemnează că la 22 sept. 1944 regele Mihai I-a primit pe Şef Rabinul Şafran şi acesta din urmă i-a exprimat recunoştinţa pentru ocrotirea acordată de rege şi de regina-mamă populaţiei evreieşti "în timpul anilor de obidă prin care a trecut" cuvântarea rostită de Şef Rabinul Genevei, dr. Al. Şafran, în timpul audienţei acordate de Papa Ioan Paul al II-lea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Vatican, 31 oct. 1985), indice de nume, indice de locuri, fotografii. Volumul nu are o listă a documentelor publicate, nici a fotografiilor (cum se obişnuieşte în ediţiile critice de memorii); ar fi fost util şi un indice de materii.

Cartea dr. Al. Şafran este şi va fi un preţios izvor documentar pentru cercetătorii istoriei.

Betinio Diamant

PAUL MIHAIL, *Jurnal (1940-1944) şi corespondenţă*, I, *Jurnal*, Ediţie îngrijită de Eugenia Mihail şi Zamfira Mihail, Argument de Gheorghe Buzatu, Bucureşti, Editura Paideia, 1998, 380 p.

Figură emblematică a Iaşilor de dinainte şi de după cel de-al doilea război mondial, în dubla sa ipostază de preot şi de istoric, Părintele Paul Mihail continuă încă să fie prezent în urbea moldavă în varii "împrejurări" şi mulţi dintre cei care l-au cunoscut sau ascultat vreodată speră încă să-i zărească silueta inconfundabilă pe vreuna dintre vechile străzi pe care mai "curge" încă trecutul unei foste capitale. Mulţi ieşeni nu ştiu că intelectualul distins şi omul care a fost *părintele* – nu numaidecât în sens ecleziastic –, după ce a ctitorit ani şi ani Biserica "Banu", se mutase în ultimul timp la Bucureşti, unde a dispărut în urmă cu aproape cinci ani.

Om al cărţii şi al bisericii, deopotrivă, Domnia sa a scris o viaţă întreagă. Se ştia că Părintele Mihail ţinuse un jurnal, în anii 1940-1944. Publicarea textului se produce acum. Fără a fi prima experienţă din sfera memorialisticii, volumul de faţă este totuşi mai mult decât consemnarea unei trăiri personale, cu valoare de informare adresată cuiva anume ori posterităţii, în general. Aşa cum am remarcat în cazul lui Grigore Trancu-Iaşi, bunăoară, care şi-a început jurnalul sub presiunea unui război – a *Marelui Război* –, părintele Paul Mihail a procedat la fel trei decenii şi jumătate mai târziu, când al Doilea Război Mondial devenise o realitate ce părea irepetabilă în 1918.

Pentru el, anul 1940 reprezenta, aşa cum îl caracteriza la 4 ianuarie 1942, "anul cel mai nenorocit din istoria neamului românesc. Hotare prăbuşite, cutremure, schimbări de domnie, ucideri şi pribegie". Dar, adevărate sau nu, parcă împotriva a ceea ce se întâmpla, au început a circula "zvonuri că războiul se apropie şi că Basarabia se va lua cu luptă". La 24 ianuarie 1941, deci în aceeaşi lună, jurnalierul reţine în caietul său de note încă o însemnare cu valoare de concluzie deconcertantă: "de trei zile, România trece prin cea mai neagră răscoală, teroare şi rebeliune". Încă o dată, el se arăta convins că neamul său se confruntase cu "cea mai tragică clipă din istoria românilor! Sovieticii erau gata să intervină". Şi totuşi, "astăzi, ca o mustrare, serbăm Unirea Principatelor. Unde e unirea şi patriotismul înaintaşilor?", mai avea el puterea de a se întreba.

Întors la Chişinău, el descoperea un "oraş distrus, ars şi prădat. Ruine fumegânde şi umbre de oameni pe străzi. Pare că viaţa s-a oprit", iar pe lângă toate realiza că manuscrisele sale, documentele, cărţile adunate cu atâta trudă dispăruseră pentru totdeauna. La 11 ianuarie 1942, părintele Paul Mihail încerca să definească anul încheiat, menţionând informaţii generale despre războiul aflat încă într-o fază nesigură, dar însemnând că "în Crimeea se dau lupte la Fedosia, în jurul Sevastopolului. Armata de vânători de munte românească câştigă lupte eroice". "Anul care s-a încheiat a fost al victoriei româneşti, anul nou, al consolidării şi unirei românilor de pretutindenea". Odată cu reintrarea în firesc, Basarabia a început a fi reconstruită. Conţinutul şi tonul însemnărilor au căpătat, cum era şi firesc, accente de alinare. Pe 4 mai 1942, de pildă, reţinea în caietul său întâlnirea cu Pan Halippa, care "mi-a vorbit despre francmasoneria sa, despre elementele comuniste în fostul Partid naţional-ţărănesc". Două luni mai târziu, ajuns în Cornova, se vedea confruntat cu o atmosferă deprimantă: "rămăşiţe de la fostul colhoz în şură, garduri şi poartă dărâmată. Dar mai mult starea sufletească a Nadiei, a satului şi a mea".

După ce pe 12 iulie 1943 se arăta mulţumit de "realizările româneşti în comună" (Cornova – n.ns.), peste trei luni lucrurile luau o turnură greu de acceptat: "situaţie alarmantă în oraş (Chişinău – n.ns.). Capi de autorităţi, ofiţeri, funcţionari, poliţişti încarcă bagajele, angajează vagoane şi le trimit în restul ţării". Ajuns la 1 noiembrie 1943 la Bucureşti, observa însă că "aici lumea e în sărbătoare, nu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se cunoaşte că-i război, străzi pline". Întors la Chişinău, îşi dădea seama că "presiunea frontului de la Răsărit continuă", pentru ca la 13 martie 1944 să se arate alarmat de "ofensiva sovietică în creştere spre Nistru", ofensivă care arunca "pe străzi convoaie mari cu refugiaţi transnistreni", adică o "groaznică privelişte, care a continuat şi noaptea". În circumstanţe atât de grave, familia lui, "cu câteva bagaje" a luat din nou drumul Iaşilor, în timp ce "de la guvernământ a început a se elibera buletine de evacuare cu specificarea localităţii". Pe 20 martie, adică după două zile, consemna că "dimineaţa am văzut primele tancuri germane pe străzile oraşului. M-am înspăimântat – recunoştea el –, au trecut fiori prin mine". În noaptea următoare a privit, ros de neputinţă, "îngrozitoarea retragere", care s-a transformat apoi, odată cu venirea zilei, într-o "priveliştе de plâns. Un eşalon cu mii de oameni: mame cu copii, bătrâni, femei, bagaje sub ropotul ploaiei reci şi a vântului de la răsărit. [...] În tăcerea durerii generale se aud deasupra vagoanelor suspine, lacrimile curg şi paloarea feţelor celor înghesuiţi e asemănătoare cu a lutului de pe dealuri". La 23 martie 1944 ajungea la Iaşi, notând că oraşul atât de iubit de el "este în fierberea evacuării şi priveliştea este dezastruoasă". A doua zi era la Bucureşti, iar pe 26 martie se oprea la Craiova. O zi mai târziu, însemna pentru noi următorul gând: "comunicatul anunţă că sovieticii au atins Prutul. Este ziua în care în 1918 (după stil vechi – n.ns.) s-a votat Unirea cu Patria Mumă. Iată unde a ajuns acum România, pentru care s-au jertfit vieţi de oameni. Plâng". După numai două zile se arăta îngrijorat deoarece "ziarele anunţă lupta la nord de Iaşi", în timp ce, "aci, la Craiova, atâta oaste pe străzi, atâţia ofiţeri superiori în maşini şi în trăsuri. Tristă şi foarte dureroasă zi din refugiu", conchidea el cu deznădejde.

Atâtor gânduri, explicabile pentru cineva aflat într-o ţară înfrântă, li se adăuga încă unul, consemnat la 8 septembrie 1944, care se va dovedi a anunţa un timp mai grav decât războiul: "opinia publică este invadată de noi ziare apărute: «România Liberă» şi «Scânteia»". Preludiul ocupaţiei îl reprezenta semnarea armistiţiului, la 12 septembrie 1944, când la Moscova "se recunosc graniţele României din 1940, fără Basarabia şi Nordul Bucovinei. Cetăţile de la Nistru îşi clatină ruinele sale, osemintele eroilor şi martirilor se cutremură, sufletul românesc se roagă şi plânge". Ajuns în acest moment al însemnărilor sale zilnice, preotul Paul Mihail s-a oprit. Durerea pe care a încercat-o după aceea nu a mai putut-o mărturisi nici caietului său. Procedând astfel, el ne-a lăsat să înţelegem că şi-a gândit jurnalul ca pe un poem în proză, care nu mai putea fi continuat, odată ajuns la "sfârşitul firesc".

Paginilor de jurnal li s-au adăugat, nu ca o continuare, ci ca un supliment aleatoriu, trei texte ce poartă datele 19 februarie 1976, 1955 şi 24 mai 1982, semnate de părintele Mihail. Urmează două note omagiale, datorate profesorilor Virgil Cândea şi Ştefan Ştefănescu, o recenzie a volumului *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*, publicat în 1993 de istoricul Paul Mihai, o recenzie scrisă de profesorul Constantin C. Angelescu, o rubrică intitulată *Studii şi articole despre Preotul Paul Mihail* şi *Bibliografia scrierilor lui Paul Mihail şi a referinţelor despre el*.

Titlul stabilit de editori ne lasă a înţelege că pe lângă jurnal – autorul îl numise: *Însemnări zilnice, impresii gânduri* – va apărea şi un volum de corespondenţă. Nu ştim din ce ani este aceasta şi nici volumul ei, dar poate era mai bine dacă jurnalul şi corespondenţa apăreau împreună, completându-se, indiscutabil, reciproc. S-ar fi evitat astfel şi caracterul miscelaneu al tomului deja apărut, în care jurnalul ocupă puţin mai mult de jumătate din numărul de pagini. Apoi, de ce nu s-a inclus în sumar textul intitulat: *Jurnalul călătoriei de studii în sud-estul Europei (1931)?*, precedate – amândouă manuscrisele jurnaliere –, de o introducere, de o notă asupra ediţiei şi de notele şi comentariile nu numai obişnuite, ci absolut necesare? Presupunem că volumul corespondenţei expediate şi primite de preotul Paul Mihail este destul de mare pentru a oferi materia necesară unui tom independent. Concomitent sau ulterior, puteau fi editate, separat, textele adăugate jurnalului. În sfârşit, volumul a fost publicat, devenind aşadar un fapt împlinit, astfel încât, consideraţiile noastre trebuie să plece, vrând-nevrând, de la el. Foarte sincer vorbind, fără a renunţa la sugestiile de mai sus, recunoaştem că editarea lui era necesară, întrucât valoarea documentară a textului introdus în circuitul ştiinţific este una deosebită. Autorul jurnalului a fost, aşa cum am mai remarcat, un intelectual distins, diligent şi interesat de subiecte care nu sunt la îndemâna oricui. Apostolatul său, care a fost o

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

chemare, s-a manifestat în mod fericit şi complinitor, atât în ipostaza de slujitor al bisericii, cât şi în aceea de om de carte. Mereu preocupat de ceva şi având un gând bun pentru toţi cei din jurul său, preotul Paul Mihail a cunoscut personalităţi ilustre ale vremii, precum Regele Mihai, Regina Mamă Elena, mareşalul Ion Antonescu etc. Despre el şi despre lucrările lui au scris N. Iorga, Gheorghe I. Brătianu, Ilie Minea, P.P. Panaitescu, Damian P. Bogdan etc.

Jurnalul său de război, chiar dacă autorul nu a respectat un ritual al notaţiei zilnice, este un *document* valoros, atât prin bogăţia informaţională şi sinceritatea reflecţiei, cât şi prin unghiul de percepere.

Gheorghe I. Florescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi, vol. II, Acte interne (1661–1690), editate de Ioan Caproşu, Iaşi, Editura "Dosoftei", 2000.

La foarte scurt timp de la apariţia primului volum de documente referitoare la istoria oraşului Iaşi, având în vedere spaţiului editorial restrâns acordat în ultimii ani unor lucrări ştiinţifice, semnalăm o nouă prezenţă editorială din acelaşi corpus documentar. Noul volum a văzut lumina tiparului cu sprijinul financiar al municipalităţii ieşene şi este rodul muncii profesorului Ioan Caproşu.

Prezentul tom cuprinde 680 de documente interne autentice, unul fals şi două trecute la Addenda, acoperind perioada cuprinsă între anii 1661-1690. Prelucrarea materialului documentar s-a făcut în conformitate cu normele consacrate pentru colecţia *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, la publicarea căreia editorul acestui volum are o contribuţie însemnată şi constantă. Dintre cele 683 de acte majoritatea sunt publicate după originale româneşti sau slavone, iar în cazul celor conservate sub forme inferioare s-a optat pentru cea mai bună formă de păstrare. Fără a avea pretenţia că prin publicarea prezentului volum s-a ajuns la o situaţie definitivă, impresionează efortul depus pentru identificarea materialului documentar în diverse fonduri arhivistice din ţară şi din străinătate, încercând o cuprindere cât mai completă a surselor referitoare la moşia, hotarul şi ocolul târgului. O dovadă pentru faptul că în viitor se vor putea descoperi noi surse documentare necunoscute până acum istoricilor o constituie semnalările lui Florin Marinescu cu privire la mulţimea, până de curând doar bănuită, a urmelor de istorie românească adunate între zidurile mănăstirilor athonite. Editorul a beneficiat de sprijinul istoricului român rezident în Grecia aducând la lumină o serie de documente cunoscute până în prezent doar prin intermediul unor menţiuni.

Întocmirea indicilor de nume şi de materii urmează în egală măsură normele consacrate pentru publicarea documentelor interne în colecţia *Documenta Romaniae Historica*, oferind cercetătorilor o cale rapidă de acces la informaţia cuprinsă în sursele documentare publicate.

Suntem convinşi că doar simpla parcurgere a acestui tom va înlătura, dacă mai era necesar, orice dubiu asupra importanţei unor astfel de lucrări care vin în întâmpinarea celor doritori să întreprindă cercetări serioase asupra realităţilor moldoveneşti din a doua jumătate a veacului al XVII-lea.

Chiar dacă istoria Iaşilor presupune o serie de particularităţi, datorită statutului consacrat deja în acea perioadă, de centru administrativ al ţării, prefacerile petrecute în cel mai important târg moldovenesc nu pot fi rupte de contextul general. Se poate astfel urmări evoluţia vieţii urbane într-un oraş care îşi însuşise toate caracteristicile unei capitale de tip modern: de la aspectul cosmopolit, prin stabilirea permanentă a unor negustori şi meşteşugari armeni, greci, evrei, turci ş.a., până la extinderea teritorială şi demografică pe care o cunoaşte oraşul în veacul al XVII-lea. Evoluţia în plan demografic nu este doar una de natură cantitativă ci şi calitativă datorată statutului de centru administrativ, astfel că pe lângă micii funcţionari ai aparatului de la curtea domnească şi marii boieri încep să prefere viaţa agitată a oraşului în care rezida domnul. Evoluţia calitativă este dovedită şi de întreţinerea şcolii fondate la Trei Ierarhi de către Vasile Lupu precum şi de existenţa unei şcoli evreieşti. În plus, semnalarea unui Stratul tipograful dovedeşte reluarea activităţii tipografice la Iaşi. Numărul bisericilor şi mănăstirilor aflate pe teritoriul oraşului dar şi în împrejurimile acestuia, ctitorite nu doar din voinţă domnească ci şi din iniţiativa unor mari boieri, dovedeşte atât extensia demografică dar şi statutul de cel mai important centru religios dobândit după mutarea sediului Mitropoliei la Iaşi.

Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", tom. XXXVII, 2000, p. 381–399.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pot fi surprinse şi aspecte ale vieţii economice prin inventarierea meseriilor practicate de locuitorii care, pe lângă practicarea comerţului se îndeletniceau şi cu activităţi meşteşugăreşti indispensabile unui târg aflat în plin proces de extensie demografică; dintre aceştia menţionăm prezenţa unor apari, butnari, blănari, brăhari, căldărari, ceprăgari, curelari, făclieri, lemnari, mesercii, morari, pietrari, potcovari, săbieri, soronari, ş.a. Importanţa economică a oraşului este relevată şi de organizarea în bresle a negustorilor şi meşteşugarilor: dintre cele semnalate în documente pot fi amintite cele ale bărbierilor, cizmarilor, croitorilor, curelarilor, meserciilor, tălpălarilor şi zlătarilor.

Ne-au atras atenţia şi semne ale unor preocupări pentru urbanism, cum ar fi podirea uliţelor oraşului sau grija pentru salubrizarea acestuia, în cel din urmă caz o dovadă o constituie obligaţia târgoveţilor de a căra gunoi. La acestea se adaugă interesul pentru menţinerea condiţiilor de igienă prin iniţiative ca: întreţinerea feredeului de la Trei Ierarhi şi statutul privilegiat al breslei cioclilor.

Sunt menţionate şi momentele mai nefaste ale istoriei târgului: epidemii, prăzi ale cazacilor şi tătarilor sau incendiile cu urmări devastatoare în condiţiile în care materialele de construcţie folosite, într-o zonă aflată la mare depărtare de importante cariere de piatră, erau uşor inflamabile. Nici chiar boierii nu îşi construiau casele din piatră de vreme ce casele de lângă Uliţa Mare, vândute de soţia lui Solomon Bârlădeanul lui Ilie Sturza, au ars până în temelii rămânând doar locul şi pivniţa.

Prin aceste câteva rânduri am încercat să surprindem doar o mică parte a elementelor care au marcat istoria unui oraş în decursul a patru decenii, aspecte dezvăluite de parcurgerea materialului documentar inserat într-un volum care cu siguranţă va trezi interesul specialiştilor deoarece deschide noi orizonturi pentru cercetarea vieţii urbane româneşti de la est de Carpaţi din cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Marius Chelcu

OLIMPIA MITRIC, *Catalogul manuscriselor slavo-române din biblioteca Mănăstirii Sucevița*, Suceava, 1999; 144 p.

Atenţia deosebită acordată creaţiei culturale româneşti de odinioară, cărţii manuscrise medievale şi începuturilor modernităţii este dovedită, încă o dată, prin publicarea catalogului celor 50 de manuscrise slavo-române păstrate în biblioteca Mănăstirii Sucevița, după apariţia, în 1998, a unui volum de acelaşi tip, ce avea drept preocupare produse literare ale scriptoriilor româneşti din nordul Moldovei[1].

În evul mediu, cum este bineştiut, bisericile şi mănăstirile româneşti s-au bucurat din plin de sprijinul domnului şi al boierilor pentru înzestrarea şi înfrumuseţarea acestora cu obiecte de artă – picturi, broderie, argintărie; lor li se datorează, fără îndoială, interesul pentru desfăşurarea de activităţi literare şi artistice ce au lăsat drept moştenire remarcabile creaţii culturale. Mai mult decât în altă parte, la mănăstirea Sucevița au fost copiate, miniate şi ferecate manuscrise datorate unor înalte feţe bisericeşti de la sfârşitul secolului al XVI-lea şi în veacurile următoare, precum mitropolitul Sucevei, Gheorghe Movilă, cărturarii Teodosie Barbovschi, Efrem sau Anastasie – episcopi ai Rădăuţilor, deopotrivă, dar şi cele realizate de către alţi slujitori ai credinţei, între care se numără monahul Amon de la mănăstirea Moldoviţa, preotul Toma din Siret, preotul Eremie din Bădeuţi, diaconul Teodosie şi ucenicul Anastasie, Ghelasie Eftimie, Ghenadie Zaharovici. De asemenea, numeroşi meşteri caligrafi şi miniaturişti, zugravi, iconari, brodeuri, ţesători, legători de carte sau sculptori în lemn au lucrat pentru împodobirea mănăstirii la cererea firească a întemeietorilor acesteia, familia dominatoare a Movileştilor.

Majoritatea manuscriselor inventariate de autoarea cărţii de faţă aparţin secolului al XVI-lea; cel mai vechi text copiat la Sucevița este *Tipicul* ce datează din 1431, mergându-se pe firul timpului până la 1815, de când se păstrează *Pravila* scriptorului Ghenadie Zaharovici, redactată în limba rusă. În aceeaşi ordine de idei, cel mai mare număr de texte catalogate de Olimpia Mitric în acest volum sunt scrise şi în alte scriptorii decât ctitoria Movileştilor: la Rădăuţi, Siret, Moldoviţa, Solca etc.

[1] Olimpia Mitric, *Cartea românească manuscrisă din nordul Moldovei*, Bucureşti, Edit. Atos, 1998.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Autoarea asigură cititorul, care poate fi, în egală măsură, istoric, filolog, lingvist sau specialist în artă, că toate acestea sunt copiate la Suceviţa, formaţia de filolog şi cercetător a Olimpiei Mitric spunându-şi încă o dată cuvântul, în urma analizei limbii şi scrisului, a ornamentaţiei, a menţiunilor întâlnite pe marginile de manuscris, precum şi a modului general de înfăţişare a textelor.

Autoarea remarcă, în cuvântul introductiv al cărţii, preocuparea voievodului Ieremia Movilă pentru înfrumuseţarea bisericii neamului său şi, mai cu seamă, inovaţiile aduse de domn în modul de ornamentare şi ilustrare a manuscriselor, ce au însemnat, indubitabil, "începutul unei etape noi, originale în arta miniaturii moldoveneşti, în care se îmbină bogatele tradiţii locale cu modalităţile specifice de exprimare ale artei bizantine şi care şi-au aflat apogeul în şcoala mitropolitului Anastasie Crimca de la Dragomirna" (p. 9).

Valoarea volumului prezentat este pusă în evidenţă şi de prezentarea, de către autoare, a textelor slavone şi a însemnărilor româneşti cu slove chirilice în urma folosirii transcrierii fonetice interpretative, cât şi prin descrierea analitică a fiecărui manuscris. De asemenea, anexele ştiinţifice corespunzătoare unei lucrări de factura celei de faţă sunt prezente: o listă cu abrevierile utilizate, indicele numelor de persoane şi de locuri, un indice cronologic şi altul tematic. În încheiere sunt expuse câteva din frontispiciile şi iniţialele decorate în câteva din cele mai reprezentative manuscrise medievale româneşti cuprinse în volum: *Apostolul* copiat în secolul al XVII-lea, *Tipicul* datat în a doua jumătate a veacului XVI, *Tetravanghelul* copiat pe la 1613 pentru mănăstirea Moldoviţa.

La începutul cărţii, Olimpia Mitric îşi exprima speranţa în apariţia unui catalog naţional, care să cuprindă texte vechi, manuscrise de felul celor catalogate de domnia sa în cele două volume apărute până acum. Datorită rigurozităţii sale ştiinţifice şi priceperii profesionale binecunoscute, credem că acestea merită să se integreze unui asemenea registru de manuscrise şi aşteptăm, cu interes, apariţia acestuia.

Cătălina Iliescu

FLORIN MARINESCU, *Roumanika engrafa tou Agiou Orous. Arheio Monis Xiropotamou* (Documente româneşti de la Sfântul Munte. Arhiva Mănăstirii Xirpotamu), t. I, Kentro Neoellinikon Ervnon Ethnikou Idrimatos Erevnon, Athina, 1997, 588 p. + 10 planşe + indici

Apărut în prestigioasa colecţie a Centrul de Studii Neoelene al Fundaţiei Naţionale pentru Cercetare, Atena, volumul *Documente româneşti de la Sfântul Munte. Arhiva Mănăstirii Xiropotamu* se bucură de un prolog bilingv (franceză-greacă) semnat de Loukia Droulia, o distinsă cercetătoare a fenomenului interferenţelor culturale balcanice. Nu cred că mai trebuie subliniată importanţa muncii pe care o desfăşoară autorul (culegerea şi publicarea de documente româneşti de la Muntele Athos) nu doar pentru istoria complexului de aşezăminte monahale de acolo, ci şi pentru istoria Ţărilor Române şi a relaţiilor cu Sfântul Munte.

Întâi de toate, atrage atenţia structura riguroasă, care emană profesionalism, cu o generoasă *Introducere* (în care autorul face şi incursiuni în multiseculara istorie a raporturilor mănăstirilor cu Ţările Române, demers absolut necesar, pentru care îl felicităm). Urmează descrierea în limba greacă a celor 874 de documente datate, slavone şi româneşti (şi câteva în franceză, rusă, sârbă, greacă) începând cu documentul slavon emis la 2 septembrie 1432 la Gura Cracăului de către Iliaş, voievodul Modovei, şi terminând cu cel grecesc datat 9 iulie 1877. La acestea se adaugă încă 71 de documente nedatate, majoritatea redactate în româneşte (cu excepţia câtorva greceşti, a două slavone, a unuia sârbesc şi a unuia german). Cititorul îşi poate bucura ochii cu cele 20 de fotografii ale documentelor mai bine conservate (emise de cancelariile domnilor Iliaş al Moldovei, Radu al Ţării Româneşti, Matei Basarab, Gheorghe Duca, Constantin Brâncoveanu, Ştefan Cantacuzino, Ioan Mavrocordat, Mihail Racoviţă, Scarlat Ghica, Grigorie Ghica al III-lea, Alexandru Ghica, Ioan Caragea, Scarlat Ghica şi Mihail Şuţu). Indicele este unul dublu, de persoane şi locuri, ambele bine întocmite şi, evident, extrem de utile. Ar mai fi de amintit glosarul care cuprinde explicaţia termenilor româneşti sau slavi întâlniţi în documente şi un tabel al corespondenţei numerelor curente ale documentelor din volum cu cele ale documentelor în arhiva Mănăstirii Xiropotamu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din sutele de documente prezentate de Florin Marinescu istoricii pot afla date noi despre averea mănăstirii în Țările Române, relațiile cu metoacele, secularizarea averilor sale din Moldova și Țara Românească la 1863, prezența călugărilor români la Athos precum și a unor greci, din categorii sociale diverse, în spațiul românesc. Numeroase documente conțin donații ale domnilor români și închinări de sate, familii de țigani, terenuri agricole, bălți de pește, mori, venituri din vămi; altele amintesc de donații în bani, cărți ori obiecte liturgice îmbrăcate în metale rare și pietre prețioase, reparații, zugrăveli, construcții de ziduri de protecție și turnuri. Motivațiile acestei practici a donațiilor domnești sau boierești către mănăstirile Sfântului Munte sunt multiple, susține autorul. Fie că este vorba de invocarea ajutorului divin prin intermediul călugărilor, de dorința și necesitatea politică de a fi considerați "ctitori" ori "ctitori din urmă" la Athos, de asumarea ideologiei imperiale (conform căreia domnii români sunt urmașii de drept ai împăraților bizantini), de dorința creștinească de a ajutora și proteja Biserica Răsăriteană și Locurile Sfinte, din proprie inițiativă ori la cererea călugărilor athoniți, în centrul acestor acțiuni se află tradiția bizantină.

O parte din documente sunt editate de istorici români în DRH, DIR sau în publicații independente, dar adesea cu lipsuri și erori. Florin Marinescu și-a propus corectarea greșelilor, acolo unde era cazul, și se pare că demersul i-a reușit în totalitate. Chiar primul document aduce o binevenită corecție, căci fusese defectuos editat în DRH, A, Moldova, ol. 1, p. 156-157; data corectă este 6940, 2 septembrie, nu 6940, 2 ianuarie, iar numele diaculul este Ghedeon, nu Nan.

Prin specificul preocupărilor noastre, atenția ne-a fost atrasă de documentele perioadei fanariote. În volumul lui Florin Marinescu nu se află nici măcar un document în greacă emis de cancelariile domnilor veacului XVIII. Faptul întărește afirmația (dealtfel foarte cunoscută cercurilor de specialiști) că mult huliții domni din Fanar, vinovați – în tradiția istoriografiei romantice, cu epigoni chiar și în zilele noastre – de toate relele abătute asupra pământul și neamului culturii românești, nu au recurs la limba greacă pentru actele oficiale, renunțând la slavonă în favoarea limbii române.

Dacă pentru istoria medievală românească centrele de interes ale volumului semnat de Florin Marinescu sunt multiple, pentru istoria modernă atrag atenția documentele emise în primăvara anului 1863, în legătură cu furtuna iscată de hotărârea Ministrului Cultelor și Educației, Christian Tell (12.03.1863), cea a Consiliului de Miniștri (15.03.1863) și decretul domnitorului Al. I. Cuza (18.03.1863) care stipulau că "în toate mănăstirile și bisericile statului român Sfânta Liturghie se oficiază de azi înainte doar în limba română". Cum unele mănăstiri se eschivează, invocând lipsa cărților de cult în limba română și neputința de a găsi preoți care să poată oficia în românește, Mitropolia Moldovei atenționează (în cazul de față, pe arhimandritul Agathangelos de la Mănăstirea Dancu) că enciclica 540 trebuie respectată, "pentru a fi evitate posibilele neplăceri". Până la urmă biserica mănăstirii Dancu a fost exceptată de la prevederile decretului domnesc, aici putându-se oficia în limba greacă, pentru nevoile "comunității grecești".

Volumul de documente culese și publicate de Florin Marinescu nu este primul și, cu siguranță, nici ultimul de această natură. Îi dorim autorului nenumărate alte asemenea exemple de muncă riguroasă. El reprezintă un pas înainte în studiul relațiilor greco-române în general și nedumerește lipsa de interes a instituțiilor române în sprijinirea unor ediții bilingve, extrem de utile specialiștilor din România. Sper însă ca măcar proiectele viitoare să aibă parte de asemenea ediții, câtă vreme ele interesează, dacă percepția mea este corectă, într-o mai mare măsură publicul cititor din România decât cel din Grecia.

Leonidas Rados

Ghid de monumente și situri istorice din Republica Moldova, Chișinău, Știința, 1998, 72 p.

Lucrarea de față a văzut lumina tiparului ca urmare a participării Republicii Moldova, încă din anul 1993, la programele culturale inițiate de organizația internațională UNESCO. Ghidul își propune, așa cum menționează în cuvântul introductiv Constantin Rusnac, Secretarul General al Comisiei Naționale a Republicii Moldova pentru UNESCO, readucerea, și pe această cale, în circuitul valorilor de artă universală a unor monumente de pe teritoriul dintre Prut și Nistru.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Autorii au realizat o triere a celor mai reprezentative situri şi creaţii arhitectonice din acest spaţiu datând din preistorie până în perioada modernă. Dacă siturile arheologice ale culturilor preistorice şi cele ale civilizaţiei geto-dacice beneficiază de o simplă trecere în revistă, monumentele medievale şi moderne, în număr de treizeci şi două, de la biserica Sfinţii Arhangheli din Petruşeni, până la clădirea Dumei orăşeneşti din Chişinău, cunosc o prezentare care cuprinde, pentru fiecare în parte, un scurt istoric tradus în limbile engleză şi franceză, imaginea edificiului şi planul construcţiei.

Structurarea informaţiei albumului a urmărit atât criteriul cronologic cât şi cel al materialelor de construcţie folosite. Astfel, prima categorie este cea a bisericilor din lemn printre care se numără cele de la Târnova, Horodişte, Palanca, Vorniceni şi Larga, urmate de bisericile şi schiturile săpate în stâncile de pe malurile Nistrului şi ale Răutului, în special, cele de la Butuceni şi Ţâpova a căror valoare se datorează, în primul rând, tehnicii de construcţie. Cea mai consistentă secţiune a ghidului este cea a edificiilor de zid, dintre care enumerăm cetăţile Tighina şi Soroca, mănăstirile Căpriana, Sfânta Treime din Saharna, Înălţarea Domnului din Hârjauca, Naşterea Maicii Domnului din Curchi, Sfânta Treime din Rudi, Înălţarea Domnului din Japca şi mănăstirea Noul Neamţ de la Chiţcani.

Chiar dacă această apariţie editorială nu poate fi încadrată în seria lucrărilor strict ştiinţifice ci, mai curând, în categoria celor de popularizare, rezultatul muncii colectivului coordonat de Constantin Ciobanu, director al Institutului de Istoria Artei al Academiei de Ştiinţe a Republicii Moldova, merită să fie remarcat pentru întrunirea exigenţelor impuse de realizarea unor asemenea materiale şi pentru o redare grafică de excepţie.

Marius Chelcu

OCTAVIAN IONESCU, *Însemnări istorice despre satul Vorniceni din ţinutul Dorohoi*, Botoşani, 1999, 222 p.

În ultimii ani am putut constata o intensificare a preocupărilor pentru istoria locală, fapt îmbucurător din perspectiva unei necesare îmbogăţiri a bibliografiei dedicate studierii satului românesc. Totuşi, prea puţine dintre astfel de lucrări, născute din afecţiunea autorilor pentru locurile natale, reuşesc să întrunească exigenţele pe care le presupune alcătuirea unor lucrări monografice. Din păcate, o mare parte a celor care iniţiază studii de acest gen nu conştientizează necesitatea unei documentări temeinice care să preceadă abordarea propriu-zisă a temei.

Cu mai mulţi ani în urmă regretatul profesor şi jurist, Octavian Ionescu, pornind, aşa cum mărturisea în introducerea acestui volum, de la aceeaşi sensibilitate pentru satul în care s-a născut şi a copilărit, s-a simţit dator să încerce o recuperare a trecutului istoric al Vornicenilor Dorohoiului. Eruditul profesor nu a considerat însă inutilă examinarea unei impresionante bibliografii dedicate studierii satului românesc şi nici parcurgerea a mii de surse documentare, publicate în cele mai importante colecţii sau aflate în diverse fonduri arhivistice. Munca de documentare s-a prelungit de-a lungul a mai multor ani, chiar dacă, la prima vedere, tema abordată pare una minoră şi nu ar necesita un efort atât de susţinut. Faptul că, aşa cum recunoştea autorul, cu exagerată modestie, nu a avut formaţia unui istoric, nu l-a împiedicat să-şi însuşească limba documentelor şi modalitatea interpretării corecte a conţinutului acestora. Pentru confirmarea ipotezelor la care a ajuns pe parcursul documentării sau al redactării lucrării nu a ezitat să solicite sprijinul unor specialişti de la Institutul de Istorie "A.D. Xenopol" sau de la Arhivele Statului din Iaşi.

Rezultatul acestui travaliu ştiinţific a fost însă pe măsură, satul Vorniceni beneficiind astfel de o monografie temeinică care poate servi ca model pentru cei care doresc să contribuie la recuperarea istoriei locurilor unde s-au născut.

Publicarea postumă a acestui volum cu sprijinul forurilor pentru cultură ale judeţului Botoşani capătă şi o valoare reparatorie pentru profilul unei personalităţi a cărei strălucită carieră a fost brutal întreruptă de regimul comunist, regim căruia Octavian Ionescu nu a fost dispus nici un moment să i se adapteze prin compromisuri.

Marius Chelcu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. KARA, *Contribuţii la istoria obştii evreilor din Iaşi*, Bucureşti, Editura Hasefer, 1997, 124 p.

Noua lucrare a lui I. Kara (pe linia volumelor sale anterioare dedicate istoriei comunităţilor evreieşti din Podu Iloaiei şi din Bacău) nu constituie o monografie dedicată istoriei evreilor ieşeni şi nici o prezentare, măcar rezumativă, a tuturor laturilor istoriei de mai multe secole a unei populaţii care a reprezentat în mai multe perioade o jumătate sau chiar mai mult din totalul locuitorilor unui oraş odinioară denumit "Florenţa României".

Este vorba mai degrabă de un eseu conţinând informaţii referitoare la anumite laturi, din anumite perioade ale vieţii populaţiei evreieşti a oraşului Iaşi.

Cu structură oarecum eterogenă şi lipsind indicele de materii (indice a cărui lipsă nu se justifică prin numărul relativ redus al paginilor volumului), cartea conţine informaţii esenţiale pentru istoria celei de a doua comunităţi evreieşti ca număr şi importanţă după cea din Bucureşti.

Volumul are următoarea alcătuire: sumar, cuvânt înainte (semnat de Prof. Mihail M. Cernea, originar din Iaşi, din care citâm: "Monografia de faţă cuprinde un vast material informativ şi despre viaţa culturală a acestei largi comunităţi, despre instituţiile religioase, tensiunile interne, numeroasele ziare şi periodice apărute şi dispărute de-a lungul anilor, despre discriminările şi persecuţiile îndurate de-a lungul deceniilor"), un cuvânt din partea autorului (autorul face un bilanţ al preocupărilor şi publicaţiilor sale având ca temă istoria populaţiei evreieşti din Ţările Române), capitolele lucrării (intitulate: Începuturi, Momente ale epocii moderne, Păşind peste veacuri, Marea cotitură, Spre sfârşit de veac şi mileniu, Folclorul şi arta populară evreiască din Iaşi), note, bibliografie selectivă, rezumat în limba engleză a lucrării, ilustraţii, scurte informaţii despre viaţa şi publicaţiile autorului.

Cartea conţine informaţii despre dezvoltarea demografică, viaţa economică, organizarea comunităţii, viaţa culturală, învăţământul evreiesc, înfiinţarea evreilor, teatrul, literatura, viaţa muzicală, personalităţile evreieşti, asistenţa socială şi medicală, folclorul, arta populară şi alte aspecte (cum ar fi ziaristica).

În paginile 71-79 se află o listă a sinagogilor existente în Iaşi în anul 1939, al căror număr atinge 116.

Autorul se referă în unele pagini (86, 89, 93, 95) la amintirile sale despre întâmplări şi fapte percepute de-a lungul anilor la Iaşi.

Aflat la o vârstă respectabilă (născut în 1906) şi având o bogată experienţă didactică şi scriitoricească, autorul ne anunţă, pe ultima pagină a volumului, că se află în pregătire pentru tipar lucrarea intitulară "Istoria evreilor din Ţările Române".

Volumul e publicat pe hârtie de bună calitate şi are coperţi sugestive, pe una din ele fiind imaginea autorului în activitate de predare în şcoală.

Textul e îngrijit publicat, în întreg volumul existând doar două erori de tipar (pag. 25, 31).

Istoria comunităţii evreieşti din Iaşi aparţine atât istoriei României cât cele a poporului evreu.

Lucrarea autorului aparţine unei serii de publicaţii ale editurii Hasefer dedicate stabilirii adevărului în legătură cu contribuţia materială şi spirituală a evreilor din România, la o istorie comună.

Betinio Diamant

I. KARA, *Obştea evreiască din Bacău*, Bucureşti, Editura Hasefer, 1995, 220 p. (La collectivité juive de Bacău)

Dans le cadre de la collection dédiée à l'histoire des communautés juives de la Roumanie (collection dans laquelle a été publié le premier volume concernant la ville Podul Iloaiei), nous signalons ce deuxième volume, édité par la maison Hasefer et sous l'égide de la Fédération des Communautés Juives de la Roumanie; le livre a comme auteur l'historien et écrivain I. Svarţ Kara (en tant qu'historien, outre le volume dédié aux inscriptions en hébreu publié en 1994 par l'Académie roumaine filiale de Yassy, il faut mentionner sa contribution aux volumes de la collection de documents concernant l'histoire des Juifs de la Roumanie) et la structure suivante: sommaire, avant-propos signé par l'académicien N. Cajal ("Nous espérons que cette collection comprendra aussi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

d'autres monographies, facilitant ainsi la présentation objective de l'authenticité juive et contribuant ainsi au rapprochement entre les hommes"), les sections A-H (intitulées: L'évolution démographique des Juifs de Bacău. La participation à la vie économique. Les relations avec la population roumaine; La communauté israélite de Bacău dans son évolution; Les associations d'assistance mutuelle et d'autres sociétés fondées par les Juifs; Le mouvement sioniste; Les Juifs de Bacău dans les années dures de la guerre et des lois raciales. Les Juifs de Bacău après la guerre; Aspects de la vie spirituelle; Annexes; Épilogue).

Le livre contient des analyses détaillées concernant la vie des Juifs de Bacău, analyses fondées sur des documents et des pierres tombales, des oeuvres littéraires et scientifiques, des mémoires, des périodiques; les analyses sont rigoureuses et les dates statistiques sont largement utilisées et cela concernant toute la période ayant comme point de départ le commencement du XVIII-ième siècle; dans une longue période la proportion de la population juive de Bacău a été de 40% du total de la population; sont pris en considération tous les aspects de la vie sociale et économique (il y avait un grand nombre d'artisans juifs, spécialisés en diverses branches et très bien organisés); ne sont pas négligés les aspects de la vie religieuse, littéraire, celles concernant les écoles, les rapports avec la population majoritaire; sont mentionnées les personnalités juives provenant de Bacău, ceux qui ont participé à la guerre d'indépendance et aux campagnes de la première guerre mondiale, les mesures contenues dans les lois raciales, la massive émigration après 1944.

Les annexes (I-VII) contiennent des documents, par exemple: des statuts des sociétés philanthropiques, une liste des livres en hébreu publiés jusque 1900.

Ayant des reliures suggestives, imprimé en conditions graphiques excellentes, avec des dizaines d'illustrations (pierres tombales, pages de divers livres sur les Juifs de Bacău, photos des participants à la guerre de 1877, des communiqués de la Communauté des Juifs de Bacău, pages des gazettes juives, textes des dispositions raciales – par exemple le communiqué de la Police de Bacău – page 165 – sur l'obligation de porter un signe distinctif pour la population juive, des photos des acteurs juifs ou d'autres personnalités juives, des calendriers, des affiches), avec la bibliographie indiquée dans les 325 notes en bas des pages, rédigé avec la préoccupation pour le détail qui caractérise tous les écrits historiques de l'auteur, le volume nous offre l'image de tous les aspects de la vie juive de Bacău, vie sur laquelle l'auteur écrit: "Dans la ville situé sur Bistritza, <le monde juif> este un notion en voie de disparition..." (p. 195).

Il n'y a pas d'erreurs d'imprimerie, exceptant celle de la page 17, dans laquelle la date du traité d'Adrianople nous est indiquée 1828 (au lieu de correctement 1829).

Le livre n'a pas d'index et ni une liste des illustrations et ce sont les seules critiques qu'on peut formuler à l'adresse de l'auteur.

Le livre sera certainement un instrument utile pour les spécialistes et présentera aussi un vif intérêt pour ceux qui voudront se remémorer leur propre passé ou qui voudront mieux connaître la complexité de la vie juive pendant plusieurs siècles dans un ville moldave.

Betinio Diamant

TÉREZA MÓZES, *Evreii din Oradea*, Bucureşti, Editura Hasefer, 1997, 412 p (Die Juden aus Großwardein)

Sehr gut dokumentiert (in guter graphischer Form verlegt, mit 36 Illustrationen am Ende des Buches, mit wenigen Druckfehlern-z.B.S.: 60, 98, 184, 185, 198: ohne Sachregister, mit einer Bibliographie – S. 396/411 –, die etwa 150 Titeln umfaßt), die Monographie der Téreza Mózes, sie selbst eine überlebende des Holocausts, weist folgende Struktur auf: Vorwort (gezeichnet von Prof. dr. Nicolae Cajal, Vorsitzender der Föderation der Jüdischen Gemeinschaften in Rumänien; "Ich bin überzeugt, daß diese Arbeit... einen wahren wohlverdienten Erfolg, von vielen Gesichtspunkten her, verzeichnen wird; es ist ein wesentlicher Beitrag zur Durchsetzung des Begriffs <Realsemitismus>, schreibt der Autor des Vorwortes), die behandelten Themen (eigentlich die Kapitel der Arbeit: Chronisten, Historiker, Literaten äußern sich über Großwardein; Die Lage der Juden zur Zeit Joseph

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

II, bis zur Emanzipierung; Von der Emanzipierung bis zum I. Weltkrieg; Die Zwischenkriegszeit; Die Tragödie der Juden: 1940-1944; Wieder zu Hause), die Liste der aus Großwardein und Kreis Bihor stammenden Opfer des Holocausts, Anmerkungen (hauptsächlich bibliographische Angaben), Bibliographie, Illustrationen; das Inhaltsverzeichnis ist auf S. 5-6.

Die Liste mit den Opfern des Holocausts besetzt die Seiten 255-377; aus dem abgetretennen Siebenbürgen wurde die ganze jüdische Bevölkerung in Exterminierungslagern deportiert und diese Operation fand nur einige Monate vor der Befreiung des Landes statt, als die Mächte der Achse offenbar den Krieg endgültig verloren hatten; dementsprechend wies die genaue Durchführung der Operation nicht nur maximale Grausamkeit und Obedienz auf, sondern auch politische Blindheit und Gefühllosigkeit was der Gang der Geschichte betraf.

Was die Forschungs- und Darstellungsmethode betrifft, muß die Neigung zum Detail betont werden; die umfassenden Materialien, die von der Autorin in die Analyse herangezogen werden, schliessen alle Aspekte des sozialen, ökonomischen, religiösen, kulturellen Lebens der Juden aus Großwardein und aus der Umgebung (in allen Epochen und unter verschiedenen Regims) ein; es fehlen nicht die Details das juristische Status der Juden betreffend, aus denen man allgemein schlußfolgern kann, daß es keine gewonnene Rechte, keine geradliniege oder steigende Entwicklung gegeben hat, der Einbürgerung folgte oft eine Entbürgerung.

Was die Methode betrifft, muß auch betont werden, daß die Autorin- obwohl sie statistische Daten heranzieht) die Anzahl der jüdischen Bevölkerung, das Verhältnis zwischen dieser Bevölerung und den anderen Einwohnern, die soziale Einstufung innerhalb der jüdischen Bevölkerung) – keine statistische Tabellen verwendet, denen eine besondere Aufmerksamkeit ein anderer Forscher der jüdischen Geschichte, I. Kara, schenkte.

Die Arbeit wird von reeller Bedeutung in der Realisierung einer allgemeinen Geschichte der Juden aus Siebenbürgen sein.

Betinio Diamant

ANTHONY R. DELUCA and PAUL D. QUINLAN, eds., *Romania, Culture and Nationalism: A Tribute to Radu Florescu*, East European Monographs, Ditributed by Columbia University Press, New York, 1998, 186 p.

Aşa cum lesne se poate observa, *România, cultură şi naţionalism* este un volum editat pentru a-l celebra pe profesorul care, timp de 45 de ani, a predat istoria lumii la Boston College. Radu R. Florescu s-a născut într-o familie de diplomaţi, la Bucureşti, acolo unde şi-a început educaţia, a studiat apoi la Washington, D.C., Berlin, Londra şi Oxford, a absolvit University of Texas şi a devenit doctor al University of Indiana. În 1953 a fost angajat ca membru al cunoscutului Boston College, unde a ajuns profesor emerit, după ce a traversat întreaga ierarhie universitară. A fost studentul unor iluştri profesori, precum Sir Roy Harrod, A.J.P. Taylor şi Earl of Longford, l-a audiat pe Hugh Trevor-Roper, i-a avut îndrumători pe Hugh Seton-Watson, Sir William Deakin şi Thad Weed Riker etc. Doctoratul l-a obţinut cu teza *Lupta împotriva Rusiei în Principatele Române: O problemă a diplomaţiei anglo-turceşti, 1821-1854*, publicată la München, în 1962 şi republicată în 1997, la Iaşi, de The Center for Romanian Studies. Aria preocupărilor sale ştiinţifice a fost delimitată, temporal, de secolele XIX şi XX, iar tematic, de imperativele istoriei Europei estice. A scris, de-a lungul anilor, despre căpitanul John Smith şi România, despre Lord Strangford şi Principatele Române, despre vizita la Iaşi, în vara anului 1917, a generalului Hugh L. Scott, despre N. Bălcescu, Alexandru I. Cuza, generalul Ion Emanoil Florescu, Regele Ferdinand, dar şi despre regimul fanariot în Principate, 1848, Războiul Crimeii, Războiul de Independenţă etc., redactând şi diferite capitole despre România în *Bibliography of South Eastern Europe* (Chicago, 1968). Subiectul său predilect, însă, l-a constituit Dracula şi epoca lui, publicând, între 1972 şi 1995, împreună cu Raymond T. McNally, şapte lucrări consacrate "prinţului cu multe feţe". *În căutarea lui Dracula: O istorie adevărată a lui Dracula şi legendele vampirului*, prima dintre monografiile consacrate acestui fascinant personaj, a devenit, imediat după apariţie, un *best-seller*, tradus în 11 limbi. În 1975 a publicat la Warner Books, New York, monografia *În căutarea lui Frankenstein*. A editat volumele *100 de ani de relaţii americano-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

române (Roma, 1982) şi împreună cu Stephen Fischer-Galaţi şi George R. Ursul, *România între Est şi Vest* (Boulder, Colorado, 1982). S-a numărat printre fondatorii Societăţii de Studii Româneşti, din S.U.A., este unul dintre membrii marcanţi ai Academiei Româno-Americane, a participat la multe congrese, simpozioane, dezbateri istoriografice şi mese rotunde consacrate istoriei Europei şi Americii, unde a prezentat întotdeauna comunicări pertinente şi unanim apreciate despre Estul european şi România. A fondat şi a condus East European Research Center (Boston) şi face parte din numeroase instituţii, societăţi etc., care se ocupă de istoria Europei de est. În paralel cu impresionanta sa carieră didactică, Profesorul Radu R. Florescu a fost îndrumătorul mai multor viitori doctori în istorie, cărora le-a influenţat în mod decisiv cariera profesională, iar altora le-a servit drept model. Este posesorul unei valoroase arhive diplomatice personale, rămasă de la tatăl Domniei sale, precum şi a jurnalului lui Eugeniu Buhman, fost secretar particular al Regelui Carol al II-lea.

Însuşindu-şi, după 1947, statutul de emigrant, Profesorul Radu R. Florescu nu a încetat niciodată să se gândească la România. Şi nu oricum. Într-un articol pe care i l-a consacrat "Boston College Magazine", Domnia sa recunoştea că "poziţia mea faţă de România este aceea a unui patriot, a unui studios pentru totdeauna al istoriei fostei mele ţări şi a urmaşului unei familii cu vechi rădăcini inextricabile, legate de trecutul naţiunii sale. Această relaţie simbolică mă ajută să-mi explic dragostea pe care o încerc faţă de pământul strămoşilor mei". A revenit "acasă" abia în 1967, ca Fulbright Scholar, când, printre altele, a iniţiat investigarea unei perioade anume, care îi va permite scrierea primei lucrări despre Dracula. În acelaşi timp, a fost consilier, în probleme româneşti, al senatorului Kennedy, al U.S. Department of State şi al Casei Albe. Numele său este legat de vizita în România a Preşedintelui Richard Nixon, în 1969, a lui William Clinton, în 1997, dar şi de cea a Preşedintelui Emil Constantinescu, la ONU şi apoi la Casa Albă, în 1998. În 1996, guvernul de la Bucureşti l-a numit consul onorific al României în New England, oficializând astfel dimensiunea diplomatică a eforturilor sale de o viaţă.

Ca un gest de preţuire pentru profesorul lor, câţiva dintre foştii săi studenţi şi unii colegi de la Boston College au publicat acest volum, pe care l-au dorit a fi "un *Festschrift* în onoarea sa". După *Prefaţa* semnată de cei doi editori şi *Introducerea* datorată dlui John M. Florescu, unul dintre fiii Profesorului, Raymond T. McNally, deschide seria contribuţiilor ştiinţifice cu un studiu intitulat *Vlad Dracul şi Papa Pius al II-lea: Prinţul şi Papa în arhivele secrete ale Vaticanului*. Aşa cum ne avertizează autorul, intenţia sa a fost aceea de a lua în studiu opiniile formulate de Papa Pius al II-lea şi de legatul Nicholas Modrusa, la adresa lui Vlad Dracul şi a altor români, în ultima parte a secolului XV. Noua contribuţie a plecat de la descoperirea, de către Profesorul McNally, în Archivio Segretto Vaticano, a unui manuscris inedit de la sfârşitul secolului XV. Kurt W. Treptow, la rândul lui, scrie despre *Vlad al III-lea Dracula şi relaţiile sale cu boierii şi biserica*. El remarcă, întru totul îndreptăţit, că "adevărata poveste a lui Vlad al III-lea Dracula a fost învăluită în legendă", îndeosebi în afara României, unde celebrul roman al lui Bram Stoker l-a transformat într-un erou al miturilor cu vampiri". Apoi, "istoriografia comunistă a creat imaginea lui Dracula ca erou de clasă, care a luptat pentru a înfrâna abuzurile boierilor răi". Astăzi, a sosit timpul ca imaginea şi rolul domnitorului muntean să fie reconsiderate, responsabilitate pe care şi-o asumă pertinentul studios american. *Dora d'Istria (1828-1888) în viziune americană* este un studiu interesant, datorat academicianului Cornelia Bodea, din care aflăm unele date la care se ajunge greu despre Elena Ghica, despre faima ei transatlantică şi vizita făcută în Statele Unite în toamna anului 1880, vizită care a prilejuit o corespondenţă interesantă cu câteva personalităţi americane ale timpului (vezi şi "Revista Româno-Americană", Serie nouă, Nr. 1, Bucureşti, Decembrie 1998, p. 24-43).

Paul D. Quinlan, un recunoscut românist, este prezent în volumul pe care îl editează cu un studiu despre *Carol al II-lea şi Germania*. Atrăgând atenţia cititorului asupra faptului că, după Primul Război Mondial, Germania nu mai ocupa un loc important în relaţiile internaţionale ale României, Profesorul de la Providence College, din Providence, Rhod Island, consideră că "principalul aliat al României era Franţa". Deşi Carol al II-lea nu şi-a manifestat, înainte de 1930, interesul pentru sfera politicii internaţionale, după "Restauraţie" el s-a dorit a fi un "diplomat astuţios". Treptat, s-a implicat în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

derularea relaţiilor cu Germania, favorizând amestecul acesteia în viaţa politică românească. În încheiere, autorul afirmă că "până în vara lui 1940, politica lui Carol faţă de Germania a fost complicată şi echivocă, adică întocmai calea pe care a avut-o el în vedere". Un studiu remarcabil, din toate punctele de vedere, semnează Ernest H. Latham, Jr.: *Eficient şi rapid: Scrisorile Maiorului Walter Ross către ofiţerul său de comandă, Căpitanul de rangul trei Edward Green, în timpul evacuării aviatorilor aliaţi din România, 30 august-2 septembrie 1944*. După ce arată că declaraţia Regelui Mihai din seara zilei de 23 august 1944 i-a bucurat, în mod deosebit, pe cei 1300 de prizonieri de război aliaţi din România, autorul semnalează că bucuria de început s-a temperat în momentul în care toate complicaţiile acelei conjuncturi au ieşit la iveală. Studiul reconstituie, pe baza unor informaţii inedite, dar şi a multor lucrări necunoscute în spaţiul istoriografiei române, avatarurile repatrierii aviatorilor aliaţi aflaţi în ţara noastră, introducând în circuitul ştiinţific patru scrisori ale maiorului Walter M. Ross către Edward J. Green, expediate la 30 şi 31 august, precum şi la 1 şi 2 septembrie 1944, în care sunt avansate şi aprecieri privitoare la viaţa politică bucureşteană etc. Joseph F. Harrington, autorul unei valoroase monografii despre relaţiile americano-române în anii 1940-1990, dar şi a unor articole despre intervalul 1989-1994, investighează *Relaţiile americano-române, 1953-1998*, adică exact din anii în care Profesorul Radu R. Florescu a predat la Boston College, atrăgându-ne atenţia asupra acestui fapt şi subliniind că, atunci, "relaţiile româno-americane au realizat un mare progres". Un studiu absolut notabil – *Impactul "New Thinkig"-ului gorbacevist asupra Europei estice* – i-l datorăm lui Anthony R. DeLuca. Robert Weiner a abordat un subiect de mare actualitate: *Politica externă a României postcomuniste la ONU*. După monografia *Politica externă a României şi Naţiunile Unite* (1984), devenită demult o lucrare de referinţă, Profesorul de la University of Massachusetts at Boston îşi continuă vechiul demers, conchizând că "politica externă a României postcomuniste la ONU s-a bazat pe câteva elemente tradiţionale, dintre care cel mai important este interesul naţional". În sfârşit, Earl A. Pope semnează studiul: *Ecumenism, libertate religioasă şi biserică naţională: Controversă în România*, având în vedere anii post-'89. Volumul se încheie cu o listă bibliografică a lucrărilor publicate de Profesorul Radu R. Florescu – cărţi şi articole – între 1962 şi 1997.

Gheorghe I. Florescu

TEODOR MAVRODIN, *Istoria primăriei Piteşti*, Piteşti, Editura "Pământul", 1996, 260 p.

Realizarea unei monografii despre primărie, "locul unde se consemnează naşterea, viaţa şi moartea", este o acţiune dificilă mai ales dacă istoricii au ocolit această direcţie de cercetare. Teodor Mavrodin a reuşit după un studiu aprofundat în arhivele din Piteşti şi din Bucureşti să selecteze documentele esenţiale şi, pe baza lor, să prezinte o imagine vie a oraşului care mai trăieşte doar în amintirea celor în vârstă, multe clădiri istorice pierind sub lama buldozerelor.

Cartea cuprinde patru capitole unde sunt prezentate activitatea şi structura magistratului (sfatul oraşului), primăriei şi consiliului popular. Zeci de documente inedite văd pentru prima dată lumina tiparului şi pot folosi la completarea tabloului unor evenimente istorice. Listele de preţuri şi salarii pot contribui la întregirea imaginii noastre asupra vieţii cotidiene în prima jumătate a secolului al XIX-lea sau a circulaţiei monetare. Pagubele produse de cele două războaie mondiale sau preocuparea primăriei de a moderniza oraşul sunt bine documentate. Pe lângă bugetul primăriei din 1940 apare şi un referat al savantului V. Babeş privind aprovizionarea cu apă sau proiectul generalului Ion Antonescu de a se construi un stadion. Alături de actele scrise sunt prezentate şi 45 de fotografii cu sigiliile şi clădirile vechi ale urbei de pe Argeş.

Cartea mai conţine un glosar, schema de funcţionare a primăriei în 1942 şi 1995 şi o listă a primarilor şi secretarilor cu lipsuri datorate dispariţiei documentelor.

Recomandăm fără rezerve această lucrare şi felicităm pe autor pentru modul exemplar în care a abordat acest subiect.

Dumitrescu Ionel-Claudiu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ERIK FÜGEDI, *The Elefánthy. The Hungarian Nobleman and His Kindred* ["Familia Elefánthy. Un nobil maghiar şi neamul său"], edited by Damir Karbić, Budapest, Central European University Press, 1998, 174 p.

Cartea istoricului maghiar Erik Fügedi (1916-1992) a văzut pentru prima dată lumina tiparului la Budapesta, în chiar anul morţii autorului, titlul ei, în original, fiind *Az Elefánthyak. A középkori magyar nemes és klánja*. Această primă versiune engleză a cărţii – editată prin strădania mai tânărului meu coleg, medievistul croat Damir Karbić, coordonator de program la Universitatea Central Europeană (CEU) din Budapesta şi, în acelaşi timp, cercetător la Institutul de Istorie al Academiei Croate de Arte şi Ştiinţe din Zagreb – este binevenită în peisajul istoric central-european şi transilvan, deopotrivă, constituind un excelent instrument de lucru, în special pentru medieviştii specializaţi în studiul nobilimii.

Lucrarea este structurată în patru capitole. Primul, intitulat "Introducere", abordează conceptul de "nobilime mică", stare a nobilimii din Regatul Sf. Ştefan care s-a constituit în rezervorul ce alimenta în permanenţă, cu sânge proaspăt, înalta aristocraţie. În continuare, Fügedi aduce în discuţie doi termeni, *Genus* şi *generatio*. Dacă pe primul termen îl explică autorul din chiar acest prim capitol – ca desemnând totalitatea descendenţilor pe linie paternă a unui strămoş (autentic sau legendar) – pe cel de-al doilea îl trece în următorul capitol, intitulat "*Tripartitum şi realitatea*", lăsându-l pe Werböczy să-l explice. Astfel, din *Tripartitum*, aflăm că unitatea de bază a nobilimii era "clanul" sau, mai bine zis, *neamul* (*Generatio* în lat., *kindred* în engl.). Aici, *neam* are sensul de "familie lărgită", de "familie clanică", deoarece termenul din latina medievală face referire la principiul unui *pater generat*, care are o descendenţă directă de sânge *(sanguinis propagario)*. Werböczy vorbeşte de patru categorii revelatorii. Primele trei erau, în ordine, *posteritas*, care îi cuprindea pe toţi copiii unui nobil, fete şi băieţi, deopotrivă, *proles*, adică cei născuţi pe durata vieţii tatălui, şi *liberi*, copii şi nepoţi, luaţi împreună. A patra şi cea mai importantă categorie o constituia cea a moştenitorilor (*heredes*), restrânsă la descendenţii legali masculini, care, cum spune el, aveau dreptul de moştenire paternă (*Trip.* 1:17, 1).

Capitolul III, intitulat "Neamul Elefánty" este, de fapt, o istorie familială, care începe cu istoria neamului şi continuă cu originile acestuia, ştiut fiind, din filosofie, că începutul nu este totuna cu originea. Începutul are un caracter istoric şi pune la dispoziţia generaţiilor ulterioare o cantitate imensă de premise şi informaţii, în timp ce originea este, în orice moment, sursa din care provine impulsul spre studiu (K. Jaspers). Bineînţeles, istoria neamului Elefánty se încadrează în arcul temporal al mai multor veacuri, incluzând informaţii despre strategiile matrimoniale şi, implicit, despre demografia familiei, despre domeniu şi administrarea acestuia. Un subcapitol aparte este rezervat numelui de familie a acestor mici nobili de ţară, nume atestat documentar în 1291. La nivelul secolului al XV-lea, neamul s-a divizat în două ramuri familiale, anume ramura *de Alsoelefanth* ("de Elefanth de Jos"), respectiv *de Felsewelefanth* ("de Elefanth de Sus"), ultima devenind ulterior *Felsöelefánthy*. Cu un secol înainte, patru din componenţii neamului au servit ca *familiares* a unor puternici nobili ai timpului (unul ban, altul jude regal, al treilea episcop de Eger, în fine, ultimul *vicecomes* şi *comes*).

Ultimul capitol, intitulat "Epilog", vorbeşte de la sine despre cuprinsul său. Autorul insistă asupra faptului că a prezentat istoria familiei, sau, mai corect spus, a neamului Elefánty în două moduri: într-o primă perspectivă, conectat (neamul) la faptele şi evenimentele timpului, într-o a doua, în lumina întrebărilor şi problemelor ridicate de primele. Intenţia sa a fost să lanseze ipoteze de lucru, nu să concluzioneze.

Constantin Ittu

VENIAMIN CIOBANU, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (sec. al XVIII-lea)*, Iaşi, Editura Universităţii "Al. I. Cuza", 1999, 304 p.

În seria Historica, a prestigioasei Edituri a Universităţii "Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, a apărut o nouă şi valoroasă lucrare, ce poartă semnătura istoricului ieşean Veniamin Ciobanu. Autorul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

s-a impus de multă vreme în istoriografia românească contemporană, prin intermediul mai multor volume şi a numeroaselor studii publicate în decursul a câteva decenii de rodnică activitate, ca un reputat specialist în domeniul istoriei relaţiilor internaţionale.

După ce anterior s-a ocupat cu succes de coordonatele geopolitice ale Principatelor Române în secolul al XVII-lea, funcţie de evoluţia raporturilor politice internaţionale în zona est şi sud-est europeană, Veniamin Ciobanu şi-a extins aria investigaţiilor ştiinţifice spre secolul al XVIII-lea. Înscriindu-se pe o linie conturată deja, într-un volumul anterior (*Românii în politica est-central europeană. 1648-1711*, Institutul European, Iaşi, 1997), în această ultimă lucrare, de care ne ocupăm în rândurile de faţă, autorul îşi propune şi reuşeşte, pe deplin, să descifreze termenii raporturilor dintre Ţările Române şi sistemul politic european al veacului XVIII, din perspectiva statutului lor politico-juridic, generat de natura relaţiilor Principatelor cu Imperiul Otoman.

La baza demersului său ştiinţific stă o impresionantă documentaţie, acumulată pe parcursul mai multor ani de cercetări întreprinse în arhive şi biblioteci din ţară şi, mai ales, din străinătate. Din cantitatea mare de izvoare existente, referitoare la tema abordată, au fost analizate cu profundă acribie, în spirit critic şi într-o viziune unitară, în primul rând sursele diplomatice provenite, atât din cabinetele marilor puteri (Austria, Rusia), cât şi a altor state europene (Prusia, Suedia), interesate direct sau indirect în rezolvarea "chestiunii orientale", ce includea, ca parte integrantă, şi statutul Principatelor Române. Pe lângă sursele ce dau imaginea avută în secolul al XVIII-lea de Europa diplomatică, asupra statutului juridic al celor două state româneşti, Moldova şi Ţara Românească, autorul chestionează cu profit şi o altă categorie de izvoare, anume cea care priveşte relatările diverşilor călători străini ce au trecut prin Principate în acest secol. Făcând o distincţie între călătorii propriu-zişi şi "analişti" (socotiţi a fi cei ce întruneau dubla calitate de călători şi specialişti în diverse domenii ale ştiinţei), autorul foloseşte aceste surse, utilizate până acum în istoriografia română spre a trata probleme conexe celei din cartea de faţă, pentru a recompune şi nuanţa, cât mai veridic, acest statut.

Volumul, judicios alcătuit, debutează în manieră clasică, printr-un cuvânt înainte şi o introducere, care îl acomodează pe cititor cu o serie de chestiuni generale şi de metodă, privitoare la problematica abordată. În cuprinsul demersul său, Veniamin Ciobanu utilizează cu pertinenţă, pe parcursul celor trei capitole ale lucrării, vastul material documentar existent, rezultat atât din rapoartele consulilor austrieci, ruşi, francezi, polonezi, prusieni sau suedezi, acreditaţi la Istanbul, Bucureşti sau Iaşi, cât şi din relatările de călătorie ale timpului, realizând o profundă şi completă analiză ştiinţifică a statutului juridic al Principatelor Române în secolul al XVIII-lea, din perspectiva concepţiei diplomaţiei europene, a viziunii unor călători străini sau a unor analişti europeni. În toate cazurile, accentul cade pe atenţia cu care, fiecare din aceştia, au urmărit să înţeleagă mecanismele de funcţionare a regimului fanariot din Principate, conturând chiar şi figura unor principi fanarioţi din epocă, precum şi pe sensibilităţile dovedite faţă de toate evoluţiile, din cele două state româneşti, ca şi din întreg Sud-Estul Europei, ce puteau produce mutaţii geopolitice majore, pe seama otomanilor, în favoarea Imperiului Habsburgic sau a Rusiei, susceptibile a strica echilibru de forţe stabilit la scară continentală. Selectând doar aspectele esenţiale, autorul defineşte cu claritate, pe baza izvoarelor analizate, raporturilor juridice dintre Principate şi Poarta Otomană, pornind de la condiţia primelor, de părţi componente ale sistemului politic otoman, care beneficiau de un statut politico-juridic special. Investigarea atentă a componentelor ideologice a statutului juridic al Moldovei şi al Ţării Româneşti, prin prisma titlurilor şi a simbolurilor puterii asumate, pe drept sau nejustificat, de domnii fanarioţi, în raport cu puterea otomană dominantă, dar şi prin raportare la sistemul politic european, a permis istoricului ieşean să reliefeze, în mod indubitabil, maniera în care s-a produs deteriorarea gravă şi continuă a statului acestora, pe durata întregului secol XVIII, pe măsura pătrunderii, tot mai accentuate, a Austriei şi, mai ales, a Imperiului Ţarist în zona de dominaţie a Imperiului Otoman, inclusiv în cele două ţări româneşti. Un rezumat în limba engleză şi un foarte util indice de locuri şi persoane, alcătuit cu profesionalism, se adaugă în încheierea acestei remarcabile întreprinderi istoriografice.

Parcurgerea volumului semnat de Veniamin Ciobanu conduce la concluzia că autorul a reuşit, pe deplin, să-şi atingă scopul, declarat încă din Cuvântul înainte, anume de a înlesni specialiştilor, dar şi iubitorilor muzei Clio, "cunoaşterea locului Principatelor Române în sistemul politic european al

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

secolului al XVIII-lea", dând o lucrare densă, întocmită cu profesionalism, care umple un gol în istoriografia românească a problemei.

Mihai-Ştefan Ceauşu

ŞTEFAN PURICI, *Mişcarea naţională românească în Bucovina între anii 1775–1861*, Suceava, Liga Tineretului Român din Bucovina, Editura "Hurmuzachi", 1998, 272 p.

Elaborată şi prezentată iniţial, ca teză de doctorat în cadrul Institutului de Istorie a Academiei de Ştiinţe a Republicii Moldova, în anul 1995, cartea de faţă semnată de tânărul istoric Ştefan Purici, care este cadru didactic la Universitatea "Ştefan cel Mare" din Suceava şi cercetător la Centrul de Studii "Bucovina" din Rădăuţi, al Academiei Române, abordează într-o manieră oarecum nouă, bazată şi pe câteva din ideile reputatului specialist în problematica mişcărilor naţionale europene, Miroslav Hroch, un aspect important din istoria Bucovinei sub stăpânirea habsburgilor, precum cel al mişcării naţionale româneşti, într-un segment de timp cuprins între momentul anexării zonei de nord-vest a Moldovei de Monarhia de Habsburg şi obţinerea autonomiei provinciale.

După un inspirat cuvânt înainte semnat de prof. univ. dr. Mihai Iacobescu, decanul Facultăţii de Litere a Universităţii "Ştefan cel Mare" din Suceava, autorul îşi defineşte cu claritate, în introducere, metodologia adoptată şi obiectivele urmărite în demersului său ştiinţific. Apoi, pe parcursul celor cinci capitole ale cărţii, aflate într-o logică înlănţuire cronologică, Ştefan Purici tratează cu pertinenţă problematica abordată. Primul capitol, *Instaurarea stăpânirii austriece în Bucovina* (p. 21-45), analizează realităţile etnice, demografice, culturale şi economice, din această parte a Moldovei de nord-vest, în momentul instituirii stăpânirii habsburgice, precum şi reacţiile diferitelor categorii sociale faţă de noua stăpânire. Capitolul următor, Politica autorităţilor habsburgice în Bucovina (p. 46-96), urmăreşte ce implicaţii a avut această politică în plan etnic, demografic, ecleziastic şi cultural-şcolar, atât în perioada administraţiei militare (1775-1786), cât şi a celei civile galiţiene (1786-1848). Maniera în care atitudinea populaţiei româneşti autohtone, în raport cu politica autorităţile austriece, precum şi strădaniile elitei sale intelectuale pe linia emancipării naţionale, au contribuit la dezvoltarea conştiinţei naţionale a românilor bucovineni, care, în timp, devine acţiune politică direct implicată în viaţa publică provincială în perioada 1775-1848, este investigată cu atenţie în capitolul al treilea, sugestiv intitulat: Conştiinţă naţională şi acţiune politică (p. 97-152). Ultimele două capitole: Daco-românism şi autonomism în mişcarea naţională românească din Bucovina(1848-1849) (p.153-207) şi Mişcarea naţională românească în perioada postpaşoptistă (p. 208-238), au în vedere căile şi metodele de acţiune alese de bucovineni în vederea realizării unor proiecte panromâneşti, a obţinerii de noi drepturi în domeniul naţional, religios şi şcolar şi, mai ales, a dobândirii autonomiei provinciale, prin desprinderea Bucovinei de provincia Galiţia şi constituirea sa într-o provincie de sine stătătoare. În încheiere, autorul concluzionează, cu deplin temei, faptul că anexarea Bucovinei de către habsburgi şi anumite aspecte ale politicii imperiale, precum germanizarea, încercările de catolicizare sau colonizările de populaţii alogene, resimţite toate ca elemente ce puteau favoriza deznaţionalizarea românilor autohtoni, au condus la apariţia mişcării naţionale româneşti, care, pe parcursul timpului istoric, se maturizează şi se structurează, atingând momente de vârf în perioada anului revoluţionar 1848 şi în deceniul ce a urmat. Toate acestea constituie tot atâtea contribuţii importante ale autorului la elucidarea acestei probleme, care, de-a lungul timpului, a beneficiat de o atenţie deosebită, atât din partea istoriografiei române, cât şi străine.

Bogata listă bibliografică, precum şi notele de la subsol, reliefează faptul că, la baza interesantului său demers ştiinţific, Ştefan Purici a aşezat o mare cantitate de informaţii documentare, în mare parte inedite, care coroborată cu sugestiile metodologice şi ideatice desprinse din bogata bibliografie dedicată domeniului, i-au permis emiterea unor opinii proprii, menite a aduce o lumină nouă asupra procesului de cristalizare a conştiinţei naţionale a românilor din Bucovina şi de afirmare a acesteia în cadrul unei mişcări naţionale proprii, într-o perioadă istorică ce corespunde procesului de edificare a naţiunii române moderne.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În concluzie, cartea semnată de Ştefan Purici constituie o lucrare deosebit de utilă descifrării acelor interogaţii istorice, şi nu numai, privitoare la fenomenul naţionalismului românesc din Bucovina, într-o devenire istorică marcată adesea de tragisme, dar şi de momente de izbândă, interogaţii ce revin mereu, cu obstinaţie, azi, ca şi ieri, în mentalul societăţii româneşti.

Mihai-Ştefan Ceauşu

ALECSANDRU PUIU TACU, IOAN SAIZU, *Statistica în opera economistului Dionisie Pop Marţian*, Editura Pan Europe, Iaşi, 1999, 210 p.

Doi binecunoscuţi cărturari ieşeni, profesorul economist Alecsandru Tacu şi istoricul Ioan Saizu, vechi colaboratori şi prieteni, şi-au înscris numele pe coperta unei noi lucrări al cărei subiect şi manieră de abordare, ilustrând perfecta armonie a "vocilor" în cadrul aceleiaşi "partituri" ştiinţifice, le reconfirmă statutul şi autoritatea într-o zonă şi problematică situate în afara predilecţiilor istoriografice.

Este drept că, despre cel supranumit "părintele naţionalismului economic românesc" sau "promotorul vizionarismului românesc", Dionisie Pop Marţian, s-au scris de-a lungul timpului nu puţine studii, analitice ori de sinteză, precum cele datorate lui N. Crişan, I. Budu, I. Veverca, V. Netea, Victor Slăvescu, Anghel Rugină, N. Marcu, G. Zane, N.N. Constantinescu, I. Bulborea, V. Bozga, Gh. Dobre ş.a. Dar ceea ce individualizează actualul demers, motivează opţiunea şi încununează efortul celor doi autori constă în abordarea monografică a rolului şi locului statisticii în gândirea economico-socială a lui D.P. Marţian, exprimată teoretic şi faptic la vreme de răscruce pentru societatea românească. Pentru că, aşa cum şi subliniază academicianul profesor Gheorghe Platon în al său *Cuvânt înainte* al lucrării, în numai cei şapte ani (1857-1865) petrecuţi în rândul fraţilor de peste munţi, tânărul studios ardelean, aparţinând acelei exemplare generaţii paşoptiste cu care şi-a identificat destinul, "a desfăşurat o activitate prodigioasă, în cuprinsul unei societăţi care, arzând etapele, se angajase pe calea construcţiei structurilor moderne". Făcând din statistică un autentic instrument pentru organizarea şi dezvoltarea acelor structuri naţionale, Dionisie Pop Marţian a manifestat o uimitoare capacitate în desluşirea raportului de interdependenţă şi interacţiune între factorii economici, sociali, politici şi culturali, impunând principii teoretice, verificate apoi prin soluţii practice ce au prefigurat, laolaltă, cunoscuta doctrină politică liberală consfinţită în formula "prin noi înşine".

Într-un sumar ideatic generos, în care se regăsesc, echilibrat – alături de sugestive repere biografice asupra tribunului paşoptist "obsedat de emanciparea economică a naţiunii" (complementară celei politico-naţionale), ori de premise sau antecedente ale gândirii economico-statistice moderne – atente reevaluări ale celor mai diverse şi definitorii aspecte circumscrise filonului statistic din opera economistului ardelean, mereu raportate vremurilor şi împrejurărilor de regulă convulsive, lucrarea lui Al. Tacu şi I. Saizu degajă o superioară înţelegere a proceselor, fenomenelor, comandamentelor şi, nu în ultimul rând, a caracterelor implicate în fundamentarea structurilor moderne ale societăţii româneşti.

Selectate din cuprinsul celor mai semnificative lucrări anterioare pe aceeaşi temă, piesele documentare reproduse în partea a doua a studiului îşi dovedesc utilitatea, atât prin capacitarea atenţiei, cât şi prin forţa sugestiei exercitată asupra cititorului deja avertizat în privinţa rostului ilustrativ al acestora. Chiar dacă bibliografia finală şi, într-o măsură, indicele de materii pot genera reproşuri (sub raport formal, desigur), lucrarea în ansamblu, care mai cuprinde şi un foarte necesar indice de persoane, precum şi un rezumat tradus (ca şi sumarul) în principalele limbi de circulaţie internaţională, se constituie într-o reală contribuţie în aprofundarea problematicii economice specifice începuturilor modernităţii româneşti.

Dumitru Vitcu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSTANTIN XENI, *Take Ionescu*, Bucureşti, Editura Profil, 1999, 504 p.

Take Ionescu a fost o personalitate charismatică, înainte de toate, care a ilustrat evoluţia vieţii politice româneşti din ultimele două decenii ale veacului XIX şi din prima cincime a secolului XX. Biografia lui, singură, este în măsură să ne releve cum a progresat societatea românească într-o perioadă decisivă a formării unei naţiuni aflate într-o regiune europeană ce traversa un amplu proces de modernizare. Născut cu un an înaintea Unirii din 1859, într-o urbe tipică pentru acele vremuri, Take Ionescu s-a afirmat ca unul dintre promotorii generaţiei care a înfăptuit Unirea din 1918. De aceea, viaţa sa publică se confundă, până la cvasiidentificare, cu înaintarea parcursă de România în deceniile care au premers declanşarea Primul Război Mondial, în timpul acestuia şi în cei dintâi patru ani care i-au urmat. La 23 iunie 1922, atunci când întreaga Europă deplângea dispariţia omului politic român, "The New York Times", ziarul unde nu se scria despre oricine, publica un articol intitulat *Jonescu*, în care se releva că "distinsul om de stat şi publicist român, Take Ionescu, [...] a fost poate mai influent în străinătate decât în ţara sa", fiind "cel mai ilustru diplomat al ţării sale, a cărui înrâurire a fost resimţită în afacerile internaţionale ale întregii Europe estice". Faptul că un ziar american de un asemenea prestigiu îi rezerva un articol special, în care i se recunoşteau calităţi deosebite, dar mai ales realizări cunoscute şi dincolo de Ocean, evidenţia prestigiul internaţional pe care îl dobândise în epocă un om de stat român.

După 1947, însă, deşi murise în urmă cu un sfert de secol, Take Ionescu a fost considerat un reprezentant tipic al "regimului burghezo-moşieresc", adică cineva despre care nu se mai putea vorbi decât într-o manieră denigratoare. Numele lui era amintit doar pentru a se exemplifica un anumit gen de politician, ale cărui merite nu au depăşit, chipurile, sfera oratoriei partidiste. Nici după 1989, adevăratul Take Ionescu nu a fost reconsiderat, rămânând tot un necunoscut. Nu s-a scris despre el decât tangenţial, cu atât mai mult cu cât numele lui nu a avut o legătură directă cu istoria anilor 1945-1989.

Dar iată că atunci când se părea că nimeni nu se gândeşte, deocamdată, la incomparabilul fiu al Ploieştilor, Liliana Scarlat ne oferă o nouă ediţie a monografiei intitulate, simplu, *Take Ionescu*, de fostul publicist şi om politic Constantin Xeni (Bucureşti, Editura Profil, 1999, 504 p.). Aceasta este a doua încercare a genului, după cea datorată lui Romulus Seişanu (*Take Ionescu*, Bucureşti, Editura ziarului "Universul" S.A, 1930, 363 p.) şi după articolele sau discursurile consacrate unui "om bun", cum îl numise N. Iorga. Ceea ce poate surprinde azi este circumstanţa, nu lipsită de semnificaţie, că lui Take Ionescu i-au fost consacrate două biografii, nu mult timp după dispariţia sa, fără ca vreun alt om politic al aceloraşi vremuri să se fi bucurat de o preţuire asemănătoare.

În *Nota asupra ediţiei*, Liliana Scarlat încearcă a-şi justifica demersul – fără a preciza, însă, a câta este ediţia pe care o îngrijeşte ea –, unul care ne oferă posibilitatea de a "admira" pe "eruditul Take Ionescu, un întreg admirabil modelat şi nuanţat de stilul atât de elegant şi de pătrunzător al inegalabilului nostru om de ştiinţă". Nu ştim de unde a aflat editoarea că omul politic despre care vorbeşte ea era un "erudit", iar biograful său a fost "istoric" şi un "inegalabil om de ştiinţă"? Ar fi fost mai bine ca în această *Notă* să se fi explicat criteriile reeditării – expediate într-o frază convenţională –, decât să se fi aruncat nişte afirmaţii inexacte.

Biografia lui C. Xeni s-a dorit, aşa o arată şi titlul ei, – *Take Ionescu. 1858-1922* –, una totală, nu una care să aibă în vedere un segment temporal al vieţii sau un anumit aspect al activităţii marelui om politic. Cele şase "părţi" ale sumarului reconstituie ascensiunea lui Dumitru G. Ioan de când era *Copil şi elev*, până la *Ultimul Drum*, închizând între aceste două momente un *om* şi o *operă* înălţate în 64 de ani.

Această ediţie *Take Ionescu* (Liliana Scarlat a renunţat la anul naşterii şi la cel al morţii, delimitare temporală care întregeşte titlul, fără a menţiona această omisiune) este, presupunem, cea din 1932, al cărei text "a fost *modificat* (subl. ns.) conform regulilor ortografice de astăzi". Dar este, aceasta, o "modificare"? Modificările operate de editoare sunt, din păcate, altele. Nu puţine şi nici nevinovate. Cea mai gravă şi prejudiciabilă alterare la care a fost supus textul avut în vedere este aceea prin care a fost, chipurile, modernizat, deformându-se de fapt un "discurs" gândit în urmă cu aproape şaptezeci de ani, într-o limbă proprie epocii. O asemenea intruziune nu are nimic comun cu ortografia. Nu înţelegem de ce editoarea a modificat uneori timpurile verbelor, a reformulat multe

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

locuțiuni – dar nu numai – și chiar a înlocuit câteodată cuvintele autorului, sigură fiind că așa totul "sună" mai bine. Dacă acest artificiu ar deveni lesne vizibil, fiecare pagină ar ajunge greu de citit, din cauza unor pete stânjenitoare. În mod sigur, editoarea e la prima tentativă de acest gen, la care a ajuns, probabil, întâmplător. Străină de perioada abordată de C. Xeni, ea nu a corectat inadvertențele strecurate în ediția din 1932. De ce, oare, nu a avut curiozitatea de a controla, bunăoară, citatele? Apoi, aparatul științific la care a apelat C. Xeni este diletantistic întocmit și incomplet. Editoarea nu a intervenit pentru a-l ameliora, ci l-a deteriorat și mai mult. Măcar dacă adăuga ediției sale un indice de nume a cărui întocmire nu presupune cunoștințe speciale. În plus, după ce ne-a asigurat că a reluat întocmai ediția din 1932, ea a renunțat și la fotografiile reproduse de C. Xeni. În final, ni se oferă o ediție care nu e una critică, așa cum s-ar fi cuvenit, dar nici una fidelă aceleia pe care a reprodus-o, cum se pretinde. Păcat de munca reclamată de o asemenea întreprindere, lipsită de sens, întrucât cei care vor recurge la ediția Lilianei Scarlat își vor asuma un risc justificat numai de faptul că vechile ediții au devenit niște raritați.

Take Ionescu. 1858-1922 este o biografie scrisă de un publicist, care era și politician, nu de un istoric, considerație care poate fi interpretată ca un avantaj sau, dimpotrivă, ca un inconvenient. Ambele remarci sunt justificate, fără a se respinge, *de plano*, una pe cealaltă. Din păcate, micromonografia *Take Ionescu*, semnată de Vasile Netea în 1971, nu a depășit ipostaza unui excurs de moment. C. Xeni a realizat o monografie valoroasă, scrisă, desigur, la un nivel documentar caracteristic anilor '30, dar a cărei reeditare era întru totul necesară și justificată. Din nefericire, Liliana Scarlat a procedat în așa fel încât a compromis ceea ce trebuia să fie o ediție actuală a biografiei *Take Ionescu*.

Gheorghe I. Florescu

CHRISTIAN GRAF VON KROCKOW, *Bismarck*, Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart, 1997, 496 p.

Publicist de frunte și scriitor recunoscut în Germania de astăzi, Christian von Krockow nu este la prima sa carte de istorie de succes. Biografia lui Bismarck, apărută în anul 1997 la Stuttgart, se înscrie într-o suită de reușite și interesante lucrări de istorie apărute în ultimul deceniu de sub pana sa, consacrate fie Prusiei lui Wilhem I, fie Germaniei lui Wilhem a II-lea și celei contemporane sau unor personalități istorice universale (Churchill). Ea se adresează îndeosebi publicului larg, dar și specialiștilor, fiind dotată cu un solid aparat critic.

Născut în anul 1927 în Pommern, ca și Bismarck, Christian conte de Krockow a predat, între anii 1961-1969, Științele Politice la Universitățile din Göttingen, Saarbrücken și Frankfurt am Main. Din 1969 s-a stabilit în Göttingen și s-a consacrat activității publicistice și literare.

S-a afirmat ca autor de cărți de istorie privind istoria Prusiei și a Germaniei, printre lucrările sale de seamă apărute în ultimul timp numărându-se: "Unser Kaiser" (1993), "Von deutschen Mythen" (1995), "Bismarck. (Eine Biographie)", (1997), Warnung vor Preußen" (1999), "Der deutsche Niedergang" (1998), "Kaiser Wilhem II und seine Zeit" (1999), "Die neuen Deutschen" (1999). Tot lui se datorează biografia lui Churchill (1999). În colaborare cu Dirk Reinartz, autorul a mai scris lucrarea *Bismarck. Vom Verrat der Denkmäller*, Göttingen, 1991.

Ca literat a abordat cu succes genul jurnalelor de călătorie. În ultimii ani a scris câteva interesante cărți, cu impresii din voiajele sale pe apă și pe uscat: "Die Elbreise" (1996), "Die Reise nach Pommern" (1997), "Die Rheinreise" (1998/2000), "Rheinsberg" (1997).

Biografia lui Bismarck de Christian von Krockow sporește cu încă un titlu literatura de specialitate extrem de bogată existentă consacrată "cancelarului de fier". Numai între anii 1950-1995 au apărut 25 de monografii pe această temă. Printre cele mai recente se numără: Lothar Gall, *Bismarck – der weisse Revolutionär*, Berlin, 1980, și Frankfurt am Main, 1995; Erns Engelberg, *Bismarck – Urpreusse und Reichsgründer*, Berlin, 1985, și de același autor, *Bismarck – Das Reich in der Mitte Europas*, Belin, 1990, și Otto Pflanze, *Bismarck and the Developpement of Germany*, Princeton (New Jersey), 1990.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ceea ce aduce nou autorul este nu atât în privinţa conţinutului, cât a viziunii sale de ansamblu asupra operei înfăptuite de făuritorul Germaniei moderne de la 1871, privită din unghiul germanului de astăzi. Această actualizare este prezentă în *Cuvântul introductiv*. Aici, autorul pune în lumină semnificaţia deosebită pe care o capătă figura şi opera lui Bismarck în condiţiile istorice din anul 1990, când germanii au înfăptuit Unirea şi trăiesc de atunci în al doilea stat naţional. Dar această nouă unitate germană, arată autorul în *Prefaţă*, nu este ca cea dintâi, cea înfăptuită de Bismarck în 1871, rezultatul triumfului armelor, ci, dimpotrivă, urmarea curajului civic, care a dus la căderea zidului Berlinului în noaptea de 9 noiembrie 1989, zid care simboliza despărţirea dintre germanii din Vest şi cei din Est. Ca o nouă naţiune germanii trebuie să-şi găsească acum locul în lume între celelalte naţiuni, ei trebuie să-şi creeze o *identitate*, relevă autorul. O privire retrospectivă, opinează tot el în *Prefaţă*, este de natură să dea răspuns la problemele prezentului german. Tot aici el prezintă succint şi nuanţat personalitatea complexă şi contradictorie a marelui om de stat şi politic german, făuritorul primului stat naţional modern. Bismarck l-a înfăptuit, arată acesta, dar a exclus din el milioane de germani. A luptat împotriva spiritului revoluţionar, dar a făcut el însuşi o revoluţie. A ignorat parlamentul, dar a creat Reichstag-ul cu drept de vot democratic. A câştigat un nou prestigiu pentru sine şi pentru monarhie, dar a arătat totodată cât de uşor se poate acesta pierde. El a luptat contra mişcării muncitoreşti, dar a creat statul social. A folosit cu sânge rece războiul ca mijloc politic, dar şi-a pus apoi toată capacitatea politică în slujba menţinerii păcii. O ultimă şi poate cea mai interesantă contradicţie a acestei remarcabile personalităţi politice, arată autorul, a fost aceea că omul politic şi de stat, omul puterii, a fost în acelaşi timp un om de cultură, o natură artistică şi un literat. Memoriile sale politice – "Gedanken und Erinnerungen" – precum şi corespondenţa sa familială ocupă un loc de prim rang în literatura germană. El a devenit pentru germani o figură emblematică. Încercarea însă de a-l rezuma şi a-l caracteriza simplist scapă de sub capacitatea de redare a oricărui autor.

Cu accentul pe complexitatea persoanei şi operei bismarckiene autorul porneşte în tratarea propriu-zisă a lucrării. Ea este compusă din patru părţi, corespunzătoare etapelor mai importante din biografia şi cariera politică a "cancelarului de fier": pregătirea, ascensiunea şi apogeul, declinul, sfârşitul, precum şi urmările unei opere politice de excepţie.

În "Cuvânt către actualitate" ca Postfaţă a lucrării el relevă îndeosebi actualitatea şi dimensiunea europeană a făuritorului Imperiului german de la 1871. Bismarck s-a simţit acasă în Pommernul natal, arată autorul, dar a fost, totodată, un european. În această privinţă generaţia de astăzi are ce să înveţe de la Bismarck, opinează autorul. Acesta este mesajul său către actualitate pe care autorul îl afirmă cu tărie în *Postfaţă*. Al doilea accent în lucrare cade pe complexitatea persoanei şi operei bismarckiene.

În prima parte a biografiei, intitulată: *Die Vorbereitung (Pregătirea)*, Chr. Von Krockow se ocupă de biografia, studiile, viaţa de familie, primii paşi în politică şi ca deputat în Parlamentul de la Frankfurt am Main pentru care încă de tânăr Bismarck arată o reală vocaţie. Partea a doua a cărţii – *Die grossen Jahren* ("Anii cei mei"), este consacrată ascensiunii sale politice, de la chemarea la cârma Ministerului de externe german (1862) şi în funcţia de cancelar până la proclamarea Imperiului german (1871).

Partea a treia intitulată *Die mühsamen Jahre* ("Anii de încercări") se constituie într-un bilanţ al carierei politice bismarckiene care culminează cu proclamarea Imperiului şi cu Congresul de la Berlin (1878). Germania devine o putere europeană în Europa Centrală. Relaţiilor sale cu vecinii şi cu Marile Puteri îi este consacrat un subcapitol special (*In der Mitte Europas*).

Ultima parte – a patra – *Ausklang und Nebenwirkung* ("Sfârşitul şi urmările") tratează perioada finală din viaţa şi cariera omului de stat, care părăseşte scena politică în 1890 prin demisia sa. El se sfârşeşte, în Pommernul natal, la 30 iulie 1898. Autorul evidenţiază uriaşul impact al lui Bismarck asupra contemporanilor săi precum şi în posteritate. Este personalitatea politică căreia germanii i-au ridicat cele mai multe statui. El a marcat naţiunea germană şi a schimbat-o, creându-i cadrul primului său stat naţional.

În privinţa "problemei orientale" – care ne interesează îndeosebi – cartea lui Chr. Von Krockow nu aduce nimic nou. Ea aminteşte într-o notă marginală (p. 440) din subcapitolul *Şcheleswig-Holstein*, din partea a II-a a lucrării, de cuvântarea lui Bismarck din Reichstag din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5 Decembrie 1876, în care el vorbea de "lipsa de interes" a Germaniei în chestiunea balcanică ce avea însă să se dovedească a fi o simplă floare retorică. Pe drept, autorul este de părere că poziția afișată de Bismarck public în "chestiunea orientală" era determinată de grija sa de a nu strica relațiile Germaniei cu Rusia. În fapt, el a consacrat mult timp, diplomație și interes acestei probleme deloc minimale în politica orientală a Germaniei după cum o vor arăta evenimentele ulterioare, culminând cu redeschiderea crizei orientale (1877-1878) și cu Congresul de la Berlin (1878).

Cartea lui Chr. Von Krockow, bine documentată, este scrisă într-un stil accesibil. Bogat ilustrată și prezentată într-o elegantă ținută grafică ea reține atenția unui mare număr de cititori și invită la lectură atât pe specialiști cât și publicul larg interesat de istorie.

Stela Mărieș

VLADIMIR TISMĂNEANU (coord.), *Revoluțiile din 1989. Între trecut și viitor*, traducere de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, Iași, Polirom, 1999.

Cercetătorul prăbușirii comunismului se află în fața unei dileme: cum să descrie evenimentele din 1989-1990, care au dus la prăbușirea regimurilor comuniste din Estul Europei, cu un instrumentar metodologic depășit? Nici unul din modelele sociologice general acceptate ale revoluției nu poate explica ce s-a întâmplat în 1989. Nici una din revoluțiile clasice – cele care consacră termenul – nu se aseamănă (decât vag) cu revoluțiile din 1989. Apoi, definițiile date "revoluției" care se bucură de cea mai mare circulație sunt de sorginte marxistă. Cum să descrii falimentul marxismului ca ideologie de stat cu instrumente marxiste?

Din acest motiv, volumul *Revoluțiile din 1989*, coordonat de cunoscutul politolog american de origine română Vladimir Tismăneanu, face analiza unei excepții. Specialiștii care semnează în această carte admit cu toții că evenimentele lui '89 s-au constituit într-o "revoluție", dar nu pentru că termenul ar reda cu fidelitate realitatea complexă a prăbușirii comunismului, ci pentru că nu există un termen mai bun care să dea seama de o schimbare politică structurală. Dar miza cărții nu este revigorarea teoretică a termenului "revoluție", ci descrierea cât mai nuanțată a excepționalismului. O primă dimensiune a acestuia este caracterul antiutopic și antiideologic al mișcărilor revoluționare, lipsa elementelor charismatice, teleologice, a misionarismului universalist. Revoluțiile nu s-au făcut în numele unui proiect ideologic și conform unei doctrine revoluționare coerente, ci au fost îndreptate tocmai împotriva oricărei forme de inginerie socială. În al doilea rând, mișcările revoluționare au adoptat forme nonviolente de manifestare (violența era elementul fără de care teoriile clasice nu concepeau o revoluție). În al treilea rând, în detrimentul teoriei marxiste, revoluționarii nu au fost mânați de o conștiință de clasă, iar cauzele prăbușirii sistemului comunist nu au fost preponderent economice, ci mai degrabă de natură morală, ținând de erodarea fundamentului etic al sistemului.

Față de aceste excepții și de celelalte surprinse în carte, revoluția românească din 1989 este la rândul ei o excepție. Revoluția din România a fost violentă, nu fost pregătită de o mișcare disidentă articulată, nu a provocat înlăturarea de la putere a comuniștilor și a produs schimbările structurale cele mai reduse.

Adrian Cioflâncă

MURRAY EDELMAN, *Politica și utilizarea simbolurilor*, traducere de Ruxandra Nichita, Iași, Polirom, 1999

Politica și utilizarea simbolurilor este o carte sută la sută americană. Murray Edelman a și scris-o, de altfel, aproape exclusiv pentru publicul de peste ocean. Evenimentele la care se face referire în carte țin de politica Statelor Unite din anii '50 și '60 și nu au întotdeauna semnificații transparente publicului european (redactorul ediției românești se întrebuințează serios pentru a le explica prin note de subsol). Profilul american al lucrării lui Edelman imprimă și alte caracteristici abordării. Politica și utilizarea simbolurilor se referă exclusiv la practicile democratice, explică funcțiile simbolice doar în contextul democrației americane. În al doilea rând, simbolisticii nu îi este căutată genealogia culturală, așa cum se procedează în majoritatea lucrărilor europene despre simboluri, pentru că

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

democrația americană nu are a se revendica de la vreo tradiție pre-modernă, nu își trage seva din vreo practică pre-democratică. Apoi, simbolurile nu sunt abordate din perspectivă statică. Cine se așteaptă să găsească în *Politica și utilizarea simbolurilor* o listă de simboluri importante și descrierea "modului de utilizare" în politică va fi dezamăgit. Edelman nu se ocupă de simbolurile iconice, de imaginile fixe, ci de acțiunea simbolică, de funcțiile simbolice ale "politicilor". Autorul american are un motiv serios să facă așa. El adoptă o perspectivă fluidă asupra nașterii sensului și afirmă că orice construcție a cunoașterii politice este foarte dinamică, percepțiile, credințele, interpretările și anticipările cu privire la evenimentele politice schimbân-du-se odată cu situația economică și socială, cu centrul de atenție, cu perspectiva istorică și fizică. Aceasta este explicația pentru "contextualismul" și "americanismul" cărții.

Lucrarea respiră un oarecare pesimism. Edelman acordă șanse minime cunoașterii politice și vede în acțiunile simbolice mai degrabă o formă de păcălire a publicului care, se grăbește să adauge autorul, vrea să fie păcălit. Această denaturare este favorizată de două elemente "tehnice": nu există o realitate politică obiectivă pe care simbolurile să o evoce și, în al doilea rând, nu există simboluri referențiale care să transmită neechivoc aceeași semnificație pentru mai mulți oameni. Predilecția pentru simplificarea prin simbol are, până la urmă, în viziunea lui Edelman, consecințe nefaste. "Deoarece lumea nu poate fi nici înțeleasă, nici influențată, atașamentul la simbolurile abstracte și liniștitoare, și nu la eforturile proprii, devine o boală cronică", concluzionează prăpăstios autorul american.

Adrian Cioflâncă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ A INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL" ÎN ANUL 2000

De câţiva ani, ca efect al măsurilor luate de conducerea Academiei Române, Institutul nostru şi-a restructurat maniera de organizare a cercetării, renunţând la sistemul colectivelor şi apelând la unul mai suplu, alcătuit din programe. O parte din acestea au fost definitivate în cursul anului 2000, după cum urmează:

Programul 1, *Forme şi manifestări ale puterii în istoria românilor*, coordonat de prof. dr. Ştefan Sorin Gorovei, a dezvoltat două proiecte:

1.1. *Puterea: deţinătorii şi exercitarea ei (Moldova, secolele XV-XVIII)*, elaborat de dr. Ştefan Sorin Gorovei şi dr. Maria Magdalena Székely (Gorovei);

1.2. *Discursul legitimant al puterii în secolul XIX*, dr. Vasile Docea.

În cadrul programului au fost elaborate mai multe studii şi susţinute mai multe comunicări, iar teza de doctorat, *Sfetnicii lui Petru Rareş*, autor Maria Magdalena Székely, e în strânsă legătură cu tema.

Programul 2, *Construcţie naţională şi comunicare interetnică: alogeni în spaţiul românesc*, coordonat de prof. dr. Dumitru Vitcu, a avut şase proiecte:

2.1. *Românii şi alogenii în viaţa politică a Basarabiei*, dr. Flavius Solomon;

2.2. *Geneza chestiunii evreieşti şi locul ei în raporturile internaţionale ale Principatelor (1832-1866)*, dr. Dumitru Ivănescu;

2.3. *Români şi alogeni în viaţa politică a Bucovinei, 1861-1918*, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu;

2.4. *Naţionalităţile în România modernă. Cadrul juridic*, dr. Cătălin Turliuc;

2.5. *Contribuţia alogenilor în procesul modernizării societăţii româneşti*, dr. Dumitru Vitcu;

2.6. *Minoritari în România Mare; statutul şi organizaţiile politice ale evreilor, 1918-1924*, dr. Gh. I. Florescu.

În cadrul programului au fost elaborate mai multe studii, publicate în revistele din ţară şi străinătate. Numerele V/2000 din SAHIR şi VIII (1-2)/2000 din "Xenopoliana" (*Identitate şi istorie*) cuprind o parte din aceste studii. De asemenea, volumul *Istoria evreilor din România*, în curs de apariţie la Montpellier, a beneficiat de colaborarea unora dintre autorii amintiţi mai sus. Mai multe intervenţii la manifestările ştiinţifice, un simpozion special dedicat temei (*Identitate şi istorie*, 6 octombrie 2000) şi realizarea unui volum tematic au marcat finalizarea proiectului.

Programul 3, *Direcţii şi modele în cultura românească, secolele XIX-XX*, coordonat de prof. dr. Alexandru Zub, m.c., cuprinde cinci proiecte, din care trei au fost finalizate.

3.1. *Teorie şi metodă în istoriografia românească interbelică*, prof. dr. Alexandru Zub;

3.2. *Strategii matrimoniale în mediul universitar românesc, 1860-1948*, dr. Lucian Nastasă;

3.5. *Preocupări de bizantinistică în România până la 1948*, Leonidas Rados.

În afara unor studii şi articole publicate în revistele de specialitate, precum şi a unor comunicări prilejuite de reuniuni ştiinţifice interne şi internaţionale, autorii acestor proiecte au definitivat mai multe volume, din care menţionăm: Alexandru Zub, *Discurs istoric si tranziţie. În căutarea unei paradigme*, Editura Institutul European, Iaşi, 1998; Alexandru Zub, *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Editura Institutul European, Iaşi, 2000; Lucian Nastasă, *Generaţie şi schimbare în istoriografia română (la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX)*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 1999.

Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", tom. XXXVII, 2000, p. 401–412.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Programul 4, *România în primii ani ai dictaturii comuniste*, coordonat de dr. Gheorghe Onișoru, însumează trei proiecte, din care au fost finalizate două:

4.2. *Modelul sovietic în cultură: istoriografia "obsedantului deceniu"*, Andi Mihalache, și

4.3. *Rezistența armată anticomunistă în România (1944-1956)*, Dorin Dobrincu.

În cadrul programului au fost elaborate două teze de doctorat, la care se adaugă volumul VII din "Xenopoliana", îngrijit de Andi Mihalache și Gheorghe Onișoru, cu tema *Comunismul în România. Ideologie întemeieri, dileme*, Iași, 1999.

Programul 6, *Izvoarele evului mediu românesc. Documenta Romaniae Historica*, seria A, Moldova, vol. XXV (1639-1640) și vol. XXVII (1643-1644), coordonat de Leon Șimanschi, cuprinde două proiecte:

6.1. *Documenta Romaniae Historica*, seria A, Moldova, vol. XXV (1639-1640) și vol. XXVII (1643-1644), Leon Șimanschi, Dumitru Agache, Marius Chelcu;

6.2. *Repertoriu numismatic medieval românesc*, partea a II-a, 1601-1650, dr. Viorel Butnariu.

La proiectul 1 al acestui program, colectivul de la *D.R.H.* a încheiat, în toate compartimentele sale, volumul XXV din seria A, Moldova, ce urmează a fi tipărit de către Editura Academiei Române.

În plan editorial, merită a evidenția în primul rând volumele de autor semnate de Vasile Docea (*Relații româno-germane timpurii*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000), Florea Ioncioaia (*Introducere în presa scrisă*, Editura Universității "Al. I. Cuza", Iași, 2000), Gheorghe Onișoru, Dumitru Șandru, Gheorghe Cliveti ș.a. (*Istoria Partidului Național Liberal*, Editura All, București, 2000), Dumitru Vitcu (*Istoria relațiilor româno-americane timpurii. Convergențe-divergențe*, Editura Albatros, București, 2000) și Alexandru Zub (*Reflections on the Impact of the French Revolution 1789, de Toqueville, and Romanian Culture*, Editura The Center for Romanian Studies, Iași/Oxford, Portland, 2000; *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Institutul European, Iași, 2000; *De la istoria critică la criticism*, ediția a II-a, Editura Enciclopedică, București, 2000). Se adaugă la acestea mai multe lucrări colective și ediții, după cum urmează: *Istoria și teoria relațiilor internaționale* (ed. Cătălin Turliuc), Editura Cantas, Iași, 2000; *Relații interetnice în România postcomunistă* (ed. Lucian Nastasă și Levente Salat), Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, București, 2000; *Generalul Henri Berthelot. Jurnal și corespondență. 1916-1919* (ed. Gheorghe I. Florescu), ediția a II-a, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000; *Iași, 14 decembrie 1989. Începutul revoluției române?* (ed. Gh. I. Florescu și Casian Maria Spiridon), Ed. Cogito, Oradea, 2000.

Sub egida Institutului, au mai apărut în acest interval *Anuarul*, tom XXVI/1999, două numere din *Arhiva Genealogică*, 3-4/1997 și 1-2/1998 (ed. Ștefan Sorin Gorovei), alte două din *Xenopoliana*, VII, nr. 3-4/1999 (*Confesiune, societate, națiune*, ed. Flavius Solomon) și VIII, 1-4/2000 (*Identitate și istorie*, ed. Cătălin Turliuc), un număr din *Revista de istorie socială*, II-III, 1997-1998 (ed. Ștefan Sorin Gorovei), nr. 1-9, an II, din *Buletinul Institutului Român de Genealogie și Heraldică* (ed. Ștefan Sorin Gorovei), precum și volumul V din *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*, București, Hasefer, 2000 (ed. Silviu Sanie și Dumitru Vitcu). La lucrările prezentate mai sus trebuie adăugate 271 de studii și articole apărute în revistele din țară și străinătate ce poartă semnătura cercetătorilor noștri.

În anul 2000, colectivul Institutului, în afara obligațiilor contractuale, a obținut și definitivat șapte granturi, din care două internaționale:

a. naționale:

1. Viorel Butnariu (responsabil), Dumitru Agache, Marius Chelcu, *Rațiuni de stat și strategii de integrare a Moldovei în economia de schimb europeană, secolele XIV-XVII*, grant ANSTI;

2. Leon Șimanschi (responsabil), Dumitru Agache, Marius Chelcu, *Moldova de la medievalitate la modernitate*, grant ANSTI;

3. Dumitru Ivănescu (responsabil), Dumitru Vitcu, Cătălin Turliuc, *Ponderea și rolul alogenilor în modernizarea societății românești, 1831-1918*, grant al Academiei Române;

4. Dumitru Vitcu (responsabil), Dumitru Ivănescu, Cătălin Turliuc, *Modernizare și comunicare socială în România. Minoritarii de la regulamentele organice la Marea Unire*, grant ANSTI;

5. Flavius Solomon, *Bibliografia istorică a Basarabiei, 1812-1918*, grant ANSTI.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

b. internaţionale:

1. Dorin Dobrincu, *Colectivizarea în România (1949-1962)*, grant coordonat de Katherine Verdery şi Gail Kligman (SUA);

2. Ştefan Sorin Gorovei, grant internaţional oferit de Fundaţia "Alexander S. Onassis" din Atena.

Pe parcursul anului 2000, Institutul a organizat, pe lângă obişnuitele noastre şedinţe bilunare şi cele patronate de Comisia de Heraldică şi Genealogie, singuri sau în colaborare, următoarele manifestări ştiinţifice, unele bucurându-se şi de participare internaţională:

• 18-20 mai, simpozionul internaţional *Istoria şi teoria relaţii lor internaţionale. Relaţii româno-germane în secolele XIX-XX*, în colaborare cu Universitatea Petre Andrei şi Institut für Deutsche Geschichte und Kultur Südosteuropas (München). Alături de istorici din Germania şi România, din partea Institutului "A. D. Xenopol" li s-au alăturat Cătălin Turliuc, Flavius Solomon, Dumitru Vitcu, Dumitru Ivănescu, Gheorghe Onişoru şi Gheorghe I. Florescu.

• 16 mai. Masă rotundă *Wilhelm Filderman, personalitate a istoriei contemporane româneşti*, în colaborare cu Editura Hasefer şi cu participarea lui Dumitru Ivănescu şi Dumitru Vitcu.

• 26 mai, simpozionul *Mihai Viteazul – 400*, organizat în colaborare cu Primăria Municipiului Iaşi, s-a remarcat printr-o largă participare a specialiştilor, dintre colegii noştri au susţinut comunicări Viorel Butnariu, Marius Chelcu, Leon Şimanschi, Dumitru Agache, Dumitru Ivănescu şi Dumitru Vitcu.

• 4-6 iulie, simpozionul internaţional *Tradition and Modernity in Romanian Culture and Civilization, 1600-2000*, în colaborare cu The Center for Romanian Studies. Au luat parte istorici din România şi Statele Unite, din partea Institutului având intervenţii Alexandru Zub, Dumitru Agache, Viorel Butnariu, Veniamin Ciobanu, Gheorghe I. Florescu şi Dumitru Vitcu.

• 23 septembrie, simpozionul *Ţările Româneşti şi întemeierea principatelor*, organizat în colaborare cu Centrul de Studii Româneşti Iaşi al Fundaţiei Culturale Române, s-a bucurat de prezenţa unor reputaţi specialişti în domeniu, dintre colegii noştri intervenţii bine apreciate având Ştefan Sorin Gorovei, Leon Şimanschi, Viorel Butnariu şi Flavius Solomon.

• 5-7 octombrie, cu prilejul "Zilelor Academice Ieşene", Institutul de Istorie a organizat simpozioanele:

- *Identitate şi istorie*, la care au avut intervenţii Mihai-Ştefan Ceauşu, Veniamin Ciobanu, Dumitru Ivănescu, Flavius Solomon, Leonidas Rados, Cătălin Turliuc, Alexandru Zub

- *Eminescu – 2000*, unde au prezentat comunicări Dumitru Vitcu, Gheorghe I. Florescu şi Alexandru Zub

• 30 noiembrie, simpozionul *Nicolae Iorga, 60 de ani de la moarte*, la care au avut contribuţii Florea Ioncioaia şi Alexandru Zub.

• 30 noiembrie, simpozionul *Vârstele Unirii. De la Identitate etnică la unitate naţională*, organizat în colaborare cu Universitatea "Petre Andrei" şi Inspectoratul de Cultură Iaşi. Au susţinut comunicări Alexandru Zub, Dumitru Agache, Veniamin Ciobanu, Dumitru Ivănescu, Mihai-Ştefan Ceauşu, Cătălin Turliuc, Vasile Docea, Marius Chelcu, Viorel Butnariu şi Leon Şimanschi.

Trebuie precizat că în afara manifestărilor menţionate mai sus, cercetătorii noştri au prezentat comunicări cu prilejul unor simpozioane şi conferinţe, multe dintre ele având un caracter internaţional. Astfel, Dumitru Agache a fost prezent la Iaşi; Viorel Butnariu la Iaşi şi Suceava; Mihai-Ştefan Ceauşu la Suceava, Rădăuţi (20-21 septembrie, manifestare internaţională organizată de Centrul de studii "Bucovina" – Rădăuţi, Bukowina Institut-Augsburg, Centrul de Cercetare "Bucovina" – Cernăuţi) şi Timişoara (13-14 octombrie, simpozion internaţional *Carta Culturii Europene – contribuţia României*, organizat de Universitatea de Vest din Timişoara, Südostdeutsches Kulturwerk – München, Friedrich Ebert Stiftung – România); Marius Chelcu la Iaşi; Veniamin Ciobanu la Suceava (22-24 septembrie. Simpozion internaţional româno-polon, *Zilele culturii poloneze*) şi Iaşi; Adrian Cioflâncă la Roman; Dorin Dobrincu la Timişoara, Sighet şi Iaşi; Gheorghe I. Florescu la Vaslui şi Iaşi; Ştefan Sorin Gorovei la Roman, Suceava şi Iaşi; Maria-Magdalena Székely (Gorovei) la Iaşi; Cătălina Iliescu la Iaşi; Dumitru Ivănescu la Bârlad, Vaslui şi Iaşi; Andi Mihalache la Iaşi şi Alba Iulia; Gheorghe Onişoru la Bucureşti şi Tuşnad (simpozioane cu participare

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

internaţională); Leonidas Rados la Iaşi; Flavius Solomon la Iaşi, Cătălin Turliuc la Băile Herculane (14-16 aprilie, colocviu internaţional AEADRES 2000, intitulat *Etnonaţionalism şi schimbare politică în Europa postcomunistă*) şi Iaşi (9-11 iunie, seminar internaţional *Globalizare şi responsabilizare socială*, organizat de Friedrich Ebert Stiftung – România şi Centrul Cultural German); Dumitru Vitcu la Iaşi; Alexandru Zub la Iaşi, Sighet (simpozion internaţional *1954-1960; fluxurile şi refluxurile stalinismului*), Bucureşti (9 aprilie, *L'historien face à la durée immediate: l'apport de l'ego-histoire*, New Europe College), Timişoara, Vălenii de Munte, Star Chiojd.

De asemenea, la Institut au prezentat comunicări profesorii André Godin din Franţa şi Albert Goudoever din Olanda.

În anul 2000, unii dintre cercetătorii Institutului de Istorie "A.D. Xenopol" au avut posibilitatea să realizeze deplasări peste graniţă, fie în cadrul schimburilor interacademice, fie datorită unor burse sau proiecte oferite de centre academice din străinătate. Directorul Institutului, prof. dr. Alexandru Zub, m.c., s-a aflat în Ungaria în intervalul octombrie 1999-iunie 2000, ca invitat al Collegium Budapest, şi a participat la mai multe reuniuni ştiinţifice, unde a conferenţiat despre: *Debats roumains sur les manuels alternatifs d'histoire*. Collegium Budapest, 9 dec. 1999 (*Multiple Modernity-Multiple Antiquities*); *Fin de siècle en lecture historique: le cas roumain*. Collegium Budapest, 10 dec. 1999; *Du "siècle des nationalités" à un nationalisme séculaire: le cas roumain au XXe siècle* (Institut "Lászlo Teleki", Budapest, 14 dec. 1999); *Problémes de patrimoine en Roumaine: approches actuelles*. Institut "Lászlo Teleki", Budapest, 28 apr. 2000; *Historian en countering la durée: retrospective and prospective*. Simpozion *Time and knowledge* (*Humanities and Sciences*), Collegium Budapest, 10 mai 2000. În 10-16 ianuarie a fost invitat la Praga, unde a avut intervenţiile: *Europa" în cultura română*. Ambasada României, Praga, 11 ian. 2000; *L'historiographie r umaine contemporaine et les recherches de Iaşi*, Institutul de Istorie, Praga, 11 ian. 2000; *Romanian Historiography under Communism*, Institutul de Istorie Contemporană, Praga, 12 ian. 2000; *Sur la cooperation tchequo-roumaine en historiographie*. Academia de Ştiinţe Praga, la întâlnirea cu acad. Vilen Herold, 13 ian. 2000; *Actualitatea românească în perspectiva integrării europene*. Radio "Europa Liberă", 14 ian. 2000. În 26-28 ianuarie s-a aflat la Paris (unde a prezentat comunicarea despre *Relaţiile româno-franceze. Perspectivă istorică şi probleme actuale*. Radio France International, 28 ian. 2000), iar în zilele de 10-14 februarie, la Berlin, a vorbit despre *"Europa" în der rumänischen Kultur: diachronische Übersicht*. Rumänisches Kulturinstitut "T. Maiorescu", Berlin, 11 feb. 2000. În calitate de membru al "Joint History Project" (Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe) s-a aflat în Grecia, mai întâi la Thesalonic (24-26 martie), unde a conferenţiat despre *Préoccupations roumaines actuelles sur l'histoire du Sud-Est européen*, şi apoi la Atena (26-27 septembrie) pentru a susţine comunicările *La tradition post-byzantine. Allocution introductive*. Colloque *Relations Gréco-roumaines. Interculturalité et identité nationale*, Institut de Recherches Néohelléniques F.N.R.S., Athènes, şi *L'historiographie roumaine: intégration européenne et solidarité sud-orientale*. Colloque *Relations Gréco-roumaines*.... Dl. Alexandru Zub, m.c., a participat la Congresul mondial al istoricilor desfăşurat la Oslo, în 6-13 august, intervenţiile sale la acest forum internaţional s-au ocupat despre *Renouvellement historiographique en Roumanie aprés la chute du communisme*. CISH (19) (Commission d'Historiographie), şi *Approches roumaines sur l'Europe Sud-Orientale*. CISH (19) (AESEE). În fine, în intervalul 6-13 noiembrie a fost invitat în Italia, la Padova şi Veneţia. În prima localitate a vorbit despre *Fin de siècle en lecture historique: le cas roumain*, Universita di Padova, Dipartimento di Lingue e Letterature Romanze e di Linguistica Italiana, iar cea de-a doua a prezentat *N. Iorga ou la synthèse dynamique de l'histoire*, Convegno italo-romeno ("N. Iorga"), Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica.

Mihai-Ştefan Ceauşu s-a aflat, în intervalul 8-28 mai, la Viena, unde a întreprins un stagiu de documentare, în arhive şi biblioteci, la tema *Românii şi alte naţionalităţi în viaţa politică a Bucovinei habsburgice, 1849-1918*, cu o bursă oferită de Academia Austriacă de Ştiinţe. Cu acest prilej a luat parte la simpozionul, organizat de gazde, cu tema *Annäherungen an eine europäische Geschichtsschreinbung* (15-16 mai). În 5-6 octombrie, colegul nostru a fost invitat la Cernăuţi pentru a participa la simpozionul internaţional prilejuit de aniversarea a 125 de ani de la întemeierea Universităţii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Veniamin Ciobanu s-a aflat în cursul acestui an în Germania (22 februarie-19 mai) şi Suedia (19 octombrie-5 noiembrie), unde a reuşit importante investigaţii arhivalice, în timp ce Viorel Butnariu, pentru a-şi definitiva proiectele editoriale, s-a documentat în Republica Moldova (29 mai-7 iunie).

Adrian Cioflâncă a obţinut o bursă de studii la Europa Institut Budapesta, în lunile mai-iunie, unde, în luna iunie, cu o bursă Open Society Archives of Central European University, s-a deplasat şi Andi Mihalache. Acelaşi centru universitar din ţara vecină l-a primit şi pe Lucian Nastasă în lunile martie şi mai, prilej cu care colegul nostru a susţinut şi două comunicări (15-18 martie, *Mecanisme de selecţie şi integrare a elitei universitare româneşti, 1864-1964*, la simpozionul organizat de Colegium Budapest şi Universitatea Central Europeană, şi *Confluenţe istoriografice româno-maghiare*, în cadrul simpozionul organizat de Uniunea scriitorilor din Ungaria, în zilele de 4-10 mai). În intervalul 15 iulie-30 august, Lucian Nastasă s-a aflat pentru documentare în Franţa.

Ca urmare a unui grant internaţional oferit de Fundaţia "Alexander S. Onassis", în perioada 15 noiembrie 2000-15 mai 2001, au fost în Grecia Ştefan Sorin Gorovei şi Maria Magdalena Székely (Gorovei). Tot în Grecia, în zilele de 11-14 mai, colegul Leonidas Rados a luat parte la simpozionul *Migration in the Balkans: Conflict and Integration*, unde a prezentat comunicarea *Students from Romanian Space at the University of Athens (1845-1890)*.

În Germania (2-5 mai, la Berlin, şi 15-18 octombrie, la München) s-a aflat Gheorghe Onişoru, pentru o întâlnire cu J. Gauch şi o conferinţă internaţională (München), unde a vorbit despre *Roumain's New Gauch Committee and the Recent Opening of the Securitate Files*. În timp ce Gheorghe I. Florescu, în zilele de 12-16 iulie, a participat la Congresul Academiei Româno-Americane de Arte şi Ştiinţe de la Cleveland, Ohio, şi a comunicat despre *Mihai Eminescu-2000* şi *The First Romanian Who "Discovered" America?*

O prezenţă activă în exterior au avut, în cursul anului 2000, colegii Florea Ioncioaia şi Cătălin Turliuc. Primul s-a aflat în Anglia, Grecia şi Ungaria pentru a participa la manifestări ştiinţifice (simpozionul *Historians and the Future*, organizat de British Council şi University College of London, 13-19 martie, şi seminarul *Migration in the Balkans: Conflict an Integration*, în cadrul lui Joint History Project, Southeast Europe, Salonic, 11-14 mai) sau pentru documentare (Ungaria, octombrie-noiembrie). Cel de-al doilea s-a deplasat la Chişinău (martie-aprilie) pentru a susţine, ca visiting professor, la universitatea din localitate, catedra UNESCO, cursul *Naţionalism şi modernism*, în Grecia (mai), Italia (septembrie) şi Franţa (decembrie) pentru documentare, iar în Germania ca să prezinte comunicările *Jewish Emmigration from Romania 1944-1965* şi *Social Representation on Ethnic Minorities in Contemporary Romania* (Berlin, Universitatea Humboldt, 26-31 octombrie).

Nu am putea încheia această succintă dare de seamă fără a preciza că activitatea institutului nostru se cuvine apreciată şi în raport cu periodicele scoase sub egida sa (*Anuarul, Xenopoliana* şi *SAHIR*), dar şi cu activitatea celor patru conducători de doctorat (Alexandru Zub, Dumitru Şandru, Veniamin Ciobanu şi Dumitru Vitcu). În anul 2000, având şi statutul de excelenţă, Institutul de Istorie "A.D. Xenopol" a depus eforturi de consolidare a statutului dobândit, pe linia unui program de cercetări şi de iradiaţie socială conturat mai de mult. Din nefericire, personalul de care dispunem, în raport cu amplitudinea programelor noastre, e cu totul insuficient şi speranţa unei extensii într-un viitor apropiat e perfect legitimă.

Dumitru Ivănescu

ACADEMIA SUB VREMI ŞI DEASUPRA VREMILOR

De curând, Filiala Iaşi a Academiei Române şi-a sărbătorit, cu resurse modeste, semicentenarul. Un jubileu ca acesta invită desigur la popas bilanţier. La scara culturii naţionale, jumătate de secol nu e puţin, mai ales când un asemenea interval se plasează în plină dramă a istoriei noastre.

Era în 1949, la un an după abolirea monarhiei şi primele reforme de tip comunist puse la lucru de regimul "democraţiei populare". Dispăruseră ultimele rudimente de pluralism politic, aşezămintele

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

statului erau orchestrate rapid pe linia unui proiect totalitar ce avea să prindă treptat contur. Învăţământul, cercetarea ştiinţifică, cultura, artele, totul era pus sub cea mai strictă supraveghere, după exemplul sovietic. Academia Română a fost înlocuită cu Academia Republicii Populare Române, a cărei misiune era formulată în deplin acord cu "revoluţia culturală" care începuse deja.

La 24 ianuarie 1949, se inaugura, cu resurse foarte modeste, Filiala ieşeană a noii Academii, plasată chiar în spaţiul Academiei Mihăilene, sub conducerea savantului Radu Cernătescu. Alta se înfiinţa concomitent la Cluj, urmată de încă una la Timişoara. Centrul şi provincia erau cuprinse într-un vast program de organizare a travaliului intelectual, sub un control politic destul de insistent ca să dezvăluie spiritul coercitiv al noului regim.

Ce a putut rezulta din întâlnirea acelui spirit cu tradiţiile de cultură ale vechii cetăţi moldave? E un întreg capitol de istorie culturală, a cărui prezentare, fie şi succintă, nu e posibilă acum. Să spunem numai că între proiectul oficial de aservire a culturii şi creaţia culturală ca atare există deosebiri semnificative, în sensul că unele personalităţi au izbutit – dând cezarului numai ce i se cuvenea – să asigure o anume continuitate în eforturile comunităţii academice de a stimula ştiinţa, arta, cultura. Modelul stalinist n-a putut fi aplicat decât parţial. Formele s-au păstrat până târziu, în 1990, dar fondul a renăscut, pe linia valorilor naţionale, cu efecte pozitive în multiple domenii.

Aşa se face că în unele specialităţi s-au putut constitui nuclee care au produs cu timpul şcoli de prestigiu, recunoscute şi în afara graniţelor. Este vorba de chimie, îndrumată iniţial de Cernătescu însuşi, dar şi de matematici, fizică etc. Rezultatele se cunosc acum în toată lumea. Sunt domenii spre care s-au îndreptat mulţi tineri, al căror palmares ştiinţific s-a impus între timp. În ştiinţele pozitive ei puteau găsi un spaţiu de libertate şi împlinire greu de aflat în ansamblu.

Mai vitregite au fost, sub dictatura comunistă, ştiinţele umane, îndeosebi filozofia, istoria, dreptul, filologia, unele – precum sociologia – fiind scoase cu totul din programa de învăţământ şi din cercetare. Erau zone de interes major pentru putere şi tocmai de aceea mai intens supravegheate. Istoria, mai mult decât altele, trebuia să colaboreze la discursul legitimităţii, cu deosebire în etapa naţional-comunismului, motiv pentru care a fost ţinută sub un control permanent şi pusă în situaţia de a căuta totuşi forme de supravieţuire moral-profesională.

Un bilanţ al lucrărilor publicate în demisecolul parcurs de Filiala ieşeană a Academiei ar pune în lumină deopotrivă izbânzi şi eşecuri, forme de rezistenţă la presiunile totalitarismului şi "demisii" de tot felul. Se poate urmări acum, la un deceniu după schimbarea de regim, ceea ce a fost bun, discutabil ori rău în istoria acestui aşezământ, unde au activat destui savanţi cu renume, cercetători cu reputaţie bine conturată între timp. Unii dintre ei au fost numai toleraţi, se ştie, dar trebuie spus că, în pofida vicisitudinilor, s-au putut face progrese notabile în diverse domenii, progrese pe care istoria ştiinţei şi a culturii trebuie să le ia în seamă.

"Sub vremi", ca în expresia cronicarului, Academia a izbutit să se înalţe, prin ceea ce a avut mai bun, deasupra vremilor. A-i examina cât mai obiectiv împlinirile şi neîmplinirile, dincolo de obişnuitele bilanţuri ocazionale, e o datorie pentru istoric. În întâmpinarea ei, recenta aniversare a Filialei ieşene, la care a luat parte şi conducerea Academiei Române, a fost un prilej de estimări globale (ca în intervenţiile făcute de profesorii Cr. Simionescu, C. Ciopraga, Gh. Platon), dar şi o invitaţie indirectă la aprofundări mai analitice.

Alexandru Zub

„MASĂ ROTUNDĂ" ROMÂNO-POLONĂ (BRAŞOV, 3 IULIE 1999)

Din iniţiativa Ministerului Culturii, a avut loc la Braşov, pe 3 iulie a.c., o "masă rotundă" româno-polonă pe tema cunoaşterii mutuale şi a moştenirii valorificabile cu mai mult folos în viitor.

Reuniunea s-a desfăşurat la hotelul Aro Palace, având ca participanţi 17 specialişti din Polonia (istorici, lingvişti, istorici de artă, sociologi, în majoritate cracovieni) şi peste 20 români activând în domeniul literelor, în istoriografie, în teatru etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Partenerii poloni, grupaţi în jurul unui Centru Internaţional de Cultură, condus de Jacek Purchla, s-au prezentat cu o revistă deja prestigioasă (*International Cultural Centre Cracow*, Yearly no. 7) şi alte volume de un real interes, precum *Regions, regionalismes et conscience regionale face à l'intégration européenne* (ed. Jerzy Wyrozumski, 1993) şi *Stereotypen und Nationen* (ed. Teresa Walas, 1999), la care se adaugă nu mai puţin însemnata revistă de istorie *Karta* (27) şi planul de lucru al Centrului amintit pe anul în curs. Toate indică o activitate extrem de vie, sprijinită de organisme euro-atlantice şi o voinţă de extindere ce explică în parte şi reuniunea de la Braşov. Prezenţa ambasadorului Boguslaw Luft, acum la finele misiunii sale în România, ca şi a consulului Kasimir Jurczak, e semnificativă sub acest unghi, atribuind reuniunii şi o dimensiune politică.

Din partea română, titularul Ministerului Culturii, d. Ion Caramitru, a depus mari străduinţe pentru a convoca specialişti în domeniile mai sus amintite, fără să poată oferi însă şi lucrări de un anume interes pentru relaţiile cu Polonia. Ofertele personale, venite de la unii invitaţi, nu erau în măsură a suplini ori compensa această lipsă.

Anunţată la început, în faza de pregătire, ca un "seminar" privind *Spaţiul cultural al Europei Est-centrale*, reuniunea s-a concentrat până la urmă asupra moştenirii comune şi a interferenţelor româno-polone. Istoria a fost din nou privilegiată, dar s-au abordat, în intervenţii, şi chestiuni de strategie, politică a culturii, diplomaţie culturală etc. Ion Caramitru, Jacek Purchla şi B. Luft, ca personalităţi cu rosturi oficiale, au căutat să contureze tocmai asemenea chestiuni, în ideea de a pune bazele unei colaborări mai intense şi mai bine articulate în viitor.

O trecere în revistă a relaţiilor culturale polono-române a făcut eminentul istoric Jerzy Wyrozumski, completat ori nuanţat apoi de colegi compatrioţi (Lech Kalinowski, Roman Wyborski etc.) sau români (N. Boeşan, G. Bartaş, Stan Velea ş.a.).

În ce mă priveşte, am avut onoarea să fiu invitat a prezenta "replica" românească la referatul introductiv (J. Wyrozumski), ceea ce mi-a dat ocazia să fac unele observaţii de ordin istorico-cultural, însă şi de strictă actualitate, ca tip de abordare, metodologie etc.

Problemele tranziţiei în acest domeniu au fost abordate îndeosebi de Andrei Sisinski, ex-ministru al culturii pentru Polonia şi Ion Caramitru din partea română, stârnind cel mai viu interes între participanţi.

Gândită în trei sesiuni, una despre moştenirea comună, a doua despre tranziţie, "masa rotundă" s-a încheiat cu analiza perspectivelor, întreprinsă de Rafael Wisniewski (*Diplomaţia culturală privind legăturile polono-române*) şi Mircea Martin (*Europa văzută dinspre Est*), una de un caracter punctual, pragmatic, cealaltă mai speculativă.

Se poate spune că reuniunea polono-română de la Braşov, episod în cadrul unui program mai amplu, a fost o reuşită de care ar trebui să se profite pentru a relansa, în plan cultural, cooperarea româno-polonă.

Sugestiile pe care le-am putut desprinde pentru istoriografie – un întreg program – ar merita însă un alt cadru.

Alexandru Zub

MEMORIALUL SIGHET: AL VII-LEA SIMPOZION

Deşi nu am putut fi prezent decât la o parte din lucrări, socot oportun a consemna aici semnificaţia noului simpozion, al VII-lea, organizat la *Memorialul Sighet* (2-4 iulie 1999) de către *Fundaţia Academia Civică*, cu sprijin de la *Consiliul Europei, Fundaţia "Hanns Seidel", Ministerul Culturii* etc.

Ca şi la celelalte sesiuni, au luat parte istorici din ţară şi din străinătate, alături de martori ai sistemului carceral, supravieţuitori capabili să comunice şi altora dramatismul experienţelor respective. Tema simpozionului (*1949-1953: mecanismele terorii*) a fost gândită astfel încât să continue analizele din anii anteriori: *Memoria ca formă de justiţie* (1); *Instaurarea comunismului – între rezistenţă şi opresiune* (2); *Anul 1946 – începutul sfârşitului* (3, 4); *Anul 1947 – căderea cortinei* (5); *Anul 1948 – instituţionalizarea comunismului* (6).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Contribuţiile din acest an au fost încă mai numeroase, învederând interes nu numai din partea specialiştilor. Ele s-au desfăşurat sincron în două secţiuni, cu întrebări, discuţii, comentarii marginale. Cele mai multe s-au referit la arestări şi deportări, colectivizarea forţată, revoltele săteşti, metodele coercitive în diverse domenii, generalizarea terorii, "devierile de stânga/dreapta", cultul personalităţii, atmosfera cotidiană, forme de rezistenţă la sovietizare şi totalitarism etc.

Prezenţa multor tineri în program e fără îndoială de bun augur, ca şi faptul că au asistat la lucrări peste o sută de elevi, organizaţi anume într-o tabără de *Fundaţia Academia Civică*, astfel încât noua sesiune să fie inclusă în propriul lor program. La acest program, coordonat acum de prof. Dennis Deletant (Londra), am avut prilejul să fac eu însumi o expunere despre experienţa carcerală a istoricilor.

La lucrările simpozionului au luat parte câţiva istorici străini, nu doar din ţările ex-comuniste: Stephane Courtois, Paul E. Michelson, Ulrich Burger, H. Müller-Engbergs etc.

S-au decernat cu acest prilej diplome de onoare, s-au lansat cărţi, eu însumi făcând prezentarea noului volum din *Anale Sighet* (6) şi comentând sub unghi istoriografic tema simpozionului în curs. O medalie comemorativă a fost pusă concomitent în circulaţie.

De la Institutul nostru au mai adus contribuţii Dorin Dobrincu, Gh. Onişoru şi D. Şandru, ultimii doi şi la programul taberei.

Cât priveşte Memorialul însuşi, au fost inaugurate noi spaţii muzeistice (*Colectivizarea; Munca forţată; Metode de tortură; Regimul penitenciar* etc.) şi s-a vernisat Expoziţia "Iuliu Maniu".

O slujbă ecumenică de pomenire s-a ţinut în Cimitirul Săracilor – şi acesta în curs de reamenajare.

Memorialul Victimelor Comunismului şi al Rezistenţei, ajuns la al VII-lea simpozion, e fără îndoială instituţia cea mai activă şi mai prestigioasă care s-a dedicat recuperării memoriei colective din ultima jumătate de secol. Sprijinit acum şi de guvernul român, el beneficiază de oameni devotaţi, care vor şti să-i asigure mai departe misiunea recuperatoare, competenţa şi faima.

Alexandru Zub

DOUĂ SIMPOZIOANE ISTORICE LA POZNAŃ, POLONIA

Călătoria mea în Polonia, în perioada 16-23 octombrie 1999, a fost motivată de invitaţia ce mi-a fost adresată, de a participa la simpozionul internaţional, cu genericul *Tratatele de la Karlowitz din anul 1699 şi consecinţele sale* şi la masa rotundă, consacrată zilei României, cu genericul *Relaţiile polono-române, în perspectiva istoriei*, ambele manifestări ştiinţifice fiind organizate de Institutul de Istorie al Universităţii "Adam Mickiewicz" şi de Comisia de Balcanistică, a Filialei Academiei de Ştiinţe a Poloniei, ambele din Poznań, în derularea celei din urmă fiind implicată şi Ambasada României, din Varşovia.

Lucrările simpozionului au fost deschise de Prof. dr. Przemyslaw Hauser, prorector al Universităţii "Adam Mickiewicz", după care i-au salutat pe participanţi Prof. dr. Tomasz Szram, director al Institutului de Istorie al Universităţii şi Prof. dr. Witold Szielc, preşedintele Comisiei de Balcanistică a Filialei din Poznań a Academiei de Ştiinţe a Poloniei.

Au urmat comunicările susţinute de Prof. dr. Ilona Czamanska (Poznań), intitulată *Tratatele de la Karlowitz – probleme de cercetare*, dr. Dariusz Kalordziejczyk (Varşovia) – *Între splendoarea barocului şi pragmatismul politic – conţinutul şi forma documentelor tratatului de la Karlowitz şi derularea acţiunii de ratificare a lor, între Varşovia şi Istanbul*, precum şi cea aparţinând Prof. Jerzy Hauzinski (Slupsk), *Elemente ale situaţiei interne a Imperiului otoman, în epoca tratatelor de la Karlowitz*.

Constatând lipsa din istoriografia europeană, a unei analize "complete şi moderne" atât a Războiului Ligii Sfinte, cât şi a tratatelor de la Karlowitz, Prof. dr. Ilona Czamanska a indicat existenţa a numeroase surse documentare, aflate în arhive şi biblioteci, din Polonia şi din alte ţări, implicate în acele evenimente, care îşi aşteaptă cercetătorii. O astfel de analiză reclamă, însă, după

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

convingerea sa, colaborarea a numeroşi cercetători şi ar trebui precedată de publicarea unor ediţii critice a textelor tratatelor.

Dr. Dariusz Kalodziejezyk a sesizat faptul că, în ultimii ani, a început să se vehiculeze ideea că tratatele de la Karlowitz nu ar marca un moment de cotitură în relaţiile dintre Turcia musulmană şi Europa creştină, aşa cum a conchis, de multă vreme, istoriografia universală, a problemei. Propriile sale cercetări asupra exemplarelor otomane ale documentelor emise, în acel context – l-au condus la concluzia că ele conţin, pe lângă "elemente conservatoare" ale diplomaţiei otomane, predominante, de altfel, şi unele care "anunţă limba diplomatică a congreselor secolului al XVIII-lea".

Prof. Jerzy Hauzinski – arabist şi turcolog – a pus accentul pe apariţia unor manifestări ideologice – noi, în comparaţie cu perioadele anterioare, dar care nu au marcat, totuşi, un moment de cezură, în evoluţia sistemului politic Otoman – determinat de crizele economice şi politice care au zguduit Imperiul otoman, în ultimele decenii ale secolului XVII şi la începutul celui următor. Pentru exemplificare, a notat întrebările adresate de conducătorii revoltei, din luna iunie 1703, care a provocat detronarea lui Mehmed Mustafa al II-lea (1695-1703) şi înlocuirea cu fratele său, Ahmed al III-lea (1703-1730), ulemalelor, privind prerogativele monarhului.

Şedinţa din după amiaza zilei de 19 octombrie a fost deschisă de Prof. dr. Jean Béranger, de la Universitatea Sorbone din Paris, cu o comunicare, intitulată *Politica otomană a Franţei, între anii 1683 şi 1699*, în care a fost analizată duplicitatea politicii franceze, determinată, în principal, de motive ideologice care l-au împiedicat pe regele Ludovic al XIV-lea să devină aliatul *de jure*, al sultanilor; o duplicitate care a avut ca rezultat pierderea de către Franţa a poziţiei preponderente pe care o deţinuse la Istanbul.

A urmat comunicarea subsemnatului – *Tratatele de la Carlowitz, în interpretarea diplomaţiei austriece* – în care am evidenţiat motivele invocate – ca argumente din domeniul lui *jus publicum europaeum* – pentru justificarea denunţării de către imperiali a tratatului cu Poarta Otomană, de la Karlowitz, şi intrarea în războiul purtat de Veneţia, începând cu anul 1714, cu Imperiul otoman, ca aliaţi ai acesteia.

Următoarele două comunicări – Prof. Bernard Piotrowski, *Tratele de la Karlowitz şi aşa numita problemă baltică, în politica Rusiei şi Suediei*; Jaloslaw Stolicki (Cracovia), *Restituirea Podoliei către Polonia* – nu au figurat în programul iniţial, dar s-au circumscris tematicii comunicărilor, din ziua respectivă. Comunicarea Prof. Wincety Swoboda (Poznań) – *Situaţia demografică din teritoriile Vechii Serbii, Kosov-ului şi Macedoniei occidentale, în ajunul tratatelor de la Karlowitz* – a încheiat programul zilei. În urma unei detaliate analize a termenilor etnici, autorul a demonstrat participarea albanezilor, alături de sârbi, la lupta acestora, împotriva dominaţiei otomane, în contextul războiului Ligii Sfinte.

În cea de-a doua zi a lucrărilor, Prof. Artur Kijas (Poznań) a prezentat comunicarea *Raporturile ruso-turce, înainte şi după Carlowitz*. A urmat o altă comunicare, axată, în general, pe aceeaşi tematică a Prof. Wojciech Peltz (Zielona Góra), intitulată, *Tratatele de la Karlowitz şi poziţia Rusiei faţă de problema orientală*. Ideea principală a comunicării constă în evidenţierea faptului că, potrivit cercetărilor autorului, negocierile de la Carlowitz reprezintă un punct de cotitură în politica balcanică a Rusiei. Deoarece, cu acel prilej, ţarul a solicitat respectarea, de către turci, a libertăţii religioase a supuşilor lor ortodocşi, o libertate care, în cazul că ar fi fost asigurată, atunci şi în condiţiile solicitate de ţar, ar fi permis Rusiei să intervină în problemele interne ale Imperiului otoman. Or, "această nouă linie, în politica rusă, va susţine, cel mai adesea, politica ţarilor faţă de problema orientală, până la începutul primului război mondial", a conchis referentul.

Prof. Maciej Serwanski, de la Institutul de Istorie, al Universităţii "Adam Mickiewicz", din Poznań, a prezentat comunicarea *Diplomaţia poloneză faţă de principiul uti possidetis în negocierile tratatelor de la Karlowitz*. Principiul propus de turci şi acceptat de imperiali şi de veneţieni, defavoriza Polonia. De aceea, delegaţia polonă la Carlowitz a făcut eforturi, pentru renunţarea la el. A reuşit, doar, să obţină încheierea tratatului de pace cu Poarta Otomană, pe principiul *statu-quo-ante bellum*.

Restituirea de către poarta Otomană a Cameniţei, a Podoliei şi a Ucrainei, din dreapta Niprului, în baza acelui principiu, a fost acceptată de majoritatea nobilimii poloneze, cu un mare entuziasm, fiind considerată, ca un succes foarte important. Mai mult chiar, tratatele de la Carlowitz au marcat

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

începutul unei mari răsturnări, în evoluţia ideologiei nobilimii poloneze, în sensul că, în perioada războiului, s-a consolidat o ideologie pacifistă, atât de bine cunoscută în secolul XVIII, care consta în evitarea, cu orice preţ, a confruntărilor militare. Sunt două concluzii pe care le-a comunicat dr. Michal Zwierzychowski (Poznań), în intervenţia sa, intitulată, *Dietinele Coroanei faţă de pacea cu Turcia şi tratatele de la Karlowitz, din anul 1699*.

Ultimele două comunicări au aparţinut dr. Magdalena Ujina (Opole) – *Tratatele de la Karlowitz, în lumina "Gazette de France", din anul 1699* – şi dr. Eduard Baidaus (Chişinău) – *Moldova, în politica Poloniei, de la sfârşitul secolului al XVII-lea* – ambele ascultate cu interes, datorită subiectelor abordate.

După amiaza zilei de 20 octombrie a fost consacrată *Zilei româneşti*, manifestare care, potrivit programului iniţial, trebuia să aibă loc în data de 21 octombrie. Ea a fost prilejuită de aniversarea a 80 de ani de la stabilirea relaţiilor diplomatice între România şi Polonia şi 60 de ani, de la evenimentele din luna septembrie 1939. A fost organizată, din iniţiativa Universităţii "Adam Mickievici", în colaborare cu Ambasada României, în Polonia. Prima parte l-a avut ca moderator pe Prof. dr. habil. Henryk Misterski, de la Catedra de Românistică, a Institutului de Filologie Romanică, a Universităţii "Adam Mickievici", iar partea a doua, *pe subsemnatul*. Discuţiile, la care au participat, în ordine alfabetică, Gabriel Bârţaş, al treilea secretar al Ambasadei României, *subsemnatul*, dr. Ion Constantin, primul secretar al Ambasadei României, Prof. dr. Ilona Czamanska (Poznań) şi Prof. Artur Kijas (Poznań), s-au axat pe punctarea celor mai semnificative momente din evoluţia raporturilor dintre români şi poloni, de la primele lor menţiuni documentare, până în actualitate. Concluziile au fost formulate de Prof. dr. Tomasz Szram.

Veniamin Ciobanu

ANIVERSĂRI

SOBRIETATE ŞI PERSEVERENŢĂ. PROFESORUL EMILIAN BOLD LA 75 DE ANI

Distins şi atent cu cei din jur, indiferent cine sunt aceştia – colegi, studenţi sau doctoranzi –, Profesorul Emilian Bold şi-a rămas, întotdeauna, fidel sieşi, convins fiind că dincolo de meandrele vieţii, care nu trebuie desconsiderate, dar nici transformate în eventuale obsesii distructive, fiecare dintre noi are un drum al său, în care se cuvine să credem. Cu o modestie rară şi o perseverenţă pe măsură, Domnia sa a reuşit să treacă, îndeobşte, cu seninătatea proprie înţelepciunii autentice, peste obişnuitele maliţiozităţi ale oamenilor şi peste inerentele vicisitudini ale vremurilor, tăinuind, cu distincţie, tristeţi, nemulţumiri şi insatisfacţii exteriorizate printr-un zâmbet sibilinic, plin de înţelesuri adânci şi pilduitoare.

S-a născut la 20 noiembrie 1925, în satul Bădiceni, judeţul Soroca – sat de care se simte foarte departe –, într-o familie de români care, în anul următor, a trecut Prutul, ritualic parcă, pentru a se stabili în localitatea Luncaviţa, din judeţul Tulcea, unde a urmat primii şapte ani de şcoală. În anii grei ai celui de al Doilea Război Mondial şi ai răstimpului care a urmat imediat după aceea, a fost elev al Seminarului Teologic "Sf. Andrei" din Galaţi, unde a avut şansa de a avea ca educatori o serie de profesori deosebiţi, care s-au afirmat apoi ca universitari şi oameni de ştiinţă. În 1948, a devenit şi bacalaureat al Liceului "V. Alecsandri" din Galaţi, iar doi ani mai târziu şi-a început studiile la Facultatea de Istorie a Universităţii "Al. I. Cuza" din Iaşi, încheiate în 1954. Aşa cum singur va mărturisi, în cei patru ani de studenţie s-a confruntat cu lipsuri materiale greu imaginabile azi, întreţinute de ocupaţia Armate Roşii "eliberatoare" şi agravate de stalinizarea ţării. Din nefericire, şcoala fusese în mare parte aservită clişeelor impuse de propaganda comunistă a vremii, astfel încât, tânărul studios s-a văzut obligat să audieze cursuri care erau nişte cópii fidele ale unor anonime şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

otrăvitoare manuale ruseşti, ce respingeau şi deformau trecutul românesc. Totuşi, a beneficiat, şi în acei ani de comunizare forţată, de învăţătura unor remarcabili profesori, ca Dumitru Tudor, Rodica Ciocan, Mircea Petrescu-Dâmboviţa.

Cariera didactică a dlui Emilian Bold a început în 1954, ca preparator, pentru ca două decenii şi jumătate mai târziu să dobândească titlul de profesor universitar. A predat cursuri de istorie a României şi de istorie universală, impunându-se ca un specialist de marcă în investigarea perioadei interbelice. De-a lungul anilor, a îndrumat numeroase promoţii de studenţi, care sunt, de mult, ei înşişi, profesori, cercetători, diplomaţi, politicieni etc.

În 1969 a devenit doctor în istorie, elaborând o valoroasă lucrare despre România şi chestiunea reparaţiilor după Primul Război Mondial, publicată în 1976, sub titlul: *De la Versailles la Lausanne. Activitatea diplomaţiei româneşti în problema reparaţiilor de război. Contribuţii* (Iaşi, Editura Junimea). Au urmat: *Istoria partidelor politice burgheze din România, 1918-1938* (Iaşi, Universitatea "Al. I. Cuza", 1977); *Concesii şi restricţii în legislaţia muncii din România, 1920-1940* (Iaşi, Universitatea "Al. I. Cuza", 1980); *Istoria Universităţii ieşene* (Iaşi, Editura Junimea, 1985); *Diplomaţia de conferinţe* (Iaşi, Editura Junimea, 1991); *Ascensiunea nazismului (1919-1936). Cum a fost posibil* (Iaşi, Editura Junimea, 1995); *Pactul Ribbentrop–Molotov. Antecedente şi consecinţe* (Iaşi, Editura Institutului European, 1998) şi *România sub lupa diplomaţiei sovietice (1917-1938)* (Iaşi, Editura Junimea, 1998). Toate aceste lucrări au fost bine primite de critica de specialitate, iar celei publicate în 1991 (*Diplomaţia de conferinţe*) i s-a acordat premiul Academiei Române. În acelaşi timp, numele său a figurat printre colaboratorii unor notabile volume tematice sau culegeri de studii dedicate Primului Război Mondial, lui N. Titulescu, diplomaţiei româneşti, României în relaţiile internaţionale etc.

Traversând, cu eleganţă şi necesară detaşare, secolul cu care se încheie mileniul al doilea, Profesorul Emilian Bold a rămas acelaşi ireproşabil profesionist, deschis înnoirilor interpretative, cerute şi justificate de standarde ştiinţifice şi nu politice ori conjuncturale, care eludează orice nuanţare a perspectivei etice sau morale. După ruptura din 1989, Domnia-sa a reuşit, să depăşească, destul de repede, deruta de moment şi să scrie despre subiecte refuzate înainte istoriografiei, din raţionamente care ţineau de sfera unei ideologii exclusiviste.

La cei 75 de ani, împliniţi la cumpăna dintre două secole şi în pragul unui nou mileniu, îi urăm Profesorului Emilian Bold LA MULŢI ANI!

Gheorghe I. Florescu

IOAN CAPROŞU LA 65 DE ANI

Spirit critic şi înzestrat cu o imensă putere de lucru, Ioan Caproşu este, fără îndoială, una dintre figurile reprezentative ale istoriografiei româneşti din ultimul sfert de secol.

Între anii 1966 şi 1984, iniţial în calitate de secretar, iar din 1979 ca redactor şef, Ioan Caproşu a contribuit din plin la aşezarea *Anuarului* în rândul publicaţiilor periodice dintre cele mai serioase ale şcolii istorice româneşti. În toată perioada în care Ioan Caproşu a fost alături, *Anuarul* a găzduit predominant articole ce nu se înscriau pe linia istoriografiei oficiale. Astfel, în anii amintiţi, ştiinţa noastră istorică a putut rămâne conectată la circuitul ştiinţific internaţional. Am constatat personal, de mai multe ori, aprecierea deosebită de care s-a bucurat şi se bucură în Europa de Vest publicaţia noastră. Foarte mulţi dintre istoricii occidentali consideră chiar că *Anuarul* a fost singura publicaţie de profil din România care nu a lăsat în anii dictaturii comuniste nici un loc compromisului, fie acesta politic sau ştiinţific.

Un alt domeniu de care şi-a legat Ioan Caproşu destinul este editarea documentelor noastre medievale, în special a celor din colecţia *Documenta Romaniae Historica. Seria A. Moldova*. În spatele fiecărui volum – prima participare a **editorului** datează din anul 1971, vol. XXI (1632-1633), în colaborare cu C. Cihodaru şi L. Şimanschi –, se ascunde o muncă titanică întinsă pe durata a mai

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

multor ani, de la identificarea documentelor în colecţii şi fonduri din ţară şi străinătate şi colaţionarea cu ediţii mai vechi până la traducerea textelor slavone, alcătuirea indicelor şi pregătirea pentru tipar. De fapt, oricine a avut ocazia să-l cunoască pe Ioan Caproşu ştie că această muncă a devenit pentru el o adevărată pasiune.

Convins de importanţa pe care o are pentru istoriografia noastră editarea completă a izvoarelor vechi, Ioan Caproşu nu s-a limitat doar la *DRH*. Astfel, el se numără şi printre editorii uneia dintre scrierile fundamentale ale evului mediu românesc târziu, *Biblia de la 1688*, a *Documentelor privitoare la istoria oraşului Suceava. 1388-1918* (împreună cu V. Gh. Miron, M.-Şt. Ceauşu şi G. Irimescu) a *Documentelor statistice privitoare la oraşul Iaşi. 1755-1828* (în colaborare cu Mihai-Răzvan Ungureanu) şi a *Documentelor privitoare la istoria Iaşilor* (împreună cu Petronel Zahariuc).

Cunoaşterea profundă a izvoarelor i-a permis **cercetătorului** Ioan Caproşu să elaboreze şi nenumărate studii şi lucrări de sinteză de referinţă. Amintim aici *O istorie a Moldovei prin relaţiile de credit. Până la mijlocul secolului al XVIII-lea* (1989), care reprezintă forma tipărită a tezei de doctorat *Camăta în Moldova până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, susţinută în 1979 sub îndrumarea lui Constantin Cihodaru, *Biserici şi mănăstiri vechi din Moldova. Până la mijlocul secolului al XV-lea* (1967, 1971, în colaborare cu N. Grigoraş), *Iaşii vechilor zidiri. Până la 1821* (1974, împreună cu Dan Bădărău), *Relaţiile economice ale Moldovei cu Braşovul. De la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850* (1992, în colaborare cu A. Stoide), *Vechea catedrală mitropolitană din Suceava* (1981) etc.

Experienţa şi cunoştinţele acumulate de-a lungul anilor au fost şi sunt transmise de către **profesorul** Ioan Caproşu nenumăraţilor discipoli, mulţi dintre aceştia ocupând în prezent funcţii importante în institute de cercetare, universităţi şi muzee dincoace şi dincolo de Prut. Alături de cursuri şi seminare, el şi-a găsit mereu timp pentru a-i organiza pe studenţi în cercuri de cercetare sau de a-i îndruma individual pe cei dornici de a afla cât mai multe din tainele ştiinţei istorice, în special din domeniul paleografiei slavo-române şi româno-chirilice. O parte a activităţii didactice, Ioan Caproşu şi-a desfăşurat-o în afara ţării, într-o perioadă în care oamenii de ştiinţă şi de cultură erau poate singurii ambasadori credibili ai României. Vom aminti aici stagiile la Universitatea din Portland (SUA, 1981-1983) şi School of Slavonic and East European Studies (Marea Britanie, 1983-1986).

După 1989, Ioan Caproşu a condus mai mulţi ani destinele Facultăţii de Istorie a Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi. Alegerea sa în această importantă funcţie nu a fost deloc întâmplătoare. Era nevoie de cineva care să îmbine experienţa profesională cu capacitatea de a discuta şi de a-i înţelege pe principalii actori ai scenei universitare – studenţii. Acum, după trecerea timpului, putem spune că Ioan Caproşu şi-a plătit cu brio tributul instituţiei al cărui prag îl trecea pentru prima dată în 1954, imediat după absolvirea Şcolii pedagogice din Şendreni. Este, fără îndoială, simbolic şi faptul că în anii în care a fost decan au sosit la studii la Iaşi şi primii studenţi din Basarabia, de care îl leagă o lungă prietenie. I-a primit pe toţi cu căldură, ca un părinte. Astăzi numele lui Ioan Caproşu este rostit cu admiraţie şi recunoştinţă de către istoricii din Moldova de la Est de Prut. Recent, senatul Universităţii Pedagogice de Stat „Ion Creangă" a decis, în unanimitate, să-i confere titlul de *doctor honoris causa*.

Astăzi, la împlinirea frumoasei vârste, îi dorim editorului, cercetătorului şi profesorului Ioan Caproşu sănătate, multă putere de muncă şi un călduros *La Mulţi Ani*!

Flavius Solomon

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSTANTIN C. ANGELESCU

În ziua de 15 octombrie 2000 a încetat din viață venerabilul profesor, jurist și istoric Constantin C. Angelescu, când îl mai despărțeau doar cinci ani de vârsta centenară. Pe cât de discretă i-a fost retragerea definitivă de pe scena vieții, consumată în liniștea ocrotitoare a căminului conjugal, pe atât de agitat, de întortocheat și de dramatic i-a fost parcursul hărăzit de destin.

A văzut lumina zilei la 16 februarie 1905, în casa părintească din București, situată pe strada C.A. Rosetti nr. 13 bis, fiind al patrulea din cei șase copii ai familiei doctorului Constantin Angelescu. Tatăl său, craiovean prin naștere și medic chirurg cu titlu dobândit la Paris (1897), ajuns profesor și director al clinicii chirurgicale de la Facultatea de medicină din București, s-a impus ca o figură marcantă a vieții politice românești din prima jumătate a secolului al XX-lea, îndeplinind succesiv ori consecutiv funcțiile de parlamentar liberal (deputat ori senator), de ministru (al Lucrărilor publice, ulterior al Instrucțiunii și Cultelor), de ministru plenipotențiar al României în Statele Unite ale Americii (1918), prim-ministru chiar (decembrie 1933), ministru secretar de stat și, în sfârșit, consilier regal. "Om al școalei prin excelență" cum îl caracteriza celălalt mare reformator al domeniului care i-a fost și predecesor, Spiru Haret, doctorul C. Angelescu s-a străduit și izbutit să asigure copiilor săi o educație aleasă, desprinsă din propria-i filosofie despre învățătură și despre valențele ei economice, politice, morale și naționale.

Mama, Virginia Angelescu, născută Constantinescu, cu ascendență paternă grecească, moștenise, la rându-i, o frumoasă avere în județul Buzău (moșia transformată în stațiune balneară Sărata-Monteoru), dar n-avea să guste prea mult din bucuriile vieții, pentru că s-a pierdut din pricina unui anevrism survenit după nașterea celui de al șaselea vlăstar al familiei, în 1908. Rămas orfan de mamă la numai trei ani, dar atent supravegheat de bunică, de mătușă și de guvernantele angajate de grijuliul tată pentru cei șase copii, Constantin C. Angelescu și-a început instrucția școlară în București, instrucție pe care însă a fost obligată să o întrerupă în vremea primului război mondial, când familia, urmând exemplul administrației, a părăsit capitala și s-a refugiat temporar la Iași, devenit "centrul rezistenței până la capăt", unde avea să rămână doar tatăl. Copiii și însoțitorii lor, pentru mai multă siguranță, au fost trimiși în Franța, de unde aveau să revină abia după încheierea războiului, în 1920.

Continuându-și între timp instrucția școlară la Paris și Nisa, Constantin C. Angelescu, repatriat, s-a înscris ca student la Facultatea de Drept din București, pe care a absolvit-o strălucit în 1926, cu mențiunea *magna cum laude*. Imediat după dobândirea licenței, a fost trimis pentru perfecționare în capitala Franței, unde a obținut succesiv titlurile de diplomat în studii superioare de drept public (1928) și de diplomat în studii superioare de economie politică a Facultății juridice din Paris (1930), precum și pe cel de diplomat al Școlii de științe politice (1931), însoțite fiecare de mențiunea *foarte bine*. Doi ani mai târziu și-a susținut doctoratul în drept la aceeași prestigioasă instituție de învățământ juridic pariziană, cu o voluminoasă teză ce a văzut de îndată lumina tiparului: *La consultation directe du peuple en dehors de l'élection d'après la Constitution de Weimar*, Paris, Libraire des Facultés, 1933, 656 p.

Reîntors în țară, a îndeplinit, mai întâi, funcția de referent stagiar la Consiliul legislativ, concomitent cu cea de asistent onorific al Facultății de drept din București. În decembrie 1936, Constantin C. Angelescu a obținut investitura de profesor titular la catedra de drept constituțional și administrativ al Facultății juridice ieșene "pe calea excepțională prevăzută de lege", după ce, cu o lună mai înainte, fusese numit (prin concurs) profesor agregat în drept constituțional comparat, pentru doctorat, la Universitatea din Cernăuți.

Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", tom. XXXVII, 2000, p. 413–419.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cariera-i didactică, începută astfel la Universitatea Mihăileană din Iaşi în ianuarie 1937, avea să continue – cu unele intermitenţe dictate de sincoparea procesului de învăţământ în vremea celui de al doilea război mondial – până în octombrie 1950, când a fost abuziv şi definitiv stopată de noile autorităţi politico-administrative instaurate în ţară cu sprijinul "eliberatorilor". Pe durata războiului, Constantin C. Angelescu a participat, mai întâi, ca ofiţer activ de artilerie, la campania din Răsărit până la căderea Odessei, fiind decorat cu ordinul "Coroana României" cu panglică de "Virtutea Militară", apoi ca rezervist remobilizat conjunctural în cadrul Marelui Stat Major al armatei române, menţinând şi legătura cu facultatea ieşeană de drept, al cărei prodecan a şi fost numit de la 1 august 1942.

A organizat, din împuternicirea Rectoratului, operaţiunile de evacuare şi refugiu la Alba Iulia a personalului şi a bunurilor Universităţii ieşene, în primăvara anului 1944 şi, în calitatea-i de decan, numit prin decizia Ministerului Educaţiei Naţionale (funcţie din care însă va demisiona în octombrie 1945), s-a îngrijit de reîntoarcerea şi recuperarea întregului inventar al instituţiei după dramaticul voiaj transilvan.

În condiţiile progresiv dificile pentru profesorii intransigenţi sau nereceptivi la noile comandamente politice din primii ani postbelici, Constantin C. Angelescu a continuat să activeze la catedră, spre bucuria ultimelor generaţii de studenţi pe care a mai apucat să-i păstorească, până în toamna anului 1950, când a căzut victimă valului de "epurări" ce s-au abătut şi asupra universităţii ieşene. Angajat, mai întâi, ca muncitor necalificat la o fabrică locală de cărămizi în curs de dezafectare, apoi ca bibliotecar – graţie sprijinului primit din partea acad. Alexandru Myller – în cadrul filialei Iaşi a Academiei, evacuat din propria-i casă spre a face loc unui consilier sovietic, fostul profesor şi decan avea să plătească curând cu libertatea singura-i "vină" de a fi fost fiul unui înalt şi bogat demnitar liberal (trecut la cele veşnice în septembrie 1948). Arestat de organele securităţii la 15 august 1952, Constantin C. Angelescu a cunoscut din plin ororile închisorilor comuniste prin care a fost "plimbat" (Iaşi, Ghencea, Cap Midia, Oneşti, Jilava şi Văcăreşti) vreme de trei ani, până când, în urma procesului judecat la Bucureşti, instanţa l-a găsit nevinovat şi a dispus achitarea şi eliberarea sa din detenţie.

Cu neputinţă a se mai întoarce la catedră, printr-un concurs de împrejurări mai favorabile de astă dată, a fost încadrat în cursul aceluiaşi an ca cercetător ştiinţific la Institutul de Istorie "A.D. Xenopol" al Academiei – filiala Iaşi, unde avea să activeze timp de două decenii, până în anul pensionării, 1975. Dispunând deja de o bogată experienţă în activitatea de cercetare ştiinţifică, ilustrată pe tărâmul dreptului prin zecile de studii, note şi recenzii critice publicate, ca şi prin iniţierea şi conducerea revistei ieşene "Arhiva de drept public" (1939-1942), juristul Constantin C. Angelescu şi-a câştigat repede notorietatea şi în tagma istoricilor, încredinţându-i-se, din 1967, conducerea sectorului de istorie modernă din cadrul Institutului.

Variate sub raport tematic, preocupările sale ştiinţifice, extinse pe durata a peste şase decenii (de la debutul în revista "Dreptul", 1926, până la ultima contribuţie publicată în "Anuarul" Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", în 1987) s-au materializat în suita de studii analitice consacrate dreptului constituţional, dreptului administrativ, istoriei dreptului, istoriei naţionale şi istoriei literare româneşti. La o privire superficială, ceea ce ar putea fi apreciat ca generoasă risipire între abordări ori subiecte de semnificaţie inegală se ordonează în fapt prin întoarcerea la matca câtorva mari teme, pentru care, de fiecare dată, un riguros examen critic al detaliilor a deschis noi perspective, a oferit nuanţe şi a consolidat explicaţii.

Din perspectiva contribuţiilor sale istoriografice, se cuvine evidenţiată predilecţia analistului pentru cercetarea faptelor, întâmplărilor sau proceselor circumscrise perioadei de formare şi de consolidare a statului român modern, domeniu care i-a adus şi cea mai însemnată satisfacţie profesională, premiul "Nicolae Bălcescu" al Academiei obţinut în anul 1965. De o meticulozitate exemplară sunt şi microanchetele sale biobibliografice întreprinse de-a lungul anilor, cu profit netăgăduit pentru cunoaşterea aprofundată a istoriei literare româneşti în epoca modernă. Dar, spiritul critic al cercetătorului, indiferent de ipostază: istoric, literat, economist ori jurist, nicăieri nu este mai evident ca în mulţimea recenziilor şi notelor de lectură (peste o sută) publicate în revistele de specialitate din ţară. Veritabile radiografii critice, menite a reliefa meritele şi imperfecţiunile textelor analizate, aprecierile sale sunt lipsite de convenţionalism sau de echivoc, ma-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nieră tipic neopozitivistă ce i-a definit şi dimensionat altminteri întreaga-i operă ştiinţifică. Înzestrat cu o memorie fenomenală, ce nu l-a părăsit până în ultimele clipe de viaţă, Constantin C. Angelescu şi-a impus de timpuriu o severă disciplină a muncii, întemeiată pe rigoare şi autoexigenţă, din care a şi derivat acel spirit critic motivant pentru neaplecarea-i spre sinteză.

În urmă cu cinci ani, nonagenarul profesor îşi mărturisea încă disponibilitatea cooperării, alături de mai tinerii săi foşti colaboratori, pentru materializarea unui vechi şi foarte însemnat proiect, ediţia critică a *Regulamentului Organic al Moldovei*. Dar, ceea ce nu s-a realizat în decenii, din alte raţiuni, n-a fost cu putinţă a se înfăptui în aceşti ultimi ani, când dificultăţilor inerente li s-au adăugat povara şi nerăbdarea timpului. Este, de aceea, o datorie morală pentru acei care, profesional, au avut privilegiul de a-i fi în preajmă ori l-au cunoscut fie şi numai prin mijlocirea operei, să preia consistenta-i parte de contribuţie, să o definitiveze şi să o valorifice ca lucrare majoră, indispensabilă deopotrivă istoricilor, ca şi juriştilor. În plus, subsemnatului i-au fost încredinţate de către profesor câteva zeci de mape cu fişe privind istoricul Băncii Naţionale a Moldovei, fişe care – depozitate în arhiva sectorului de istorie modernă şi sugestive pentru orizontul, rigoarea sau metoda cercetătorului Constantin C. Angelescu – vor putea fi utilizate de toţi cei interesaţi de problematica istoriei instituţionale româneşti din secolul al XIX-lea. Orice recuperare pe acest tărâm va purta cu sine, dincolo de semnificaţia reuşitei ştiinţifice, pecetea omagiului postum datorat distinsului nostru înaintaş, aristocrat prin obârşie, jurist, istoric şi dascăl prin formaţie şi, mai presus de toate, un autentic reper moral într-un veac ce i-a fost pe jumătate ostil.

LUCRĂRI PUBLICATE

I. Volume de autor

1. *La consultation directe du peuple, en dehors de l'élection, d'après la Constitution de Weimar*, Paris, Librairie des Facultés, 1933, 656 p.;
2. *Proiectul de Constituţie al lui Cuza Vodă de la 1863*, Bucureşti, Tip. Libertatea, 1935, 46 p.

II. Volume în colaborare

1. *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 şi 1864*, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1963, capitolul *Creditul în Moldova de la 1848 la 1864*, p. 383-427 (Distins cu Premiul "N. Bălcescu" al Academiei);
2. *Cuza Vodă in memoriam*, Iaşi, Editura "Junimea", 1973, capitolul *Unificarea legislaţiei Principatelor Unite Române sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, p. 363-408;
3. *Economistul Nicolae Suţu*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1974, capitolul *Proiecte privitoare la reorganizarea constituţională a Moldovei, întocmite de Nicolae Suţu, în 1855-1856*, p. 95-131.

III. Studii şi articole

1. *Izvoarele Constituţiei române de la 1866*, în revista "Dreptul", Bucureşti, numerele 30 şi 31 din 1926;
2. *Câteva ştiri noi relative la un proiect de Cod Civil întocmit în 1862-1863*, *loc. cit.*, nr. 6/1927;
3. *Pedeapsa cu moarte la români în veacul al XIX-lea*, în "Revista de drept penal şi ştiinţă penitenciară", Bucureşti, numerele 5 şi 6 din 1927;
4. *Cei dintâi români doctori în drept de la Paris*, în revista "Dreptul", numerele 28 şi 29 din 1928;
5. *Déclaration de guerre et referendum*, "Revue des sciences politiques", Paris, 1932, p. 611-623;
6. *Contribuţii la istoria învăţământului. Studenţi români la Paris în 1820-1840*, în "Revista generală a învăţământului", XX, Bucureşti, 1932, p. 31-35;
7. *La crise de la démocratie*, în "Revue générale du droit, de la législation et de la jurisprudence", Paris, nr. 2 din 1933;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

8. *La nouvelle loi allemande du 14 juillet 1933 sur le referendum*, în "Revista de drept public", Bucureşti, numerele 6-9 din 1933;

9. *Unificarea legislativă faţă de articolul 137 din Constituţie*, *loc. cit.*, numerele 5-1 din 1934;

10. *Valoarea juridică a eratelor publicate în "Monitorul Oficial"*, *loc. cit.*, numerele 3-4 din 1934;

11. *Iresponsabilitatea juridică a membrilor Adunărilor legiuitoare*, *loc. cit.*, numerele 1-4 din 1935;

12. *Jurisdicţiile administrative faţă de articolul 107 din Constituţie*, *loc. cit.*, XII, 1937, p. 217-239;

13. *Adunările legiuitoare nu pot fi dizolvate înainte de constituirea lor*, ziarul "Viitorul", 18 ianuarie 1938, p. 1, col. 6-7, şi p. 2, col. 6-7;

14. *Un jurist moldovean uitat: Teodor Veisa*, în revista "Dreptul", numerele 27 şi 28 din 1938.

15. *Contenciosul administrativ român sub regimul Constituţiilor din 1923 şi 1938*, "Arhiva de drept public", I, Iaşi, 1939, p. 57-73;

16. *Cascada ministerelor în Franţa*, *loc. cit.*, I, 1939, p. 120-121;

17. *Teze de doctorat în drept susţinute de studenţi români în Franţa*, *loc. cit.*, I, 1939, p. 122-124;

18. *Institutul ştiinţei presei de la Universitatea din Paris*, *loc. cit.*, I, 1939, p. 124-125;

19. *Decretele-legi sub regimul Statutului din 1864*, *loc. cit.*, I, 1939, p. 264-281;

20. *Controlul preventiv al constituţionalităţii legilor. Sistemul irlandez*, *loc. cit.*, I, 1939, p. 282-285.

21. *Contribuţii la istoricul Constituţiei române de la 1866*, *loc. cit.*, II, 1940, p. 43-50;

22. *Walther Burckhardt*, *loc. cit.*, II, 1940, p. 81-82.

23. *Dreptul de anchetă al Adunărilor legiuitoare sub regimul Constituţiei din 1939*, *loc. cit.*, II, 1940, p. 82-85;

24. *Despre termenul înlăuntrul căruia trebuie motivate acţiunile de contencios administrativ*, *loc. cit.*, II, 1940, p. 85-90.

25. *Consecinţele juridice ale suspendării inamovibilităţii şi stabilităţii funcţionarilor publici*, *loc. cit.*, II, 1940, p. 151-162.

26. *Amnistia în dreptul constituţional român*, *loc. cit.*, II, 1940, p. 193-220;

27. *Charles Borgeaud*, *loc. cit.*, II, 1940, p. 268-269.

28. *Ştiri noi despre lovitura de Stat de la 2 mai 1864*, *loc. cit.*, II, 1940, p. 269-271.

29. *Despre actele de guvernământ. Extinderea lor prin decrete-legi recente*, *loc. cit.*, II, 1940, p. 271-275.

30. *Plebiscitul în dreptul constituţional român*, *loc. cit.*, III, 1941, p. 101-112.

31. *Amintirile lui Arthur von Brauer despre România din 1872-1873*, *loc. cit.*, III, 1941, p. 120-124;

32. *Noua organizare constituţională a Statului român*, *loc. cit.*, III, 1941, p. 151-181;

33. *Despre renunţarea funcţionarilor publici la salariu*, *loc. cit.*, IV, 1942, p. 87-93;

34. *Noi contribuţii la istoricul Constituţiei române de la 1866*, *loc. cit.*, IV, 1942, p. 234-256;

35. *Neconstituţionalitatea decretului-lege de la 14 septembrie 1938 privitor la "interpretarea" art. 6 din legea contenciosului administrativ de la 25 decembrie 1925*, *loc. cit.*, IV, 1942, p. 257-263.

36. *Amnistia în dreptul constituţional*, *loc. cit.*, IV, 1942, p. 263-266.

37. *Studenţi români în străinătate. Universitatea din Bruxelles*, în "Studii şi cercetări istorice" (Iaşi), XVIII, 1943, p. 119-126.

38. *O pagină din viaţa lui Ion C. Brătianu. Complotul din 1853 împotriva lui Napoleon al III-lea*, *loc. cit.*, *XX, 1947, p. 171-208.*

39. *Andronache Donici şi proiectul de Constituţie din 1822*, *loc. cit.*, XX, 1947, p. 315-317.

40. *O nouă ediţie a legiuirii Caragea*, în SCSI, VII, Academia R.P.R – Filiala Iaşi, 1956, 1, p. 139-154;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

41. *Despre două manuscrise ale Regulamentului Organic moldovean*, în SCSI, *loc. cit.*, VII, 1956, nr. 2, p. 111-134;

42. *Cu privire la numele scriitorului Alecu Russo. O rectificare necesară*, în "Studii şi cercetări ştiinţifice, Filologie" (în continuare: SCSF), Academia R.P.R. – Filiala Iaşi, 1956, nr. 2, p. 145-154;

43. *Rectificări şi completări la o bibliografie recentă a operelor lui M. Kogălniceanu*, în SCSI, VIII, 1957, 1, p. 189-220;

44. *Cu privire la logofătul Nestor (1766-1838)*, în SCSI, VIII, 1957, 1, p. 235-238;

45. *Procesul lui Bogdan Petriceicu Haşdeu pentru nuvela "Duduca Mămuca" (1863)*, în SCSF, VIII, 1957, 2, p. 265-292;

46. *Mihail Kogălniceanu, director al Departamentului din lăuntru în Moldova, în 1851-1852*, în SCSI, IX, 1958, 1-2, p. 55-73;

47. *Dezvoltarea constituţională a Principatelor-Unite de la 1859 la 1862*, în SCSI, X; 1959, 1-2, p. 151-174;

48. *Ştiri noi despre Alecu Russo*, în SCSF, XIII, 1962, 1, p. 77-79;

49. *Un studiu publicat la Paris, în 1835-1837, despre Regulamentul Organic al Ţării Româneşti*, în SCSI, XIII, 1962, 2, p. 249-251;

50. *Primele încercări de a înfiinţa instituţii de credit în Moldova*, în SCSI, XIV, 1963, 2, p. 179-214;

51. *Contribuţii la istoricul Asociaţiei lucrătorilor tipografi din România (perioada 1858-1865)*, în AIIAI, II, 1965, p. 63-91;

52. *Istoriografia modernă a României. Tematică*, în SRdI, XVIII, 1965, nr. 4, p. 923-927;

53. *Mihail Kogălniceanu şi Academia Română*, în AIIAI, III, 1966, p. 9-38;

54. *Din viaţa lui Ion Creangă*, în ALIL, XX, 1969, p. 205-214;

55. *Despre ultima fază a luptei pentru Unire în Moldova*, în AIIAI, VIII, 1971, p. 261-278;

56. *Cu privire la o scrisoare "inedită" a lui Mihai Eminescu*, în ALIL, XXII, 1971, p. 197-198;

57. *Anul 1829 şi începutul epocii moderne în istoria României*, în AIIAI, IX, 1972, p. 446-448;

58. *Prima profesoară universitară în România*, revista "Cronica", Iaşi, 19 aprilie 1974, p. 11;

59. *Scrieri şi discursuri uitate ale lui Mihail Kogălniceanu*, în AIIAI, XII, 1975, p. 193-203;

60. *Titu Maiorescu, student la Facultatea de drept din Paris*, în "Cronica", 18 aprilie 1975, p. 8;

61. *O scrisoare a lui Nicolae Iorga*, *loc. cit.*, 5 decembrie 1975, p. 3;

62. *Un eminent jurist: Dimitrie Alexandresco*, *loc. cit.*, 19 decembrie 1975, p. 3;

63. *Justiţia în Moldova la mijlocul veacului al XIX-lea. Constatările unui jurist grec*, în AIIAI, XIII, 1976, p. 185-189;

64. *Documente din arhive ieşene*, în "Cronica", 30 iulie 1976, p. 5;

65. *Panait Cerna şi Maria Petrovici*, *loc. cit.*, 12 noiembrie 1976, p. 7;

66. *Din corespondenţa lui Titu Maiorescu*, *loc. cit.*, 10 iunie 1977, p. 2;

67. *Mărturii privitoare la participarea României la războiul din 1877-1878*, *loc. cit.*, 23 septembrie 1977, p. 8;

68. *Cine a fost Candiano Popescu*, *loc. cit.*, 27 octombrie 1978, p. 6;

69. *Contribuţii la completarea bibliografiei* Mihai Eminescu, *loc. cit.*, 22 decembrie 1978, p. 8;

70. *Comisia Centrală de la Focşani (1859-1862)*, în AIIAI, XVI, 1979, p. 241-269.

71. *Contribuţii la biografia Patriarhului Nicodim*, în MMS, LV, Iaşi, numerele 1-2, Ianuarie-Februarie 1979, p. 168-171.

72. *Proiectul de Constituţie din 1859 al Comisiei Centrale de la Focşani*, în AIIAI, XVII, 1980, p. 363-404;

73. *Contribuţii la biografia lui Gavriil Musicescu*, în MMS, LVI, numerele 1-2, Ianuarie-Februarie 1980, p. 145-155;

74. *Gheorghe Costa-Foru, doctor în drept de la Paris (1850)*, în AIIAI, XXIII_2, 1986, p. 907;

75. *I.L. Caragiale şi drepturile de autor*, în AIIAI, XXIV_2, 1987, p. 413-416.

Dumitru Vitcu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LEONID BOICU

Ar fi împlinit, acum, dacă soarta nu-i curma prematur zilele, şapte decenii, vârstă la care un istoric se află, de regulă, în plină activitate creatoare. Leonid Boicu s-a stins însă, mai curând, fără a-şi fi dat măsura întreagă a capacităţii sale. Cu toate astea, colegii de breaslă îl percep ca pe o culme a domeniului, opera sa fiind socotită ca un model în istoriografia privitoare la epoca modernă, îndeosebi a raporturilor internaţionale.

Născut la 1 mai 1931, Leonid Boicu a parcurs un traseu profesional a cărui însemnătate nu se limitează la cei cu care a avut de-a face direct, în domeniul istoriei, nici la generaţia sa, atât de supusă la încercări de tot felul, ci comportă o bună relaţie cu istoriografia în ansamblu. Anevoie se poate estima astăzi corect un palmares ca acela pe care Leonid Boicu l-a construit cu atâta osteneală, dar şi cu însuşiri dintre cele mai alese, cum rar se întâmplă într-o generaţie. Venit de peste Prut, în împrejurări nespus de grele, el a păstrat nostalgia unei lumi ce merita nu numai compasiune, dar şi sprijin, fie şi cu mijloacele de care dispunea ca istoric. Se poate spune, fără a-i diminua contribuţiile în alte sectoare ale istoriei, că marea problemă studiată de Leonid Boicu, decenii în şir, cu virtuozitate şi abnegaţie, a fost aceea a situării poporului său în lumea modernă, pe linia relaţiilor cu vecinii, fie aceştia puteri imperiale sau neamuri mai modeste în căutarea unei identităţi durabile.

Lăsând la o parte unele studii de istorie economică, socială, culturală, deloc nesemnificative, trebuie spus că dinamica geopolitică, relaţiile interstatale, "concertul european" faţă cu interesele românilor constituie miezul dur al operei sale. Direcţia indicată, de la general la particular, de la universal la naţional, decurgea dintr-o atitudine bazată deopotrivă pe viziune şi metodă. Dacă e bine înţeleasă, istoria (o spusese şi H. Pirenne) nu poate fi decât universală. Tocmai de aceea Leonid Boicu s-a ocupat, într-o amplă disertaţie, de *Austria şi Principatele Române în vremea războiului Crimeii*, pornind aşadar de la un complex imperial spre micile ţări carpato-danubiene aflate încă sub o dublă "protecţie". Tot astfel a tratat *Geneza "chestiunii române" ca problemă internaţională*, alături de alte studii monografice pe seama cărora putem avea azi o idee mai exactă despre situaţia românilor în lume de la finele secolului XVII până la al doilea război mondial. Simpla înşirare a volumelor publicate, singur sau în colaborare, ne-ar edifica sub acest unghi. Autorul a voit să procedeze sistematic, atât în privinţa explorării surselor, cât şi relativ la restituţiile propuse, pe epoci, momente, personalităţi. L-a interesat mereu fenomenul românesc şi contextul său internaţional în epoca modernă, motiv pentru care atribuia evoluţiilor de la jumătatea secolului XIX un rol proeminent în analizele întreprinse. Dacă s-a ocupat îndeosebi de epoca Unirii nu e decât firesc, după cum firească se vădeşte atenţia acordată unor momente dinainte sau posterioare acelui timp. Perspectiva e totdeauna importantă, chiar şi atunci când se cercetează evenimente din sfera politică. Asta înseamnă că abordarea de mici segmente cronotopice riscă să dea imagini false şi că spiritul critic al istoricului, relativizant şi iubitor de nuanţe, trebuie să stea mereu de veghe.

Ne convinge de acest lucru şi ultima sa carte, *Principatele Române în raporturile politice internaţionale (1792-1821)*, îngrijită de Victor Spinei la *Institutul European*, carte pe care autorul o gândise, evident, în cadrul unui proiect mai amplu, de restituiri monografice menite a contura relaţiile noastre politice cu lumea în epoca modernă. Citându-l pe N. Iorga, autorul fixa astfel noima propriului său demers: "Nu este vorba aici de a rescrie istoria românilor înşişi, ci de a-i aşeza într-un fel mai exact în cadrul vieţii de obşte a lumii şi, mai cu seamă, de a arăta momentul şi felul în care au înrâurit şi ei acest întreg". Este o idee preţioasă, pe care Leonid Boicu a formulat-o şi anterior, la diverse ocazii. În volumul despre *Diplomaţia europeană şi cauza română (1856-1859)*, de exemplu, polemizând discret, el a ţinut să-şi prevină cititorii că "în istoria politică, ca şi în oricare alt domeniu al vieţii sociale, împrejurimile şi impulsurile externe, oricât de puternice ar fi ele, rămân exterioare. Din nimica, cum se spune, nu se poate naşte nimic; ca să se exercite, o înrâurire din afară trebuie să aibă un obiect influenţabil care, la rându-i, a fost, este şi va fi întotdeauna factorul decisiv al propriei sale deveniri". Era un fel de a estima realist şi pertinent un raport pe seama căruia cursese destulă cerneală, fără a se ajunge totuşi la un consens definitiv.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Apariția ultimului volum elaborat de Leonid Boicu este o bună ocazie de a reflecta pe marginea unei opere și a unei personalități de excepție. Câștigul cel mai de seamă ar rezulta, neîndoielnic, din asimilarea spiritului ce a prezidat la întocmirea acelei opere, spirit semnificând orizont amplu, construcție judicioasă, rigoare metodologică. Un asemenea spirit poate rodi mai departe, după cum ne sugerează și Victor Spinei în prefața volumului: *O ascensiune eclatantă frântă spre apogeu – Leonid Boicu*.

Ne rămâne să sperăm că vreun discipol devotat va face acum pasul următor, adunând studiile risipite în revuistica de specialitate și articolele din presă, pentru a înlesni astfel accesul la partea mai greu de găsit a operei în cauză.

Alexandru Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ABREVIERI

AARMSI	= Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice
AARMSLit.	= Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Literare
AB	= Arhivele Basarabiei
AHR	= The American Historical Review
AIIAC	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj
AIIAI *	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Naţională, Cluj
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", Iaşi
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de Lingvistică şi Istorie Literară, Iaşi
AM	= Arheologia Moldovei
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti
AMB	= Arhivele Municipiului Bucureşti
AMN	= „Acta Musei Napocensis"
AMP	= „Acta Musei Porolissensis"
AnM	= „Analele Moldovei"
ANRM	= Arhivele Naţionale ale Republicii Moldova
AOSPRM	= Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova
APR	= „Analele Parlamentare ale României"
AR	= „Arhiva Românească"
ArhGen	= „Arhiva Genealogică"
ARMSŞ	= „Academia Română. Memoriile Secţiunii Ştiinţifice"
ARMSI	= „Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorie"
ASB	= Arhivele Statului Bucureşti
ASB, AN	= Arhivele Statului Bucureşti. Fond Achiziţii noi.
ASB, Doc. ist.	= Arhivele Statului Bucureşti. Fond Documente istorice (fond provenit de la Academia Română)
ASBc	= Arhivele Statului Bacău
ASBt	= Arhivele Statului Botoşani
ASC	= Arhivele Statului Cluj
ASG	= Arhivele Statului Galaţi
ASI	= Arhivele Statului Iaşi
ASMh	= Arhivele Statului Mehedinţi
ASO	= Arhivele Statului Oradea
ASRI	= Arhiva Serviciului Român de Informaţii, Bucureşti
ASTm	= Arhivele Statului Timişoara
AŞUI	= „Analele Ştiinţifice ale Universităţii *Al. I. Cuza*", Iaşi
AT	= „Arhivele Totalitarismului", Bucureşti
AUB	= „Analele Universităţii Bucureşti"
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BCMI	= „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice"
BCU	= Biblioteca Centrală Universitară
BIFR	= „Buletinul Institutului de Filologie Română *A. Philippide*"
BMI	= „Buletinul Monumentelor Istorice"
BOR	= „Biserica Ortodoxă Română"
BRV	= *Bibliografia românească veche*

* *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol"*, tom. XXXVII, 2000, p. 421–422.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BS = „Balkan Studies", Thesaloniki
CG = „Cuget românesc"
CI = „Cercetări istorice" (ambele serii)
CMRS = „Cahiers du Monde Russe et Soviétique"
CvL = „Convorbiri literare" (ambele serii)
DAD = „Dezbaterile Adunării Deputaților"
DIR = *Documente privind istoria României*
DR = „Dacoromania", Freiburg I. Br.
DRH = *Documenta Romaniae Historica*
FHDR = *Fontes Historiae Dacoromaniae*
GB = „Glasul Bisericii"
IN = „Ioan Neculce". Buletinul Muzeului Municipal Iași.
JGO = „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas"
LR = „Limba română", București
MA = „Mitropolia Ardealului"
MB = „Mitropolia Banatului"
MI = „Magazin Istoric", București
MMS = „Mitropolia Moldovei și Sucevei"
MO = „Mitropolia Olteniei"
MOf = „Monitorul Oficial", București
NedH = „Nouvelles Etudes d'Histoire", București
RA = „Revista arhivelor"
RdI = „Revista de istorie", București
RER = „Revue des Études roumaines"
RESEE = „Revue des Études Sud-Est Européennes"
RFR = „Revista Fundațiilor regale"
RHSEE = „Revue Historique de Sud-Est Européen", București
RI = „Revista istorică"
RIR = „Revista istorică română"
RITL = „Revista de istorie și teorie literară", București
RMM = „Revista Muzeelor și Monumentelor"
Rsl = „Romanoslavica"
SAI = „Studii și articole de istorie", București
SCIA = „Studii și cercetări de istoria artei", București
SCILF = „Studii și cercetări de istorie literară și folclor", București
SCIVA = „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie"
SCSI = „Studii și cercetări științifice. Istorie", Iași
SEER = „The Slavonic and East European Review"
SMIM = „Studii și materiale de istorie medie", București
SODF = „Südostdeutsche Forschungen", München
SOF = „Südost-Forschungen", München
SRdI = „Studii. Revistă de istorie"
SUBB = „Studia Universitatis Babeș-Bolyai"
TD = „Thraco-Dacica", Institutul Român de Tracologie, București

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" – care continuă, din 1964, seria de istorie a revistei „Studii şi cercetări ştiinţifice", Iaşi, apărută între 1950 şi 1963 – cuprinde studii, comunicări, note, recenzii ş.a., consacrate istoriei românilor, istoriei relaţiilor internaţionale ale României, istoriei universale etc. Publicaţia se adresează cercetătorilor din domeniul istoriei româneşti şi universale, profesorilor, studenţilor şi tuturor celor interesaţi de cunoaşterea şi studierea istoriei.

La sediul redacţiei se mai află şi pot fi procurate prin comandă următoarele tomuri:

XXI/1984, 728 p.
XXII/1985, 1–2, 1016 p.
XXIII/1986, 1–2, 1160 p.
XXIV/1987, 1–2, 1420 p.
XXV/1988, 1–2, 1338 p.
XXVI/1989, 736 p.
XXVII/1990, 272 p.
XXVIII/1991, 416 p.
Supliment I (C. Istrati, *Condica vistieriei Moldovei din anul 1816*), 154 p.
Supliment II (D. Şandru, *Populaţia rurală a României între cele două războaie mondiale*), 214 p.
Supliment III (Gh. Buzatu şi Gh. I. Florescu, *Al doilea război mondial şi România. O bibliografie*), 214 p.
Supliment X (Adrian Macovei, *Moldova şi Ţara Românească, de la unificarea economică la unirea politică din 1859*, 138 p.
Supliment XI (*Temps et changement dans l'espace roumain*, vol. îngrijit de Al. Zub), 262 p.

În atenţia colaboratorilor

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" acceptă pentru publicare *studii* (circa 30 p.), *articole* (până la 20 p.), *recenzii* (circa 5 p.), *note bibliografice* (1-2 p.) şi dări de seamă privind viaţa ştiinţifică internă şi internaţională.

Toate articolele vor fi prezentate redacţiei într-un singur exemplar, culese la computer, împreună cu discheta respectivă, având notele la subsol. Studiile (preferabil în limba română, redactate potrivit normelor actuale ale Academiei Române), vor fi însoţite de un rezumat într-o limbă de largă circulaţie.

Articolele vor fi trimise redacţiei până cel târziu în luna iunie, pentru a putea fi publicate în tomul pe anul respectiv. Acceptarea lor spre publicare se face pe baza unor referate elaborate de specialişti. Redacţia îşi rezervă dreptul de a planifica apariţia textelor în raport cu propriile exigenţe şi cere colaboratorilor care le-au trimis să anunţe orice modificare a intenţiilor privind publicarea acestora.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

REVISTE PUBLICATE
LA EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE:

REVISTA ISTORICĂ
STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE
STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
REVUE DES ETUDES SUD-EST EUROPEENNES
THRACO-DACICA
DACIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
NOUVELLE SERIE
STUDII ŞI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
BULETINUL SOCIETĂŢII NUMISMATICE ROMANE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE NUMISMATICĂ
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVA GENEALOGICĂ
ARHIVELE OLTENIEI
EPHEMERIS NAPOCENSIS
ARS TRANSSILVANIAE
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE CLUJ-NAPOCA
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
– SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA
– SÉRIE BEAUX-ARTS

ISSN 0074-039X

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro